

**TANZİMÂT'TAN CUMHURİYET'E
RÜŞDİYE MEKTEPLERİ**

Fatma KAYA DOĞANAY

**Tarih Anabilim Dalı
Doktora Tezi
Prof. Dr. Muammer DEMİREL
2011
Her hakkı saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Fatma KAYA DOĞANAY

**TANZİMÂT'TAN CUMHURİYET'E RÜŞDİYE
MEKTEPLERİ**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Muammer DEMİREL**

ERZURUM-2011

...../...../2011

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 (üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Fatma KAYA DOĞANAY

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Muammer DEMİREL danışmanlığında, Fatma KAYA DOĞANAY tarafından hazırlanan bu çalışma 04/07/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Muammer DEMİREL

İmza: .....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI

İmza: .....

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ersin GÜLSOY

İmza: .....

Jüri Üyesi : Doç. Dr. İsmail H. DEMİRCİOĞLU

İmza: .....

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ahmet AYDIN

İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. .... / ..... / .....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar DİZİNİ.....	X
ÖNSÖZ.....	XIV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RÜŞDİYELERİN KURULUŞU VE YAYILMASI

1.1. RÜŞDİYELERİN KURULUŞU.....	15
1.1.1. Mekteb-i Maârif-i Adlî.....	20
1.1.2. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adlî.....	24
1.2. RÜŞDİYELERİN YAYILMASI.....	25
1.2.1. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve Rüşdiye Mektepleri.....	44
1.2.2. II. Meşrutiyet Devrinde Rüşdiye Mektepleri.....	61
1.2.3. Kız Rüşdiyelerinin Açılması.....	63

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞRA RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

2.1. TAŞRADA RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN AÇILMASI.....	75
2.2. BÂB-I ZABTİYE (ŞEHREMÂNETİ) İDARESİNDE OLAN RÜŞDİYE MEKTEPLERİ.....	77
2.3. VİLÂYETLERE GÖRE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ.....	81
2.3.1. Avrupa (Rumeli) Kıtasındaki Vilâyetler.....	82
2.3.1.1. Bosna.....	82
2.3.1.2. Edirne.....	86
2.3.1.3. Girit.....	92
2.3.1.4. İşkodra.....	95
2.3.1.5. Kosova.....	98
2.3.1.6. Manastır.....	100
2.3.1.7. Prizren.....	104

2.3.1.8. Rumeli-i Şarkî.....	106
2.3.1.9. Selanik.....	106
2.3.1.10. Tuna.....	111
2.3.1.11. Yanya.....	116
2.3.1.12. Bulgaristan İdaresinde Olan Rüşdiyeler.....	119
2.3.2. Asya (Anadolu) Kıtasındaki Vilâyetler.....	119
2.3.2.1. Adana.....	119
2.3.2.2. Ankara.....	122
2.3.2.3. Aydın.....	126
2.3.2.4. Bitlis.....	133
2.3.2.5. Cezâir-i Bahr-i Sefîd.....	135
2.3.2.6. Dersim.....	141
2.3.2.7. Diyarbekir.....	141
2.3.2.8. Erzurum.....	145
2.3.2.9. Hakkâri.....	149
2.3.2.10. Halep.....	150
2.3.2.11. Hüdavendigâr.....	154
2.3.2.12. Karesi.....	162
2.3.2.13. Kastamonu.....	164
2.3.2.14. Konya.....	169
2.3.2.15. Ma'mûret-ül-azîz.....	173
2.3.2.16. Sivas.....	175
2.3.2.17. Trabzon.....	180
2.3.2.18. Van.....	185
2.3.3. Asya (Arap) Kıtasındaki Vilâyetler.....	186
2.3.3.1. Bağdat.....	186
2.3.3.2. Basra.....	190
2.3.3.3. Beyrut.....	191
2.3.3.4. Hicaz.....	192
2.3.3.5. Musul.....	193
2.3.3.6. Suriye.....	195
2.3.3.7. Yemen.....	200

2.3.4. Afrika Kıtasındaki Vilâyetler.....	203
2.3.4.1.Trablus.....	203
2.4. RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN BÖLGESEL DURUMLARI.....	206

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RÜŞDİYELERİN YAPISI VE İDARİ DURUMLARI

3.1. RÜŞDİYELERİN YAPISI	212
3.2. RÜŞDİYELERİN TEŞKİLÂT YAPISI.....	215
3.3. RÜŞDİYELERİN GENEL İDARE KURALLARI.....	218
3.4. RÜŞDİYELERDE EĞİTİM YÖNETİMİ.....	221
3.4.1. İstanbul Rüşdiyelerinde Eğitim Yönetimi.....	222
3.4.1.1. Öğretmenlerin Görev ve Sorumlulukları.....	222
3.4.1.2. Hizmetli Sınıfının Görev ve Sorumlulukları.....	224
3.4.1.3. Öğrencilerin Görev ve Sorumlulukları	224
3.4.1.4. Ödüller ve Cezalar.....	225
3.4.1.5. İmtihanlar.....	226
3.4.2. Taşra Rüşdiyelerinde Eğitim Yönetimi.....	229
3.4.2.1. Öğretmenlerin Görev ve Sorumlulukları.....	229
3.4.2.2. Kapıcının Görev ve Sorumlulukları.....	234
3.4.2.3. Öğrencilerin Görev ve Sorumlulukları.....	234
3.4.2.4. İmtihanlar.....	236
3.4.2.5. Ödüller ve Cezalar.....	237
3.4.2.6. Tatiller.....	239
3.5. ÖĞRETMENLERİN YETİŞTİRİLMESİ.....	239
3.6. RÜŞDİYE ÇALIŞANLARININ MAAŞLARI.....	242

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖĞRETİM SÜRESİ, DERS PROGRAMLARI, DERSLER VE İÇERİKLERİ, DERS KİTAPLARI

4.1. ERKEK RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN ÖĞRETİM SÜRESİ VE DERS PROGRAMLARI.....	248
4.2. KIZ RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN ÖĞRETİM SÜRESİ VE	

DERS PROGRAMLARI.....	269
4.3. ERKEK RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN DERSLERİ	
VE İÇERİKLERİ.....	275
4.3.1. Tecvîdli (Maa Tecvîd) Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Diniyye.....	275
4.3.2. Türkçe.....	276
4.3.3. Ahlâk.....	280
4.3.4. Arabî.....	281
4.3.5. Farisî.....	285
4.3.6. Fransızca	289
4.3.7. Hesab.....	290
4.3.8. Hendese.....	292
4.3.9. Coğrafya.....	293
4.3.10. Tarih.....	296
4.3.11. Ma'lûmât-ı Nâfia.....	298
4.3.12. Hıfz-üs-sıhha.....	300
4.3.13. Hüsn-i Hatt.....	301
4.3.14. Resim.....	301
4.4. ALTI YILLIK KIZ RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN DERSLERİ	
VE İÇERİKLERİ.....	305
4.4.1. Elifbâ ve Şifahî Ma'lûmât.....	305
4.4.2. Kur'ân-ı Kerîm Tecvîdli (Maa Tecvîd).....	306
4.4.3. Ulûm-ı Diniye.....	307
4.4.4. Kırâat.....	311
4.4.5. İmlâ.....	312
4.4.6. Kitâbet.....	313
4.4.7. Kavâid-i Lisan-ı Osmanî.....	314
4.4.8. Arabî.....	316
4.4.9. Farisî.....	318
4.4.10. Hüsn-i Hatt.....	319
4.4.11. Dürûs-ı Eşyâ ve Ma'lûmât-ı Nâfia.....	319
4.4.12. İdare-i Beytiye.....	322
4.4.13. Ahlâk.....	324

4.4.14. Hıfz-üs-sıhhat.....	325
4.4.15. Hesab.....	326
4.4.16. Coğrafya.....	328
4.4.17. Tarih.....	329
4.4.18. El Hünnerleri.....	331
4.5. DERS KİTAPLARI.....	333

BEŞİNCİ BÖLÜM

FİZİKÎ MEKÂN, ÖĞRETİM ARAÇ VE GEREÇLERİ

5.1. FİZİKÎ MEKÂN.....	337
5.2. ÖĞRETİM ARAÇ VE GEREÇLERİ	338
SONUÇ.....	341
KAYNAKÇA.....	346
EKLER.....	354
Ek-1:Takvim-i Vekâyi, 21 Za 1254, No: 176, ...	354
Ek-2: Tedrîsât-ı İbtidâiye-i Kanûn-ı Muvakkate.....	358
Ek-3:Mekteb-i Maârif-i Adlî Başvuru Dilekçeleri.....	363
Ek-4: Bursa Rüşdiye Mektebi İnşası.....	364
Ek-5:Ruşuk Mekteb-i Rüşdisi İmtihan-ı Umûmî Cetveli.....	368
Ek-6: Merkez Rüşdiyelerinde ve Umûm İnâs Rüşdiyelerinde Okunan Kitaplar, Fiyatları ve Satıldığı Yerler.....	369
Ek-7: Mirgün İnâs Mekteb-i Rüşdisi.....	372
Ek-8: Makriköy Mekteb-i Rüşdisi.....	373
Ek-9: Yanya Hamidiye İnâs Mekteb-i Rüşdisinin Resmi Açılış Töreni.....	373
Ek-10: Yanya Hamidiye İnâs Mekteb-i Rüşdisinin İkinci Katta Beşinci Sene Dershanesi.....	374
ÖZGEÇMİŞ.....	375

ÖZET**DOKTORA TEZİ****TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E RÜŞDİYE MEKTEBLERİ****Fatma KAYA DOĞANAY****Danışman: Prof. Dr. Muammer DEMİREL****2011-Sayfa: 375+XV****Jüri: Prof. Dr. Muammer DEMİREL****Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI****Doç. Dr. Ersin GÜLSOY****Doç. Dr. İsmail DEMİRCİOĞLU****Yrd. Doç. Dr. Ahmet AYDIN**

II. Mahmud tarafından isimlendirilen rüşdiye mekteplerinin ilki bürokrasiye memur yetiştiren Mekteb-i Maârif-i Adlî ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adlî olmuştur. Bunların açılışından sekiz yıl sonra yeni olarak Davudpaşa Rüşdiye Mektebi tesis edilmiştir. Bu rüşdiyede kısa sürede başarı elde edilince rüşdiye mekteplerinin yayılması hız kazanmış ve 2 Temmuz 1853 tarihinde ülke genelinde 25 rüşdiye açılmasına karar verilmiştir. Kızların eğitim meselesi unutulmamış ve 1859 yılında ilk kız rüşdiyesi açılmıştır.

Bu çalışmanın amacı rüşdiye mekteplerinin önemini, kuruluş amacını, tarihi gelişimini, eğitim ve öğretim durumlarını, ders programlarını, bu mekteplerin yaşadığı sorunları, üretilen çözüm yolları ve günümüzde benzer sorunların devam edip etmediğini ortaya koymaktır.

Bu çalışma giriş, beş bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında araştırma ile ilgili genel bilgiler ile Osmanlı Devleti'nde Tanzimât devrinden önce var olan ve Tanzimât'tan sonra ortaya çıkan eğitim kurumlarından kısaca bahsedilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde rüşdiyelerin kuruluşu, rüşdiyelerin yayılması, kız rüşdiyeleri, ikinci bölümde taşrada rüşdiyelerin açılması, üçüncü bölümde rüşdiyelerin idarî yapısı, dördüncü bölümde öğretim süreleri ve programları, ders içerikleri, beşinci bölümde fizikî mekân, öğretim araç ve gereçleri incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise rüşdiye mektepleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

ABSTRACT

PH. D. DISSERTATION

RUSHDIYE SCHOOLS FROM TANZİMAT TO REPUBLIC ERA

Fatma KAYA DOĞANAY

Advisor: Prof. Dr. Muammer DEMİREL

2011-Pages: 375+XV

Jury: Prof. Dr. Muammer DEMİREL

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI

Assoc. Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

Assoc. Prof. Dr. İsmail DEMİRCİOĞLU

Assist. Prof. Dr. Ahmet AYDIN

The first rushdiye Schools named by Mahmud II were Mekteb-i Maârif-i Adlî and Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adlî, which trained officials for the bureaucracy. After eight years from the foundation of these schools, Davudpaşa Rushdiye School was founded as a new one. As this school prospered in a short time, the proliferation of rushdiye schools accelerated and it was decided to open 25 rushdiye schools countrywide on the 2nd of July, in 1853. Moreover, education of girls were taken into consideration and the first rushdiye school for girls was opened in 1859.

The aim of this study is to put forward the importance, the main goal behind the foundation, the historial development, the education status, the curriculumof this school and the problems these schools dealt with, the solutions found for these problems and whether these problems contnue today.

This studyis formed of introduction part; body part, including five sections; and conclusion part. In the introduction part, general information about the study and educational institutions before Tanzimât and after Tanzimât in Ottoman Empire is given.

In the first section of the body part, the foundation of rushdiye schools, the proliferation of them and the rushdiye schools for girls are presented; in the second section, the foundation of rushdiye schools in the provincals is mentioned; in the third section, the administrative structure of rushdiye schools is given; in the fourth section; the curriculum and teaching time of rushdiye school is discussed; and in the fifth section, a general assesment about rushdiye schools is made.

KISALTMALAR

Age	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
A. AMD	: Sadâret Âmedî Kalemi Evrakı
A. DVN	: Sadâret Divan Kalemi Evrakı
A. MKT	: Sadâret Mektûbî Kalemi
A. MKT. MHM	: Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi
A. MKT. MVL	: Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
A. MKT. NZD	: Sadâret Nezâret ve Devâir Evrakı
A. MKT. UM	: Sadâret Mektubî Kalemi Umûm Vilâyet Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C. MF	: Cevdet Maârif
DH. İD	: Dâhiliye İdare
DH. MKT	: Dâhiliye Mektubî
DH. MUİ	: Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi
DH. TIMK. S	: Dâhiliye Tesri-i Muâmelât ve Islahât Komisyonu
DH. UMVM	: Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü
H.	: Hicrî
H. H	: Hatt-ı Hümayûn
İ. A	: İslam Ansiklopedisi
İ. DH	: İrâde Dâhiliye
İ. DUİT	: Dosya Usûlü İrâde Tasnifi
İ. KAN	: İrâde Kanûn ve Nizâmât
İ. MF	: İrâde Maârif
İ. MMS	: İrâde Meclis-i Mahsûs
İ. MVL	: İrâde Meclis-i Vâlâ
İ. ŞD	: İrâde Şûrâ-ı Devlet
M.	: Mîlâdî
MAD.	: Maliyeden Müdevver

- M.İ 1310-1311 : Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüşdiyye, İdâdiye, Âliye ile Mekâtib-i Husûsiye ve Ecnebiyenin ve Dersaâdet'te Tahrîri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütübhanelerin İstatistiği
- M.İ 1311-1312 : Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüşdiyye, İdâdiye, Âliye ile Mekâtib-i Husûsiye ve Ecnebiyenin ve Dersaâdet'te Tahrîri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütübhanelerin İstatistiği
- MF. MKT : Maârif Mektubî
- MV : Meclis-i Vükelâ Mazbataları
- MVL : Meclis-i Vâlâ
- R. : Rûmî
- s. : Sayfa
- SNMU : Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye
- S. V. : Salnâme-i Vilâyet
- TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- TFR. I. KV : Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
- TŞR. BNM : Taşra Bosna Müfettişliği Evrakı
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- Yay. : Yayınları
- Y. A. HUS : Yıldız Sadâret Husûsî Ma'ruzât
- Y. EE : Yıldız Esas Evrakı
- Y. MTV : Yıldız Mütenevvia
- Y. PRK. ASK : Yıldız Askerî Ma'ruzât
- Y. PRK. MF : Yıldız Perakende Maârif

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1.	1858/1859 (H. 1275) Rüşdiye Mektepleri ve Hocaları.....	38
Tablo 1.2.	1864/1865 (H. 1281) ve 1866/1867 (H. 1283) Rüşdiye Mektepleri, İdâdîleri ve Öğrenci Sayıları.....	42
Tablo 1.3.	1870/1871-1871/1872 (H. 1287 ve H. 1288) Yıllarında Rüşdiye, Rüşdiye İdâdîleri ve Öğrenci Sayıları.....	47
Tablo 1.4.	1878/1879 (H. 1296) Yılı Rüşdiye İdâdîleri ve Buldukları Mevki	53
Tablo 1.4.1.	1878/1879 (H. 1296) Yılı Rüşdiye Mektepleri ve Buldukları Mevki.....	53
Tablo 1.5.	1893/1894 (H. 1311) Rüşdiye Mektepleri.....	57
Tablo 1.6.	1898/1899 (H. 1316) Rüşdiyeler ve Öğrenci Durumları.....	58
Tablo 1.7.	1902/1903 (H. 1320) Rüşdiye Mektepleri.....	59
Tablo 1.8.	1911/1912 (R. 1327) Rüşdiye Mektepleri, Bulduğu Semtler ve Açılış Tarihleri.....	62
Tablo 1.9.	1869/1870 (H. 1286)'te İnâs Rüşdiyesi Yapılan Sıbyan Mektepleri.....	66
Tablo 1.10.	1870/1871 (H. 1286) İnâs Rüşdiyeleri ve Muallimleri.....	67
Tablo 1.11.	1874/1875 (H. 1291) Yılı İstatistiğine Göre Kız Rüşdiyelerinin Öğrenci ve Muallim Sayısı.....	69
Tablo 1.12.	1874/1875 (H. 1291) Yılı İstatistiği ve 1875/1876 (H.1292) Devlet Salnâmesi'ne Göre Rüşdiye Mektepleri ve Öğrenci Sayıları.....	70
Tablo 1.13.	1882/1883 (H. 1300) Kız Rüşdiyelerinin Muallime-i Evvel İsimleri, Diğer Muallim, Öğrenci ve Bu Sene Şahadetname Alanların Sayısı.....	71
Tablo 1.14.	1898/1899 (H. 1316) İnâs Rüşdiyeleri ve Öğrenci Sayıları.....	73
Tablo 1.15.	1911/1912 (R. 1327) Kız Rüşdiyeleri, Buldukları Yer, 1895/1896 ve 1911/1912 (R. 1311-1312 ve R. 1327) Yıllarında Verilen Açılış Tarihleri.....	74
Tablo 2.1.	1872/1873 (H. 1289) Bâb-ı Zabtiye İdaresindeki Rüşdiyeler.....	78
Tablo 2.2.	1894/1895 (R. 1310-1311) İzmir Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	80
Tablo 2.3.	1858/1859 (H. 1275) Bosna Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Muallimleri.....	83

Tablo 2.4.	1857/1858 (H. 1274) Edirne Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	87
Tablo 2.5.	1894/1895 (R. 1310-1311) Edirne Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	91
Tablo 2.6.	1871/1872 (H. 1288) Girit Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	93
Tablo 2.7.	1894/1895 (R. 1310-1311) İşkodra Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	97
Tablo 2.8.	İşkodra Vilâyeti Rüşdiyelerinin Yıllara Göre Öğrenci Sayıları.....	97
Tablo 2.9.	1894/1895 (R. 1310-1311) Kosova Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	99
Tablo 2.10.	1875/1876 (H. 1292) Manastır Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	101
Tablo 2.11.	1894/1895 (R. 1310-1311) Manastır Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	103
Tablo 2.12.	1871/1872 (H. 1288) Prizren Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	105
Tablo 2.13.	1858/1859 (H. 1275) Selanik Rüşdiyeleri.....	106
Tablo 2.14.	1895/1896 (R. 1311-1312) Selanik Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	110
Tablo 2.15.	1894/1895 (R. 1310-1311) Yanya Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış.....	118
Tablo 2.16.	1871/1872 (H. 1288) Adana Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	120
Tablo 2.17.	1871/1872 (H. 1288) Ankara Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	123
Tablo 2.18.	1894/1895 (R. 1310-1311) Ankara Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	125
Tablo 2.19.	1871/1872 (H. 1288) Aydın Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	127
Tablo 2.20.	1891/1892 (R.1307) ve 1894/1895 (R. 1310-1311) Aydın Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	132
Tablo 2.21.	1895/1896 (R. 1311-1312) Aydın Vilâyeti Yeni Açılan Rüşdiyeleri.	132
Tablo 2.22.	1880/1881 (H. 1298) Bitlis Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	134
Tablo 2.23.	1895/1896 (R. 1311-1312)'da Bitlis Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	134
Tablo 2.24.	1871/1872 (H. 1288) Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	137
Tablo 2.25.	1894/1895 (R. 1310-1311) Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	140
Tablo 2.26.	1872/1873 (H. 1289) Diyarbekir Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	142

Tablo 2.27.	1895/1896 (R. 1311-1312) Diyarbekir Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	144
Tablo 2.28.	1871/1872 (H. 1288) Erzurum Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	146
Tablo 2.29.	1895/1896 (R. 1311-1312) Erzurum Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	148
Tablo 2.30.	Hakkâri Vilâyeti Rüşdiyelerinin Yıllara Göre Öğrenci Sayıları.....	149
Tablo 2.31.	1872/1873 (H. 1289) Halep Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	151
Tablo 2.32.	1895/1896 (R. 1311-1312) Halep Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	153
Tablo 2.33.	1894/1895 (R. 1310-1311) Hüdavendigâr Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	160
Tablo 2.34.	1894/1895 (R. 1310-1311) Kal'a-ı Sultâniye Müstakil Sancağı Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	163
Tablo 2.35.	1871/1872 (H. 1288) Kastamonu Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	165
Tablo 2.36.	1894/1895 (R. 1310-1311) Kastamonu Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	168
Tablo 2.37.	1872/1873 (H. 1289) Konya Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	170
Tablo 2.38.	1894/1895 (R. 1310-1311) Konya Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihi.....	172
Tablo 2.39.	1894/1895 (R. 1310-1311) Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	174
Tablo 2.40.	1872/1873 (H. 1289) Sivas Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	177
Tablo 2.41.	1894/1895 (R. 1310-1311) Sivas Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	179
Tablo 2.42.	1871/1872 (H. 1288) Trabzon Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	181
Tablo 2.43.	1895/1896 (R. 1311-1312) Trabzon Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	183
Tablo 2.44.	1897/1898 (H. 1315) Trabzon Vilâyeti Rüşdiyeleri, Öğrenci Durumları ve Tahsisatları.....	184
Tablo 2.45.	1896/1897 (H. 1314) Van Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	186
Tablo 2.46.	1872/1873 (H. 1289) Bağdat Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	187
Tablo 2.47.	1894/1895 (R. 1310-1311) Beyrut Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış	

	Tarihleri.....	191
Tablo 2.48.	1894/1895 (R. 1310-1311) Musul Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri.....	194
Tablo 2.49.	1872/1873 (H. 1289) Suriye Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	196
Tablo 2.50.	1894/1895 (R. 1310-1311) Suriye Vilâyeti ve Kudüs Rüşdiyeleri Açılış Tarihleri.....	199
Tablo 2.51.	Kudüs Müstakil Sancağı Rüşdiyeleri ve Yıllara Göre Öğrenci Sayıları.....	200
Tablo 2.52.	1881/1882 (H. 1299) Yemen Vilâyeti Rüşdiyeleri.....	201
Tablo 4.1.	1875/1876 (H.1292) Rüşdiye Mektebi Ders Programı.....	251
Tablo 4.2.	Dersaâdet ve Bilâd-ı selâse’de Bulunan Rüşdiyelerin Ders Programı.....	252
Tablo 4.3.	1889/1890 (R. 1305) Manastır Vilâyeti Salnâmesine Göre Rüşdiye Mektebinin Ders Programı.....	255
Tablo 4.4.	1895 (H. 1313) Yılında Merkez Rüşdiyelerin İbtidâiye ve Rüşdiyesine Mahsûs Müfredat Programı.....	260
Tablo 4.5.	Sivas Mülkî Rüşdiye Mektepleri Ders Programı/28 Haziran 1896 (16 Haziran 1312).....	261
Tablo 4.6.	1897/1898 (H. 1315)’den İtibaren Askerî Rüşdiyeler Ders Programı	261
Tablo 4.7.	1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi’ne göre Rüşdiyelerin Ders Programı.....	263
Tablo 4.8.	1904/1905 (H. 1322) Eski ve Yeni Rüşdiye Ders Programları.....	265
Tablo 4.9.	1877/1878 (H. 1294) Devlet Salnâmesi’ne Göre İnâs Rüşdiye Mekteplerinin Ders Programı.....	270
Tablo 4.10.	1894/1895 (R.1310)’de Edirne İnâs Rüşdiyelerinin Dersleri.....	271
Tablo 4.11.	1895 (H. 1313) Yılı İnâs Rüşdiyelerinin Dersleri.....	271
Tablo 4.12.	28 Haziran 1896 (16 Haziran 1312) Sivas İnâs Rüşdiyesi’nin Ders Programı.....	272
Tablo 4.13.	1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi’ne Göre İnâs Rüşdiyeleri Ders Programı.....	273

ÖNSÖZ

Rüşdiye mektepleri, Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri içinde açılmış ve bu dönemin mihenk taşını oluşturmuştur. Mülkî rüşdiye okullarını inceleyen bu çalışmada rüşdiyelerin kuruluşu, yaygınlaşması, kız rüşdiyeleri, taşrada açılması ve yaygınlaşması, idarî yapısı, öğretim süreleri, programları, dersleri ve içerikleri incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde rüşdiye mektepleri zaman içinde farklılaşmıştır. Bunlar sivil yani mülkî rüşdiyelerin dışında askerî rüşdiyeler ve diğer bazı mekteplerin rüşdiye kısımları ya da rüşdiye seviyesinde eğitim veren özel okullar şeklindedir. Var olduğu dönemdeki şartlar rüşdiye mekteplerinin çeşitli tiplerini ortaya çıkarmıştır. Bunlar nısıf, tam, merkez ve numûne rüşdiyelerdir.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin modern eğitim sisteminin temelini oluşturan rüşdiye mekteplerinin nasıl ve hangi amaçlarla açıldığı, nasıl ülke genelinde yayıldığı, öğrencilerin bu okullarda nasıl bir eğitim aldığı, hangi yönetmeliklerin uygulandığı, hangi sorunların ortaya çıktığı, bu sorunların günümüzde hâlâ devam edip etmediği soruları ve bunlara verilen cevaplarla konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Şimdiye kadar rüşdiyeler çeşitli çalışmalarda incelenmiştir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Osman Ergin, "*Türkiye Maârif Tarihi*", Bayram Kodaman, "*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*", Uğur Ünal "*II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*". Osman Ergin'in "*Türkiye Maârif Tarihi*" isimli çalışması beş ciltlik bir eserdir. Bu eser 1453'ten Cumhuriyet'in ilk zamanlarına kadar bütün eğitim kurumlarını ele almıştır. "*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*"nde Maârif Nezâreti, ilköğretim, ortaöğretim ve öğretmen yetiştiren kurumlar hakkında değerli bilgiler verilmiştir. "*II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*" isimli çalışmada 1897-1907 yılları arasında rüşdiye mekteplerinin programları, ders içerikleri ve istatistikleri ele alınmıştır. Bu eserler ya rüşdiyeleri tek başına ele almamış ya da sadece bir dönem içinde incelemiştir. Yapılan çalışma ile ülke genelindeki tüm mülkî rüşdiyeler ele alınmış ve durumları tartışılmıştır.

Bu çalışmada birçok bilimsel eser ve makalenin yanı sıra dönemin gazeteleri, dergileri; devlet, vilâyet ve maârif salnâmeleri; Maârif Nezâreti'nce yayınlanmış istatistikler ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan belgeler kaynak olarak

kullanılmıştır. Elde edilen istatistikî bilgiler diğer kaynak malzemeleriyle karşılaştırılmış ve arada fark varsa bunlar da ifade edilmiştir.

Çalışmada kaynak olarak kullanılan resmi istatistikleri içeren devlet salnâmeleri 1847 (H. 1263) yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Bunlar bir sene içerisinde meydana gelmiş olayları içeren yıllıklardır. 1333-34 R/1918 M. yılında 68 numaralı son salnâme yayınlanmıştır.

Vilâyet ve nezâret salnâmeleri ise bu salnâmelerin faydaları ortaya çıktıktan sonra neşredilmiştir. Bunlardan vilâyet salnâmelerinin içeriği; vilâyetin idarî taksimâtı, memur listeleri, mahallî tarih ve coğrafya, eski eserler, ticarî ve ekonomik faaliyetler, nüfus, okullar ve kütüphanelerden oluşmaktadır. Bu çalışmada nezâretler arasından Maârif Nezâreti'nin neşrettiği salnâmeler kullanılmıştır. 1898/1899 (H. 1316)-1903/1904 (H. 1321) yılları arasında 6 defa neşredilmiştir. Fakat 1902/1903 (H. 1320) tarihli salnâmeye rastlanılmamıştır.

Çalışmamızda salnâmeler dışında Maârif Nezâreti'nin yayınladığı istatistikler kullanılmıştır. Bunların ilki 1894-1895 (R. 1310-1311) ders yılı bilgilerini içermektedir. 1895-1896 (R. 1311-1312) yılında ikinci istatistik yayınlanmıştır. Bir süre bu çalışmalara ara verilmiş ve 1909-1910 (R. 1325-1326) ders yılıyla ilgili yeni bir istatistik hazırlanmıştır.

Maârif Nezâreti rüşdiye mekteplerinin ders programlarında zaman zaman değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler ve gelişmeler çalışmamızda yer almış, durumları tartışılmış ve karşılaştırılmıştır.

Eğitim tarihimizin modern anlamda temel kurumlarından olan rüşdiyelerle ilgili bu çalışmanın her aşamasında katkıda bulunan, beni cesaretlendiren, bu uzun çalışma süresince benden desteğini esirgemeyen saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Muammer DEMİREL'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışma esnasında her türlü kolaylığı sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi tüm çalışanlarına, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege sorumlusu Etem Makas'a teşekkür ederim. Yine çalışma esnasında her zaman yanımda olan eşim Kayhan Doğanay'a teşekkür ederim.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren hızlı bir gelişme göstermiş ve güçlü imparatorluklardan biri haline gelmiştir. Fakat bir süre sonra bu güç kaybedilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine devlet, yeni düzenlemelere ihtiyaç duymuştur. XVII. yüzyıl boyunca yapılan düzenlemelere, devleti eski gücüne nasıl kavuştururuz anlayışı hâkim olmuştur. XVIII. ve XIX. yüzyılda ise batının üstünlüğü ve batının bilim ve tekniğini almanın gerekliliği kabul edilmiştir. Böylece devletin kurumları da batılı anlamda tekrar düzenlenmiştir.

Pek tabii olarak bu kurumlar arasında eğitim kurumları da bulunmaktadır. Çünkü yeni düzenlenen kurumları işletecek ve devletin geleceğini kurtaracak ve Osmanlı'yı tekrar güçlü kılacak bireylere ihtiyaç vardır. Hali hazırda mevcut olan klasik eğitim kurumlarından medreseler, devletin diğer kurumlarında olduğu gibi görevini yerine getiremez durumda olduğundan bu bireyler de ancak yeni açılacak mekteplerden yetişecektir.

II. Mahmud tarafından devleti merkezileştirme ve batı örneğinde kurumlar oluşturulması üzerine ortaya çıkan bürokrasiden dolayı, Mekteb-i Maârif-i Adlî açılmıştır. Aynı zamanda yeni eğitim kurumları bu padişah tarafından rüşdiye olarak adlandırılmıştır. Böylece günümüz eğitim kurumlarının temeli de atılmıştır.

Bu çalışmada rüşdiye mektepleri ele alınmıştır. Daha önce de rüşdiye mektepleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda ya rüşdiye mektepleri tek başına ele alınmamış ya da belirli dönemler içinde incelenmiştir. Yapılan bu çalışma ile rüşdiye mekteplerinin açılışlarından ortadan kalktıkları tarihe kadar geçen süreç ortaya koyulmuştur. Yine rüşdiye mektepleri Osmanlı coğrafyası genelinde değerlendirilmiş ve vilâyetler açısından tek tek ele alınmıştır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı rüşdiye mekteplerinin önemini, kuruluş amacını, tarihi gelişimini, eğitim ve öğretim durumlarını, ders programlarını, bu mekteplerin yaşadığı sorunları, üretilen çözüm yolları ve günümüzde benzer sorunların devam edip etmediğini ortaya koymaktır.

Böylece batılı tarzda eğitim kurumlarının ilk temsilcilerinden biri olan rüşdiye mektepleri hangi aşamalardan geçmiş ve süreç içerisinde nasıl değişime uğramıştır sorularının cevapları verilmeye çalışılmıştır.

1.3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumları; klasik dönemde sıbyan mektepleri ve medreseler, Tanzimât ve sonrasında ise ibtidâî, rüşdiye, idâdî ve sultânî mektepleri olarak sınıflandırılmıştır. Bu araştırmada rüşdiye mektepleri ele alınmış ve rüşdiye mektepleri ilgili aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Rüşdiye mektepleri ne zaman, ne amaçla açılmış ve tarihsel süreçte gelişimi nasıl olmuştur?
- Rüşdiye mekteplerine dair elimizde olan sayısal veriler nelerdir?
- Rüşdiye mekteplerinde uygulanan eğitim ve öğretim sistemi ve ders programları nelerdir?
- Rüşdiye mekteplerinde verilen dersler ve derslerin içerikleri nelerdir?
- Rüşdiye mekteplerinin öğretmen, öğrenci ve bina ihtiyaçları nasıl karşılanmıştır?
- Rüşdiye mekteplerinde yapılan eğitim ve öğretim, ihtiyaca cevap vermiş midir?
- Rüşdiye mekteplerinde görülen sorunlar ve bu mektepler hakkında yapılan eleştiriler nelerdir?
- Rüşdiye mekteplerinde görülen sorun ve eksiklikler günümüz ilköğretim sisteminde ne ölçüde karşılık bulmaktadır?
- Rüşdiye mekteplerinin eğitim tarihimizdeki önemi nedir?

1.4. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

- Bu araştırma, rüşdiye mekteplerini ve bu mekteplerin kurulduğu XIX. yüzyıldan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılına kadar geçen süreci kapsamaktadır. İbtidâî, idâdî, sultânî ve diğer mektepler, çalışmanın çerçevesi dışındadır.

- Bu dönemde mülkî, askerî, husûsî ve gayrimüslim rüşdiyeleri şeklinde farklı rüşdiye mektepleri olmakla beraber bu çalışmada mülkî rüşdiye mektepleri ele alınmaktadır.
- Bu araştırmada rüşdiye mekteplerinin kuruluşu, taşrada yayılışı, eğitim-öğretim durumları, ders programları ve içerikleri, öğretmen, öğrenci ve bina durumları ele alınmıştır.
- Bu araştırma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde şimdiye kadar ortaya çıkarılan belgelerle sınırlıdır. Bütün arşiv belgeleri ortaya çıkarılmadığından yeni belgelerle araştırma genişletebilecektir. Yine çalışma devlet ait kaynaklar ışığında yapılmıştır. Öğrenci ve öğretmenlere ait hatırat vs. bilgiler çok az olduğundan bu kişiler açısından rüşdiye mektepleri yeterince değerlendirilememektedir.

1.5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada tarihsel yöntem kullanılmıştır. Tarihsel yöntem, *geçmişte meydana gelmiş ve davranış göstermiş olay, olgu, nesne ve subjelerin araştırılmasında ya da belirlenmiş bir problemin geçmişle ve bazen de günümüzle ilişkisi yönünden incelenmesinde yararlanılan yaklaşımdır.*¹ Bu yöntemle elde edilen bilgi, belge ve kanıtlar araştırılan olayın doğal çevredeki oluşumunu gösterir. Başka bir anlatımla olayların gerçek kişileri araştırmacıdan etkilenmezler.²

Tarihsel yöntem çeşitli basamakları içermektedir. Bunlar bir araştırma konusunun belirlenmesi yani bir problemin ortaya konması, alanın daraltılması, soruların oluşturulması, verilerin toplanması, gruplandırılması, analiz edilmesi, seçilmesi, oluşturulan soruların cevaplanması ve araştırma raporunun yazılmasıdır.³

1.6. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Konu belirlendikten sonra bibliyografya tespit edilmiş ve toplanmıştır. Daha sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde katalog taraması yapılmış ve konumuzla ilgili belgeler tespit edilmiştir. Yine devlet, vilâyet, nezâret salnâmeleri ve Maârif Nezâreti'nin yayınladığı istatistikler incelenmiştir. Bu kaynaklar, konuyla ilgili ana

¹ Durmuş Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş*, Anı Yay., Ankara 2003, s. 50.

² Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Güzemcan Yay., İstanbul 2003, s. 30.

³ Ekiz, Age, s. 51.

kaynakları göstermektedir. Daha sonra elde edilen bilgilerin analizi yapılmış ve daha sonra sentez aşamasına geçilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan belgeler; Bâb-ı Âlî Sadaret Dairesi Kalemleri, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, Bâb-ı Âlî bünyesindeki diğer daireler, nezaretler, vilayet-müfettişlikler (taşra arşivleri) ve büyük daireler, Muallim Cevdet, Hatt-ı Hümayûnlar ve Yıldız Sarayı Arşiv belgelerinden oluşmaktadır.

2. OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI

Eğitim öğretim, insanın doğuşuyla birlikte yaşanmaya başlayan bir süreçtir. Türk eğitim tarihi de ilk Türk topluluklarıyla başlamaktadır. Yahya Akyüz, Türk eğitim tarihi çalışmalarının amacını, *en eski çağlardan günümüze kadar Türk milletinin ürettiği, benimsediği, geliştirdiği, eğitim ve öğretimle ilgili düşünceleri, kurumları, uygulamaları ortaya koymak, insan yetiştirme sistemini ve nasıl bir insan tipi yetiştirilmeye çalışıldığını araştırmak, bugünkü eğitim sorunlarımızı en iyi biçimde çözebilmek için geçmişten bir takım dersler çıkarılıp çıkarılmayacağını tartışmaktır*⁴ diye belirtmiştir.

Türk tarihinin ilk yazılı kaynakları olarak kabul edilen Orhun Anıtları, aynı zamanda Türk eğitim tarihinin de ilk belgeleridir. Bu anıtlardaki ifadeler Türklerin güçlü bir eğitim anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.⁵

İslamiyet'ten önceki Türk topluluklarında eğitim anlayışları birbiriyle benzerlik göstermektedir. En belirgin benzerlikte eğitimin yaşam biçimiyle şekillenmiş olmasıdır. İlk kurulan Türk devletleri olan Hunlar, Göktükler ve Uygurlar'da savaş, meslek ve dini inanışlar eğitimi söz konusu olmuştur.⁶

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra eğitim, daha büyük bir önem kazanmıştır. Hicret'ten sonra Hz. Muhammed, Medine'de bir mescit yaptırmış ve bunun bir kısmını eğitim ve öğretime ayırmıştır. Böylece cami içi ve dışı eğitim müesseselerinin modeli ortaya çıkmış oldu. Camii dışında eğitim müesseseleri açılmasının ilk örnekleri Abbasiler dönemindedir. Fakat daha bu dönemde medrese kelimesi ortaya çıkmamıştır. Bu kelime ilk olarak IX. asırda kullanılmaya başlanmıştır.⁷

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yay., Ankara 2004, s. 1.

⁵ Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yay., Ankara 2009, s. 16.

⁶ Akyüz, *Age.*, ss. 5-8.

⁷ Câhid Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 3.

Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kendi adıyla yaptırdığı Nizamiye Medreseleri, bu okulları sistemli hale getirmiştir. Vakıflar aracılığıyla eğitim ve öğretim kadrosuna maaş, öğrencilerine parasız eğitim ve kalacak yer sağlamıştır.⁸ Merv ve Nişabur bölgelerinde medreselerin açılış sebepleri arasında Sünni-Şii çatışması olduğu gibi Uygur Türkleri'ne ait Budist Viharaların (külliyelerin) varlığının da olabileceği ifade edilmiştir.⁹ Medreseler, bütün Türk devletlerinde en önemli eğitim kurumu olmuş ve Osmanlı Devleti'nin klasik eğitim kurumları arasında yerini almıştır.

Ayrıca ilköğretim hizmeti yapan, beş-altı yaşlarındaki çocuklara okuma yazma, bazı dini bilgiler ve dört işlem öğreten küttab denilen eğitim kurumları mevcuttu. Bunlar Osmanlı eğitim kurumlarından sıbyan mekteplerinin başlangıcı olmuştur.¹⁰ Tanzimât'tan önceki Osmanlı eğitim kurumları içinde sıbyan mektepleri ve medreseler dışında saray okulu olan Enderun görülmektedir.¹¹

XVIII. yüzyılda ıslahât hareketlerinin yön değiştirmesiyle birlikte Osmanlı, eğitim hayatında batıyı örnek almış ve yeni okullar açılmaya başlanmıştır.

2.1. TANZİMÂT ÖNCESİ OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI

2.1.1 Sıbyan Mektepleri

Sıbyan kelime olarak çocuklar, sabiler anlamına gelmektedir.¹² Bu mekteplere, İslam dünyasının ilk zamanlarında küttab, Karahanlı ve Selçuklu asırlarında sıbyan mektebi denmiştir. Osmanlılar'da bu adla birlikte Dâr-üt-talîm, mektep, taş mektep, mahalle mektebi, mektephane gibi isimler de verilmiştir. Bu mekteplerin hocasına muallim, yardımcısına da kalfa veya halife denilmiştir.¹³ Bu okullardaki hedef bir çocuğa okuma yazma öğretmek, İslam dininin kurallarını ve Kur'ânı ezberletmektir.¹⁴

Sıbyan mektepleri genellikle camilerin yanında, külliyelerin içerisinde veya müstakil yapı olarak kurulmuştur. Bunların maliyet ve mekân açısından çok fazla külfeti olmadığından hemen hemen her köy, mahalle ve semtte açılmıştır. Genelde beş yaşına ulaşmış çocuklar “âmin alayı” ve “bed'i besmele” adı verilen bir merasimle mektebe başlardı. Müslüman olan her aile çocuğunu bu mekteplere gönderebilirdi.

⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim ve Öğretim*, Bilge Yay., İstanbul 2004, ss. 31-32.

⁹ Baltacı, Age., ss. 5-6.

¹⁰ Kazıcı, Age., s. 86.

¹¹ S. Celal Antel, “Tanzimat Maârifî”, *Tanzimat I*, MEB Yay., İstanbul 1999, s. 441.

¹² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2004, s. 948.

¹³ Kazıcı, Age., s. 86.

¹⁴ Kodaman, Age., s. 57.

Vakfiyelerinde belirtildiği gibi kız ve erkek öğrenciler için ayrı sıbyan mektepleri bulunduğu gibi, karma eğitim veren mektepler de vardı. Medrese eğitimi görmüş veya okuma yazma bilen imam, müezzin, kayyum vb. kişiler bu okullarda öğretmenlik yapardı.¹⁵

Fatih Sultan Mehmed, Eyüp ve Ayasofya medreselerinde sıbyan mektebi muallimi olacak öğrenciler için, genel medrese derslerinden farklı bir program öngörmüş ve Âdâb-ı Mubahase ve Usûl-i Tadrîs (Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemleri) adında bir derse yer vermişti. Bu dersin müfredata konması bulunduğu çağ ve ileriki zamanlar için çok önemli bir yeniliktir. Fakat daha sonra bu program bırakılmış ve sıbyan muallimleri medreselerde biraz okumuş ya da kendi kendine okuyup yazma öğrenmiş kişilerden seçilmiştir.¹⁶

1824 yılına gelinceye kadar okuma yazmanın önemi üzerinde duran bazı fermanlar çıkmışsa da II. Mahmud tarafından yayınlanan ferman kadar konuyu geniş olarak ele almamıştır. Bu nedenle *Talîm-i Sıbyan* isimli ferman, ilköğretim zorunluluğu getiren ilk ferman olarak kabul edilmektedir. Fakat bu ferman, İstanbul dışındaki yerlerde çeşitli zorluklardan dolayı uygulanamamıştır. Bu çalışmalar devam ederken Nisan 1847’de “*Etfalin Talîm ve Tadrîs ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtib-i Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimât*” yayınlanmıştır. Bu talimât, sıbyan mekteplerinin dünya ve ahiret için yeterli bilgileri veremediğini belirtmiştir.¹⁷

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, ülke genelindeki sıbyan okullarını düzenlediği gibi bir kısım kararlar almıştır. Bu nizamnâmeye göre ibtidâî adında usûl-i cedid üzerine eğitim yapan okulların açılması için ilk teşebbüse 1870 tarihinde girişilmiştir. 1872’de ise yeni usûle göre hazırlanmış eğitim programlarının uygulanması için İstanbul’da Nûr-i Osmaniye Camii içinde bulunan binada ibtidâî okulu açılmıştır. Böylece ilköğretimde eski usûl üzere eğitim yapan sıbyan mektepleri ve yeni usûl üzere eğitim veren ibtidâî mektepler ikiliği başlamıştır.¹⁸

¹⁵ Nazım Kuruca, “Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Tanzimata Kadar Olan Dönemde Eğitim (1299-1839)”, Sebahattin Arıbaş, Mehmet Koçer (Ed.), *Türk Eğitim Tarihi* içinde, Lisans Yay., İstanbul 2008, s. 59.

¹⁶ Yahya Akyüz, “Türklerde Eğitim”, Cemil Öztürk (Ed.), *Türk Tarih ve Kültürü* (ss.345-368) Pegem A Yay., Ankara 2007, s. 357.

¹⁷ Akyüz, Age., ss. 140, 148-149.

¹⁸ Kodaman, Age., s. 65, 68.

1913 yılında da ibtidâî mektepler Tedrîsât-ı İbtidâiye-i Kanûn-ı Muvakkate ile rüşdiyelerle birleştirilmiştir.¹⁹

2.1.2. Medreseler

İlk Osmanlı medresesini, Orhan Gazi 1330 yılında (H. 731) İznik'te yaptırmış ve ilk müderris olarak Şerefüddin Davud-i Kayseri'yi tayin etmiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'da Sahn-ı Semân ve Tetimme medreseleri yapıldıktan sonra Osmanlı sınırları içindeki medreseler yeni bir teşkilâta kavuşmuş²⁰ ve resmi bir kurum olarak devlet düzeni içinde yerini almıştır²¹.

Kanûni Sultan Süleyman'ın inşâ ettirdiği Süleymaniye Külliyesi medrese-i evvel, sâni, sâlis ve râbi' adlarıyla dört medrese, bir tıp medresesi ve dâr-üş-şifa' ile dâr-ül-hadîsten meydana gelmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde medrese eğitimi en yüksek noktaya ulaşmıştır.

Osmanlı medreselerinde dereceleri belirlemek için üç usûl kullanılmaktadır. Bunların ilki kitap adlarına göre olan Hâşiye-i Tecrîd, Hâşiye-i Miftâh ve Hâşiye-i Telvîh şeklindedir. İkincisi müderrislere ödenen günlük ücretlere göre isimlendirilen yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı medreselerdir. Üçüncüsü de medreselerin statüsüne göre yapılmış hâriç, dâhil, Sahn, altmışlı, Süleymaniye ve dâr-ül-hadîs dereceleridir.²²

XVI. yüzyıla kadar iyi işleyen bu müessese bu yüzyılın sonlarına doğru müderris kalitesi, öğretim ve öğrenci yönüyle bozulmaya başlamış ve bu durum giderek artmıştır.²³

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise medrese dereceleri iki hâriç, iki dâhil, iki sahn, iki altmışlı, üç Süleymaniye ve bir dâr-ül-hadîs olmak üzere ibtidâ-i hâric, hareket-i hâric; ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil; mûsile-i Sahn, Sahn-ı Semân, ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı; mûsile-i Süleymaniye, hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve dâr-ül-hadîs-i Süleymaniye'den oluşmaktadır.²⁴

Dönem boyunca medreselerin ıslahı ve yeni medreselerin kurulmasıyla ilgili çeşitli tartışmalar yapılmıştır. 27 Şubat 1910 tarihinde Medâris-i İlmiye Nizamnamesi

¹⁹ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yay., Ankara 1996, s. 213.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, T. T. K. Yay., Ankara 1988, s. 5, 11, 34.

²¹ Ahmed Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâr-ül Hadîslerin Yeri*, T. T. K. Yay., Ankara 1997, s. 34.

²² Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, XXVIII, s. 328.

²³ Uzunçarşılı, *Age.*, s. 67.

²⁴ Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, XXVIII, s. 330.

ve 30 Eylül 1914’de de Islah-ı Medâris Nizamnâmesi yayınlanmıştır. Bu Islah-ı Medaris Nizamnâmesi ile İstanbul medreseleri, Darü’l-Hilafeti’l-Aliyye Medresesi adıyla birleştirilmiş ve tek medrese haline koyularak orta ve yüksek derecelere ayrılmıştır.²⁵

2.1.3. Enderun

Enderun mektebi, gayrimüslim halk arasından seçilen yetenekli çocukları devşirme usûlüyle güvenilir devlet adamları ve asker olarak yetiştiren bir eğitim kurumudur.²⁶

Mektebin, II. Murad ya da Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde açılmış olduğu yönünde iki ayrı görüş mevcuttur. Genel kanı ise II. Murad döneminde açıldığı ve Fatih Sultan Mehmed döneminde de gerçek anlamda teşkilâta sahip olduğu yönündedir.

Çocuklar, Enderun’a alınmadan önce bir alt eğitimden geçirilmiştir. Devşirilen çocuklar ilk önce Müslüman Türk ailenin yanına verilmiş, burada Türkçe’yi ve gerekli İslâmî esasları öğrendikten sonra Edirne, Galatasaray, İbrahim Paşa saraylarında çeşitli dersler almıştır. Bunlara acemi oğlanları denmiştir. Acemi oğlanları burada eğitim aldıktan sonra çıkma adıyla çeşitli askerî birlikler arasına gönderilmiştir. Bunların arasında üstün yetenekli olanlar ise daha yüksek eğitim için Enderun’a seçilmiştir.

Enderun’da eğitim yedi kademe üzerine inşâ edilmiştir. Bunlar Büyük ve Küçük Odalar, Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda’dır. Yine burada eğitimi tamamlayamayan iç oğlanlar ara sınıflardan çıkma ismiyle ayrılmış ve askerî birliklere katılmıştır.²⁷

Mektepte başlangıçta Kur’ân, ilm-i hâl ve tecvîd öğretilmiştir. Bundan sonra tefsir, miras hukuku, şiir, müzik, hendese, coğrafya, ilm-i kelim, mantık, belâgat ve felsefe dersleri de eklenmiştir. Okul, 1675’te medrese haline getirilmiş ve Tanzimât’la birlikte önemini kaybederek 1909 yılında ömrünü tamamlamıştır. 60 sadrazam, 3 şeyhülislam, 23 kaptan-ı derya, pek çok bilgin ve sanatçı, Fındıklı Mehmed Ağa örneğinde olduğu gibi tarihçiler yetiştirerek devlete büyük katkısı olmuştur.²⁸

²⁵ Zeki Salih Zengin, *II. Meşrutiyet’te Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 94, 96.

²⁶ Binbaşoğlu, Age., s. 63, 64.

²⁷ Mehmet İpşirli, “Enderun”, TDVİA, XI, ss. 185-186

²⁸ Yahya Akyüz, “Türklerde Eğitim”, Cemil Öztürk, (Ed.), *Türk Tarih ve Kültürü İçinde*, (ss.345-368) Pegem A Yay., Ankara 2007, s. 357.

2.1.4. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketlerinin başlangıcında ilk modern okullar askerî alanda açılmıştır. 1727 yılında İbrahim Müteferrika'nın önerisiyle Bostancı Ocağı'ndan 300 kişi seçilerek Haydarpaşa'da yeni yöntemlerle eğitime başlanmıştır. Fakat bu ilk girişim yeniçerilerin müdahalesi sonucu başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İkinci olarak 1734 yılında Müslüman olup Ahmed adını alan bir Fransız subay olan Comte de Bonneval yardımıyla Üsküdar Toptaşı'nda Humbarahâne ve Hendesehâne adında bir okul açılmıştır. Bu okulun amacı, topçuluk alanında teknik bilgisi olan subay yetiştirmektir. Bu da yeniçerilerin tepkisini çekmiş ve kapatılmıştır.²⁹

Rus donanması 1770'te Çeşme limanında Osmanlı donanmasını yakmıştı. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn, bunun da etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz kuvvetlerine subay yetiştirmek için açtığı askerî deniz okuludur.³⁰ Okulun açılış tarihi Fransız arşiv belgelerine göre 29 Nisan 1775'tir.³¹ Bu okulun ilk hocası Cezayirli Hasan'dır.

Mühendishâne-i Bahrî'de ilk açıldığı zaman matematik, coğrafya ve harita (gemi seyri) dersleri okutulmuştur. 1781'de mektep, yeni bir binaya taşındıktan sonra ders programlarına deniz taktiği ve geometri dersleri ilave edilmiştir. Bu yıllarda öğrenciler teorik dersleri Mühendishâne'de, tatbikî dersleri de haftada bir gün tersaneye giderek tezgâhlarda yapılmakta olan gemiler üzerinde görmüşlerdir. Böylece Mühendishâne-i Bahrî'de biri gemi inşası, diğeri de gemi seyri ve harita olmak üzere iki sınıf öğrenci ders almıştır. Gemi seyri bölümünde 35 öğrenci, gemi inşâ bölümünde de 10 öğrenci mevcuttur. 1795'te Mühendishâne-i Bahrî ile Mühendishâne-i Berrî'nin eğitim sistemleri birleştirilmiştir. III. Selim tarafından her ikisini de kapsayan bir Kanûnnâme çıkarılmıştır. 1797'de okulun Mühendishâne-i Berrî ile ilgisi kesilmiştir.

Okul, II. Mahmud zamanında Heybeliada'ya taşınmıştır. 1838 tarihinde de İstanbul'daki yeni binasına geçmiştir. Mühendishâne-i Bahrî'nin Tanzimât'tan sonra adı Bahriye Mektebi olmuştur.³²

²⁹ Emre Dölen, "Mühendislik Eğitimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 2*, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 511.

³⁰ Akyüz, Age., s.133.

³¹ Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn", *TDVİA*, XXXI, s. 514.

³² V. Z. Dümer, "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn", *İ. A*, XIX, ss. 10-11.

Mekteb-i Bahriye Nâzırı Mustafa Paşa tarafından padişaha bir modernleşme lâyihası sunulmuştur. Öğretim süresi 3 yıla indirilen okula Kur'ân'ı hatmedenler sülüs yazı yazabilenler alınacaktı. İlk 2 yıl öğrenciler ortak öğrenim görecekle ve 3. sınıfta güverte, inşâiye ve makine bölümlerine ayrılacaklardı.³³ 1852'de Bahriye Mektebi için idâdî sınıfları açılmıştır. 1865'te askerî idâdîleri bir araya getiren Mekteb-i İdâdî-i Umûmiye ile birleştirilmişse de 3 yıl sonra öğrenciler Bahriye'ye geri dönmüştür. Bu yıllarda Mühendishâne-i Bahrî 4 yıl idâdî, 4 yıl bahriye olmak üzere 8 yıldır.³⁴

Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn, III. Selim tarafından 1795 yılında orduya subay yetiştirmek amacıyla Hasköy'de açılmıştır. Mektep, Fransa'da Mouradgea D'Ohsson'un ve Viyana'da Ebubekir Râtib Efendi'nin gözlemlediği askerlik ve mühendislik akademilerinden örnek alınmıştır.³⁵ Mektep açılınca bununla birlikte bir nizamnâme yürürlüğe konmuştur. Buna göre; lağımıcı ocağından 50 ve humbaracı ocağından 30 olmak üzere 80 kişi öğrenci olarak mektebe gönderilmiştir. Bu okula bir hoca, beş kalfa, bir Fransızca öğretmeni ve mütercim tayin edilmiştir. Ayrıca III. Selim tarafından yeni bir kanûnnâme çıkarılmış ve Mühendishâne-i Bahrî-i ve Berrî ders ve idare açısından birleştirilmiştir.³⁶ 1826'da iki kurum tekrar ayrılmıştır. Mühendishâne-i Berrî topçu, istihkâm subayları ile sivil ve askerî mimarlar yetiştirmektedir.

1846'da Mühendishâne Nâzırı Bekir Paşa zamanında okulda i'dâdiye ve harbiye sınıfları ayrılmıştır. 1847'de yapılan Nizamnâmesine göre de Mühendishâne; Topçu ve Mimar Mektebi olarak planlanmış ve idâdî kısmında (1.sınıf) basit bir program uygulanmıştır. 1871'de ise Mühendishâne ve Harbiye mektepleri, Harbiye'de birleştirilmişse de 1878'de bu okullar tekrar ayrılmıştır.

1887'de ders programında değişiklikler yapılmıştır. Bir irâde-i seniyye ile *Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Sınıf-ı Şakirdanının Suret-i Teşkil ve Terakkilerine Müteallik Nizamnâme ile Usûl-ü Tedrîslerine Dair Program* yayınlanmıştır.³⁷ 1900 yılında Mühendishâne'nin öğretim süresi 3 yıla düşürülmüştür. 4 yılda okutulan derslerden bir kısmı idâdî sınıflarına verilmiş ve bir kısmı da fazla bulunarak kaldırılmıştır.³⁸

³³ Mustafa Ergün, Tayyip Duman, "19.Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları", *Yeni Türkiye*, 1996/7, s. 496.

³⁴ V. Z. Dümer, "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn", *İ. A.*, XIX, s. 12.

³⁵ Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn", *TDVİA*, XXXI, s. 516.

³⁶ V. Z. Dümer, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn", *İ. A.*, XIX, s. 15.

³⁷ Ergün-Duman, *Agm.*, ss. 498-500.

³⁸ V. Z. Dümer, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn", *İ. A.*, XIX, s. 18.

Bu mekteplerin yanı sıra 14 Mart 1827'de Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre ve 1834 yılında Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye ve Mızıkâ-i Hümâyûn Mektebi açılmıştır.³⁹

II. Mahmud, yenileşme hareketlerine hız kazandırmış ve bunu eğitim alanına da uygulamıştır. 5 Şubat 1839 yılında konumuz olan rüşdiye mekteplerini de içine alan bir lâyiha hazırlattırması ve Tanzimât Fermanı ilan edilmeden önce ilk rüşdiye sayılan Mekteb-i Maârif-i Adlî açılmıştır.

2.2. TANZİMÂT SONRASI GÖRÜLEN EĞİTİM KURUMLAR

Rüşdiye mektepleri başlangıçta epey başarı göstermiş fakat sonra yükseköğretime yeterince öğrenci hazırlayamayınca ortaöğretimde yeni mektepler açılmıştır. Bunlar idâdî ve sultânilerdir.

İdâd, kelime olarak hazırlamak anlamındadır. Eğitim tarihinde ise kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren mekteplere bu isim verilmiştir. Örneğin; rüşdiye mektepleri açıldıktan sonra öğrenciler bu mekteplere fazla rağbet göstermiştir. Bunun üzerine bazı kalabalık semtlerdeki rüşdiyeler için yakınlarındaki ibtidâî mekteplerinin bir kısmı onların idâdî (hazırlayıcı) veya ihtiyat sınıfları yapılmıştır.⁴⁰ Yine askerî mektepler içinde idâdî mektepleri açılmıştır.

İstanbul'da 1845'te açılan ilk askerî idâdî, Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye'dir. Mekteb-i Harbiye öğrencilerine sınav yapılmış ve bunlar arasında orta düzeyde bulunanlar bu okula verilmiştir. Okul, 1872'de Kuleli kışlasına taşınmış ve bundan sonra Kuleli Askerî İdâdîsi adını almıştır. Taşrada da 1845'te Bursa'da bir askerî idâdî açılmış ve sonradan Işıklar Askerî İdâdîsi olarak anılmıştır.⁴¹

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle birlikte idâdî terimi bir orta öğretim kurumunun ismi olarak ortaya çıkmış ve böylece müstakil olarak bir ortaöğretim kademesini oluşturmuştur.⁴² Bu nizamnâme ile Müslüman ve Hıristiyan, bütün Osmanlı tebaasını birbirine kaynaştırmak ve ortak bir kültürle yetiştirmek hedeflenmiştir. Bunun içinde 4 yıllık rüşdiyelerin üstünde, öğretim süresi 3 yıl olacak ve sancak merkezlerinde

³⁹ Akyüz, Age., ss. 135-136.

⁴⁰ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940, C. 2, ss. 412-413.

⁴¹ Akyüz, Age., s. 153.

⁴² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, T.T.K Yay., Ankara 1999, s. 115.

idâdî adı altında bir okul açılması kararlaştırılmış fakat hemen uygulamaya geçilememiştir.⁴³

Maârif Nizamnâmesi'nde hemen açılmaları öngörülen idâdîler, 1874 tarihine kadar açılmamıştır. Bu gecikmeye sebep olarak, maddi imkânsızlıklar ve öğretmen yokluğu gösterilebilir. Fakat idâdîlerin biran önce açılması için Cevdet Paşa tarafından bir takrir hazırlanmış ve 19 Aralık 1873 (H. 28 L 1290) tarihinde arz edilmiştir. 7 Ocak 1874 (H. 17 Za 1290)'te irâdenin çıkması üzerine⁴⁴ Bezmiâlem Valide Sultan tarafından açılan Dâr-ül-maârif, idâdî mektebi olmuştur⁴⁵. Taşrada ise Mora Yenişehir'inde ilk idâdî açılmıştır. Fakat taşrada maddi yetersizlik yüzünden istenilen idâdîler açılmaması üzerine 29 Ocak 1890 (R. 17 Kanûn-ı Sâni 1305) tarihinde idâdî mektebi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler lağvedilerek ödeneklerinin idâdî mektepleri ödeneğine ilave edilmesi kararlaştırılmış ve üç gün sonra irâde çıkartılmıştır. Böylece idâdîlerle rüşdiyeler birleştirilmiştir.

Liva merkezlerinde bulunan idâdîleri beş, vilâyet merkezlerindeki idâdîler ise 7 yıllıktı. Rüşdiyeler bu mekteplerin ilk üç sınıfını oluşturmuştur. Yedi yıllık idâdîlerin 1910 yılından sonra sultâniye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Beş yıllık idâdîlerde ise 1914 yılından itibaren yapı değişikliği söz konusu olmuştur. Buna göre, ilk üç yılı rüşdiye son iki yılı idâdî olan beş yıllık mektepler ortadan kalkmıştır. Üç ibtidâî, bir ihzari (hazırlık) ve iki idâdî sınıftan oluşan yeni bir yapı oluşturulmuştur. Bu yeni yapının idâdî kısmı dört şubeye ayrılmıştır. Bu şubeler ziraî, ticarî, sanayî ve umûmîdir.⁴⁶

Sultânî mekteplerine gelince bunların ilki Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'dir. Bu okulun açılış sebepleri şu şekilde izah edilmektedir. 1866'da Girit isyanının patlak vermesi üzerine Avrupalı devletler tekrar reform yapılmasını istemişler ve Osmanlı Devleti'ne reform projeleri vermişlerdir. 1867'de hükümet bu projelerden Fransız projesini kabul etmiştir. Böylece eğitimde Fransız sistemi daha etkili hale gelmiştir. Ayrıca aynı sene padişah Abdülaziz, Fransa'yı ziyaret ettikten sonra Fransızca öğretimi yapan Fransız liseleri düzeyinde bir okulun açılmasına izin vermiştir.

⁴³ Akyüz, Age., s. 153.

⁴⁴ Fatih Demirel, *Mekteb-i İdâdî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 15.

⁴⁵ H. Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1938, s. 4.

⁴⁶ F. Demirel, Age., s. 50, 54.

Bu okul, hem dış ilişkileri hem de Osmanlılık ideolojisini simgelemektedir.⁴⁷ Fakat gayrimüslimler, bu mektebin eğitim dili Türkçe olmayıp Fransızca olmasına rağmen tepki göstermişler ve çocuklarını laik ve Osmanlıcı bir eğitimden korumak istemişlerdir.⁴⁸

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle vilâyetlerde sultânî mektebi açılması istenmiş fakat bu uzunca bir süre gerçekleşmemiştir. Ancak 1908'den sonra on iki vilâyet merkezindeki idâdîlerin ismi sultânîye çevrilmiş ve böylece sultânîler taşrada da görülmüştür.⁴⁹

Yükseköğretim konusunda Dâr-ül-fünûn kurumu, Tanzimât devrinde her türlü ilmin okutulacağı bir müessese olarak düşünülmüş ve halkın eğitimi meselesi içerisinde ele alınmıştır. Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye'ce Osmanlı Devleti'nde yeni bir eğitim sistemi oluşturmak amacıyla, 1845 yılında ulema, asker ve bürokratların katıldığı 7 kişiden oluşan bir Meclis-i Muvakkat açılmıştır. Bu meclisin bir yıllık çalışması sonunda Osmanlı eğitim sisteminin temel prensipleri tespit edilmiş ve eğitim sistemi ilk, orta ve yüksek eğitim olarak üçe ayrılmıştır. Dâr-ül-fünûn kurulması da yüksek eğitim programında yer almıştır.⁵⁰

Dâr-ül-fünûn binası için Kasım 1846'da İtalyan asıllı mimar Fossati ile mukavele yapılmış ve Ayasofya civarında tespit edilen büyük arsa üzerine üç katlı, 125 odalı, gösterişli Avrupa üniversitelerine benzer şekilde büyük bir bina yapılması istenmiştir.⁵¹ Bu arada Dâr-ül-fünûn'a ders kitabı hazırlamak için 1851'de Encümen-i Dâniş adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Fakat Encümen-i Dâniş kendisinden beklenen görevi yerine getirememiş ve Dâr-ül-fünûn'da derslere başlandığında tek bir kitap bile hazırlayamamıştır.⁵²

1863'te sadrazam Keçeçizade Fuad Paşa'nın, Dâr-ül-fünûn binasının tamamlanmasını beklemeden binanın bitmiş olan bazı odalarında halka açık serbest konferans şeklinde dersler verilmesini uygun görmesiyle ilk Dâr-ül-fünûn'un öğretime başlaması kararı çıkmıştır. 13 Ocak 1863 günü, kimyager Derviş Paşa'nın konuşması ile

⁴⁷ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 2*, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 468.

⁴⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, T.T.K Yay., Ankara 1999, s. 65.

⁴⁹ Akyüz, Age., s. 248.

⁵⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun", *İ. A.*, VIII, s. 521.

⁵¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun", *İ. A.*, VIII, s. 522; Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 83.

⁵² Antel, Agm., s. 448.

açılan Dâr-ül-fünûn'da, Osmanlı Devleti'nin medreseler dışındaki yüksek öğretim hayatı başlamış oldu.⁵³

---

⁵³ Akyüz, Age., s. 155.

BİRİNCİ BÖLÜM

RÜŞDİYELERİN KURULUŞU VE YAYILMASI

1.1. RÜŞDİYELERİN KURULUŞU

II. Mahmud devleti kötü gidişattan kurtarma çareleri aramaya başlamış ve çarenin eğitim kurumlarında olduğunun farkına varmıştır. Bunun için de eğitim kurumları hakkında Meclis-i Umûr-ı Nâfia'ya talimât vererek bir lâyiha hazırlatmıştır. Lâyihanın konusu sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi ve onlara bağlı olarak yeni ve ikinci sınıfı olacak mekteplerin açılması olmuştur.⁵⁴ Böylece konumuz olan rüşdiye mektepleri maârif tarihimizde yerini almaya başlamıştır.

Rüşdiye mekteplerine geçmeden önce, ilk olarak rüşd ve rüşdiye kelimelerinin anlamlarını irdemek gerekmektedir. Rüşd kelimesinin sözlükte birkaç manası vardır. Birincisi doğru yolda gitme, doğru yolu bulma, ikincisi doğru düşünme, akıl ve temyiz sahibi olma, üçüncüsü baliğ olma, buluğdur.

Rüşdî ya da rüşdiye kelimesinin manası, baliğ ve sinn-i rüşde vasıl olan çocuklara mahsus demektir.⁵⁵ Yine rüşd kelimesinin fıkıh terimi olarak anlamına bakıldığında bir kişinin mallarını akıl, din, iktisat ve mantık kurallarına uygun olarak korumasına ve harcamasını sağlayan fikrî olgunluğa sahip olmasıdır. Buluğ çağından sonra rüşde ulaşılabilir. Âlimler, rüşd yaşının devlet tarafından içtimaî ve iktisadî şartlara göre buluğdan sonraki herhangi bir yaş olarak belirlenebileceğine karar vermişlerdir.⁵⁶ Bu dönemde de sinn-i rüşd yani rüşd yaşı 14'tür.⁵⁷ Dolayısıyla II. Mahmud'un yeni açılan mekteplere bu ismi vermesinde mekteplerden mezun olan bir öğrencinin devlet memuru olabilmek için gerekli fikrî ve aklî olgunluğa erişmesi en önemli nokta olmalıdır.

5 Şubat 1839 (H. 21 Za 1254) tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan lâyihaya göre ilkönce İstanbul'da olmak üzere büyük camilerin yanına yapılmış olan selâtîn-i izâm mekâtibi de denilen sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi olarak sınıf-ı sâni ismiyle yeni mektepler açılacaktır. Lâyihada sıbyan mekteplerine *birinci sınıf*, yeni

⁵⁴ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, 15, s. 44.

⁵⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005, s. 664.

⁵⁶ Muhammed Aruçi, "Rüşd", *TDVİA*, XXXV, s. 298.

⁵⁷ Osman Ergin, *Age*, s. 323

açılacak mekteplere de *ikinci sınıf* adı verilmiştir. Fakat Sultan II. Mahmud tarafından yeni mekteplere ikinci sınıf yerine “*mekâtib-i rüşdiyye*” ismi verilmiştir.⁵⁸

Yine Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından lâyihanın mahalle mekteplerinin yeniden düzenlenmesi ve ıslah edilmesi olarak isimlendirilmesini padişah, rüşdiyelerin kurulması olarak değiştirmiştir.⁵⁹ Ayrıca lâyihanın Takvim-i Vekâyi’de yayınlanması için çıkan hatt-ı hümâyûnda rüşdiyye mektepleri ile ilgili nizamnâmenin yayınlanması talimâtı verilmiştir.⁶⁰

Lâyihanın içeriği incelendiği zaman şu hususlar tesbit edilebilmektedir: Başlangıçta eğitimin önemi üzerinde durulmuştur. Eğitim ve ilim mutluluk sermayesi, övünülecek şey ve zenginlik kaynağı olarak gösterilmiştir. Pozitif ilimlerin, sanayi ve ticaretin gelişmesi eğitime bağlanmıştır. Eğitim, dinî ilimleri geliştireceğinden ahiret için, fen ilimlerini de geliştirerek dünyevî işlere faydalı olacaktır. Dolayısıyla eğitim, ilmi geliştirince ticaret gelişip yaygınlaşacak, matematik ilimleri de harp tekniklerinin ve askerî idarenin gelişmesine sebep olacaktır. Böylece ilimlerin gelişmesi ile fen de yeniden ilerleyerek sanayi ve iş üretimi artacaktır. Burada durumun anlaşılması için bir örnek de verilmiştir. Örneğe göre makine sayesinde yüz adamın işini bir adam yapabilecektir.

Eğitimin savaş ve askerliğe olan katkısı üzerinde durulmuştur. Devletin yükselme devrinde eğitimin ve ilmin çok yüksek olduğu ancak daha sonra çeşitli nedenlerle bozulduğu ve düzeltilmesi için harbiye, bahriye, hendese ve tıp ile ilgili yeni okulların açılacağı belirtilmiştir. Fakat bunlardan daha önemlisi ilk mekteplerdir ve eğer onlar düzeltilip yoluna girmezse yüksek öğretimden istenen sonuç alınamayacaktır. Çünkü bu yüksek okullara giden öğrenciler, temel bilgilere ve okuduğunu anlayacak kadar Türkçe’ye sahip olmadıklarından Arapça, Farsça, Fransızca ve buldukları okulun fen derslerine ait temel bilgilerde başarısız olacaktır.

⁵⁸ *Takvim-i Vekâyi*, 21 Za 1254, No. 176; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, 1338, ss. 4-20.

⁵⁹ M. Demirel, “Türk Eği...”, s. 44.

⁶⁰ BOA, *H. H.*, 24232, “Saye-i müceddediyet-vaye-i hazreti şâhânede bu defa tertib ve tanzim buyurulmuş olan Mekâtib-i Rüşdiyye nizâmât-ı müstahsenesine dair nüsha Takvim-i Vekâyi’de derc olunmak üzere Meclis-i Umûr-ı Nafia’dan tahrir olunmuş olan ilm ü haber ile diğer iki maddeyi havi kaleme aldırılan bir kıt’a müsvedde manzur-ı meali-i mevfur hazret-i mülükane buyurulmak için leffen irsal sui’ samileri kılınmağla keyfiyet nizâmât-ı hasene-i mezkurenin ber-mucib ilm ü haber-i tab’i ve müsvedde-i merkumenin sebk ve siyakı muvafık irâde-i seniyye-i mülükane buyurulur ise iş’arı menut himmet behiyyeleridir efendim Maruz-ı bende-i müstahdemileridir ki; İş bu tezkere-i alileriyle müsvedde-i mezkure takdim hazret-i cihanbani kılınarak manzur-ı meali mevfur cenab-ı padişahi buyurulmuş ve müsvedde-i mezkurenin sebk ve siyakı muvafık olduğundan istizan buyurulduğu vechle keyfiyet nizâmât-ı hasene-i mezkurenin ber-mucib ilm ü haber tab’i irâde-i seniyye-i mülükane mukteza-i münifinden bulunmuş ve müsvedde-i mezkure leffen iade kılınmış olmağla olbâbda emr u himem hazret-i veliy’ül emrindir”.

Ayrıca mekteplerde eğitimde bir kural ve düzen yoktur, muallim bildiği gibi okutmakta ve dolayısıyla öğrencinin vakti boşa geçmektedir. Bazen de çocuklar beş altı yaşlarında işe verildiğinden ilk tahsilini yapamayarak sanatının gerektirdiği ilmi öğrenememekte ve devletine, milletine faydalı olamamaktadır. İlk olarak muallimler eğitime, müfettişler tayin edilerek muallimler denetlenecek ve yeterli olanları istihdam edilecektir. Öğrenciler sınıflara taksim edilecek, bireysel eğitimden toplu eğitime geçilecek, ilköğretim zorunlu hale getirilecektir. Kimsesiz, fakir, yetim ve sokak çocukları için bir iki yatılı ve gündüzlü okul açılacaktır.⁶¹

Bu kısımdan da anlaşıldığı gibi artık devlet, sorunu tespit etmiş ve bu sorundan kurtulmak için çözüm yolları üretmektedir. Çözüm yolu da eğitimden geçmektedir. Çünkü dinî, dünyevî yani fen, matematik, ticaret ve askerlik kısaca her türlü alanda başarının tek yolu eğitimidir. Eğitimin de başarılı olması için en önemli nokta ilk mektepler olarak gösterilmiştir. Bunun için ilk mekteplerde eğitim düzenlemesi başlamış ve yeni usûller getirilmiştir. Fakat bu fikir zaman içinde değişikliğe uğrayacak, Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi ile birlikte daha çok tartışılacaktır. Bu nazariyeye göre alt derecedeki okulun başarısı üst derecedeki okula bağlanmıştır.⁶²

Lâyihanın rüşdiye mektepleri ile ilgili kısmında şu bilgiler vardır: Selâfîn-i izâm ve sair büyük mekteplerin ders programında mümkün mertebe kulak dolgunluğu olması için Türkî İnşa, Tuhbe, Nuhbe, Sühba-i Sıbyan gibi dil ve Birgivi Risâlesi ve sair ahlâk kitapları, hat ve kitâbet dersleri olacaktır. Sınıf-ı sâni yani ilerideki ismiyle rüşdiye mekteplerine bir iki defa hatm etmiş, ilm-i hâl okumuş öğrenci alınacak, bunlar bir miktar tahsilde bulunduktan sonra kabiliyetlerine göre mekâtib-i âliyyeye alınacaktır. Yeterli eğitim almayanlar, velileri istese de okuldan ihraç edilmeyeceklerdir.⁶³

Bu lâyiha Dar-ı Şûrâ-ı Bâb-ı Âlî'de ele alınmış ve bir kısım eksiklikler görülerek tekrar Meclis-i Umûr-ı Nâfia'ya gönderilmiştir. Bu müzekkereye göre öğrenciler ayrı ayrı sınıflara taksim edilerek ve her sınıfa ayrı dersler tahsis ile bir sınıfın öğrencilerine birden ders verilecektir. Fakat bu durumun harfleri öğrenmiş ve hece tahsil etmiş çocuklar için uygulanması mümkündür. 4-5 yaşında mektebe verilmiş ve harfleri görmemiş olan çocuğa hocalarının harfleri birer birer göstermesi gerekir. 15-20 çocuk

⁶¹ *Takvim-i Vekâyi*, 21 Za 1254, No. 176; Mahmud Cevad, Age., ss. 6-10.

⁶² Ergün, Age, s. 44.

⁶³ *Takvim-i Vekâyi*, 21 Za 1254, No. 176.

hocalarının karşısına oturtulup hepsinin elifbâ harflerini hocanın dilinden anlaması mümkünse de hoca harfleri göstermedikçe bilmeleri mümkün değildir.

Bir de mahalle mekteplerinde bir iki hatm etmiş çocuklar selâtîn-i izâm mekteplerine alınıp orada Türkçe üzerine inşâ, çeşitli diller, Birgivi Risâlesi, ahlâk kitâpları, hat ve kitâbet talimi yapabilir fakat zikr olunan dersleri okuyamayabilirler, bunları okusalar da Kur'ân-ı Kerîm okumakta eksik kalırlar. Mahalle mekteplerinde üç beş veya altı defa hatm etmiş ve ilm-i tecvîd öğrenmiş olanların selâtîn-i izâm mekteplerine alınması gereklidir. Yine Kur'ân okumaya devam etmek isteyenlerin mekteplerinde kalmalarına izin verilir.

Bu müzekkereye Meclis-i Umûr-ı Nâfia'dan verilen cevapta şunlara yer verilmiştir. Çocukların sınıflara ayrılmasındaki güçlükler açıktır fakat Meclis'in çocukları sınıflara taksiminden kasdı elifbâ okuyanların bir takım, yalnız Kur'ân okuyanların bir takım, ilm-i hâl ve tecvîde başlayanların bir takım yani bir mektepte düzen üzere sıra sıra oturmalarıdır. Yine birkaç hatm demekten maksadı Kur'ân, tecvîd ve ilm-i hâlleri tam olanların selâtîn mekteplerine gönderilmesidir. Ayrıca hıfza çalışmak isteyenler kendi mahalle mekteplerinde kalır ve tahsilini tamamladıktan sonra ebeveyni tarafından mektepten alınarak uygun bir sanata verilebilir. Selâtîn mekteplerinde talebelere haftalık olarak harçlık da verilecektir.

Bundan sonra yukarıda geçen hususlara dair Şûrâ'dan mazbata yazılmıştır. Buna göre de mahalle mekteplerinin hocaları teftiş edilecektir. Öğrenciler ayrı ayrı sınıflara taksim edilecek, herkes dört ya da beş yaşında çocuğunu mektebe verecek ve hiçkimse buna aykırı hareket etmeyecektir. Kimsesiz çocuklar için iki tane garipler mektebi açılacaktır. Selâtîn-i izâm hazeratı vs. büyük mektepler sınıf-ı sâni mektepleri olacaktır. Buradaki talebeler, kabiliyetlerine göre diledikleri mekâtib-i âliyeye alınacaklardır. Bu mazbatada da sınıf usûlünün problemleri tartışılmıştır.

Bunu takiben Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'den Meclis-i Nâfia'ya müzekkere yazılmıştır. Tutulan bu yolla az vakitte pekçok kemal kişiler yetişecektir. Mahalle mekteplerinde üç beş hatm, ilm-i tecvîd ve vücûh-ı kırâat ettikten sonra selâtîn-i izâm mekteplerine alınacak çocuklar orada Türkçe üzerine inşâ, çeşitli diller, Birgivi Risâlesi, ahlâk kitapları, hat ve kitâbet derslerini göreceklere de Arabiye, Farisiye, Türkiye ve ecnebiye ilimlerini öğrenebilmeleri sarf ve nahv kavâidini öğrenmelerine bağlıdır.

Mekâtib-i âliyede bu çocuklara sarf ve nahv vs. fenler öğretilcekse de selâtîn-i izâm mekteplerinde bunlara bir miktar sarf ve nahv gösterilmedikçe okuyacakları inşâ, lügat, Birgivi Risâlesi ve ahlâk kitaplarının meziyetlerine varamayacaklardır. Bu yüzden İstanbul ve bilâd-ı selâsede⁶⁴ seçilecek selâtîn-i izâm mekteplerinin sarf, nahv, lügat, Birgivi Risâlesi ve ahlâk kitaplarını öğretmeye muktedir hocaları yerlerinde bırakılacaklar, diğerleri şeyhülislam tarafından başka yerde görevlendirileceklerdir. Selâtîn-i izâm hocalarına mektebin vakfından ihtiyacına göre bir miktar maaş verilecektir.

Böylece bu mekteplere alınacak çocuklara Emsile'den başlanarak Bina, Maksud, İzzi ve nahvdan Avamil'e kadar gösterilmesi ve bunların arasında mesela Emsile ile Tuhbe ve Sübha-i Sıbyan'a başlatılıp sonraları sarfda ilerledikçe Şahidi, Nuhbe, Birgivi Risâlesi ve Avamil'e çıktıklarında inşâ, lügat ve ahlâk kitaplarının talim olunabilir. Selâtîn-i izâm mekteplerine ilkönce meşhur ve devlet hizmetinde bulunanların çocukları alınmalıdır. Bundan böyle de mahalle mekteplerinden selâtîn mekteplerine oradan da âli mekteplere alınacak çocuklarda daima liyâkat ve istidâd gözetilmelidir. Ayrıca çocukları uygun mekteplere nakl etmek için şeyhülislam tarafından ulemadan bir kişi nâzır olarak tayin edilmelidir.

Bundan sonra Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye tarafından padişaha arz edilmiştir. Sunulan arzda müzekkerelerdeki bilgilere ek olarak hocaların okutacakları dersleri resim suretine koymamaları müfredatlarını sual ve tetkik etmeleri ve çocuklara konuları anlayabilecekleri biçimde anlatmaları belirtilmiştir.

Buradaki layihadan anlaşıldığı üzere sınıf usûlü üzerinde durulmuş ve sakıncalarından bahsedilmiştir. Mekteplerde eğitim öğretimin nasıl yapılacağı ve okunacak dersler açıklanmıştır. Öğretmen konusuna da değinilmiştir.

Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bu arzı üzerine Sultan II. Mahmud tarafından hatt-ı hümayûn çıkarılmış ve Mekâtib-i Rüşdiyye Nâzırlığı kurulmuştur. Nezârete İmamzâde Esad Efendi, başkitâbetine de Mehmed Latif Efendi tayin edilmiştir.⁶⁵ Bu tayinle Osmanlı Devleti'nin Maârif Nezâreti'nin temelleri atılmıştır. Daha önce devletin medrese eğitiminden sorumlu mercii Bâb-ı Meşihat'ta müteşekkil Ders Vekâleti'dir.⁶⁶

⁶⁴ Devellioğlu, Age., s. 104 (bilâd-ı selâse: İstanbul'daki Üsküdar, Galata ve Eyüp semtleri).

⁶⁵ *Takvim-i Vekâyi*, 21 Za 1254, No. 176; Mahmud Cevad, Age., ss. 10-20.

⁶⁶ Mahmud Cevad, Age., s. 4.

1.1.1. Mekteb-i Maârif-i Adlî

İmamzâde Esad Efendi, göreve geldikten sonra hemen çalışmaya başlamış ve daha önce açıklanan lâyhada bahsi geçen okulların açılmasıyla ilgili bir nizamnâme hazırlamıştır. Bu nizamnâme, 11 Şubat 1839 (H. 27 Za 1254) tarihinde irâde olarak yayınlanmıştır. Bu nizamnâmeyle ilk kurulacak okulun ismi, Padişah II. Mahmud'un maslahı Adlî olduğundan Mekteb-i Maârif-i Adlî olmuştur.⁶⁷

Esad Efendi'nin hazırladığı nizamnâmede okulla ilgili bilgiler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Buna göre berrî-i ve bahrî-i asâkir-i şâhâne için çeşitli mektepler açıldığı halde ilmiye-i kalemiye yani bürokraside çalışan kâtiplerin yetiştirilmesi için bir okul açılmamıştır. Dolayısıyla kâtipler sekiz on yaşına kadar mahalle mekteplerinde yalnız Kur'ân öğrenmekte ve sülüs yazısı karalamaktaydılar. Arapça, Farsça, Dâhiliye ve Hariciye nezâretleri için gerekli matematik ve coğrafya ilimlerini bilmiyorlardı. Kâtipler girdikleri dairelerde bir miktar iş eğitimi alsalar da bu yeterli olmuyordu. Bunun üzerine kâtiplerin eğitiminin bir düzene konulması gerekmiştir.

Nizamnâmede açılacak okulun yeri Bâb-ı Âlî civarı olarak belirlenmiştir. Ayrıca okul binasında olması gerekenler de belirtilmiştir. Binada namaz kılmak için mescit şeklinde bir yer; Arapça, Farsça ve ileride Fransızca derslerinin okutulacağı altı adet dershane, kütüphane, depo, 100 kadar öğrencinin yatabileceği bir koğuş yer alacaktır. Arapça, Farsça ve Fransızca hocaları ile müdürün oturup dinlenebilecekleri birer oda, sülüs, dîvânî, rik'a ve siyâkat hocalarına yazı yazdırmak için uygun bir yer, öğrencilerin teneffüs yapabilecekleri ve kahve içebilecekleri oda ve mutftak binada yapılması planlanan yerlerdir.

Dershanelerde hocalar için döşemeli yüksek bir yer ve karşılıklarına öğrenciler için de birbirinden yarımşar veya 75-90 cm arasında yükseklikleri olan üç kat kavisli oturaklar ve önlerine çekmeceli rahleler yapılacaktır. Mektebe alınacak öğrenciler seviyelerine göre sınıf-ı evvel, sâni ve sâlis⁶⁸ itibar edilip oturtulacaktır. Böylece okul üç sınıf olacaktır.

Yine okuldaki görevlilerin maaşları da tek tek açıklanmıştır. Okul müdürüne 4.000 kuruş, ulemadan ikişer Arapça ve Farsça hocasına, münasip bir sülüs hocasına, Bâb-ı Âlî kalemlerinden dîvânî ve rik'a yazmaya ve oldukça fenn-i inşâyâ, Bâb-ı

⁶⁷ BOA, *MAD*, No. 8999; Ergin, *Age.*, C. 2, s. 331; İhsan Sungu, "Mekteb-i Maârif-i Adliyyenin Tesisi", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/3, 1941, s. 212.

⁶⁸ Sınıf-ı evvel: Birinci sınıf, Sınıf-ı sâni: İkinci sınıf, Sınıf-ı sâlis: Üçüncü sınıf. Fakat burada sınıf-ı evvelden kasıt üçüncü sınıf, sınıf-ı sâni'den ikinci sınıf, sınıf-ı sâlis'den birinci sınıftır.

Defteri'den siyâkat ve kara cümle, çeşitli çarpma ve bölme ve bunun gibi şeylere muktedir bir efendiye 2.000'er kuruş maaş verilecektir. Yatılı öğrencilerin gece nöbetini tutmak ve müdüre yardımcı olmak üzere iki kişi ve bir kahveci 500'er kuruş, kapıcı 250 kuruş, temizlik ve hocalar ile öğrencilerin alışverişlerini yapmak üzere yedi-sekiz kişi 100'er kuruş, ahçıbaşı 150 kuruş, kalfa 100 kuruş, iki çırak 60'ar kuruş maaş alacaktır. Kütüphaneye de gerekli kitaplar satın alınacaktır.

Öğrenciler, Bâb-ı Âlî ve Bâb-ı Defteri kalemelerinde bulunan stajer memurlar ve çalışkan memurların çocukları arasından seçilecektir. İstekli kişiler bir dilekçe ile Mekâtib-i Rüşdiyye Nâzırı'na müracaat edeceklerdir. Memur olanların maaşı aynen devam edecektir. Artık daireler, memurlarını sadece bu mektep mezunları arasından seçecektir. Adaylar, memuriyete girmeden önce kendi hocaları tarafından yapılan sınavı geçtikten sonra daire amirlerinin de bulunduğu komisyonca yapılan sınavdan başarılı olmak zorundadırlar.

Öğrenci sayısı 100 yatılı, 100 gündüzlü olarak belirlenmiştir. Bunlardan fakir ve kimsesiz olanlarla evleri uzakta olanlar okula yatılı alınacaktır. 18 yaşını geçmiş öğrenciler kesinlikle mektebe alınmayacaktır. Okulun çalışma saatleri güneşin doğuşundan bir saat sonra başlayacak ve akşam namazından bir buçuk saat önce bitecektir.

Nizamname'de okutulacak dersler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Arapça dersleri Emsile'den başlayarak Kâfiye'ye kadar, Farsça dersleri Vehbi Tuhfesi'nden Gülistân'a kadar cuma günleri hariç okunacak, bu derslerden sonra dîvânî, rik'a, siyâkat gibi yazı ve rakam dersleriyle meşgul olunacaktır. Sarf, nahv, kavâid ve Lûgat-ı Farisiye'de oldukça tahsil ettikten sonra öğrencilerin layıkıyla kâtip olabilmeleri için mantık, maâni ve Farisî'de Hafız ve Şevket Dîvânları ile Arapça'da Kâfiye'den sonra Mîzânü'l-Edep kitabı okutulacaktır.

Fransızca dersi de gerekçesiyle birlikte belirtilmiştir. Riyaziye, hendese ve coğrafyaya dair Arapça ve Farsça'dan tercüme kitaplar varsa da bu ilimlerde Avrupa daha ileri olduğundan bu derslerin okutulması için Fransızca dersi gerekli görülmüştür. Fransızca gramer olarak Arapça'ya benzediğinden bu dersden sonra Fransızca öğretimi yapılacaktır. Ayrıca Fransızca'nın öğretiminde harfler öğretildikten sonra masal kitaplarıyla uğraşılmayarak gramer okunacak ve daha sonra hendese, ufak coğrafya, tarih ve politikayla ilgili kitaplar okutulacaktır.

Öğrenciler her sene düzenli olarak muharrem başlangıcında ve devletin ileri gelenlerinin huzurunda okudukları dersler, hüsn-i hat, ilm-i inşâ ve çeşitli fenlerden sınava alınacaktır. Sınavlarda başarılı olan öğrencilere verilecek ödüller de belirtilmiştir. Birinci olan öğrenciye 500 kuruş ve altından iftihar nişanı, ikinci olana 400 kuruş ve daha aşağı nişan, üçüncü olana 300 kuruş ve daha da aşağı olan bir nişan verilecektir. Yine sınıf-ı evvel öğrencisine 150, sâniye 100 ve sâlise 50 kuruş ihsan verilmiştir.⁶⁹

Ayrıca okulda düzenli yoklama esası uygulanacaktır. Sebepsiz okula devam etmeyenlere ceza verilecek ve gerekirse okuldan uzaklaştırılacaktır. Öğencilere, Asâkir-i Mansûre erlerinin maaşı kadar bir maaş verilecek ve giyecek, yiyecek ve kırtasiye masrafları devlet tarafından ödenecektir. Okulun tüm masrafları Mansûre Hazine-i Celilesi tarafından karşılanacaktır. Bunun içinde Dimetoka kazasının aylık 2.500 kuruş ve altı ayda bir alınan 10.000 kuruş geliri, Lefkoşe kazasının aylık 2.500 kuruş ve altı ayda bir alınan 13.500 kuruş geliri, 1839 yılı Eylül (H. 1255 yılı Receb) ayından sonra Pıravişte kazası aylık 800 kuruş ile altı ayda bir defa alınmakta olan 800 kuruş, toplam senelik 11.200 kuruş geliri Mansûre Hazine-i Celile'ye bırakılmıştır.⁷⁰

Nizamnâme de okulun açılış tarihi verilmeyerek derslere okul binası bitince başlanacağı belirtilmiştir. Okul binası olarak Hüdavendigâr Halid-i İşyan'ın terbiye hanesinin maneviyatından öğrencilerin faydalanması için Bâb-ı Âlî semtine yakın Bâb-ı Defterî binası düşünülmüşse de Bâb-ı Âlî, 20 Ocak 1839 (H. 5 Za 1254) tarihinde yandığı için memurlar bu binaya taşınmıştı. Okul, Sultanahmed Camii Hünkâr mahfilinde açılmış ve Bâb-ı Defterî binası da Bâb-ı Âlî'ye misafirhane olarak kullanılmıştır.⁷¹ Bu mektebin yatılı kısmı ise açılmamıştır. Okulun ilk öğrenci sayısı ile ilgili kesin bilgiler yoksa da okuldan mezun olan öğrenciler hemen memuriyete girdiklerinden okula rağbet çok olmuş ve öğrenci sayısı altı yüze kadar çıkmıştır.⁷²

Mekteb-i İrfaniye⁷³ de denilen Maârif-i Adlî'ye başvurular Mart 1839 (H. M 1255) tarihinde başlamıştır.⁷⁴ 1841 (H. 1256) yılında hocalarından Hasan Efendi vefat etmiş ve yerine mektebin mülazımlarından Ebubekir Efendi tayin edilmiştir.⁷⁵

⁶⁹ Sınıf-ı evvel, sâni ve sâlis birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar manasındadır. Fakat burada sınıf-ı evvelden kasıt son sınıf öğrencileridir.

⁷⁰ BOA, *MAD*, No. 8999; Ergin, *Age.*, C. 2, s. 331; M. Demirel, "Türk Eği.", ss. 46-47; Sungu, *Agm.*, ss. 216-225.

⁷¹ BOA, *İ. DH*, No. 64; Ergin, *Age.*, C. 2, ss. 339-340; Mahmud Cevad, *Age.*, ss. 25-26; M. Demirel, "Türk Eği.", s. 47; Sungu, *Agm.*, s. 215.

⁷² BOA, *İ. DH*, No.61, 28 C 1255.

⁷³ *SNMU*, 1316/1, s. 22.

1 Mayıs 1841 (9 Rebi-ül-evvel 1257)'de Sultanahmed Camii'nde 7 takım sınıf-ı evvel öğrencisi, devlet adamlarının huzurunda Nazır Esad Efendi ve Ders Vekili Elhaç Ömer Efendi tarafından imtihan edilmiştir. Mektebin hocaları ve 400'den fazla öğrencisine atıyye verilmiştir.⁷⁶ Okul, ilk mezununu bu 1841 (H. 1257) yılında vermiştir.⁷⁷ 1852/1853 (H. 1269) yılında Mekteb-i Maârif-i Adlî At Meydanı civarında Ticarethane dâhilindedir.⁷⁸ Yine Ticarethane dâhilinde 1857/1858 (H. 1274) yılında Mekteb-i Maârif-i Adlî için hazırlık sınıfı olan Mekteb-i Maârif-i Adlî İdâdîsi açılmış ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiye kapatılmıştır.⁷⁹ 1858/1859 (H. 1275)'da Mekteb-i Maârif-i Adlî'nin öğretim kadrosu şu şekildedir:⁸⁰

Mekteb-i Maârif-i Adlî: Ticarethane dâhilinde
 Müdüri müderrisînden İsmail Efendi
 Muallimi müderrisînden Bekir Efendi
 Diğer Muallimi müderrisînden elhaç Hüseyin Efendi
 Diğer Muallimi müderrisînden Mehmed Efendi
 Hendese Hocası Alay Emini Nazif Efendi
 Farisî Hocası Feda Efendi
 Sülûs Hocası Ali Rasim Efendi
 Dîvânî Hocası Ziya Efendi
 Rik'a Hocası Rasih Efendi

Mekteb-i Maârif-i Adlî İdâdiyesi: Mekteb-i Maârif-i Adlî yanında
 Muallimi Ziya Efendi

Okulda, 1859/1860 (H. 1276)'da hendese hocası yoktur ve bazı muallimler değişmiştir.⁸¹ 1860/1861 (H. 1277)'de hendese hocasının Kolağası Esad Efendi olduğu anlaşılmıştır.⁸² 1861/1862 (H. 1278)'de Mekteb-i Maârif-i Adlî İdâdîsi muallimi Hüseyin Efendi olmuştur.⁸³ 1862/1863 (H. 1279)'e gelindiğinde okulda Yüzbaşı Hafız

⁷⁴ BOA, C. MF, No. 5177.

⁷⁵ *Takvim-i Vekâyi*, 20 Za 1256, No. 215.

⁷⁶ *Takvim-i Vekâyi*, 12 R 1257, No. 225.

⁷⁷ Ergin, Age., C. 2, s. 336.

⁷⁸ SD, 1269, s. 87.

⁷⁹ SD, 1274, s. 130; Sungu, Age., s. 216.

⁸⁰ SD, 1275, s. 91.

⁸¹ SD, 1276, s. 108.

⁸² SD, 1277, s. 113.

⁸³ SD, 1278, s. 113.

Efendi resim muallimidir.⁸⁴ Yine bu sene Ticarethane içinde müdürü Maârif-i Umûmiye muavinlerinden Cemal Bey'in olduğu aklâm-ı şâhâneye mahreç Mekteb-i Maârif-i Aklâm görülmüştür.⁸⁵

1863/1864 (H. 1280)'te ise artık Mekteb-i Maârif-i Adlî'ye rastlanmamaktadır ve Mahrec Mekteb-i Maârif-i Aklâm'ın kısaca Mahrec-i Aklâm'ın rik'a hocası Ahmed Bey'dir.⁸⁶ Diğer bir bilgiye göre 1862 (H. 1279) yılında Mekteb-i Maârif-i Adlî, Mahrec-i Aklâm'a çevrilmiştir.⁸⁷ Mahmud Cevad ise okulun mekâtib-i rüşdiye fevkinde (üstünde) tesis edildiğini belirtmiştir.⁸⁸ Ahmed Cevdet Paşa da bir arızasında Kemal Paşa'nın rüşdiye mektebi fevkinde Mahrec-i Aklâm namıyla bir mektep yaptığını aslında bu mektebin mekteb-i idâdî demek olduğunu belirtmiştir. Yine arızada idâdî mektebi açıldıktan sonra bu mekteple birlikte sayılarının iki olduğunu, Mahrec-i Aklâm'da edebiyat dersleri çok olduğundan kalemlere gidecekler Mahrec-i Aklâm'a, yeni açılan idâdîde yani Dâr-ül-maârif'te fen dersleri fazla olduğundan mühendislik ve askerlik mesleklerine devam edeceklerin bu idâdiye gittikleri açıklanmıştır. Daha sonra bu iki mektep birleştirilerek Mülkiye Mektebi açılmıştır.⁸⁹

Kodaman ise rüşdiye ve yüksek öğretim arasında eğitim verdiğini kabul etmiştir.⁹⁰ Adından da anlaşıldığı üzere artık kalemlerdeki memurları bu okul yetiştirecektir.⁹¹

1.1.2. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adlî

Mekteb-i Maârif-i Adlî'den sonra bu mektebin ikinci şubesi olarak Süleymaniye Camii külliyesindeki Taş Mektep'te Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adlî açılmıştır.⁹² Daha önce de lâyhada belirtildiği gibi bu mekteblere sultanların yaptırdığı sıbyan mektepleri tahsis edilmiş ve bunlar yeni açılan iki mektebin ilk kısmını teşkil etmişlerdi. İki kısımdan oluşan bu mekteplerin ilk (hazırlık) kısmı 4, ikinci (rüşdiye) kısmı 3 yıldır. İlk kısımdaki öğrenciler ise mülâzim olarak adlandırılmaktaydılar. Okulun öğrencilerini kalemlerdeki stajer memurlar ve dışarıdan alınan öğrenciler oluşturmuştur.

⁸⁴ SD, 1279, ss. 116-118.

⁸⁵ SD, 1279, s. 118.

⁸⁶ SD, 1280, s. 125.

⁸⁷ M. Demirel, "Türk Eği...", s. 50.

⁸⁸ Mahmud Cevad, Age., s. 100.

⁸⁹ BOA, Y. EE, 39/7, 24 Ş 1309.

⁹⁰ Kodaman, Age., s. 133.

⁹¹ Ergin, Age., C. 2, s. 341.

⁹² Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yay., Ankara 1964, s. 42; Yücel, Age., s. 4.

Mekteb-i Maârif-i Adlî öğrencileri hali vakti yerinde ileri gelenlerin çocukları iken Ulûm-ı Edebiye öğrencileri çoğunlukla esnaf ve sanatkârların çocuklarıydı. Maârif-i Adlî’de öğretim yeşil oda, sarı oda ve mavi oda denilen ayrı ayrı dersanelerde yapılırken Ulûm-ı Edebiye’de büyük kubbeli bir salonda her sınıfa ait sıralar bir köşeye konularak yapılırdı.⁹³

Bu mektepler açıldıktan sonra kalemlere girecek efendilere bu mekteplerde öğrenim görmeleri şart koşulmuş ve Bâb-ı Âlî ile Maliye Nezâreti’ne devam eden efendiler de sabahları okula gideceklerdir. Mezun olacak öğrenciler Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Odası, Mektubî Sadr-ı Âli, Maliye ve Dâhiliye nezâretleri kalemlerine tayin edilecekti.⁹⁴ Okul mezunlarının başladıkları kalemlerde itibarları yüksek oluyordu.⁹⁵ Mekteb-i Maârif-i Adlî için 1856/1857 (H. 1273) yılında hazırlık sınıfı olan Mekteb-i Maârif-i Adlî İdâdîsi açılmış ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye kapatılmıştır.⁹⁶

Bu durum bu tarihlerde rüşdiyelerin sayısı arttığından iki mektebe ihtiyaç kalmadığı ve öğrencilerin niteliğini arttırmak için idâdî açıldığı fikrini vermiştir.

1.2. RÜŞDİYELERİN YAYILMASI

Sultan Abdülmecid, babası II. Mahmud’un ölümünden sonra annesi Bezmiâlem Valide Sultan’ın da desteğiyle babasının kaldığı yerden reform çalışmalarına devam etmeye karar vermişti. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, devlete tekrar karşı gelerek 24 Haziran’da Nizip Savaşı’nda Osmanlı ordusunu yenmiştir.

Bunun üzerine hem devletin geleceğini kurtarmak, hem yardım sağlayabilmek ve hem de Avrupa’ya Osmanlı padişahının da Mehmed Ali kadar liberal ve modern bir yönetim şekli kurabileceğini kanıtlamak için yeni hükümet ve Padişah Abdülmecid, II. Mahmud’un ölümünden 5 ay sonra Tanzimât Fermanı olarak bilinen Gülhâne Hatt-ı Şerifi’ni 3 Kasım 1839’da ilan ettiler. Ferman’ın hazırlanmasında asıl rolü Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa oynamıştır. Ferman; Osmanlı tebaasının can, mal ve namus güvenliği, iltizâmın ve bu sebepten oluşan suistimallerin kaldırılması, orduya sürekli ve düzenli asker alınması, suçla itham edilen kişilerin adil ve açık muhakemesi ve kanûn önünde her dinden kişilerin eşit kabul edilmesi gibi maddeleri içermektedir.⁹⁷

⁹³ Unat, Age., s. 42.

⁹⁴ SNMU, 1316/1, s. 22.

⁹⁵ Ergin, Age., C. 2, s. 329.

⁹⁶ SD, 1274, s. 130; Sungu, Agm., s. 216.

⁹⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, T.T.K. Yay., Ankara 2004, ss. 106-107.

Tanzimât Fermanı'nda eğitimle ilgili bir maddeye rastlanmamıştır. Fakat fermanda eğitim konusunun geçmemesi devlet adamlarının bu konuyla ilgilenmedikleri anlamına gelmemektedir. Eğitimde yenilik ihtiyacı daha XVIII. yüzyılda anlaşılmiş ve ordu için medreseler dışında batı usûllerine göre teknik ve meslek okulları açılmıştı.⁹⁸

Fermanda olması istenen reformların gerçekleşebilmesi için ülkede yeterince aydın ve memur kadrosunun bulunması gerekiyordu. Dış siyasette Mısır Meselesi'nin halledilmesi (1840), Boğazlar üzerinde Londra Anlaşması'nın imzalanması (1841) Osmanlı hükümetine ülkenin iç sorunlarıyla ilgilenme ve yeniliklere yönelme fırsatı verdi. Tanzimât Fermanı'nın mimarı Mustafa Reşid Paşa yapılacak reformların geleceğinin garantisi olarak eğitimi ve dolayısıyla batılı tarzdaki okullardan yetişecek gençleri görüyordu. 1846'da Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olması eğitim alanındaki girişimleri daha da kolaylaştırdı. Ayrıca Mustafa Reşid Paşa için çağdaş bir eğitim sisteminin oluşturulması tarihi bir gereklilik olduğu kadar devlet için bir yaşam mücadelesi anlamına geliyordu.⁹⁹

Dönemin padişahı Abdülmecid için de eğitim konusu aynı derecede önem gösteriyordu. Padişah Abdülmecid, 1845'te Bâb-ı Âlî'yi ziyaret ettiği sırada Ferman'da tasarlanan reformların askerî alan hariç gerçekleşmediğini belirterek devlet adamlarının dikkatini bu konuya yöneltmiş ve derhal gerekli çalışmaların yapılmasını istemiştir.

Bu hatt-ı hümayûn üzerine Bâb-ı Âlî harekete geçerek ülkenin imar ve ıslahı işlerini yürütmek için "Meclis-i Muvakkat ve Mecâlis-i İmâriye" isimleriyle İstanbul ve taşrada çeşitli meclisler kurma çalışmalarına başladı. Bu meclisler arasında eğitim işleriyle ilgilenecek ve cehaletin izale edilmesi için uğraşacak Meclis-i Maârif-i Muvakkat kuruldu. Kurulma sebeplerinden biri Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti'nin eğitim alanında istenilen yenilikleri gerçekleştirememiş olması görülebilir.¹⁰⁰

12 Nisan 1845 (H. 4 R 1261) tarihli Takvim-i Vekâyi'de çıkan resmi tebliğe göre bu meclise Bâb-ı Âlî'de bir yer tahsis edilecektir. Başkanlığına Meclis-i Vâlâ azasından Abdülkadir Efendi ve üyeliklerine Dâr-ı Şûrâ-ı Askerî azasından Arif Efendi, Vakanüvîs Esad Efendi, fetva emini Arif Efendi, Meclis-i Vâlâ azasından Said Muhip Efendi, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Nâzırı Emin Paşa ve mütercim-i evvel Fuad Efendi atanmıştır. Kâtipliğini de Âmedî hülefasından Recai Efendi yapacaktır. Bu meclis

⁹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, T.T.K. Yay., Ankara 1995, s. 168.

⁹⁹ Kodaman, Age., s. 9.

¹⁰⁰ Kodaman, Age., s. 10.

haftada iki gün toplanacak ve kaleme aldığı mazbataları Meclis-i Vâlâ'ya bildirecektir.¹⁰¹

Meclis-i Maârif-i Muvakkat tarafından hazırlanan ve Meclis-i Vâlâ'ca onaylanan ilk lâyhada birinci derecede sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi, ikinci derecede rüşdiye mekteplerinin dini usûllerle ilgili olarak tüm insanlık için gerekli ilim ve fenlerin talim edildiği yerler olarak ve zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi ve üçüncü derecede bütün Osmanlı tebaasının yararlanabileceği yatılı bir Dâr-ül-fünûn inşâsı ve bu maddelerin düzenlenmesi ve fiile çıkarılması ile ilgilenecek ve bu hususta vuku bulacak durumları müzakere etmek üzere Meclis-i Maârif-i Umûmiye adında bir daimî meclis teşkil edileceği belirtilmiştir. Bu lâyiha 21 Temmuz 1846 (H. 27 B 1262) tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmıştır.

Buna göre yeni Meclis'in başkanı Dâr-ı Şûrâ-ı Askerî reisi Ferik Emin Paşa ve üyeleri Esad Efendi, Defter Emîni Said Muhib Efendi, Hariciye Müsteşarı Ali Efendi, Dâr-ı Şûrâ azası Ferik Rüşdi Mehmed Paşa, Etıbba Reisi İzmirli İsmail Paşa, Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanı Fuad Paşa'dır. Meclis-i Vâlâ Reisi Rıfat Sadık Mehmed Paşa ve Umûr-ı Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa müştereken nezâret edeceklerdir. Kâtipliğini yine Âmedî hülefasından Recai Efendi yapacaktır.¹⁰²

Bu lâyhada eğitim teşkilâtı sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Eğitim üç kademeye bölünerek Avrupa eğitim sistemiyle benzerlik kurulmaktadır. Ayrıca rüşdiyelerin eğitim kurumları içindeki durumu daha da belirgin hale getirilmiş ve Dâr-ül-fünûn'dan önce ikinci kademe olarak gösterilmiştir.¹⁰³ Daimî Meclis-i Maârif-i Umûmiye kurularak Osmanlı Devleti'nde doğrudan eğitim işleriyle ilgili ilk kurum ortaya çıkmış oldu.¹⁰⁴ Bu Meclis, Meclis-i Vâlâ ve Hariciye Nezâreti'nin denetimine verilmiştir.¹⁰⁵

Bu kurumla birlikte eğitimde devam eden eski-yeni mücadelesi iyice ortaya çıkmış ve Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir. Meclis-i Maârif-i Umûmiye bir karar organı olup icra yetkisi yoktur. Sıbyan ve rüşdiye okullarından sorumlu Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti varsa da daimi Meclis, Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti adıyla kendisine bağlı bir icra organı oluşturulmasını istemiştir.¹⁰⁶ Bu istek üzerine Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kurularak nâzırlığına Vakanüvîs Esad Efendi ve muavinliğine de Mektubî-i

¹⁰¹ *Takvim-i Vekâyi*, 4 Rebûlâhır 1261.

¹⁰² Mahmud Cevad, *Age.*, ss. 27-33.

¹⁰³ Kodaman, *Age.*, s. 11.

¹⁰⁴ Unat, *Age.*, s. 119.

¹⁰⁵ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 68-69.

¹⁰⁶ Kodaman, *Age.*, s. 12.

Sadâret mümeyyizi ve Farisî mütercimi Kemal Efendi tayin edildi. Bu karar 9 Ocak 1847 (H. 21 M 1263) tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayınlandı.¹⁰⁷ Bu nezâret sadece icra organı olup sıbyan ve rüşdiye okullarının yönetimine yetkiliydi.¹⁰⁸

Yeni atanan nâzır ve muavinin; okulların vakıf gelirleri, yer ve mevkilerine göre hangilerinin sıbyan hangilerinin rüşdiye olacağını belirlemeleri ve mekteplerin düzenlenmesi ve eksikleri varsa giderilmesini Meclis-i Maârif-i Umûmiye'ye bildirmek görevleriyle çalışmaya başlamaları kararlaştırıldı.

28 Mayıs 1847 (H. 12 C 1263)'de sıbyan mekteplerine 6-10 yaş arası, rüşdiye mekteplerine de 10 yaşın üzerinde bulunan çocukların alınması ve velilerin çocuklarını 4-5 yaşında da okula başlatabilmeleri sağlanması, 6 yaşını geçtiği halde çocuğunu okula vermeyen velilerin cezalandırılması, bunların tespit edilmesi ve Meclis'e bildirilmesi için gerekli görevlilerin tayin edilmesi ve yeterli ekonomik gücü olanların çocukları okula başlarken gerekli töreni yapmaları, sıbyan mekteplerinin 4, rüşdiyelerin ise 2 sene olarak tespit edilen öğretim süreleri sonunda her iki okul için bitirme sınavları yapılarak başarısız olanların bir süre daha okula gitmeleri ve rüşdiye mekteplerinde Akaid'den Birgivi Risâlesi, Sarf ve Nahv gibi sıbyan mekteplerinin biraz üstünde derslerin okutulması kararlaştırılmış ve halka duyurusu yapılmıştır.¹⁰⁹

Bir süre sonra 26 Aralık 1847'de (H. 18 M 1264) Meclis-i Maârif-i Umûmiye Başkanı Emin Paşa'nın Rumeli Ordu-ı Hümâyûnu müşirliğine tayini üzerine başkanlığa Vakanüvîs Esad Efendi, onun yerine de Muavini Kemal Efendi Mekâtib-i Umûmiye Müdürü unvanıyla atanmıştır. Bu durumda nezâret müdürlüğe çevrilmiştir. Meclis Başkanı Esad Efendi'nin erken vefatı üzerine de Abdülhak Efendi başkanlığa getirilmiştir.

Esad Efendi'nin nezâreti sırasında müfettişlik (muînlik) makamı oluşturulmuş ve Mekâtib-i Rüşdiye müfettişliğine Nazif Efendi, Mekâtib-i Sıbyan müfettişliğine de Hafız Vehbi Efendi tayin edilmiştir. Fakat bir süre sonra müfettişlik memuriyetlerine lüzum kalmadığından ve Vehbi Efendi'nin başarıları görüldüğünden müfettişlik vazifesi ilga edilmiş ve Hafız Vehbi Efendi, Kemal Efendi'nin yerine muavin olarak atanmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Mahmud Cevad, Age., s. 34.

¹⁰⁸ Kodaman, Age., s. 12.

¹⁰⁹ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, ss. 235-236.

¹¹⁰ Mahmud Cevad, Age., ss. 36-37.

Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğü'ne Kemal Efendi getirildikten sonra Maârif konusundaki çalışmalar hız kazanmıştır. Rüşdiye mekteplerinin çoğaltılması nizamnâmelerinin oluşturulması, yeni usûl üzerine eğitim yapılması konularında faaliyete geçilmiştir. Başlangıçta İstanbul ve civarındaki büyük sıbyan mekteplerinden 120 tanesinin rüşdiye mektebi olarak seçilmesine karar verilmiştir. Fakat ekonomik sebepler ve öğretmen yetersizliği yüzünden hepsinin açılması mümkün olmamış ve 30 tanesinin açılabileceği düşünülmüş ve rüşdiyelerin onların bir alt basamağı olan sıbyan mekteplerinin düzenlenmesinden bir yıl sonra açılması daha uygun düşeceğinden ilk olarak Dersaâdet'te 3, Üsküdar ve Tophane'de birer olmak üzere toplamda 5 rüşdiyenin açılmasına karar verilmiştir.¹¹¹ Medreselerin etkisinde olan sıbyan mekteplerine dokunulamayınca Kemal Efendi, sultan mekteplerinden rüşdiye olabilecekleri belirleyerek bu mekteplerin açılma çalışmalarına başlamıştır.

İlk yeni rüşdiye Kemal Efendi tarafından 25 Şubat 1847 (H. 9 Ra 1263)'de Sadâret'ten aldığı izin tezkiresiyle Davudpaşa'da açılmıştır. Eski bir sıbyan mektebi olan Nazperver Kadın Mektebi'nin rüşdiyeye çevrilmesidir.¹¹² Diğer bir ismi de Davudpaşa Taş Mektebi'dir. Binası kubbeli ve eski bir taş mekteptir. 1894 (R. 1310)'te büyük bir deprem esnasında yıkıldığından yeniden kubbesiz olarak inşâ edilmiş ve Dersaâdet'in en iyi mektep binalarından biri olmuştur.¹¹³

Kısa zaman da ileri bir öğretim yapması üzerine halk bu mektebe büyük ilgi göstermiş ve öğrenci sayısı 100'ü aşmıştır. Okul, öğrencilere yeterli olmadığından yeni bir dersane ilave edilmiş ve gerekli tamiratlar yapılarak tüm bu işlere 6.050 kuruş harcanmıştır.¹¹⁴

Kemal Efendi bu okula büyük önem göstermiş, burada hocalık yapmış ve bazı kitapları güvendiği kimselere yazdırmıştır. Hatta kendisi de Talim-i Farisî adında bir risâle kaleme almıştır. Cevdet Paşa da Ma'lûmât-ı Nâfia isimli risâlesini bu dönemde ortaya çıkarmıştır. İlk olarak bu mektebin rüşdiyeye çevrilme nedeni olarak bu semtin gözden uzak oluşu ve böylece yenilik karşıtlarının saldırılarından korunmak olarak gösterilebilir.¹¹⁵

¹¹¹ BOA, *İ.DH*, 162/8438, 29 Z 1263; Süleyman Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitim ve Öğretimi* (Yayımlanmamış Y.Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 22.

¹¹² Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2002, s. 225.

¹¹³ Ergin, Age., C. 3, s. 737.

¹¹⁴ BOA, *A. MKT*, 135/25, 16 B 1264.

¹¹⁵ Ergin, Age., C. 2, ss. 372-373.

Fakat diğer rüşdiye mekteplerinin hemen açılması mümkün olmamıştır. Bu mektep birkaç ayda birkaç yıllık başarı gösterdiğinden 3-4 ay sonra Bayezid, Üsküdar, Tophane ve Bâb-ı Âli civarında Ağa Camii'nde toplam 4 mektep daha açılmıştır.¹¹⁶ Fatma Aliye Hanım bu konuda Kemal Efendi'nin başarılı bir memur olduğunu, Davutpaşa Rüşdiye Mektebi'nde yeni usûl üzerine eğitim yaparak kısa zaman da Arapça, Farsça, hesap ve coğrafya öğretiminde başarılı olduğunu belirterek bunun üzerine 4 yeni rüşdiyenin daha açıldığını ifade etmiştir.¹¹⁷

Bu ilk 5 rüşdiyenin tamamı 1848 yılında eğitim tarihimizde yerini almıştır. Bu mekteplerde bir muallim ve bir muallim yardımcısı görevlendirilmiştir.¹¹⁸ Rüşdiye mektepleri giderek geliştiğinden bu mekteplerin muallim ihtiyacı daha da artmış ve öğretmen yetiştirmek için bir Dâr-ül-muallimîn açma çalışmaları başlatılmıştır. Bunun üzerine Sultan Mehmed (Fatih) civarında Mekkizade merhumun kabiri bitişiğinde bir bina inşa edilerek¹¹⁹ 16 Mart 1848 (H. 10 R 1264) tarihinde Dâr-ül-muallimîn'in resmi açılışı yapılmıştır¹²⁰. Yeni açılan rüşdiyeler için kitaplar telif ve tercüme edilene kadar her bir mektebe 40'ar aded Birgivi Risâlesi, Sarf ve Nahv Cümleleri'yle Dâr-ül-muallimîn'e 2 çift küre temin edilmeye karar verilmiştir.¹²¹

Bu mekteplere çok büyük önem verildiğinden imtihanları da padişah ve devlet ileri gelenlerinin önünde yapılmış ve bu mekteplerin imtihanlarının Harbiye ve Tıbbiye mekteplerinden önce yapılması düşünülmüştür.¹²² 10 Temmuz 1848 (H. 8 Ş 1264)'de Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye odasında rüşdiye öğrencileri imtihan edilecektir. Sınavda öğrencilerin büyük başarı göstermesi üzerine şakirdan ve muallimlere nişan-ı aferin ve çeşitli ihsanlar verilmiş, Kemal Efendi'nin memuriyeti de müdürlükten nâzırlığa çevrilerek rütbe-i ula sınıf-ı sânisî ve bir kıta nişan-ı zişan ile ödüllendirilmiştir. Bu karar 31 Temmuz 1848 (H. 29 Ş 1264) tarihinde 386 numaralı Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmıştır.¹²³

Eylül/Ekim 1849 (H. Zilkade 1265) tarihinde İmamzade Esad Efendi; Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye azalığına tayin edilmiş ve sorumluluğunda olan Mekteb-i

¹¹⁶ M. Demirel, "Türk Eği..", s. 51.

¹¹⁷ Fatma Âliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s. 54.

¹¹⁸ M. Demirel, "Türk Eği..", s. 51.

¹¹⁹ BOA, *İ. DH*, 162/8438, 29 Z 1263.

¹²⁰ *SNMU*, 1316/1, s. 24-25.

¹²¹ BOA, *İ. MSM*, 25/687, 18 S 1264.

¹²² BOA, *A. AMD*, 4/56, 03 B 1264.

¹²³ *Takvim-i Vekâyi*, 29 Şaban 1264, No. 386.

Maârif-i Adliye ve Ulûm-ı Edebiye, Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'ne devredilmiştir.¹²⁴ Böylece rüşdiye mektepleri tek çatı altında toplanmış oldu.

İstanbul'da numûne olarak açılan bu beş rüşdiye öğretime başladığı sıralarda öğrenci sayısı 30-40 iken rağbetin çok olması üzerine bu sayı 100'ü aşmıştır. Dolayısıyla hocaları da tüm vakitlerini mektepte geçirdiklerinden maaşlarına zam yapılmıştır. Daha önce aylık olarak hocalarına 300 kuruş, hoca-i sâni makamında olan müdirlere (yardımcı) 150 ve kapıcılarına 75 kuruş olmak üzere toplamda her bir mektebe 525 kuruş maaş verilmekte iken yüzde yüz zam yapılarak toplamda 1.050 kuruş maaş verilmesi düşünülmüş fakat bu fazla bulunarak aylık 750 kuruş maaşın yeterli olacağına karar verilmiştir.¹²⁵

Kemal Efendi'nin görevde bulunduğu 23 Aralık 1847 (H. 15 M 1264) tarihinden 10 Mart 1849 (H. 15 R 1265) tarihine kadar geçen 15 ay süresince umûmî mektepler ve rüşdiye mektepleri için 34.191,5 kuruş masraf yapılmıştır. Bu mektepler için kitap basılması ve Avrupa'dan alınacak harita ve küreler için 20.000 kuruş daha tahsisat verilmesini istenmiştir.¹²⁶ Ayrıca Şemsi Efendi'nin Esmarü't-Tevarih adlı risâlesi de Mekâtib-i Umûmiye atölyesinde basılarak rüşdiye mekteplerinde okutulması kararlaştırılmıştır.¹²⁷

Rüşdiye mekteplerinin faydaları ortaya çıktıkça sayıları da artmaya başlamış ve 1849/1850 (H. 1266) yılında yeni bir rüşdiye mektebi Kemal Efendi'nin teşvikiyle Padişah Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından II. Mahmud Türbesi arkasında inşâ ettirilmiştir. Bu okul, inşâatı tamamlandıktan sonra 20 Nisan 1850 (H. 7 C 1266) tarihinde Padişah Abdülmecid'in de katıldığı görkemli bir törenle açılmıştır.¹²⁸ Bir süre sonra okula Dâr-ül-maârif ismi verilmiştir.¹²⁹

Okulun Dâr-ül-fünûn'a ve Aklâm-ı Şâhâneye mahreç olduğu açıklanarak bundan böyle aklâma bu mektep ve Mekteb-i Maârif-i Adli dışında memur alınmayacağı ancak bunlar yetersiz olursa imtihanla alınabileceği belirtilmiştir. Öğrencilerinin sarf ve nahv okumuş ve kâfiye bitirmiş olanlardan seçilmesi düşünülmüşse de rüşdiye mektepleri daha yeni olduğundan yeterli öğrencinin bulunamayacağından bu defalık iyi Kur'ân-ı

¹²⁴ Mahmud Cevad, Age., s. 40.

¹²⁵ BOA, *İ. MVL*, 136/3693, 11 R 1265.

¹²⁶ BOA, *İ. MVL*, 137/3751, 25 R 1265.

¹²⁷ BOA, *A. AMD*, 21/1, 02 Z 1266.

¹²⁸ Muammer Demirel, "Bezmiâlem Valide Sultan School: Darülmaârif", *Middle Eastern Studies*, Volume 45 Issue 3, May 2009, s. 509.

¹²⁹ BOA, *İ. DH*, 224/13324, 23 M 1267.

Kerîm okuyan, tecvîd ve ilm-i hâl risâlelerini, namaz kılmak için gerekli sureleri ezberlemiş, Arapça'dan yeni usûle göre sarf, avamil, izhar, Farsça'dan birinci ve ikinci derecede kitapları okumuş, eli yazı yazmaya alışmış ve mukaddime-i hesap ve coğrafya ile fen derslerine aşina Mekteb-i Maârif-i Adlî, Mekteb-i Ulûm-i Edebiye-i Adlî ve rüşdiye mektepleri öğrencilerinden ve hariçten bu dersleri okumuş olanlardan sınavla öğrenci alınması kararı alınmıştır.¹³⁰

Okulun eğitim-öğretim derecesi çoğu zaman tartışmalara sebebiyet vermiştir. Vakfiyesinde rüşdiye mektebi olduğu yazılmış olmasına rağmen rüşdiyeye mahsûs ilim ve fenlerin fevkinde eğitim vermesi gerektiği belirtildiğinden rüşdiyelerin üstünde bir eğitim kurumu olarak kabul etmek gerekir.¹³¹ Fakat o dönemde rüşdiyeler ile Dâr-ül-fünûn arasında bir mektep bulunmadığından rüşdiye olarak kabul edilmiş olması muhtemeldir. Devlet Salnâmeleri'nde de adı rüşdiye mektepleri arasında verilmektedir.¹³²

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, lise düzeyinde idâdî adında bir ortaöğretim kurumu öngördüğünden 18 Aralık 1873 (6 Kanûn-ı Evvel 1289) tarihli tezkereyle bina ve mevki dolayısıyla ilk idâdî olarak seçilmiştir.¹³³

Buradaki öğrencilerin ise yakında boş olan ve tamir edilen Fazlıpaşa Mektebi'ne taşınmasına karar verilmiştir. Fakat mektep binası vakfedildiğinden ve yeni mektep öğrencilere az geleceğinden idâdî için yeni bir bina inşâsı düşünülmüştür. Yeni bina bitinceye kadar idâdî ve rüşdiye öğrencileri birlikte öğrenim görmüş ve daha sonra 25 Eylül 1883 tarihinde Dâr-ül-maârif mektebi lağvedilerek öğretmenleri diğer rüşdiyelere dağıtılmış ve bundan sonra bina sadece idâdî mektebi olarak kullanılmıştır.¹³⁴

Kemal Efendi, Dâr-ül-maârif'in açılmasını sağladıktan sonra bu başarılarından cesaret alarak medreselerin de ıslahına girişmek istemiştir. Fakat bu hareketi, reform karşıtları tarafından hiç hoş karşılanmamış ve büyük tartışmalar çıkmıştır. Bunun üzerine Kemal Efendi batı mekteplerini tetkik etmek için Avrupa'ya gönderilmiştir.¹³⁵ Diğer bir bilgiye göre de Dâr-ül-maârif'teki öğrenci sayısının az olması nedeniyle Bezmiâlem Valide Sultan bu durumu sorgulamış ve Kemal Efendi'yi sevmeyenler de bu

¹³⁰ Mahmud Cevad, Age., ss. 40-43.

¹³¹ M. Demirel, "Bezmiâlem ...", s. 511.

¹³² SD, 1274, s. 130; SD, 1282, s. 204.

¹³³ Ergin, Age., C. 2, s. 379.

¹³⁴ M. Demirel, Bezmiâlem..., s. 515.

¹³⁵ Ergin, Age., C. 2, ss. 378-379.

durumu kullanarak kendi açtığı rüşdiye mekteplerinin gözden düşmesini istemediğini söylemişlerdir.¹³⁶

Kemal Efendi için Avrupa'ya gönderilmek fayda sağlamış ve 8 aylık bu gezi zarfında İngiltere ve Belçika mekteplerini gezmiş, coğrafya eğitimi için gerekli malzemeleri tespit etmiştir. Bu sırada tatil zamanı olduğunda Fransa mekteplerini gezememiş ve merkezden Fransa ve Almanya mekteplerini tetkik için süresinin 4 ay daha uzatılarak bir seneye tamamlanmasını istemiştir. Merkez ise gezisinin faydalı olacağını fakat kendisine Dersaâdet'te de ihtiyaç bulunduğunu belirterek gezisini 2 ay uzatmıştır.¹³⁷

Bu arada (1851) Bahriye Mektebi'ne mahreç olması için bir rüşdiye mektebi inşâ edilmesi düşünülmüştür. Böylece çocuklar hem gerekli ilimleri tahsil edecekler hem de Bahriye mektebi için ayrı bir idâdî (hazırlık) mektebi inşâsına gerek kalmayacaktır. Bahriye askerlerinin çoğu Kasımpaşa'da ikamet etmekte olduklarından bu semt seçilmiştir. Yeni bir bina inşâ etmek daha fazla akçe sarfına sebep olacağından bu mahalde bulunan sıbyan mekteplerinden birinin rüşdiyeye çevrilmesi uygun görülmüştür.

İlk olarak Kasım Paşa kerîmesi Belkıs Hanım Mektebi seçilmişse de bu mektepte hoca odasıyla öğrenci için taamiye (yemek) odası olmadığından bundan vazgeçilmiştir. Bunun üzerine yine bu mahalden uygun şartları taşıyan Zincirli Kuyu civarındaki Piyalepaşa Mektebi düşünülmüştür. Bu mektebe diğerlerinde olduğu gibi hoca, muîn (yardımcı) ve bevvâb (kapıcı) maaşları için 750 kuruş tahsis edilecektir. Fakat hazinenin durumu uygun olmadığından ve tasarruf kurallarına uyulması gerektiğinden şimdilik bu mektebin rüşdiyeye çevrilmesinden vazgeçilerek bu gibi mekteplerde masraf olmaksızın ıslahâta devam edilmesi belirtilmiştir.

Yine de ilim ve fenlerin ilerlemesini yavaşlatmamak için hazineye daimi bir masraf getirmeksizin cüzi miktarda masrafla buna bir çare bulunması için durum Maârif-i Umûmiye Meclisi'ne havale edilmiştir.¹³⁸ Askerî rüşdiyeler bu tarihten sonra açıldığından ve konunun Maârif-i Umûmiye Meclisi'ne havale edilmiş olduğundan burada açılmak istenen mektebin mülkî rüşdiye olduğu kanısına varılmıştır.

¹³⁶ Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, (Yayımlayan Cavid Baysun), T.T.K. Yay., Ankara 1991, s. 39.

¹³⁷ BOA, *İ. MVL*, 198/6146, 20 Ra 1267; BOA, *A. MKT. MVL*, 38/76, 30 Ra 1267.

¹³⁸ BOA, *A. AMD*, 28/51, 09 Ra 1267; BOA, *İ. MVL*, 199/6208, 22 Ra 1267.

Maddi sıkıntılardan dolayı mektepler için yeni çözüm yolları üretilmeye çalışılmıştır. Bu çözüm yollarından biri de her sene Mekteb-i Maârif-i Adlî öğrencisiyle, hoca ve memurlarına imtihan mukabilinde verilmekte olan 29.400 kuruşluk ihsanın 18.000 kuruşu aylık olarak taksim edilerek bir ayına isabet eden 1.500 kuruş ile iki tane rüşdiye mektebi açılması kararıdır.

Birinci mektep Boğaziçi'ndeki çocuklar için seçilen, Beşiktaş sahilinde Çifte Vavlar da denen Arif Hayreddin Paşa Medresesi'dir. İkincisi de yukarıda bahsettiğimiz ve ıslahına karar verilmiş olan Kasımpaşa'da bulunan Piyalepaşa Mektebi'dir. Ayrıca Dâr-ül-muallimîn talebesi senenin yarısını taşrada geçirdiğinden bu paranın 8.400 kuruşu onların maaşlarına zam olarak ayrılmıştır. Geri kalan 3.000 kuruş da hazineye devredilmiştir.¹³⁹ Bu karar üzerine medrese ve mektebin rüşdiye mektebine çevrilmesi için ne kadar masraf yapılması gerektiğinin tespiti için Ticaret Nâzırı görevlendirilmiştir.¹⁴⁰

Rüşdiye mektepleri hızla gelişirken öğretmenlerin yeterlilik sorunları da büyümektedir. Bu durumlardan biri de Dâr-ül-muallimîn talebe sayısının 30'dan 20'ye indirilmesidir. Ayrıca okulun süresi de 3 yıla çıkarılmıştır. Bu şekilde daha liyakatli muallim yetiştirilmek istenmişse de rüşdiye mekteplerinin ihtiyacı karşılanamamıştır. Talebeler Arabî, Farisî ve riyaziyatda yeterli olmaları gerektiği halde senenin yarısını erzak toplamak için taşrada geçirdiklerinden öğrendiklerini de unuttukları düşünülmüştür. Buna mukabil aylık 30 kuruş olan maaşları eksilen 10 kişinin maaşlarıyla birlikte 750 kuruş daha zam yapılarak 80 kuruşa çıkarılmıştır. Böylece talebelerin mektepte kaldıkları süre arttırılmaya çalışılmıştır.¹⁴¹

Rüşdiye öğrencilerinin imtihanları da yine önemini sürdürmekteydi. 1852 (H. 1268) yılındaki imtihanların Dâr-ül-maârif Mektebi'nde yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁴²

12 Şubat 1853 (H. 13 Ca 1269)'te askerî mekteplerin hazırlık kısmı olan idâdî mekteplerine alınacak öğrencilerin rüşdiye mekteplerinden seçilmesi ve bunun usûl olması için bir irâde çıkarılmıştır. Bu irâdenin nedenleri şöyle açıklanmıştır: Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne'de eğitim gören talebeler orduya tayin edildiklerinde boşalan yerlerine askerî idâdî mekteplerinden öğrenci alınmaktadır. Askerî idâdî mekteplerine de öğrenciler hariçten istekli olup kabiliyetli olanlardan seçilmekteydi. Bu şekilde

¹³⁹ BOA, A. MKT. MHM, 31/46, 8 C 1267.

¹⁴⁰ BOA, A. DİN, 68/13, 10 C 1267.

¹⁴¹ BOA, İ. MVL, 211/6894, 28 B 1267.

¹⁴² BOA, A. AMD, 38/2, 05 Ş 1268.

yapılan seçimde kabiliyetleri tam anlaşılamadığından içlerinden yeteneksiz olanlar da mektebe alınabiliyordu. Fakat sonradan bunların okuldan ihraç edilmesi gerektiğinden ve bunların mektepte kaldığı süre zarfında epey masraf yapıldığından bu masraf boşa gitmektedir. Artık rüşdiye mektepleri teşkil edilmiştir. Bu mekteplerde Arabî ve Farişî okunduğundan bunları biraz okumuş olanların kabiliyetli olanları tespit edilebilecektir.

Ayrıca bu mektep talebelerinin verdiği dilekçelerden bu konuda istekli oldukları öğrenildiğinden askerî idâdî talebeleri tamamen hariçten alınmayarak bu mektep öğrencileri tercih edilecektir. Talebelerin bu mekteplerde okudukları derslerin derecesi askerî idâdî mekteplerinde hangi sınıfa denk geliyorsa oraya kaydı yapılmalıdır. Her sene kaç talebe gerekiyorsa bu miktar Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'ne bildirilmelidir.

İlk önce istekli olan, yaşça ve vücutça bu mekteplere elverişli rüşdiye öğrencileri alınmalıdır. Şayet rüşdiye mekteplerinden yeterli miktar öğrenci bulunamazsa hariçten gerekli öğrenci alınmalıdır. Meclis-i Maârif-i Umûmiye'den rüşdiye mektebi öğrencilerine hangi sınıfta olduklarını ve askerî idâdî mektebinin hangi sınıfına uygun olabileceklerini ve kabiliyet derecelerini gösteren bir şahadetname verilecektir. Bundan böyle her sene ilk önce mekâtib-i rüşdiye, Dâr-ül-maârif, İrfaniye ve Edebiye mekteplerinden istekli olanlar, miktar yeterli olmazsa hariçten öğrenci alınacaktır. Bu usûl Mekteb-i Tıbbiye, Bahriye ve Berriye-i Şâhâne'de de uygulanacaktır.¹⁴³ Rüşdiye mektepleri imtihanından sonra askerî idâdî mekteplerine girmeye istekli öğrencilerin isimlerini içeren defter, Serasker paşaya gönderilmiştir.¹⁴⁴

Bir taraftan bu gelişmeler olurken Kemal Efendi, rüşdiye mekteplerinin derslerine de gerekli önemi vermektedir. Bu mekteplerde Arabî, Farişî, coğrafya ve hesap dersleri gösterilmekteydi. Kemal Efendi bunlara hendese dersini de eklemenin lüzumlu olduğunu görerek ve şimdilik Dâr-ül-maârif ve İrfaniye Mektebi öğrencisine haftada iki üç gün hendese öğretmesi için Harbiye Mektebi'nden iki muallim tayin edilmesini istemiştir.

Rüşdiye mekteplerinde her dersin ayrı hocası olmadığı gibi bazen de bütün dersleri bir muallim göstermektedir. Bu muallimlerin hendese bilgisi olmakla birlikte askerî mekteplerin hendese bilgisi seviyesinde olması mümkün olmamaktadır. Ayrıca

¹⁴³ BOA, *İ. DH*, 266/16630, 3 Ca 1269.

¹⁴⁴ BOA, *A. MKT. MHM*, 57/10, 14 L 1269.

hariçten hoca tayin etmek yeni bir masrafa sebep olacağından Mekteb-i Harbiye'den hendese hocası gönderilmesi uygun bulunmuştur.¹⁴⁵

Haziran 1851 (H. Ş 1267)'den Ekim 1853 (H. Z 1269)'ün sonuna kadar Meclis-i Maârif-i Umûmiye, Dâr-ül-muallimîn ve rüşdiye mekteplerinin çeşitli masraflarına harcanan 22.000 kuruşun 12.000 kuruşu bu tarihten sonra rüşdiye mekteplerine ayrılmıştır.¹⁴⁶ Mayıs 1855 (R. Mayıs 1271) senesi başlangıcından Şubat 1856 (R. Kanûnisânî 1271) sonuna kadar geçen 8 ay zarfında Meclis-i Maârif-i Umûmiye ve rüşdiye mekteplerinin çeşitli masraflarına 10.265 kuruşluk tahsisin 10.000 kuruşu harcanmış ve 10.000 kuruşluk daha tahsisat istenmiştir.¹⁴⁷

21 Kasım 1856 (H. 23 Ra 1273) senesinden aynı senenin Temmuz (Zilkadesi) sonuna kadar (8 ay) 10.033 kuruş, masarif-i müteferrika için harcanmış ve küsur olan 33 kuruş 1856/1857 (H. 1273) senesi Dâr-ül-fünûn tahsisatından verilmiştir. Hazineден Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne zimmet kayd edilmek üzere 15.000 kuruş daha tahsis edilmiştir.¹⁴⁸ Bu 15.000 kuruş Ekim 1857 (R. 1273 senesinin Teşrîn-i-evvel) başlangıcından 12 Şubat 1858 (Kânun-ı-sânîsi sonuna)'e kadar (4 ay) gerekli yerlere harcanmıştır.¹⁴⁹

1847 (H. 1263) yılından itibaren devlet bir sene zarfında meydana gelmiş olayların topluca gösterildiği salnâme adı verilen yıllıklar çıkarmaya başlamıştır.¹⁵⁰ Bunlarda rüşdiyelerle ilgili değerli bilgiler mevcuttur. 1852/1853 (H. 1269) yılında Dersâdet ve bilâd-ı selâsede 10 rüşdiye vardır.¹⁵¹

1. Dâr-ül-maârif: Çemberlitaş yakınında Sultan II. Mahmud'un türbesi bitişiğinde
2. Mekteb-i Maârif-i Adlî: At Meydanı civarında Ticarethane dâhilinde
3. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye: Süleymaniye Camii Şerifi civarında
4. Bayezid Rüşdiye Mektebi: Sultan Bayezid Türbe-i Şerifi dâhilinde
5. Saraçhane Rüşdiye Mektebi: Saraçhane karşısında Umûmî Hüseyin Paşa Medresesi bitişiğinde
6. Aksaray Rüşdiye Mektebi: Aksaray Sebili bitişiğinde
7. Davudpaşa Rüşdiye Mektebi: Davudpaşa Bostanı karşısında

¹⁴⁵ BOA, *İ. DH*, 266/16635, 5 Ca 1269.

¹⁴⁶ BOA, *İ. MVL*, 292/11725, 11 Ra 1270.

¹⁴⁷ BOA, *İ. MVL*, 353/15440, 22 Ş 1272.

¹⁴⁸ BOA, *İ. MVL*, 380/16647, 27 S 1274.

¹⁴⁹ BOA, *A. AMD*, 82/66, 29 N 1274.

¹⁵⁰ Hasan Duman (Haz.), *Osmanlı Yıllıkları (Salnâmeler ve Nevşaller)*, IRCICA Yay., İstanbul 1982, ss. 17-19.

¹⁵¹ *SD*, 1269, ss. 94-95.

8. Üsküdar Rüşdiye Mektebi: Üsküdar'da Selim Efendi Kütüphanesi bitişiğinde
9. Beşiktaş Rüşdiye Mektebi: Beşiktaş Muvakkithanesi karşısında
10. Kasımpaşa Rüşdiye Mektebi: Kasımpaşa'da Zincirli Kuyu civarında

1853/1854 (H. 1270)'te ise Aksaray Rüşdiye Mektebi'ne rastlanmamaktadır. Onun yerine Laleli'de Akarçeşme civarında Laleli Rüşdiye Mektebi karşımıza çıkmaktadır. Bu semtler bitişik olduğundan rüşdiye mektebinin Aksaray'dan Laleli'ye taşınmış olması muhtemeldir. Bazen de iki rüşdiye aynı mektep olup isim değişikliği sözkonusu olmaktadır. Bu tarihten sonra rüşdiye mekteplerine hazırlık sınıfları olan idâdîleri de eklenmiştir. İlk rastlanılan rüşdiye idâdîsi Dâr-ül-maârif yanındaki Dâr-ül-maârif İdâdîsi'dir.¹⁵²

1854/1855 (H. 1271) yılında rüşdiye mektepleri sayısında bir değişiklik olmamıştır.¹⁵³ 1855/1856 (H. 1272)'da Saraçhane ve Laleli Rüşdiye Mektebi görülmemektedir. Toplam rüşdiye sayısı 9 olup yeni eklenen Fatih Camii Şerifi civarındaki Fatih Rüşdiye Mektebi'dir.¹⁵⁴ 1856/1857 (H. 1273)'de ise rüşdiyeler ile ilgili bilgilere tesadüf edilememiştir.¹⁵⁵

1857/1858 (H. 1274)'de yeni olarak rüşdiyelerin hazırlık sınıfı olan idâdîlerine, Mekteb-i Maârif-i Adlî İdâdîsi'nin eklendiği görülmektedir. Bu mektep de Mekteb-i Maârif-i Adlî'nin olduğu gibi Ticarethane dâhilindedir ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye artık tarihe karışmıştır. Ayrıca Beşiktaş Rüşdiye Mektebi'nin yeri Beşiktaş Muvakkithanesi karşısından Beşiktaş Camii Şerifi yanına alınmıştır.¹⁵⁶

1858/1859 (H. 1275)'de hocaların isimleri de karşımıza çıkmıştır. Buna göre 8 rüşdiyede 35 hoca ve 2 rüşdiye idâdîsinde 2 hoca görev yapmaktadır. Toplam öğrenci sayısı da 985'dir. Fatih Rüşdiye Mektebi'nin Fatih Camii Şerifi civarındaki yeri Çırçır'da; Kasımpaşa Rüşdiye Mektebi'nin Zincirli Kuyu civarındaki yeri Azap Kapısında olarak değiştirilmiştir. Burada rüşdiye mektepleri ve hocaları şu şekilde sıralanmıştır:¹⁵⁷

¹⁵² SD, 1270, ss. 94-95.

¹⁵³ SD, 1271, ss. 104-105.

¹⁵⁴ SD, 1272, s. 113.

¹⁵⁵ SD, 1273, s. 113.

¹⁵⁶ SD, 1274, s. 130.

¹⁵⁷ SD, 1275, ss. 91-92.

Tablo 1.1. 1858/1859 (H. 1275) Rüşdiye Mektepleri ve Hocaları

Dâr-ül-maârif: Çemberlitaş yakınında Sultan II. Mahmud'un Türbesi bitişiğinde	Mekteb-i Maârif-i Adli: Ticarethane dâhilinde
Muallim-i Evvel müderrisinden İshak Efendi	Muallimi müderrisinden Bekir Efendi
Farisî Hocası müderrisinden Süleyman Efendi	Diğer Muallimi müderrisinden elhaç Hüseyin Efendi
Müderris ve Rik'a Hocası Rabiadan Ali Efendi	Diğer Muallimi müderrisinden Mehmed Efendi
Muallim-i Sâlisi Mustafa Efendi	Müdürü müderrisinden İsmail Efendi
Hendese Hocası Alay Emimi Nazif Efendi	Hendese Hocası Alay Emimi Nazif Efendi
Resim Hocası Yüzbaşı Hafız Mehmed Efendi	Farisî Hocası Feda Efendi
Sülüs Hocası Ali Efendi	Sülüs Hocası Ali Rasim Efendi
	Dîvânî Hocası Ziya Efendi
	Rik'a Hocası Rasih Efendi
Dâr-ül-maârif İdâdiyesi: Dâr-ül-maârif Mektebi yanında	Mekteb-i Maârif-i Adli İdâdiyesi: Mekteb-i Maârif-i Adliye yanında
Muallimi müderrisinden Mehmed Efendi	Muallimi Ziya Efendi
Sultan Bayezid Rüşdiye Mektebi: Sultan Bayezid Türbe-i Şerifi dâhilinde	Fatih Rüşdiye Mektebi: Çırçırda
Muallimi Osman Efendi	Muallim-i Müderrisinden Recep Efendi
Resim Hocası Rabiadan Salim Efendi	Rik'a Hocası Sâliseden Hüseyin Efendi
Hendese Hocası Kolağası Ahmed Efendi	Hendese Hocası Kolağası Ahmed Efendi
Farisî Hocası Refet Efendi	
Sülüs Hocası Rakım Efendi	
Dîvânî ve Rik'a Hocası Rıfkı Efendi	
Davudpaşa Rüşdiye Mektebi: Davudpaşa Camii Şerifi yanında	Kasımpaşa Rüşdiye Mektebi: Azap Kapısında
Muallimi Süleyman Efendi	Muallimi müderrisinden Ali Efendi
Hendese Hocası Mülâzım Salih Efendi	Hendese Hocası Kolağası Mehmed Ali Efendi
Dîvânî ve Rik'a Hocası Mucib Efendi	Sülüs Hocası Rakım Efendi
	Dîvânî ve Rik'a Hocası Rasih Efendi
Beşiktaş Rüşdiye Mektebi: Beşiktaş Camii Şerifi yanında	Üsküdar Rüşdiye Mektebi: Üsküdar'da Selim Efendi Kütüphanesi bitişiğinde
Muallimi İsmail Efendi	Muallimi Müderrisinden Mehmed Hilmi Efendi
Hendese Hocası Kasımpaşa Rüşdiyesi'nin Hendese hocasıdır.	Rik'a Hocası Fatih Rüşdiyesi'nin Rik'a hocasıdır
Resim Hocası Mülâzım Salim Efendi	Hendese Hocası Davudpaşa Rüşdiyesi'nin hendese hocasıdır
	Resim Hocası Beşiktaş Rüşdiyesi'nin resim hocasıdır
Mektep sayısı: 10	Öğrenci sayısı: 985

Tabloda görüldüğü gibi rüşdiye öğretmenlerinin kaynakları çeşitli olmuştur. Matematik derslerinde Kemal Efendi'nin belirlediği yoldan devam edilmiş ve hocalar askerler arasından seçilmiştir. Yine bir hoca birden fazla rüşdiye mektebinde derse girmektedir. Mekteb-i Maârif-i Adlî'de görülen müdürlük vazifesine diğer rüşdiye mekteplerinde yoktur.

Bu sene ayrıca rüşdiye mektepleri hayli gelişme gösterdiğinden ülkedeki maârifin durumunu da ortaya koymak için ülke genelindeki rüşdiyelerin hoca ve öğrencilerinin sayı ve isimlerini gösteren defterler merkez tarafından istenmiştir.¹⁵⁸

Rüşdiye mektepleri öğrencileri bitiş imtihanını verdikten sonra daha önce de belirtilen usûl gereği istedikleri mekteplere ve kalemlere girebiliyorlardı. Bu senede rüşdiyeden şahadetnâme alan öğrencilerin istedikleri yerler ve isimleri şöyledir:¹⁵⁹

- Kamil Efendi   Mekteb-i Harbiye
- Mustafa Efendi   Mekteb-i İdâdiye
- Kadri Efendi   Mekteb-i İdâdiye
- Hamid Efendi   Mekteb-i İdâdiye
- Nuri Efendi   Mühendishâne-i Berriye-i Hümâyûn
- İzzed Efendi   Mekteb-i İdâdiye
- Yaver Efendi   Mekteb-i Tıbbiye
- Kadri, Hamid, Mazhar, Mehmed Tevfik, Naim ve Şerafettin Efendiler de Mekteb-i Tıbbiye
- Mehmed Haydar Efendi Aklâm-ı Şâhânedan birine talip olduğu
- Behçet Efendi   Aklâm-ı Şâhânedan Maliye Vâridât Odasına talip olduğu
- İsmail Efendi   Maliye'de Vâridât Muhasebesi Odasına
- Cemal Efendi   Maliye'de Kâtip Efendi Odasına
- İsmet Efendi   Maliye'de Meclis-i Muhasebe Odasına
- Hulusi Efendi   Maliye'de Tahsilât Kalemine
- Said Bey   Bâb-ı Âlî'de Hariciye Odasına
- Mehmed Salih Efendi Meclis-i Vâlâ Mazbata Odasına
- Ragıp Efendi   Mektubî-i Sadr-ı Âlî Odasına
- Vahid Bey   Mektubî-i Hariciye Odasına

¹⁵⁸ BOA, A. MKT. UM, 295/13, 29 S 1274.

¹⁵⁹ BOA, İ. DH, 401/26560, 7 N 1274.

• Emin Efendi Mektubî-i Hariciye Odasına

Bu yılın sonlarında rüşdiye öğrencileri giderek çoğaldığından ve bir hoca bazen birkaç mektebe de derse gittiğinden hocalar yetersiz kalmaktadır. Bu durumda olan hocalardan Sülüs Hocası Rakım Efendi'nin refakatine bir süredir sülüs hocalığı yapmakta olan Ali Efendi 250 kuruş maaş ile tayin edilmiştir.¹⁶⁰

Rüşdiyelere talep fazla olduğundan artık bir semtteki bir mektep yeterli gelmemektedir. 11 Nisan 1859 (H. 8 N 1275) tarihinde Üsküdar'daki rüşdiye mektebi öğrencilere yeterli gelmediğinden Üsküdar semti ikiye bölünüp başka bir mektep rüşdiyeye çevrilerek Dâr-ül-muallimîn talebesinden Ziya Efendi'nin 600 kuruş maaş ile tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Yine bir muallim-i sâniye 300 kuruş ve bevâba da 100 kuruş maaş verilecektir. Bu maaş tahsisatının ileride karşılığı bulunarak kapatılması düşünülmüştür.¹⁶¹

Her sene olduğu gibi 1859 (H. 1275) yılında da rüşdiye mektebi öğrencilerinin imtihanları yapılmış ve an be an ilerlemekte oldukları imtihan sonucundan anlaşılmıştır.¹⁶² Bu tarihe kadar açılan rüşdiye mektepleri hep erkek öğrenciler içindir. Bundan sonra kızlar içinde rüşdiye mektebi açılması çalışmaları yapılmıştır. İlk kız rüşdiyesinin açılması için 10 Kasım 1858 (H. 3 R 1275) tarihinde Maârif Nezâreti'nden Sadâret'e tezkere verilmiştir.¹⁶³

1859/1860 (H. 1276)'ta 4 yeni rüşdiyeyle birlikte 12 rüşdiye, 2 tane de rüşdiye idâdîsi vardır. Öğrenci sayısı 1125'tir. Yeni açılan rüşdiyeler Eyvansaray Kapısı haricindeki Eyüp, Vapur İskelesi yakınında Rumhisarı, Muvakkithane üzerinde Beylerbeyi ve Sultanahmed Meydanı yakınında İnâs Rüşdiye Mektebi'dir.¹⁶⁴

1860/1861 (H. 1277)'de rüşdiye sayısı ve öğrenci sayısı aynıdır.¹⁶⁵ Bu yılda Dersâdet'teki rüşdiyeler gelişmelerine devam etmiş ve Anadolu Hisarı'nda buradaki ahalinin de eğitimden faydalanmaları için bir rüşdiye mektebi açılması düşünülmüştür.¹⁶⁶

1861/1862 (H. 1278)'de rüşdiye sayısı aynıdır. Fatih Rüşdiyesi, Şehzadebaşı Rüşdiye Mektebi adını almıştır. Daha önce Fatih Rüşdiyesi Şehzadebaşı'nda

¹⁶⁰ BOA, *İ. DH*, 408/27010, 6 Za 1274.

¹⁶¹ BOA, *İ. MVL*, 416/18179, 8 N 1275.

¹⁶² BOA, *İ. DH*, 431/28557, 14 L 1275.

¹⁶³ Ergin, *Age.*, C. 2, s. 381.

¹⁶⁴ *SD*, 1276, ss. 107-109.

¹⁶⁵ *SD*, 1277, ss. 112-114.

¹⁶⁶ BOA, *A. MKT. NZD*, 324/69, 29 S 1277.

gösterilmektedir. Şimdi Şehzadebaşı'ndaki Fatih Rüşdiye Mektebi hocalarıyla birlikte Şehzadebaşı Rüşdiyesi'dir. Kasımpaşa Rüşdiye Mektebi, Azab kapısından Galata Yeni Camii Şerifi içine geçmiştir. Selimpaşa Kütüphanesi bitişiğinde bulunan Üsküdar Rüşdiye Mektebi, Toptaşı'nda gösterilmiştir.¹⁶⁷

Daha önce de belirtilip usûl olduğu üzere rüşdiyelerden mezun olanlardan başarılı olanları Mekteb-i Harbiye ve Mekâtib-i Mahsûsa-ı Şâhâneye ve geri kalanlar ise çeşitli kalemlere memur olmaktadır. Fakat kalemler için gerekli fenleri tahsil etmeyen memurların buralarda tekrar eğitim almaları gerektiğinden boş yere maaşları işlemekteydi. 1861/1862 (H. 1278) yılında bunun için bir tezkere verilmiştir.

Tezkerede buna çare olarak Mekteb-i Maârif-i Adlî'nin kalemlere mahreç olması gösterilmiştir. Bu mektepte bulunan öğrenciler hocalarıyla birlikte başka bir mektebe nakl edilerek hem bu mektepten hem de diğer rüşdiye mekteplerinden bu sene imtihanları olan sınıf-ı evvel şakirdanından 60 kişi seçilerek bunların Maliye, Kanûniye ve Tahrîriye olarak 3 bölüme ayrılması planlanmıştır. Maliye bölümünde yeni usûl üzerine hesap ve defterî, Tahrîriye'de her türlü resmi yazışma ve Kanûniye'de cinayet ve ticaret gibi çeşitli kanûnlar öğretilenkti. Eğitim süresi 1 yıl olacak ve bu yılın sonunda yapılan sınavın sonucunda her bir öğrenci eğitim gördüğü kalemde çalışacaktı.¹⁶⁸

1862/1863 (H. 1279)'te yine 2 rüşdiye idâdîsi ve 11 erkek rüşdiyesi bulunmaktadır. Kız rüşdiyesi öğrencileri dâhil olmak üzere toplam 1.125 öğrenci vardır. Rüşdiye ve öğrenci sayısında bir değişiklik olmamıştır.¹⁶⁹

Bu yıl rüşdiyelere öğrenci alınması zamanı hususunda yeni bir usûl kabul edilmiştir. Bundan sonra Dersaâdet ve bilâd-ı selâsede bulunan rüşdiye mekteplerine başvuran öğrenciler Aralık (Recep) ayının başlangıcından Mart (Şevvâl) ayının sonuna kadar kabul edilecektir. Bu müddet içinde başvurup kabul edilen talebeler ile mektepler dolup oturacak yer kalmamış ve derslere başlanmış olduğundan gelecek yıl Aralık (Recep) ayına kadar hiçbir şakirdan kabul edilmeyecektir. Rüşdiye mekteplerine Türkçe yazı okuyabilen, ilm-i hâl ve tecvîdi iyi öğrenmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'i layıkıyla okuyan

¹⁶⁷ SD, 1278, ss. 112-114.

¹⁶⁸ BOA, A. MKT. NZD, 401/64, 19 Ş 1278.

¹⁶⁹ SD, 1279, ss. 116-118.

öğrenciler alınacağından sıbyan mekteplerindeki hocaların bunlara dikkat etmesi ilan edilmiştir.¹⁷⁰

1863/1864 (H. 1280)'de Mekteb-i Maârif-i Adlî ve İdâdiyesi'ne rastlanmamıştır ama yine de kaynak rüşdiye mektebi sayısını 15, öğrenci sayısını da 1.125 olarak belirtmiştir. Yeni olarak Fatih civarındaki Fatih Rüşdiye Mektebi verilmiştir. Dolayısıyla okul sayısı 1 rüşdiye idâdîsi ve 11 erkek rüşdiyesinden ibarettir.¹⁷¹

1864/1865 (H. 1281)'te 10 erkek rüşdiyesi ve 1 tane de rüşdiye idâdî mektebi vardır. Bu mekteplerde 1.237 öğrenci görülmüştür. Burada Rumeli Hisarı Rüşdiye Mektebi'ne rastlanmamıştır.¹⁷²

1865/1866 (H. 1282)'ya gelince Fazlıpaşa Rüşdiye Mektebi'nin eklendiği görülmektedir. Fakat bu rüşdiyenin öğrenci sayısı verilmemiştir. Buna göre 1 rüşdiye idâdîsi ve 11 erkek rüşdiyesinde Fazlıpaşa hariç 1.237 öğrenci bulunmaktadır.¹⁷³ 1866/1867 (H. 1283)'deki bilgilere göre de rüşdiye mektepleri sayısı aynıdır.¹⁷⁴

Tablo 1.2. 1864/1865 (H. 1281) ve 1866/1867 (H. 1283) Rüşdiye Mektepleri, İdâdîleri ve Öğrenci Sayıları

Rüşdiye mektebi	1281 yılı öğrenci sayıları	1283 yılı öğrenci sayıları
Dâr-ül-maârif	204	242
Dâr-ül-maârif İdâdiyesi	115	113
Sultan Bayezid	204	150
Şehzadebaşı	108	158
Fatih	110	165
Davudpaşa	81	78
Kasımpaşa	73	110
Beşiktaş	114	148
Üsküdar	89	180
Eyüp	79	86
Beylerbeyi	60	70
Fazlıpaşa	-	62
Genel Toplam	1237	1562

Buradaki rüşdiye mektepleri içinde en fazla öğrenci artışı Üsküdar Rüşdiyesi'nde olmuştur. Sultan Bayezid Rüşdiyesi öğrenci sayısında da belirgin bir azalma söz konusudur. Genel olarak bakıldığında öğrenci sayısında artma olduğu görülmüştür.

¹⁷⁰ Mahmud Cevad, Age., s. 80.

¹⁷¹ SD, 1280, ss. 122-124.

¹⁷² SD, 1281, ss. 124-125.

¹⁷³ SD, 1282, ss. 113-115.

¹⁷⁴ SD, 1283, ss. 118-120.

1867/1868 (H. 1284)'de ise rüşdiye mekteplerinin öğrenci sayıları verilmemiştir. Bu sene Fazlıpaşa Rüşdiye Mektebi görülmemektedir. Nûr-i Osmaniye isminde yeni bir rüşdiye mektebi vardır fakat bir önceki yılda Fazlıpaşa Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i evveli Hasan Efendi'yken, Nûr-i Osmaniye Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i evveli de Hasan Efendi olmuştur.¹⁷⁵

Bu yıldan önce tedricen rüşdiye mekteplerinden Farsça dersi kaldırılmıştır. Sadece Dâr-ül-maârif Mektebi'nde Farsça muallimine rastlanmaktadır.¹⁷⁶ Bu yılda yeniden Farsça okutturulmaya karar verilmiş ve rüşdiye mekteplerine Farsça muallimleri atanmıştır. Fars dili rüşdiye mekteplerinde okutulan derslerin içinde en mühimlerinden biri olduğundan Arapça hocalarının bu dersi vermesi uygun bulunmamıştır. Buna göre Haşim Efendi Dâr-ül-maârif ikinci Farisî hocasına, Abdurrahman Naci Efendi Bayezid, Hürrem Efendi Şehzade, Mehmed Esad Efendi Davudpaşa, Niyazi Efendi Nûr-i Osmaniye, Yemenî Efendi Eyüp, Mehmed Efendi Üsküdar, Şahin Efendi Galata, Said Efendi Beşiktaş, diğer Abdurrahman Efendi Beylerbeyi ve Neşet Efendi Fatih Rüşdiye Mektebi'ne aylık 300 kuruş maaşla atanmıştır.¹⁷⁷

Rüşdiye mekteplerinin daha iyi eğitim vermesi için yukarıda olduğu gibi bu kurum içinde düzenlemeler yapılırsa da asıl ilerleme bu mekteplerin hazırlık sınıfı (idâdîsi) sayılan sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi ile mümkün olacaktır. Bunun içinde sıbyan mekteplerinin artık Evkaf Nezâreti'nden alınıp Maârif Nezâreti'ne bağlanma zamanı gelmiş ve bir usûl tutulması için Sıbyan Mekteplerinin Islahâtına Dair Nizamnâme hazırlanmıştır.

23 Şubat 1868 (H. 29 L 1284) tarihli bu nizamnâme gereği ilk olarak Dersaâdet'in uygun yerlerinde ıslahât yapılacak ve sonra bu ıslahât diğer yerlerde tatbik edilecektir. Rüşdiye mekteplerinin 4 yıl olan tahsil müddetleri de yeni usûl üzerine tertip olunacak dersleri öğretmeye yeterli olmayacağından 5 seneye çıkarılması ve bu sene talebe alınmaması kararlaştırılmıştır. Ayrıca rüşdiye mektebine devam etmekte olan öğrenciler 3 kısma bölünerek ağniyazadegandan (zenginler-soylular sınıfından) senevî 400, ikinci mertebede bulunan ehl-i servet sahibi çocuklarından 200 ve üçüncü mertebede bulunanlardan 100 kuruş alınacaktır. Fukara çocukları ise parasız olarak

¹⁷⁵ SD, 1284, ss. 80-82.

¹⁷⁶ SD, 1283, s. 118, Darülmaârif'in Farisî Muallimi Eşref Efendi'dir.

¹⁷⁷ BOA, *İ. MVL*, 582/26139, 13 Ş 1284; BOA, *A. MKT. MHM*, 396/26, 17 Ş 1284.

mektebe kabul edileceklerdir.¹⁷⁸ Böylece mekteplerin malî sorunları da çözülmek istenmiştir.

1868/1869 (H. 1285) yılı rüşdiye mekteplerinin sayısı ile ilgili aynı bilgileri ihtiva etmektedir. Galata Yeni Camii Şerifi içinde olan Kasımpaşa Rüşdiye Mektebi'nin yeri Azap Kapısı'nda Çeşme Meydanı'nda gösterilmiştir. Farsça muallimlerinin atanmasında gösterilen Galata Rüşdiyesi, Kasımpaşa Rüşdiyesi'dir. Burada Galata Rüşdiyesi'ne atanan Şahin Efendi, Kasımpaşa Rüşdiye Mektebi'nde görülmektedir.¹⁷⁹ Bu durumda da iki mektebin aynı mektep olduğu anlaşılmıştır. 1869 yılında devletin bütün maârif sistemini baştan sona etkileyecek olan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ilan edilmeden önce rüşdiyelerin son sayısal durumları böylece ifade edilmiştir.

1.2.1. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve Rüşdiye Mektepleri

Nizamnâme hazırlanmadan önce Osmanlı Devleti'nin siyasi durumundan kısaca bahsetmekte fayda vardır. Devlet, Kırım Savaşı sırasında savaş harcamaları için müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'dan borç almıştı. Bu, Osmanlı tarihinde dışarıdan alınan ilk borçtu. Bundan sonra sürekli borç alınmış ve bu durumda Osmanlı Devleti'ni iflasa ve yabancıların malî denetimine sürüklemiştir. İlk borcu takip eden 1858 ve 1860 borçları ülkede kısa süreli bir rahatlama sağlasa da 1861'de malî bunalım tekrar ortaya çıkmıştır. 25 Haziran 1861'de Abdülmecid ölmüş ve kardeşi Abdülaziz tahta geçmiştir. Abdülaziz, Abdülmecid'den farklı düşüncelere sahipti. Kaprisli, sert ve inatçı olduğundan bir süre sonra arası reformcularla kötü olmuştur. Buna rağmen Ali ve Fuat Paşalar, Abdülaziz'in hükümdarlığında reformların devamını sağlayabilecek yetenekteydiler.

Şubat 1867'de ise İngiltere ve Avusturya'nın desteklerini alan Fransa, Osmanlı Devleti'ne reformların yeterli bulunmadığını belirterek daha etkin bir reform politikası isteyen ve detaylı tavsiyeler içeren bir nota vermiştir. Bundan sonraki üç yıl devlet, Ali ve Fuat Paşalar tarafından idare edilmiştir. Bu süreç peşinden yeni bir sürü nizamnâme ve kurumlar getirmiştir.¹⁸⁰

Tanzimât Fermanı'yla birlikte Osmanlılık ideolojisi doğmuştur. Fransa, 1867 Notası'yla bu ideolojinin gelişebilmesi için laik eğitimi tavsiye etmiştir. Ali ve Fuat

¹⁷⁸ BOA, *J. MVL*, 584/26278, 29 L 1284.

¹⁷⁹ *SD*, 1285, ss. 89-91.

¹⁸⁰ Lewis, *Age*, ss. 119-121.

Paşalar, Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy'u ülkeye davet ederek eğitim kurumlarıyla ilgili olarak bir proje hazırlattırmışlardır. Bu projede eğitim sisteminin yeniden teşkilatlanması, din ve milletler arası ortaöğretim okullarının açılması, çeşitli bilimler okutacak bir üniversitenin kurulması, Hıristiyan okullarının himaye edilmesi, teşviki ve bütün halkın faydalanabileceği kütüphaneler kurulması belirtilmiştir.¹⁸¹ Bu arada Padişah Abdülaziz de bir sergiye katılmak üzere Fransa gezisine çıkmıştır. Paris'teki okulları gezen Abdülaziz, Fransız eğitim sisteminden etkilenerek Osmanlı Devleti'nde de bu tür okulların açılmasını istemiştir.¹⁸²

Bu arada devlet adamları da farklı fikir ve görüşlere sahipti. Ali ve Fuat Paşalar Fransız, bunları yetiştiren Mustafa Reşid Paşa ise İngiliz taraftardır. Yine kabinenin Maârif Nâzırı Saffet Paşa da Fransızları desteklemektedir.¹⁸³ Bunların sonucunda Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi açılmış ve bir süre sonra da yapılan tavsiyeler dikkate alınarak Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi kaleme alınmıştır.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Maârif Nâzırı Saffet Paşa'nın (1814-1883) eseridir. Saffet Paşa, bu nizamnâmeyi Şûrâ-ı Devlet'in Maârif Dairesi'yle birlikte hazırlamıştır. Kemal Paşa'nın başkanı olduğu Maârif Dairesi üyeleri; Sadullah Paşa, Dadyan Artin Efendi, Recaizade Ekrem Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Mehmed Mansur ve Drağan İzankof Efendilerdir. Bu nizamnâme ile birlikte Osmanlı Devleti'nin maârif sistemi bir düzene oturtulmaya çalışılmış ve eğitim devletin işi haline gelmiştir.

Mazbata tarihi 1 Eylül 1869 (H. 24 Ca 1286) olan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi 198 maddeden oluşmaktadır. Ana hatlarıyla 198 madde şu konuları içermektedir:

- 1- İlköğretim meselesi ele alınmıştır. (3-35. Madde)
- 2- Ortaöğretim meselesi ele alınmıştır. (35-50. Madde)
- 3- Öğretmen yetiştirme sorunu ele alınmıştır. (5-78. Madde)
- 4- Bir üniversite kurulması planlanmıştır. (79-128. Madde)
- 5- Özel öğretim sorunu ele alınmıştır. (128-131. Madde)
- 6- Okullara için gerekli olan kitapları telif veya tercüme yoluyla temin edecek Daire-i İlmiye planlanmıştır. (133-137. Madde)

¹⁸¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, s. 239.

¹⁸² Sakaoğlu, Age., s. 88.

¹⁸³ Tenger, Age., s. 31.

- 7- Okulların öğretmen ve memurlarının atama ve terfi işlerine bakacak, gerekli nizamnâmeleri hazırlayacak Daire-i İdare planlanmıştır. (137-143. Madde)
- 8- Yeni bir meclis açılması düşünülmüştür. (131-133. Madde)
- 9- Yeni meclisin taşrada şubeleri olan Vilâyet Maârif Meclisleri planlanmıştır. (143-153)
- 10- Malî konular planlanmıştır. (192-198. Madde)

Böylece nizamnâme, ülke genelindeki bütün eğitim kurumlarını ele almış bulunuyordu. Buna göre Osmanlı Devleti'nde okullar iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi genel, diğeri de husûsî okullardır. Husûsî okullar ise devlete bağlı fakat kurulması ve yönetilmesi bireylere veya bir topluğa ait olan okullardır. Genel okullar yönetim olarak devlete bağlıdır. Bu okullar öğretim sistemi açısından üç kademeye ayrılmıştır. Birincisi sıbyan ve rüşdiye, ikincisi idâdî ve sultânî, üçüncü kısım ise yüksek okullardır.¹⁸⁴

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin ilan edildiği 1869/1870 (H. 1286) yılında 2 rüşdiye idâdîsi, 11 erkek ve 1 nısıf rüşdiyesi olmak üzere toplam 14 mektepte 1.673 öğrenci vardır. Sütluce Nısıf Rüşdiyesi ve Fatih'de Çörekçi Kapısı haricinde Fatih İdâdiyesi yeni mekteplerdir. Bu idâdî, Fatih Rüşdiyesi'nin hazırlık sınıfıdır.¹⁸⁵ Ayrıca Dersaadet'te ilk defa nısıf rüşdiye ortaya çıkmaktadır. Bu sınıfları tam olmayan rüşdiye şeklidir.¹⁸⁶

1870/1871 (H. 1287)'de eski rüşdiyelerin öğrenci sayıları 1869/1870 (H. 1286) yılıyla aynı olup 1.673'tür. Yeni açılan Zeyrek Rüşdiye Mektebi, Beşiktaş ve Süleymaniye rüşdiye idâdiyelerinin ise sadece isimleri gösterilmiştir. Sütluce Nısıf Rüşdiyesi de tam hale gelmiş ve Abdülfettah Efendi muallim-i sâni atanmıştır. Buna göre 4 rüşdiye idâdîsi, 13 erkek rüşdiyesi olmak üzere toplam 17 mektep bulunmaktadır.¹⁸⁷

Rüşdiye idâdîlerinin artması, bu mekteplere daha iyi seviyede öğrenci kaynağı sağlayarak bu mekteplerin eğitim kalitesini arttırmaya yönelik bir eylem olarak düşünülmüştür. Fakat nısıf rüşdiyenin ortaya çıkması öğretmen ve öğrenci yetersizliğine bağlanmıştır.

¹⁸⁴ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, ss. 187-189; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, M.E.B Yay., İstanbul 1991, s. 83, 85.

¹⁸⁵ *SD*, 1286, ss. 112-114.

¹⁸⁶ Unat, *Age.*, s. 44.

¹⁸⁷ *SD*, 1287, ss. 119-122.

1871/1872 (H. 1288)'de İbrahimağa Çayırı Rüşdiye Mektebi yeni olarak görünmektedir ve bu okulun öğrenci sayısı verilmemiştir. 4 rüşdiye idâdîsinde yaklaşık 342, 14 erkek rüşdiyesinde yaklaşık 1.443 öğrenci vardır.¹⁸⁸

Tablo 1.3. 1870/1871-1871/1872 (H. 1287 ve H.1288) Yıllarında Rüşdiye, Rüşdiye İdâdîleri ve Öğrenci Sayıları

Rüşdiye isimleri	1287 yılı öğrenci sayıları	1288 yılı öğrenci sayıları
Dâr-ül-maârif	204	158
Sultan Bayezid	128	129
Şehzadebaşı	116	123
Fatih	165	135
Davudpaşa	97	72
Kasımpaşa	105	116
Beşiktaş	120	72
Üsküdar	223	198
Eyüp	95	102
Nur-i Osmaniye	97	117
Beylerbeyi	83	96
Sütlüce	60	58
Zeyrek	-	67
İbrahimağa Çayırı	-	-
Dâr-ül-maârif İdâdiyesi	110	136
Fatih İdâdiyesi	-	-
Beşiktaş İdâdiyesi	-	106
Süleymaniye İdâdiyesi	-	100

Görüldüğü gibi bazı rüşdiye mekteplerinde öğrenci sayısı azalırken bazılarında artmıştır. Bir rüşdiye mektebinde öğrenci sayısının azalmasının nedeni yeni açılan rüşdiyelere öğrenci kayması ihtimalidir. Öğrenci sayısının en çok düştüğü mektep Beşiktaş Rüşdiyesi olmuştur. İdâdî öğrenci sayıları verilen mekteplerin öğrenci sayısında düşme gözlenmektedir. Beylerbeyi Rüşdiyesi de öğrenci sayısı en fazla artan rüşdiyedir.

1872/1873 (H. 1289)'te ise Takvimhane Rüşdiyesi 120 öğrencisi ile yeni bir mekteptir ve Nûr-i Osmaniye Rüşdiye Mektebi'ne rastlanmamıştır. Ayrıca Fatih İdâdiyesi'nin öğrenci sayısı da 150'dir. Yine İbrahimağa Çayırı Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı verilmemiştir. 4 rüşdiye idâdîsinde 516 ve 14 erkek rüşdiyesinde yaklaşık 1.408 öğrenci vardır. Böylece 18 mektepte yaklaşık 1.927 talebe bulunmaktadır.¹⁸⁹

¹⁸⁸ SD, 1288, ss. 135-139.

¹⁸⁹ SD, 1289, ss. 226-230.

Yeni olarak gördüğümüz Takvimhane Rüşdiyesi, 1831 (H. 1247)'de ilk defa çıkarılan resmi gazete olan Takvim-i Vekâyi'nin basıldığı binada açılmıştır. Adı da buradan gelmektedir. Binası ilk olarak Kaptan İbrahim Paşa tarafından hamam olarak yaptırılmıştır. Bu yüzden bir adı da Kaptan İbrahim Paşa Mektebi'dir.¹⁹⁰

Bu yıl Fatih Rüşdiyesi'nin ve İdâdîsi'nin öğrenci sayısı epey fazla olduğundan¹⁹¹ Eskialipaşa'da¹⁹² bir mektep bu rüşdiyeye ikinci idâdî yapılmıştır. Fatih İdâdîsi'ndeki 4. sınıf öğrencileri muallimleri Mehmed Efendi ile beraber Eskialipaşa'ya aktarılacaktır. Asıl rüşdiyede bulunan 3. sınıf öğrencileri Fatih İdâdîsi'nde bulunan 3. sınıf öğrencisiyle birlikte eğitim görmek üzere eski idâdiye nakledilecektir. Rüşdiye mektebi 3. muallimi Arif Efendi de öğrencileriyle gönderilecektir.¹⁹³

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin etkileri daha da belirginleşmiş ve rüşdiye sayısı giderek artmıştır. 1873/1874 (H. 1290) yılının yeni rüşdiyeleri Aksaray'da Mahmudiye, 103 öğrencisiyle Üsküdar'da Atlama Taşı, Tophane'de Feyziye ve Mirgün mektepleridir. İbrahimağa Çayırı Rüşdiye Mektebi'nin öğrenci sayısı yine verilmemiştir. Süleymaniye Rüşdiye İdâdîsi'nin ismi yoktur. Fakat idâdîler arasına Eskialipaşa Rüşdiye İdâdiyesi katılmıştır. 4 rüşdiye idâdiyesinde yaklaşık 300 ve 18 erkek rüşdiyesinde yaklaşık 1.560 öğrenci vardır. Böylece 22 mektepte yaklaşık 1.860 talebe bulunmaktadır.¹⁹⁴ Bu toplama 1 rüşdiye idâdîsi ve 4 rüşdiye mektebinin öğrenci sayısı dâhil değildir.

Yeni açılan mekteplerden Mahmudiye Rüşdiyesi'nin binası Aksaray'da Pertevniyal Valide Camii karşısında bu camii ile beraber yapılmıştır. Gayet güzel ve taştan yapılmıştır. 1911 (1327)'de Aksaray'da çıkan bir yangın esnasında yanmış ve yeri yola verilmiştir. Bu mektep bir vakıf mektebi olduğundan mütevellisi (vakıf idarecisi) Osman Bey tarafından yeni bir bina yaptırılmıştır. Ayrıca mektebin mütevellisi öğrencilere sene de 120 kuruş elbise masrafı vermekteydi. Bu durumda Mahmudiye Rüşdiyesi'ne talebin artmasına sebep olmuştur.

Feyziye Rüşdiyesi'nin binası ise Tophane ile Salı Pazarı arasında Harbiye fabrikalarının önündeydi. 1870 (H. 1287) yılında cadde genişletme çalışmalarında yeniden taş bina olarak yapılmıştır. Yeni mekteplerden Mirgün Rüşdiye binası, Hidiv

¹⁹⁰ Ergin, Age., C. 3, s. 737.

¹⁹¹ SD, 1289, s. 227, 229.

¹⁹² Bu mektep bazı yerlerde Atikalipaşa olarak da geçmektedir.

¹⁹³ BOA, MF. MKT, 6/78, 13 Ş 1289.

¹⁹⁴ SD, 1290, ss. 198-203.

İsmail Paşa tarafından taş bir bina olarak yaptırılmıştır. Diğer rüşdiyelerin bina meselesi ise bazı konakların kiralanması şeklinde halledilmeye çalışılmıştır. Bunlar sık sık yer değiştirmişse de birçoğu bulunduğu semtten adını almış olduğundan bu ilk adıyla anılmıştır.¹⁹⁵

Rüşdiye mektepleri öğrencileri mezun olduktan sonra Tıbbiye Mektebi'ne ve askerî mekteplere gitmek istediklerinden bunların tekrar muayene ve imtihanlarına lüzum olmaması için bu seneki bitirme imtihanları sırasında bu durumu tetkik etmek üzere bir memur görevlendirilmesi istenmiştir.¹⁹⁶

Temmuz/Ağustos 1873 (H. C 1290) tarihindeki bir istatistikte ise İbrahimağa Çayırı Rüşdiyesi yoktur. Takvimhane, Kapudan İbrahim Paşa; Kasımpaşa Galata Rüşdiyesi olarak geçmektedir. Fatih Rüşdiyesi, Eski Ali Paşa'da gösterilmiştir. Üsküdar ise Üsküdar'da Atik Valide Sultan Rüşdiyesi olarak açıklanmıştır.

1873/1874 (H. 1290) senesinde yapılan imtihan sonuçlarına göre 17 erkek rüşdiyesinde 1.930 öğrenci mevcuttur. Bunların 202'si mükâfat-ı ulâ ve sâniye, 383'ü zikr-i cemil almıştır. 166'sı ise diploma alarak rüşdiyelerden mezun olmuştur. Mezun olanlardan 88'i Mahrec-i Aklâm'a, 56'sı Harbiye'ye, 4'ü Bahriye'ye, 8'i Tıbbiye'ye, 2'si Dâr-ül-muallimîn'e, 2'si Fetvahane'ye, 2'si Ticaret Mektebi'ne, 1'i medreseye, 1'i sanata girmek istemiş ve 2'si de isteklerini belirtmemişlerdir.¹⁹⁷

Maddi olanıksızlıklar idarecileri yeni tasarruflara yöneltmişlerdir. Bunlardan biri de muallim sayısını azaltmak şeklindedir. Örneğin 1867/1868 (H. 1284) yılında Farisî hocası atamaları yapılmış ise de 1873/1874 (H. 1290) yılına gelindiğinde Farisî muallimlikleri boşaldığında yerine yeni hoca tayin edilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu görev muallim-i evvel ya da sânilere 140 kuruş maaş ilavesiyle verilecektir. Farisî hocalarının müstakil maaşı ise 285 kuruştur. Örneğin yeni açılan Mirgün Rüşdiyesi'ne Farisî hocası tayin edilmeyerek bu görev Muallim-i Evvel Tefvik Efendi'ye verilmiştir.¹⁹⁸ Bu uygulama ile hem ehliyetli Farisî hocası bulmak zorluğu ortadan kalkmış hem de bir miktar tasarruf sağlanmıştır.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi eğitimi 3 ana başlık altında 5 kısma ayırmıştı. Bu ayırımında rüşdiyelerin üstünde lise düzeyinde idâdî mektepleri öngörülmekteydi. Dersâdet ve taşrada epey rüşdiye mektebi açıldığından şimdi sıra lise sayılan idâdî

¹⁹⁵ Ergin, Age., C. 3, ss. 736-737.

¹⁹⁶ BOA, *MF. MKT*, 11/127, 6 Ca 1290.

¹⁹⁷ Mahmud Cevad, Age., ss. 129-131.

¹⁹⁸ BOA, *A. MKT. MHM*, 461/10, 14 C 1290.

mekteplerine gelmiştir. Bu mekteplerin birden açılması mümkün olmadığından ve yeni bir bina yapılması epey zaman ve para tutacağından ilk olarak mevki ve binaca münasip bulunan Sultan II. Mahmud türbesi yakınındaki Dâr-ül-maârif Mektebi seçilmiştir.

Dâr-ül-maârif'teki rüşdiye öğrencilerinin bir kısmı o civarada bulunan Fazlıpaşa Mektebi'ne, geri kalan kısmı da istedikleri rüşdiye mekteplerine nakil edileceklerdir. Ayrıca idâdî mekteplerine muallim yetiştirmek için Dâr-ül-muallimîn'e bir şube ilave olunacaktır. Bu şubeden mezun olanlar açık idâdiye muallimliği var ise oraya tayin olacaklardır. Şayet yoksa rüşdiye muallimi maaşıyla rüşdiye mekteplerine tayin edilecekler ve idâdî muallimlikleri açıldıkça kabiliyetlerine göre atanacaklardır. Bu idâdî şubesi başlangıçta en az 10 öğrenciden oluşacak ve bir müdür ile bir iki hademe tayin edilecektir.

Bu yeni okullar için de Dâr-ül-maârif tahsisatına 6.500, Dâr-ül-muallimîn tahsisatına da 3.500 kuruş ilave olunması düşünülmüştür. Ayrıca rüşdiye mekteplerinin öğretim süresi 4 sene olduğundan dersleri de ona göre dağıtılmıştır. Fakat askerî idâdîlerde gerek ihtiyat ve gerek idâdî sınıflarının öğretim süresi 3 sene olup bu da yeterli gelmektedir. Askerî mekteplerin sınıflarına muadil olan rüşdiye mekteplerinden idâdiye girmek isteyen öğrencileri 4 sene mektepte tutmaya gerek kalmamıştır. Böylece rüşdiye dersleri de bu usûle göre tekrar düzenlenecektir. 4 sene dersleri de askerî idâdiyeye girmek istemeyenlerle biraz daha ders görmeye ihtiyacı olanlara verilmeye karar verilmiştir.¹⁹⁹

1874/1875 (H. 1291) yılında Odabaşı Mektebi yeni bir rüşdiyedir. Son yıllarda genel olarak yeni olan rüşdiye mekteplerinin öğrenci sayıları verilmemektedir. Burada, Üsküdar Atlamataşı Rüşdiye Mektebi'nin öğrenci sayısı okunamamıştır. İbrahimağa Çayırı Rüşdiye Mektebi'nin 32 olan öğrenci sayısına da ilk defa rastlanmıştır. 4 rüşdiye idâdisinde 273 ve 19 erkek rüşdiyesinde yaklaşık 2.035 öğrenci vardır. Böylece 23 mektepte yaklaşık 2.308 talebe bulunmaktadır. Bu toplama 2 rüşdiye mektebinin öğrenci sayısı dâhil değildir.²⁰⁰ Bu dönemde rüşdiye idâdî öğrenci sayısında düşme fark edilmiştir.

12 Mart 1874 (H. 23 M 1291)'te resmi ilanla açılmak istenen idâdî mekteplerine muallim yetiştirmek için Dâr-ül-muallimîn-i Rüşdiye'ye bir idâdî şubesi eklenmiştir.

¹⁹⁹ BOA, *I. DH*, 677/47203, 16 Za 1290; BOA, *A. MKT. MHM*, 472/55, 24 Za 1290; BOA, *A. MKT. MHM*, 472/59, 24 Za 1290.

²⁰⁰ *SD*, 1291, ss. 198-205.

Böylece Dâr-ül-muallimîn sıbyan, rüşdiye ve idâdî olmak üzere 3 kısımdan oluşmuştur.²⁰¹ Bu yıl Maârif Nezâreti'nce ilk defa yayınlanan İhsâiyât (İstatistik) Cetvelinde 18 erkek rüşdiyesi sayısı verilmiştir. Burada Kasımpaşa Galata, Takvimhane de Kaptanpaşa Rüşdiyesi olarak geçmektedir. İbrahimağa Çayırı Rüşdiyesi, hem 1874/1875 (H. 1291) hem de 1875/1876 (H. 1292)'da görülmesine rağmen bu istatistikte verilmemiştir.²⁰²

1875/1876 (H. 1292)'da Sultan Selim ve 19 öğrencisiyle Kanlıca rüşdiyeleri yeni mekteplerdir. Ayrıca rüşdiye idâdîsi sayısı artmıştır. 95 öğrencisiyle Mekteb-i Feyzi ve 64 öğrencisiyle Davudpaşa yeni rüşdiye idâdîleridir. 6 rüşdiye idâdîsinde 477 ve 21 erkek rüşdiyesinde yaklaşık 2.172 öğrenci vardır. Böylece 27 mektepte yaklaşık 2.649 talebe bulunmaktadır.²⁰³ Bu hesaplama 1 rüşdiye mektebinin öğrenci sayısı dâhil değildir.

Bu tarihlerde askerî rüşdiye mektepleri karşımıza çıkacaktır. Fransa'ya gönderilen öğrenciler için 1856'da Paris'te bir Mekteb-i Osmanî tesis edilmiştir. Bu mektep kapatılınca buradan elde edilen tasarufla 1875 (H. 1292) yılında İstanbul ve başlıca vilâyet merkezleriyle askerî garnizon merkezlerinde askerî rüşdiyeler açılmıştır.²⁰⁴

1876/1877 (H. 1293)'de 45 öğrencisiyle Üsküdar'da Tophanelioğlu Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Burada Kasımpaşa Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı okunamamıştır. Ayrıca İbrahimağa Çayırı Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı verilmemiştir. 6 rüşdiye idâdîsinde 500 ve 22 erkek rüşdiyesinde yaklaşık 2.095 öğrenci vardır. Toplamda 28 mektepte yaklaşık 2.595 talebe bulunmaktadır. 6 rüşdiye mektebinin öğrenci sayısı verilmemiştir.²⁰⁵

1876 (H. 1293) yılında askerî mektepler öğrencilerini mülkî mekteplerden temin ettiklerinden öğrencilerin askerî mektep eğitimini alabilmeleri için gerekli derslerden eksik olanları bu mekteplerde görmesi zaman ve para kaybına sebep olmuştur. Maârif Nizamnâmesi'nden sonra askerî mektepler ile mülkî idâdîler ve rüşdiyeler arasında ders programlarının birliği için çalışmalar yapılması düşünülmüştür. Bunun için de askerî cihetten ve ilim erbâbından bir meclis oluşturulmuştur. Bu mecliste alınan kararlar

²⁰¹ Mahmud Cevad, Age., ss. 134-135.

²⁰² Mahmud Cevad, Age., s. 138.

²⁰³ SD, 1292, ss. 137-145.

²⁰⁴ Unat, Age., s. 44; Ergin, Age., C. 2, s. 361.

²⁰⁵ SD, 1293, ss. 141-148.

sonucunda yeni bir ders cetveli yayınlanmıştır. Bu ders cetveli gereği de Dersaâdet ve Bilâd-ı selâse'deki rüşdiye mektepleri için 250 kuruş maaşla birer imlâ ve inşâ muallimi tayin edilecektir. Maaşların aylık toplamı olan 4.750 kuruş Maârif Bütçesi'nin 5. faslının 3. maddesinden ödenecektir. Böylece rüşdiye mekteplerine 19 tane daha imlâ ve inşâ muallimi atanacaktır.²⁰⁶

1877/1878 (H. 1294) senesinde Kasımpaşa Rüşdiye Mektebi'nin yerini Galata Rüşdiye Mektebi almıştır. Bu iki mektebin muallim-i evveli Talip Efendi'dir. Muhtemelen bu semtteki mektep bazen Kasımpaşa bazen de Galata diye anılmaktadır. Üsküdar Rüşdiye Mektebi, Üsküdar Atık Rüşdiye Mektebi olarak isimlendirilmiştir. İbrahimağa Çayırı Mektebi de rüşdiye idâdîsine çevrilmiştir ve Eski Alipaşa Rüşdiye İdâdîsi'nin ismi yoktur. 6 rüşdiye idâdîsinde yaklaşık 375 ve 21 erkek rüşdiyesinde 1.835 öğrenci vardır. Kaynak olan Salnâme-i Devlet'te ise toplam erkek öğrenci sayısı 1.795 olarak verilmiştir. Fakat tekrar hesaplandığında 1.835 rakamı elde edilmektedir. Her mektebin birer muallim-i evveli vardır. Rüşdiye idâdîlerinde muallim-i sâni ve diğer derslerin hoca sayısı 16, erkek rüşdiyelerinin ise 156'dır. Bu yıl erkek rüşdiyeleri 95 öğrenciyi mezun etmiştir.²⁰⁷

1878 (H. 1295) yılında Fatih ve Davudpaşa rüşdiye idâdîleri kaldırılmıştır ve İbrahimağa Çayırı Rüşdiye İdâdîsi'nin yine öğrenci sayısı verilmemiştir. 4 rüşdiye idâdîsinde yaklaşık 261 ve 21 erkek rüşdiyesinde 1.611 öğrenci vardır. Böylece 25 mektepte yaklaşık 1.872 talebe bulunmaktadır. Bu hesaplama 1 rüşdiye idâdîsinin öğrenci sayısı dâhil değildir. Ayrıca bu sene 9 tane askerî rüşdiye mektebi görülmektedir.²⁰⁸ 31 Aralık 1877 (H. 25 Z 1294) tarihli başka bir belgede rüşdiye mekteplerinin isimleri ve sayısı aynı gösterilmiştir.²⁰⁹

1878/1879 (H. 1296)'da ise 4 rüşdiye idâdîsinde 355, 21 erkek rüşdiyesinde 1.634 öğrenci vardır. Bütün mekteplerin öğrenci sayıları verildiğinden tam öğrenci sayısı elde edilmiştir. 4 rüşdiye idâdîsinde 14 ve 21 erkek rüşdiyesinde 177 muallim bulunmaktadır. Kanlıca Rüşdiye Mektebi ismi kaldırılmış ve 35 öğrenciyle Kâğıthane Rüşdiyesi ismi verilmiştir. İbrahimağa Çayırı Rüşdiye İdâdîsi'nin ilk olarak öğrenci sayısı 35 olarak gösterilmiştir²¹⁰

²⁰⁶ BOA, *İ. DH*, 717/50105, 28 M 1293.

²⁰⁷ *SD*, 1294, ss. 391-394.

²⁰⁸ *SD*, 1295, ss. 247-260.

²⁰⁹ BOA, *MF. MKT*, 52/101, 25 Z 1294.

²¹⁰ *SD*, 1296, ss. 75-78.

Tablo 1.4. 1878/1879 (H. 1296) Yılı Rüşdiye İdâdîleri ve Buldukları Mevki

Rüşdiye İdâdîleri	Bulduğu mevki
Dâr-ül-maârif	Çiçekpazarı
Feyziye	Tophane Kışla Arkası
Beşiktaş	Başıkaş'ta Dört Yol Ağzı
İbrahimağa Çayırı	İbrahimağa Çayırı

Tablo 1.4.1. 1878/1879 (H. 1296) Yılı Rüşdiye Mektepleri ve Buldukları Mevki

Rüşdiye mektebi	Bulduğu mevki
Dâr-ül-maârif	Sultan II. Mahmud'un Türbesi bitişiğinde
Aksaray'da Mahmudiye	Aksaray'da Valide Camii karşısında
Bayezid	Sultan Bayezid Türbesi dâhilinde
Takvimhane	Bayezid civarında Kapudan İbrahim Paşa Camii bitişiğinde
Zeyrek	Zeyrek Camii Şerifi havalisinde
Şehzade	Süleymaniye İmaretî bitişiğinde
Fatih	Fatih'te Otlakçı Yokuşu civarında
Sultan Selim	Sultan Selim Camii Şerifi havalisinde
Galata	Azap Kapısı'nda Çeşme Meydanı'nda
Beşiktaş	Beşiktaş Muvakkithanesi karşısında
Mirgün	Mirgün'de Vapur İskelesi Caddesi'nde
Feyziye	Tophane'de Salı Pazarı Caddesi'nde
Davudpaşa	Davudpaşa Camii bitişiğinde
Eyüp	Eyvansaray Kapısı haricinde
Üsküdar Atik	Üsküdar'da Bâb-ı Müşiri içinde
Atlama Taşı	Üsküdar'da Son Karakol civarında
Beylerbeyi	Beylerbeyi'nde Muvakkithane üstünde
Kâğıthane	Kâğıthane Camii civarında
Odabaşı	Odabaşı Camii bitişiğinde
Tophanelioğlu	Tophanelioğlu Camii bitişiğinde
Sütlüce	Sütlüce Camii bitişiğinde

Rüşdiye mektepleri binaları genellikle camii bitişiğinde veya civarındadır. Sıbyan mektepleri, cami yanında açılırdı. Bu da buradaki sıbyan mekteplerinin rüşdiye mektebi yapıldığı düşüncesini kuvvetlendirmiştir.

1879/1880 (H. 1297) senesinde rüşdiye mektepleri derslerinde tadilata gidilmiş ve Fransızca dersi tekrar müfredata girmiştir. Bunun için imtihanla muallimler tayin edilmiştir. Ayrıca muhacirlerin yerleştirilmesi sebebiyle terk edilmiş mekteplerde yeniden açılmıştır.²¹¹

1880/1881 (H. 1298) senesinde rüşdiye idâdîlerine rastlanmamıştır. Yine burada Dâr-ül-maârif, Bayezid, Takvimhane, Üsküdar Atik ve Kâğıthane rüşdiyeleri yoktur. 38

²¹¹ Mahmud Cevad, Age., s. 192.

öğrenciyle Kapudanpaşa, 90 öğrenciyle Üsküdar Doğancılar ve 104 öğrenciyle Çiçekpazarı rüşdiyeleri yeni rüşdiyelerdir. Fakat Takvimhane ve Kapudanpaşa aynı rüşdiye mektebidir. Eyüp ve Feyziye rüşdiyelerinin öğrenci sayıları verilmemiştir. 19 erkek rüşdiyesinde 161 hoca ve 1.114 öğrenci vardır.²¹² Bu hesaplama 2 rüşdiye mektebinin öğrenci sayısı olmadığından katılmamıştır. 1880/1881 (H. 1298) yılına ait rüşdiye isimlerinin verildiği başka bir kaynakta ise Sultan Selim, Mahmudiye, Feyziye ve Sütlüce rüşdiyeleri yoktur.²¹³

Bu yıllara gelinmesine ve ülke genelinde mektepler açılması için çabalar harcanmasına rağmen eğitim hala gayrimüslim mekteplerinden daha geriydi. Bunun sebepleri üzerinde de kafa yorulmuş ve halkın bu konuda teşvik edilmesi ve bunun önemini kavraması için çalışmalar yapılması planlanmıştır.²¹⁴

Rüşdiye mekteplerinden mezun olan öğrencilerin daha önce belirtilen irâdeden dolayı askerî mekteplere imtihan yapılmadan kabul edilmeleri gerekmektedir. Bu usûl askerî rüşdiyeler açılışına kadar uygulanmış ancak bu rüşdiyeler açıldıktan sonra mülkî rüşdiyelerin verdiği diplomalara itibar edilmeyerek bunlar tekrar sınava alınmışlardır. Bu durum da mülkî rüşdiyelerin itibarını düşürmekte ve sarf edilen emeklerin boşa çıkarmaktadır. Dolayısıyla mülkî rüşdiyelerin itibarlarını iade etmek üzere her iki rüşdiye tipinin birbirine muadil olabilmesi usûlü kabul edilmiştir. Muadillik için de her iki ders programının birbirine uyması gerekmektedir. Askerî ve mülkî rüşdiyeler ders programlarının tanzimi için bu kurumların memurlarından oluşan bir komisyon toplanmasına karar verilmiştir.²¹⁵

1881/1882 (H. 1299)'de Eyüp Rüşdiyesi'nin 28 ve Feyziye Rüşdiye'nin 87 olan öğrenci sayıları verilmiştir. Kapudanpaşa Rüşdiyesi, Kapudan İbrahim Paşa olarak geçmektedir. Bu rüşdiyelerde 158 hoca ve 1.181 öğrenci vardır.²¹⁶ Başka bir belgede ise rüşdiye sayısı aynı verilmekte fakat öğrenci sayısında değişiklik söz konusudur. Buna göre öğrenci sayısı 1.629'dur.²¹⁷

1882/1883 (H. 1300) yılında Şehzade Rüşdiye Mektebi'nin ismi yoktur ve 70 öğrenciyle Süleymaniye Rüşdiyesi ismine rastlanmıştır. Fakat daha önce Şehzade Rüşdiyesi, Süleymaniye İmareti bitişiğinde gösterilmiştir. Dolayısıyla ikisinin aynı

²¹² SD, 1298, ss. 276-278.

²¹³ Mahmud Cevad, Age., s. 210.

²¹⁴ BOA, Y. EE (Kamil Paşa Evrakına Ek), 86-1/55, 5 Ca 1298.

²¹⁵ BOA, MF. MKT, 71/18, 12 Za 1298.

²¹⁶ SD, 1299, ss. 261-262.

²¹⁷ BOA, Y. PRK. MF, 1/18, 29 Z 1299.

mektep olması muhtemeldir. 19 erkek rüşdiyesinde 171 hoca mevcut olup 143 öğrenci şahadetname almıştır. Bu rüşdiyelerde 1.520 öğrenci bulunmaktadır. Burada bütün mekteplerin öğrenci sayıları verildiğinden tam öğrenci sayısı elde edilmiştir.²¹⁸ 1883/1884 (H. 1301)'te Odabaşı Rüşdiye Mektebi kaldırılmış ve 14 öğrenciyle Kadırga Rüşdiyesi açılmıştır. Bu rüşdiyelerde 172 hoca ve 1.664 öğrenci vardır. Ayrıca 147 öğrenci de şahadetname almıştır.²¹⁹

1884/1885 (H. 1302)'te erkek rüşdiyelerinde sayıca herhangi bir değişiklik olmamıştır. 19 rüşdiyede 1.529 öğrenci, 167 hoca mevcut olup 141 öğrenciye şahadetname verilmiştir.²²⁰

Daha önceki yıllarda mülkî rüşdiyelerin itibarını iade etmek için çalışmalar yapılmışsa da halk yine askerî rüşdiyelere yönelmekte ve bu rüşdiyelerin sınıflarında iki yüzden fazla öğrenci bulunmaktadır. Öğrenci sayısının bu kadar fazla olması öğrenimi yetersiz duruma getirmektedir. Mülkî rüşdiyelerine rağbetin az olmasının sebeplerinin tespit edilerek bir raporla bildirilmesi istenmiştir.²²¹

1885/1886 (H. 1303)'da Süleymaniye ve Sütluce rüşdiye mektepleri yoktur. 77 öğrencisiyle Şehzade, 15 öğrencisiyle Altay ve 39 öğrencisiyle Kadıköyü'nde Celal Bey rüşdiyeleri yeni mekteplerdir. (Süleymaniye ile Şehzade ve Sütluce ile Altay rüşdiyeleri aynı mektepler olabilir). Kapudan İbrahim Paşa da sadece Kapudan Rüşdiye Mektebi olarak geçmektedir. 20 erkek rüşdiyesinde 182 hoca ve 1.569 öğrenci mevcut olup 145 öğrenci de şahadetname almıştır.²²²

1886/1887 (H. 1304)'de erkek rüşdiyelerinde sayıca herhangi bir değişiklik olmamıştır. Yine 20 olan erkek rüşdiyesinde 182 hoca mevcut olup 118 öğrenci şahadetname almıştır. Bu rüşdiyeler 1.514 öğrenciye sahiptir.²²³

1887/1888 (H. 1305) yılında da 20 erkek rüşdiyesinde 1.725 öğrenci, 182 hoca mevcut olup 111 öğrenci şahadetname verilmiştir.²²⁴

Daha önce askerî ve mülkî rüşdiye mekteplerinin ders programlarını tanzimi için kurulması kararlaştırılan komisyon Mekteb-i Mülkîye Müdürünün başkanlığında teşkil edilmiştir. Bu komisyona 1888/1889 (H. 1306) yılında askerî cihetten Mekteb-i Fünûn-

²¹⁸ SD, 1300, ss. 194-195.

²¹⁹ SD, 1301, ss. 381-383.

²²⁰ SD, 1302, ss. 403-404.

²²¹ BOA, Y. PRK. ASK, 24/50, 12 S 1302.

²²² SD, 1303, ss. 327-328.

²²³ SD, 1304, ss. 314-315.

²²⁴ SD, 1305, ss. 240-241.

ı Harbiye-i Şâhâne Ders Nâzırı Miralay Şükrü Bey ve aynı mektep hocalarından Binbaşı Hasan Fuat Bey'in katılmaları istenmiştir.²²⁵

Komisyunun bu tarihten önce çalışmalarına başlayıp başlamadığı konusu henüz açığa kavuşturulamamıştır. 1891/1892 (H. 1309) yılında ise hâlâ tanzim edilen mülkî rüşdiyeler ile askerî rüşdiyeler programları arasında bazı farklar bulunduğundan mülkî rüşdiye öğrencileri askerî mekteplere girerken birtakım şartlara maruz kalmaktadır. Bu program birleştirilmesi maddesinin müzakere edilmesi için Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'nden bir iki kişinin Maârif Dairesi'ne gönderilmesi istenmiştir.²²⁶

Müzakereler sonucunda yeni bir ders programı yapılmış ve bu sene dersler eski programa göre hayli ilerlediğinden gelecek sene bu programın uygulanması kararlaştırılmıştır.²²⁷ Yine ders programlarıyla ilgili olarak gerek Dersâadet ve gerek taşrada olsun veya Maârif Nezâreti'nin idaresinde veya husûsî olsun bütün rüşdiye mekteplerinin programının birbirleriyle aynı olması, asla fark olmaması hususu üzerinde özellikle durulmuştur. Ayrıca rüşdiye mektepleri için mülkî ve askerî olarak ayırma lüzum olmayıp hepsinin Maârif Nezâreti idaresi altında toplanması istenmiştir.²²⁸

Rüşdiye mekteplerinin başlangıçta öğrenci sayısı 40-50 kadardı. Fakat sonraları bu mekteplere rağbet artmış ve mevcut binalar yetersiz gelmeye başlamıştır. Bu sebepten hükümet, büyük binalar yapmış ve eski rüşdiyeleri buraya taşımıştır.²²⁹ Böylece 1893/1894 (H. 1311) yılına gelindiğinde hazırlık sınıfları olan ibtidâî kısımları içeren merkez rüşdiyeler karşımıza çıkmaktadır. Bayezid, Mahmudiye, Unkapanı, Fatih ve Üsküdar merkez rüşdiyelerdir. Zeyrek, Kapudanpaşa, Şehzade, Atlamataşı, Galata, Eyüp, Tophanelioğlu, Sultan Selim, Doğancılar ve Altay rüşdiyeleri yoktur. Bunlar genelde merkez rüşdiye adı altında birleştirilmiştir. Böylece 13 tane erkek rüşdiyesi olup bunlardan 5 tanesi merkez rüşdiye ismini almıştır.²³⁰

²²⁵ BOA, Y. MTV, 39/67, 11 Za 1306.

²²⁶ BOA, Y. A. HUS, 252/106, 28 Ra 1309; BOA, İ. DH, 1249/97958, 29 Ra 1309.

²²⁷ BOA, Y. A. RES, 56/51, 16 R 1309; BOA, Y. A. RES, 57/8, 13 Ca 1309.

²²⁸ BOA, Y. PRK. MF, 2/82, 29 Z 1310.

²²⁹ Kodaman, Age., ss. 97-98.

²³⁰ SD, 1311, ss. 412-417.

Tablo 1.5. 1893/1894 (H. 1311) Rüşdiye Mektepleri

1- Bayezid Merkez Rüşdiyesi
1- Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi
2- Unkapanı Merkez Rüşdiyesi
3- Fatih Merkez Rüşdiyesi
4- Üsküdar Merkez Rüşdiyesi
5- Beşiktaş Rüşdiyesi
6- Feyziye Rüşdiyesi
7- Celal Bey Rüşdiyesi
8- Davudpaşa Rüşdiyesi
9- Mirgün Rüşdiyesi
10- Beylerbeyi Rüşdiyesi
11- Çiçekpazarı Rüşdiyesi
12- Kadirga Rüşdiyesi

Merkez rüşdiyelerinin açılmasıyla birlikte İstanbul genelinde rüşdiye mektepleri nicelik olarak kayba uğramıştır. Bir dönem rüşdiye idâdîleri mevcutken bunlar ortadan kalkmış ve rüşdiye mektepleri ibtidâî sınıfları kapsamıştır. Yine dönemi geldiğinde ibtidâî mektepler, rüşdiyelerle birleştirilecek ve ortadan kalkacaktır.

Yine 1893 (H. 1311)'te Kadirga ve Çiçek Pazarı rüşdiyeleri birleştirilerek Ayasofya Merkez Rüşdiyesi teşkil edilmiştir. Merkez rüşdiyesinin binası için de bir ev yarısı peşin yarısı da 6 ay zarfında ödenmek üzere senelik 10.000 kuruşa kiralanmıştır. Ayrıca Davudpaşa Rüşdiyesi de merkez rüşdiye haline getirilerek memur ve hocaları için aylık 2.300 kuruş maaş tahsis edilmiştir.²³¹

1895/1896 (H. 1313) yılında 7 tane merkez ve 6 tane erkek rüşdiyesi olup toplam 13 tane mektep vardır. Galata Rüşdiyesi ise yeni görülmüştür.²³² 1894/1895 (R. 1310-1311)'te de aynı rüşdiyeler mevcuttur.²³³

1896/1897 (H. 1314)'de Sarıyer ve Topkapı rüşdiyeleri yenidir. Böylece mektep sayısı da 15 olmuştur. Topkapı Rüşdiyesi'nin müdürünün olması bu okulun da merkez rüşdiye durumunda olduğu kanısını doğurmuştur.²³⁴ Fakat Dersâdet Rüşdiye Mekteplerinin Dâhilî Talimâtnamesinde buradaki rüşdiye mekteplerinin müdür tarafından idare edildiğini belirtmiştir. Dolayısıyla müdürünün olması merkez rüşdiye olacağı anlamına gelmemektedir.²³⁵

²³¹ BOA, *İ. MF*, 1311/B-7, 25 B 1311.

²³² *SD*, 1313, ss. 454-459.

²³³ *M.İ 1310-1311*, s. 7.

²³⁴ *SD*, 1314, ss. 464-468.

²³⁵ *SNMU*, 1316/1, s. 297

1897/1898 (H. 1315)'de 14 rüşdiye görülmüştür. Sarıyer Rüşdiyesi ise yoktur.²³⁶ 1898/1899 (H. 1316)'da daha önce Çiçek Pazarı'nda olan Dilsiz ve Ama Mektebi de Ayasofya Merkez Rüşdiyesi içindedir. Rüşdiyeler sayıca bir değişiklik göstermemiştir.²³⁷ Başka bir kaynaktada 7 tane merkez ve 7 tane erkek rüşdiyesi vardır. Burada da Topkapı, merkez rüşdiyesi olarak gösterilmemiştir ama ibtidâî kısmı bulunmaktadır. Bazı rüşdiyelerin gayrimüslim öğrencileri de mevcuttur.²³⁸

Tablo 1.6. 1898/1899 (H. 1316) Rüşdiye Mektepleri ve Öğrenci Durumları

Rüşdiye mektebi	Müslim	Gayrimüslim	Yekûn
Bayezid Merkez	415	5	420
MahmudiyeMerkez	377	-	377
Unkaparı Merkez	232	1	233
Fatih Merkez	476	7	483
Davudpaşa Merkez	431	2	433
Ayasofya Merkez	285	5	263?
Üsküdar Merkez	265	1	266
Beşiktaş	124	10	134
Galata	61	1	62
Feyziye	90	-	90
Celal Bey	79		80
Mirgün	67		62
Beylerbeyi	66	1	67
Topkapı	242	1	243
Dilsiz Mektebi	13	2	15

Merkez rüşdiyelerinde öğrencinin fazla olması bunların ibtidâî kısım öğrencilerini de kapsıyor olmasından ileri gelmektedir. Merkez rüşdiyeleri içinde en çok öğrenciye Fatih Merkez Rüşdiyesi sahiptir. Gayrimüslim öğrenciler açısından da bakıldığında merkez rüşdiyelerin daha çok öğrencisi bulunmaktadır. Topkapı Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısının fazla olması merkez rüşdiye olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

1899/1900 (H. 1317)'de Eğrikapı Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Böylece Dersaadet'te 7 tane merkez ve 8 tane erkek rüşdiyesi olup toplam 15 tane mektep vardır.²³⁹ Aynı tarihli başka bir kaynakta 15 rüşdiyenin öğrenci sayısı 3.330 olmuştur. Ayrıca Eğrikapı Rüşdiyesi merkez rüşdiyedir. Müdürü yoktur fakat ibtidâî kısmı

²³⁶ *SD*, 1315, ss. 292-295.

²³⁷ *SD*, 1316, ss. 324-328.

²³⁸ *SNMU*, 1316/1, ss. 658-673.

²³⁹ *SD*, 1317, ss. 307-311.

mevcuttur. Topkapı Rüşdiyesi burada da merkez olarak belirtilmemesine rağmen ibtidâî kısmı bulunmaktadır.²⁴⁰

1900/1901 (H. 1318)'de Celal Bey Rüşdiyesi yoktur ve Kadıköyü'nde Hamidiye Mekteb-i Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Fakat Celal Bey Rüşdiyesi, daha önce Kadıköyü'ndedir. Bunların muallim-i evveleri farklı olsa da muallim-i sânilerinin ismi Necati Bey'dir.²⁴¹ Bu 15 rüşdiyenin öğrenci sayısı 3.975'tir. Eğrikapı Merkez Rüşdiyesi 20 öğrenciye şahadetname vermiştir.²⁴² 1901/1902 (H. 1319)'de bir değişiklik olmamış ve öğrenci sayısı 3.551'e düşmüştür.²⁴³

1902/1903 (H. 1320)'te Makriköy Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Böylece 7 merkez ve 9 erkek rüşdiyesi olup toplam 16 tane mektep vardır. Bu mekteplerin isimleri şöyledir:²⁴⁴

Tablo 1.7. 1902/1903 (H. 1320) Rüşdiye Mektepleri

1- Bayezid Merkez Rüşdiyesi
2- Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi
3- Unkapanı Merkez Rüşdiyesi
4- Fatih Merkez Rüşdiyesi
5- Davudpaşa Merkez Rüşdiyesi
6- Ayasofya Merkez Rüşdiyesi
7- Dilsiz ve Ama Mektebi
8- Üsküdar Merkez Rüşdiyesi
9- Beşiktaş Rüşdiyesi
10- Galata Rüşdiyesi
11- Feyziye Rüşdiyesi
12- Hamidiye Mekteb-i Rüşdiyesi
13- Mirgün Rüşdiyesi
14- Beylerbeyi Rüşdiyesi
15- Eğrikapı Rüşdiyesi
16- Topkapı Rüşdiyesi
17- Makriköy Rüşdiyesi

Tabloda rüşdiye mekteplerinin isimleri incelendiğinde buldukları semtlerin isimlerini aldıkları anlaşılmaktadır. Fakat burada yeni bir gelenek de başlamıştır. Bu gelenek, yeni açılan mekteplere dönemin padişahının ismini vermek olmuştur.

Bu dönemde rüşdiyelerin verdiği eğitimle ilgili ağır eleştiriler yapılmıştır. Müfettişler merkez rüşdiyelerinin talim, terbiye ve öğretim açısından en acınacak

²⁴⁰ *SNMU*, 1317/2, ss. 738-761.

²⁴¹ *SD*, 1318, ss. 343-347.

²⁴² *SNMU*, 1318/3, ss. 802-816.

²⁴³ *SD*, 1319, ss. 381-385; *SNMU*, 1319/4, ss. 150-159.

²⁴⁴ *SD*, 1320, ss. 397-401.

durumda olduklarını belirtmişlerdir. Her sene toplanan komisyonların program ıslahı ve kitap telifi gibi çalışmaları mekteplerin ilerlemesi için değil halka gösteriş olsun diye yapıldığı da düşünülmektedir. İdâdî mektepleri açıldıktan sonra bu mekteplerde de eğitim çok kötü durumdadır. Örneğin Halep İdâdîsi'nde 5 sene tahsil gören Nuri Bey isimli kişi Kuleli İdâdî-i Şâhânesi'nin 1. senesi giriş imtihanını veremeyip Soğuk Çeşme Askerî Rüşdiyesi'nin 3. senesine girebilmiştir. Bu durumdan da mülkiye idâdisinin 5. senesinin askerî rüşdiyenin 3. senesine eşit olduğu fikri çıkarılmaktadır.²⁴⁵

1903/1904 (H. 1321)'te Beşiktaş Rüşdiyesi, merkez rüşdiyesi olmuştur. Makriköy Rüşdiyesi de Makriköy Hamidiye Rüşdiyesi adını almıştır. Böylece Dersaadet'te 8 merkez ve 8 erkek rüşdiyesi olup toplam sayı 16'dır.²⁴⁶ Aynı tarihli başka bir kaynakta Makriköy Rüşdiyesi, Şehremâneti'ne mülhak kaza rüşdiyeleri arasında gösterilmektedir. Ayrıca ibtidâî kısmı da bulunmaktadır. Bu rüşdiye hariç öğrenci sayısı 3.624 olmuştur.²⁴⁷ Mektepler epey ilerlediğinden artık askerî rüşdiyelere ihtiyaç kalmadığı düşüncesi oluşarak bunların mülkî rüşdiyelere ilave edilmesi söz konusu edilmeye başlanmıştır.²⁴⁸

1905/1906 (H. 1323)'da Eğrikapı, Topkapı ve Makriköyünde Hamidiye rüşdiyeleri merkez rüşdiye ismini almışlardır. 11 merkez ve 5 erkek rüşdiyesi olup yine toplam 16 tane mektep vardır.²⁴⁹ 1906/1907 (H. 1324)'de 10 merkez ve 9 rüşdiye olup toplam 19 mektep mevcuttur. Unkapanı Merkez Rüşdiyesi ise yoktur. Numûne-i Şükran, Altunizade, Beykoz ve Erenköy rüşdiyeleri yeni mekteplerdir.²⁵⁰

Yeni mektep olan Numûne-i Şükran Rüşdiyesi'yle ilgili şu bilgilere rastlanmıştır. Zeyrek'te Çinili Hamam karşısında Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa Konağı, Kıvrımlı Aslan Bey isminde bir kişi tarafından satın alınmıştır. Bu şahıs konağın bahçesini parça parça satmışsa da konak binasını alıkoymuştur. Bina, II. Abdülhamid'in Yıldız'da Selamlık resmi sırasında Ermeniler tarafından yapılan suikasttan kurtulması üzerine buna bir şükran olarak bu kişi tarafından Maârif'e bağışlanmıştır. Taş ve mektep olmaya gayet uygun olan bu binaya, Kıvrımlı Aslan Bey'in isteği üzerine Numûne-i

²⁴⁵ BOA, Y. PRK. MF, 4/68, 29 Z 1320.

²⁴⁶ SD, 1321, ss. 427-431.

²⁴⁷ SNMU, 1321/6, s. 277.

²⁴⁸ BOA, Y. PRK. MF, 5/4, 16 M 1322.

²⁴⁹ SD, 1323, ss. 489-494.

²⁵⁰ SD, 1324, ss. 538-542

Şükran-ı Hamidiye Rüşdiyesi ismi verilmiş ve Unkapanı Rüşdiyesi buraya taşınmıştır.²⁵¹

1907/1908 (H. 1325)'de durum aynıdır.²⁵² 1907/1908 (R. 1323) tarihinde Makriköy Hamidiye Merkez Rüşdiyesi, Hamidiye Mekteb-i İdâdîsi adıyla lise olarak kurulan idâdiye çevrilmiştir. Bunun da sebebi Makriköy'ün İstanbul'un belediye sınırları içerisinde olmasına rağmen buradan 13 km uzaklıkta olmasıdır. Buradaki öğrenciler İstanbul'daki idâdîlerden yararlanamamakta ya da şimendifer olmasına rağmen yararlanmak isteyenler ulaşım hususunda pekçok para ve zaman kaybetmektedirler. Bu sorun da buradaki rüşdiye mektebi, idâdî mektebine çevrilerek çözülmüştür.²⁵³ Dersaâdet'teki idâdîler rüşdiye sınıflarını içermemektedir. Fakat burada rüşdiye mektebi idâdiye çevrildiğinden rüşdiye sınıflarının da olması gerekmektedir.

Bu dönemde merkez rüşdiyelerinin açılmasıyla birlikte rüşdiye mektepleri sayıca azalmıştır. Dönemin sonlarına gelindiğinde ise hem merkez rüşdiyeleri hem de diğer rüşdiyelerin sayısı artmıştır.

1.2.2. II. Meşrutiyet Devrinde Rüşdiye Mektepleri

1908/1909 (H. 1326)'da Makriköy'ünde Hamidiye Merkez Rüşdiyesi olmadığından 9 merkez ve 9 erkek rüşdiyesi görülmüştür.²⁵⁴ Kız ve erkek rüşdiyelerinin muallim maaş ve masrafları aylık 142.980 kuruş tutmaktadır. Ancak rüşdiye mektepleri için ise aylık 89.636 kuruş ayrılmıştır. Aradaki 53.303 kuruşluk farkın yıllık tutarı olan 639.606 kuruş gelecek sene bütçesine ilave edilecektir.²⁵⁵ Buradaki hesaplarda bazı farklılıklar söz konusu olsa da belgedeki rakamlar aynen verilmiştir.

1909/1910 (R. 1325-1326) ders senesiyle ilgili başka bir istatistikte rüşdiye sayısı 19'dur. Burada Dilsiz ve Ama Mektebinin de dâhil edildiği düşünülmüştür. Müdüriyet idaresinde bulunan rüşdiye sayısı 12, muallim-i evvel idaresinde bulunan rüşdiye sayısı da 7'dir.

1908-1909 (R. 1324-1325) ders yılında müdüriyet idaresinde olan rüşdiyelerin öğrenci sayısı 2.685, muallim-i evvel idaresinde olanların 662'dir. Bu sene mevcut talebe 3347'dir. 1909/1910 (R. 1325-1326) senesinde ise müdüriyet idaresinde olan

²⁵¹ Ergin, Age., C. 3, ss. 739-740.

²⁵² SD, 1325, ss. 538-542.

²⁵³ Ergin, Age., C. 3, ss. 757.

²⁵⁴ SD, 1326, ss. 544-550.

²⁵⁵ BOA, MV, 122/33, 14 Za 1326.

rüşdiyelerin öğrenci sayısı 968 artmış ve 3653 olmuştur. Yine muallim-i evvel idaresinde olan rüşdiyelerin de öğrenci sayısı 19 artarak 681 olmuştur.

Öğretim ve idare heyetinin sayılarına bakılacak olursa müdüriyet idaresinde olan rüşdiyelerin 144 muallimi ve 48 mubassırının olduğu görülmüştür. Muallim-i evvel idaresinde olan rüşdiyelerde 56 muallim ve 14 mubassır görev yapmaktadır. Müdüriyet idaresinde olan rüşdiye binalarının 9'u devlete aittir. Diğer 3 mektebin binası kiralanmıştır. Muallim-i evvel idaresinde olan rüşdiyelerin 5'i devlete ait olup 2'si kiradır. 1908/1909 ders senesinden 1909/1910 senesine öğrenci sayısı 2.199 artmıştır.²⁵⁶

1911/1912 (R. 1327)'de Davudpaşa Merkez Rüşdiyesi bulunmamaktadır. Farklı olarak Eyüp Rüşdiyesi vardır. Beşiktaş ve Mahmudiye rüşdiyelerinin merkez durumları belirtilmemiştir. Galata Rüşdiyesi, Kasımpaşa olarak verilmiştir. Kadıköy Hamidiye Rüşdiyesi sadece Kadıköy olarak gösterilmiştir. Böylece 6 merkez ve 12 erkek rüşdiyesi olup toplam 18 tane mektep vardır. Bu kaynakta rüşdiyelerin açılış tarihleri şöyle verilmiştir.²⁵⁷

Tablo 1.8. 1911/1912 (R. 1327) Rüşdiye Mektepleri, Bulunduğu Semtler ve Açılış Tarihleri

Rüşdiyenin ismi	Bulunduğu semt	Açılış tarihi
1-Ayasofya Merkez	Yerebatan Mah.	1309
2-Bayezid Merkez	Maliye Nezâreti Civarında	
3-Topkapı Merkez	Yüksek Kaldırım'da Tramvay Cad.	1305
4-Fatih Merkez	Kirmastı Mah.de Çarşamba Cad.	1286
5-Eğrikapı Merkez	Tercüman Yunus Mah....Cad.	1314
6-Üsküdar Merkez	Çakırcı Hüseyin Paşa Mah. Tvls Bağı Cad.	
7-Dilsiz ve Ama Mektebi	Yerebatan Mah.	1305
8-Mahmudiye		1288
9-Numûne-i Şükran	Zeyrek Civarında Ferhat Ağa Mah.	
10-Eyüp	Eyüp'de Akarçeşme Civarında	1328 ²⁵⁸
11-Kasımpaşa	Kasımpaşa'da	
12-Feyziye	Tophane'de Süheyl Bey Mah.	1287
13-Beşiktaş	Sinan Paşa Mah.	1267
14-Mirgün	Mirgün'de	1288
15-Beykoz	Beykoz'da Çiftlik Cad.	1320
16-Beylerbeyi	Beylerbeyi'nde	
17-Altunizade	Üsküdar'da Küçük Çamlıca'da	1319
18-Kadıköy	Zühtü Paşa Mah. Tahtaköprü Cad.	1315
19-Erenköy	Erenköy'ünde İstasyon Cad.	1320

²⁵⁶ *Dersaadet ve Vilâyâtda Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadetde Bulunan Medâris-i İslamiye İle Kütübhânelere Dair İstatistik Mecmuasıdır (1323-1324 ve Kısmen 1325-1326 Sene-i Dersiyelerine Aid Ma'lumât Teşkil Etmektedir, DarülhilafetAliye, Matbaa-i Âmire 1327, s. 24.*

²⁵⁷ *SD, 1327, ss. 359-361.*

²⁵⁸ 1328 yazılmış ama Salnâme tarihi 1327 olduğundan yanlışlık olduğu hükmedilmiştir.

Daha önce rüşdiye mekteplerinin mevkileri genelde camii bitişiğinde veya civarında şeklinde belirtilirken tabloda durum farklılaşmıştır. Bunun sebepleri arasında rüşdiye mekteplerinin öğrenci sayısı arttığından daha büyük binalara ihtiyaç duyarak farklı yerlere taşınmış olma ihtimali bulunmaktadır. Ayrıca yeni rüşdiye mekteplerinin açılması, yer değişikliğine sebep olmuştur.

II. Meşrutiyet’le beraber diğer eğitim birimlerinde olduğu gibi rüşdiyelerin numûne adı verilen örnekleri açılmıştır. Maârif Bakanlığı daha 1909/1910 (H. 1327) yılı başlarında İstanbul için numûne rüşdiyeleri lâyihası hazırlamıştır.

Bu lâyihaya göre 9 numûne rüşdiye açılacak, yabancı ülkelerin aynı seviyedeki müfredatları burada da uygulanacak ve okul müdürleri Belçika’dan getirilecekti. Bu okullarda sadece Fransızca ve fen bilimleri öğretimi yapılacaktı. Böylece numûne rüşdiyeleri sayesinde vatandaşlar arasında kardeşlik sağlanacak, Türklere Fransızca, yabancılara da Türkçe öğretilicekti. İdâdî mekteplerine devam etmeyen öğrencilere bazı pratik bilgiler de sağlanacaktı.

Bu okullardaki mubassırların²⁵⁹ yerine Fransızca’dan başka dil bilmeyen memurlar alınacaktı. Dinî bilgiler, herkesin kendi dinine göre verilecekti. Bu okullarda classes supplementaires (bütünleyici ek sınıflar) adında sınıflar da olacaktı. Bu numûne rüşdiyelerinin kurulması ilk olarak 1909 yılı bütçesinde planlanmıştı. 1910 yılı bütçe görüşmelerinde Emrullah Efendi yaptığı konuşma esnasında 21 tane numûne rüşdiyesinin açıldığını belirtmiştir.

Bu arada rüşdiyeleri ibtidâî mekteplerle birleştirme çabaları devam etmektedir. Bu konudaki çalışmalar Emrullah Efendi zamanında başlamıştır. Emrullah Efendi’ye göre ibtidâî mektepler 4 yıl yapılarak rüşdiye muallimleri bu okullara dağıtılmalıydı.²⁶⁰ Ancak bu 1913 yılında yayınlanan Tedrîsât-ı İbtidâîye Kanûn-u Muvakkati ile gerçekleşmiştir.²⁶¹

1.2.3. Kız Rüşdiyelerinin Açılması

Rüşdiye mektepleri epey yol katettikten ve faydaları görüldükten sonra kızlar için sıbyan mekteplerinin üstünde bir eğitim kurumu zorunluluğu doğmuştur. 10 Kasım

²⁵⁹ Devellioğlu, Age., s. 660 (Mubassır: Mekteplerde talebenin durumu ile yakından ilgilenen, düzenliği sağlayan kimse).

²⁶⁰ Ergün, Age., s. 210, 213.

²⁶¹ *Düstur*, 2. Tertip, C. 5, ss. 804-832

1858 (H. 3 R 1275) tarihinde Maârif Nezâreti, Sadâret'e ilk kız rüşdiyesinin açılmasıyla ilgili bir tezkere yazmıştır.

Bu tezkerede belirtildiği üzere her devlet ve milletin saadeti halkın cehaletinin izale edilmesine bağlı olduğu ve bu da ilk olarak çocukların hüsn-i terbiyelerine bağlı olduğundan bu yolda gösterilen çabaların sonucunda Dersaâdet ve taşralarda bulunan rüşdiye mekteplerinde çocuklar hızla ilimler kazanmaktadır. Bunun gibi Dersaâdet ve bilâd-ı selâsede bulunan mahalle mektepleri 13 kısma ayrılmış ve her kısımda bulunan mekteplere merci olmak üzere bir de merkez mektep teşkil edilmiştir.

Bunların düzenlerinin ve eğitim durumlarının denetlenmesi için de muavinler tayin edilmiştir. Eğitimin faydalı olabilmesi için çokca para ve zaman harcandığı açıktır. Fakat Maârif Nezâreti bu kadarla yetinmeyecek, çocukların ilerlemesi için çalışacaktır. Genel terbiyenin esaslarından olan mahalle mekteplerinde erkek ve kızlar bir yerde bulduklarından ve bunda ise bazı mahzurlar olduğu tetkik edilmiştir. Fakat kızların emr-i terbiyeleri de hâsıl olmadığından kızlar için de ayrıca mahal tahsisiyle emin ve ehliyetli hocalar tayin olunması münasip görülmüştür.

Bunun için büyük bir teşebbüste bulunmak halkça dağdağalı ve masraflı bulunacağından birden büyük bir masraf kapısı açmaktansa şimdilik bir başlangıç olarak Sultanahmed dairesi içinde bulunan 26 sıbyan mektebinin erkek ve kızları farklı mekteplere ayrılacaktır. Sonra yine Sultanahmed dairesi içinde bulunan Cevri Kalfa Mektebi kızlara mahsûs olan sanayii talimi için bir kızlar rüşdiyesi şekline koyulmasına izin verildiği takdirde az bir masrafla böyle önemli bir emir meydana getirilmiş olacaktır.²⁶²

Bu tezkere Sadâret tarafından uygun görülerek ilk kız rüşdiyesi 6 Ocak 1859 (H. 1 C 1275) tarihinde Sultanahmed'de Cevri Kalfa Mektebi rüşdiyeye çevrilerek açılmıştır. Binası Cevri Kalfa tarafından vakıf olarak yaptırılmış taş mekteptir.²⁶³ İlk hocasının Hacı Mustafa Efendi olduğu tahmin edilmektedir. Hesap muallimi Esad Efendi'dir. Okulda bir de nakış ustası bulunmaktadır.²⁶⁴ 1861/1862 (H. 1278)'de hoca ismi Hacı Muzaffer olarak geçmektedir.²⁶⁵

Okula ilk başta çok talep olmadığından açılışından 4 yıl sonra 24 Haziran 1862'de bir irâde çıkarılarak Dersaâdet ve bilâd-ı selâseden başka memâlîk-i mahrusada

²⁶² Ergin, Age., C. 2, ss. 381-382.

²⁶³ Bilim, Age., s. 227.

²⁶⁴ SD, 1276, s. 109.

²⁶⁵ SD, 1278, s. 114.

çeşitli mahallerde açılan rüşdiye mekteplerinde mevcut talebenin tahsil durumlarına dikkat edildiği belirtilmektedir. Şimdiye kadar açılan resmi mektepler hep erkek çocuklar için de olsa ilim talep etmek her erkek ve kıza farz ve borç olduğunu sağlam kaynaklardaki deliller göstermiştir.

Kızlar eğitilerek din ve dünya işlerini bileceklerinden emre itaat edecekler ve yasak olanlardan sakınacaklardır. Kız çocuklarının eğitilmelerinden ana babaları sorumludur. Bu kuralı ilan etmek için Dersaâdet'te At Meydanı civarındaki müstakil mektepte kız çocukları tahsil ettirilmiş ve bir nizamnâme yayınlanmıştır. Bu mektepte yeni usûl üzere talim yapıldığından mektebin daha nizam altına girdiği açıklanarak kız çocuğu olanların, bu okula göndermeleri uygun bulunmuştur. Burada kızların eğitiminin dinî bir emir olduğunun üzerinde özellikle durulmuştur.²⁶⁶

Çıkarılan irâde üzerine Hükümet, halkı bu durumdan haberdar ve teşvik etmek amacıyla 24 Haziran 1862 (H. 26 Z 1278) tarihli gazetelere ilanlar vermiştir. Bu ilanlarda okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için zorunlu olduğu geçimini sağlamak için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmelerinin ancak kadınların din ve dünya işlerini bilerek eşlerinin emirlerine itaat etmeleri ve istemediklerini yapmaktan sakınmaları ve iffetlerini koruyup kanaatkâr olmalarıyla mümkün olduğu belirtilmiştir.²⁶⁷

1862/1863 (H. 1279)'te okulun hocası yine Hacı Mustafa Efendi'dir. Yalnız hesap muallimi değişmiş ve bu göreve Hürrem Efendi getirilmiştir.²⁶⁸ 1863/1864 (H. 1280)'te ise muallimi Mehmed Efendi olarak gösterilmiştir.²⁶⁹ 1864/1865 (H. 1281)'te öğrenci sayısı 80'dir. Mevcut epey arttığından Abdurrahman Efendi muallim-i sânilige tayin edilmiştir.²⁷⁰ 1864/1865-1869/1870 (H. 1281-H. 1286) yılları arasında öğretim kadrosu aynı kalmıştır. 1869/1870 (H. 1286)'te öğrenci sayısı 112 olmuştur.²⁷¹

Bu arada yeni kız rüşdiyeleri açmak için çalışmalar hızlandırılmıştır. Maârif Nezâreti tarafından 15 Nisan 1869 (3 M 1286) tarihinde Şûrâ-ı Devlet'e 7 kız rüşdiyesi açılması için teklif verilmiştir. Şûrâ-ı Devlet, İstanbul'da halen 1 kız rüşdiyesi

²⁶⁶ Mahmud Cevad, Age., ss. 74-75.

²⁶⁷ Ergin, Age., C. 2, s. 382; M. Demirel, "Türk Eği.", s. 54.

²⁶⁸ SD, 1279, s. 118.

²⁶⁹ SD, 1280, s. 124.

²⁷⁰ SD, 1281, s. 125.

²⁷¹ SD, 1286, s. 113.

bulduğundan bu teklifi uygun bulmuştur. 5 Mayıs 1869 (H. 23 M 1286) tarihinde aşağıdaki sıbyan mekteplerinin inâs rüşdiyesine çevrilmesi kararı alınmıştır.²⁷²

Tablo 1.9. 1869/1870 (H. 1286)'te İnâs Rüşdiyesi Yapılan Sıbyan Mektepleri

Sıbyan Mektepleri	Yeni Açılan İnâs Rüşdiyeleri
Valide Sultan Mektebi	Beşiktaş'ta İnâs Rüşdiye
Süleyman Paşa Mektebi	Üsküdar'da İnâs Rüşdiye
Beyhan Sultan Mektebi	Mahmudpaşa'da İnâs Rüşdiye
İbrahim Sarım Paşa Mektebi	Şehzadebaşı'nda İnâs Rüşdiye
Yusuf Paşa Mektebi	Aksaray'da İnâs Rüşdiye
Valide Sultan Mektebi	Atpazarı'nda İnâs Rüşdiye
Hani Hatun Mektebi	Eski Ali Paşa'da İnâs Rüşdiye

Erkek rüşdiyelerinde olduğu gibi kız rüşdiyelerinde de bina sorunu mevcut sıbyan mekteplerinin rüşdiyeye çevrilmesiyle çözülmüştür. Böylece yeni bir mektebin getireceği malî külfet en aza indirilmeye çalışılmıştır.

1 Eylül 1869'da yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde kız rüşdiyeleriyle ilgili maddeler de mevcuttur. Bu maddeler daha sonra ele alınacaktır.²⁷³

Bu Nizamnâme'den sonra 1870/1871 (H. 1287)'de yeni açılan inâs rüşdiyeleriyle birlikte Dersaâdet'teki kız rüşdiyelerinin öğretim kadrosu şu şekildedir:²⁷⁴

²⁷² Mahmud Cevad, Age., s. 101; Tenger, Age., s. 53.

²⁷³ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, ss. 187-189, Mahmud Cevad, Age., ss. 476-477, Bilim, Age., ss. 441-444.

²⁷⁴ *SD*, 1287, ss. 121-122.

Tablo 1.10. 1870/1871 (H. 1287)'de İnâs Rüşdiyeleri ve Muallimleri

Sultanahmed İnâs Rüşdiyesi	Atpazarı İnâs Rüşdiyesi
Muallim-i Evveli Hüseyin Efendi	Muallim-i Evveli Mahmud Efendi
Muallim-i Sânîsi Hafız Mustafa Efendi	Muallim-i Sânîsi Mustafa Efendi
Hesap Muallimi Müderrisinden Hürrem Efendi	Müdürü İbrahim Efendi
Nakış Ustası dahi olduğu	Nakış Muallimesi Ümmügülsüm Hanım
Öğrenci sayısı:112	

Aksaray İnâs Rüşdiyesi	Şehzade İnâs Rüşdiyesi
Muallim-i Evveli Mustafa Efendi	Muallim-i Evveli Hüseyin Hüsnü Efendi
Muallim-i Sânîsi Mehmed Emin Efendi	Muallim-i Sânîsi Mehmed Avni Efendi
Nakış Muallimesi Fatma Hanım	Müdürü Hafız Ali Efendi
	Nakış Muallimesi Fatma Hanım

İbrahimpaşa İnâs Rüşdiyesi	Beşiktaş İnâs Rüşdiyesi
Muallim-i Evveli Hüseyin Efendi	Muallim-i Evveli Mehmed Müşfik Efendi
Muallim-i Sânîsi Ali Efendi	Muallim-i Sânîsi Mehmed Efendi
Müdürü Mehmed Efendi	Müdürü Fatma Hanım
Nakış Muallimesi Hatice Hanım	Nakış Muallimesi Şefika Hanım

Eski Ali Paşa İnâs Rüşdiyesi	Üsküdar İnâs Rüşdiyesi
Muallim-i Evveli Akif Efendi	Muallim-i Evveli Yahya Efendi
Muallim-i Sânîsi Mehmed Zühtü Efendi	Muallim-i Sânîsi Yusuf Efendi
Nakış Muallimesi Hatice Hanım	Nakış Muallimesi Adile Hanım

Tabloda görüldüğü gibi ilk açılan kız rüşdiyelerinin hocaları bayan öğretmen olmadığından erkek hocalardan seçilmiştir. Bu durum Dâr-ül-muallimât açıldıktan sonra değişecektir. Atpazarı, Şehzade, İbrahimpaşa ve Beşiktaş rüşdiyelerinde müdürlük vazifesi görülmüştür. İnâs rüşdiyelerinin öğretim kadrosu 2 muallim ve 1 nakış muallimesinden ibarettir. İlk açılan Sultanahmed İnâs Rüşdiyesi'nde hesap muallimi de mevcuttur. Nakış muallimelerinin hepsi isimlerinden anlaşıldığı üzere Müslüman hanımlardır.

1871/1872 (H. 1288)'de kız rüşdiyelerinin öğrenci sayıları verilmiştir. Buna göre 8 kız rüşdiyesinde 311 öğrenci vardır.²⁷⁵ Fakat başka kaynaklarda öğrenci sayıları daha farklı verilebilmektedir.

1871 (H. 1288)'de resmi imtihanlar yapıldıktan sonra 6 Eylül 1871 (H. 20 C 1288) tarihinde çıkarılan istatistiğe göre Dâr-ül-muallimât'ta 37 talebe mevcut olup öğrencilerin 7'si mükâfat-ı ulâ ve sâniye, 8'i zikr-i cemil almıştır. 8 kız rüşdiyesinde ise toplam 207 talebe mevcuttur. Bunlardan 29'u mükâfat-ı ulâ ve sâniye, 39'u da zikr-i cemil almaya hak kazanmışlardır. İnâs rüşdiyelerinde henüz öğretim süresi tamamlanmadığından mezun olan öğrenci yoktur. Fakat Sultanahmed Kız Rüşdiyesi daha önce açılmış olmasına rağmen bu sene mezunu olup olmadığı muallâk bir durumdur.²⁷⁶ 1872/1873 (H. 1289)'te verilen öğrenci sayısı bir öncekine göre düşüş göstermiş ve buna göre 8 inâs rüşdiyesinde 278 talebe mevcuttur.²⁷⁷

1873 (R. 1289) senesi genel imtihanlarından sonra çıkarılmış istatistik cetveline göre Dâr-ül-muallimât'ta 39 talebe mevcuttur. 17 öğrenci diploma almış ve bunlardan 6'sı Sultanahmed, İbrahimpaşa, Atpazarı ve Altay mekteplerine hoca tayin edilmiş ve 4'ü mükâfat-ı ulâ ve sâniye ve 8'i zikr-i cemil almışlardır.

İNâs rüşdiyelerinin sayısı yine 8'dir. Toplam öğrenci sayısı biraz artarak 224 olmuştur. 30 öğrenci mükâfat-ı ulâ ve sâniye, 41'i zikr-i cemil almıştır. Sultanahmed Kız Rüşdiyesi'nin sınıf-ı evvel talebesi öğrenim süresini bitirdiğinden bunlardan 6 kişi diploma almıştır. Yine Beşiktaş ve Üsküdar mekteplerinden 6 öğrenci daha mezun olmuştur.

1873 (H. 1290) senesi rüşdiye isimleri Sultan Ahmed, İbrahimpaşa, Şehzade, Atpazarı, Aksaray, Eski Ali Paşa'da Altay, Beşiktaş ve Üsküdar'dır. Aynı kaynakta verilen Basiret Gazetesi'yle ilgili bir bildiye Sultanahmed, Altay, Beşiktaş ve Üsküdar kız rüşdiyelerinin sınıf-ı evvelleri öğrencileri tahsil sürelerini tamamladığından bunlardan 58 kişinin diploma aldığı belirtilmiştir. Daha önce inâs rüşdiyelerinde 40 muallim ve hademe bulunmaktadır ve hocalar erkek olup sadece nakış hocaları bayanlardan seçilmektedir.

Dâr-ül-muallimât ilk mezunlarını verince Sultanahmed İnâs Rüşdiyesi'ne Fahriye Hanım birinci, Münire Hanım ikinci muallime, Zehra Hanım rik'a hocası,

²⁷⁵ SD, 1288, ss. 138-139.

²⁷⁶ Mahmud Cevad, Age., ss. 120-122.

²⁷⁷ SD, 1289, ss. 229-230.

Hafize Ruveyde Hanım riyaziye muallimesi Eski Ali Paşa Rüşdiyesine Fatma Nigar Hanım birinci muallime, Fatih İnâs Rüşdiyesine Hatice Hanım rîk'a hocası olarak tayin edilmiştir.²⁷⁸

1874/1875 (H. 1291)'teki bilgilere göre 8 kız rüşdiyesinde 299 talebe mevcuttur.²⁷⁹ 1874/1875 (H. 1291) yılında kız rüşdiyeleri ve öğrenci sayılarını veren bir istatistik de mevcuttur. Burada 9 kız rüşdiyesinde 248 öğrenci ve 51 hoca bulunmaktadır.²⁸⁰ 1875/1876 (H. 1292)'da da 9 tane kız rüşdiyesinde toplam 341 öğrenci mevcuttur. Bu okullarda 24 tane kadın, 14 erkek hoca bulunmaktadır.²⁸¹

Tablo 1.11. 1874/1875 (H. 1291) Yılı İstatistiğine Göre Kız Rüşdiyelerinin Öğrenci ve Muallim Sayısı

Rüşdiye Mektebi	Diploma alacak sınıf-ı evvel	Sınıf-ı sâni	Sınıf-ı sâlis	Sınıf-ı rabi	Yekûn	Muallim, Muallime, hademe
Sultanahmed	6	5	6	13	30	7
İbrahimpaşa	8	2	4	6	20	4
Şehzade	2	6	4	10	22	7
Fatih	5	7	7	14	33	7
Aksaray	1	5	11	12	29	7
Altay	7	3	5	14	29	4
Beşiktaş	6	4	0	23	33	6
Üsküdar	3	3	4	18	28	6
Üsküdar'da Gülfem	0	0	14	10	24	3
Yekûn	38	35	55	120	248	51

Kız rüşdiyelerinde genel olarak bakıldığında son sınıfa yaklaşıldıkça sayıların düştüğü anlaşılmaktadır. İbrahimpaşa Rüşdiyesi'nin daha ilk sınıfı çok az öğrenciye sahiptir. Altay Rüşdiyesi memurları az olmasına rağmen mezun durumdaki öğrenci çokluğu açısından 2. sıradadır. Aynı yılda 21 erkek rüşdiyesinde yaklaşık 2.172 öğrenci bulunurken kız rüşdiyelerinde sadece 248 öğrenci mevcuttur.

²⁷⁸ Mahmud Cevad, Age., ss. 129-133.

²⁷⁹ SD, 1291, ss. 203-205.

²⁸⁰ Mahmud Cevad, Age., s. 137.

²⁸¹ SD, 1292, ss. 144-145.

Tablo 1.12. 1874/1875 (H. 1291) Yılı İstatistiği ve 1875/1876 (H. 1292) Devlet Salnâmesi'ne Göre Rüşdiye Mektepleri ve Öğrenci Sayıları

1291 Yılı İstatistiği		1292 Devlet Salnâmesi	
Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı	Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı
Sultanahmed	30	Sultanahmed	26
İbrahimpaşa	20	İbrahimpaşa	67
Şehzade	22	Şehzade	35
Fatih	33	Atpazarı	42
Aksaray	29	Aksaray	52
Altay	29	Eski Ali Paşa	32
Beşiktaş	33	Beşiktaş	29
Üsküdar	28	Üsküdar	28
Üsküdar'da Gülfem	24	Üsküdar'da Gülfem	30
Yekûn	248	Yekûn	341

İki kaynak farklı yılları gösterse de rüşdiye sayıları aynıdır. Devlet Sâlnamesi'ndeki bilgilere göre Sultanahmed Rüşdiyesi hariç öğrenci sayısında artış gözlenmektedir. İbrahimpaşa Rüşdiyesi, 47 öğrenci fazlalığıyla en çok öğrenci kazanan mektep olmuştur. Üsküdar Rüşdiyesi öğrenci sayısı ise sabit kalmıştır. Bunun sebebi bu semtte ikinci rüşdiye bulunmasıyla açıklanabilmektedir.

1876/1877 (H. 1293)'de Eyüp İnâs Rüşdiyesi yeni bir rüşdiyedir ve Beşiktaş İnâs Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır. Burada 4 kız rüşdiyesinin öğrenci sayısı verilmemiştir. 5 kız rüşdiyesinin toplam öğrenci sayısı 193'tür. 9 rüşdiyede 26 kadın, 4 erkek hoca bulunmaktadır.²⁸² 1877/1878 (H. 1294)'de rüşdiye sayısı değişmemiştir. 9 rüşdiyede 309 talebe mevcuttur. 35 öğrenci şahadetname almıştır ve toplam 38 hoca bulunmaktadır.²⁸³

1878 (H. 1295) yılında Fındıklı ve Üsküdar'da Tophaneciler yeni rüşdiye mektepleridir. Burada İbrahimpaşa ve Üsküdar İnâs rüşdiyeleri yoktur. Fakat İbrahimpaşa Mektebi ile Fındıklı Rüşdiyesi'nin, Üsküdar ve Üsküdar'da Tophaneciler rüşdiyelerinin muallime-i evvel ve şahadetname alan öğrenci sayısı aynıdır. Yine 9 rüşdiyede 309 öğrenci vardır. 35 öğrenci şahadetname almıştır ve toplam 38 hoca bulunmaktadır.²⁸⁴

1878/1879 (H. 1296)'da Üsküdar'da Tophaneciler'in yerine Üsküdar'da Doğancılar almıştır. Bu iki mektebin muallime-i evveli isimleri aynıdır. Burada

²⁸² SD, 1293, ss. 147-148.

²⁸³ SD, 1294, s. 394.

²⁸⁴ SD, 1295, s. 259.

şahadetname alan öğrencilerin sayısı verilmemiştir. 9 rüşdiyede 343 öğrenci mevcut olup bu mekteplerde 37 hoca görülmüştür.²⁸⁵

1880/1881 (H. 1298)'de ise Eyüp ve Eski Ali Paşa İnâs Rüşdiyeleri yoktur ve Küçük Mustafa Paşa İnâs Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Eski Ali Paşa ile Küçük Mustafa Paşa rüşdiyelerinin muallime-i evveli Seher Hanım'dır. 8 rüşdiyede 307 öğrenci mevcuttur. Muallim sayısı da 35'tir.²⁸⁶

Bu 1880/1881 (H. 1298) yılında Beşiktaş'ta Valide Çeşmesi'nde bir hane inâs rüşdiyesi olarak düzenlenmiş ve resmi olarak açılışı yapılmıştır. 20 Eylül 1881 (H. 25 L 1298)'de bu rüşdiyenin tevzi-i mükâfat töreni yapılmıştır. Bu törende Rüşdiye Mektebi'nin muallimleri Mevhibe ve Aişe Hanımlar, bayanlar tarafından söylenen ilk nutku gerçekleştirmişlerdir.²⁸⁷

1881/1882 (H. 1299)'de Beşiktaş ve Mirgün rüşdiyeleri yeni kız rüşdiyeleridir. Mirgün İnâs Rüşdiyesi'nin muallim ve öğrenci sayısı verilmemiştir. Mirgün hariç 10 rüşdiyede 322 öğrenci ve 27 hoca bulunmaktadır.²⁸⁸

1882/1883 (H. 1300)'te kız rüşdiyelerinde sayıca bir değişiklik olmamıştır. 10 kız rüşdiyesinde 423 öğrenci ve 29 hoca bulunmaktadır. 6 öğrenci de şahadetname almıştır.²⁸⁹

Tablo 1.13. 1882/1883 (H. 1300) Kız Rüşdiyelerinin Muallime-i Evvel İsimleri, Diğer Muallim, Öğrenci ve Bu Sene Şahadetname Alanların Sayısı

Rüşdiye mektebi	Muallime-i evveli	Diğer muallimler	Öğrenci sayısı	Bu sene şahadetname alanlar
Şehzade	Hüsna Hanım	2	28	2
Atpazarı	Münire Hanım	2	55	1
Aksaray	Hafza Rûveyda Hanım	3	70	3
Sultanahmed	Nebiye Hanım	2	60	-
Küçük Mustafa Paşa	Seher Hanım	3	30	-
Beşiktaş	Cemile Hanım	1	45	-
Mirgün	Fıtnat Hanım	1	35	-
Fındıklı	Nefise Hanım	1	30	-
Üsküdar'da Doğancılar	Hatice Hanım	2	35	-
Üsküdar'da Gülfem	Münibe Hanım	2	35	-
Yekûn	10	19	423	6

²⁸⁵ SD, 1296, ss. 76-78.

²⁸⁶ SD, 1298, s. 276.

²⁸⁷ Mahmud Cevad, Age., ss. 206, 209.

²⁸⁸ SD, 1299, s. 262.

²⁸⁹ SD, 1300, s. 194.

Bu tabloya göre 1874/1875 (H. 1291) yılında diploma alacak öğrenci sayısı daha fazladır. Burada toplamda 423 öğrenciden 6'sı diploma almışken 1874/1875 (H. 1291)'te 248 öğrenciden 38'i diploma alacaktır. Bu sayıda artma beklenirken tam tersine azalma görülmüştür.

1883/1884 (H. 1301)'te de 10 kız rüşdiyesi olup 453 öğrenci ve 34 hoca bulunmaktadır. 12 öğrenci de şahadetname almıştır.²⁹⁰

1884/1885 (H. 1302)'te muallime-i evveli Fatma Hanım olan Eyüp İnâs Rüşdiyesi'ne tekrar rastlanılmıştır. Böylece 11 rüşdiyede 623 öğrenci ve 38 hoca bulunmaktadır. Bu sene kız rüşdiyelerinden 42 öğrenciye şahadetname verilmiştir.²⁹¹

1885/1886 (H. 1303)'da 489 öğrenci ve 40 hoca bulunmaktadır. Öğrenci sayısı düşerken hoca sayısı artmıştır. 43 öğrenci de şahadetname almıştır.²⁹²

1886/1887 (H. 1304) yılında Nakkaşpaşa İnâs Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Şehzadebaşı Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır. Şehzadebaşı ve Nakkaşpaşa İnâs rüşdiyelerinin muallime-i evveli Hafize Fatma Hanım'dır. 11 inâs rüşdiyesinde 461 öğrenci ve 49 hoca bulunmaktadır. Yine öğrenci sayısı düşerken hoca sayısı artmıştır. 31 öğrenciye de şahadetname verilmiştir.²⁹³

1887/1888 (H. 1305)'de öğrenci sayısı 405 ve hoca sayısı da 42'dir. Hem öğrenci sayısı hem de hoca sayısı düşmüştür. 41 öğrenciye de şahadetname verilmiştir.²⁹⁴ 1891/1892 (H. 1309) senesinde Üsküdar Atlamataşı'nda bir kız rüşdiyesi açılmıştır.²⁹⁵

1893/1894 (H. 1311)'te 1887/1888 (H. 1305)'e göre yeni olarak Molla Gürani ve Atlamataşı'nda Üsküdar İnâs rüşdiyeleri karşımıza çıkmaktadır. Fakat Gülfem Hatun, Nakkaşpaşa, Aksaray ve Doğancılar İnâs rüşdiyeleri ise yoktur. Sadece okul ve muallime isimlerine rastlanmıştır. Buna göre 9 kız rüşdiyesinde 27 muallime mevcuttur.²⁹⁶

1894/1895 (H. 1312)'te Eyüp yerine Eyüp Sultan İnâs Rüşdiyesi verilmiştir. İki mektebin muallime kadrosu da farklıdır. Yine 9 kız rüşdiyesinde 27 muallime ve 1

²⁹⁰ SD, 1301, s. 382.

²⁹¹ SD, 1302, s. 404.

²⁹² SD, 1303, ss. 327-328.

²⁹³ SD, 1304, s. 315.

²⁹⁴ SD, 1305, s. 241.

²⁹⁵ Mahmud Cevad, Age., s. 232.

²⁹⁶ SD, 1311, ss. 416-417.

muavine mevcuttur.²⁹⁷ 1895/1896 (H. 1313) yılı bilgileri 1894/1895 (H. 1312) ile aynıdır.²⁹⁸ 1896/1897 (H. 1314)'de ise yine Eyüp Sultan yerine Eyüp İnâs Rüşdiyesi verilmiştir.²⁹⁹ 1897/1898 (H. 1315)'de rüşdiye sayısı aynıdır ve okullarda 34 muallime mevcuttur.³⁰⁰

1898/1899 (H. 1316)'da muallime sayısı 31'e düşmüştür.³⁰¹ Başka bir kaynakta yani 1898/1899 (H. 1316) tarihli SNMU'de inâs rüşdiye sayısı aynıdır. Bu rüşdiyelerde 1.588 öğrenci görülmektedir. Öğrenci dağılımı da şöyledir:³⁰²

Tablo 1.14. 1898/1899 (H. 1316) İnâs Rüşdiyeleri ve Öğrenci Sayıları

Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı	Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı
Mirgün	131	Eyüp	180
Beşiktaş	213	Molla Gürani	124
Fındıklı	120	At Pazarı	214
Üsküdar	131	Küçük Mustafa Paşa	230
Sultanahmed	245		

1887/1888 (H. 1305)'de öğrenci sayısı 405 olup burada sadece 2 mekteple bu sayıya ulaşılabilir. Öğrenci sayısının bu kadar fazla olmasında kız rüşdiyelerinin ibtidâî sınıflarıyla birlikte 6 sene olmasının etkisi olmuştur. İlk açılan inâs rüşdiye mektebi olan Sultanahmed, öğrenci sayısı açısından diğer mekteplerden üstün durumdadır.

1899/1900 (H. 1317)'de 1.601³⁰³ olan öğrenci sayısı 1900/1901 (H. 1318)'de 1.779³⁰⁴ a çıkmıştır. 1901/1902 (H. 1319)'de bir değişiklik yoktur.³⁰⁵ Bu tarihli ikinci kaynakta yani 1901/1902 (H. 1319) tarihli SNMU'da 10 inâs rüşdiyesinde 1.725 öğrenci mevcuttur. 121 öğrencili Hobyar'daki Koca Mustafa Paşa Rüşdiyesi yeni görülmüştür. Açılış tarihi de 1898/1899 (H. 1316) verilmektedir. Bir de Fatih Rüşdiyesi vardır. Bunun da Atpazarı ile aynı mektep olduğu düşünülmüştür. Bir sonraki bilgi de yeni olan Makriköy, Dersaâdet inâs rüşdiyeleri içinde gösterilmişse de bu kaynakta Şehremâneti'ne mülhak kaza rüşdiyesidir.³⁰⁶

²⁹⁷ SD, 1312, ss. 431-432.

²⁹⁸ SD, 1313, ss. 458-459.

²⁹⁹ SD, 1314, ss. 467-468.

³⁰⁰ SD, 1315, ss. 294-295.

³⁰¹ SD, 1316, ss. 326-327.

³⁰² SNMU, 1316/1, ss. 676-680.

³⁰³ SNMU, 1317/2, ss. 757-760.

³⁰⁴ SNMU, 1318/3, ss. 822-826.

³⁰⁵ SD, 1319, ss. 384-385.

³⁰⁶ SNMU, 1319/4, ss. 165-167, 299.

1902/1903 (H. 1320)'te, 1901/1902 (H. 1319)'deki ilk kaynağa göre Koca Mustafa Paşa ve Makriköy inâs rüşdiyeleri 2 yeni mekteptir. Böylece kız rüşdiyesi sayısı yine 11'e ulaşmıştır. Bu mekteplerde 37 muallime görev yapmaktadır.³⁰⁷

1903/1904 (H. 1321)'te Fatih ve Kadıköyü'nde Hamidiye inâs rüşdiyeleri yeni mekteplerdir. Atpazarı İnâs Rüşdiyesi'ne ise rastlanılmamıştır. Hem Atpazarı hem de Fatih İnâs Rüşdiyesi'nin birinci muallime ismi Münire Hanım, ikinci muallime ismi de Nimet Hanım'dır. Ayrıca Makriköy de Makriköy Hamidiye İnâs Rüşdiyesi ismini almıştır.³⁰⁸ 1903/1904 (H. 1321) tarihli başka bir kaynakta da 11 Dersâdet inâs rüşdiyesinde 1.640 öğrenci mevcuttur. Burada Makriköy Rüşdiyesi yine Şehremâneti'ne mülhak kazalar rüşdiyeleri içinde gösterilmiştir.³⁰⁹

1911/1912 (R. 1327) yılı da dâhil olarak inâs rüşdiyelerinde sayıca herhangi bir değişiklik olmamıştır. Burada rüşdiyelerin açılış tarihleri de gösterilmektedir. 1894/1895 (R. 1310-1311)'te de rüşdiyelerin açılış tarihleri verildiğinden ikisi karşılaştırmalı olarak buraya alınmıştır.³¹⁰

Tablo 1.15. 1911/1912 (R. 1327)'de Kız Rüşdiyeleri, Buldukları Yer, 1894/1895 ve 1911/1912 (R. 1310-1311 ve R. 1327) Yıllarında Verilen Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Bulduğu yer	1311-1312 ve 1327 açılış tarihleri
1-Sultanahmed İnâs	Firuz Ağa Mah.de Millet Bahçesi karşısında	1286/1236
2-Koca Mustafa Paşa İnâs	Hobyar Mah.de Koca Mustafa Paşa Cad.	...../1316
3-Molla Gürani İnâs	Molla Gürani Mahallesi'nde	1295/1302
4-Fatih İnâs	Çırçır'da	1284/1290
5-Küçük Mustafa Paşa İnâs	Kadı Çeşmesi Cad.	1291/....
6-Eyüp İnâs	Güzel Mescit civarında	1300/....
7-Fındıklı İnâs	İlyas Çelebi Mah.de Akarsu Yokuşu Cad.	1296/1296
8-Beşiktaş İnâs	Ihlamur Cad.	1296/1296
9-Mirgün İnâs	Mirgün'de	1297/1297
10-Atlamataşı İnâs	Üsküdar'da Atlama Taşı Cad.	...../....
11-Kadıköy İnâs	Kadıköy'ünde	...../1317
12-Makriköy İnâs	Makriköyü'nde	...../1316

³⁰⁷ SD, 1320, ss. 400-401.

³⁰⁸ SD, 1321, ss. 429-431.

³⁰⁹ SNMU, 1321/6, ss. 168-171.

³¹⁰ SD, 1322, ss. 447-449; SD, 1323, ss. 492-494; SD, 1324, ss. 541-543; SD, 1325, ss. 541-543; SD, 1326, ss. 548-551; SD, R 1327, ss. 447-449, M.İ 1310-1311, s. 8.

1908-1909 (R. 1324-1325) ders senesiyle ilgili bir istatistikte 13 inâs rüşdiyesi bulunmaktadır. Bu sene bu rüşdiyelerin 1.828 öğrencisi mevcuttur. 1909/1910 (R. 1325/1326) ders senesinde ise 1.212 öğrencinin daha katılmasıyla mevcut 3.040 olmuştur. Öğretim ve idare heyetinde 2 muallim, 109 muallime, 1 muallim muavini ve 27 mubassıra görev almaktadır.³¹¹

Kız rüşdiye mektepleri ilk açıldıkları zaman öğrenci sayıları çok az olmuştur. Bu durumda başlangıçta bu mekteplere rağbetin az olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu mekteplerin faydalı olduğunu halka anlatabilmek için çeşitli gazetelere ilan verilmiştir. Zaman içinde bu mekteplerde erkek rüşdiyelerinde olduğu gibi ivme kazanmış ve nicelik yönünden gelişme göstermiştir. 1908-1909 (R. 1324-1325) ders senesinde 19 erkek rüşdiyesi mevcutken 13 kız rüşdiyesi görülmüştür. Yine erkek rüşdiyelerinde toplam 3.347 öğrenciye karşılık kız rüşdiyelerinde 1.828 öğrenci mevcuttur. İstanbul'da erkekler için başkaca mektepler bulunurken kız öğrencilerin bu imkânı daha azdır.

---

³¹¹ *Dersâadet ve Vilâyâta Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadette Bulunan Medâris-i İslamiye İle Kütübhânelere Dair İstatistik Mecmuasıdır (1323-1324 ve Kısmen 1325-1326 Sene-i Dersiyelerine Aid Ma'lumât Teşkil Etmektedir, s. 24.*

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞRA RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

2.1. TAŞRADA RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN AÇILMASI

İstanbul'daki rüşdiye mekteplerinin az zamanda çok faydaları görülünce ve sayıları artıka taşrada da 1848 (H. 1264) yılında rüşdiye mektepleri açılmaya karar verilmiştir. Fakat derece olarak bu rüşdiye mektepleri nizâmâtı, sıbyan mekteplerinden sonradır. Bu nedenle ilk olarak sıbyan mekteplerinin durumu bir memur tarafından tetkik edilerek Dersaâdet sıbyan mekteplerinde olduğu gibi hocalarından birine talimât ve öğrencilere yeterli miktar ilm-i hâl ve ahlâk risâlesi verilmelidir. Daha sonra içlerinden büyükçe bir mektep rüşdiye olarak seçilmelidir. Sıbyan mektebinden kitap okumayı başarmış çocuklar bu mekteplere alınmalı ve Dâr-ül-muallimîn mezunlarından bir kişi bunlara hoca tayin edilerek mahallî ulemadan kabiliyetli bir zat da bu hocanın refakatine verilmelidir. Fakat ülkenin her mahallinde okul açmak güç olduğundan bu mahallere numûne olması için Bursa ve Edirne'de birer rüşdiye açılması düşünülmüştür.¹ Daha önce bu şehirlerin Osmanlı Devleti'ne payitahtlık yapmış olması bu seçimde etkili olmuş olabilir.²

Bu düşüncelerden sonra çeşitli nedenlerle taşrada rüşdiye mektebi açılması için Bosna eyaleti seçilmiştir. Rumeli Ordu-ı Hümâyûnu Müşiri ve çeşitli memurlarla yapılan yazışmalar sonucunda 5 kaymakamlık merkezinde birer rüşdiye mektebi açılmasına karar verilmiştir.³

Rüşdiyelerin yayılması için çalışmalara devam edilmiş ve 2 Temmuz 1853 (H. 24 N 1269) tarihinde ülke genelinde 25 yeni rüşdiye açılması kararı çıkmıştır. Rumeli tarafında İşkodra, Edirne, Yanya, Berat, Prizren, Delvine, Sofya, Şumnu, Yenişehir, Selanik, Filibe, Rusçuk, Vidin, Üsküb, Manastır; Anadolu tarafında Konya, Ankara, Bursa, Trabzon, Erzurum, Kastamonu, İzmir, Kıbrıs Adası'nda Lefkoşe, Girit Adası'nda Kandiye ve Midilli Adası seçilmiştir. Bunların karşılıkları ise hazine-i celile mevkufâtından ve (öncelikle) memur maaşlarından kesilen yüzde iki tenzilâtla sağlanacaktır.⁴ Bu yerlere yazılar gönderilerek oralarda rüşdiye mekteplerine uygun mahaller olup olmadığı soruşturulmuştur.⁵

¹ BOA, *MVL*, 127/3324, 22 Za 1264.

² Tenger, *Age.*, s. 21.

³ BOA, *A. MKT. MVL*, 41/69, 16.B.1267.

⁴ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 59.

⁵ BOA, *A. MKT. MHM*, 756/6, 7 L 1269.

25 rüşdiye açma kararı alınan yerler için bazı değişikliğe gidilmiş ve bu 25 yer içine yerel talep üzerine Tekfurdağı dâhil edilmiştir.⁶ Yeni açılan rüşdiye mekteplerine kitaplar muallimleri ile gönderilmişti. Fakat sonradan basılan 100.000 Elifbâ Cüzü'nün ve gerekli olan kitapların gönderilmesinde tahsisat sıkıntısı yaşanmıştır. Bunlar doğrudan postayla gönderildiğinde maliyeti çok yüksek olacağından taşraya gönderilen defter ve çeşitli evraklarla birlikte postalanmıştır.⁷

Yukarıda bahsedildiği gibi 25 rüşdiyenin açılması için uygun mektep olup olmadığı konusunda ilgili mahallere yazılar gönderilmiş fakat bazı mahaller cevap vermişse de tamamından cevap gelmemiştir. 8 Haziran 1855 (H. 22 N 1271) tarihine kadar planlanan 25 mektepten sadece bir tanesi Tekfurdağı'nda açılmıştır. Geri kalan 24 mektepten önemlerine binaen Tırhala, İškodra, Yanya, Delvine ve Manastır taraflarında birer rüşdiye mektebi açılması ve buralara bir muallim ve muînin merkezden gönderilmesi kararı alınmıştır.

Buralara gidecek hocalara gerekli kitaplar ve talimâtlar detaylarıyla verilecekse de hocaları tayin olundukları mekteplere ulaştıracak ve mekâtib-i umûmiyeyi teftiş edecek, tahsil usûllerini İstanbul mektepleri usûlüne koyacak ve mekteplere rağbeti artırmak üzere Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti memurlarından bir kişi seçilecektir. Geçen sene Selanik eyaletiyle Manastır ve Ohri sancaklarında bulunmuş olan Mekâtib-i Umûmiye Nâzır Muavini Vehbi Efendi 10.000 nüsha Elifbâ Cüzü'yle çeşitli risâleyi halka dağıtmış ve halkın memnuniyetini kazanmıştır.

Vehbi Efendi, tekrar bu konuyla görevlendirilerek yeni açılacak rüşdiye mekteplerine muallimlerini götürecektir ve mektep yapılıncaya kadar başka bir binada öğrencileri kaymakama toplattırarak eğitime başlanmasını sağlayacaktır. Vehbi Efendi geçen sene Bosna taraflarına yaklaşmışsa da buralardaki mektepleri teftiş edemediğinden rüşdiye mekteplerini teftiş etmek ve mekâtib-i umûmiyesinde ıslahât yapmakla da görevlendirilmiştir.

Tırhala'da mektebin inşâ masrafı için mahallinden bir karşılık bulunmuştur. Yanya ve Manastır'da mektep olarak seçilen binalar tamir edilerek masraf vakıflarına havale edilecektir. İškodra ve Delvine'deki mekteplerin de inşâat masrafları mahallî mal

⁶ BOA, *İ. MVL*, 316/13319, 22 M 1271.

⁷ BOA, *A. MKT. MHM*, 62/87, 17 Ra 1271; BOA, *İ. MVL*, 330/14121, 5 Ş 1271; BOA, *A. MKT. MVL*, 72/65, 23 Ş 1271.

sandığından karşılanacaktır.⁸ Vehbi Efendi'ye çalışmaları sırasında kendisine yardımcı olmaları için Selanik Valisi gibi yerel yöneticilere emirler gönderilmiştir.⁹ 25 rüşdiye kararından olarak açılan Tekfurdağı, Tırhala, Yanya, Manastır, İşkodra ve Delvine için masarif-i müteferrikalarına yıllık 2.000 kuruş tahsisat verilmiş ve bunun mahalleri mal sandıklarından karşılanmasına irâde çıkarılmıştır.¹⁰ 1854/1855 (H. 1271) yılında taşrayla ilgili bilgiler alınmış ve Bosna eyaletinde 7 ve Tekfurdağı'nda 1 adet rüşdiye mektebi görülmüştür.¹¹

1855/1856 (H. 1272)'da taşralarda rüşdiye açılmaya devam edilmiştir. Bosna eyaleti dâhilinde 7 ve Tekfurdağı'nda 1 adet rüşdiyeye ilaveten bu defa Rumeli tarafında 5 adet rüşdiye açılmak üzere bulunmuştur.¹²

2.2. BÂB-I ZABTİYE (ŞEHREMÂNETİ) İDARESİNDE OLAN RÜŞDİYELER

İstanbul'da belediye işlerini yürütmek üzere 16 Ağustos 1854 (H. 2 Z 1271) tarihinde yayınlanan resmi bir tebliğle İstanbul Şehremâneti kurulmuştur.¹³ İstanbul bu ad altında bir vilâyet konumuna getirilmiş ve Dersaâdet ve bilâd-ı selase düzeni son bulmuştur. 1868'de Şehremâneti Nizamnâmesi yayınlanmış ve belediye işleri Avrupa kentleri örnek alınarak düzenlenmiştir. Şehremâneti'ne bağlı kazalar Avrupa tarafında Küçükçekmece/Makriköy, Anadolu tarafında Adalar, Gekboza, Beykoz, Kartal ve Şile'dir. Bu kazalar 3 nahiye ve 137 köye sahiptir.¹⁴

1870/1871 (H. 1287) yılında Kartal Rüşdiyesi karşımıza çıkmaktadır. Bu rüşdiyenin muallim-i evveli Süleyman Efendi'dir.¹⁵

1871/1872 (H. 1288)'de 2 muallim-i sânilî rüşdiye görülmektedir. Yeni açılan muallim-i sânilî rüşdiye Gekboza (Gebze)'dir. Daha önce muallim-i evveli olan Kartal Rüşdiyesi, muallim-i sânilî olmuştur.¹⁶

1872/1873 (H. 1289) yılında 3 muallim-i evveli, 7 muallim-i sânilî 10 rüşdiyede 377 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan muallim-i sânilî rüşdiyeler, Kandıra ve Taraklı'dır.

⁸ BOA, *İ. MVL*, 333/14308, 22 N 1271.

⁹ BOA, *A. MKT. UM*, 199/49, 13 L 1271.

¹⁰ BOA, *İ. MVL*, 355/15495, 21 N 1272.

¹¹ *SD*, 1271, ss. 104-105.

¹² *SD*, 1272, s. 113.

¹³ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, T.T.K. Yay., Ankara 2000, s. 133.

¹⁴ Necdet Sakaoğlu, *20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası (1907-1908)*, Deniz Kültür Yay., İstanbul 2007, ss.42-43.

¹⁵ *SD*, 1287, s. 127.

¹⁶ *SD*, 1288, s. 146.

İzmid, Adapazarı, Geyve, Karamürsel ve Hendek rüşdiyeleri daha önce Hüdavendigâr vilâyeti içindedir. Silivri Rüşdiyesi, daha önce muallim-i evveli olup Edirne vilâyeti dâhilindedir.¹⁷

Tablo 2.1. 1872/1873 (H. 1289) Bâb-ı Zabtiye İdaresindeki Rüşdiyeler

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
İzmid	Müderrişinden Musa	81
Adapazarı	Müderrişinden Hüseyin	89
Geyve	Hasan	34
Silivri	Muallim-i sâni	20
Kartal	Muallim-i sâni	25
Karamürsel	Muallim-i sâni	40
Gekboza	Muallim-i sâni	10
Hendek	Muallim-i sâni	23
Kandıra	Muallim-i sâni	25
Taraklı	Muallim-i sâni	30

Tabloda görüldüğü üzere muallim-i evvelle idare edilen rüşdiye sayısı, muallim-i sâni ile idare edilenlerden çok azdır. Geyve Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı az olmasına rağmen muallim-i evveli mevcuttur. Muallim-i sâni mekteplerde 50 veya 60 öğrenci mevcudunu aşan olmamıştır.

1873/1874 (H. 1290) yılında yine 3 muallim-i evveli, 7 muallim-i sâni 10 rüşdiyede 377 öğrenci görülmüştür. 2 rüşdiyenin muallim-i evveleri değişmiş ve Adapazarı'na Hasan Efendi, Geyve'ye Hüseyin Efendi tayin edilmiştir.¹⁸

1874/1875 (H. 1291)'te İzmid, ayrı bir mutasarrıflık olarak gösterilmiştir. Buna göre Bâb-ı Zabtiye idaresinde Silivri, Kartal ve yeni muallim-i sâni mektep olan Çatalca rüşdiyeleri kalmıştır. Çatalca'nın öğrenci sayısı da verilmemiştir. Böylece Bâb-ı Zabtiye'de 3 rüşdiyede yaklaşık 40, mutasarrıflıkta 8 rüşdiyede 259 öğrenci mevcuttur.¹⁹

1875/1876 (H. 1292)'da Bâb-ı Zabtiye ve İzmid tek başlık altındadır. 3 muallim-i evveli, 9 muallim-i sâni 12 rüşdiyede 366 öğrenci görülmüştür. 20 öğrenciye sahip Yakacık Rüşdiyesi yeni açılan muallim-i sâni mekteptir. İzmid Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli değişmiş ve müderrişinden Mustafa Efendi olmuştur.²⁰

¹⁷ SD, 1289, s. 231.

¹⁸ SD, 1290, s. 204.

¹⁹ SD, 1291, s. 205.

²⁰ SD, 1292, s. 146.

1876/1877 (H. 1293) yılında yine 3 muallim-i evveli, 9 muallim-i sânilî rüşdiyede yaklaşık 347 öğrenci mevcuttur. Akhisar Rüşdiyesi, yeni açılan muallim-i sânilî rüşdiyedir. Kartal Rüşdiyesi ise mektepler arasında bulunmamaktadır. İzmid Rüşdiyesi'nde yine değişiklik olmuş ve muallim-i evveliğe müderrisinden Musa Efendi tayin edilmiştir.²¹

1877/1878 (H. 1294)'de 3 muallim-i evveli, 10 muallim-i sânilî 13 rüşdiyede yaklaşık 312 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan muallim-i sânilî rüşdiye, Şile olmuştur.²²

1880/1881 (H. 1298) yılında Bâb-ı Zabtiye, Şehremâneti olarak adlandırılmıştır. 11 muallim-i evveli, 6 muallim-i sânilî 17 rüşdiyede 515 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli rüşdiyeler Silivri, İzmid, Hendek, Geyve, Adapazarı, Taraklı, Akhisar, Ezine, Biga, Kal'a-ı Sultâniye ve Ayvacık'tır. Gekboza, Şile, Çatalca, Kandıra, Karamürsel ve Lâpseki rüşdiyeleri muallim-i sânilî mekteplerdir. Ezine, Biga, Kal'a-ı Sultâniye, Ayvacık ve Lâpseki rüşdiyeleri daha önce Cezayir-i Bahr-i Sefîd vilâyeti sınırları içindedir.²³

1881/1882 (H. 1299)'de 10 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 11 rüşdiyede 304 öğrenci görülmüştür. Karamürsel Rüşdiyesi bu sene görülmemiştir. Ezine, Biga, Kal'a-ı Sultâniye, Ayvacık ve Lâpseki rüşdiyeleri ise Karesi vilâyeti içine dâhil edilmiştir.²⁴

1883/1884 (H. 1301) yılında 10 rüşdiyede 370 öğrenci bulunmaktadır. 1881/1882 (H. 1299)'ye göre Karamürsel Rüşdiyesi tekrar görülmüştür. Geyve ve Şile rüşdiyelerine ise rastlanılmamıştır.²⁵

1884/1885 (H. 1302)'te 11 rüşdiye ve 427 öğrenci olmuştur. Şile tekrar görülen rüşdiyedir.²⁶

1885/1886 (H. 1303)'da yine 11 rüşdiyede yaklaşık 415 öğrenci bulunmaktadır. Çekmece Rüşdiyesi, yeni açılan mekteptir. Akhisar Rüşdiyesi ise bu yıl görülmemiştir.²⁷

²¹ *SD*, 1293, s. 149.

²² *SD*, 1294, s. 396.

²³ *SD*, 1298, ss. 277-278.

²⁴ *SD*, 1299, s. 268.

²⁵ *SD*, 1301, s. 384.

²⁶ *SD*, 1302, s. 406.

²⁷ *SD*, 1303, s. 330.

1886/1887 (H. 1304)'de rüşdiye sayısı 12 ve öğrenci sayısı da yaklaşık 423 olmuştur. Yeni açılan rüşdiye Kartal'dır. Kaynakta, Çekmece Rüşdiyesi'nin de yeni açıldığı belirtilmektedir.²⁸

1887/1888 (H. 1305) yılında öğrenci sayısı 515'tir. Çekmece-i Kebir olarak geçen rüşdiyenin 1886/1887 (H. 1304)'deki Çekmece Rüşdiyesi'yle aynı olduğu düşünülmüştür.²⁹

1894/1895 (R. 1310-1311)'te Dersaâdet yani Şehremâneti, İzmid ve Çatalca müstakil sancakları olarak 3 grup vardır. 1887/1888 (H. 1305)'e göre İzmid, Çekmece-i Kebir, Şile ve Silivri rüşdiyeleri yoktur. Sapanca ve İzmid İnâs ise yenidir. Kartal ve Gekboza rüşdiyeleri, Şehremâneti'ne bağlıdır. Çatalca sancağında ise sadece Çatalca Rüşdiyesi mevcuttur. İzmid Sancağı rüşdiyeleri ve açılış tarihleri ise şöyledir³⁰:

Tablo 2.2. 1894/1895 (R. 1310-1311) İzmid Sancağı Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Taraklı	287	Karamürsel	310	İzmid İnâs	311
Sapanca	Gayrimalûm	Kandıra	285		
Adapazarı	Gayrimalûm	Hendek	308		

Taraklı Rüşdiyesi'nin burada verilen açılış tarihi daha önce tesbit edilen tarih ile aynı olmuştur. Fakat Kandıra Rüşdiyesi'ne daha önce H. 1288'de rastlanmıştır. Hendek ve Karamürsel de daha H. 1288'de Bâb-ı Zabtiye idaresindedir. Burada farklı tarih verilmesinin sebebi olarak ya bu tarihte yeni bir binası olduğu ya da bir süre eğitime ara verilmiş ve bu tarihlerde tekrar eğitimin başlamış olduğu düşünülmüştür.

1895/1896 (R. 1311-1312)'da rüşdiyelerde bir değişiklik olmamış fakat Kartal Rüşdiyesi'nin açılış tarihi 1302 olarak verilmiştir.³¹

Şehremâneti:

1898/1899 (H. 1316)'da Şehremâneti rüşdiyeleri aynıdır.³² 1899/1900 (H. 1317)'de Şile Rüşdiyesi yeni görülmüştür.³³ 1901/1902 (H. 1319)'de 4 rüşdiye olup Makriköy Mekteb-i Rüşdisi yenidir.³⁴ 1903/1904 (H. 1321)'te farklı olarak Makriköy

²⁸ SD, 1304, s. 315.

²⁹ SD, 1305, s. 242.

³⁰ M.İ 1310-1311, s. 7, 33, 42, 44.

³¹ M.İ 1311-1312, s. 7, 33, 42, 45.

³² SNMU, 1316/1, s. 774.

³³ SNMU, 1317/2, ss. 868-869.

³⁴ SNMU, 1319/4, ss. 297-299.

İnâs Rüşdiyesi karşımıza çıkmaktadır. Bu rüşdiyenin öğrenci sayısı da 70'tir.³⁵ Devlet Salnâmeleri'nde ise Makriköy rüşdiyeleri, Dersaâdet listesi içinde gösterilmektedir.

İzmid Sancağı:

1898/1899 (H. 1316)'da İzmid sancağında 7 rüşdiyede 396 öğrenci vardır.³⁶ 1899/1900 (H. 1317)'de yine 7 rüşdiyede 349 öğrenci söz konusudur. Sındırgı Rüşdiyesi yeni görülmüş olup Hendek Rüşdiyesi yoktur.³⁷ 1900/1901 (H. 1318)'de 1 inâs, 7 zükûr rüşdiyesinde 331 öğrenci bulunmaktadır. Sapanca ve muallim-i sânilî Hendek yeni görülmüştür.³⁸ Bu rüşdiyelerin 1901/1902 (H. 1319)'de 362³⁹, 1903/1904 (H. 1321)'te 444⁴⁰ öğrencisi vardır.

Çatalca Sancağı:

1898/1899 (H. 1316)'da Çatalca sancağı merkezinde rüşdiye yerine idâdî mevcuttur. 1895/1896 (R. 1311-1312)'ya göre Silivri, yeni görülmüştür. Silivri Rüşdiyesi'nin bu sene 33⁴¹, 1899/1900 (H. 1317)⁴² ve 1900/1901 (H. 1317)⁴³'de 29, 1901/1902 (H. 1319)⁴⁴'de 25, 1903/1904 (H. 1321)⁴⁵'de 28 öğrencisi bulunmaktadır.

2.3. VİLÂYETLERE GÖRE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Taşradaki rüşdiyelerin durumları ve öğrenci sayıları buldukları vilâyetlere göre incelenmiştir. Fakat Osmanlı idarî sistemi başlangıçta eyalet sistemine dayanmaktadır. Tanzimât'la birlikte idarî sistemde de reformlar yapılmış ve 8.11.1864'te İdare-i Vilâyet Kanûnu çıkarılmıştır. Bu kanûn ilk olarak Mithat ve Ahmed Cevdet Paşalar tarafından Tuna ve Halep vilâyetlerinde uygulanmıştır. Bununla birlikte idarî sistemdeki yenilikler devam etmiş ve 1867'de 13 vilâyet düzenlenmiştir.⁴⁶ Vilâyetlerin sınırları değiştikçe rüşdiyelerin de dâhil oldukları vilâyetler sık sık değişmiştir.

³⁵ *SNMU*, 1321/6, ss. 276-277.

³⁶ *SNMU*, 1316/1, ss. 1229, 1230.

³⁷ *SNMU*, 1317/2, ss. 1453-1454.

³⁸ *SNMU*, 1318/2, ss. 1627-1628.

³⁹ *SNMU*, 1319/3, ss. 950-951.

⁴⁰ *SNMU*, 1321/6, ss. 716-717.

⁴¹ *SNMU*, 1316/1, ss. 1238-1239.

⁴² *SNMU*, 1317/2, s. 1462.

⁴³ *SNMU*, 1318/3, s. 1639.

⁴⁴ *SNMU*, 1319/3, s. 958.

⁴⁵ *SNMU*, 1321/6, s. 722.

⁴⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 2000, ss. 118-119.

Vilâyetler, 4 grup altında ele alınmıştır. Bunlar Avrupa (Rumeli) kıtasındaki vilâyetler, Asya (Anadolu) kıtasındaki vilâyetler, Asya (Arap) kıtasındaki vilâyetler ve Afrika kıtasındaki vilâyetlerdir.

2.3.1. Avrupa (Rumeli) Kıtasındaki Vilâyetler

2.3.1.1. Bosna

Taşrada rüşdiye mektebi açılması için Bosna eyaleti seçilmiştir. Rumeli Ordu-ı Hümâyûnu Müşiri ve çeşitli memurlarla yapılan yazışmalar sonucunda 5 kaymakamlık merkezinde birer rüşdiye mektebi açılmasına karar verilmiştir. Bu mahallerde birkaç odaya sahip veya boş kalmış medreseler var ise bunlardan biri rüşdiye mektebi olarak seçilecek; şayet yoksa inşâat masrafları ahali tarafından karşılanmak üzere birkaç oda ve bir dershaneye sahip yeni bir bina inşâ edilecektir.

Bu mekteplerin muallim-i evvelleri İstanbul'dan gönderilecektir. Muallim-i evvellere 750, muallim-i sânilere 400 ve bevvâblarına 100 kuruş maaş verilecektir. Bu maaşlar mahallî mallardan sağlanacaktır.⁴⁷ Fakat muallim-i sânilerle bevvâbların İstanbul'dan gönderilip gönderilmeyeceği henüz açıklığa kavuşmamıştır.⁴⁸ Taşradaki rüşdiye mektepleri, muallim ve çalışanlarına cazip hale gelmesi için İstanbul'dan daha fazla maaş verilmesi düşünülmüştür. Yaklaşık tarihlerdeki İstanbul'daki bir rüşdiyenin toplam maaş tutarı 750 kuruş iken taşrada 1.250 kuruştur.

Bosna eyaletinde bu 5 livaya ilaveten 2 liva daha teşkil edilmiş ve buralarda rüşdiye mektebi açılması planlanmıştır. 2 yeni liva, Saray ve Hersek sancağının merkezi olan Mostar'da açılacak rüşdiye mekteplerinin önceki 5 livada olduğu gibi inşâat masrafları, muallim ve memurlarının maaşları ahali tarafından karşılanacaktır. Yine bir Dâr-ül-muallimîn talebesi, hem müdür hem de muallim-i evvel olarak İstanbul'dan gönderilecektir. Bu muallim-i evvel, vali ve memleket meclisiyle birlikte imtihanları yaparak icra jurnallerini merkeze göndermekle de görevlidir.⁴⁹

Bu rüşdiye muallim-i evvelleri, sânileri ve bevvâblarının maaşları 26 Mayıs 1851 (R. 14 Mayıs 1267) tarihinde tahsis edilmeye başlanmıştır. Bu tarihten görev yerlerine varıncaya kadar geçen 10,5 ay süresince işleyen maaşlarının toplamı 32.812,5 kuruştur. Bu toplamın 17.500 kuruşu kendilerine harcırah olarak verilecektir. Geri kalan

⁴⁷BOA, A. MKT. MVL, 41/69, 16 B 1267.

⁴⁸BOA, A. MKT. NZD, 35/47, 27 B 1257.

⁴⁹BOA, A. AMD, 36/89, 06 C 1268.

15.312,5 kuruş da bu mekteplerin çeşitli masraflarına harcanmak üzere eyalet meclisine bırakılmıştır.⁵⁰ Merkezden buralara gönderilen muallimlerin kışlık malzemeleri de geriye kalan miktardan karşılanmasına karar verilmiştir. Fakat merkez gerekli kışlık malzemelerin ne olduğunu tam anlayamadığından eyaletten bu konuda detaylı bilgiler istemiştir.⁵¹

1854/1855 (H. 1271)'e gelindiğinde Bosna'da 7 adet rüşdiye mektebi mevcuttur.⁵² 1855/1856 (H. 1272)'da mevcut olan rüşdiye mekteplerinin öğrenci sayısı da artmakta ve binaları yetersiz kalmaktadır. Örneğin Mostar Rüşdiye Mektebi öğrencilere dar geldiğinden ya genişletilerek ya da yeni bir bina inşâ edilerek bu durumun düzeltilmesi yoluna gidilmiştir.⁵³

1858/1859 (H. 1275) yılında ise Bosna'da yine 7 rüşdiye mevcuttur ve bu sene hoca isimleri de görülmüştür. Buna göre;⁵⁴

Tablo 2.3 1858/1859 (H. 1275) Bosna Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Muallimleri

Rüşdiye mektebi	Muallimi
Saraybosna	Müderrişinden Hasan Hayri Efendi
Travnik	Salih Efendi
İzvornik	Müderrişinden Hafız Mehmed Efendi
Bihke	Müderrişinden Hasan Hakkı Efendi
Yenipazar	Müderrişinden Mehmed Emin Efendi
Banaluka	Müderrişinden Osman Vehbi Efendi
Mostar	Müderrişinden İsmail Hakkı Efendi

Travnik Rüşdiyesi hariç 6 rüşdiyenin mualliminin medrese kökenli olduğu anlaşılmıştır.

1859/1860 (H. 1276)'ta ise Saraybosna Rüşdiyesi'nin muallimi Mehmed Efendi olmuştur.⁵⁵ 1860/1861 (H. 1277)'de Travnik Rüşdiyesi'nin muallimi değişmiş ve Ahmed Niyazi Efendi tayin edilmiştir.⁵⁶ 1861/1862 (H. 1278)'de ise Saraybosna ve Mostar rüşdiyelerinin hocaları değişmiştir. Hafız Tevfik Efendi Saraybosna'ya, Ömer Efendi Mostar Rüşdiyesi'ne atanmıştır.⁵⁷

⁵⁰BOA, A. MKT. MHM, 45/78, 22 C 1268.

⁵¹BOA, A. MKT. MHM, 52/90, 20 R 1269.

⁵²SD, 1271, s. 105.

⁵³BOA, A. AMD, 67/56, 1272.

⁵⁴SD, 1275, ss. 92-93.

⁵⁵SD, 1276, s. 110.

⁵⁶SD, 1277, s. 115.

⁵⁷SD, 1278, s. 115.

1863/1864 (H. 1280)'te Mostar Rüşdiyesi'ne Türkçe okuyup yazma öğrenmek için Latin milletince 13 çocuk getirilmiştir. Fakat bu çocuklar rüşdiyede talim edilen ilimleri öğrenmeye yeterli olmadıklarından bunlar için bir Osmanlı Mektebi yani sıbyan mektebi açılarak hoca bulunmuştur. Yine bunlar için Maârif Kütüphanesi'nde bulunan Risâle-i Ahlâk'tan 50 ve Necip Efendi tarafından telif edilen Elifbâ Cüzü'nden 50 adet gönderilmiştir. Elifbâ Cüzleri'nin yanında yazı meşkleri de bulunmaktadır.⁵⁸

1865/1866 (H. 1282)'da Saraybosna'ya müderrisinden Mehmed Emin Efendi, Yenipazar Rüşdiyesi'ne Tevfik Efendi atanmıştır.⁵⁹ 1868/1869 (H. 1285)'da ise muallim-i sânilî mektepler Taşlıca ve Pirepol rüşdiyeleri yeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece Bosna'daki rüşdiye sayısı 9'a çıkmıştır.⁶⁰

1869/1870 (H. 1286)'te ise Saraybosna'ya Mustafa Efendi ve Banaluka'ya Mustafa Efendi atanmıştır. Taşlıca ve Pirepol rüşdiyeleri muallim-i evvelli rüşdiyeler olmuştur. Taşlıca Rüşdiyesi'ne Salih Efendi, Pirepol Rüşdiyesi'ne de Hayreddin Efendi tayin edilmiştir.⁶¹

1870/1871 (H. 1287)'de rüşdiye sayısı 12'ye yükselmiştir. Yeni rüşdiyeler Ehlune, Yayçe ve Glamoç'tur. Ehlune'ye Osman Efendi, Yayçe'ye Hasan Efendi ve Glamoç'a Hafız Yusuf Efendi tayin edilmiştir. Ayrıca Bosna'da Sabah Mektebi açılmıştır. Muallimi, Kolağası Arif Efendi'dir.⁶²

1871/1872 (H. 1288)'de ise muallim-i sânilî yeni mektep olarak Aziziye-i Zir görülmüştür. Ayrıca ilk defa rüşdiyelerin öğrenci sayıları ile karşılaşmıştır. Buna göre 12 rüşdiye mektebinde 573 öğrenci vardır. Fakat Aziziye-i Zir'in öğrenci sayısı verilmemiştir.⁶³

1872/1873 (H. 1289)'te Çelebi Pazarı yeni muallim-i evvelli rüşdiye mektebidir. Taşlıca, Pirepol, Glamoç ve Ehlune rüşdiyeleri, muallim-i evvelli iken muallim-i sânilî mektepler olmuştur. Yeni muallim-i sânilî mektepler; Akva, Pridor ve Foça'dır. Yayçe Rüşdiyesi'nin hocası değişmiştir. Toplam 17 rüşdiyede 675 öğrenci vardır. Bunların 9'u muallim-i evvelli, 8'i muallim-i sânilî mekteptir.⁶⁴ Muallim-i sânilî mektepler, giderek muallim-i evvelli mekteplere sayıca yetişmektedir.

⁵⁸ BOA, *TŞR. BNM*, 11/24, 10 B 1280.

⁵⁹ *SD*, 1282, s. 116.

⁶⁰ *SD*, 1285, s. 96.

⁶¹ *SD*, 1286, ss. 114-115.

⁶² *SD*, 1287, ss. 123-125.

⁶³ *SD*, 1288, ss. 140-146.

⁶⁴ *SD*, 1289, s. 231.

Hersek sancağına tabi Nüvesin kasabasında ahali ve mahalli memurlar tarafından bir rüşdiye mektebi inşâ ettirilmiştir. Fakat kasaba 175 hane ve 533 nüfusa sahip olduğundan mekteb-i rüşdiye nizâmına göre burada rüşdiye mektebi açılması uygun bulunmamıştır. İnşâ edilen mektep, sıbyan mektebi olarak kabul edilecek olsa muallim maaşıyla diğer masraflarını ahali karşılayacak kudrette olmadığından ayrıca kazanın hiçbir tarafında rüşdiye mektebi olmadığından emsaline binaen nim (yarı) rüşdiye olarak kabul edilmiştir. Arabî, Farisî ve hesap bilen bir kişi yazı hocalığını da birlikte idare etmek şartıyla 150 kuruş maaşla muallim tayin edilmiştir.⁶⁵

İstolca kasabasında rüşdiye mektebi inşâ edilmiş ve mahallî ulemadan Salih ve yazı hocalığına Mehmed Efendilerin, bevvâblığına da Abdullah'ın tayin edilmesi istenmiştir. Kasaba, 350 İslam hanesine sahip olduğundan burada bir rüşdiye açılmayacağından mektep nim rüşdiye heyetinde açılacaktır.⁶⁶

1873/1874 (H. 1290)'te Bosna'da 22 rüşdiye ve 714 öğrenci bulunmaktadır. Bu rüşdiyelerden 8'i muallim-i evveli, 14'ü ise muallim-i sânilidir. Banaluka Rüşdiyesi daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî mektep olmuştur. Yeni görülen muallim-i sânilî mektepler Belene, Krupa, Nüvesin, Aziziye-i Bala ve Akhisar'dır. Çelebipazarı Rüşdiyesi'nin muallimi değişmiştir.⁶⁷

Bu sene muallim-i sânilî rüşdiye sayısı, muallim-i evveli rüşdiye sayısını geçmiştir. Rüşdiyeler, vilâyet geneline yayılıp nicelik yönünden arttırılmak istenirken nitelik yönü ihmal edilmiştir.

1874/1875 (H. 1291)'te 9 muallim-i evveli, 15 muallim-i sânilî toplam 24 rüşdiye ve 830 öğrenci mevcuttur. Yeni rüşdiyeler, muallim-i evveli Osman Efendi olan Teşne ve muallim-i sânilî Visoka'dır.⁶⁸

1875/1876 (H. 1292)'da 9 muallim-i evveli, 16 muallim-i sânilî toplam 25 rüşdiye ve 862 öğrenci görülmüştür. Akhisar Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır. Yeni muallim-i sânilî mektepler Maglay ve Üstölce'dir. Saraybosna, Travnik, Yenipazar ve Çelebipazarı rüşdiyelerinin hocaları değişmiştir. Ayrıca Bosna'da bir de Dâr-ül-muallimîn karşımıza çıkmaktadır ve muallim-i evveli Hüseyin Hüsnü Efendi'dir.⁶⁹

⁶⁵ BOA, *MF. MKT*, 1/86, 9 R 1289; BOA, *MF. MKT*, 2/77, 1 Ca 1289.

⁶⁶ BOA, *MF. MKT*, 1/105, 10 R 1289.

⁶⁷ *SD*, 1290, s. 206.

⁶⁸ *SD*, 1291, s. 209.

⁶⁹ *SD*, 1292, ss. 149-150.

1876/1877 (H. 1293)'de 8 muallim-i evveli, 16 muallim-i sânilî toplam 24 rüşdiye ve 804 öğrenci mevcuttur. Muallim-i sânilî Kozarca Rüşdiyesi yenidir. Çelebipazarı ve Aziziye-i Zir rüşdiyeleri ise yoktur.⁷⁰

Trebin Rüşdiyesi, nim rüşdiye olarak açılmış ve muallim-i evveline 250 ve muallim-i sânsine 150 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Fakat mektepte 60'dan fazla öğrenci bulunduğundan tam rüşdiye haline getirilmesi kararlaştırılmıştır. Muallimi Bosnalı Süleyman Efendi, müftülüğe tayin olunduğundan Dersaâdet'ten bir muallim-i evvel tayini ve muallim-i sânsi Hamza Efendi'nin de maaşının emsallerinin seviyesine çıkarılması istenmiştir. 600 kuruş maaşla Dâr-ül-muallimîn mezunlarından Bosnalı Ahmed Efendi'nin muallim-i evvel tayini ve muallim-i sânsininin maaşının emsallerinin seviyesine çıkarılması Maliye Nezâreti'ne bildirilmiştir.⁷¹

1878 (H. 1295)'de 24 rüşdiye mevcuttur. Bunlar Saraybosna, İzvornik, Bihke, Breçka, Travnik, Teşne, Yenipazar, Yayça, Akova, İstolca, Ehlune, Pridor, Banaluka, Belene, Taşlıca, Aziziye-i Bala, Glamoç, Krupa, Kozarca, Maglay, Visoka, Mostar, Foça ve Nüvesin'dir. Breçka yeni açılan mekteptir. Pirepol ve Üstölce rüşdiyelerine ise rastlanılmamıştır.⁷² 1880/1881 (H. 1298)'de artık bu vilâyet görülmemektedir.⁷³

2.3.1.2. Edirne

Bu vilâyette bulunan ilk rüşdiye Tekfurdağı'dır. Taşrada rüşdiyelerin açılması için seçilen 25 mahalde bazı değişikliğe gidilmiş ve bunlara yerel talep üzerine Tekfurdağı dâhil edilmiştir. Bu yerdeki bir mektebin rüşdiyeye çevrilmesi için 5.000 kuruş masraf yapılmıştır. 15 Ekim 1854 (H. 22 M 1271) tarihinde muallim-i evvelliğine 600 kuruş maaşla Hilmi Efendi, muallim-i sânilliğine de 300 kuruş maaşla İsmail Hakkı Efendi tayin olunmuştur. Bevvâba da 80 kuruş maaş verilecektir.⁷⁴

1856/1857 (1273)'de Edirne Rüşdiyesi karşımıza çıkmaktadır. Mekteb binası biri ilkokul, diğeri Dâr-ul Kur'a olan 2 bölümden oluşmaktadır. Bina, merkezden gönderilen görevlinin iki bölüm arasında bulunan duvardan kapı açmasıyla rüşdiye mektebi yapılmıştır.⁷⁵ Bu arada rüşdiye açılması için vilâyette yerel talepler de devam

⁷⁰ SD, 1293, ss. 152-153.

⁷¹ BOA, MF. MKT, 51/35, 21 Ş 1294.

⁷² SD, 1295, ss. 430-431.

⁷³ SD, 1298, ss. 276-293.

⁷⁴ BOA, İ. MVL, 316/13319, 22 M 1271.

⁷⁵ Ratip Kazancıgil, Nilifer Gökçe, *Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) 1361-2005*, Edirne Valiliği Yayınları, Edirne 2006; S. V. *Edirne*, 1310/19, s. 227.

etmektedir. Örneğin Çorlu kazası halkı, Tekfurdağı'nda halkın isteğiyle rüşdiye açılmasını örnek alarak aynı şekilde kendi kazalarında bir mektep açılmasını istemişlerdir. Mazbatalarında okul binasının kasabada bulunan Fatih Sultan Mehmed Camiisine ilave olunacağı belirtilmiştir. Yine Siroz Meclisi de 25 mahalde açılmasına irâde çıkan rüşdiye mekteplerinden birinin kendi mahallerinde açılmasını istemişlerdir.⁷⁶

1857/1858 (H. 1274) yılında Çorlu ve Gelibolu kasabalarında rüşdiye mektebi açılmış ve teşekkürü içeren mazbatalar merkeze gönderilmiştir.⁷⁷ 1858/1859 (H. 1275)'da Edirne vilâyetinde 5 rüşdiye görülmektedir. Bunlar ve hocaları şöyledir:⁷⁸

Tablo 2.4. 1858/1859 (H. 1275) Edirne Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallimi
Tekfurdağı	Mehmed Efendi
Çorlu	El-hâc Mahmud Efendi
Edirne	Osman Efendi
Filiba	Hüseyin Sadık Efendi
Gelibolu	Hüseyin Hüsnü Efendi

Edirne vilâyeti rüşdiyelerinden Çorlu Rüşdiyesi'nin mualliminin hac vazifesini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Diğer vilâyet rüşdiyelerinde medrese kökenli (müderrişîn) muallimler mevcutken burada görülmemiştir.

1860/1861 (H. 1277)'de ise Gelibolu Rüşdiyesi'nin muallimi Feyzi Efendi olmuştur.⁷⁹ 1861/1862 (H. 1278)'de muallimi Hüseyin Raci olan Zağra-i Atik Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Böylece sayı 6'ya çıkmıştır.⁸⁰

1864/1865 (H. 1281)'te Çorlu Rüşdiyesi görülmeyip yeni olarak muallimi Mehmed Efendi olan Silivri Rüşdiyesi bulunmuştur. Ayrıca Gelibolu Rüşdiyesi'nin hocası Süleyman Efendi olmuştur.⁸¹

1865/1866 (H. 1282)'da Mehmed Dursun'un muallimliğinde Edirne'de ikinci bir rüşdiye karşımıza çıkmış ve sayı 7'ye ulaşmıştır. Silivri Rüşdiyesi'nin de hoca ismi Mehmed Emin'dir.⁸²

⁷⁶ BOA, *İ. MVL*, 377/16553, 15 M 1274.

⁷⁷ BOA, *A. AMD*, 82/8, 20 C 1274.

⁷⁸ *SD*, 1275, ss. 93-94.

⁷⁹ *SD*, 1277, s. 116.

⁸⁰ *SD*, 1278, ss. 115-116.

⁸¹ *SD*, 1281, ss. 127-128.

⁸² *SD*, 1282, ss. 116-117.

1866/1867 (H. 1283)'de Gelibolu Rüşdiyesi'nin hocası Mustafa Efendi, Silivri Rüşdiyesi'nin Şerif Efendi olmuştur.⁸³ 1867/1868 (H. 1284)'de yeni mektepler Kızanlık ve Gümülcine ile birlikte 9 rüşdiye mevcuttur. Kızanlık muallimi Hüseyin Hüsnü, Gümülcine muallimi Hüseyin Efendi'dir. Gelibolu Rüşdiyesi'nin de muallimi Hüseyin Hüsnü olmuştur.⁸⁴

1868/1869 (H. 1285)'da İslimye ve Çorlu rüşdiyeleriyle birlikte 11 mektep bulunmaktadır. İslimye Rüşdiyesi'ne müderrisinden Salim Efendi, Çorlu Rüşdiyesi'ne Hüseyin Efendi atanmıştır.⁸⁵

1869/1870 (H. 1286)'te Hasköy yeni bir mekteptir ve toplam rüşdiye sayısı 12 olmuştur. Hasköy Rüşdiyesi'nin muallimi Hasan Saib Efendi'dir.⁸⁶

1870/1871 (H. 1287)'de Keşan, Kırkkilise ve Yanbolu rüşdiyeleriyle birlikte 15 mektep mevcuttur. Keşan'a Kamil Efendi, Kırkkilise'ye Osman Efendi ve Yanbolu Rüşdiyesi'ne Abdülgafur Efendi atanmıştır. Gelibolu Vehbi Efendi, Hasköy Mehmed Hulusi Efendi, Gümülcine Hüseyin ve İslimye Rüşdiyesi muallimi Hasan Saib Efendi olmuştur.⁸⁷

1871/1872 (H. 1288)'de 17 rüşdiyede 913 öğrenci bulunmaktadır. Yeni muallim-i evveli Çırpan Rüşdiyesi'ne Ömer Efendi atanmıştır. Yeni muallim-i sânilî mektep ise Dimetoka Rüşdiyesi olup öğrenci sayısı verilmemiştir.⁸⁸

1872/1873 (H. 1289)'te ikisi yeni mektep olmak üzere 18 rüşdiyede 1.045 öğrenci vardır. Yeni muallim-i evveli mektep Aydos (Mehmed Ali Efendi), yeni muallim-i sânilî mektep Malkara'dır. Keşan Rüşdiyesi'nin muallimi Hafız Mehmed Efendi ve Gelibolu'nun Hüseyin Hüsnü Efendi olmuştur. Ayrıca Silivri Rüşdiyesi, Bâb-ı Zaptiye idaresindedir.⁸⁹

1873/1874 (H. 1290)'te Edirne'de 19 rüşdiyede 1.093 öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan 16'sı muallim-i evveli ve 3'ü muallim-i sânilî mekteplerdir. Lüleburgaz yeni muallim-i sânilî mekteptir. Çorlu Rüşdiyesi ise muallim-i evveliyken muallim-i sânilî olmuştur. Filibe'ye Hacı Esad, Gümülcine'ye Hüseyin Efendi atanmıştır.⁹⁰

⁸³ SD, 1283, ss. 121-122.

⁸⁴ SD, 1284, ss. 83-83.

⁸⁵ SD, 1285, ss. 93-94.

⁸⁶ SD, 1286, ss. 114-115.

⁸⁷ SD, 1287, ss. 123-125.

⁸⁸ SD, 1288, ss. 140-143.

⁸⁹ SD, 1289, ss. 231-232.

⁹⁰ SD, 1290, s. 204.

1874/1875 (H. 1291)'te 19 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî 23 mektep ve 1.234 öğrenci mevcuttur. Yeni muallim-i evveli mektepler Karlova (Osman Efendi), Pazarcık (Hasan Hilmi Efendi) ve Vize (Mustafa Efendi)'dir. Cısr-i Mustafa Paşa da yeni muallim-i sânilî mekteptir. Lüleburgaz, Keşan, Gelibolu ve İslimye rüşdiyelerinin muallimleri değişmiştir.⁹¹

1875/1876 (H. 1292)'da 25 rüşdiyenin 20'si muallim-i evveli, 5'i muallim-i sânilî mekteptir. Bu mekteplerde 1.353 öğrenci bulunmaktadır. Karınabad (Abdullah Seraçi Efendi) yeni muallim-i evveli mekteptir. Ahiçelebi, yeni muallim-i sânilî mekteptir. Edirne'de İkinci ve Vize rüşdiyelerinin hocaları değişmiştir.⁹²

1876/1877 (H. 1293)'de 26 rüşdiyede yaklaşık 1.353 öğrenci mevcuttur. Bu rüşdiyelerden 21'i muallim-i evveli, 5'i muallim-i sânilî mekteptir. Muallim-i evveli Halil Efendi olan Ahiyolu Bergosu yeni rüşdiyedir ve öğrenci sayısı bulunmamaktadır. Keşan ve Vize rüşdiyelerinin muallimleri değişmiştir. Ayrıca Karınabad Rüşdiyesi'nin hoca ismi yoktur.⁹³

1878 (H. 1295)'de vilâyette 31 rüşdiye bulunmaktadır. Bunlar Edirne Birinci ve İkinci, Tekfurdağı, Karlova, Aydos, Ahiyolu Bergosu, Çırpan, Kırkkilise, Keşan, Pazarcık, Kızanlık, İslimye, Cısr-i Ergene, Filibe, Karınabad, Gümilcine, Gelibolu, Lüleburgaz, Malkara, Vize, İvranya, Cuma, Dupnice, Samakov, Sofya, Leskofça, Ahiçelebi, Çorlu, Cısr-i Mustafa Paşa, Ürgüb, İzladı'dır. Bu rüşdiyelerden İvranya, Cuma, Dupnice, Samakov, Sofya, Leskofça, Ürgüb, İzladı daha önce Tuna vilâyetine aittir. Hasköy, Zağra-i Atik, Yanbolu ve Dimetoka rüşdiyeleri ise yoktur. Yeni görülen rüşdiye ise Cısr-i Ergene'dir.⁹⁴

1880/1881 (H. 1298)'de 15'i muallim-i evveli ve 2'si muallim-i sânilî 17 mektepte 582 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli mektepler Edirne Birinci, Edirne İkinci, Cısr-i Ergene, Hayrabolu, Gelibolu, Dimetoka, İpsala, Malkara, Kırkkilise, Gümilcine, Yenice-i Karasu, Keşan, Lüleburgaz, Tekfurdağı ve Vize'dir. Muallim-i sânilî mektepler ise Çorlu ve Cısr-i Mustafa Paşa'dır. Dimetoka ve İpsala yeni görülen mektepler olup Yenice-i Karasu daha önce Selanik vilâyetine bağlı olmalıdır. Karlova, Aydos, Ahiyolu Bergosu, Çırpan, Pazarcık, Kızanlık, İslimye, Filibe, Karınabad, İvranya, Cuma, Dupnice, Samakov, Sofya, Leskofça, Ahiçelebi, Ürgüb ve İzladı

⁹¹ SD, 1291, ss. 206-207.

⁹² SD, 1292, s. 147.

⁹³ SD, 1293, s. 150.

⁹⁴ SD, 1295, s. 430.

rüşdiyeleri yoktur. Cuma Rüşdiyesi'nin, Selanik vilâyeti içindeki Cuma olması muhtemeldir.⁹⁵

1881/1882 (H. 1299)'de 16 rüşdiyenin 15'i muallim-i evveli, 1'i muallim-i sânilidir ve 663 öğrenci mevcuttur. Edirne'de bulunan ikinci rüşdiyeye rastlanılmamıştır. Çorlu ve Cısr-i Mustafa Paşa rüşdiyelerine muallim-i evvel atanmıştır. Vize Rüşdiyesi, muallim-i sânilî rüşdiye olmuştur. Fakat muallim ismi aynı verilmiştir.⁹⁶ 1882/1883 (H. 1300) tarihli bir kaynakta rüşdiye sayısı 16'dır. Farklı olarak Edirne'de İkinci erkek ve Edirne inâs rüşdiyeleri mevcuttur. Dimetoka ve Vize rüşdiyeleri ise görülmemektedir. Yenice-i Karasu'nun diğer ismi ise İskeçe'dir.⁹⁷

1883/1884 (H. 1301) yılında vilâyet genelinde 17 rüşdiye ve 763 öğrenci bulunmaktadır. Ahiçelebi Rüşdiyesi yeni açılmış ve rüşdiyelerin durumları da belirtilmemiştir.⁹⁸ Diğer bir kaynakta 21 rüşdiye mevcuttur. Farklı rüşdiyeleri Edirne İkinci, Edirne İnâs, Kırkkilise İnâs, Bâba-ı Atik ve Tekfurdağı İnâs'dır. Vize ise yoktur.⁹⁹ Kırkkilise İnâs Rüşdiyesi'nin 1883/1884 (H. 1301)'te tesis edildiğini ve mahalinden gelen talep üzerine gerekli muallimler tayin edildiğini belirten bir kaynakta mevcuttur.¹⁰⁰

1884/1885 (H. 1302) yılında 1883/1884 (H. 1301)'teki ilk kaynağa göre rüşdiye sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 17 rüşdiye ve 923 talebe mevcuttur.¹⁰¹

1885/1886 (H. 1303)'da rüşdiye sayısı 23'e çıkmış ve öğrenci sayısı yaklaşık 961 olmuştur. Yeni rüşdiyeler Edirne'de İkinci, Firecik, Baba-i Atik ve Eğridere'dir. 3 tane de inâs rüşdiyesi açılmıştır. Bunlar Edirne, Gelibolu ve Kırkkilise'dir. Vize Rüşdiyesi'ne ise rastlanmamıştır.¹⁰² İkinci kaynakta 22 rüşdiye mevcuttur. Burada Tekfurdağı İnâs olup Gelibolu İnâs ise yoktur.¹⁰³

1886/1887 (H. 1304) yılında 24 rüşdiyede yaklaşık 1.002 öğrenci bulunmaktadır. Daridere Rüşdiyesi yeni karşımıza çıkmıştır.¹⁰⁴ 1887/1888 (H. 1305)'de

⁹⁵ *SD*, 1298, ss. 278-286.

⁹⁶ *SD*, 1299, s. 268.

⁹⁷ *S. V. Edirne*, 1300/9, ss. 85-221.

⁹⁸ *SD*, 1301, s. 384.

⁹⁹ *S. V. Edirne*, 1301/10, ss. 93-246.

¹⁰⁰ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 233.

¹⁰¹ *SD*, 1302, s. 407.

¹⁰² *SD*, 1303, s. 330.

¹⁰³ *S. V. Edirne*, 1303/12, ss. 95-254.

¹⁰⁴ *SD*, 1304, s. 316.

vilâyet genelinde 25 rüşdiyede yaklaşık 1.121 öğrenci mevcuttur. Yeni rüşdiye olan Ereğli Rüşdiyesi 30 öğrenciye sahiptir.¹⁰⁵

1889/1890 (H. 1307)'da 23 rüşdiye görülmüştür. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Edirne'de İkinci, Gelibolu İnâs, İpsala ve Ereğli rüşdiyeleri yoktur. Tekfurdağı İnâs ve Kırcaali, yeni mekteplerdir.¹⁰⁶ 1890/1891 (H. 1308)'de ise herhangi bir değişiklik olmamıştır.¹⁰⁷

1892/1893 (H. 1310)'te 15 rüşdiye mektebi vardır. Edirne, Kırkkilise, Gelibolu, Gümülcine ve Tekfurdağı rüşdiyeleri idâdiyle birleştirilmiştir. Kırkkilise İnâs, Tekfurdağı İnâs ve Çorlu rüşdiyeleri ise görülmemektedir. Edirne İnâs Rüşdiyesi'nin binası Sultan Selim yakınında Taş Odalar denen yerde Vali İzzed Paşa tarafından iane-i umûmiye ile kargir ve iki katlı olarak yaptırılmıştır. Gümülcine sancağında altlı üstlü kargir bir rüşdiye mektebi varsa da geçen sene lağv edilerek muallimi ve öğrencisi idâdiye nakl edilmiştir. Vize kazasında da rüşdiye mektebi açılması düşünülmektedir.¹⁰⁸

1894/1895 (R. 1310-1311) ders yılında vilâyette 18 zükûr ve 1 inâs 19 rüşdiye mevcuttur. Edirne'de Birinci, Çorlu ve İpsala rüşdiyeleri burada tekrar görülmüştür.¹⁰⁹ Bu rüşdiyelerin açılış tarihleri şöyle verilmiştir:¹¹⁰

Tablo 2.5. 1894/1895 (R. 1310-1311) Edirne Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
Edirne	1275	Çorlu	277
Cisr-i Mustafa Paşa	288	Malkara	302
Dimetoka	287	Keşan	284
Cisr-i Ergene	291	Lüleburgaz	289
Kırcaali	303	Babaeski	Namalûm
İskeçe	Namalûm	Vize	310
Daridere	302	Firecik	300
Ahiçelesi	291	İpsala	Namalûm
Eğridere	299	Edirne İnâs	298
Hayrabolu	291		

Rüşdiye mekteplerinin daha önce elde edilen açılış tarihleriyle burada verilen Rumî tarihleri arasında farklılıklar vardır. Bazı rüşdiye mekteplerinin açılış tarihleri birbirine yakın tarihi gösterirken Malkara örneğinde olduğu gibi çok farklı tarihleri

¹⁰⁵ *SD*, 1305, s. 242.

¹⁰⁶ *S. V. Edirne*, 1307/16, ss. 66-253.

¹⁰⁷ *S. V. Edirne*, 1308/17, ss. 66-253.

¹⁰⁸ *S. V. Edirne*, 1310/19, ss. 96-690.

¹⁰⁹ *M.İ 1310-1311*, s. 28, 44.

¹¹⁰ *M.İ 1311-1312*, s. 28, 45.

işaret edenler bulunmaktadır. Malkara, daha önce H. 1289'da görülmüşken burada R. 1302 yılı verilmektedir. Bu tarihlerdeki farklılık rüşdiye mekteplerinde eğitime bir süre ara verilip sonradan tekrar devam edilmesiyle alakalı olduğu düşünülmüştür.

1895/1896 (H. 1313)'da 1 inâs ve 15 zükûr rüşdiyesi görülmektedir. Edirne, Vize ve İpsala rüşdiyeleri yoktur.¹¹¹ 1898/1899 (H. 1316)'da 1 inâs, 19 zükûr rüşdiyesi mevcuttur. Sultanyeri, İnöz, İpsala ve Şarköy yeni açılmıştır.¹¹² Bu tarihli başka bir kaynakta sayı aynıdır fakat burada İnöz Rüşdiyesi'nin yerine Vize Rüşdiyesi bulunmaktadır. Öğrenci sayısı da 935'tir.¹¹³

1899/1900 (H. 1317)'de öğrenci sayısı 921'e düşmüştür.¹¹⁴ 1900/1901 (H. 1318)'de 21 rüşdiye mevcuttur. 25 öğrencili İnöz tekrar görülmektedir. Öğrenci sayısı da yine düşerek 864 olmuştur.¹¹⁵ Vilâyetteki öğrenci toplamı 1901/1902 (H. 1319)'de 855¹¹⁶, 1903/1904 (H. 1321)'te 894'tür.¹¹⁷

2.3.1.3. Girit

1 Haziran 1857 (H. 8 L 1273) tarihine gelinceye kadar Girit Adası'nda rüşdiye mektebi açılmamıştı. Gayrimüslim mektepleri köylere kadar yayılmasına rağmen Müslüman tebaanın bulunduğu köylerde sıbyan mektebi dahi yoktu. Kandiye'de rüşdiye mektebi açılması istendiğinde kaza ve köylerdeki Müslümanlar aradaki mesafeden dolayı çocuklarını buraya gönderemeyecek ve eğitimden yine geri kalacaklardı. Bu yüzden rüşdiye mektepleriyle beraber Girit Adası'nın İslam bulunan köylerinde sıbyan mektepleri açılması da kararlaştırılmıştır. Kandiye mal sandığından sahibi olmayan 90.000 kuruş ve bunun işlemekte olan faiziyle bir rüşdiye mektebi inşası ve geri kalan paranın nemasıyla da muallim maaşları ve çeşitli masrafları karşılanması düşünülmüştür.

Hanya'da da rüşdiye mektebi açılması istendiğinden buraya beytülmalaya ait olan 57.000 kuruşluk Aziz Bey'in mirasının üzerine biraz daha eklenerek 100.000 kuruş tahsis edilecektir. Bu mektebin maaş ve masarifi, açılması irâdeden olan 25 rüşdiye

¹¹¹ S. V. Edirne, 1313/22, ss. 69-232.

¹¹² S. V. Edirne, 1316/25, ss. 71-246.

¹¹³ SNMU, 1316/1, ss. 784-789.

¹¹⁴ SNMU, 1317/2, ss. 878-897.

¹¹⁵ SNMU, 1318/3, ss. 975-980.

¹¹⁶ SNMU, 1319/4, ss. 308-311.

¹¹⁷ SNMU, 1321/6, ss. 285-288.

mektebi tertibatından verilmesi düşünülmüştür.¹¹⁸ Bunun üzerine Hanya ve Kandiye’de rüşdiye mektebi açılması için Girit Valisine, Maârif-i Umûmiye ve Maliye nâzırlarına şukkalar gönderilmiştir.¹¹⁹

Böylece bu tarihten sonra vilâyette 2 rüşdiye karşımıza çıkmaktadır. Bunlar sancak merkezleri de olan Kandiye ve Hanya’dır.¹²⁰ 1858/1859 (H. 1275)’da Kandiye Rüşdiyesi’nin El-Haç Hüseyin, Hanya Rüşdiyesi’nin mualliminin Selim Efendi olduğunu görülmüştür.¹²¹ 1859/1860 (H. 1276)’da ise Hanya Rüşdiyesi’ne Bilal Efendi muallim tayin edilmiştir.¹²² 1864/1865 (H. 1281)’te Kandiye’nin muallimi Mehmed Said Efendi olmuştur.¹²³

1865/1866 (H. 1282) yılında vilâyette rüşdiye sayısı 3’e çıkmıştır. Resmo yeni açılan rüşdiyedir. Fakat bunun hoca ismi verilmemiştir.¹²⁴ Kandiye Rüşdiyesi muallimi 1867/1868 (H. 1284)’de Ahmed Hulusi¹²⁵, 1868/1869 (H. 1285)’da ise Şükrü Efendi olmuştur. Resmo, burada muallim-i sânilî mektep olarak geçmektedir.¹²⁶ 1869/1870 (H. 1286)’te Resmo’ya Mehmed Efendi muallim-i evvel olarak atanmıştır.¹²⁷

1870/1871 (H. 1287)’de Girit’te 4 rüşdiye bulunmaktadır. Muallim-i evveli Ali Sırrı olan Yeniköy Rüşdiyesi yeni görülmüştür. Ayrıca Hanya’daki rüşdiye mektebi için bir idâdî (hazırlık sınıfı) açılmıştır.¹²⁸ Bunun muallim-i evveli Mustafa Efendi’dir. Bu mektebin rüşdiye mektebi idâdîsi olduğu kanısına ilk mülkî idâdînin 15 Aralık 1874 (H. 6 Za 1291) tarihinde Yanya vilâyetinde açılmış olduğu bilgisinden varılmıştır.¹²⁹

1871/1872 (H. 1288)’de 4 rüşdiye ve 1 rüşdiye idâdîsinde 386 öğrenci mevcuttur. Resmo’ya Hafız Hüseyin, Yeniköy’e Ali Sadi muallim-i evvel tayin edilmiştir. Rüşdiyelerin öğrenci sayıları şöyledir:¹³⁰

Tablo 2.6. 1871/1872 (H. 1288) Girit Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı	Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı
Kandiye	187	Yeniköy	25
Hanya	87	Hanya İdâdiyesi	31
Resmo	56		

¹¹⁸ BOA, *İ. MVL*, 371/16301, 11 N 1273.

¹¹⁹ BOA, *A. MKT. MVL*, 87/86-1, 8 L 1273.

¹²⁰ *SD*, 1274, s. 131.

¹²¹ *SD*, 1275, ss. 92-94.

¹²² *SD*, 1276, s. 110.

¹²³ *SD*, 1281, s. 127.

¹²⁴ *SD*, 1282, s. 116.

¹²⁵ *SD*, 1284, s. 83.

¹²⁶ *SD*, 1285, ss. 93-96.

¹²⁷ *SD*, 1286, s. 114.

¹²⁸ *SD*, 1287, ss. 123-125.

¹²⁹ F. Demirel, *Age.*, s. 16.

¹³⁰ *SD*, 1288, ss. 140-142.

Girit rüşdiyelerinden Yeniköy Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 25 olmasına rağmen muallim-i evvelle idare edilmektedir. Hanya Rüşdiyesi, idâdî mektebine sahipken Kandiye Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcudu daha fazla olmuştur.

1872/1873 (H. 1289) yılında 4 muallim-i evvelli, 1 muallim-i sânlî 5 rüşdiye ve 1 rüşdiye idâdîsinde toplam 414 öğrenci bulunmaktadır. Yeni muallim-i sânlî rüşdiye 18 öğrencisiyle İspirlenuka'dır. Hanya Rüşdiye İdâdîsi muallim-i sânlî ile idare edilmektedir. Yeniköy Rüşdiyesi muallim-i evvelli değişmiş ve Rasih Efendi tayin edilmiştir.¹³¹

1873/1874 (H. 1290)'te 6 mektepteki öğrenci sayısı 400 olmuştur. Hanya'ya İsmail Efendi, Resmo'ya Hacı Ahmed Efendi muallim-i evvel atanmıştır.¹³²

Girit vilâyeti Laşid sancağına bağlı Yerapatra kazasında nim rüşdiye şeklinde bir mektep açılmış ve muallimliğine 450 kuruş maaşla Kandiye Rüşdiye Mektebi'nden çıkan Recep Efendi başlatılmıştır. Muallim-i sânlîliği için aylık 300 kuruş ve yıllık 500 kuruş masarif-i müteferrika verilmesi uygun bulunmuş ve muallim-i sânlî mahalinden atanması gerektiğinden bilgisi yeterliyse Recep Efendi, değilse başka bir kişi tayin edilmesi istenmiştir.¹³³

1874/1875 (H. 1291) yılında öğrenci sayısı 380'e düşmüştür. Yeniköy Rüşdiyesi daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânlî olmuştur. Hanya muallim-i evveli de Hafız Şakir Efendi'dir.¹³⁴

1875/1876 (H. 1292)'da 3 muallim-i evvelli, 3 muallim-i sânlî ve 1 rüşdiye idâdî mektebinde 403 talebe bulunmaktadır. Yerapatra yeni muallim-i sânlî mekteptir. Hanya Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli yine değişmiş ve Ahmed Efendi olmuştur.¹³⁵ Bu tarihli başka bir kaynakta 8 rüşdiye ve 512 öğrenci mevcuttur. İki kaynak arasındaki fark burada Hanya İnâs ve İstiye rüşdiyelerinin olmasıdır.¹³⁶ Önceki kaynakta Yeniköy, sonraki kaynakta Yenişehir olarak geçmektedir.

1876/1877 (H. 1293)'de rüşdiye sayısı 9'a yükselmiş ve yaklaşık öğrenci sayısı 403 olmuştur. Muallim-i evveli Derviş Efendi olan Hanya İnâs Rüşdiyesi, muallim-i

¹³¹ *SD*, 1289, s. 235.

¹³² *SD*, 1290, s. 208.

¹³³ BOA, *MF. MKT*, 13/86, 10 Ş 1290.

¹³⁴ *SD*, 1291, ss. 212-213.

¹³⁵ *SD*, 1292, s. 152.

¹³⁶ *S. V. Girit*, 1292/1, s. 83.

sânîli Sultâniye ve İstiye rüşdiyeleri yeni mekteplerdir. Yeni görülen bu mekteplerin öğrenci sayıları da verilmemiştir.¹³⁷

1878 (H. 1295) yılında vilâyet genelinde 9 rüşdiye vardır. Bunlar Hanya, Resmo, Kandiye, İşperlenuka, İstiye, Yerepatra, Sultâniye, Seline ve Kisamo'dur. 1876/1877 (H. 1293)'ye göre Seline ve Kisamo yeni rüşdiyelerdir. Yeniköy, Hanya İdâdîsi ve Hanya İnâs Rüşdiyesi'ne ise rastlanılmamıştır.¹³⁸

1880/1881 (H. 1298)'de 3'ü muallim-i evveli, 9 muallim-i sânîli 12 rüşdiyede 511 talebe bulunmaktadır. Hanya, Resmo, Kandiye muallim-i evveli, İşperlenuka, İstiye, Yerepatra, Sultâniye, Seline, Kisamo, Ayamarya, Yeniköy ve Evyanu muallim-i sânîli mekteplerdir. 1878 (H. 1295)'e göre bunlardan Yeniköy tekrar, Ayamarya ve Evyanu ilk defa görülmüştür.¹³⁹ 1881/1882 (H. 1299) yılında sadece öğrenci sayısı değişmiş ve 513 olmuştur.¹⁴⁰

1883/1884 (H. 1301) ve 1884/1885 (H. 1302)'te herhangi bir değişiklik olmamıştır.¹⁴¹ Başka bir kaynakta da bu 1883/1884 (H. 1301) senesinde Vilâyet Maârif Komisyonun çabalarıyla 2 inâs rüşdiyesi tesis edilerek başmuallimlerinin Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nden talep edilip gerekli muallimlerin tayin edildiği belirtilmiştir.¹⁴² 1885/1886 (H. 1303) yılında da artık bu vilâyet görülmemektedir.¹⁴³

2.3.1.4. İşkodra

Bu vilâyet, ilk olarak 1868/1869 (H. 1285) Devlet Salnâmesi'nde karşımıza çıkmıştır. İşkodra daha önce Rumeli eyaleti içinde bulunmaktadır.¹⁴⁴ Prizren, 1869/1870 (H. 1286)'te İşkodra vilâyetine dâhil edilmiştir. Fakat 1871/1872 (H. 1288)'de ayrı bir vilâyet olarak teşkil edildiğinden kendi vilâyet başlığı altında incelenecektir.

1857/1858 (H. 1274)-1866/1867 (H. 1283) yılları arasında sadece İşkodra'da rüşdiye bulunmaktadır.¹⁴⁵ 1859/1859 (H.1275)'da İşkodra Rüşdiyesi'nin muallimi Davud Şükrü Efendi'dir.¹⁴⁶

¹³⁷ *SD*, 1293, s. 155.

¹³⁸ *SD*, 1295, s. 431.

¹³⁹ *SD*, 1298, s. 291.

¹⁴⁰ *SD*, 1299, s. 270.

¹⁴¹ *SD*, 1301, s. 387; *SD*, 1302, s. 409.

¹⁴² Mahmud Cevad, *Age.*, ss. 235-236.

¹⁴³ *SD*, 1303, ss. 327-339.

¹⁴⁴ *SD*, 1285, s.

¹⁴⁵ *SD*, 1274, s. 131; *SD*, 1275, s. 93; *SD*, 1276, s. 110; *SD*, 1277, s. 115; *SD*, 1278, s. 115; *SD*, 1279, s. 119; *SD*, 1280, s. 125; *SD*, 1281, s. 127; *SD*, 1282, s. 116; *SD*, 1283, s. 121.

¹⁴⁶ *SD*, 1275, s. 93.

1867/1868 (H. 1284) yılında rüşdiye sayısı 2'ye çıkmıştır. Muallimi Said Efendi olan Tiran Rüşdiyesi yeni bir mekteptir.¹⁴⁷ 1870/1871 (H. 1287)'de 3 rüşdiye görülmektedir. Yeni açılan rüşdiye, muallimi Salih Efendi olan Akhisar Rüşdiyesi'dir.¹⁴⁸

1871/1872 (H. 1288)'de 3 rüşdiyede 157 öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca İşkodra Rüşdiyesi'ne müderrisinden Arif, Tiran'a Ömer Efendi atanmıştır.¹⁴⁹ 1872/1873 (H. 1289) yılında vilâyette 2 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 4 rüşdiye olup bunlarda yaklaşık 186 öğrenci mevcuttur. Ülgün, yeni muallim-i sânilî mekteptir. Tiran Rüşdiyesi ise muallim-i evveliyken muallim-i sânilî olmuştur.¹⁵⁰

1873/1874 (H. 1290)'te giderek muallim-i sânilî mektep sayısı artmıştır. 1 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî mektepte yaklaşık 151 öğrenci bulunmaktadır. Akhisar (Akçehisar) Rüşdiyesi muallim-i sânilî olmuş ve öğrenci sayısı da verilmemiştir.¹⁵¹

1874/1875 (H. 1291)'te 2 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî mektepte yaklaşık 158 öğrenci karşımıza çıkmaktadır. Tiran Rüşdiyesi'ne Veli Efendi muallim-i evvel olarak atanmıştır.¹⁵²

1875/1876 (H. 1292)'de İşkodra, Manastır vilâyeti içinde gösterilmiştir. 4 rüşdiyesinde 226 öğrenci bulunmaktadır. İşkodra'nın Mekatip Müfettişi Davud Efendi'dir.¹⁵³ 1876/1877 (H. 1293) ve 1878 (H. 1295)'de herhangi bir değişiklik olmamıştır.¹⁵⁴

1880/1881 (H. 1298) yılında vilâyette 5 rüşdiyede 238 talebe görülmektedir. Draç ve Kovaye rüşdiyeleri yeni karşımıza çıkmıştır. İşkodra, Tiran, Akhisar ve Kovaye muallim-i evveli mekteplerdir. Draç'ın durumu belirsiz ve Ülgün Rüşdiyesi yoktur.¹⁵⁵

1881/1882 (H. 1299)'de yine 5 rüşdiye olup bunlarda 196 öğrenci vardır. Draç Rüşdiyesi'nin durumu muallim-i evveli olarak kesinleşmiştir.¹⁵⁶ 1882/1883 (H. 1300)'te İşkodra Rüşdiye Mektebi'nin alt katı ibtidâî mektep yapılmıştır.¹⁵⁷

¹⁴⁷ *SD*, 1284, s. 83.

¹⁴⁸ *SD*, 1287, s. 124.

¹⁴⁹ *SD*, 1288, ss. 140-141.

¹⁵⁰ *SD*, 1289, s. 235.

¹⁵¹ *SD*, 1290, s. 208.

¹⁵² *SD*, 1291, s. 211.

¹⁵³ *SD*, 1292, ss. 151-152.

¹⁵⁴ *SD*, 1293, s. 155; *SD*, 1295, s. 431.

¹⁵⁵ *SD*, 1298, s. 279.

¹⁵⁶ *SD*, 1299, s. 265.

¹⁵⁷ *SNMU*, 1317/2, s. 924.

1883/1884 (H. 1301) ve 1887/1888 (H. 1305) yılları arasında sadece öğrenci sayısı değişikliğe uğramıştır. 1883/1884 (H. 1301)'te 209¹⁵⁸, 1884/1885 (H. 1302)'te 311¹⁵⁹, 1885/1886 (H. 1303)'da 320¹⁶⁰, 1886/1887 (H. 1304)'de 330¹⁶¹, 1887/1888 (H. 1305)'de 300¹⁶² öğrenci bulunmaktadır.

1894/1895 (R. 1310-1311)'te de vilâyette 5 rüşdiye mevcuttur. Bunların açılış tarihleri ise şöyledir:¹⁶³

Tablo 2.7. 1894/1895 (R. 1310-1311) İşkodra Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
İşkodra	270	Draç	Gayrimalûm	Kovaye	1293
Akçahisar	Gayrimalûm	Tiran	Gayrimalûm		

Sonraki yıllarda da rüşdiye sayısı değişmemiştir. Bu nedenle öğrenci sayıları bir tablo halinde gösterilecektir:

Tablo 2.8. İşkodra Vilâyeti Rüşdiyelerinin Yıllara Göre Öğrenci Sayıları

	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı
Rüşdiye ismi	1316¹⁶⁴	1317¹⁶⁵	1318¹⁶⁶	1319¹⁶⁷	1321¹⁶⁸
İşkodra	135	106	128	-	112
Akçahisar	55	73	72	62	51
Draç	47	48	55	60	61
Tiran	81	94	65	78	57
Kovaye	26	22	33	28	28
Yekûn	344	343	353	228	309

5 yıl içinde vilâyetin toplam öğrenci sayıları inişli çıkışlı olmuştur. Sadece Draç Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı sürekli yükselme eğilimindedir. Kovaye Rüşdiyesi, en az öğrenciye sahip rüşdiyedir. İşkodra Rüşdiyesi'nin 1319'da öğrenci sayısı verilmemesine rağmen 100'ün üzerinde öğrenciye sahip olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁵⁸ *SD*, 1301, s. 385.

¹⁵⁹ *SD*, 1302, s. 407.

¹⁶⁰ *SD*, 1303, s. 332.

¹⁶¹ *SD*, 1304, s. 318.

¹⁶² *SD*, 1305, s. 244.

¹⁶³ *M.İ 1310-1311*, s. 31.

¹⁶⁴ *SNMU*, 1316/1, ss. 822-825.

¹⁶⁵ *SNMU*, 1317/2, ss. 920-921.

¹⁶⁶ *SNMU*, 1318/3, ss. 1020-1021.

¹⁶⁷ *SNMU*, 1319/4, ss. 350-351.

¹⁶⁸ *SNMU*, 1321/6, ss. 317-318.

2.3.1.5. Kosova

Bu vilâyet 1878 (H. 1295) yılındaki kaynakta mevcuttur. Manastır vilâyetinin rüşdiyeleri bu yıl Kosova'nın içindedir. Bunlar Piriştine, Prizren, Üsküb, İştib, İlbasan, Debre-i Bala, Yakova ve İpek'tir. 1876/1877 (H. 1293)'ye göre yeni görülen rüşdiye İpek'tir.¹⁶⁹

1880/1881 (H. 1298)'de 7 muallim-i evveli, 6 muallim-i sânilî 13 rüşdiyede 485 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyeler Piriştine, Üsküb, İştib, İpek, Vulçitrin, Karatuva ve Yenipazar'dır. Komanova, Belene, Radovişte, Taşlıca, Pirepol ve Akova muallim-i sânilî mekteplerdir. Yenipazar ve Taşlıca rüşdiyeleri 1878 (H. 1295)'de Bosna vilâyeti sınırları içindedir. Yine 1878 (H. 1295)'e göre yeni görülenler Komanova, Karatuva, Radovişte, Pirepol ve Akova'dır.¹⁷⁰ Piriştine Rüşdiye Mektebi bu yılda banizadeler Ziya, Ali Dâniş ve Fuad Beyler tarafından tekrar inşa edilmiştir.¹⁷¹

1881/1882 (H. 1299)'de 8 muallim-i evveli, 6 muallim-i sânilî 14 rüşdiyede 566 öğrenci bulunmaktadır. Palanka ve Geylan, yeni açılan muallim-i sânilî rüşdiyelerdir. Belene ise görülmemiştir. İpek, Vulçitrin ve Akova daha önce muallim-i sâniliyken muallim-i evveli rüşdiyeler olmuştur.¹⁷² 1883/1884 (H. 1301)'te 16 rüşdiyede 828 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan rüşdiyeler Senice ve Koçane'dir. Yakova Rüşdiyesi, 1881/1882 (H. 1299)'de Manastır vilâyetinde iken bu sene Kosova sınırları içindedir. Yine Vulçitrin Rüşdiyesi bu sene Manastır vilâyeti sınırları içinde gösterilmiştir.¹⁷³ Bu sene Mahmud Cevad da Koçane'de bir rüşdiye mektebi inşasına başladığını belirtmiştir.¹⁷⁴

1884/1885 (H. 1302)'te öğrenci sayısı 870 çıkmıştır.¹⁷⁵ 1885/1886 (H. 1303)'da 18 rüşdiyede yaklaşık 1.091 öğrenci mevcuttur. Yenivaroş yeni açılan rüşdiye olmuştur. Vulçitrin, bu sene yine Kosova sınırları içinde gösterilmiştir.¹⁷⁶

1886/1887 (H. 1304) yılında 19 rüşdiye olup öğrenci sayısı yaklaşık 1.099'dur. Yeni karşımıza çıkan rüşdiye Mitroviçe'dir.¹⁷⁷ Aynı tarihli bir başka kaynakta rüşdiye

¹⁶⁹ *SD*, 1295, s. 430.

¹⁷⁰ *SD*, 1298, s. 2.

¹⁷¹ *S. V. Kosova*, 1304/4, s. 75.

¹⁷² *SD*, 1299, s. 269.

¹⁷³ *SD*, 1301, s. 398.

¹⁷⁴ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 235.

¹⁷⁵ *SD*, 1302, s. 420.

¹⁷⁶ *SD*, 1303, s. 331.

¹⁷⁷ *SD*, 1304, s. 317.

sayısı 18'dir. Bu kaynakta yeni Varoş Rüşdiyesi görülmemiştir. Koçane ve Pirepol rüşdiyeleri hariç öğrenci sayısı 920'dir.¹⁷⁸

1887/1888 (H. 1305)'de rüşdiye sayısı 18'e düşmüş ve öğrenci sayısı 948 olmuştur. Yenivaroş Rüşdiyesi bu sene görülmeyen rüşdiye olmuştur. Diğer bir kaynakta rüşdiye sayısı aynıdır. Geylan, Koçane ve Pirepol rüşdiyeleri hariç öğrenci sayısı 891'dir.¹⁷⁹

1893/1894 (H. 1311)'te 21 zükûr, 1 inâs 22 rüşdiyede 1.557 talebe ve 57 muallim gösterilmiştir.¹⁸⁰ 1894/1895 (R. 1310-1311)'te 22 zükûr rüşdiyesi ve 1 Üsküb İnâs Rüşdiyesi toplam 23 mektep bulunmaktadır. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Preşuva, Brane, Prizren, Kalkandelen ve Gostivar yeni görülen rüşdiyelerdir. Prizren ve Kalkandelen rüşdiyeleri Manastır vilâyeti dâhilinde görülmüştür. Üsküb Rüşdiyesi de idâdiye çevrilmiştir. Kaynakta mekteplerin açılış tarihleri mevcut olup şöyledir:¹⁸¹

Tablo 2.9. 1894/1895 (R. 1310-1311) Kosova Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
İştib	286	Yenipazar	268
Radovişte	291	Akova	287
Palanka	289	Taşlıca	282
Koçane	301	Pirepol	282
Karatuva	296	İpek	292
Komanve	287	Yakova	292
Piriştine	286	Brane	311
Geylan	297	Prizren	272
Preşuva	304	Kalkandelen	297
Mitroviçe	302	Gostivar	309
Vulçitrin	292	Üsküb İnâs	309
Senice	298		

Burada verilen açılış tarihlerine göre, Yenipazar Rüşdiyesi vilâyetin en önce açılan mektebi olmuştur. Brane Rüşdiyesi de 311 tarihiyle en son açılan rüşdiyedir. Bir yıl içinde 2'den fazla mektep açılmamıştır.

1896/1897 (H. 1314)'de 22 rüşdiye mevcuttur. Fakat 1895/1896 (R. 1311-1312) tarihli istatistikte Brane Rüşdiyesi gösterilmişse de burada verilmemiştir.¹⁸² 1898/1899 (H. 1316)'da 1 inâs, 22 zükûr rüşdiyesinde 1.376 öğrenci görülmüştür. 1896/1897 (H.

¹⁷⁸ S. V. Kosova, 1304, ss. 74-259.

¹⁷⁹ S. V. Kosova, 1305/5, ss. 72-235.

¹⁸⁰ S. V. Kosova, 1311/6, ss. 224-225.

¹⁸¹ M.İ 1310-1311, ss. 30-31, 44.

¹⁸² S. V. Kosova, 1314/7, ss. 160-644.

1314)'ye göre Brane rüşdiyesi tekrar bulunmaktadır.¹⁸³ 1899/1900 (H. 1317)¹⁸⁴ ve 1900/1901 (H. 1318)¹⁸⁵, de öğrenci sayısı 1.304'tür.

1901/1902 (H. 1319)'de 24 rüşdiyenin 1.408 öğrencisi vardır. 79 öğrencili Köprülü Rüşdiyesi yeni açılmıştır.¹⁸⁶ 1903/1904 (H. 1321)'te 1 inâs, 24 zükûr rüşdiyesinde 1.563 öğrenci görülmüştür. 1901/1902 (H. 1319)'ye göre Osmaniye ve Yenivaroş yeni açılmıştır. Seniçe Rüşdiyesi'nin yerine de idâdî mektebi vardır.¹⁸⁷

2.3.1.6. Manastır

Bu vilâyet ilk olarak 1875/1876 (H. 1292)'da karşımıza çıkmıştır. Bu vilâyetteki rüşdiyeler daha önce bağlı oldukları vilâyetlerle birlikte tablo halinde verilecektir. Prizren ve İşkodra'nın tamamı, Selanik'in bir kısım rüşdiyeleri bu vilâyet içinde gösterilmiştir.

1875/1876 (H. 1292)'da 13 muallim-i evveli, 8 muallim-i sânilî rüşdiyede 1.055 öğrenci mevcuttur. Palanka Rüşdiyesi, bu yıl yeni görülmüştür. Naslıç ve Üsküb rüşdiyelerinin muallim-i evveleri değişmiştir.¹⁸⁸

---

¹⁸³ *SNMU*, 1316/1, ss. 1136-1140.

¹⁸⁴ *SNMU*, 1317/2, ss. 1331-1335.

¹⁸⁵ *SNMU*, 1318/3, ss. 1503-1508.

¹⁸⁶ *SNMU*, 1319/4, ss. 771-776.

¹⁸⁷ *SNMU*, 1321/6, ss. 629-633.

¹⁸⁸ *SD*, 1292, ss. 151-152.

Tablo 2.10. 1875/1876 (H. 1292) Manastır Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı	Daha önce bağlı bulunduğu vilâyet
Manastır	Hüseyin Sarim	106	Selanik
Ohri	Zünnun	44	Selanik
Pirlepe	Cafer	56	Selanik
Görice	Mehmed Emin	27	Selanik
Nasliç	Hüseyin	25	Selanik
Prizren	Müderrişinden Salih	152	Prizren
Piriştine	Besim	75	Prizren
İştib	Şahabeddin	50	Prizren
Üsküb	Mehmed Tevfik	46	Prizren
Debre-i Bala	Zeynelabidin	72	Prizren
İlbasan	Hüseyin	62	Prizren
İşkodra	Müderrişinden Arif	40	İşkodra
Tiran	Veli	102	İşkodra
Filorine	Muallim-i sâni	12	Selanik
Topçular Karyesi	“	20	Selanik
Kayalar	“	15	Selanik
Kesriye	“	23	Selanik
Palanka	“	22	Yeni
Komanova	“	20	Prizren
Akçahisar	“	30	İşkodra
Ülgün	“	54	İşkodra

Burada en çok öğrenciye sahip rüşdiye mektebi, Prizren’dir. Prizren Rüşdiyesi’ni Manastır takip etmektedir. Öğrenci sayıları 50’nin altında olup muallim-i evvel ile idare edilen rüşdiye mektepleri olduğu gibi 50’den fazla öğrencisi bulunurken muallim-i sâniiler ile yönetilen mektepler mevcuttur. 21 rüşdiyeden 2’sinin muallimi müderrişindedir.

1876/1877 (H. 1293) yılında 14 muallim-i evveli, 9 muallim-i sâniili 23 rüşdiye bulunmaktadır. Yeni açılan rüşdiyeler hariç öğrenci sayısı bir önceki yıllla aynıdır. Muallim-i evveli Abdullah Vehbi olan Yakova ve muallim-i sâniili Kolonya yeni görülen rüşdiyelerdir. Piriştine Rüşdiyesi’nin muallim-i evveli değişmiş ve Ömer Kamil olmuştur.¹⁸⁹

1878 (H. 1295)’de Manastır vilâyeti yoktur. Bu vilâyetin rüşdiyeleri Selanik, Kosova ve İşkodra vilâyetleri içinde görülmüştür. İşkodra, Tiran, Akçahisar, Ülgün; İşkodra vilâyeti olarak ayrılmıştır. Piriştine, Prizren, Üsküb, İştib, İlbasan, Debre-i Bala ve Yakova rüşdiyeleri yeni görülen Kosova vilâyeti içindedir. Ohri, Pirlepe, Manastır,

¹⁸⁹ SD, 1293, ss. 154-155

Kesriye, Görice, Naslıç, Kayalar, Kolonya ve Palanka da Selanik vilâyeti dâhilindedir. Florine, Topçular Karyesi ve Komanova rüşdiyeleri 1876/1877 (H. 1293)'ye göre yoktur.¹⁹⁰

1880/1881 (H. 1298) yılında 1878 (H. 1295)'e göre Manastır vilâyeti tekrar görülmüştür. 13 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî 16 rüşdiyede 764 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyeler Manastır, Kırçova, Serfiçe, Ohri, Pirlepe, Görice, Topçular, Kesriye, Naslıç, İstarova, Debre-i Bala, Prizren, Yakova, İlbasan'dır. Muallim-i sânilî olanlar ise Florine, Kayalar ve İstarova'dır. Kırçova, Serfiçe, Florine ve Topçular yeni açılan rüşdiyelerdir.¹⁹¹

1881/1882 (H. 1299)'de 16 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 18 rüşdiyede 813 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan muallim-i evveli rüşdiyeler Kalkandelen ve Kolonya'dır. İstarova Rüşdiyesi daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî mektep olmuştur.¹⁹²

1883/1884 (H. 1301) yılında Serfiçe ayrı mutasarrıflık olarak gösterilmiştir. Mutasarrıflıkta 5 rüşdiyede 228 öğrenci bulunmaktadır. Bu rüşdiyeler Serfiçe, Topçular, Naslıç, Kayalar ve Cuma'dır. Yeni görülen rüşdiye Cuma olmakla birlikte daha önce 1881/1882 (H. 1299) yılında Selanik vilâyetinde aynı isimde rüşdiye bulunmaktadır. Bu yıl Selanik'te bu rüşdiye olmadığından aynı rüşdiye olabileceği kanısına varılmıştır. Manastır vilâyetinde 14 rüşdiyede 892 öğrenci mevcuttur. Manastır, Kalkandelen, Kırçova, Ohri, Pirlepe, Görice, Ustruga, Debre-i Bala, Prizren, Kolonya, İlbasan, İstarova, Florine ve Vulçitrin vilâyet rüşdiyeleridir. Vulçitrin Rüşdiyesi 1881/1882 (H. 1299)'de Kosova vilâyetindedir. Yeni açılan rüşdiye, Ustruga'dır. Kesriye bu sene görülmeyen rüşdiye olmuştur.¹⁹³

1884/1885 (H. 1302)'te mutasarrıflıkta 5 rüşdiyede 229, vilâyette 15 rüşdiyede 893 öğrenci görülmüştür. Yeni açılan rüşdiye Keser'dir fakat bu rüşdiyenin ismi Kesriye'dir.¹⁹⁴

1885/1886 (H. 1303)'da mutasarrıflıkta 4 rüşdiyede 178 öğrenci mevcuttur. Rüşdiyeleri arasında Cuma yoktur. Vilâyette 14 rüşdiyede 941 öğrenci bulunmaktadır. Buradaki Vulçitrin Rüşdiyesi de Kosova vilâyeti içinde görülmüştür.¹⁹⁵

¹⁹⁰ *SD*, 1295, ss. 430-431.

¹⁹¹ *SD*, 1298, ss. 291-292.

¹⁹² *SD*, 1299, s. 269.

¹⁹³ *SD*, 1301, s. 386.

¹⁹⁴ *SD*, 1302, ss. 419-420.

1886/1887 (H. 1304)'de mutasarrıflıkta 4 rüşdiyede 174 öğrenci, vilâyette 16 rüşdiyede yaklaşık 945 öğrenci bulunmaktadır. Yeni açılan rüşdiyeler Horpışte ve Bihlişte olmuştur.¹⁹⁶

1887/1888 (H. 1305) yılında Serfiçe'de öğrenci sayısı 155'e düşmüştür. Kayalar Rüşdiyesi, nam-ı diğer Cuma olarak gösterilmiştir. Vilâyette öğrenci sayısı 918 olmuştur.¹⁹⁷ 1889/1890 (R. 1305) tarihli bir kaynakta Serfiçe, mutasarrıflık olarak ayrılmamıştır. Vilâyetin bir sancağıdır. Rüşdiye sayısı 18'dir. Fazla olarak Manastır İnâs Rüşdiyesi mevcuttur. Prizren, Kalkandelen ve Ustruga rüşdiyelerine ise rastlanmamıştır.¹⁹⁸

1890/1891 (H. 1308)'de başlangıçta rüşdiye sayısı 18'dir. Fakat Manastır Rüşdiyesi idâdiye kalb edilmiştir.¹⁹⁹ 1895/1896 (H. 1313)'da 15 rüşdiye görülmüştür. Görice Rüşdiyesi idâdiye çevrilmiştir. Bihlişte Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır.²⁰⁰

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğine göre 15 zükûr, 1 inâs 16 rüşdiye görülmüştür. Bunların açılış tarihleri şöyle verilmiştir.²⁰¹

Tablo 2.11. 1894/1895 (R. 1310-1311) Manastır Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
Pirlepe	Namalûm	Horpışte	303
Ohri	Namalûm	Serfiçe	Namalûm
Florine	288	Nasliç	284
Kırçova	295	Kayalar (Cuma)	293
Bihlişte	312	Kozane (Topçular)	Namalûm
Kesriye	286	İlbasan	289
Kolonya	292	Debre-i Bala	Namalûm
İstarova	Namalûm	Manastır İnâs	304

16 rüşdiye mektebinin 6'sının açılış tarihi verilememiştir. Açılış tarihlerine göre vilâyetin en eski rüşdiyesi Kayalar olmuştur. Bihlişte Rüşdiyesi de 312 tarihiyle en son açılan mekteptir. Bir sene içinde birden fazla mektep açılmamıştır.

1895/1896 (R. 1311-1312) istatistiğinde sayı olarak bir değişiklik olmamıştır.²⁰² Vilâyette, Bihlişte Rüşdiyesi hariç öğrenci sayısı 1898/1899 (H. 1316)²⁰³, 1899/1900

¹⁹⁵ SD, 1303, ss. 331-332.

¹⁹⁶ SD, 1304, ss. 317-318.

¹⁹⁷ SD, 1305, ss. 243-244.

¹⁹⁸ S. V. Manastır, 1305 Mali/1, ss. 156-221.

¹⁹⁹ S. V. Manastır, 1308/2, ss. 19-246.

²⁰⁰ S. V. Manastır, 1313/6, ss. 74-164.

²⁰¹ M.İ 1310-1311, s. 42, 44.

²⁰² M.İ 1311-1312, ss. 42-43, 45.

²⁰³ SNMU, 1316/1, ss. 1185-1188.

(H. 1317)²⁰⁴ ve 1900/1901 (H. 1318)²⁰⁵, de aynı yani 712 verilmiştir. 1901/1902 (H. 1319)'de yine 16 rüşdiyede 614 talebe mevcuttur. Fakat Serfiçe Rüşdiyesi olmayıp Alasonya Rüşdiyesi yenidir.²⁰⁶

1903/1904 (H. 1321)'te 3 inâs, 16 zükûr rüşdiyesi görülmüştür. Gramiş (Gdamiş), Serfiçe İnâs ve Alasonya İnâs yenidir. İlbasan Rüşdiyesi hariç öğrenci sayısı da 833 olmuştur.²⁰⁷

2.3.1.7. Prizren

Rüşdiye açılması için irâde çıkan 25 mahalden biri de Niş'tir. 29 Ocak 1856 (21 Ca 1272)'da Niş Maârif Meclisi'nin Niş'de bir mekteb-i rüşdiye açılması için merkeze gönderdikleri mazbata ele alınmıştır. Niş Kalesi içinde Miri Konağı civarında nehre nâzır olan bina 2.000-3.000 kuruş masrafla rüşdiye mektebi haline koyulabileceği belirtilerek, Niş ulemasından Hafız Abdurrahman Efendi'nin Arabî, İbrahim Efendi'nin Farisî ve Said Efendi'nin sülûs ve nesh-i meşk hocası olarak tayin edilmesi istenmiştir.

2 Ekim 1856 (2 S 1273)'da çıkarılan irâdeyle rüşdiye talimâtı gereği muallim-i evvelinin Dâr-ül-muallimîn mezunlarından atanması ve muallim-i sâni olacak kişinin de Arabî ve Farisî bilerek muallim-i evvele yardımcı olması ve elinde sülûs ve nesh yazısı bulunması gerektiğinden zikr olunan hocalardan hangisi bu konuda ehliyetli ise onun isminin bildirilmesi istenmiştir.²⁰⁸

Prizren başlangıçta Üsküp eyaletine bağlıdır. 1869/1870 (H. 1286)'te ise İşkodra vilâyeti içinde görülmüştür.²⁰⁹ 1872/1873 (H. 1289)'te ayrı bir vilâyet olarak karşımıza çıkmıştır.²¹⁰

1858/1859 (H. 1275)-1870/1871 (H. 1287) yılları arasında sadece Prizren Rüşdiyesi görülmektedir. 1858/1859 (H. 1275) yılında Prizren'in Muallimi Hüseyin Racih Efendi'dir.²¹¹ 1861/1862 (H. 1278)'de Salih Efendi, muallim olarak atanmıştır.²¹² 1867/1868 (H. 1284)'de ise muallim, Süleyman Efendi olmuştur.²¹³

²⁰⁴ SNMU, 1317/2, ss. 1387-1390.

²⁰⁵ SNMU, 1318/3, ss. 1559-1562.

²⁰⁶ SNMU, 1319/4, ss. 889-891.

²⁰⁷ SNMU, 1321/6, ss. 664-667.

²⁰⁸ BOA, *İ. DH*, 356/23504, 1 S 1273.

²⁰⁹ SD, 1286, s. 196.

²¹⁰ SD, 1288, s. 242.

²¹¹ SD, 1275, s. 94.

²¹² SD, 1278, s. 115.

²¹³ SD, 1284, s. 83.

1871/1872 (H. 1288)'de vilâyette 6 rüşdiye bulunmaktadır. 4 muallim-i evveli rüşdiyede 220 öğrenci ve 2 muallim-i sânilî mektep vardır. İştib, Debre-i Bala, Piriştine ve Komanve rüşdiyeleri yenidir. Üsküp, Selanik vilâyetinden ayrılmıştır.²¹⁴ Piriştine Mektebi Mirmiran Abdurrahman Paşa tarafından yaptırılmıştır.²¹⁵

Tablo 2.12. 1871/1872 (H. 1288) Prizren Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Prizren	Müderrişinden Süleyman	85
Üsküp	Abdullah Seraçi	99
İştib	Şahabeddin	15
Debre-i Bala	İbrahim	21
Piriştine	Muallim-i sânilî	-
Komanve (Komanova)	Muallim-i sânilî	-

Vilâyetin en fazla öğrenciye sahip rüşdiyesi Üsküp'tür. Bu rüşdiyeyi Prizren takip etmektedir. İştib ve Debre-i Bala mekteplerinin öğrenci sayıları az olmakla birlikte muallim-i evvel idaresindedirler. Muallim-i sânilî mekteplerin öğrenci sayısı verilmemiştir. 5 mektepten 1 tanesi medrese kaynaklı hocaya sahiptir.

1872/1873 (H. 1289)'te 7 rüşdiyede 507 öğrenci bulunmaktadır. Niş Rüşdiyesi, Tuna vilâyetinden ayrılarak bu vilâyet sınırları içine dâhil edilmiştir. Muallim-i evveli Hasan Efendi olan Niş Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 91'dir.²¹⁶

1873/1874 (H. 1290) yılında yine 7 rüşdiye olup yaklaşık 507 öğrenci mevcuttur. Piriştine Rüşdiyesi'ne muallim-i evvel olarak Besim Efendi atanmıştır. Ayrıca öğrenci sayısı belli olmamaktadır. Prizren, Niş ve Debre-i Bala rüşdiyelerinin hocaları değişmiştir.²¹⁷

1874/1875 (H. 1291)'te rüşdiye sayısı 8'e çıkmıştır ve yaklaşık 501 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli Hüseyin Efendi olan İlbasan Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Böylece 7 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî rüşdiye görülmüştür.²¹⁸

1875/1876 (H. 1292)'da Prizren vilâyeti görülmemektedir. Niş Rüşdiyesi Tuna vilâyeti; Prizren, Piriştine, İştib, Üsküb, Debre-i Bala, İlbasan ve Komanve rüşdiyeleri Manastır vilâyeti dâhilindedir.²¹⁹

²¹⁴ SD, 1288, ss. 140-146.

²¹⁵ S. V. Kosova, 1304, s. 88.

²¹⁶ SD, 1289, s. 235.

²¹⁷ SD, 1290, s. 208.

²¹⁸ SD, 1291, s. 212.

²¹⁹ SD, 1292, ss. 148-152.

2.3.1.8. Rumeli-i Şarkî

Bu vilâyet 1885/1886 (H. 1303) yılında görülmüştür. 2 tane rüşdiye bulunmaktadır. Bunlar en son 1878 (H. 1295)'de görülen Zağra-i Atik ve 1881/1882 (H. 1299)'de görülen Filibe'dir.²²⁰ 1887/1888 (H. 1305) yılında rüşdiye sayısı 3'e çıkmıştır. Yeni açılan Filibe İnâs Rüşdiyesi'dir.²²¹

2.3.1.9. Selanik

Başlangıçta eyalet olan Selanik, vilâyet sistemine geçildikten sonra aynı isimle idarî sistemdeki yerini almıştır. Rumeli eyaleti kaldırıldıktan sonra bu eyalet dâhilindeki Manastır, Ohri ve Görice, Selanik vilâyetine dâhil edilmişlerdir. Bu nedenle adı geçen 3 rüşdiye, bu vilâyet içinde ele alınacaktır. 1865/1866 (H. 1282)'da Tırhala (Yenişehir Fenar) sancağı Selanik eyaleti dâhilinde verilmişse²²² de bu konu Yanya vilâyeti içinde ele alınmıştır. Yine Üsküp eyaleti içindeki Üsküp, 1869/1870 (H. 1286)'te bu vilâyete dâhil olmuştur.²²³ 1869/1870 (H. 1286), 1870/1871 (H. 1287), 1871/1872 (H. 1288) yıllarında Ohri, İşkodra vilâyeti dâhilinde olmakla birlikte burada ele alınmaya devam edilmiştir.²²⁴

1857/1858 (H. 1274) yılında rüşdiye olarak karşımıza Manastır çıkmaktadır.²²⁵ 1858/1859 (H. 1275)'da rüşdiye sayısı 4 olmuştur. Bu rüşdiyeler şöyledir:²²⁶

Tablo 2.13. 1858/1859 (H. 1275) Selanik Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallimi
Manastır	Müderrişinden Ahmed Şükrü
Siroz	Mehmed Sadık
Drama	Mustafa
Selanik	Süleyman

Vilâyetin mektepleri, muallim-i evvelle idare edilmektedirler. 4 rüşdiye mektebinden yalnız 1'i müderrişinden muallime sahip olmuştur.

1860/1861 (H. 1277)'de Nevrekop Rüşdiyesi'yle birlikte sayı 5 çıkmıştır. Nevrekop Rüşdiyesi'nin muallimi Hüseyin Efendi'dir.²²⁷ 1861/1862 (H. 1278)'de bu rüşdiyenin muallimi Mustafa Efendi olmuştur.²²⁸

²²⁰ SD, 1303, s. 332.

²²¹ SD, 1305, s. 243.

²²² SD, 1282, s. 156.

²²³ SD, 1286.

²²⁴ SD, 1286, s. 196; SD, 1288, s. 242.

²²⁵ SD, 1274, s. 131.

²²⁶ SD, 1275, ss. 93-94.

1862/1863 (H. 1279)-1863/1864 (H. 1280) yıllarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1864/1865 (H. 1281)'te 7 rüşdiye karşımıza çıkmıştır. Muallimi Zünnun Efendi olan Ohri ve Mehmed Emin Efendi olan Görice rüşdiyeleri yeni mekteplerdir.²²⁹

1865/1866 (H. 1282)'da rüşdiye sayısı 8'e yükselmiştir. Yeni görülen mektep Üsküp Rüşdiyesi'dir. Muallimi ise verilmemiştir.²³⁰ 1867/1868 (H. 1284) yılında Selanik'e Salih, Üsküb'e Ahmed Sıdkı muallim olarak atanmıştır.²³¹ 1869/1870 (H. 1286)'te Üsküb Rüşdiyesi'nin muallimi değişmiş ve Abdullah Seraçî Efendi tayin edilmiştir.²³²

1870/1871 (H. 1287)'de rüşdiye sayısı 11 olmuştur. Yeni rüşdiyeler olan Kesriye'ye Süleyman, Pirlepe'ye Cafer ve İskeçe'ye Hurşid Efendiler muallim-i evvel olarak atanmışlardır.²³³

1871/1872 (H. 1288) yılında rüşdiye sayısı 10'a düşmüştür ve öğrenci sayısı yaklaşık 648'dir. Üsküp Rüşdiyesi, Prizren vilâyetine dâhil olduğundan artık bu vilâyet içinde ele alınacaktır.²³⁴

1872/1873 (H. 1289)'te 11 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî 16 rüşdiyede yaklaşık 901 öğrenci mevcuttur. Muallimi Hasan Efendi olan Nasliç yeni muallim-i evveli mekteptir. Florine, Karaferye, Kayalar, Vodina, Sepeska (Sıpıska) yeni muallim-i sânilî mekteplerdir.²³⁵

1873/1874 (H. 1290) yılında 18 rüşdiyede yaklaşık 976 öğrenci görülmüştür. Bu rüşdiyelerin 12'si muallim-i evveli, 6'sı muallim-i sânilîdir. Yeni açılan muallim-i evveli mektepler, Yenice-i Vardar ve Köprülü rüşdiyeleridir. Kesriye Rüşdiyesi daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî rüşdiye olmuştur. Selanik'e müderrisînden Süleyman, Yenice-i Vardar'a Süleyman, Köprülü'ye Zeynel ve İskeçe Rüşdiyesi'ne Mehmed Efendi muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir.²³⁶

1874/1875 (H. 1291)'te 20 rüşdiyenin 13'ü muallim-i evveli, 7'si muallim-i sânilîdir. Öğrenci sayısı 930'a düşmüştür. Yeni açılan Yenice-i Karasu muallim-i evveli, Topçular Karyesi muallim-i sânilî rüşdiyedir. Kesriye Rüşdiyesi'nin bir diğer

²²⁷ *SD*, 1277, ss. 115-116.

²²⁸ *SD*, 1278, ss. 115-116.

²²⁹ *SD*, 1281, ss. 127-128.

²³⁰ *SD*, 1282, ss. 121-122.

²³¹ *SD*, 1284, ss. 83-84.

²³² *SD*, 1286, ss. 114-115.

²³³ *SD*, 1287, ss. 123-125.

²³⁴ *SD*, 1288, ss. 140-146.

²³⁵ *SD*, 1289, s. 234.

²³⁶ *SD*, 1290, s. 207.

ismi de Vodine-i Karacaabad'dır. Siroz'a Hasan Ragıp, Manastır'a Hüseyin Sarım, Yenice-i Karasu'ya Mehmed Efendi muallim-i evvel atanmıştır.²³⁷

1875/1876 (H. 1292) yılında 11 rüşdiyenin 8'i muallim-i evveli, 3'ü muallim-i sânilidir. Bu rüşdiyelerde 686 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyeler; Selanik, Siroz, Yenice-i Vardar, Drama, Köprülü, Nevrekop, Yenice-i Karasu, Ustrumca'dır. Muallim-i sânilî rüşdiyeler Karaferye, Vodine, Sepeska'dır. İskeçe Rüşdiyesi ise yoktur. Muallimi Mustafa Efendi olan Ustrumca yeni karşımıza çıkmıştır. Siroz Rüşdiyesi'nin hoca ismi verilmemiştir. Köprülü'ye Mustafa Asım, Yenice-i Vardar'a Ali Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir. Manastır, Ohri, Pirlepe, Görice, Naslıç, Florine, Topçular Karyesi, Kayalar ve Kesriye rüşdiyeleri, Manastır vilâyeti sınırları içinde incelenecektir.²³⁸

1876/1877 (H. 1293)'de 8'i muallim-i evveli, 4'ü muallim-i sânilî 12 rüşdiyede yaklaşık 663 öğrenci bulunmaktadır. Muallimi Mustafa Efendi olan Selanik İnâs Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Yenice-i Vardar Rüşdiyesi daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî olmuştur.²³⁹

1877/1878 (H. 1294)'de ise 21 rüşdiye mevcuttur. Bunların isimleri şöyledir: Selanik, Ustrumca, Drama, Siroz, Köprülü, Nevrekop, Yenice-i Karasu, Ohri, Pirlepe, Manastır, Kesriye, Görice, Naslıç, İstarova, Kayalar, Kolonya, Karacaabad, Vodine, Palanka, Yenice-i Vardar, Karaferye. İstarova ve Karacaabad rüşdiyeleri yeni karşımıza çıkmıştır. Sepeska ve Selanik İnâs Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır. Bu yılda Manastır vilâyeti verilmemiştir ve görüldüğü üzere vilâyetin rüşdiyeleri Selanik dâhilindedir.²⁴⁰

1880/1881 (H. 1298) yılına gelindiğinde vilâyette 9'u muallim-i evveli, 6'sı muallim-i sânilî 15 rüşdiyede 705 talebe mevcuttur. 1877/1878 (H. 1294)'e göre yeni muallim-i evveli rüşdiyeler Selanik İnâs ve Cuma, muallim-i sânilî olanlar Vodine-i Karaca, Ksendire, Temurhisar ve Zihne'dir. Yenice-i Karasu, Kolonya, Palanka ve Karacaabad rüşdiyeleri ise görülmemiştir. Karacaabad Rüşdiyesi'nin Vodine-i Karacaabad ile aynı olması ihtimal dâhilindedir. Yenice-i Karasu isminde bir rüşdiye de Edirne vilâyetinde mevcuttur. Manastır, Ohri, Pirlepe, Kayalar, Görice, Kesriye, Naslıç,

²³⁷ *SD*, 1291, ss. 210-211.

²³⁸ *SD*, 1292, ss. 150-152.

²³⁹ *SD*, 1293, s. 153.

²⁴⁰ *SD*, 1294, s. 430.

İstarova rüşdiyeleri yine Manastır vilâyeti dâhilindedir.²⁴¹ 1881/1882 (1299)'de 15 rüşdiyedeki öğrenci sayısı 768'e yükselmiştir.²⁴²

1883/1884 (H. 1301)'te 14 rüşdiyede 851 öğrenci bulunmaktadır. 1881/1882 (H. 1299)'ye göre Cuma Rüşdiyesi görülmemiştir. Vodine-i Karaca, Vodine-i Karacaabad şeklinde belirtilmiştir.²⁴³

1884/1885 (H. 1302)'te ise öğrenci sayısı 937'ye ulaşmıştır.²⁴⁴ 1885/1886 (H. 1303) yılında öğrenci sayısı 1.069 olmakla birlikte yine sayı 14'tür. Ksendire Rüşdiyesi olmayıp Cuma-i Bala yeni görülmüştür.²⁴⁵ Başka bir kaynakta rüşdiye sayısı 14'tür. Fakat Vodine-i Karacaabad olmayıp Doyran Rüşdiyesi vardır.²⁴⁶

1886/1887 (H. 1304)'de 15 rüşdiyede 1.110 öğrenci bulunmaktadır. Kavadar Rüşdiyesi'ne yeni rastlanılmıştır. Karacaabad Rüşdiyesi'nin Vodine-i Karacaabad ile aynı olduğu düşünülmektedir.²⁴⁷

1887/1888 (H. 1305)'de rüşdiye sayısı 16 olup öğrenci sayısı 1.143'tür. Siroz İnâs Rüşdiyesi yeni açılan mekteptir. Kavadar Rüşdiyesi'nin diğer ismi Tikveş'tir.²⁴⁸

1894/1895 (H. 1312)'te 1 inâs, 11 zükûr 13 rüşdiye bulunmaktadır. Selanik Rüşdiyesi, İdâdî Mektebine şube yapılmış, Siroz ve Drama rüşdiyeleri ise lağvedilip idâdîlerle birleştirilmiştir. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Siroz İnâs ve Karacaabad rüşdiyelerine rastlanmayıp Kavala yeni görülen rüşdiye olmuştur.²⁴⁹

Diğer bir kaynakta, 1894/1895 (R. 1310-1311)'te 2 inâs, 13 zükûr rüşdiyesi vardır. Önceki kaynağa göre Pravişte ve Nevrekop İnâs rüşdiyeleri yeni görülmüştür.²⁵⁰ 1895/1896 (R. 1311-1312)'da yine 15 rüşdiye mevcuttur. Nevrekop İnâs'ın yerini Siroz İnâs almıştır. Bu rüşdiyelerin açılış tarihleri ise şöyledir.²⁵¹

²⁴¹ *SD*, 1298, ss. 285-286.

²⁴² *SD*, 1299, s. 269.

²⁴³ *SD*, 1301, ss. 385-386.

²⁴⁴ *SD*, 1302, ss. 407-408.

²⁴⁵ *SD*, 1303, s. 331.

²⁴⁶ *S. V. Selanik*, 1303/9, ss. 85-454.

²⁴⁷ *SD*, 1304, ss. 316-317.

²⁴⁸ *SD*, 1305, s. 243.

²⁴⁹ *S. V. Selanik*, 1312/13, ss. 119-496.

²⁵⁰ *M.İ 1310-1311*, s. 29, 44.

²⁵¹ *M.İ 1311-1312*, s. 29, 45.

Tablo 2.14. 1895/1896 (R. 1311-1312) Selanik Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
Selanik	276	Zihne	291
Ustrumca	Gayrimalûm	Temurhisar	292
Köprülü	289	Nevrekop	276
Tikveş	301	Kavala	306
Vodine	Gayrimalûm	Pravişte	311
Yenice	288	Selanik İnâs	Namalûm
Kareferiye	286	Nevrekop İnâs	306
Cuma-i Bala	290	Siroz İnâs	306

Vilâyette 3 tane açılış tarihi bilinmeyen rüşdiye mevcuttur. İnâs rüşdiyeleri erkek rüşdiyelerine göre daha sonra açılmalarına rağmen Selanik İnâs Rüşdiyesi'nin açılış tarihi verilmemiştir. Pravişte Rüşdiyesi, 311 tarihiyle en son açılan rüşdiye konumundadır. 306 senesinde 3 tane rüşdiye birden açılmıştır.

1898/1899 (H. 1316)'da 14 rüşdiyenin 918 öğrencisi bulunmaktadır. 1895/1896 (R. 1311-1312)'dan farklı olarak Gevgili Rüşdiyesi görülmüş, Vodine ve Nevrekop'a ise rastlanmamıştır. Selanik'te hem idâdî hem de rüşdiye vardır. Rüşdiyenin müdürü Mehmed Şükrü Efendi'dir.²⁵² Bu rüşdiye mektebi, idâdiye şube yapılan rüşdiye mektebi olmalıdır.

1899/1900 (H. 1317)'de 16 rüşdiye ve 936 öğrenci karşımıza çıkmaktadır. Vodine ve Nevrekop rüşdiyeleri tekrar görülmüştür.²⁵³ 1900/1901 (H. 1318)'de 2 inâs ve 17 rüşdiyede 841 talebe mevcuttur. Doyran, Avrethisar, Katrin ve Petriç rüşdiyeleri yenidir. Köprülü Rüşdiyesi yoktur.²⁵⁴

1901/1902 (H. 1319)'de rüşdiye sayısı aynı olup 880 öğrenci görülmüştür.²⁵⁵ 1902/1903 (H. 1320)'te 2 inâs, 15 zükûr toplam 17 rüşdiye mevcuttur. Pravişte ve Petriç ise yoktur.²⁵⁶ 1903/1904 (H. 1321)'te yine 19 rüşdiye görülmektedir ve öğrenci sayısı 924 olmuştur. 1902/1903 (H. 1320)'e göre Pravişte ve Petriç tekrar mevcuttur. Selanik Rüşdiyesi'nin 1902/1903 (H. 1320) ve 1903/1904 (H. 1321)'teki öğretim kadrosu şu şekildedir.²⁵⁷

1901/1902 (H.1319)

Müdür Hacı Şükrü

1903/1904 (H. 1321)

Müdür Hacı Şükrü

²⁵² *SNMU*, 1316/1, ss. 1060-1063.

²⁵³ *SNMU*, 1317/2, ss. 1209-1212.

²⁵⁴ *SNMU*, 1318/3, ss. 1350-1354.

²⁵⁵ *SNMU*, 1319/4, ss. 625-628.

²⁵⁶ *S. V. Selanik*, 1320/17, ss. 218-384.

²⁵⁷ *SNMU*, 1321/6, ss. 516-518.

Muavini Şevket	Muavini Mehmed Şevket
Muallim-i Daimî Hafız Ali	Muallim-i Daimî Hafız Ali
Muallim-i Daimî Abdülkerîm	Muallim-i Daimî Kerîm
Resim Muallimi Ziya	Resim Muallimi Ziya
Hüsn-ü Hat Muallimi Mehmed	Hüsn-ü Hat Muallimi Mehmed Naci

1906/1907 (H. 1324)'ye geldiğinde rüşdiye sayısı 24 olmuştur. Lankaza, Razlık, Menlik, Sarışaban ve Rubçoz rüşdiyeleri 1903/1904 (H. 1321)'e göre yenidir.²⁵⁸

1907/1908 (H. 1325)'de yine 24 rüşdiye vardır. Selanik Zükûr Rüşdiyesi, idâdînin şubesi olup 88 müslim, 5 gayrimüslim öğrencisi mevcuttur. Doyran Zükûr Rüşdiye Mektebi de Fünun ve Ulûm olarak iki kısımdır.²⁵⁹

Fünun Kısmı Muallimi Bekir Efendi

Ulûm Kısmı Muallimi Müderris İsmail Efendi

Hüsn-ü Hat Muallimi Hasan Efendi

Bevvâb Mehmed Ağa

Bu şekilde iki şubeye ayrılmış rüşdiyeye ilk defa tesadüf edilmiştir. Diğer vilâyetlerde böyle bir duruma rastlanmamıştır.

2.3.1.10. Tuna

Bu vilâyet ilk olarak karşımıza 1864/1865 (H. 1281)'te çıkmıştır. Silistre, Niş ve Rumeli vilâyetinin bir kısmı birleştirilerek Tuna vilâyeti oluşturulmuştur. Tuna vilâyetini oluşturan sancakların daha önce bağlı buldukları eyaletlerin isimleri şu şekildedir.²⁶⁰

Niş_Niş eyaleti

Lofça_Vidin eyaleti

Sofya_Niş eyaleti

Ruşçuk_Silistre eyaleti

Vidin_Vidin eyaleti

Köstendil-Niş eyaleti

Samakov_Niş eyaleti

Leskofça_Niş eyaleti

²⁵⁸ S. V. Selanik, 1324/19, ss. 238-502.

²⁵⁹ S. V. Selanik, 1325/20, ss. 222-469.

²⁶⁰ SD, 1281, s. 131.

Varna_Silistre eyaleti

1857/1858 (H. 1274) yılında rüşdiye mektebi olarak Niş bulunmaktadır.²⁶¹ Aynı yıl Vidin eyaletinin Lofça kasabasında bir rüşdiye açılması halk tarafından bir mazbata ile istenmiştir. Bu mazbata da okulun binasını kazanın Sandık Emni Hoca Mustafa Efendi'nin yaptıracığı belirtilmiştir.²⁶² Köstendil kasabasında da bir rüşdiye inşa edilmek istenmiş ve binasının ne suretle yapılması gerektiğinin merkezden bildirilmesi istenmiştir.²⁶³

1858/1859 (H. 1275)'da rüşdiye sayısı 4'e çıkmıştır. Yeni açılan rüşdiyeler Lofça, Sofya ve Rusçuk'tur. Lofça Halil, Sofya Mehmed, Rusçuk Salim ve Niş Rüşdiyesi muallimi Ali Rüşdi Efendilerdir.²⁶⁴

Sofya kasabasında rüşdiye olacak uygun bir yer aranmış ve Hükümet Konağı civarında bulunan Sakallızade Medresesi içindeki sıbyan mektebi seçilmiştir. Burası tamir edilene kadar rüşdiye öğrencileri medresenin diğer odalarında öğrenim göreceğinden 1 Eylül 1858 (H. 22 M 1275) tarihinde Vehbi Efendi'nin de katıldığı bir tören düzenlenmiştir.²⁶⁵

1860/1861 (H. 1277) yılında Köstendil ve Vidin rüşdiyeleri açılmış ve böylece rüşdiye sayısı 6'ya yükselmiştir. Köstendil Rüşdiyesi'ne Hafız Osman Efendi, Vidin Rüşdiyesi'ne İsmail Hakkı Efendi muallim atanmıştır.²⁶⁶ Rusçuk'da rüşdiye mektebi olarak Hacı Davud Ağa Medresesi seçilmiş fakat Müderrisi Selim Efendi tarafından tahliyesi hususunda bir dilekçe yazılmıştır.²⁶⁷ Bunun üzerine Davud Ağa ve Câmi-i Atik Medreseleri hocalarına bırakılmış ve geçici olarak müteveffa Şeyh Mahmud Efendi Tekkesi mektep yapılmış ve rüşdiye öğrencileri oraya nakledilmiştir.²⁶⁸

1861/1862 (H. 1278)'de 7 rüşdiye mevcuttur. Muallimi Hüseyin Hüsnü Efendi olan Samakov Rüşdiyesi yenidir. Köstendil Rüşdiyesi'nin muallimi Mustafa Efendi olmuştur.²⁶⁹

1862/1863 (H. 1279) yılında Samakov Rüşdiyesi muallimliğine Hasan Şefik Efendi atanmıştır.²⁷⁰ 1864/1865 (H. 1281)'te rüşdiye sayısı 9'a çıkmıştır. Yeni

²⁶¹ SD, 1274, s. 131.

²⁶² BOA, İ. MVL, 377/16553, 15 M 1274; BOA, A. AMD, 89/7, 1274.

²⁶³ BOA, A. MKT. MHM, 133/64, 17 Za 1274.

²⁶⁴ SD, 1275, ss. 94-95.

²⁶⁵ BOA, İ. DH, 413/27336, 13 S 1275.

²⁶⁶ SD, 1277, ss. 115-116.

²⁶⁷ BOA, A. MKT. MHM, 194/6, 18 S 1277.

²⁶⁸ BOA, A. MKT. MHM, 198/48, 9 R 1277.

²⁶⁹ SD, 1278, ss. 115-116.

rüşdiyeler Leskofça ve Varna'dır. Leskofça'ya Hüseyin Efendi, Varna'ya Mustafa Reviş Efendi ve Rusçuk Rüşdiyesi'ne de Hacı Mahmud Efendi atanmıştır.²⁷¹ Varna Rüşdiyesi'nin 1862/1863 (1279) senesinde açıldığını gösteren bilgiler de mevcuttur. Rüşdiyenin açılış tarihini belirten gün ay belli olmadığından bunu kesinleştirmek mümkün olmamaktadır.²⁷² Şumnu'da da (Silistre) bir rüşdiye mektebi inşâ edilmesi ve masraflarının karşılanması için İkinci Ordu-ı Hümâyûn Müşiri ve Silistre eyaleti valisi tarafından bir tahrirat yazılmıştır.²⁷³

1865/1866 (H. 1282)'da vilâyet genelindeki rüşdiye sayısı 10'a çıkmıştır. Mecidiye ve Pazarcık rüşdiyeleri yeni açılmıştır. Leskofça Rüşdiyesi ise görülmemiştir. Mecidiye'ye Hacı Mahmud, Pazarcık'a İsmail Hilmi, Niş'e Abdullah Saraci, Rusçuk'a Mehmed Arif Efendiler muallim tayin edilmişlerdir.²⁷⁴ 1866/1867 (H. 1283)'de Mecidiye Rüşdiyesi'ne Abdüsettar Efendi atanmıştır.²⁷⁵ 1867/1868 (H. 1284) yılında rüşdiye sayısı 11'i bulmuştur. Yeni açılan rüşdiye Tırnova'dır. Tırnova'ya Ahmed, Sofya'ya Esad ve Varna'ya Mustafa Rüşdi Efendiler muallim-i evvel tayin edilmişlerdir.²⁷⁶

1868/1869 (H. 1285)'da 13 rüşdiye mevcuttur. Dupnice ve Tulca yeni görülen rüşdiyelerdir. Dupnice'ye Zeynel, Tulca'ya Süleyman, Rusçuk'a müderrisinden Ahmed Rasim, Köstendil'e Hüseyin Şefik, Samakov'a müderrisinden Mustafa, Varna'ya müderrisinden Ruşen, Pazarcık'a müderrisinden Ferid Efendi muallim-i evvel olmuştur.²⁷⁷

1869/1870 (H. 1286) yılında Lom, Balçık ve Hazergrad'la birlikte vilâyette 16 rüşdiye bulunmaktadır. Lom'a Mehmed, Balçık'a müderrisinden İsmail ve Hazergrad'a Ömer, Niş'e Hasan, Rusçuk'a Hasan Fevzi, Mecidiye'ye Ali Necati Efendi muallim-i evvel atanmıştır.²⁷⁸

1870/1871 (H. 1287)'de 19 rüşdiye olup Zıştovi, Osman Pazarı ve Servi yeni görülen rüşdiyelerdir. Zıştovi'ye Mehmed Said, Osman Pazarı'na Hamza, Servi'ye

²⁷⁰ SD, 1279, ss. 119-120.

²⁷¹ SD, 1281, ss. 127-128.

²⁷² Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, T.C Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 48.

²⁷³ BOA, A. MKT. MHM, 313/32, 27 R 1281.

²⁷⁴ SD, 1282, ss. 116-117.

²⁷⁵ SD, 1283, ss. 121-122.

²⁷⁶ SD, 1284, ss. 83-84.

²⁷⁷ SD, 1285, ss. 93-94.

²⁷⁸ SD, 1286, ss. 114-115.

Abdürrezzak Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir. Tulca Rüşdiyesi'nin hocası değişmiş ve Salim Efendi yeni muallim-i evvel atanmıştır.²⁷⁹

1871/1872 (H. 1288)'de 20 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî toplam 25 rüşdiye mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyelerde yaklaşık 1.319 öğrenci mevcuttur. 16 öğrenciyle Plevne yeni görülen rüşdiyedir. Plevne'ye Mehmed Hilmi, Samakov'a müderrisînden Hüseyin Şefik, Pazarcık'a müderrisînden Hüseyin Efendiler, muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir. Belgradcık, İzladı, Cuma-i Atik, Hırsova ve Şumnu yeni muallim-i sânilî mekteplerdir.²⁸⁰

1872/1873 (H. 1289)'te 26 rüşdiyenin 18'i muallim-i evveli 8'i muallim-i sânilî mektep olup yaklaşık 1.691 öğrenci mevcuttur. Köstence ve Rahova yeni muallim-i sânilî mekteptir. Zıstovi Rüşdiyesi, muallim-i evveliyken muallim-i sânilî mektep olmuştur. Köstendil'e Mustafa Efendi, Mecidiye'ye Hasan Sabri ve Tulca'ya müderrisînden Mustafa Efendiler tayin edilmiştir. Niş Rüşdiyesi, Prizren vilâyetine dâhil olduğundan artık bu vilâyet içinde incelenecektir.²⁸¹

1873/1874 (H. 1290)'te 25 muallim-i evveli, 6 muallim-i sânilî 31 rüşdiyede yaklaşık 1.579 öğrenci vardır. Yeni açılan muallim-i evveli rüşdiye Niğbolu, Babadağı, İvraca, Berkofça, muallim-i sânilî Maçın'dır. Zıstovi, Cuma-i Atik ve Köstence rüşdiyeleri, muallim-i sâniliyken muallim-i evveli olmuştur. Sofya ve Dupnice rüşdiyelerinin muallimleri değişmiştir.²⁸² Bu tarihli başka bir kaynakta 18 rüşdiye ismi geçmektedir. Bunlar Rusçuk, Vidin, Berkofça, Lom, Rahova, İvraca, Belgradcık, Sofya, Köstendil, Samakov, Dubnice, İzladı, Tırnovi, Lofça, Osmanpazarı, Servi, Maçın ve Babadağı'dır.²⁸³

Aynı yıl İvraca Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli tarafından öğrencinin arttığı belirtilerek Hafız Yusuf Efendi'nin muallim-i sânilî tayin edilmesi istenmiştir. Fakat bu gibi yeni açılan rüşdiyelerin açılışından 2 sene geçmedikçe ve şakirdanı 60 neferi bulmadıkça muallim-i sânilî tayin olunmaması usûl kabul edilmiştir. Ayrıca 3-4 ayda bir devam jurnali gönderilmesi gerekirken şimdiye kadar mektepten bir defa jurnal alınmış

²⁷⁹ *SD*, 1287, ss. 123-125.

²⁸⁰ *SD*, 1288, ss. 140-144.

²⁸¹ *SD*, 1289, s. 235.

²⁸² *SD*, 1290, s. 205.

²⁸³ *S. V. Tuna*, 1290/6, ss. 47-98.

ve burada da 42 öğrenci gösterilmiş olduğundan şimdilik muallim-i sâni tayini gerekli bulunmamıştır.²⁸⁴

1874/1875 (H. 1291)'te vilâyette 32 rüşdiyenin 25'i muallim-i evveli, 7'si muallim-i sânilidir. Bu rüşdiyelerde yaklaşık 2.024 talebe bulunmaktadır. 25 öğrencili Adakale Rüşdiyesi yeni muallim-i sânilî mekteptir. Hacıoğlu Pazarcığı adında bir rüşdiye görülmüş ve bunun 1873/1874 (H. 1290)'teki Pazarcık Rüşdiyesi'yle aynı olabileceği kanısına varılmıştır. Her ikisinin de muallim-i evveli müderrisinden Hüseyin Efendi'dir. Tırnova, Köstendil, Servi rüşdiyelerinin muallimleri değişmiştir.²⁸⁵

1875/1876 (H. 1292)'da 31 muallim-i evveli, 6 muallim-i sânilî mektep vardır. Bu 37 rüşdiyede yaklaşık 2.237 öğrenci vardır. Silistre, İvranya, Leskofça ve Pirevadi yeni muallim-i evveli mekteplerdir. Niş Rüşdiyesi de tekrar Tuna vilâyetine dâhil olmuştur. Şumnu Rüşdiyesi de muallim-i sâniliyken muallim-i evveli olmuştur. Varna, Mecidiye, Sofya, Niş ve Tulca rüşdiyelerinin muallimleri değişmiştir.²⁸⁶

1876/1877 (H. 1293)'de 32 muallim-i evveli, 7 muallim-i sânilî 39 rüşdiyede yaklaşık 2.237 öğrenci sayısı görülmüştür. Bu sayı bir önceki yıla aynıdır ve yeni açılan rüşdiyelerin öğrenci sayısı verilmemiştir. Muallim-i evveli Cuma ve muallim-i sânilî Ürgüp yeni görülen mekteplerdir. Silistre, Köstendil, Osman Pazarı, İvraca, Sofya ve Plevne hocası değişen mekteplerdir.²⁸⁷ Bu tarihli başka bir kaynakta 31 rüşdiye ismi geçmektedir. İvraca, İvranya, Leskofça, Plevne, Şumnu, Varna, Adakale ve Ürgüp burada görülmeyen rüşdiyelerdir.²⁸⁸

1878 (H. 1295) yılında Tuna vilâyetinde 14 rüşdiye bulunmaktadır. Bunlar; İvraca, Berkofça, Prevadi, Rusçuk, Silistre, Şumnu, Osman Pazarı, Lom, Varna, Vidin, Adakale, Belgradcık, Rahova, Köstendil'dir. Lofça, Zıştovi, Niğbolu, Tırnova, Babadağı, Mecidiye, Servi, Cuma-i Atik, Hacıoğlu Pazarcığı, Niş, Tulca, Balçık, Köstence, Hazergrad, Plevne, Hırsova ve Maçin rüşdiyeleri ise yoktur.²⁸⁹ 1880/1881 (H. 1298)'de ise artık bu vilâyet görülmemektedir.

²⁸⁴ BOA, *MF. MKT*, 9/25, 2 M 1290.

²⁸⁵ *SD*, 1291, ss. 207-208.

²⁸⁶ *SD*, 1292, ss. 148-149.

²⁸⁷ *SD*, 1293, ss. 151-152.

²⁸⁸ *S. V. Tuna*, 1293/9, ss. 46-129.

²⁸⁹ *SD*, 1295, s. 430.

2.3.1.11. Yanya

1 Temmuz 1853 (H. 24 N 1269) yılında ülke genelinde 25 yerde rüşdiye açılmasına karar verilmişti. Bu yerlerin içinde Yanya, Berat, Delvine ve Yenişehir de mevcuttur. 1857/1858 (H. 1273) yılına gelindiğinde vilâyet dâhilinde 3 yerde Yenişehir, Yanya ve Delvine’de rüşdiye mektebi bulunmaktadır.²⁹⁰ 1858/1859 (H. 1275)’da yeni rüşdiye olarak karşımıza Berat çıkmıştır. Vilâyet rüşdiyelerinin muallimleri ise Yenişehir Ahmed Ferid, Yanya İsmail Hakkı, Delvine Ahmed ve Berat Rüşdiyesi muallimi Halil Efendi’dir.²⁹¹

1860/1861 (H. 1277)’de Yanya muallimi Mehmed Efendi, Delvine Rüşdiyesi’nin muallimi Mustafa Efendi olmuştur.²⁹² Bu arada herhangi bir değişiklik yoktur ve 1864/1865 (H. 1281)’te Berat muallimi Hilmi Efendi olmuştur.²⁹³

1865/1866 (H. 1282)’da 2 yeni rüşdiye Leskovik ve Ergiri’yle birlikte mektep sayısı 6’dır. Leskovik’e Mustafa Efendi ve Ergiri’ye Bilal Efendi muallim tayin edilmişlerdir. Berat Rüşdiyesi muallimliğine Memiş Efendi getirilmiştir.²⁹⁴ 1866/1867 (H. 1283)’de ise bu isim Mehmed Memiş Efendi olmuş ve Leskovik Rüşdiyesi muallimliğine Süleyman Efendi getirilmiştir.²⁹⁵ 1867/1868 (H. 1284)’de Yanya Rüşdiyesi’nin muallim ismi Mehmed Şerafeddin olmuştur.²⁹⁶ 1868/1869 (H. 1285)’da Yenişehir’e muallim olarak Arif Efendi²⁹⁷, 1869/1870 (H. 1286)’te Leskovik Rüşdiyesi’ne Mehmed Şehabeddin Efendi atanmıştır²⁹⁸.

1870/1871 (H. 1287)’de yeni olarak 2 tane muallim-i sânilî mektep görülmüştür. Bunlar Lihve ve Avlonya’dır. Muallim-i evveli mekteplerde yaklaşık 268 öğrenci bulunmaktadır.²⁹⁹

1872/1873 (H. 1289)’te 9 rüşdiyede yaklaşık 432 öğrenci mevcuttur. Narde yeni muallim-i sânilî mekteptir. Delvine, Yenişehir Fenar ve Leskovik muallim-i evveliyken muallim-i sânilî mektep haline gelmiştir.³⁰⁰

²⁹⁰ *SD*, 1274, s. 131.

²⁹¹ *SD*, 1275, ss. 93-94.

²⁹² *SD*, 1277, s. 115.

²⁹³ *SD*, 1281, s. 128.

²⁹⁴ *SD*, 1282, ss. 116-117.

²⁹⁵ *SD*, 1283, ss. 121-122.

²⁹⁶ *SD*, 1284, ss. 83-84.

²⁹⁷ *SD*, 1285, ss. 93-94.

²⁹⁸ *SD*, 1286, ss. 114-115.

²⁹⁹ *SD*, 1287, ss. 140-146.

³⁰⁰ *SD*, 1289, s. 234.

1873/1874 (H. 1290)'te 4 muallim-i evveli, 6 muallim-i sânilî 10 rüşdiyede yaklaşık 433 öğrenci bulunmaktadır. Yeni muallim-i sânilî mektep Kardica Rüşdiyesi'dir. Yenişehir Fenar ve Leskovik tekrar muallim-i evveli duruma gelmiştir. Berat Rüşdiyesi, muallim-i evveliyken muallim-i sânilî olmuştur.³⁰¹ 1874/1875 (H. 1291)'te ise 10 rüşdiyede yaklaşık 616 öğrenci bulunmaktadır.³⁰²

1875/1876 (H. 1292)'da 11 rüşdiye mektebi yaklaşık 486 öğrenciye sahiptir. Muallim-i evveli Hüseyin Efendi olan Tırhala, yeni rüşdiyedir ve Yanya Rüşdiyesi'nin muallimi müderrisinden Hüseyin Efendi olmuştur.³⁰³

1876/1877 (H. 1293)'de 6 muallim-i evveli, 6 muallim-i sânilî toplam 12 mektepte yaklaşık 465 öğrenci bulunmaktadır. Yenişehir ve Margaliç yeni muallim-i evveli mekteplerdir. Leskovik Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır. İlk lise düzeyinde taşra idâdîsi olan Yenişehir Mülkiye İdâdîsi, ilk defa bu sene görülmüştür. Yanya Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Ali Efendi olmuştur.³⁰⁴ Başka bir kaynakta ise 10 rüşdiyeye rastlanmış ve öğrenci sayısı 658'dir. Burada görülen rüşdiyeler Yanya, Leskovik, Yenişehir, Tırhala, Kardica, Ergiri, Delvine, Berat, Yenişehir ve Yenişehir İnâs'dır. Berat Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli de vardır.³⁰⁵

1878 (H. 1295) yılında vilâyet genelinde 12 rüşdiye bulunmaktadır. 1876/1877 (H. 1293)'ye göre Yenişehir Rüşdiyesi yoktur ve Leskovik tekrar görülmüştür. Rüşdiyelerin durumları belirtilmemiştir.³⁰⁶

1880/1881 (H. 1298)'de 12 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî toplam 16 rüşdiyede yaklaşık 541 öğrenci mevcuttur. Yanya, Ergiri, Leskovik, Preveze, Pirmedî, Bihve, Berat, Tırhala, Yenişehir, Yenişehir İnâs, Çatalca, Golos muallim-i evveli, Margaliç, Delvine, Kardica, Narda muallim-i sânilî mekteplerdir. Avlonya Rüşdiyesi ise yoktur.³⁰⁷

1881/1882 (H. 1299) yılında vilâyette 8 muallim-i evveli rüşdiye ve 325 talebe bulunmaktadır. Delvine ve Kardice rüşdiyeleri daha önce muallim-i sâniliyken muallim-i evveli olmuşlardır. Avlonya'da burada tekrar görülmüştür. Margaliç, Preveze,

³⁰¹ *SD*, 1290, s. 207.

³⁰² *SD*, 1291, ss. 211-212.

³⁰³ *SD*, 1292, ss. 150-151.

³⁰⁴ *SD*, 1293, ss. 153-154.

³⁰⁵ *S. V. Yanya*, 1293/3, ss. 103-104.

³⁰⁶ *SD*, 1295, s. 431.

³⁰⁷ *SD*, 1298, s. 293.

Pirmedi, Narda, Tırhala, Yenişehir, Yenişehir İnâs, Çatalca ve Golos rüşdiyelerine rastlanılmamıştır.³⁰⁸

1883/1884 (H. 1301)'te rüşdiye sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 8 rüşdiyede 288 öğrenci mevcuttur.³⁰⁹ 1884/1885 (H. 1302) yılında Yanya vilâyetinde yine 8 rüşdiye ve 299 öğrenci vardır.³¹⁰

1885/1886 (H. 1303)'da rüşdiye sayısı 6'ya düşmüş ve öğrenci sayısı 271'dir. Preveze rüşdiyesi tekrar görülmüştür. Bihve, Delvine ve Kardica rüşdiyelerine ise rastlanılmamıştır.³¹¹

1886/1887 (H. 1304)'de rüşdiye sayısı tekrar yükselerek 9'a çıkmış ve bu rüşdiyelerde 297 öğrenci öğrenim görmektedir. Konice, Premedi ve Bihve rüşdiyeleri yeni açılmışlardır.³¹² 1887/1888 (H. 1305) yılında vilâyetteki 11 rüşdiyede 335 öğrenci mevcuttur. Delvine ve Yanya İnâs yeni açılan rüşdiyelerdir.³¹³

1892/1893 (H. 1310) yılında Yanya Rüşdiyesi'nin 80 öğrencisinin tamamı idâdiye nakl edilmiştir.³¹⁴ 1894/1895 (R. 1310) tarihinde rüşdiye sayısı 11'dir. 1887/1888 (H. 1304)'e göre farklı olan Aydonat ve Filat rüşdiyelerinin görülmesi, Lihve'nin olmaması ve Yanya'nın İdâdiye naklidir.³¹⁵

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğinde ise 1 inâs ve 10 zükûr rüşdiyesi bulunmaktadır. Bu kaynakta Filat Rüşdiyesi olmayıp Lihve mevcuttur. Açılış tarihleri ise şöyle verilmektedir:³¹⁶

Tablo 2.15. 1894/1895 (R. 1310-1311) Yanya Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
Aydonat	305	Delvine	Meçhul
Leskovik	277	Lihve	285
Koniçe	302	Berat	275
Preveze	293	Avlonya	285
Ergiri	280	Yanya İnâs	304
Premedi	299		

³⁰⁸ SD, 1299, s. 270.

³⁰⁹ SD, 1301, s. 386.

³¹⁰ SD, 1302, s. 408.

³¹¹ SD, 1303, s. 332.

³¹² SD, 1304, s. 318.

³¹³ SD, 1305, s. 244.

³¹⁴ Mahmud Cevad, Age., s. 342.

³¹⁵ S. V. Yanya, R.1311/7, ss. 93-165.

³¹⁶ M.İ 1310-1311, s. 31, 44.

Tabloda, sadece Delvine Rüşdiyesi'nin açılış tarihi verilmemektedir. Berat Rüşdiyesi vilâyetin en önce açılan rüşdiyesi, Yanya İnâs Rüşdiyesi de en son açılan rüşdiyesi olmuştur. 285 senesi en çok rüşdiye açılan yıldır.

1898/1899 (H. 1316)'da Yanya İnâs hariç öğrenci sayısı 385 olmuştur.³¹⁷ 1899/1900 (H. 1317)'de 12 rüşdiyede 550 öğrenci vardır. 100 öğrencili Preveze İnâs yeni görülmüştür.³¹⁸ 1900/1901 (H. 1318)'de Yanya İnâs Rüşdiyesi, Yanya Hamidiye İnâs Rüşdiyesi olarak geçmektedir. Bu tarihte öğrenci sayısı 443³¹⁹, 1901/1902 (H. 1319)'de 576³²⁰ olmuştur. 1903/1904 (H. 1321)'te rüşdiye sayısı 11'e düşmüştür. Burada Berat Rüşdiyesi, idâdiye çevrilmiştir.³²¹

2.3.1.12. Bulgaristan İdaresinde Olan Rüşdiyeler

1885/1886 (H. 1303) yılında 4 rüşdiye bulunmaktadır. Bu rüşdiyelerden Şumnu, Rusçuk ve Varna elimizdeki mevcut kaynaklarda en son Tuna vilâyetinde 1296'da görülmüştür. 4 rüşdiyeden sonuncusu Varna İnâs'tır.³²²

1886/1887 (H. 1304)'de rüşdiye sayısı 5'tir. Zıştovi yeni açılan mektep olmuştur.³²³ 1887/1888 (H. 1305)'de 5 rüşdiyede 211 öğrenci mevcuttur. Şumnu 40, Varna 60, Varna İnâs 20, Zıştovi 31, Rusçuk 60 öğrenciye sahiptir.³²⁴

2.3.2. Asya (Anadolu) Kıtasındaki Vilâyetler

2.3.2.1. Adana

Adana eyaleti 1866/1867 (H. 1283) Devlet Salnâmesi'ne göre Halep vilâyetiyle birleştirilmiştir. 1870/1871 (H. 1287)'de ise tekrar Adana vilâyeti olarak ayrılmıştır. Bu tarihler arasındaki rüşdiyeler Adana vilâyeti içinde ele alınacaktır.

1864/1865 (H. 1281) yılında karşımıza rüşdiye olarak Tarsus çıkmaktadır. Muallimi, Mehmed Arif Efendi'dir.³²⁵

³¹⁷ *SNMU*, 1316/1, ss. 1214-1216.

³¹⁸ *SNMU*, 1317/2, ss. 1433-1435.

³¹⁹ *SNMU*, 1318/3, ss. 1605-1607.

³²⁰ *SNMU*, 1319/4, ss. 932-933.

³²¹ *SNMU*, 1321/6, ss. 700-701.

³²² *SD*, 1303, s. 331.

³²³ *SD*, 1304, s. 316.

³²⁴ *SD*, 1305, ss. 242-243.

³²⁵ *SD*, 1281, s. 129.

1866/1867 (H. 1283)'de 2 rüşdiye görülmektedir. Yeni açılan Adana Rüşdiyesi muallim-i sâni ile idare olunan bir mekteptir.³²⁶ 1867/1868 (H. 1284)'de Tarsus Rüşdiyesi'ne Ali Rıza Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.³²⁷

1868/1869 (H. 1285) yılında rüşdiye sayısı 3'e çıkmıştır. Muallim-i evveli Abdullah Efendi olan Ermenak Rüşdiyesi, Konya vilâyetinden çıkarılarak Halep vilâyetine dâhil edilmiştir.³²⁸

1870/1871 (H. 1287)'de 4 rüşdiye mevcuttur. Yeni açılan mektep muallimi Mehmed Efendi olan Mersin Rüşdiyesi'dir. Muallim-i sâni ile idare edilen Adana'ya muallim-i evvel Hafız Mehmed Efendi atanmıştır. Tarsus Rüşdiyesi muallim-i evveli, Hafız Mustafa Efendi'dir.³²⁹

1871/1872 (H. 1288)'de 4 rüşdiyede 201 öğrenci bulunmaktadır. Tarsus Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli yine değişmiş ve Mehmed Efendi olmuştur.³³⁰

Tablo 2.16. 1871/1872 (H. 1288) Adana Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Ermenak	Abdullah Efendi	52
Tarsus	Mehmed Efendi	50
Adana	Hafız Mehmed Efendi	82
Mersin	Mehmed Efendi	17

Rüşdiye mektepleri arasında en fazla öğrenciye Adana Rüşdiyesi sahiptir. Mersin Rüşdiyesi 17 öğrenciye rağmen muallim-i evvel ile idare edilmektedir.

1872/1873 (H. 1289) yılında öğrenci sayısı 235'e yükselmiştir. Adana Rüşdiyesi'nin muallimi İbrahim Şükrü olarak değişmiştir. Mersin, daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sâni mektep olmuştur.³³¹

1873/1874 (H. 1290)'te 3 muallim-i evveli, 1 muallim-i sâni 4 rüşdiyede 241 öğrenci bulunmaktadır. Tarsus Rüşdiyesi'ne muallim-i evvel olarak Hacı Ahmed Efendi atanmıştır.³³²

1874/1875 (H. 1291) yılında rüşdiye sayısı 5'e çıkmıştır. Muallim-i evveli Salih Efendi olan Sis Rüşdiyesi yeni bir mekteptir. Bu rüşdiyenin öğrenci sayısı

³²⁶ SD, 1283, ss. 123-124.

³²⁷ SD, 1284, ss. 85-86.

³²⁸ SD, 1285, ss. 95-96.

³²⁹ SD, 1287, ss. 126-128.

³³⁰ SD, 1288, ss. 144-145.

³³¹ SD, 1289, s. 240.

³³² SD, 1290, s. 213.

verilmemiştir. Diğer mekteplerdeki öğrenci sayısı 228'dir. Adana Rüşdiyesi'ne İbrahim Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.³³³

1875/1876 (H. 1292)'da 5 rüşdiyede 318 öğrenci mevcuttur. Adana'nın yine muallim-i evveli değişmiş ve Mehmed Hulusi olmuştur.³³⁴

1876/1877 (H. 1293)'de 4 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 6 rüşdiye görülmüştür. Silifke Rüşdiyesi yeni muallim-i sânilî mekteptir ve öğrenci sayısı verilmemiştir. Diğer 5 rüşdiyenin öğrenci sayısı yine 318'dir.³³⁵ 1878 (H. 1295) yılında ise rüşdiye sayısı aynıdır.³³⁶

1879/1880 (H. 1297)'de 7 rüşdiye bulunmaktadır. 1878 (H. 1295)'den farkı Kars-ı Zülkadriye Rüşdiye'nin olmasıdır. Sis, Kozan; Silifke İçil Rüşdiyesi olarak geçmektedir. İçil vilâyetinin merkezi Silifke olduğundan bazen İçil olarak isimlendirilmektedir. Adana Rüşdiyesi'nde öğrencilerin sınıflara dağılımı şöyledir:³³⁷

Sınıf-ı evvel: 13 Sânilî: 16 Sâlis: 24 Rabi: 32 Mülâzimat: 12 Toplam: 97

1880/1881 (H. 1298) yılında 6 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 8 rüşdiyede yaklaşık 295 öğrenci bulunmaktadır. Adana, Ermenek, Sis, Tarsus, Silifke ve Mersin muallim-i evveli mekteplerdir. 1876/1877 (H. 1293)'ye göre Kars-ı Zülkadriye ve Haçin yeni muallim-i sânilî rüşdiyelerdir.³³⁸

1881/1882 (H. 1299)'de 8 rüşdiyenin 7'si muallim-i evveli, 1'i muallim-i sânilîdir. Bu rüşdiyelerde 380 öğrenci vardır. Haçin Rüşdiyesi muallim-i sâniliyken muallim-i evveli olmuştur. Kars-ı Zülkadriye Rüşdiyesi'nin muallim-i sânilîsi değişmiştir.³³⁹

1883/1884 (H. 1301) yılında 9 rüşdiyede 437 öğrenci mevcuttur. 1881/1882 (H. 1299)'ye göre 30 öğrencisiyle Kozan Rüşdiyesi yeni bir mekteptir.³⁴⁰ 1884/1885 (H. 1302)'te öğrenci sayısı 474 olmuştur.³⁴¹

1885/1886 (H. 1303)'da rüşdiye sayısı yine 9'dur. Bazin Çukuru³⁴² yeni bir rüşdiyedir. Bu rüşdiye hariç öğrenci sayısı 455'tir. Burada Sis nam-ı diğer Kozan olarak

³³³ SD, 1291, s. 219.

³³⁴ SD, 1292, s. 159.

³³⁵ SD, 1293, s. 162.

³³⁶ SD, 1295, s. 434.

³³⁷ S. V. Adana, 1297/7, ss. 70-132.

³³⁸ SD, 1298, s. 281.

³³⁹ SD, 1299, s. 274.

³⁴⁰ SD, 1301, s. 395.

³⁴¹ SD, 1302, s. 417.

³⁴² Kaynakta Bazin Çukuru olarak geçmektedir. Bunun Panzin Çukuru olduğu düşünülmektedir.

geçmektedir. 1884/1885 (H. 1302)'te Sis ve Kozan ayrı rüşdiyeler olarak verilmiştir.³⁴³ Öğrenci sayısı 1886/1887 (H. 1304)'de 530, 1887/1888 (H. 1305)'de ise 519 olmuştur.³⁴⁴

1892/1893 (H. 1310) senesinde Adana vilâyeti merkezinde bir inâs rüşdiyesi açılmış ve idâdîsi leyliye çevrilerek rüşdiyesi lağv olunmuş ve öğrenci de idâdiye nakl edilmiştir.³⁴⁵ 1894/1895 (H. 1312)'te 1 inâs, 7 zükûr rüşdiye görülmektedir. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Adana İnâs yeni olup Adana Rüşdisi ve Kars-ı Zülkadriye yoktur.³⁴⁶

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğine göre vilâyette 9 rüşdiye bulunmaktadır. 1894/1895 (H. 1312)'ten farklı olarak Mut Rüşdiyesi yenidir. Adana İnâs Rüşdiyesi'nin açılış tarihi 1297 olarak verilmiştir.³⁴⁷

1895/1896 (R. 1311-1312)'da rüşdiye sayısı 10'dur. Anamur, yeni görülen rüşdiye olmuştur.³⁴⁸

1898/1899 (H. 1316)'da 1 inâs, 10 zükûr rüşdiyesi vardır. Tarsus hariç öğrenci sayısı 625 olmuştur. Kars (Kars-ı Zülkadriye) tekrar görülmüştür.³⁴⁹

1899/1900 (H. 1317)'de 12 rüşdiye görülmüştür. Hamidiye Kazası Rüşdiyesi yenidir. Bu yeni açılan rüşdiye hariç öğrenci sayısı 592 olmuştur. Yalnız 1898/1899 (H. 1316)'da İnâs Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 137 iken burada 35'tir.³⁵⁰

1900/1901 (H. 1318)'de 12 rüşdiyede toplam 710 öğrenci vardır.³⁵¹ 1901/1902 (H. 1319)'de Panzin Çukuru hariç 681 öğrenci bulunmaktadır.³⁵² 1903/1904 (H. 1321)'te 2 inâs, 10 zükûr rüşdiyesinde 784 öğrenci mevcuttur. Panzin Çukuru ise bu yıl görülmemektedir.³⁵³

2.3.2.2. Ankara

Bu vilâyet ilk olarak 1866/1867 (H. 1283) Devlet Salnâmesi'nde görülmüştür.³⁵⁴ Eyalet sistemindeki ismi Bozok'tur.

³⁴³ *SD*, 1303, s. 338.

³⁴⁴ *SD*, 1304, s. 324; *SD*, 1305, s. 250.

³⁴⁵ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 342.

³⁴⁶ *S. V. Adana*, 1312/10 Mükerrer, ss. 132-222.

³⁴⁷ *M.İ 1310-1311*, s. 37, 44.

³⁴⁸ *M.İ 1311-1312*, s. 37, 45.

³⁴⁹ *SNMU*, 1316/1, ss. 831-834.

³⁵⁰ *SNMU*, 1317/2, ss. 929-932.

³⁵¹ *SNMU*, 1318/3, ss. 1032-1035.

³⁵² *SNMU*, 1319/4, ss. 355-357.

³⁵³ *SNMU*, 1321/6, ss. 324-326.

³⁵⁴ *SD*, 1383, s. 166.

1857/1858 (H. 1274) yılında karşımıza rüşdiye olarak Yozgat çıkmaktadır. Muallimi müderrisînden İsa Efendi'dir.³⁵⁵ Yozgat'ta kasabanın ortasında bir hane tamir ve vakf edilerek rüşdiye mektebine çevrilmiş ve 50'şer kuruş maaşla sülüs ve rik'a hocalığına atanan Arif ve Mustafa Efendilerin yazıları merkeze gönderilmiştir.³⁵⁶

1866/1867 (H. 1283)'ye kadar herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1866/1867 (H. 1283)'de rüşdiye sayısı 3'e çıkmıştır. Ankara ve Seferihisar yeni muallim-i sânilî mekteplerdir.³⁵⁷

1868/1869 (H. 1285) yılında rüşdiye sayısı aynı olmakla birlikte Ankara Rüşdiyesi'ne Halil Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.³⁵⁸ 1869/1870 (H. 1286)'te 3 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 4 rüşdiye görülmektedir. Muallim-i evveli Ali Efendi olan Ayaş yeni açılan mekteptir.³⁵⁹

1870/1871 (H. 1287)'de rüşdiye sayısı 6'ya çıkmıştır. Beypazarı ve Çorum yeni muallim-i evveli mekteptir. Beypazarı'na Halil, Ankara'ya İbrahim ve Çorum'a Mehmed Ali muallim-i evvel olarak atanmıştır.³⁶⁰ 1871/1872 (H. 1288)'de 6 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 8 rüşdiye mevcuttur. Kayseri muallim-i evveli, Talas muallim-i sânilî yeni mekteplerdir.³⁶¹

Tablo 2.17 1871/1872 (H. 1288) Ankara Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Yozgad	Müderrisînden İsa	109
Beypazarı	Halil	55
Çorum	Mehmed Ali	84
Kayseri	Ali Hazri	72
Ayaş	Ali	35
Ankara	İbrahim	110
Seferihisar	Muallim-i Sânilî	-
Talas	Muallim-i Sânilî	-

Rüşdiye mektepleri arasında Ankara Rüşdiyesi'nde en çok öğrenci mevcuttur. Bu mektebi, Yozgad Rüşdiyesi takip etmektedir. Ayaş Rüşdiyesi 35 öğrenciyle en son sıradadır. Yozgad Rüşdiyesi, medrese kaynaklı tek hocaya sahiptir. Burada da muallim-i sânilî mekteplerin öğrenci sayısı verilmemiştir.

³⁵⁵ SD, 1274, s. 131.

³⁵⁶ BOA, A. MKT. UM, 306/51, 23 C 1274.

³⁵⁷ SD, 1283, ss. 123-124.

³⁵⁸ SD, 1285, ss. 95-96.

³⁵⁹ SD, 1286, ss. 116-118.

³⁶⁰ SD, 1287, ss. 125-128.

³⁶¹ SD, 1288, ss. 143-146.

1872/1873 (H. 1289)'te 8 rüşdiyede toplam 676 öğrenci bulunmaktadır.³⁶² 1873/1874 (H. 1290) yılında 8 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 9 rüşdiyede 691 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Zeynelabidin Efendi olan Kırşehir Rüşdiyesi yeni açılmıştır. Talas Rüşdiyesi'ne, Mustafa Efendi muallim-i evvel olarak atanmıştır. Yine Yozgat'a müderrisinden Mehmed Ali ve Çorum'a müderrisinden İsa Efendiler hoca olarak tayin edilmiştir.³⁶³ 1874/1875 (H. 1291)'te öğrenci sayısı 585 olmuş ve Çorum Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli yine değişerek Ömer Şaban olmuştur.³⁶⁴

1875/1876 (H. 1292)'da 9 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 11 rüşdiyede 557 öğrenci görülmüştür. Muallim-i evveli Ali Vasfi olan Mucur ve muallim-i sânilî Maden yeni mekteplerdir.³⁶⁵ 1876/1877 (H. 1293) yılında ise Kayseri'ye Ömer, Kırşehir'e Ali Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.³⁶⁶

1878 (H. 1295)'de 1876/1877 (H. 1293)'ye göre rüşdiye sayısı 12 olmuş ve Keskin Rüşdiyesi yeni görülmüştür.³⁶⁷ 1880/1881 (H. 1298) yılında 13 rüşdiyede 463 öğrenci bulunmaktadır. Ankara, Ayaş, Beypazarı, Talas, Çorum, Kayseri, Kırşehir, Yozgad, Mucur, Seferihisar, Keskin muallim-i evveli, Hacı Bektaş yeni muallim-i sânilî mekteptir.³⁶⁸

1881/1882 (H. 1299)'de 12 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 14 rüşdiyede 462 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Mahmud olan Nalluhan yeni rüşdiyedir. Keskin daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî mektep olmuştur. Fakat 1880/1881 (H. 1298)'de muallim-i evvelinin ismi Yunus Efendi olup 1881/1882 (H. 1299)'deki muallim-i sânilî ismiyle aynıdır.³⁶⁹ Öğrenci sayısı 1883/1884 (H. 1301)'te 670³⁷⁰, 1884/1885 (H. 1302)'te 685³⁷¹, 1885/1886 (H. 1303)'da 741³⁷² olmuştur.

1886/1887 (H. 1304) yılında 17 rüşdiyede 955 öğrenci bulunmaktadır. Bu rüşdiyelerin isimleri şöyledir: Ankara, Ayaş, Beypazarı, Talas, Çorum, Kayseri, Keskin nam-ı diğer Karabekir, Hacı Bektaş, Kırşehir, Yozgad, Mucur, Seferihisar, Nalluhan, Keskin Madeni, Maden, Avanos, Haymana. Kaynak'ta Maden, Avanos ve

³⁶² SD, 1289, s. 237.

³⁶³ SD, 1290, s. 211.

³⁶⁴ SD, 1291, s. 216.

³⁶⁵ SD, 1292, s. 155.

³⁶⁶ SD, 1293, s. 158.

³⁶⁷ SD, 1295, s. 432.

³⁶⁸ SD, 1298, ss. 281-282.

³⁶⁹ SD, 1299, s. 273.

³⁷⁰ SD, 1301, s. 391.

³⁷¹ SD, 1302, s. 413.

³⁷² SD, 1303, s. 335.

Haymana'nın henüz açıldığını belirtilmiştir. Bu durumda 1885/1886 (H. 1303)'da bulunan Maden'in, Keskin Madeni'yle aynı olduğunu kanısını doğurmuştur.³⁷³

1887/1888 (H. 1305)'de yine 17 rüşdiyede 915 öğrenci mevcuttur. Akdağ Madeni ve Sayhane? rüşdiyeleri yeni görülmüştür. Haymana ve Keskin Madeni rüşdiyelerine rastlanılmamıştır. Buradaki Sayhane yanlış yazılmış olup Haymana'dır.³⁷⁴

1893/1894 (H. 1311)'te 13 rüşdiye bulunmaktadır. 1887/1888 (H. 1305)'den farklı olarak Yabanaba ve Develi rüşdiyeleri olup Ankara, Nallıhan, Akdağ Madeni, Hacı Bektaş, Haymana ve Mucur yoktur. Bir de Medrese-i Hamidiye isimli bir okul mevcuttur. Bu okulun zükûr ve inâs rüşdiye kısımları vardır.³⁷⁵

1894/1895 (R. 1310-1311)'te 1 inâs, 15 zükûr rüşdiyesi görülmüştür. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Kalecik, Yabanabad, Develi, İskilib ve Ankara İnâs yenidir. Ankara, Kayseri, Akdağ Madeni, Haymana ve Kırşehir rüşdiyeleri ise yoktur. Bu rüşdiyelerin açılış tarihleri şöyle verilmiştir.³⁷⁶

Tablo 2.18. 1894/1895 (R. 1310-1311) Ankara Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Sivrihisar	308	Maden	290	Keskin	301
Kalecik	298	Talas	286	Çorum	285
Ayaş	285	Develi	302	İskilib	299
Beypazarı	286	Hacı Bektaş	293	Ankara İnâs	307
Nallıhan	297	Mucur	290		
Yabanabad	305	Avanos	302		

1895/1896 (R. 1311-1312)'da sayı yönünden bir değişiklik yoktur.³⁷⁷ 1898/1899 (H. 1316)'da 16 rüşdiyede 709 öğrenci mevcuttur. Kalecik Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 3 olarak gösterilmiştir.³⁷⁸ 1899/1900 (H. 1317)'da rüşdiye sayısı 17 olmuştur. 36 öğrencili Sungurlu Rüşdiyesi yenidir. Beypazarı Rüşdiyesi hariç vilâyetteki talebe sayısı 761³⁷⁹, 1900/1901 (H. 1318)'de Beypazarı ve Keskin hariç 721³⁸⁰dir. Bu tarihli başka bir kaynakta 13 rüşdiye ismi geçmektedir. İsimlerine rastlanmayan rüşdiyeler ise Kalecik, Mucur, Maden ve Hacıbektaş'tır.³⁸¹

³⁷³ SD, 1304, s. 321.

³⁷⁴ SD, 1305, ss. 247-248.

³⁷⁵ S. V. Ankara, 1311/12, ss. 150-215.

³⁷⁶ M.İ 1310-1311, ss. 33-34, 44.

³⁷⁷ M.İ 1311-1312, ss. 33-34, 45.

³⁷⁸ SNMU, 1316/1, ss. 851-855.

³⁷⁹ SNMU, 1317/2, ss. 949-953.

³⁸⁰ SNMU, 1318/3, ss. 1057-1061.

³⁸¹ S. V. Ankara, 1318/13, ss. 94-269.

1901/1902 (H. 1319)'de 3 inâs, 16 zükûr rüşdiyesinde 805 talebe bulunmaktadır. Osmancık, Kırşehirî İnâs ve Çorum İnâs rüşdiyeleri yenidir. Çorum Rüşdiyesi yoktur.³⁸²

1903/1904 (H. 1321)'te 88 inâs, 783 zükûr toplam 871 öğrenci görülmüştür.³⁸³ Akdağ Madeni kazasında halkın yardımıyla bir rüşdiye mektebi inşâsına karar verilmiş ve 27 Temmuz 1903 (R. 14 Temmuz 1319)'te temel atma töreni gerçekleştirilmiştir.³⁸⁴

1907/1908 (H. 1325)'de 1 inâs ve 13 zükûr rüşdiyesi ismine rastlanılmıştır. Boğazlıyan ve Akdağ Madeni rüşdiyeleri 1903/1904 (H. 1321)'e göre yenidir. Mucur, Sungurlu, Maden, Hacıbektaş, Osmancık, Kırşehirî İnâs ve Çorum İnâs rüşdiyeleri görülmemiştir.³⁸⁵

2.3.2.3. Aydın

25 rüşdiye mektebinden biri olarak seçilen İzmir'de, gayrimüslim mekteplerinin eğitim seviyesi ileri ve sayıları nüfusa göre yeterli düzeyde olmasına rağmen Müslüman mektepleri çok kötü durumdadır. Burada bir rüşdiye mektebi açılarak Müslüman evlatlarının eğitimden geri kalması önleneyeceği düşünülmüştür. Bunun üzerine çalışmalara başlanmıştır.

İzmir Maârif Meclisi, 6 Şubat 1856 (H. 29 Ca 1272) tarihinde Mekâtib-i Sıbyan Nizamnâmesi ve Mekâtib-i Rüşdiye Nizamnâmesi kabul etmiş ve Defterdar Nihat Efendi'yi uygulanması için görevlendirmişti. Bu nizamnâmede rüşdiyelerin birinci amacının Türkçe'yi serbestçe okuyup yazmak olduğu belirtilmiştir. Rüşdiye mektebi binası için çeşitli tetkikler yapılmış fakat öğrenci sayısına uygun bir yer bulunamayınca Meclis-i Vâlâ azasından Emin Muhlis Efendi'nin bulduğu arsa üzerine 55.000 kuruş masraf yapılarak inşâ edilmesi kararlaştırılmıştı. Muallim-i evvel olarak Dâr-ül-muallimîn talebesinden birisi gönderilecek ve muallim-i sâni ve bevâbı mahallinden seçilecekti.³⁸⁶

1857/1858 (H. 1274) yılında karşımıza İzmir Rüşdiyesi çıkmaktadır. Bu rüşdiyenin muallimi Mehmed Hulusi Efendi'dir.³⁸⁷ 1861/1862 (H. 1278)'de riyaziye ve resim dersi Mülâzım Ahmed tarafından verilmektedir.³⁸⁸ 1864/1865 (H. 1281)'te bu

³⁸² SNMU, 1319/4, ss. 379-382.

³⁸³ SNMU, 1321/6, ss. 345-348.

³⁸⁴ BOA, DH. MKT, 745/48, 5 Ca 1321.

³⁸⁵ S. V. Ankara, 1325/15, s. 30, 176.

³⁸⁶ BOA, I. DH, 353/23335, 9 M 1273.

³⁸⁷ SD, 1274, s. 131.

³⁸⁸ SD, 1278, s. 117.

rüşdiyenin muallimi Talib Efendi olmuştur, riya ziye ve resim muallimine de rastlanılmamıştır.³⁸⁹ 1865/1866 (H. 1282)'da muallim yine de ğişmiş ve Ahmed Hamdi Efendi görülmüştür.³⁹⁰

1867/1868 (H. 1284) yılında rüşdiye sayısı 2'ye çıkmıştır. Muallim-i evveli Osman Hulusi olan Aydın Rüşdiyesi yeni açılmıştır. İzmir'in muallim-i evveli bu yılda de ğişmiş ve Kamil Efendi olmuştur.³⁹¹

1868/1869 (H. 1285)'da vilâyetin 3. rüşdiyesi olan Çeşme görülmektedir. Çeşme'nin muallim-i evveli müderrisinden Ali Rıza Efendi'dir.³⁹² 1869/1870 (H. 1286)'te 4 rüşdiye mevcuttur. Muallim-i evveli Mehmed Şükrü Efendi olan Manisa (Mağnisa) yeni açılmıştır.³⁹³

1871/1872 (H. 1288) yılında 4 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 5 rüşdiye görülmektedir. Ödemiş ve İnebolu yeni muallim-i sânilî mekteplerdir.³⁹⁴

Tablo 2.19. 1871/1872 (H. 1288) Aydın Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
İzmir	Kamil	120
Aydın	Osman Hulusi	55
Çeşme	Ali Rıza	27
Manisa	Mehmed Şükrü	56
Ödemiş	Muallim-i sânilî	-
İnebolu	Muallim-i sânilî	-

Vilâyetin merkezi olan İzmir, en fazla öğrenciye sahip olan mektep olmuştur. Çeşme 27 öğrencisiyle muallim-i evvelle idare edilmektedir. Daha önce olduğu gibi muallim-i sânilî mekteplerin öğrenci sayısı verilmemiştir.

1872/1873 (H. 1289)'te 5 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî rüşdiyede 333 öğrenci bulunmaktadır. Denizli, yeni muallim-i sânilî mekteptir. Ödemiş daha önce muallim-i sâniliyken muallim-i evveli olmuştur. Manisa'ya İbrahim, Çeşme'ye müderrisinden Ali Rüşdü, Ödemiş'e Hulusi Efendiler tayin edilmiştir.³⁹⁵

1873/1874 (H. 1290) yılında rüşdiye sayısı 8 olmuştur. 6'sı muallim-i evveli, 2'si muallim-i sânilî olan bu mekteplerde öğrenci sayısı yaklaşık 363'tür. Muallim-i

³⁸⁹ SD, 1281, s. 129.

³⁹⁰ SD, 1282, s. 118.

³⁹¹ SD, 1284, ss. 85-86.

³⁹² SD, 1285, ss. 95-96.

³⁹³ SD, 1286, ss. 116-117.

³⁹⁴ SD, 1288, ss. 143-146.

³⁹⁵ SD, 1289, ss. 236-237.

evveli Hasan Efendi olan Urla ve muallim-i sânilî Palu yeni mekteplerdir. Urla Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı gösterilmemiştir. Çeşme'nin muallim-i evveli daha önce Ali Rüşdü Efendi'yken kaynakta müderrisinden Ali Efendi olmuştur.³⁹⁶

1874/1875 (H. 1291)'te 6 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî 11 rüşdiyede 502 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Mehmed Vasfi olan Muğla, muallim-i sânilî Kırkağaç ve Palas yeni rüşdiyelerdir. Çeşme, daha önce muallim-i evvelle idare edilirken muallim-i sânilî olmuştur.³⁹⁷

1875/1876 (H. 1292)'da rüşdiye sayısı epey artmış ve 18'e çıkmıştır. 11 muallim-i evveli, 7 muallim-i sânilî 18 mektepte 829 öğrenci görülmektedir. Yeni muallim-i evveli Bayındır, Kuşadası, Tire, Kasaba, Tavas, muallim-i sânilî Marmaris ve Milas'tır. Daha önce muallim-i sâniyle idare edilen Denizli muallim-i evveli, yine daha önce muallim-i evveli olan Urla muallim-i sânilî mektep olmuştur. İzmir'e Hasan, Aydın'a Hulusi, Ödemiş'e Mehmed Ali, Bayındır'a Arif, Kuşadası'na Abdurrahman, Denizli'ye Ali, Tire'ye Hasan, Kasaba'ya Fehmi, Tavas'a Abdüllatif Efendiler muallim-i evvel olarak atanmıştır.³⁹⁸

1876/1877 (H. 1293)'de 13 muallim-i evveli, 7 muallim-i sânilî 20 rüşdiyede yaklaşık 805 öğrenci bulunmaktadır. Fakat yeni mekteplerin öğrenci sayısı verilmemiştir. Palu Rüşdiyesi yoktur. Muallim-i evveli Menemen, muallim-i sânilî Alaşehir ve Akhisar yeni mekteplerdir. Daha önce muallim-i sânilî olan Çeşme Rüşdiyesi muallim-i evveli olmuştur. Aydın'a Fehmi, Manisa'ya Ömer Şaban, Tire'ye Mustafa, Menemen'e Hüseyin Efendi muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir. Kasaba Rüşdiyesi'nin ise hoca ismi verilmemiştir.³⁹⁹

1878 (H. 1295)'de mektep sayısı 18'e gerilemiştir. Bu mektepler İzmir, Ödemiş, Urla, Aydın, Bayındır, Tire, Çeşme, Denizli, Tavas, Kasaba, Kuşada, Muğla, Manisa, Menemen, Alaşehir, Palas, Marmaris ve Milas'dır. 1876/1877 (H. 1293)'ye göre Kırkağaç ve Akhisar rüşdiyelerine rastlanmamıştır.⁴⁰⁰

1879/1880 (H. 1297)'de İzmir, Ödemiş, Tire, Menemen, Çeşme, Denizli, Nazilli, Aydın, Manisa ve Kırkağaç rüşdiyeleri hakkında bilgi verilmektedir.⁴⁰¹

³⁹⁶ *SD*, 1290, ss. 209-210.

³⁹⁷ *SD*, 1291, s. 215.

³⁹⁸ *SD*, 1292, s. 154.

³⁹⁹ *SD*, 1293, s. 157.

⁴⁰⁰ *SD*, 1295, s. 431.

⁴⁰¹ *S. V. Aydın*, 1297/2, ss. 62-132.

1880/1881 (H. 1298) yılında yine mektep sayısı 20 olmuştur. 18 muallim-i evvelli, 2 muallim-i sânilî rüşdiyede 1.025 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evvelli olanlar İzmir, Ödemiş, Urla, Aydın, Bayındır, Çeşme, Denizli, Tavas, Kasaba, Kuşadası, Manisa, Kırkağaç, Menemen, Milas, Demirci, Muğla, Bodrum, Buldan, muallim-i sânilî Foça-ı Atik ve Karapınar'dır. 1878 (H. 1295)'e göre yeni görülenler Kırkağaç, Foça-i Atik, Demirci, Bodrum, Karapınar ve Buldan'dır. Tire, Alaşehir, Palas ve Marmaris rüşdiyeleri görülmemiştir.⁴⁰²

1881/1882 (H. 1299)'de 24 muallim-i evvelli, 2 muallim-i sânilî 26 rüşdiyede 1.270 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evvelli Soma, Nazilli, Söke, Alaşehir, Bergama, Tire yeni mekteplerdir. Bayındır, Milas, Bodrum, Menemen rüşdiyelerinin muallim-i evvelleri değişmiştir.⁴⁰³ Başka bir kaynakta 14 rüşdiye hakkında bilgi verilmektedir. Bunlar İzmir, Kuşadası, Tire, Bayındır, Urla, Menemen, Çeşme, Ödemiş, Aydın, Denizli, Nazilli, Buldan, Alaşehir'dir.⁴⁰⁴

1883/1884 (H. 1301) yılında 27 rüşdiyede 1.421 talebe görülmektedir. 1881/1882 (H. 1299)'ye göre 61 öğrencisiyle Turgudlu yeni bir mekteptir.⁴⁰⁵ Bu sene Akhisar kazasında bir hane satın alınarak rüşdiye yapılmış ve muallimleri Maârif Nezâreti'nden istenmiştir.⁴⁰⁶

1884/1885 (H. 1302) yılında öğrenci sayısı 1.557'ye yükselmiştir.⁴⁰⁷ Bu tarihteki başka bir kaynakta 25 rüşdiye vardır. Farklı olarak İzmir'de iki rüşdiye olması Karapınar, Aydın ve Turgutlu rüşdiyelerinin bulunmamasıdır. Bu İzmir'deki ikinci rüşdiyenin durumu açık değildir. Ayrıca Foça-ı Atik Rüşdiyesi, Foçateyn Rüşdiyesi olarak geçmektedir.⁴⁰⁸

1885/1886 (H. 1303)'da rüşdiye sayısı 29, öğrenci sayısı yaklaşık 1.589 olmuştur. Yeni rüşdiyeler Saray, Birgi ve Muğla İnâs'tır. Fakat bunların öğrenci sayısı verilmemiştir. Kasaba Rüşdiyesi'ne rastlanmamış ve Turgudlu nam-ı diğer Kasaba olarak gösterilmiştir. 1884/1885 (H. 1302)'te hem Kasaba hem de Turgudlu rüşdiyeleri ayrı ayrı mevcuttur.⁴⁰⁹

⁴⁰² SD, 1298, ss. 279-280.

⁴⁰³ SD, 1299, ss. 271-272.

⁴⁰⁴ S. V. Aydın, 1299/4, ss. 99-191.

⁴⁰⁵ SD, 1301, ss. 389-390.

⁴⁰⁶ Mahmud Cevad, Age., ss. 234-235.

⁴⁰⁷ SD, 1302, ss. 411-412.

⁴⁰⁸ S. V. Aydın, 1302/7, ss. 59-199; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2006, s. 187 (Foçateyn, Foça-i Atik ve Foça-i Cedid yani Eski ve Yenifoça'dır.).

⁴⁰⁹ SD, 1303, ss. 333-334.

1886/1887 (H. 1304)'de 31 rüşdiye olup yaklaşık 1.736 öğrenci mevcuttur. Yine bazı mekteplerin talebe sayısı verilmemiştir. Foça-ı Cedid ve Bozdoğan rüşdiyeleri yeni açılmıştır.⁴¹⁰ 1887/1888 (R. 1303) tarihli bir kaynakta 23 rüşdiyenin ismi geçmektedir. Nazilli, Saray, Karapınar, Bodrum, Muğla İnâs, Birgi, Foça-ı Cedid, Bozdoğan rüşdiyelerinin isimleri yoktur.⁴¹¹

1887/1888 (H. 1305) yılında 36 rüşdiyede yaklaşık 1.677 talebe görülmüştür. Akhisar, Karasu, Seferihisar, İneabad ve Kula yeni açılan rüşdiyelerdir.⁴¹² 1888/1889 (R. 1304) tarihli başka bir kaynakta 25 rüşdiyeye rastlanmıştır. Farklı olarak Manisa'da ikinci rüşdiyenin ismi geçmekte olup Akhisar, Bozdoğan, Nazilli, Karapınar, Saray, Karasu, Bodrum, Muğla İnâs, Birgi, Foça-ı Cedid, İneabad ve Kula rüşdiyelerinin olmamasıdır.⁴¹³

Aydın Sancağı'na tabi Karacasu Rüşdiyesi yanındaki ibtidâî mekteple birlikte bacasından çıkan ateşin rüzgârdan önü alınamadığından yanmıştır. Eğitime sekte gelmemesi için hemen yeni bir mahal bulunması gerektiği merkezden bildirilmiş ve Foça-ı Cedid, Karapınar, Birgi ve Saray rüşdiye mekteplerinden yeterince istifade edilemediğinden bu kazaların her birinde kaç hane ve ne kadar sıbyan mektebi bulunduğu bildirilmesi istenmiştir.⁴¹⁴

1890/1891 (R. 1306) senesinde 27 rüşdiye bulunmaktadır. Kula, Akhisar ve Saray rüşdiyeleri mevcut olup Alaşehir Rüşdiyesi yoktur.⁴¹⁵

1891/1892 (R. 1307) yılında 34 rüşdiye mevcuttur. Farklı olarak Alaşehir, Nazilli, Bozdoğan, İneabad, Karapınar, Karacasu ve Köyceğiz rüşdiyeleri görülmüş olup Saruhan'daki ikinci rüşdiye yoktur.⁴¹⁶

İdâî bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin lağvı kararı alınmış ve uygulamaya başlanmıştır. Fakat İzmir ve Selanik gibi husûsî yerlerdeki rüşdiyeler önemlerinden dolayı lağvedilmeyerek idâî mektebine şube yapılmıştır.⁴¹⁷

Bir süre sonra İzmir rüşdiye mektebinin lağvıyla gerek bu mektebin gerekse ibtidâî mekteplerin yalnızca tadrîs işlerinin Maârif müdürlüğü tarafından yürütüldüğü

⁴¹⁰ *SD*, 1304, ss. 319-320.

⁴¹¹ *S. V. Aydın*, R 1303/9, ss. 64-162.

⁴¹² *SD*, 1305, ss. 245-246.

⁴¹³ *S. V. Aydın*, R 1304/10, ss. 99-358.

⁴¹⁴ BOA, *MF. MKT*, 106/10, 3 C 1306.

⁴¹⁵ *S. V. Aydın*, R 1306/12, ss. 68-204.

⁴¹⁶ *S. V. Aydın*, R 1307/13, ss. 264-267.

⁴¹⁷ F. Demirel, *Age.*, s. 50.

idarelerinin ise ahâliye bırakıldığı yönünde ihbarlar yapılmıştır. Bu ihbarların doğru olup olmadığı araştırılmıştır.

İdâdî açılan mahallerde bulunan rüşdiyelerin idâdîlere kalb edilmesi irâde-i seniyyeden bulunmakla, İzmir ve Selanik gibi husûsî mevkisi bulunan büyük şehirlerde rüşdiyelerin tümünden lağvı mahalli ihtiyaçları uygun olmadığından oralarda rüşdiyeler mekteb-i idâdînin ilk iki senesine şube yapılarak idaresi bir kat daha tanzim ve temin kılınmıştır. Dolayısıyla İzmir Rüşdiyesi'nin lağvı söz konusu değil ıslahı bile sağlanmıştır. Mekteb-i rüşdiye idaresinin ahâliye terki ise kesinlikle caiz olmayan bir durumdur. İzmir Maârif Müdürü Emrullah Efendi'nin şimdiye kadar bulunduğu Yanya, Selanik, Halep vilâyetleri maârif işlerinde son derece gayret göstermiş olduğu ortada olup İzmir'de de başarıları görülmüştür. Şikâyetlerin sebebinin İzmir Mekteb-i İdâdî Müdürü Abdurrahman Efendi'nin kötü hareketlerinden müdürlükten azliyle bunu çekemeyip o ve arkadaşları tarafından gönderilen dilekçeler olduğu açıklanmıştır. Mekteplerin idaresinin ahâliye bırakılması söz konusu olmadığı gibi rüşdiye mektebinin lağv edildiği söylentisinin esası olmadığı belirtilmiştir.⁴¹⁸

1894/1895 (R. 1310-1311)'de 2 inâs ve 34 zükûr rüşdiye görülmüştür. Aydın, Denizli ve Muğla rüşdiyeleri idâdîlerle birleştirilmiştir. Birgi, Cedid Foça, Salihli, Gördüs ve Çine yenidir. Foçateyn Rüşdiyesi'nin Foça-ı Atik olduğu düşünülmüştür. İnebad Rüşdiyesi, Germencik olarak geçmektedir. 1891/1892 (R. 1307) ve 1894/1895 (R. 1310-1311)'te açılış tarihleri şu şekildedir.⁴¹⁹

⁴¹⁸ BOA, Y. PRK. MF, 2/58, 15 Ca 1310.

⁴¹⁹ S. V. Aydın, R 1307/13, ss. 264-267, M.İ 1310-1311, ss. 36-37, 44.

Tablo 2.20. 1891/1892 (R. 1307) ve1894/1895(R. 1310-1311) Aydın Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	1306 Açılış tarihi	R.1310-1311 açılış tarihi	Rüşdiye ismi	1306 açılış tarihi	R.1310-1311 açılış tarihi
İzmir	1275	İdâdiye şube	Aydın	1288	İdâdî olmuş
Çeşme	1290	282	Nazilli	1296	296
Bergama	1296	296	Söke	1297	297
Kuşadası	1289	289	Bozdoğan	1299	302
Tire	1291	290	İneabad	1296	303(Germencik)
Bayındır	1303	290	Karapınar	1294	297
Ödemiş	1290	282	Karacasu	1303	305
Urla	1293	293	Menteşe	1285	İdâdî olmuş
Seferihisar	1302	302	Milas	1291	289
Menemen	1294	293	Köyceğiz	1305	305
Foçateyn	1291	293	Bodrum	1292	292
Manisa	1290	İdâdî olmuş	Denizli	1285	İdâdî olmuş
Kasaba	1291	291	Sarayköy	1300	301
Alaşehir	1292	291	Tavas	1290	294
Demirci	1294	295	Buldan	1298	298
Kırkağaç	1294	289	Birgi	-	300
Soma	1290	290	Cedid Foça	-	1308
Akhisar	1304	304	Salihli	-	310
Kula	1303	303	Gördüs	-	310
			Çine	-	308
İzmir İnâs	-	310	Manisa İnâs	-	308

Vilâyetin en önce açılan mektebi, İzmir Rüşdiyesi'dir. En son açılan mektepleri de İzmir İnâs, Salihli ve Gördüs'tür. Burada verilen açılış tarihlerinde farklılıkların rüşdiye mekteplerinde eğitime bazen ara verilmesi, bazen de bina değişikliğinin kaynaklandığı düşünülmüştür.

Başka bir kaynağa göre de İzmir ve Manisa'da kız rüşdiyeleri 1891/1892 (H. 1309) senesinde tesis edilmiştir.⁴²⁰ 1895/1896 (R. 1311-1312)'da 3 inâs ve 39 zükûr rüşdiyesi bulunmaktadır. Yeni görülen rüşdiyeler şu şekildedir:⁴²¹

Tablo 2.21. 1895/1896 (R. 1311-1312) Aydın Vilâyeti Yeni Açılan Rüşdiyeleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Ayazmend	1311	Kazıköy	312	Mekri	312
Çal	311	Garbikaraağaç	312	Denizli İnâs	312
Bodrum	289				

⁴²⁰ Mahmud Cevad, Age., s. 336.

⁴²¹ *M.İ 1311-1312*, ss. 36-37, 45.

Buradaki rüşdiye mektepleri 1894/1895 (R. 1310-1311) yılında mevcut olmadıklarından 1895/1896 (R. 1311-1312) yılında açıldıkları ortadır. Fakat Bodrum Rüşdiyesi bir önceki yılda olmamasına rağmen açılış tarihi 289 verilmiştir.

1898/1899 (H. 1316)'da 3 inâs, 40 zükûr olmak üzere 43 rüşdiye görülmüştür. 221 kız, İneabad Rüşdiyesi hariç 1.796 erkek öğrenci mevcuttur. 22 öğrencili Atça Rüşdiyesi yenidir.⁴²²

1899/1900 (H. 1317)'de 46 rüşdiyede 2.060 öğrenci mevcuttur. Kalas, Yenipazar ve Marmaris yeni görülmüştür.⁴²³ Diğer bir kaynakta 43 rüşdiye görülmektedir. Farkı Foça-i Cedid, Ayazmend ve Atmaca rüşdiyelerinin olmamasıdır.⁴²⁴

1900/1901 (H. 1318)'de 3 inâs, 42 zükûr rüşdiyesi bulunmaktadır. Kınık Rüşdiyesi yenidir. Ayazmend ve Garbikarağaç ise yoktur. Vilâyette Karacasu Rüşdiyesi öğrencileri hariç 2.008 talebe bulunmaktadır.⁴²⁵

1901/1902 (H. 1319)'de rüşdiye sayısı 47'ye yükselmiştir. Garbi Karağaç ve Kızılcılı yeni görülen mekteplerdir. Yine Karacasu hariç 2.162 öğrenci mevcuttur.⁴²⁶

1903/1904 (H. 1321)'te yine 47 rüşdiye bulunmaktadır. Kadıköy Rüşdiyesi hariç 46 rüşdiyede 2.450 talebe görülmüştür.⁴²⁷

1908/1909 (H. 1326)'da 46 rüşdiye ismi verilmiştir. Nif ve Kuyucak rüşdiyeleri yenidir. Foça-i Cedid, Kadıköy ve Köyceğiz ise bulunmamaktadır. Birgi, Buldan Sarayköy ve Soma mektepleri dışında öğrenci sayısı 2.079'dur. 1323 yılında Tire'den 10, Akhisar'dan 12, Demirci'den 5, Bodrum Rüşdiyesi'nden 15 öğrenci şahadetname almıştır.⁴²⁸

2.3.2.4. Bitlis

1880/1881 (H. 1298) yılında vilâyette 1 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 3 rüşdiyede 84 öğrenci mevcuttur. Bitlis Rüşdiyesi 1878 (H. 1295)'e göre yeni görülen rüşdiye olmuştur. Daha önce Siird, Diyarbakır; Muş, Van vilâyeti sınırları içinde gösterilmiştir. Bu rüşdiyelerin bilgileri şu şekildedir.⁴²⁹

⁴²² *SNMU*, 1316/1, ss. 878-888.

⁴²³ *SNMU*, 1317/2, ss. 981-989.

⁴²⁴ *S. V. Aydın*, 1317/20, ss. 96-453.

⁴²⁵ *SNMU*, 1318/3, ss. 1090-1101.

⁴²⁶ *SNMU*, 1319/4, ss. 392-401.

⁴²⁷ *SNMU*, 1321/6, ss. 356-363.

⁴²⁸ *S. V. Aydın*, 1326/25, ss. 136-730.

⁴²⁹ *SD*, 1298, s. 283.

Tablo 2.22. 1880/1881 (H. 1298) Bitlis Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallimi	İdare durumu	Öğrenci sayısı
Bitlis	Mehmed Tefvik	Muallim-i evvel	16
Siird	Fetullah	Muallim-i sâni	38
Muş	Abdurrahman	Muallim-i sâni	30

Burada Bitlis Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı diğer mekteplerden daha az iken bu mektep muallim-i evvelle idare edilirken diğer mektepler muallim-i sâniyle idare edilmiştir.

1881/1882 (H. 1299)'de 4 muallim-i evvelle rüşdiyede 140 öğrenci mevcuttur. Ahlat Rüşdiyesi yeni açılan mekteptir. Bu sene Van vilâyeti içinde de bir Ahlat Rüşdiyesi vardır. Siird ve Muş rüşdiyeleri daha önce muallim-i sâniyken muallim-i evvelle gösterilmiştir. Fakat hoca isimlerinde değişiklik olmamıştır.⁴³⁰

1883/1884 (H. 1301)'te öğrenci sayısı 153⁴³¹, 1884/1885 (H. 1302)'te 168⁴³² olmuştur. 1885/1886 (H. 1303)'da ise rüşdiye sayısı 5'e çıkmıştır. Çölemerik yeni görülen mekteptir. Bu rüşdiye hariç öğrenci sayısı 183'dür.⁴³³

1886/1887 (H. 1304) yılında 6 rüşdiyede bulunmaktadır. Yeni açılan mektep Cülik'dir. Cülik ve Çölemerik rüşdiyeleri dışında 214 talebe mevcuttur.⁴³⁴ 1887/1888 (H. 1305)'de öğrenci sayısı 253'e yükselmiştir.⁴³⁵

1892/1893 (H. 1310)'te 5 rüşdiyede 220 öğrenci görülmüştür. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Genç Rüşdiyesi yenidir. Cülik ve Çölemerik ise yoktur.⁴³⁶ 1894/1895 (R. 1310-1311)'te 5 rüşdiye mevcuttur. Farklı olarak Arduşin Rüşdiyesi vardır. Arduşin ve daha önceki Genç Rüşdiyesi aynı olması muhtemeldir.⁴³⁷

1895/1896 (R. 1311-1312)'da yine Genç Rüşdiyesi olarak geçmektedir. Burada rüşdiyelerin açılış tarihleri şu şekildedir.⁴³⁸

Tablo 2.23. 1895/1896 (R. 1311-1312)'da Bitlis Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Bitlis	Meçhul	Muş	299	Genç	300
Ahlat	291	Siird	285		

⁴³⁰ SD, 1299, s. 276.

⁴³¹ SD, 1301, s. 397.

⁴³² SD, 1302, s. 419.

⁴³³ SD, 1303, s. 337.

⁴³⁴ SD, 1304, s. 323.

⁴³⁵ SD, 1305, ss. 249-250.

⁴³⁶ S. V. Bitlis, 1310/1, Ek Levha.

⁴³⁷ M.İ 1310-1311, s. 43.

⁴³⁸ M.İ 1311-1312, s. 43.

Vilâyetin en önce açılan mektebi Siird Rüşdiyesi'dir. Genç Rüşdiyesi ise en son açılan mektep olmuştur. Bir yıl içinde sadece 1 mektep açılabilmiştir.

1898/1899 (H. 1316)'da yine 5 rüşdiye olup 258 öğrenci mevcuttur. Bitlis Rüşdiyesi'nin Fransızca Muallimi Zeki Efendi'dir ve diğer rüşdiyelerde Fransızca muallimi yoktur.⁴³⁹ Bu tarihli başka bir kaynakta Muş Rüşdiyesi'nde de Fransızca muallimi vardır. Bu görevde, Mülâzım-ı Evvel Rıza Efendi görülmüştür.⁴⁴⁰

1899/1900 (H. 1317)'de öğrenci ve rüşdiye sayısı aynıdır.⁴⁴¹ Bu sene Bitlis ve Muş'da Fransızca muallimi görülmemektedir.⁴⁴² 1900/1901 (H. 1318)'de rüşdiye sayısı 6 ve öğrenci sayısı 333 olmuştur. 67 öğrencili Bitlis İnâs Rüşdiyesi yenidir.⁴⁴³ Başka bir kaynakta ise 5 rüşdiye mevcuttur ve Bitlis İnâs olmayan mekteptir.⁴⁴⁴

1901/1902 (H. 1319)⁴⁴⁵ ve 1903/1904 (H. 1321)⁴⁴⁶,te 6 rüşdiyedeki öğrenci sayısı 388'dir.

2.3.2.5. Cezâir-i Bahr-i Sefid

Taşrada rüşdiye mektebi yapılması için uygun yer olup olmadığı çeşitli mahallerden sorulmuştur. Midilli Adası'ndan gelen cevapta Balizade Hasan Bey'in ihya ettiği câmi yanında sekiz on odalı harap medresenin büyük dershanesinin bitişiğinde bir oda yapılarak, diğer odaları da tamir edilerek ve 30.000 kuruş masraf yapılarak rüşdiye mektebi olarak kullanılabilirliği bildirilmiştir. Fakat buranın Halveti Dergâhı'na ait olduğu anlaşıldığından bundan vazgeçilerek Midilli Kaymakamı İsmail Paşa'dan uygun bir hanenin kaç kuruşa satın alınabileceğinin ya da bir arsa alınarak üç dört oda yapıldığı halde kaç kuruş masraf olacağını bildirilmesi istenmiştir.⁴⁴⁷

Bu vilâyette ilk rüşdiye karşımıza 1858/1859 (H. 1275) yılında çıkmıştır. Bu rüşdiye muallimi müderrisinden Nuri Efendi olan Rodos (Rados)'tur.⁴⁴⁸ 1861/1862 (H.

⁴³⁹ *SNMU*, 1316/1, ss. 948-949.

⁴⁴⁰ *S. V. Bitlis*, 1316/2, s. 187.

⁴⁴¹ *SNMU*, 1317/2, ss. 1048-1049.

⁴⁴² *S. V. Bitlis*, 1317/3, s. 111, 161.

⁴⁴³ *SNMU*, 1318/3, ss. 1162-1163.

⁴⁴⁴ *S. V. Bitlis*, 1318/4, ss. 111-196.

⁴⁴⁵ *SNMU*, 1319/4, ss. 452-453.

⁴⁴⁶ *SNMU*, 1321/6, ss. 394-395.

⁴⁴⁷ *BOA, A. MKT. MHM*, 756/95, 7 L 1269.

⁴⁴⁸ *SD*, 1275, s. 94.

1278) yılında rüşdiye sayısı 2'ye çıkmıştır. Yeni görülen rüşdiye, muallimi Mehmed Efendi olan Limni'dir.⁴⁴⁹

1864/1865 (H. 1281)'te vilâyette 3 rüşdiye bulunmaktadır. Sakız Rüşdiyesi yeni açılmış olup muallimi Ahmed Efendi'dir.⁴⁵⁰ 1865/1866 (H. 1282)'da rüşdiye sayısı artmış ve 5 olmuştur. Yeni rüşdiyeler Midilli (Midüllü) ve Kıbrıs'tır. Her iki rüşdiyenin de muallimi Ahmed Rasih Efendilerdir.⁴⁵¹ 1866/1867 (H. 1283)'de Midilli Rüşdiyesi'nin muallimi Kamil Efendi olmuştur.⁴⁵²

1867/1868 (H. 1284) yılında incelenen kaynakta hem Rumeli hem de Anadolu tarafında Midilli Rüşdiyesi görülmektedir. Rumeli Midilli Rüşdiyesi'nin Muallimi Kamil, Anadolu'daki rüşdiyenin Abdülgafur Efendi'dir. Limni Rüşdiyesi'nin hocası da Zeynelabidin Efendi olmuştur.⁴⁵³

1868/1869 (H. 1285)'da Biga sancağı, Hüdavendigâr vilâyetinden ayrılmış ve bu vilâyete dâhil edilmiştir. Böylece bu sancakta bulunan Biga Rüşdiyesi'yle birlikte mektep sayısı 6 olmuştur. Midilli Rüşdiyesi, sadece Rumeli tarafında görülmüş ve muallimi Abdülgafur Efendi'dir. Limni'nin Abdüsselam, Biga Rüşdiyesi'nin muallimi de Tahir Efendi'dir.⁴⁵⁴

1869/1870 (H. 1286) yılında vilâyette 7 rüşdiye görülmüştür. Muallim-i evveli Mehmed Tayyib olan İstanköy yeni mekteptir. Limni Rüşdiyesi'nin muallimi yine değişmiş ve Abdurrahman Efendi olmuştur.⁴⁵⁵

1870/1871 (H. 1287)'de rüşdiye sayısı artmış ve 9'a çıkmıştır. Muallim-i evveli Tahir Efendi olan Kal'a-ı Sultâniye ve Osman Efendi olan Moluva rüşdiyeleri yeni mekteplerdir. Biga Rüşdiyesi'ne Mustafa Efendi muallim-i evvel olarak atanmıştır.⁴⁵⁶

1871/1872 (H. 1288) yılında 10 rüşdiyede 344 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli Salim Efendi olan Ezine Rüşdiyesi yeni görülmüştür. İstanköy'e Ali, Midilli Rüşdiyesi'ne Rauf Efendi muallim-i evvel tayin olunmuşlardır. Bu yıldaki rüşdiyeler ve öğrenci sayıları şu şekildedir:⁴⁵⁷

⁴⁴⁹ SD, 1278, ss. 116-117.

⁴⁵⁰ SD, 1281, ss. 128-129.

⁴⁵¹ SD, 1282, ss. 117.

⁴⁵² SD, 1283, ss. 117-119.

⁴⁵³ SD, 1284, ss. 83-85.

⁴⁵⁴ SD, 1285, ss. 94-96.

⁴⁵⁵ SD, 1286, ss. 115-117.

⁴⁵⁶ SD, 1287, ss. 124-127.

⁴⁵⁷ SD, 1288, ss. 141-145.

Tablo 2.24. 1871/1872 (H. 1288) Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı	Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı
Limni	17	Biga	16
İstanköy	18	Sakız	17
Midilli	55	Kal'a-ı Sultâniye	42
Rodos	85	Moluva	30
Ezine	18	Kıbrıs	46

Rodos Rüşdiyesi en fazla öğrencisi olan rüşdiyedir. Bu mektebi Midilli Rüşdiyesi takip etmektedir. Böylece 50'nin üzerinde öğrencisi olan sadece 2 rüşdiyedir. Biga Rüşdiyesi de en az öğrenciye sahiptir.

1872/1873 (H. 1289)'te Kıbrıs, mutasarrıflık olarak vilâyetten ayrılmıştır. Fakat bu vilâyet dâhilinde incelenmeye devam edilecektir. Bu yılda 7 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî 10 rüşdiyede 326 öğrenci mevcuttur. Limni, İstanköy ve Ezine rüşdiyeleri daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî mektep olmuştur. Midilli'ye Abdülğafur, Sakız'a Hüseyin Rüşdü muallim-i evvel olmuştur.⁴⁵⁸ Bu tarihli başka bir kaynakta 4 rüşdiye görülmektedir. Bunlar Kal'a-ı Sultâniye, Biga, Ezine ve Limni'dir.⁴⁵⁹

1873/1874 (H. 1290)'te rüşdiye ve öğrenci sayısı 1872/1873 (H. 1289) ile aynı verilmiştir. Midilli'ye Ali Rıza, Kıbrıs'a Abdurrahman Efendi hoca tayin edilmiştir. Kal'a-ı Sultâniye Rüşdiyesi'nin muallim-i evvel ismi verilmemiştir.⁴⁶⁰

Ayvacık ve Lâpseki kasabalarında iane-i ahali ile birer rüşdiye mektebi inşâ edilmiştir. Ayvacık kasabasında 160 İslam hanesi varsa da civarında İslam hanesi fazla olduğundan bu rüşdiyeye öğrenci geleceği düşünülerek Hüsnü Efendi muallim-i sânilî tayin edilmiştir. Lâpseki Rüşdiyesi'ne de yapılan imtihan sonucunda başarılı olan Lâpsekili Hüseyin Efendi tayin edilmiştir.⁴⁶¹

1874/1875 (H. 1291) yılında 7 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî 11 rüşdiyede 349 öğrenci mevcuttur. 30 öğrencisiyle Ayvacık ve 24 öğrencisiyle Lâpseki yeni muallim-i sânilî mekteplerdir. Ezine ise görülmemiştir. Kal'a-ı Sultâniye Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli de İzzed Efendi olmuştur.⁴⁶²

⁴⁵⁸ SD, 1289, ss. 235-236.

⁴⁵⁹ S. V. *Cezayir-i Bahri Sefid*, 1289/3, ss. 30-55.

⁴⁶⁰ SD, 1290, ss. 208-209.

⁴⁶¹ BOA, *İ. DH*, 673/46860, 17 B 1290.

⁴⁶² SD, 1291, s. 213.

1875/1876 (H. 1292)'da 13 rüşdiyede 401 öğrenci bulunmaktadır. Bozcaada yeni, Ezine tekrar görülen muallim-i sânilî mekteplerdir. Kal'a-ı Sultâniye Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli yine değişmiş ve Mehmed Efendi olmuştur.⁴⁶³

1876/1877 (H. 1293) yılında 8 muallim-i evveli, 6 muallim-i sânilî 14 rüşdiye bulunmaktadır. Muallim-i evveli Ali Efendi olan Babakale Rüşdiyesi yeni görülmüştür. Bu rüşdiye hariç öğrenci sayısı yine 401'dir. Midilli Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Abdullah Seraçi Efendi olmuştur. Kal'a-ı Sultâniye'nin muallim-i evvel ismi verilmemiştir.⁴⁶⁴

1878 (H. 1295)'de rüşdiye sayısı 7'dir. Bu rüşdiyeler Babakale, Rodos, Sakız, Midilli, Moluva, İstanköy ve Kıbrıs'tır.⁴⁶⁵ 1880/1881 (H. 1298) yılında vilâyette 7 rüşdiyede 291 öğrenci bulunmaktadır. Rodos, Sakız, Midilli, Moluva muallim-i evveli, İstanköy, Limni ve Bozcaada muallim-i sânilî mekteplerdir. 1878 (H. 1295)'e göre Babakale ve Kıbrıs rüşdiyeleri görülmemiştir.⁴⁶⁶

1881/1882 (H. 1299)'de rüşdiye sayısı yine 7 olup 167 öğrenci bulunmaktadır. 5 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî rüşdiye vardır ve Bozcaada Rüşdiyesi'nin durumu ise belirsizdir. Limni Rüşdiyesi'ne Hayreddin Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.⁴⁶⁷

1883/1884 (H. 1301) yılında 7 rüşdiyede 309 öğrenci mevcuttur. Boz Rüşdiyesi'nin Bozcaada olduğu kanısına varılmıştır. Bir de Rodos'ta rüşdiye seviyesinde Medrese-i Süleymaniye mevcuttur.⁴⁶⁸ Bu tarihli başka bir kaynakta Rodos hariç öğrenci sayısı 253'tir. Sakız Rüşdiyesi'nde Rumca muallimi görülmüştür.⁴⁶⁹

1884/1885 (H. 1302) senesinde 7 rüşdiyede 210, Medrese-i Süleymaniye'de 312 öğrenci mevcuttur.⁴⁷⁰ 1885/1886 (H. 1303)'da rüşdiye sayısı 9'a yükselmiş ve öğrenci sayısı 298 olmuştur. Midilli ve Sakız İnâs rüşdiyeleri yeni mekteplerdir. Ayrıca bu yılda Medrese-i Süleymaniye yoktur.⁴⁷¹

1886/1887 (H. 1304)'de vilâyette 10 rüşdiye görülmüştür. Limni İnâs Rüşdiyesi yeni açılmıştır. Bu rüşdiye hariç öğrenci sayısı 315'tir.⁴⁷² 1887/1888 (H. 1305) yılında

⁴⁶³ SD, 1292, ss. 152-153.

⁴⁶⁴ SD, 1293, ss. 155-156.

⁴⁶⁵ SD, 1295, s. 431.

⁴⁶⁶ SD, 1298, s. 282.

⁴⁶⁷ SD, 1299, s. 270.

⁴⁶⁸ SD, 1301, s. 387.

⁴⁶⁹ S. V. *Cezayir-i Bahri Sefid*, 1301/8, ss. 58-151.

⁴⁷⁰ SD, 1302, s. 409.

⁴⁷¹ SD, 1303, s. 332.

⁴⁷² SD, 1304, s. 318.

ise 10 rüşdiye olup öğrenci sayısı 301'e gerilemiştir. Bu rakam içine 30 öğrencisiyle Limni İnâs Rüşdiyesi dâhil edilmiştir.⁴⁷³

1892/1893 (H. 1310)'te 5 rüşdiye mevcuttur. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Rodos ve Midilli rüşdiyeleri lağv edilmiştir. Limni İnâs, Midilli İnâs ve Sakız İnâs'a rastlanmamıştır.⁴⁷⁴

1894/1895 (H. 1312)'te yine rüşdiye sayısı 5'tir. Medrese-i Süleymaniye de öğretime devam etmektedir. Rüşdiye sınıfı bulunduğundan öğretim kadrosu dikkate değerdir.⁴⁷⁵

Lisan Sınıfı:

Ali Rıza Efendi: Kavâid ve Edebiyat-ı Arabîye ve Farisîye ve Belâgat-ı Osmanîye

Şeyh Abdullah Efendi: Mantık ve Belâgat ve Akaid-i Arabîye Fahri Muallimi

Şeyh Mehmed Efendi: Mukaleme-i Arabîye

Yusuf Dana Efendi: Fıkıh-Arabî

Vasfî Bey: Hüsn-i hat ve kitâbet

Eşref Efendi: Fransızca ve Rumca

Rüşdi Kısmı:

Ali Rıza Efendi: Arabî, Farisî, hesap, coğrafya, hendese, usûl-i defterî

Muavinleri Mustafa ve Salih Efendiler: Lisan-ı Osmanî

Yusuf Dâna Efendi: Ulûm-ı Diniye ve Arabî

Vasfî Bey: Hüsn-i hat ve kitâbet

Eşref Efendi: Fransızca ve resim

Yusuf Efendi: Tarih-i Osmanî, hesap ve coğrafya

Hafız Hasan Efendi: Kur'ân-ı Kerîm, Sarf-ı Arabî ve Osmanî ve kırâat-ı imlâ

İbtidâî Kısmı:

Yusuf Dâna, Hafız Şerif, Hacı Fikri, Hacı Süleyman, Muavini İsmail, Hafız Süleyman

Rüşdi

İbtidâî

1. sınıf: 34

1. sınıf: 198

2. sınıf: 28

2. sınıf: 50

⁴⁷³ SD, 1305, ss. 244-245.

⁴⁷⁴ S. V. Cezayir-i Bahri Sefîd, 1310/10 Mükerrer, ss. 68-157.

⁴⁷⁵ S. V. Cezayir-i Bahri Sefîd, 1312/12, ss. 93-207.

3. sınıf: 20

3. sınıf: 49

Lisan sınıfı - 11

4. sınıf: 55

Toplam: 93

Toplam: 302 Genel toplam: 445

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğinde de yine 5 rüşdiye mevcuttur ve açılış tarihleri şu şekilde verilmiştir.⁴⁷⁶

Tablo 2.25. 1894/1895 (R. 1310-1311) Cezâir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Sakız	279	Bozcaada	290	İstanköy	285
Limni	290	Moluva	285		

Tabloya göre vilâyette ilk önce Sakız Rüşdiyesi açılmıştır. Mekteplerin açılış tarihleri bir seneye 2 adet gelecek şekilde olmuştur.

1895/1896 (H. 1313)'da öğrenci sayısı 145 olmuştur.⁴⁷⁷ 1898/1899 (H. 1316)'da sayı 130 gerilemiştir.⁴⁷⁸ Başka bir kaynakta ise 123 olmuştur. Sakız Rüşdiyesi'nde Rumca muallimine rastlanılmıştır. İlk kaynakta Moluva'nın Fransızca ve Resim fahri muallimi olmasına rağmen burada yoktur.⁴⁷⁹ Limni'de rüşdiye mektebinin maaşı az olduğundan bir süre sonra muallimi okulu terk etmiş ve mektep 4 ay kadar kapalı kalmıştır. Maaşa mahalinden bir karşılık bulunarak bu durumun çözülmesi ve muallimin tayin edilerek eğitimin aksamaması istenmiştir.⁴⁸⁰

1899/1900 (H. 1317)'de 126⁴⁸¹, 1900/1901 (H. 1318)'de 126⁴⁸², 1901/1902 (H. 1319)'de 137⁴⁸³ öğrenci görülmüştür.

1903/1904 (H. 1321)'te rüşdiye sayısı 8'e çıkmış ve öğrenci sayısı 199 olmuştur. Suğra, Rodos İnâs ve Sakız İnâs yeni açılmıştır. Bu tarihli diğer bir kaynakta rüşdiye sayısı 6'dır. Burada Suğra Rüşdiyesi bulunmamaktadır.⁴⁸⁴

1905 (H. 1323) yılında Sakız Rüşdiyesi'nin 1. dereceye terfi için bir dersane ile bir muallim odasının ilave olarak inşâ ve keşif masraflarının bütçenin inşâat tertibinden karşılanmasına karar verilmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁷⁶ *M.İ 1310-1311*, s. 38.

⁴⁷⁷ *S. V. Cezayir-i Bahri Sefîd*, 1313/13, s. 320.

⁴⁷⁸ *SNMU*, 1316/1, ss. 994-995.

⁴⁷⁹ *S. V. Cezayir-i Bahri Sefîd*, 1316/16, ss. 125-188.

⁴⁸⁰ BOA, *DH. MKT*, 2147/78, 28 B 1316.

⁴⁸¹ *SNMU*, 1317/2, s. 1096.

⁴⁸² *SNMU*, 1318/3, ss. 1237-1238.

⁴⁸³ *SNMU*, 1319/4, s. 517.

⁴⁸⁴ *S. V. Cezayir-i Bahri Sefîd*, 1321/20, ss. 93-179.

2.3.2.6. Dersim

Bu vilâyet ilk olarak 1881/1882 (H. 1299)'de karşımıza çıkmıştır. 1880/1881 (H. 1298)'de Ma'mûret-ül-azîz vilâyeti dâhilinde olan Çemişgezek, vilâyetin tek rüşdiyesidir. 20 öğrencisi olup muallim-i evveli Mustafa Efendi'dir.⁴⁸⁶

1883/1884 (H. 1301) yılında 67 öğrencili Çemişgezek Rüşdiyesi tekrar Diyarbakır vilâyeti içinde görülmüştür.⁴⁸⁷ 1884/1885 (H. 1302)'te vilâyette 2 rüşdiye mevcuttur. Bunlar yeni açılan 20 öğrencili Ovacık ve 25 öğrencili Piri rüşdiyeleridir.⁴⁸⁸

1885/1886 (H. 1303)'da 6 rüşdiyede 196 öğrenci görülmüştür. Kuzucan yeni açılan rüşdiyedir. Ovacık Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır. Piri'nin diğer ismi Çarsacak'tır.⁴⁸⁹ 1884/1885 (H. 1302)'te Hozat ve Mazgird Erzurum, Çemişgezek Diyarbakır, Pertek Ma'mûret-ül-azîz vilâyeti dâhilindedir.⁴⁹⁰

1886/1887 (H. 1304)'de bu 6 rüşdiyede 232⁴⁹¹, 1887/1888 (H. 1305)'de 222⁴⁹² öğrenci mevcuttur. 1894/1895 (R. 1310-1311)'te bu vilâyet yoktur.

2.3.2.7. Diyarbekir

Bu vilâyetin ilk rüşdiyesi 1870/1871 (H. 1287) yılında görülen Diyarbekir Rüşdiyesi'dir. Bu rüşdiyenin muallim-i evveli Mahmud Hamdi Efendi'dir.⁴⁹³ Rüşdiye mektebinin binası, Ulu Câmî çarşı kapısı ve muvakkithanesi üzerinde yapılmıştır. Vali Kurt İsmail Paşa'nın gayretleri, yardımsever kişiler ve memurların yardımları ile bu binanın inşâatı gerçekleşmiştir.⁴⁹⁴

1871/1872 (H. 1288)'de 1 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 2 rüşdiye mevcuttur. Yeni muallim-i sânilî rüşdiye Mardin'dir. Diyarbekir Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 19 olarak gösterilmiştir.⁴⁹⁵

1872/1873 (H. 1289)'te rüşdiye sayısı 8'e yükselmiştir. 1 muallim-i evveli, 7 muallim-i sânilî rüşdiyede 351 öğrenci bulunmaktadır. Yeni açılan muallim-i sânilî

⁴⁸⁵ BOA, *İ. MF*, 11/1323/Ra-1, 04 Ra 1323.

⁴⁸⁶ *SD*, 1299, s. 276.

⁴⁸⁷ *SD*, 1301, s. 392.

⁴⁸⁸ *SD*, 1302, s. 420.

⁴⁸⁹ *SD*, 1303, s. 337.

⁴⁹⁰ *SD*, 1302, s. 410, 414, 416.

⁴⁹¹ *SD*, 1304, ss. 323-324.

⁴⁹² *SD*, 1305, s. 250.

⁴⁹³ *SD*, 1287, s. 126.

⁴⁹⁴ Hatip Yıldız, *Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, s. 131.

⁴⁹⁵ *SD*, 1288, ss. 144-146.

rüşdiyeler Arabkir, Siird, Ma'mûret-ül-azîz, Çarsancak, Eğin ve Çermik'tir. Bu rüşdiyelerin muallim ve öğrenci durumları şöyledir:⁴⁹⁶

Tablo 2.26. 1872/1873 (H. 1289) Diyarbekir Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Diyarbekir	Mahmud Hamdi	123
Mardin	Muallim-i sâni	28
Arabkir	Muallim-i sâni	32
Siird	Muallim-i sâni	39
Ma'mûret-ül-azîz	Muallim-i sâni	42
Çarsancak	Muallim-i sâni	28
Eğin	Muallim-i sâni	32
Çermik	Muallim-i sâni	27

Vilâyette tek muallim-i evvele sahip rüşdiye, Diyarbekir Rüşdiyesi'dir. Diğer rüşdiyelerin hepsi muallim-i sâni ile idare edilmektedir. Diyarbekir Rüşdiyesi dışında 50 öğrenci sayısına ulaşan mektep olmamıştır.

Hani ve Cüngüş nahiyelerinde birer rüşdiye mektebi inşâ edilmiş fakat buralar nüfusça rüşdiye açılmasına uygun olmadığından mektepler nim rüşdiyeye şekline konulmuştur. 13 Temmuz 1872 (R. 1 Temmuz 1288) tarihinden itibaren Mustafa Efendi 150 kuruş aylıkla Cüngüş Nim Rüşdiyesi'ne, yine 13 Ağustos 1872 (R. 1 Ağustos 1288) tarihinden itibaren Ali Efendi, Hani Nim Rüşdiyesi'ne muallim tayin edilmiştir.⁴⁹⁷

1873/1874 (H. 1290)'te 3 muallim-i evveli, 10 muallim-i sâni 13 rüşdiyede yaklaşık 417 öğrenci görülmüştür. Yeni açılan rüşdiyeler muallim-i evveli Malatya, Siverek, muallim-i sâni Mezraa, Keban Madeni ve Behisni'dir. Malatya'ya Ebubekir, Siverek'e Zühdü Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.⁴⁹⁸

1874/1875 (H. 1291) yılında 3 muallim-i evveli, 12 muallim-i sâni 15 rüşdiyede yaklaşık 637 öğrenci mevcuttur. Muallim-i sâni Eğil ve Palu rüşdiyeleri yeni açılmıştır.⁴⁹⁹

1875/1876 (H. 1292)'da 3 muallim-i evveli, 15 muallim-i sâni 18 rüşdiyede 781 öğrenci bulunmaktadır. Lice, Hısn-ı Mansur ve Cüngüş rüşdiyeleri yeni açılan muallim-i sâni mekteplerdir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ SD, 1289, s. 239.

⁴⁹⁷ BOA, MF. MKT, 2/130, 11 Ca 1289.

⁴⁹⁸ SD, 1290, s. 212.

⁴⁹⁹ SD, 1291, s. 218.

⁵⁰⁰ SD, 1292, s. 158.

1876/1877 (H. 1293)'de 5 muallim-i evveli, 13 muallim-i sânilî 18 rüşdiyede yaklaşık 756 öğrenci mevcuttur. Muallim-i sânilî Hani Rüşdiyesi yeni görülmüştür. Hısn-ı Mansur Rüşdiyesi ise yoktur. Daha önce muallim-i sânilî olan Arabgir'e Mustafa, Eğin'e Mustafa Naci muallim-i evvel tayin edilmiştir.⁵⁰¹

1878 (H. 1295)'de rüşdiye sayısı 17'dir. 1876/1877 (H. 1293)'ye göre Erganimadeni yeni açılmıştır. Mardin ve Hani rüşdiyeleri de görülmemiştir.⁵⁰²

1880/1881 (H. 1298)'de 2 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî 6 rüşdiyede yaklaşık 208 öğrenci mevcuttur. Diyarbakır ve Malatya muallim-i evveli, Hısn-ı Mansur, Mardin, Lice ve Hani muallim-i sânilî rüşdiyelerdir. Bunlardan Hısn-ı Mansur, Mardin ve Hani 1878 (H. 1295)'e göre yeni mekteplerdir. Behisni ve Çarsacak rüşdiyeleri ise yoktur. Siird, Bitlis; Ma'mûret-ül-azîz, Arabgir, Mezraa, Eğin, Keban, Siverek, Çermik, Palu, Çüngüş, Eğil ve Erganimadeni Ma'mûret-ül-azîz vilâyeti içinde görülmüştür.⁵⁰³

1881/1882 (H. 1299)'de 2 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî 7 rüşdiyede 240 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i sânilî Behisni Rüşdiyesi yeni açılmıştır.⁵⁰⁴ 1883/1884 (H. 1301)'de 8 rüşdiyede 359 öğrenci mevcuttur. 1881/1882 (H. 1299)'de Dersim vilâyeti dâhilinde olan 67 öğrencili Çemişgezek burada yeni görülmüştür.⁵⁰⁵

1884/1885 (H. 1302)'te rüşdiye sayısı 9'a çıkmış ve öğrenci mevcudu 381 olmuştur. 33 öğrencili Kâhta Rüşdiyesi yeni açılmıştır.⁵⁰⁶

1885/1886 (H. 1303)'da 10 rüşdiyede 351 öğrenci mevcuttur. Bu rüşdiyeler Diyarbakır, Siverek, Çermik, Erganimadeni, Çüngüş, Lice, Hani, Palu, Mardin ve Eğil'dir. Siverek, Çermik, Erganimadeni, Çüngüş, Palu ve Eğil rüşdiyeleri daha önce Ma'mûret-ül-azîz vilâyeti içindedir. Bu sene Malatya, Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Ma'mûret-ül-azîz; Çemişgezek, Dersim vilâyeti dâhilinde görülmüştür.⁵⁰⁷

1886/1887 (H. 1304)'de 11 rüşdiye bulunmaktadır. Yeni açılan Nusaybin Rüşdiyesi hariç öğrenci sayısı 383'tür.⁵⁰⁸ 1887/1888 (H. 1305)'de 9 rüşdiyede 365 öğrenci görülmüştür. Lice ve Hani rüşdiyelerine ise rastlanılmamıştır.⁵⁰⁹

⁵⁰¹ SD, 1293, s. 161.

⁵⁰² SD, 1295, s. 433.

⁵⁰³ SD, 1298, s. 283, 286, 292.

⁵⁰⁴ SD, 1299, s. 275.

⁵⁰⁵ SD, 1301, s. 392.

⁵⁰⁶ SD, 1302, s. 414.

⁵⁰⁷ SD, 1303, ss. 336-337.

⁵⁰⁸ SD, 1304, ss. 322-323.

⁵⁰⁹ SD, 1305, s. 249.

1891/1892 (H. 1309) senesinde Diyarbekir İdâdî Mektebi'nin inşâsı tamamlanarak resmi açılışı yapılmış ve buradaki rüşdiye mektebi lağv edilerek öğrencileri idâdiye nakl edilmiştir.⁵¹⁰ 1894/1895 (R. 1310-1311)'te 1 inâs, 8 zükûr rüşdiyesi bulunmaktadır. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Diyarbekir ve Nusaybin rüşdiyeleri yoktur. Cizre Rüşdiyesi de yeni görülmüştür.⁵¹¹

1895/1896 (R. 1311-1312)'da rüşdiye sayısı 10 olmuştur. Silvan yeni görülen rüşdiye mektebidir. Bu rüşdiyelerin açılış tarihleri şöyledir:⁵¹²

Tablo 2.27. 1895/1896 (R. 1311-1312) Diyarbekir Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Siverek	286	Maden	296	Eğil	296
Mardin	296	Palu	297	Silvan	311
Cizre	304	Çermik	296		
Merkez İnâs	308	Çüngüş	286		

Siverek ve Çüngüş rüşdiyeleri, vilâyetin önce açılan mektepleridir. Silvan Rüşdiyesi de 311 tarihiyle en son açılan mektep olmuştur. Genelde rüşdiye mektepleri 296 yılında açılmıştır.

1898/1899 (H. 1316)'da yine 1 inâs, 9 zükûr rüşdiyesinde 493 öğrenci görülmüştür.⁵¹³ 1899/1900 (H. 1317)'de Cizre görülmeyip Hayriye kazası Rüşdiye Mektebi mevcuttur. Bu yıl öğrenci sayısı 469'dur.⁵¹⁴ 1900/1901 (H. 1318)'de bilgiler aynı kalmıştır.⁵¹⁵

1901/1902 (H. 1319)'de 11 rüşdiyede 571 öğrenci bulunmaktadır. Avniye ve Cizre rüşdiyeleri yeni açılmıştır. Hayriye Rüşdiyesi ise yoktur.⁵¹⁶ 1903/1904 (H. 1321)'te rüşdiye sayısı aynı olup öğrenci sayısı 491'dir. Fakat burada hem Mardin Rüşdiyesi hem de Mardin İdâdîsi görülmüştür.⁵¹⁷

1910 yılında vilâyette 4 kız rüşdiyesi vardır. Bunlar Diyarbekir Merkez, Maden, Siverek ve Mardin Kız rüşdiyeleridir.⁵¹⁸

⁵¹⁰ Mahmud Cevad, Age., s. 268.

⁵¹¹ *M.İ 1310-1311*, ss. 40-41, 44.

⁵¹² *M.İ 1311-1312*, s. 40, 45.

⁵¹³ *SNMU*, 1316/1, ss. 1049-1051.

⁵¹⁴ *SNMU*, 1317/2, ss. 1195-1197.

⁵¹⁵ *SNMU*, 1318/3, ss. 1333-1335.

⁵¹⁶ *SNMU*, 1319/4, ss. 605-607.

⁵¹⁷ *SNMU*, 1321/6, ss. 503-505.

⁵¹⁸ Yıldız, Age, ss. 161-165.

2.3.2.8. Erzurum

Vilâyette rüşdiye mektepleri açılması için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Erzurum Valisi, 1859 (H. 1276) yılında şehrin merkezinde bulunan Lalapaşa Câmisi'nin rüşdiye mektebi olarak kabul edilmesi ve gereken hocaların İstanbul'dan gönderilmesi için merkeze bir tahrirat yazmıştır. Fakat Câmi Şerifin harap olması, ileri gelenler ve ahalinin kendi dertleriyle meşgul olduğu için şimdilik mektebin inşâsı mümkün olmamış ve İstanbul'dan muallimler gönderilmesi ertelenmiştir.⁵¹⁹

1865/1866 (H. 1282) yılında vilâyette Van Rüşdiyesi bulunmaktadır. Bu rüşdiyenin muallimi, Hacı Mahmud Efendi'dir. Bu yıl içinde Van, ayrı bir eyalet olarak gösterilirken bir sonraki yılda Erzurum dâhilindedir.⁵²⁰

Hakkâri sancağına bağlı Başkale'de rüşdiye ve sıbyan mektebi için gerekli yerler halk tarafından tedarik edilmiş ve Erzurum ulemasından olup orada bulunan Süleyman Rıfkı Efendi rüşdiye muallim-i sânilğine, oğlu Hüseyin Efendi de sıbyan mektebi muallimliğine seçilmişler ve muallim-i evvel atanması da Meclis-i Maârif-i Umûmiye'ye sorulmuştu. Yeni açılan mektepler 1-2 sene geçmedikçe muallim-i evvel atanamayacağından şimdilik 400 kuruş maaşla bir muallim-i sâni atanması ve 100 kuruş maaşla bir bevvâb tayin edilmesi istenmiştir.⁵²¹

1866/1867 (H. 1283)'de rüşdiye sayısı 6'ya çıkmıştır. Yeni görülen rüşdiyeler muallim-i sânilî Erzincan, Kemah, Kars ve Başkale rüşdiyeleridir. Muallim-i evveli Hüseyin Hamdi Efendi olan Karahisar-ı Şarkî daha önce Trabzon eyaleti içindeyken bu yılda Erzurum dâhilinde gösterilmektedir.⁵²²

1867/1868 (H. 1284)'de 3 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî yine 6 rüşdiye mevcuttur. Daha önce muallim-i sânilî olan Erzincan Rüşdiyesi'ne Mehmed Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.⁵²³

1868/1869 (H. 1285) yılında 3 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî 7 rüşdiye görülmüştür. Yeni açılan rüşdiyeler muallim-i evveli İbrahim Efendi olan Erzurum ve muallim-i sânilî Pertek'tir. Karahisar-ı Şarkî Rüşdiyesi de Sivas vilâyeti sınırları içerisine alınmıştır.⁵²⁴

⁵¹⁹ BOA, *A. MKT. NZD*, 286/91, 1 M 1276.

⁵²⁰ *SD*, 1282, s. 118, 171.

⁵²¹ BOA, *İ. MVL*, 532/23870, 10 M 1282.

⁵²² *SD*, 1283, s. 123, 124, 170.

⁵²³ *SD*, 1284, ss. 85-86.

⁵²⁴ *SD*, 1285, ss. 95-96.

1869/1870 (H. 1286)'te 10 rüşdiyenin 6'sı muallim-i evveli, 4'ü muallim-i sânilidir. Bayezid, Oltu, Bayburd yeni açılan muallim-i evveli rüşdiyelerdir. Bayezid'e Âli Efendi, Oltu'ya Abdülkadir Efendi ve Bayburd'a Süleyman Efendi muallim-i evvel atanmıştır.⁵²⁵

1870/1871 (H. 1287)'de 11 rüşdiye görülmüştür. Yeni açılan mektep, muallim-i evveli Mustafa Efendi olan Van Bağçeleri'dir. Bayburd Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli de değişmiş ve Mustafa Efendi olmuştur.⁵²⁶

1871/1872 (H. 1288) yılında 6 muallim-i evveli, 8 muallim-i sânilî 14 rüşdiye bulunmaktadır. Bitlis, Muş ve Tercan yeni açılan muallim-i sânilî mekteplerdir. Van Bağçeleri Rüşdiyesi daha önce muallim-i evvelle idare edilirken muallim-i sânilî mektep olmuştur. Van Rüşdiyesi'ne Mehmed Şevki Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir. Bu rüşdiyelerin muallim ve öğrenci durumu şöyledir:⁵²⁷

Tablo 2.28. 1871/1872 (H. 1288) Erzurum Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Van	Mehmed Şevki	42
Erzurum	İbrahim	16
Erzincan	Mehmed	62
Bayezid	Ali	51
Oltu	Abdülkadir	66
Bayburd	Mustafa	72
Kemah	Muallim-i sânilî	-
Kars	Muallim-i sânilî	-
Başkale	Muallim-i sânilî	-
Pertek	Muallim-i sânilî	-
Van Bağçeleri	Muallim-i sânilî	-
Bitlis	Muallim-i sânilî	-
Muş	Muallim-i sânilî	-
Tercan	Muallim-i sânilî	-

Vilâyetin yarısından fazla mektebi, muallim-i sânilî ile idare edilmektedir. Muallim-i evvel ile idare edilen rüşdiyelerden 2 adedinin mevcudu 50'nin altında kalmıştır.

Bu tarihli başka bir kaynakta 12 rüşdiyede 788 öğrenci mevcuttur. İki kaynaktaki farklar Albak ve Çıldır rüşdiyesilerinin olması, Oltu, Başkale, Pertek ve

⁵²⁵ SD, 1286, ss. 116-117.

⁵²⁶ SD, 1287, ss. 126-128.

⁵²⁷ SD, 1288, ss. 143-146.

Bayezid rüşdiyelerinin olmamasıdır.⁵²⁸ Çıldır ve Oltu rüşdiyelerinin aynı olup olmadığı da açık değildir.⁵²⁹

1872/1873 (H. 1289)'te 5 muallim-i evveli, 10 muallim-i sânilî 15 rüşdiyede 739 öğrenci görülmüştür. Yeni muallim-i sânilî rüşdiye, Mazgird olmuştur. Oltu Rüşdiyesi daha önce muallim-i evvel ile yönetilirken muallim-i sânilî hale getirilmiştir.⁵³⁰

1873/1874 (H. 1290)'te 7 muallim-i evveli, 10 muallim-i sânilî rüşdiyede yaklaşık 711 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli İbrahim Şükrü Efendi olan Kağızman ve muallim-i sânilî Hozat yeni açılan rüşdiyelerdir. Daha önce muallim-i sânilî olan Kemah Rüşdiyesi'ne, Mahmud Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.⁵³¹

1874/1875 (H. 1291)'te 19 rüşdiyenin 6'sı muallim-i evveli, 13'ü muallim-i sânilî olup yaklaşık 758 öğrenciye sahiptir. Kığı ve Hasankalesi, yeni açılan muallim-i sânilî rüşdiyelerdir. Erzincan Rüşdiyesi daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî mektep olmuştur.⁵³²

1875/1876 (H. 1292)'da yine rüşdiye sayısı 19 olup öğrenci sayısı da 677'dir. Yeni görülen muallim-i sânilî rüşdiye Ahlat'tır. Pertek Rüşdiyesi ise bu yıl yoktur.⁵³³

1876/1877 (H. 1293)'de 7 muallim-i evveli, 13 muallim-i sânilî 20 rüşdiyede yaklaşık 677 öğrenci mevcuttur. Ardanuç yeni muallim-i sânilî rüşdiyedir. Daha önce muallim-i sânilî olan Erzincan Rüşdiyesi'ne Şerif İsmail Efendi muallim-i evvel atanmıştır.⁵³⁴

1878 (H. 1295)'de vilâyette 8 rüşdiye bulunmaktadır. Bu rüşdiyeler Erzurum, Erzincan, Bayburd, Kağızman, Kemah, Ahlat, Başkale ve Hasankale'dir. Van Bağçeleri, Muş, Kığı, Mazgird ve Hozat ise Van vilâyeti dâhilindedir.⁵³⁵

1880/1881 (H. 1298)'de 5 muallim-i evveli, 6 muallim-i sânilî rüşdiyede yaklaşık 283 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyeler Erzurum, Erzincan, Kemah, Bayburd, Bayezid'dir. Kığı, Hınıs, Hasankale, Mazgird, Hozat ve Kelkit muallim-i sânilî mekteplerdir. Bunlardan Bayezid ve Hınıs, 1878 (H. 1295) yılına göre

⁵²⁸ S. V. *Erzurum*, 1288/2, s. 134.

⁵²⁹ Sezen, Age., ss. 129, 398.

⁵³⁰ *SD*, 1289, ss. 238-239.

⁵³¹ *SD*, 1290, ss. 211-212.

⁵³² *SD*, 1291, ss. 217-218.

⁵³³ *SD*, 1292, s. 157.

⁵³⁴ *SD*, 1293, ss. 160-161.

⁵³⁵ *SD*, 1295, s. 433.

yeni görülmüştür. Kağızman Rüşdiyesi yoktur. Kığı, Mazgird ve Hozat daha önce Van vilâyeti, Kelkit Rüşdiyesi Trabzon vilâyeti içindedir.⁵³⁶

1881/1882 (H. 1299)'de 5 muallim-i evveli, 7 muallim-i sânilî 12 rüşdiyede yaklaşık 451 öğrenci görülmüştür. Muallim-i sânilî Tercan Rüşdiyesi yeni görülen mektep olmuştur.⁵³⁷

1883/1884 (H. 1301)'te öğrenci sayısı 605⁵³⁸, 1884/1885 (H. 1302)'te 553⁵³⁹'tür. 1885/1886 (H. 1303)'da 11 rüşdiye mevcuttur. Eleşkird, yeni açılan rüşdiyedir. Eleşkird hariç öğrenci sayısı 587 olmuştur. Mazgird ve Hozat rüşdiyeleri de bu sene Dersim vilâyeti içindedir.⁵⁴⁰ 1886/1887 (H. 1304)'de yine 11 olan rüşdiyede yaklaşık 711 öğrenci bulunmaktadır.⁵⁴¹

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğinde bilgiler vilâyetten gelmediğinden Maârif Nezâreti'nden alınmıştır. Burada da 11 rüşdiye ismi verilmiştir. Erzurum Rüşdiyesi idâdiye çevrilmiştir. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Erzurum İnâs yeni açılmıştır. Ayıntab ve Kuzucan rüşdiyelerinin ise yanlışlıkla Erzurum vilâyeti içinde verildiği düşünülmektedir. Kelkit ve Tercan'a ise rastlanmamıştır.⁵⁴²

1895/1896 (R. 1311-1312) istatistiğinde 10 rüşdiyenin ismi geçmektedir. Bir rüşdiyenin isminin yerine yekûn yazılmıştır. Tutak Rüşdiyesi yeni açılmıştır. Bu rüşdiyelerin açılış tarihleri şu şekildedir.⁵⁴³

Tablo 2.29. 1895/1896 (R. 1311-1312) Erzurum Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Pasinler	Meçhul	Erzincan	282	Tutak	-
Bayburd	286	Kemah	281	Erzurum İnâs	306
Kığı	288	Bayezid	283		
Hınıs	285	Eleşkird	300		

Tabloda 2 rüşdiyenin açılış tarihi verilmemiştir. Kemah Rüşdiyesi, vilâyetin en önce açılan rüşdiyesidir. Erzurum İnâs Rüşdiyesi de 306 tarihiyle en son açılmıştır.

1898/1899 (H. 1316)'da 10 rüşdiyede 637 öğrenci mevcuttur. Pülümür Rüşdiyesi yeni görülmüştür. Erzurum İnâs yoktur.⁵⁴⁴ 1899/1900 (H. 1317)'de 12

⁵³⁶ *SD*, 1298, ss. 280-281.

⁵³⁷ *SD*, 1299, s. 274.

⁵³⁸ *SD*, 1301, s. 394.

⁵³⁹ *SD*, 1302, s. 416.

⁵⁴⁰ *SD*, 1303, s. 336.

⁵⁴¹ *SD*, 1304, s. 322.

⁵⁴² *M.İ 1310-1311*, ss. 43-44.

⁵⁴³ *M.İ 1311-1312*, ss. 43-45.

rüşdiye ve 827 öğrenci bulunmaktadır. Erzurum İnâs ve Kiskim Rüşdiyesi yenidir.⁵⁴⁵ Aynı tarihli başka bir kaynaktan 11 rüşdiyede 825 öğrenci vardır. İki kaynaktaki fark Kiskim Rüşdiyesi'nin olmamasıdır.⁵⁴⁶

1900/1901 (H. 1318)'de 12 rüşdiyenin 844 öğrencisi mevcuttur.⁵⁴⁷ Farklı bir kaynaktan öğrenci sayısı 865'tir.⁵⁴⁸ 1901/1902 (H. 1319)'de de sayı 866 olmuştur.⁵⁴⁹ 1903/1904 (H. 1321)'te 759 öğrenci vardır. Pülümür Rüşdiyesi'nin açılış tarihi 1312, Eleşkird ve Kiskim'in 1313 olarak verilmiştir. Eleşkird Rüşdiyesi'nin Ziraat Sınıfı mevcuttur. Bu rüşdiyenin öğretim kadrosu ise şöyledir.⁵⁵⁰

Muallim-i evvel Osman Efendi Hüsni Hat Muallimi Süleyman Sudi Efendi
Talebe:71

Ziraat Sınıfı

Muallimi Hüsameddin Efendi Muallimi Şükrü Efendi Talebe:14

Rüşdiye mekteplerinde ziraat dersleri son dönemde müfredata girmiştir. Fakat ayrı bir ziraat sınıfına ilk defa burada tesadüf edilmiştir.

2.3.2.9. Hakkâri

Bu vilâyet ilk olarak 1881/1882 (H. 1299)'de karşımıza çıkmıştır. Vilâyetin rüşdiyeleri olan Gevar ve Albak 1880/1881 (H. 1298)'de Van vilâyeti dâhilindedir. Gevar'ın Ahmed, Albak'ın muallim-i evveli Abdullah Hilmi Efendi'dir.⁵⁵¹ Sonraki yıllar rüşdiye sayısı değişmemiş ve öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.30. Hakkâri Vilâyeti Rüşdiyelerinin Yıllara Göre Öğrenci Sayıları

	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı
Rüşdiye ismi	1301 ⁵⁵²	1302 ⁵⁵³	1303 ⁵⁵⁴	1304 ⁵⁵⁵	1305 ⁵⁵⁶
Gevar	53	62	65	67	30
Albak	40	40	45	47	29

⁵⁴⁴ SNMU, 1316/1, ss. 809-811.

⁵⁴⁵ SNMU, 1317/2, ss. 901-903.

⁵⁴⁶ S. V. Erzurum, 1317/14, ss. 131-272.

⁵⁴⁷ SNMU, 1318/3, ss. 1002-1006.

⁵⁴⁸ S. V. Erzurum, 1318/15, ss. 236-388.

⁵⁴⁹ SNMU, 1319/4, ss. 334-336.

⁵⁵⁰ SNMU, 1321/6, ss. 306-315.

⁵⁵¹ SD, 1299, s. 277.

⁵⁵² SD, 1301, s. 394.

⁵⁵³ SD, 1302, s. 416.

⁵⁵⁴ SD, 1303, s. 337.

⁵⁵⁵ SD, 1304, s. 323.

⁵⁵⁶ SD, 1305, s. 250.

Gevar Rüşdiyesi'nde ilk 4 yıl öğrenci sayısı artarken son yıl düşüşe geçmiştir. Albak Rüşdiyesi'nde öğrenci sayısı ilk 2 sene sabit kalmış, sonraki 2 sene yükselişe geçmiş ve son sene tekrar düşmüştür.

1885/1886 (H. 1303) yılında Albak Rüşdiyesi'nin bir diğer isminin Başkale olduğunu görülmüştür.⁵⁵⁷ 1911 (H. 1329)'de ise Albak kazası için düşünülen mektebi-rüşdî tahsisatı Edremid'e nakline karar verilmiştir.⁵⁵⁸

2.3.2.10. Halep

1866/1867 (H. 1283)'de Adana eyaleti, bu vilâyet içine dâhil edilmiştir.⁵⁵⁹ 1870/1871 (H. 1287) yılında Adana tekrar vilâyet olarak ayrılmıştır.⁵⁶⁰ Fakat burada Adana vilâyeti içindeki rüşdiyeler kendi başlığı altında ele alınacaktır. Bu rüşdiyelerin görüldüğü tarihler Tarsus 1864/1865 (H. 1281), Adana 1866/1867 (H. 1283), Ermenak 1867/1868 (H. 1284), Mersin 1870/1871 (H. 1287)'dir.

1861/1862 (H. 1278) yılında ilk rüşdiye muallim-i evveli İbrahim olan Halep'tir.⁵⁶¹ 1869/1870 (H. 1286)'e kadar vilâyette bir değişiklik olmamıştır. 1869/1870 (H. 1286)'te rüşdiye sayısı 2'ye çıkmıştır. Muallim-i evveli Halil olan Maraş Rüşdiyesi yeni açılmıştır.⁵⁶²

1870/1871 (H. 1287)'de 3 rüşdiye görülmüştür. Yeni açılan rüşdiye, muallim-i evveli Mustafa olan Ayıntab (Antep)'dir.⁵⁶³ Aynı tarihli başka bir kaynakta 8 rüşdiye mevcuttur. Bunlar Haleb, Urfa, Maraş, Antakya, Ayıntab, Kilis, İdlib ve Birecik'tir. Fakat Kilis, İdlib ve Birecik rüşdiyelerine muallim tayin edilmemiştir.⁵⁶⁴

1871/1872 (H. 1288)'de 4 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 5 rüşdiye mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyelerin öğrenci sayısı 248'dir. Muallim-i evveli Ahmed Nazif olan Antakya ve muallim-i sânilî Urfa rüşdiyeleri yeni açılmıştır. Maraş Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli değişmiş ve Ali Rıza Efendi tayin edilmiştir.⁵⁶⁵

1872/1873 (H. 1289) yılında 4 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî 9 rüşdiyede 413 öğrenci görülmektedir. Kilis, Birecik, Rumkale ve İdlib yeni açılan muallim-i sânilî

⁵⁵⁷ *SD*, 1303, s. 337.

⁵⁵⁸ *BOA, DH. İD*, 26-1/42, 16 C 1329.

⁵⁵⁹ *SD*, 1283, s. 172.

⁵⁶⁰ *SD*, 1287, s.

⁵⁶¹ *SD*, 1278, s. 117

⁵⁶² *SD*, 1286, ss. 116-117

⁵⁶³ *SD*, 1287, ss. 126-128

⁵⁶⁴ *S. V. Haleb*, 1287/4, s. 76

⁵⁶⁵ *SD*, 1288, ss. 143-146.

mekteplerdir. Halep Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Mehmed Hulusi Efendi olmuştur. Bu rüşdiyelerin muallim ve öğrenci durumları şöyledir:⁵⁶⁶

Tablo 2.31. 1872/1873 (H. 1289) Halep Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Halep	Mehmed Hulusi	84
Antakya	Ahmed Nazif	42
Ayıntab	Mustafa	68
Maraş	Ali Rıza	62
Kilis	Muallim-i sâni	27
Birecik	Muallim-i sâni	28
Rumkale	Muallim-i sâni	32
Urfa	Muallim-i sâni	45
İdlib	Muallim-i sâni	25

Vilâyet genelinde muallim-i sâni mektepler muallim-i evvelle idare edilen rüşdiyelerden daha fazladır. Antakya Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 42'de kalmasına rağmen muallim-i evveli bulunmaktadır.

1873/1874 (H. 1290)'te 9 rüşdiyede 414 öğrenci mevcuttur.⁵⁶⁷ 1874/1875 (H. 1291)'te 5 muallim-i evveli, 5 muallim-i sâni 10 rüşdiyede yaklaşık 433 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli Ahmed olan Elbistan Rüşdiyesi yeni açılmıştır. Halep Rüşdiyesi'ne Ali Efendi muallim-i evvel atanmıştır.⁵⁶⁸

1875/1876 (H. 1292)'da 10 rüşdiyede 449 öğrenci görülmüştür. Antakya Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli değişmiş ve Bekir Efendi olmuştur.⁵⁶⁹ 1876/1877 (H. 1293)'de rakamsal değişiklik olmamış, fakat Halep Rüşdiyesi'nin muallim-i evvelliğine Mehmed Lami tayin edilmiştir.⁵⁷⁰

1878 (H. 1295)'de rüşdiye sayısı 9'dur. Rüşdiyelerin durumları belirtilmemiştir. Kilis Rüşdiyesi ise görülmeyen mekteptir.⁵⁷¹ 1880/1881 (H. 1298)'de 8 muallim-i evveli, 7 muallim-i sâni 15 rüşdiyede 708 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyeler Halep, Elbistan, Antakya, Ayıntab, Maraş, Kilis, Eriha ve Deyr'dir. İdlib, Urfa, Birecik, Rumkale, Bâb ve Cubul, Pilan ve Resülayn muallim-i sâni mekteplerdir.

⁵⁶⁶ SD, 1289, ss. 239-241.

⁵⁶⁷ SD, 1290, ss. 212-213.

⁵⁶⁸ SD, 1291, ss. 218-219.

⁵⁶⁹ SD, 1292, s. 158.

⁵⁷⁰ SD, 1293, s. 161.

⁵⁷¹ SD, 1295, s. 433.

Bâb ve Cubul, Kilis, Eriha ve Pilan yeni açılmıştır. Deyr ve Resülayn rüşdiyeleri, 1878 (H. 1295)'de Bağdat vilâyeti dâhilindedir.⁵⁷²

1881/1882 (H. 1299)'de 15 muallim-i evveli rüşdiyede 677 öğrenci bulunmaktadır. İdlib, Urfa, Birecik, Rumkale, Bâb ve Cubul, Pilan ve Resülayn rüşdiyeleri daha önce muallim-i sâniliyken muallim-i evveli olmuştur. Bu rüşdiyelerden sadece Pilan ve Reisülayn'ın muallimleri değişmiştir.⁵⁷³ Aynı tarihli başka bir kaynakta Halep Rüşdiyesi'nin Hıristiyan öğrencisi de vardır. Buna göre 2 Hıristiyan, 130 İslam toplam 132 öğrenci mevcutken önceki kaynakta 96 öğrenci gösterilmiştir.⁵⁷⁴

1883/1884 (H. 1301)'te 15 rüşdiyede 883 öğrenci mevcuttur.⁵⁷⁵ 1884/1885 (H. 1302)'te 16 rüşdiye görülmüştür. Yeni açılan Maarretünnuman Rüşdiyesi hariç öğrenci sayısı 971 olmuştur.⁵⁷⁶

1885/1886 (H. 1303)'da yine 16 olan rüşdiyede yaklaşık 1.025 öğrenci bulunmaktadır.⁵⁷⁷ Bu tarihli başka bir kaynakta 15 rüşdiye görülmüştür. Halep şehrinde rüşdiye sayısı 2'dir. Bunlardan biri askerî rüşdiye olmalıdır. Yine İdlib kazasında 2 rüşdiye gösterilmiştir. Deyr, Eriha ve Resulayn ise burada yoktur.⁵⁷⁸

1886/1887 (H. 1304) yılında Zor ayrı bir mutasarrıflıktır. Mutasarrıflıkta 2 rüşdiyede 108 öğrenci mevcuttur. Bunlar Zor yahud Deyr ve Resülayn'dır. Vilâyette ise 16 rüşdiyede yaklaşık 936 öğrenci bulunmaktadır. Harim ve Cıs-r-i Şugûr yeni görülen rüşdiyelerdir.⁵⁷⁹

1887/1888 (H. 1305)'de mutasarrıflıkta 2 rüşdiyede 116, vilâyette 16 rüşdiyede 981 öğrenci mevcuttur.⁵⁸⁰ 1891/1892 (H. 1309)'de vilâyette 14 rüşdiye bulunmaktadır. Eriha ve İdlib'e rastlanmamıştır.⁵⁸¹ 1893/1894 (H. 1311)'te Halep'de inâs mektebi ve lise düzeyinde olan idâdî açılmıştır.⁵⁸² 1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğinde ise vilâyette 1 inâs, 13 zükûr rüşdiyesi vardır. İskenderun ve İdlib, 1891/1892 (H. 1309)'ye göre yenidir. Halep, Harim ve Maare rüşdiyeleri ise yoktur.

⁵⁷² *SD*, 1298, s. 283.

⁵⁷³ *SD*, 1299, s. 275.

⁵⁷⁴ *S. V. Halep*, 1299/12, s. 74.

⁵⁷⁵ *SD*, 1301, ss. 395-396.

⁵⁷⁶ *SD*, 1302, ss. 417-418.

⁵⁷⁷ *SD*, 1303, s. 338.

⁵⁷⁸ *S. V. Halep*, 1303/15, s. 197.

⁵⁷⁹ *SD*, 1304, s. 324.

⁵⁸⁰ *SD*, 1305, ss. 250-251.

⁵⁸¹ *S. V. Halep*, 1309/20, ss. 85-162.

⁵⁸² *S. V. Halep*, 1315/25, s.

1894/1895 (R. 1310-1311)'te Zor mutasarrıflığında sadece Deyr Rüşdiyesi görülmektedir. Açılış tarihi de 291 olarak verilmiştir.⁵⁸³ Bu rüşdiyenin öğrenci sayıları ise 1898/1899 (H. 1316)⁵⁸⁴, 1899/1900 (H. 1317)⁵⁸⁵, 1900/1901 (H. 1318)⁵⁸⁶ ve 1901/1902 (H. 1319)⁵⁸⁷, de 110, 1903/1904 (H. 1321)⁵⁸⁸, te 100 olmuştur.

1895/1896 (R. 1311-1312)'da vilâyette 1 inâs, 15 zükûr rüşdiyesi bulunmaktadır. Yeni açılan rüşdiyeler Maare ve Rakka'dır. Rüşdiyelerin açılış tarihleri şöyledir:⁵⁸⁹

Tablo 2.32. 1895/1896 (R. 1311-1312) Halep Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Maare	312	İdlib	Meçhul	Rumkale	Meçhul
Rakka	311	Bâb	297	Maraş	Meçhul
İskenderun	306	Pılan	292	Elbistan	289
Kilis	286	Cısr-i Şugur	Meçhul	Halep İnâs	309
Antakya	284	Urfa	285		
Ayıntab	286	Birecik	287		

Tabloda 3 rüşdiye mektebinin açılış tarihi verilmemiştir. 284 tarihiyle Antakya Rüşdiyesi en önce, 312'de de Maare Rüşdiyesi en son açılan mekteptir. Sadece 286 yılında 2 rüşdiye mektebi açılmıştır.

1898/1899 (H. 1316)'da vilâyette 16 rüşdiyenin 940 öğrencisi mevcuttur.⁵⁹⁰ Aynı tarihli başka bir kaynakta 15 rüşdiye görülmüştür. Burada Rumkale yoktur.⁵⁹¹ 1899/1900 (H. 1317)'de rüşdiye sayısı 17'ye çıkmıştır. Nizip Rüşdiyesi yenidir. Halep İnâs hariç 836 öğrenciye sahiptir.⁵⁹²

1900/1901 (H. 1318)'de 1 inâs, 18 zükûr rüşdiyesinde 974 öğrenci bulunmaktadır. Yeni açılan rüşdiyeler Harim ve Meniç'tir.⁵⁹³ 1901/1902 (H. 1319)'de 19 rüşdiyede 1.009 öğrenci vardır.⁵⁹⁴ Diğer bir kaynakta yine 19 rüşdiye mevcuttur. Farklı olarak Andırım ve Küskün rüşdiyeleri olup Maraş ve Nizip yoktur.⁵⁹⁵

⁵⁸³ *M.İ 1310-1311*, s. 39, 41, 44.

⁵⁸⁴ *SNMU*, 1316/1, s. 1244.

⁵⁸⁵ *SNMU*, 1317/2, s. 1468.

⁵⁸⁶ *SNMU*, 1318/3, s. 1644.

⁵⁸⁷ *SNMU*, 1319/4, s. 963.

⁵⁸⁸ *SNMU*, 1321/6, s. 725.

⁵⁸⁹ *M.İ 1311-1312*, s. 39, 45.

⁵⁹⁰ *SNMU*, 1316/1, ss. 1009-1013.

⁵⁹¹ *S. V. Halep*, 1316/26, ss. 126-313.

⁵⁹² *SNMU*, 1317/2, ss. 1109-1113.

⁵⁹³ *SNMU*, 1318/3, ss. 1251-1256.

⁵⁹⁴ *SNMU*, 1319/4, ss. 529-534.

⁵⁹⁵ *S. V. Halep*, 1319/29, ss. 140-377.

1903/1904 (H. 1321)'te rüşdiye sayısı düşmüş ve 17 olmuştur. Bu rüşdiyelerin öğrenci sayısı 981'dir. Maraş ve Urfa rüşdiyeleri ise yoktur.⁵⁹⁶

1904/1905 (H. 1322)'te yine sayı 19'dur. Ordu ve Küskün rüşdiyeleri yeni görülmüştür.⁵⁹⁷ 1905/1906 (H. 1323)'da Ordu ve Küskün hariç vilâyette 1.029 rüşdiye öğrencisi bulunmaktadır.⁵⁹⁸

1906/1907 (H. 1324)'de rüşdiye sayısı 17'dir. Bu sene Ordu ve Küskün Rüşdiyesi yoktur. Rakka ve Elbistan hariç öğrenci sayısı 831 olmuştur.⁵⁹⁹

2.3.2.11. Hüdavendigâr

25 rüşdiye mektebinin açılacağı yerlerden biri olan Bursa'da mektep için çalışmalar 1854/1855 (H. 1271) yılında başlamıştır. Bursa ve büyükçe kazalarında inşa edilecek mekteplerin nasıl yapılması gerektiği konusunda usûl merkeze danışılmıştır.⁶⁰⁰ Mektebin inşâsı için bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon büyükçe kazalarda da mektep inşâsı için keşifler yaparak masraf miktarlarını hesap etmekle görevlendirilmiştir. Bursa'daki mektebin inşâ masraflarının yarısı ahali-i İslam vergisine ilave edilmiş ve diğer yarısı da livada yapılacak ıslahâtta elde edilecek vergilerden karşılanması düşünülmüştür.⁶⁰¹ Rüşdiye binasının keşif masrafı 1.000 kese kadar hesaplanmış ve zaman zaman komisyon azaları değişikliğe uğramıştır. Örneğin Komisyon Azası Mekteb-i İdâdiye Miralayı Mustafa Bey'in yerine Erkan-ı Harbiye Zabitan Reisi Tevfik Bey tayin edilmiştir.⁶⁰²

Rüşdiye mektebi açılması için uygun yer olup olmadığı yazışmalarına İzmir Meclisi cevap vermiş ve Pertev Paşa ve Hacı Mehmed Ağa mekteplerinden birinin rüşdiye seçilmesi ve Dâr-ül-muallimîn talebelerinden Musa Efendi'nin muallim-i evvel olması için izin istemiştir. 5 Mayıs 1857 (H. 11 N 1273) tarihinde Hacı Mehmed Ağa Mektebi şehrin ortasında bulunduğu ve cüzi bir masrafla bir muallim odası ilave olunarak rüşdiyeye daha elverişli olduğundan bu mektep seçilmiş ve Musa Efendi de 600 kuruş maaşla muallim-i evvelliğe tayin edilmiştir. Ayrıca 300 kuruş maaşla bir

⁵⁹⁶ SNMU, 1321/6, ss. 458-460.

⁵⁹⁷ S. V. Halep, 1322/32, ss. 145-485.

⁵⁹⁸ S. V. Halep, 1323/33, ss. 152-503.

⁵⁹⁹ S. V. Halep, 1324/34, ss. 139-486.

⁶⁰⁰ BOA, A. MKT. NZD, 145/73, 6 Ş 1271.

⁶⁰¹ BOA, A. AMD, 84/12, 1274.

⁶⁰² BOA, A. AMD, 88/94, 1274.

muid, 100 kuruş maaşla bir bevvâb tayin edilerek yıllık 2.000 kuruş masarif-i müteferrikası için tahsis edilmiştir.⁶⁰³

Böylece 1857/1858 (H. 1274) yılında karşımıza rüşdiye olarak İzmid çıkmaktadır.⁶⁰⁴ 1858/1859 (H. 1275)'da bu rüşdiyenin muallimi Musa Efendi'dir.⁶⁰⁵ Bu sene Yenişehir kazası, İnegöl, Mihaliç ve Kirmastı nahiyelerinde birer rüşdiye mektebi inşa edilmek istenmiş ve bu tarafta bulunan Hacı Akif Efendi'ye keşifleri yaptırılmıştır. İnşaat masrafları toplamda 68.129,5 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu paranın yarısı Hazine-i Celile'den diğer yarısı da sancağın İslam vergisine ilave edilerek karşılanması kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁶

1861/1862 (H. 1278)'de rüşdiye sayısı 2'ye çıkmıştır. Muallimi Ahmed Hazım Efendi olan Biga yeni bir mekteptir. İzmid Rüşdiyesi'nin muallimi de Mustafa Efendi olmuştur.⁶⁰⁷

1862/1863 (H. 1279)'te 3 rüşdiye görülmektedir. Eyaletin üçüncü rüşdiyesi Bursa (Bursa)'dır. Bu rüşdiyeye muallim olarak Abdullah Şükrü Efendi atanmıştır ve İzmid Rüşdiyesi'nin muallimi de yine Musa Efendi'dir.⁶⁰⁸

1864/1865 (H. 1281)'te Lefke Rüşdiyesi'yle birlikte sayı 4'e çıkmıştır. Lefke'nin muallimi Hacı Hüseyin Efendi'dir. Ayrıca Bursa Rüşdiyesi'nin muallim ismi de verilmemiştir.⁶⁰⁹

1865/1866 (H. 1282) yılında 7 rüşdiyeye rastlanmıştır. Yenişehir Bursa, Geyve ve Balıkesir yeni açılan mekteplerdir. Bursa'ya Tahir, Yenişehir Bursa'ya Mehmed, Geyve'ye Mehmed ve Balıkesir'e Mehmed Nuri Efendi muallim-i evvel olarak atanmıştır.⁶¹⁰

Kocaeli (İzmid) sancağına bağlı Adapazarı kasabasında halk tarafından bir rüşdiye mektebi binası tedarik edilmiş ve nısf rüşdiye ünvanıyla bir muallim tayini istenmiştir. Mahalin büyüklüğü ve çocukların fazlalığı nedeniyle bu istek kabul edilmiş ve muallim-i sâni tayin edilmesine karar verilmiştir.⁶¹¹ 1866/1867 (H. 1283)'de 7

⁶⁰³ BOA, *İ. MVL*, 371/16297, 11 N 1273; BOA, *A. AMD*, 84/15, 1274.

⁶⁰⁴ *SD*, 1274, s. 131.

⁶⁰⁵ *SD*, 1275, s. 95.

⁶⁰⁶ BOA, *İ. DH*, 436/2884, 1 Z 1275.

⁶⁰⁷ *SD*, 1278, s. 117.

⁶⁰⁸ *SD*, 1279, s. 121.

⁶⁰⁹ *SD*, 1281, s. 129.

⁶¹⁰ *SD*, 1282, ss. 118-119.

⁶¹¹ BOA, *İ. MVL*, 532/23870, 10 M 1282.

muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 8 rüşdiyede görülmektedir. Yeni açılan muallim-i sânilî mektep Adapazarı'dır.⁶¹² 1867/1868 (H. 1284)'de ise bir değişiklik yoktur.⁶¹³

1868/1869 (H. 1285) yılında ise 5 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 7 rüşdiye mevcuttur. Biga Rüşdiyesi bu vilâyetten ayrılarak Cezâir-i Bahri Sefid vilâyetine dâhil edilmiş ve rüşdiye sayısı 7'ye düşmüştür. Geyve Rüşdiyesi muallim-i evvel ile idare olunmaktayken muallim-i sânilî olmuştur.⁶¹⁴

1869/1870 (H. 1286)'te 8 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî toplam 9 rüşdiye bulunmaktadır. İnegöl ve Karahisar-ı Sahip yeni muallim-i evveli mekteplerdir. Geyve Rüşdiyesi, daha önce muallim-i sâniliyken şimdi muallim-i evveli mektep olmuştur. Lefke'ye Ali, İnegöl'e İdris, Balıkesir'e Ahmed Hulusi, Geyve'ye Hasan ve Karahisar-ı Sahip'e Zeynelabidin Efendiler muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir.⁶¹⁵

1870/1871 (H. 1287)'de rüşdiye sayısı 14'e çıkmıştır. 13 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî mektep bulunmaktadır. Yeni olanlar muallim-i evveli Eskişehir, Aziziye, Kütahya, Simav ve muallim-i sânilî Edremid'dir. Adapazarı Rüşdiyesi daha önce muallim-i sâniliyken muallim-i evveli olmuştur. Eskişehir'e Hasan, Lefke'ye Mehmed Ali, Aziziye'ye Ömer, Kütahya'ya Mustafa, Simav'a Osman, Adapazarı'na Hüseyin muallim-i evvel atanmıştır.⁶¹⁶

1871/1872 (H. 1288) yılında 12 muallim-i evveli, 7 muallim-i sânilî 19 rüşdiye görülmüştür. Muallim-i evveli rüşdiyelerde 687 öğrenci mevcuttur. Yeni muallim-i evveli rüşdiyeler Hendek, Kirmastı, Karamürsel ve Umurbey'dir. İnegöl Rüşdiyesi de daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî mektep olmuştur. Lefke'ye Zeynel Abidin, Aziziye'ye Mehmed Arif, Karahisar-ı Sahip'e İbrahim muallim-i evvel atanmıştır.⁶¹⁷

1872/1873 (H. 1289)'te rüşdiyelerin 7'si muallim-i evveli, 8'si muallim-i sânilîdir. Bu 15 rüşdiyede toplam 660 öğrenci mevcuttur. Kemer Edremid ve Mihaliç yeni muallim-i sânilî mekteplerdir. Yenişehir-i Burusa ve Karahisar-ı Sahip daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî mektep olmuştur. İzmir, Geyve, Adapazarı, Hendek, Kartal ve Karamürsel rüşdiyeleri de Bâb-ı Zaptiye idaresine geçmişlerdir.⁶¹⁸

⁶¹² *SD*, 1283, ss. 123-124.

⁶¹³ *SD*, 1284, ss. 85-86.

⁶¹⁴ *SD*, 1285, ss. 95-96.

⁶¹⁵ *SD*, 1286, ss. 116-118.

⁶¹⁶ *SD*, 1287, ss. 125-128.

⁶¹⁷ *SD*, 1288, ss. 143-146.

⁶¹⁸ *SD*, 1289, s. 236.

1873/1874 (H. 1290)'te 9 muallim-i evveli, 10 muallim-i sânilî 19 rüşdiye görülmektedir. Bazı rüşdiyelerin öğrenci sayıları olamamakla birlikte yaklaşık 548 öğrenci bulunmaktadır. Uşak, Gedos (Gediz) muallim-i evveli, İznik ve Pazarköy yeni muallim-i sânilî mekteplerdir. Karahisar-ı Sahip ve Umurbey daha önce muallim-i sâniliyken muallim-i evveli mektep olmuştur. Lefke ve Eskişehir de daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî olan mekteplerdir. Karahisar-ı Sahip'in Hafız Hüseyin, Uşak'ın Hasan, Gedos'un Hacı Sadık, Umurbey'in Hasan Fevzi, Kütahya'nın Abbas Efendi muallim-i evveli olmuştur.⁶¹⁹

1874/1875 (H. 1291)'te 12 muallim-i evveli, 8 muallim-i sânilî 20 rüşdiyede 742 öğrenci mevcuttur. Yeni muallim-i evveli mektepler Balat ve Söğüd'dür. İznik ve Edremid, daha önce muallim-i sâniliyken muallim-i evveli mektep olmuştur. Aziziye-i Bursa daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî olan mekteptir. Lefke Rüşdiyesi'ne rastlanmamıştır. Bursa'nın müderrisinden Mehmed Nureddin, Balat'ın İsmail, Söğüd'ün Mehmed Hayret, İznik'in Mustafa Rüşdü ve Edremid'in Hacı Hüseyin Efendiler muallim-i evveleri olmuştur.⁶²⁰

1875/1876 (H. 1292) yılında 15 muallim-i evveli, 10 muallim-i sânilî 25 rüşdiyede 822 öğrenci bulunmaktadır. Yeni muallim-i evveli Kepsud, Soma, Bigadiç, muallim-i sânilî Bilecik ve Lefke'dir. Eskişehir daha önce muallim-i sâniliyken muallim-i evveli, İznik daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî olmuştur. Kepsud'a Hafız Ahmed, Soma'ya Hulusi, Bigadiç'e Hamza, Eskişehir'e Mehmed Nazif, Balıkesir'e Mustafa Niyazi, Simav'a Mustafa, Söğüd'e Mehmed Sabri Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir. Bursa Rüşdiyesi'nin muallim-i evvel ismi verilmemiştir.⁶²¹

1876/1877 (H. 1293)'de 14 muallim-i evveli, 12 muallim-i sânilî toplam 26 rüşdiye mevcuttur. Kırkağaç yeni muallim-i sânilî mekteptir. Kemer Edremid daha önce muallim-i sâniliyken Abdülfettah Efendi muallim-i evvel olarak atanmıştır. Umurbey ve Söğüd rüşdiyeleri daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî olmuştur. Bursa Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Osman Efendi'dir.⁶²²

⁶¹⁹ *SD*, 1290, s. 209.

⁶²⁰ *SD*, 1291, s. 214.

⁶²¹ *SD*, 1292, ss. 153-154.

⁶²² *SD*, 1293, ss. 156-157.

1878 (H. 1295) yılında rüşdiye sayısı yine 26'dır. Mudanya Rüşdiyesi 1876/1877 (H. 1293)'ye göre yeni açılan bir rüşdiyedir. Bigadiç Rüşdiyesi görülmemektedir. Bir de bu kaynakta rüşdiyelerin durumları belirtilmemiştir.⁶²³

1880/1881 (H. 1298)'de rüşdiye sayısı 30'a ulaşmıştır. 25 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî rüşdiyede yaklaşık 1.113 öğrenci bulunmaktadır. Bazı rüşdiyelerin öğrenci sayıları verilmemiştir. Muallim-i evveli rüşdiyeler Bursa, Edremid, İznik, Eskişehir, Umurbey, Balıkesir, Balat, Söğüt, Soma, Uşak, Karahisar-ı Sahip, Kepsud, Gedos, Kemer Edremid, Kütahya, Mudanya, Mihaliç, İnegöl, Bilecik, Kumla-i Sagir, Armudlu, Bigadiç, Edincik, Gönen ve Havran'dır Muallim-i sânilî rüşdiyeler ise Pazarköy, Aziziye, Kirmastı, Lefke ve Yenişehir'dir. 1878 (H. 1295)'e göre yeni mektepler Kumla-i Sagir, Armudlu, Bigadiç, Edincik, Gönen ve Havran olmuştur. Simav ve Kırkağaç rüşdiyeleri görülmemektedir. Ayrıca Bursa Rüşdiyesi'nde 2 tane muallim-i evvel görev almaktadır.⁶²⁴

1881/1882 (H. 1299)'de rüşdiye sayısı 23'e düşmüştür. Bunun sebebi Karesi vilâyetinin kurulmasıdır. 19 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî rüşdiyede 964 öğrenci bulunmaktadır. Yeni muallim-i evveli rüşdiyeler Simav ve Selöz'dür. Bursa İnâs Rüşdiyesi, yeni görülmüştür. Müdîresi Rabia Hanım, Muallimesi Tevhide Hanım'dır. Pazarköy ve Soma rüşdiyelerine rastlanılmamıştır. Edremid, Balıkesir, Balat, Kemer Edremid, Bigadiç, Gönen, Edincik, Havran rüşdiyeleri, Karesi vilâyeti dâhilindedirler.

1883/1884 (H. 1301) yılında rüşdiye sayısı yine 23 ve öğrenci sayısı yaklaşık 1.124 olmuştur. 1881/1882 (H. 1299)'ye göre Bolvadin Rüşdiyesi yeni açılmış ve öğrenci sayısı verilmemiştir. Selöz Rüşdiyesi ise görülmemektedir.⁶²⁵

1884/1885 (H. 1302)'te 24 rüşdiyede 1.243 öğrenci bulunmaktadır. Selöz Rüşdiyesi 20 öğrencisiyle tekrar karşımıza çıkmaktadır.⁶²⁶ Burada Bursa Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 219 verilmişken başka bir kaynakta 316'dır. Sınıflara göre dağılımı şu şekildedir.⁶²⁷

Sınıf-ı Rabi: 27, Sınıf-ı Sâlis: 57, Sınıf-ı Sânilî: 91, Sınıf-ı evvel: 141

1885/1886 (H. 1303)'da rüşdiye sayısı 23'e düşmüş ve öğrenci sayısı 1.093 olmuştur. 8 öğrencisi olan Pazarköy Rüşdiyesi yine görülmektedir. Selöz'e ise

⁶²³ *SD*, 1295, s. 431.

⁶²⁴ *SD*, 1298, ss. 284-285.

⁶²⁵ *SD*, 1301, s. 388.

⁶²⁶ *SD*, 1302, ss. 409-410.

⁶²⁷ *S. V. Hüdavendigâr*, 1302/12, s. 495.

rüşdiyeler içinde rastlanılmamış ve Kepsud Rüşdiyesi, Karesi vilâyeti içinde bulunmaktadır.⁶²⁸ Pazarcık isimli nahiyede de rüşdiye mektebi inşâ edilmiş ve Maârif Nezâreti'nden istenilen muallim geldiğinde mektep açılacaktır. Söğüd kasabasındaki rüşdiye mektebi, oturulamaz durumda olduğundan yeni bir mektep yapılmıştır. Yenişehir kazası Rüşdiye Mektebi yetersiz ve rutubetli olup öğrencinin sağlığını bozacak derecede olduğundan altlı üstlü 200 öğrenciyi alacak şekilde dayanıklı yeni bir bina inşâ edilmiştir.⁶²⁹

1886/1887 (H. 1304) yılında 25 rüşdiye ve yaklaşık 1.292 öğrenci karşımıza çıkmaktadır. Sandıklı ve Pazarcık rüşdiyeleri yeni açılan mekteplerdir ve öğrenci sayısı verilmemiştir.⁶³⁰

1887/1888 (H. 1305)'de rüşdiye sayısı 26'ya ulaşmış ve öğrenci sayısı da 1.460 olmuştur. Adranos, Selöz ve Ertuğrul bu sene yeni görülen mekteplerdir. İznik ve Söğüd rüşdiyeleri ise görülmemektedir.⁶³¹ Bu tarihli başka bir kaynakta 23 rüşdiye ismi geçmektedir. Farklı olarak Gedos, Selöz, Pazarcık ve Bilecik yokken Söğüd Rüşdiyesi bulunmaktadır.⁶³²

1888/1889 (H. 1306)'da 1 inâs, 37 zükûr rüşdiyesi mevcuttur. Bu sene Karesi tekrar vilâyet içine dâhil edilmiştir. Biga, Ezine, Kal'a-i Sultâniye, Ayvacık ve Lâpseki müstakil Kal'a-ı Sultâniye sancağı içindedir. Rüşdiyeler Burusa, Burusa İnâs, Kirmastı, Mihaliç, Mudanya, Umurbey, Kumla-i Sagir, Armudlu, Pazarköy, Adranos, Kütahya, Uşak, Gedos, Simav, Eskişehir, Karahisar, Bolvadin, Aziziye, Sandıklı, Bilecik, Lefke, Pazarcık, Söğüd, Bozöyük, İnegöl, Yenişehir, İznik, Balıkesir, Kepsud, Balat, Bandırma, İdincik, Gönen, Erdek, Edremid, Havran-ı Kebir, Kemer, Bigadiç'dir. Balat hariç öğrenci sayısı 2.255'tir.⁶³³

1891/1892 (R. 1307) ve 1892/1893 (H. 1310) yıllarındaki rakamlar aynı verilmiştir. 38 rüşdiyede 2.356 müslim öğrenci bulunmaktadır. Farklı olarak Ertuğrul sancağında Bilecik Köyü Rüşdiyesi'nin olup Karesi sancağına bağlı Havran Rüşdiyesi'nin görülmemesidir. 1892/1893 (H. 1310) yılı sonunda Burusa ve Balıkesir rüşdiyeleri, idâdiye tahvil edilmiştir.⁶³⁴

⁶²⁸ *SD*, 1303, s. 332.

⁶²⁹ *S. V. Hüdavendigâr*, 1303/13, ss. 43-44, Mahmud Cevad, Age., s. 256.

⁶³⁰ *SD*, 1304, ss. 318-319.

⁶³¹ *SD*, 1305, s. 245.

⁶³² *S. V. Hüdavendigâr*, 1305/15, ss. 36-112.

⁶³³ *S. V. Hüdavendigâr*, 1306/16, ss. 66-248.

⁶³⁴ *S. V. Hüdavendigâr*, R. 1307/18, ss. 239-245; *S. V. Hüdavendigâr*, 1310/19, ss. 471-478.

1893/1894 (H. 1311)'te 1 inâs, 33 zükûr toplam 34 rüşdiyede 1.554 öğrenci bulunmaktadır. Karesi sancağındaki Havran Rüşdiyesi ve Ertuğrul sancağındaki Selöz Müslim rüşdiyesi yenidir. Kütahya Rüşdiyesi, idâdiye kalb edilmiştir. Bilecik köyü, İznik ve Bozöyük rüşdiyeleri görülmemektedir.⁶³⁵

1894/1895 (H. 1312)'te 64 kız ve 1.641 erkek toplam 1.705 öğrenci bulunmaktadır.⁶³⁶ 1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğinde ise 1 inâs, 32 zükûr rüşdiyesi mevcuttur. Karahisar Rüşdiyesi, idâdiye dâhil edilmiştir. Ertuğrul sancağında bulunan Selöz Müslim Rüşdiyesi, Bursa livasında gösterilmiştir. Kemer Edremid de Burhaniye olarak geçmektedir. Açılış tarihleri ise şöyledir.⁶³⁷

Tablo 2.33. 1894/1895 (R. 1310-1311) Hüdavendigâr Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Kirmastı	Namalum	Balat	Meçhul
Adranos	302	Kepsud	290
Mudanya	292	Bilecik	290
Pazarköy	Meçhul	Söğüd	289
Mihaliç	289	İnegöl	284
Armudlu	294	Yenişehir	288
Kumla	293	Lefke	278
Umurbey	288	Pazarcık	302
Selöz Müslim	302	Uşak	289
Erdek	298	Eskişehir	285
Edremid	285	Simav	297
Havran	294	Gedos	288
Burhaniye	287	Aziziye	Namalum
Gönen	295	Sandıklı	301
İdincik	295	Bolvadin	299
Bigadiç	290	Burusa	300
Bandırma	297		

Tabloya göre ilk önce 278'de Lefke Rüşdiyesi açılmıştır. Adranos, Selöz Müslim ve Pazarcık Rüşdiyeleri en son açılan rüşdiyelerdir. Bir sene içinde en fazla 3 rüşdiye mektebi açılışı mevcuttur.

1895/1896 (R. 1311-1312) istatistiğinde sayıca bir değişiklik yoktur. Fakat Armudlu'nun açılış tarihi 293 olarak verilmiştir.⁶³⁸ 1895/1896 (H. 1313)'da 1 inâs, 33

⁶³⁵ S. V. Hüdavendigâr, 1311/20, ss. 306-308.

⁶³⁶ S. V. Hüdavendigâr, 1312/21, ss. 359-360.

⁶³⁷ M.İ 1310-1311, ss. 32-33, 44.

⁶³⁸ M.İ 1311-1312, ss. 32-33, 45.

zükûr rüşdiyesinde 1.870 öğrenci görülmüştür. 1895/1896 (R. 1311-1312)'da Karahisar Rüşdiyesi görülmemesine rağmen burada 108 öğrencili mektep verilmiştir.⁶³⁹

1896/1897 (H. 1314)'de 1 inâs, 32 zükûr toplam 33 rüşdiyede 1.635 öğrenci mevcuttur. Bu kaynakta Karahisar Rüşdiyesi yoktur. Selöz Müslim Rüşdiyesi, merkez liva sınırları içindedir.⁶⁴⁰

1898/1899 (H. 1316)'da rüşdiye sayısı aynıdır ve öğrenci sayısı 1.707 olmuştur.⁶⁴¹ Bu tarihli başka bir kaynakta da aynı bilgiler mevcuttur.⁶⁴² 1899/1900 (H. 1317)'de 1 inâs, 34 zükûr rüşdiyesinde 1.617 öğrenci mevcuttur. Bozöyük ve İnönü yeni açılan rüşdiyelerdir.⁶⁴³ Diğer bir kaynakta ise 34 rüşdiye vardır ve yeni olarak Bozöyük görülmektedir. Gedos ve Bilecik hariç öğrenci sayısı da 1.651 verilmiştir.⁶⁴⁴

1900/1901 (H. 1318)'de 37 rüşdiyede 1.791 öğrenci bulunmaktadır. Tavşanlı ve Sındırgı rüşdiyeleri yeni görülmüştür.⁶⁴⁵ Başka bir kaynakta 36 rüşdiyede 1.841 öğrenci mevcuttur. Tavşanlı, İnönü ve Sındırgı rüşdiyeleri yenidir. Burusa İnâs Rüşdiyesi'ne rastlanmamıştır.⁶⁴⁶

1901/1902 (H. 1319)'de 1 inâs rüşdiyesinde 185, 36 zükûr rüşdiyesinde 1.762 toplam 1.947 öğrenci görülmüştür.⁶⁴⁷ Bu tarihli bir kaynakta da 36 erkek rüşdiyesinde 1.742 öğrenci bulunmaktadır. Yine İnâs rüşdiyesi yoktur.⁶⁴⁸

1903/1904 (H. 1321)'te Burusa İnâs dahil 37 rüşdiyedeki öğrenci sayısı 1.968 olmuştur.⁶⁴⁹ Başka bir kaynakta 38 rüşdiyede 1.972 öğrenci görülmüştür. Burusa İnâs ve Susurluk (Susıgırlık) rüşdiyeleri bu kaynakta yenidir.⁶⁵⁰ 1903 (H. 1321)'te Burhaniye kasabasının ibtidâî ve rüşdiye mekteplerinin yeni bir binaya ihtiyaç duyduğundan nukud-u mevkufeden 180 lira bulunmuş ve kasabanın uygun yerinde bir kişi tarafından 1.000 arşınlık bir yer bağışlanmıştı. Altı ibtidâî ve üstü rüşdiye olmak üzere yarı kargir bir mektep inşâsına başlandıği bir tahriratla vilâyetten bildirilmiştir.⁶⁵¹

⁶³⁹ S. V. Hüdavendigâr, 1313/22, ss. 129-131.

⁶⁴⁰ S. V. Hüdavendigâr, 1314/23, ss. 414-419.

⁶⁴¹ S. V. Hüdavendigâr, 1316/25, ss. 434-435.

⁶⁴² SNMU, 1316/1, ss. 1030-1033.

⁶⁴³ S. V. Hüdavendigâr, 1317/26, ss. 330-331.

⁶⁴⁴ SNMU, 1317/2, ss. 1144-1151.

⁶⁴⁵ S. V. Hüdavendigâr, 1318/27, ss. 327-328.

⁶⁴⁶ SNMU, 1318/3, ss. 1282-1288.

⁶⁴⁷ S. V. Hüdavendigâr, 1319/28, ss. 339-340.

⁶⁴⁸ SNMU, 1319/4, ss. 556-563.

⁶⁴⁹ S. V. Hüdavendigâr, 1321/30, s. 355.

⁶⁵⁰ SNMU, 1321/6, ss. 474-480.

⁶⁵¹ BOA, DH. MKT, 717/35, 5 Ra 1321.

1905/1906 (H. 1323)'da 38 rüşdiyede 1.932 öğrenci mevcuttur.⁶⁵² 1906/1907 (H. 1323)'de ise 37 rüşdiyenin 1.780 öğrencisi bulunmaktadır. 14 öğrencili Geyikler Rüşdiyesi yenidir. Bilecik Rüşdiyesi idâdiye tahvil edilmiştir. Söğüd Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır.⁶⁵³

1907/1908 (H. 1325)'de 1 inâs, 37 zükûr rüşdiyesi görülmüştür. Gemlik ve Gölpazarı rüşdiyeleri yeni açılmış olup Selöz Rüşdiyesi yoktur. Gölpazarı Rüşdiyesi hariç öğrenci sayısı 1.835'tir. Ayrıca bu mekteblere mahsûs meblağ taksim edildikten sonra Maârif Nezâreti'nce her rüşdiye talebesine senevî 168 gurus sarf olunmuştur.⁶⁵⁴

2.3.2.12. Karesi

Bu vilâyet ilk olarak karşımıza 1881/1882 (H. 1299) yılında çıkmıştır. 14 muallim-i evveli rüşdiyede 468 öğrenci bulunmaktadır. Bandırma Rüşdiyesi 1880/1881 (H. 1298)'e göre yeni görülmüştür. Bu rüşdiyelerden Balıkesir, Balat, Bigadiç, Edremid, Edincik, Kemer Edremid, Gönen, Havran daha önce Hüdavendigâr vilâyeti içindedir. Ezine, Biga, Kal'a-ı Sultâniye, Ayvacık ve Lâpseki; Bâb-ı Zabtiye idaresine bağlı rüşdiyelerdir.⁶⁵⁵

1883/1884 (H. 1301) yılında 15 rüşdiyede 694 öğrenci mevcuttur. 25 öğrencili Erdek Rüşdiyesi 1881/1882 (H. 1299)'ye göre yeni açılan rüşdiye olmuştur.⁶⁵⁶ 1884/1885 (H. 1302)'te yine 15 rüşdiyede 689 öğrenci görülmüştür.⁶⁵⁷

1885/1886 (H. 1303)'da 16 rüşdiye mevcuttur. Daha önce Hüdavendigâr vilâyeti içinde olan Kepsud Rüşdiyesi bu sene Karesi dâhilindedir. Bu rüşdiye hariç öğrenci sayısı 686'dır.⁶⁵⁸

1886/1887 (H. 1304)'de 16 rüşdiyede yaklaşık öğrenci sayısı 725⁶⁵⁹, 1887/1888 (H. 1305)'de ise 724⁶⁶⁰ olmuştur. Bu 1888 yılında Karesi vilâyetinin bir kısmı Hüdavendigâr vilâyetine dâhil edilmiş olup, diğer kısmı Kal'a-ı Sultâniye müstakil sancağı olarak ayrılmıştır.⁶⁶¹

⁶⁵² S. V. Hüdavendigâr, 1323/32, ss. 343-344.

⁶⁵³ S. V. Hüdavendigâr, 1324/33, s. 590.

⁶⁵⁴ S. V. Hüdavendigâr, 1325/34, s. 331.

⁶⁵⁵ SD, 1299, s. 271.

⁶⁵⁶ SD, 1301, s. 389.

⁶⁵⁷ SD, 1302, s. 411.

⁶⁵⁸ SD, 1303, s. 333.

⁶⁵⁹ SD, 1304, s. 319.

⁶⁶⁰ SD, 1305, s. 245.

⁶⁶¹ Abdülmecit Mutaf (Haz.), *Salnâmelere Göre Karesi (1847/1922)*, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir 2003, s. 18.

1894/1895 (R. 1310-1311)'te sancakta 4 rüşdiye bulunmaktadır. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Kal'a-ı Sultâniye Rüşdiyesi yerine idâdî vardır. Bu rüşdiyelerin açılış tarihleri de şöyledir.⁶⁶²

Tablo 2.34. 1894/1895 (R. 1310-1311) Kal'a-ı Sultâniye Müstakil Sancağı Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
Biga	286	Lâpseki	289
Ezine	288	Ayvacık	289

Tabloda görüldüğü üzere ilk önce Biga Rüşdiyesi açılmış, daha sonra bunu Ezine, Lâpseki ve Ayvacık rüşdiyeleri takip etmiştir.

1895 (H. 1313)'te Ayvacık Rüşdiyesi yeniden açılması kararlaştırılmış ve Dâr-ül-muallimîn mezunu Kemal Efendi muallimliğine atanmıştır.⁶⁶³ 15 Eylül 1898 (3 Eylül 1314) tarihinde Ezine Kasabası'nda rüşdiye mektebi inşâatı başlatılmıştır.⁶⁶⁴

1898/1899 (H. 1316)⁶⁶⁵ ve 1899/1900 (H. 1317)⁶⁶⁶'de 4 rüşdiyede 147 öğrenci karşımıza çıkmaktadır. 1900/1901 (H. 1318)'de Kal'a-ı Sultâniye İnâs ve Biga kazası İnâs rüşdiyeleri yenidir. Bu sene 178⁶⁶⁷ ve 1901/1902 (H. 1319)'de 211⁶⁶⁸ öğrenci mevcuttur. 1903/1904 (H. 1321)'te sadece zükûr rüşdiyeleri hakkında bilgi verilmiş olup öğrenci sayısı 164 olmuştur.⁶⁶⁹

1910 (H. 1328) yılında Lâpseki'de ahalinin yardımıyla ibtidâî ve rüşdiye için bir mektep binası yaptırılmıştır. Bu mektebe dönemin padişahı Sultan Reşad'a izafeten Lâpseki Reşadiye Mekteb-i Rüşdi ve İbtidâîsi ismi verilmesi düşünülmüş ve Maârif Nezâreti'nden müsaade alınmıştır.⁶⁷⁰ Biga kasabasındaki rüşdiye mektebinin numûne mektebi olması için başvurulmuş ve 1912-1913 (R. 1328) ders yılı başlangıcından itibaren mektep numûneye tahvil edilmiştir.⁶⁷¹

⁶⁶² *M.İ 1310-1311*, s. 33.

⁶⁶³ BOA, *DH. MKT*, 2071/12, 22 Ca 1313.

⁶⁶⁴ BOA, *DH. MKT*, 2115/20, 24 Ca 1316.

⁶⁶⁵ *SNMU*, 1316/1, s. 1253.

⁶⁶⁶ *SNMU*, 1317/2, s. 1490.

⁶⁶⁷ *SNMU*, 1318/3, s. 1669.

⁶⁶⁸ *SNMU*, 1319/4, s. 981.

⁶⁶⁹ *SNMU*, 1321/6, ss. 738-739.

⁶⁷⁰ BOA, *DH. MUI*, 103-1/30, 4 C 1328.

⁶⁷¹ BOA, *DH. İD*, 26-1/71, 12 R 1330.

2.3.2.13. Kastamonu

Rüşdiye açılması için irâde çıkan yerlerden biri olan Kastamonu'da 1857/1858 (H. 1274) yılında Hükümet Konağı yakınındaki bir miri arsaya rüşdiye mektebi yapılması kararlaştırılmış ve binaya 35.320 kuruş masraf gerektiği keşf defterîyle birlikte merkeze gönderilmiştir.⁶⁷² Bu bilgi 1857/1858 (H. 1274) tarihinde rüşdiye mektebinin açılmış olduğu düşüncesini oluşturmaktadır.

1860/1861 (H. 1277) yılında karşımıza rüşdiye olarak Kastamonu çıkmaktadır. Bu rüşdiyenin muallimi Ali Behçet Efendi'dir.⁶⁷³ 1865/1866 (H. 1282)'ya kadar rüşdiyenin durumunda bir değişiklik olmamıştır. Bu sene rüşdiye sayısı 3'e çıkmıştır. Yeni açılan Sinob'a Hüseyin Efendi, Bolu'ya da Abdurrahman Zühdü Efendi muallim-i evvel atanmıştır.⁶⁷⁴

1868/1869 (H. 1285)'da vilâyette 4 rüşdiye görülmektedir. Muallim-i evveli İsmail Efendi olan Ereğli Rüşdiye yeni açılmıştır. Kastamonu'nun müderrisînden Behçet, Sinob'un müderrisînden Hüseyin Efendi muallim-i evveli olmuştur. Burada hocalar mı değişmiş yoksa isimleri mi farklı yazılmış tam açık değildir.⁶⁷⁵

1869/1870 (H. 1286)'te rüşdiye sayısı 5'e yükselmiştir. Muallim-i evveli Süleyman Efendi olan Kengiri yeni açılan rüşdiye mektebidir. 1870/1871 (H. 1287)'de 7 rüşdiye mevcuttur. Yeni açılan rüşdiyeler muallim-i evveli Salih olan Boyabad ve muallim-i evveli Mehmed Efendi olan Daday'dır.⁶⁷⁶

1871/1872 (H. 1288) yılında 7 muallim-i evveli, 1 muallim-i sâni 8 rüşdiye görülmektedir. Muallim-i evveli rüşdiyelerin toplam öğrenci sayısı 357'dir. Yeni muallim-i sâni mektep İnebolu'dur. Sinob'a müderrisînden Hafız Mustafa Efendi muallim-i evvel atanmıştır. Bu rüşdiyelerin muallim ve öğrenci durumları şöyledir:⁶⁷⁷

⁶⁷² BOA, A. MKT. NZD, 240/70, 18 Ra 1274.

⁶⁷³ SD, 1277, s. 117.

⁶⁷⁴ SD, 1282, ss. 118-119.

⁶⁷⁵ SD, 1285, ss. 95-96.

⁶⁷⁶ SD, 1287, ss. 126-128.

⁶⁷⁷ SD, 1288, ss. 143-146.

Tablo 2.35. 1871/1872 (H. 1288) Kastamonu Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Kastamonu	Müderrişinden Behçet	83
Boyabad	Salih	43
Kengiri	Süleyman	59
Sinob	Müderrişinden Hafız Mustafa	72
Bolu	Abdurrahman Zühdü	55
Ereğli	İsmail	70
Daday	Mehmed	30
İnebolu	Muallim-i sâni	-

Tabloda en fazla öğrenci Kastamonu Rüşdiyesi'nde mevcuttur. Bunu Sinob Rüşdiyesi takip etmiştir. Her 2 rüşdiyenin muallimi müderrişindedir. Boyabad ve Daday rüşdiyelerinin öğrenci sayıları 50'nin altında kalmakla beraber muallim-i evveller tarafından yönetilmektedir.

1872/1873 (H. 1289)'te rüşdiye sayısı 8, öğrenci sayısı 417 olmuştur. İnebolu Rüşdiyesi'ne ise rastlanılmamıştır.⁶⁷⁸ Bolu sancağı dâhilinde bulunan Devrek ve Çerkeş kasabalarında birer rüşdiye mektebi yapılmıştır. Fakat Devrek'te İslam hanesi çok az olduğundan buradaki mektebin sıbyan mektebine çevrilmesi bildirilmiştir. Çerkeş kasabası da 380 haneye sahip olduğundan buradaki mektep nim rüşdiye heyetine konulmuştur.⁶⁷⁹

1873/1874 (H. 1290)'te 8 muallim-i evveli, 1 muallim-i sâni 9 rüşdiyede yaklaşık 382 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan mektepler muallim-i evveli Hafız Ahmed Efendi olan Tosya ve muallim-i sâni İnebolu Rüşdiyesi'dir. Tekrar görülen bu İnebolu'nun öğrenci sayısı da verilmemiştir.⁶⁸⁰ Başka bir kaynakta rüşdiye sayısı 11'dir. Farklı olarak Safranbolu vardır ve Çerkeş Rüşdiyesi yeni inşâ edilmiş fakat muallimleri henüz tayin edilmemiştir. Önceki kaynakta Boyabad Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Salih Efendi olduğu halde burada muallim-i sânidir.⁶⁸¹

Safranbolu Rüşdiye Mektebi'nin öğrencisinin çoğaldığı belirtilerek mahal ulemasından Mustafa Efendi'nin veya İstanbul'dan bir kişinin muallim-i sâniğe tayin edilmesi istenmiştir. Fakat bu gibi rüşdiye mekteplerinin açılışından 2 sene geçmedikçe ve öğrencisi 50'yi bulmadıkça muallim-i sâni tayin edilmemesi usûl kabul edilmiştir.

⁶⁷⁸ *SD*, 1289, ss. 237-238.

⁶⁷⁹ *BOA, MF. MKT*, 8/94, 23 Za 1289.

⁶⁸⁰ *SD*, 1290, ss. 210-211.

⁶⁸¹ *S. V. Kastamonu*, 1290/5, ss. 110-112.

Bu rüşdiyenin açılış tarihi henüz 1 sene olduğundan öğrenci ve sınıf sayısı ne zaman artarsa o zaman bu durumun icabına bakılacağı belirtilmiştir.⁶⁸²

1874/1875 (H. 1291) yılında rüşdiye sayısı 14'e çıkmıştır. 10 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî mektepte yaklaşık 530 öğrenci bulunmaktadır. Yeni muallim-i evveli rüşdiyeler Kerameddin, Safranbolu, Bayındır, muallim-i sânilî mektepler Göynük ve Çerkeş'tir. Boyabad Rüşdiyesi de daha önce muallim-i evveli iken muallim-i sânilî olmuştur. Kerameddin'e Mustafa, Safranbolu'ya Halil, Bayındır'a Arif ve Ereğli'ye Mehmed Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.⁶⁸³

1875/1876 (H. 1292)'da 11 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî 16 rüşdiyede 704 öğrenci mevcuttur. Taşköprü, Gerze ve Bartın yeni muallim-i evveli rüşdiyelerdir. Daday daha önce muallim-i evvelle idare edilmekteyken muallim-i sânilî duruma gelmiştir. Bayındır Rüşdiyesi ise görülmemektedir. Taşköprü'ye İsmail, Gerze'ye Mahmud, Bartın'a muallim-i evvel atanmıştır.⁶⁸⁴

1876/1877 (H. 1293)'de 17 rüşdiyenin 12'si muallim-i evveli, 5'i muallim-i sânilîdir. Yeni açılan Düzce Rüşdiyesi hariç öğrenci sayısı bir önceki sayıyla aynıdır. Düzce Rüşdiyesi'ne muallim-i evvel olarak Mehmed Nazım Efendi atanmıştır.⁶⁸⁵

1878 (H. 1295) yılında da rüşdiye sayısı 17'dir.⁶⁸⁶ 1880/1881 (H. 1298)'de 17 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî rüşdiye yaklaşık 1.003 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyeler Kastamonu, Tosya, Taşköprü, Safranbolu, Düzce, Bolu, Bartın, Ereğli, Gerze, Kerameddin, Kengiri, İnebolu, Sinob, Boyabad, Çerkeş, Daday, Gerede'dir. Göynük, Abana, Devrek, Çay ve Çarşamba rüşdiyeleri muallim-i sânilî mekteplerdir. Abana, Devrek, Çay ve Çarşamba 1878 (H. 1295)'e göre yeni görülmüştür. Daha önce Çarşamba isimli bir rüşdiye de Trabzon vilâyeti içindedir. Aynı mektep olması muhtemeldir.⁶⁸⁷

1881/1882 (H. 1299)'de 18 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî 22 rüşdiyede 1.069 öğrenci görülmektedir. Kerameddin ve Çarşamba rüşdiyelerine bu yıl rastlanılmamıştır. Kastamonu İnâs ve Mudurnu yeni açılan mekteplerdir. Daha önce Çay olarak geçen mektep Çaycuma olarak belirtilmiştir.⁶⁸⁸

⁶⁸² BOA, *MF. MKT*, 15/20, 25 L 1290.

⁶⁸³ *SD*, 1291, s. 216.

⁶⁸⁴ *SD*, 1292, ss. 155-156.

⁶⁸⁵ *SD*, 1293, s. 159.

⁶⁸⁶ *SD*, 1295, s. 432.

⁶⁸⁷ *SD*, 1298, ss. 290-291.

⁶⁸⁸ *SD*, 1299, s. 272.

1883/1884 (H. 1301) yılında 24 rüşdiye ve yaklaşık 1.369 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan rüşdiyeler Kerameddin ve İskilib'dir.⁶⁸⁹ 1884/1885 (H. 1302)'te rüşdiye sayısı 25'e çıkmış ve öğrenci sayısı da yaklaşık 1.565 olmuştur. 28 öğrencisiyle Araç Rüşdiyesi yeni görülmüştür.⁶⁹⁰

1885/1886 (H. 1303)'da 1 rüşdiyenin daha ilavesiyle sayı 26 olmuş ve yaklaşık 1.584 öğrenci görülmüştür. Bolu İnâs yeni görülen rüşdiye olmuştur. İskilib Rüşdiyesi'nin hala öğrenci sayısı verilmemektedir.⁶⁹¹

1886/1887 (H. 1304)'de 27 rüşdiye ve yaklaşık 1.645 talebe bulunmaktadır. Bu yıldaki yeni mektep Kalecik Rüşdiyesi'dir. Burada İskilib Rüşdiyesi'nin yeni açıldığı belirtildiğinden tam olarak faaliyete geçmediği anlamı çıkarılmıştır.⁶⁹²

1887/1888 (H. 1305)'de yine 27 rüşdiye olup yaklaşık öğrenci sayısı 1.574'tür. Akşehir namı-ı diğer Kerameddin, Çarşamba namı-ı diğer Çaycuma olarak gösterilmiştir.⁶⁹³ 1880/1881 (H. 1298)'de Çay ve Çarşamba rüşdiyelerine rastlanmış, 1881/1882 (H. 1299)'de ise Çay'ın Çaycuma olduğu düşünülmüş ve Çarşamba'da görülmemiştir.

1888/1889 (H. 1306)'da vilâyette 24 zükûr ve 1 inâs rüşdiyesi bulunmaktadır fakat 23 rüşdiye hakkında bilgi verilmiştir. Kalecik Rüşdiyesi hariç 1.611 öğrenci mevcuttur. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Abana, Devrek, Bolu İnâs ve Çarşamba namı-ı diğer Çaycuma yoktur.⁶⁹⁴

1892/1893 (H. 1310)'te 21 rüşdiye vardır. 1888/1889 (H. 1306)'a göre Abana ve Hamidiye yenidir. Kastamonu ve Bolu rüşdiyeleri idâdî ile birleştirilmiş, Araç ve Kalecik rüşdiyeleri ise görülmemiştir.⁶⁹⁵ Bu sene Sinob'da da bir idâdî mektebi açılmış ve buradaki rüşdiye mektebi lağv edilerek öğrencileri idâdiye nakl edilmiştir.⁶⁹⁶ 1893/1894 (H. 1311)'te yine 21 rüşdiye bulunmaktadır. 1892/1893 (H. 1310)'e göre Araç ve Çarşamba yenidir. Kengiri ve Sinob rüşdiyeleri ise lağv edilmiştir.⁶⁹⁷

⁶⁸⁹ *SD*, 1301, s. 390.

⁶⁹⁰ *SD*, 1302, s. 412.

⁶⁹¹ *SD*, 1303, s. 334.

⁶⁹² *SD*, 1304, s. 320.

⁶⁹³ *SD*, 1305, ss. 246-247.

⁶⁹⁴ *S. V. Kastamonu*, 1306/15, ss. 268-526.

⁶⁹⁵ *S. V. Kastamonu*, 1310/16, ss. 338-503.

⁶⁹⁶ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 342.

⁶⁹⁷ *S. V. Kastamonu*, 1311/17, ss. 121-280.

1894/1895 (R. 1310-1311)'te 1 inâs, 19 zükûr rüşdiyesi görülmüştür. 1893/1894 (H. 1311)'e göre İskilib Rüşdiyesi yoktur. Rüşdiyelerin açılış tarihleri ise şöyledir.⁶⁹⁸

Tablo 2.36. 1894/1895 (R. 1310-1311) Kastamonu Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
İnebolu	298	Düzce	291
Tosya	Meçhul	Hamidiye	308
Taşköprü	290	Çaycuma ⁶⁹⁹	298
Safranbolu	289	Göynük	Meçhul
Daday	282	Mudurnu	299
Abana	Meçhul	Akçaşehir	Meçhul
Araç	311	Çerkes	295
Ereğli	Meçhul	Gerze	Meçhul
Bartın	Meçhul	Boyabad	Meçhul
Gerede	294	Kastamonu İnâs	290

Tabloda, 8 rüşdiyenin açılış tarihi gösterilememiştir. 282'de Daday Rüşdiyesi en önce açılan rüşdiyedir. Araç Rüşdiyesi de en son açılan rüşdiye olmuştur.

1894/1895 (H 1312)⁷⁰⁰, 1895/1896 (R. 1311-1312)⁷⁰¹ ve 1896/1897 (H 1314)⁷⁰², de bir değişiklik olmamıştır. 1898/1899 (H. 1316)'da 1 inâs, 20 zükûr rüşdiyesinde 1.312 öğrenci mevcuttur. 16 öğrencili Cide Rüşdiyesi yeni görülmüştür.⁷⁰³

1899/1900 (H. 1317)'de 2 inâs, 20 zükûr rüşdiyesinde 1.358 talebe vardır. Sinob İnâs Rüşdiyesi yeni açılmıştır.⁷⁰⁴ Başka bir kaynakta rüşdiye sayısı 22'dir.⁷⁰⁵ 1900/1901 (H. 1318)'de rüşdiye sayısı aynı olup 1.336 öğrenci mevcuttur.⁷⁰⁶ 1901/1902 (H. 1319)'de 23 rüşdiyede 1.352 öğrenci vardır. Küre ve Ayancık rüşdiyeleri yeni görülmüştür. Abana Rüşdiyesi ise yoktur.⁷⁰⁷ 1903/1904 (H. 1321)'te öğrenci sayısı 1.324'e düşmüştür.⁷⁰⁸

⁶⁹⁸ *M.İ 1310-1311*, ss. 35-36, 44.

⁶⁹⁹ Çaycuma nam-ı diğer Çarşamba'dır

⁷⁰⁰ *S. V. Kastamonu*, 1312/18, ss. 155-323.

⁷⁰¹ *M.İ 1311-1312*, ss. 35-36, 45.

⁷⁰² *S. V. Kastamonu*, 1314/19, ss. 131-250.

⁷⁰³ *SNMU*, 1316/1, ss. 1123-1128.

⁷⁰⁴ *SNMU*, 1317/2, ss. 1309-1313.

⁷⁰⁵ *S. V. Kastamonu*, 1317/20, ss. 152-268.

⁷⁰⁶ *SNMU*, 1318/3, ss. 1481-1485.

⁷⁰⁷ *SNMU*, 1319/4, ss. 731-734.

⁷⁰⁸ *SNMU*, 1321/6, ss. 613-616.

2.3.2.14. Konya

Eyalet sisteminde Karaman olarak geçen bu vilâyetin ilk rüşdiyeleri 1861/1862 (H. 1278)'deki Alaiye ve Isbata (Isparta)'dır. Alaiye'nin Yahya, Isparta'nın muallimi Mehmed Necati Efendi'dir.⁷⁰⁹

Antalya'da da bir rüşdiye mektebi inşâ edilmiştir. Talebesi artınca muallim-i evvel tayin edilmek üzere 6 Mart 1866 (R. 22 Şubat 1281) tarihinden itibaren 400 kuruş maaşla Mehmed Efendi muallim-i sâni ve 100 kuruşla Karahisarlıoğlu Hasan Ağa bevvâb tayin edilmiştir.⁷¹⁰ 1867/1868 (H. 1284)'e kadar herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1867/1868 (H. 1284)'de 3 muallim-i evveli, 1 muallim-i sâni 4 rüşdiye mevcuttur. Muallimi Abdullah olan Ermenak ve muallim-i sâni Antalya Rüşdiyesi yeni görülen mekteplerdir.⁷¹¹

1868/1869 (H. 1285)'da 2 muallim-i evveli, 1 muallim-i sâni 3 rüşdiye bulunmaktadır. Ermenak Rüşdiyesi bu sene Halep vilâyeti dâhilindedir.⁷¹²

1869/1870 (H. 1286)'te vilâyette 6 muallim-i evveli rüşdiye görülmektedir. Yeni açılan rüşdiyeler muallim-i evveli müderrisinden Osman olan Konya, Mehmed Nuri olan Burdur ve İbrahim olan Niğde'dir. Antalya Rüşdiyesi'ne de Şahabeddin Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.⁷¹³ Aynı tarihli başka bir kaynakta 7 rüşdiye mevcuttur. Farklı olarak muallim-i evveli Abdullah Efendi olan İçil Rüşdiyesi vardır.⁷¹⁴

1870/1871 (H. 1287)'de rüşdiye sayısı 7'ye çıkmıştır. Muallim-i evveli Ahmed Efendi olan Nevşehir yeni açılan mekteptir.⁷¹⁵ 1871/1872 (H. 1288)'de 7 muallim-i evveli, 1 muallim-i sâni 8 rüşdiye mevcuttur. Yeni açılan mektep, muallim-i sâni Seydişehir Rüşdiyesi'dir. Isparta ve Seydişehir hariç öğrenci sayısı 415'tir.⁷¹⁶

1872/1873 (H. 1289)'te 8 rüşdiyede 535 öğrenci bulunmaktadır. Isparta Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli değişmiş ve Mehmed Gani Efendi olmuştur. Bu rüşdiyelerin muallim ve öğrenci durumları şöyledir:⁷¹⁷

⁷⁰⁹ SD, 1278, s. 117.

⁷¹⁰ BOA, *İ. MVL*, 550/24704, 25 Za 1282.

⁷¹¹ SD, 1284, ss. 85-86.

⁷¹² SD, 1285, ss. 95, 96, 188.

⁷¹³ SD, 1286, ss. 116-117.

⁷¹⁴ *S. V. Konya*, 1286/2, s. 78.

⁷¹⁵ SD, 1287, ss. 126-128.

⁷¹⁶ SD, 1288, ss. 143-146.

⁷¹⁷ SD, 1289, s. 237.

Tablo 2.37. 1872/1873 (H. 1289) Konya Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Konya	Müdrisinden Osman	134
Niğde	İbrahim	73
Nevşehir	Ahmed	71
Isparta	Müdrisinden Mehmed Gani	85
Alaiyye	Müdrisinden Yahya	45
Burdur	Mehmed Nuri	53
Antalya	Şahabeddin	42
Seydişehir	Muallim-i sâni	32

Tabloda en fazla öğrencisi olan rüşdiye mektebi Konya'dır. İsparta Rüşdiyesi, Konya'dan sonra gelmektedir. 3 tane rüşdiye muallimi müdrisindedir. Seydişehir Rüşdiyesi hem en az öğrenciye sahiptir hem de vilâyetin tek muallim-i sâni mektebidir.

1873/1874 (H. 1290)'te 8 muallim-i evveli, 4 muallim-i sâni 12 rüşdiyede 641 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli Abdülkadri olan Elmalı, muallim-i sâni Larende, Ereğli ve Yalvaç rüşdiyeleri yeni görülmüştür.⁷¹⁸

1874/1875 (H. 1291)'te 10 muallim-i evveli, 7 muallim-i sâni 17 rüşdiyede yaklaşık 653 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan rüşdiyeler muallim-i evveli Karapınar, Ürgüb, muallim-i sâni Bor, Beyşehir ve Sersitad (Bozkır⁷¹⁹)'dir. Karapınar'a Hafız Mustafa, Ürgüb'e Mustafa Asım Efendiler muallim-i evvel atanmıştır.⁷²⁰ Bu tarihli başka bir kaynakta 19 rüşdiye vardır. Farklı olarak muallim-i sâni Karaağaç Rüşdiyesi mevcuttur. İbradı Rüşdiyesi, henüz inşâ edilmiştir. İbradı hariç öğrenci sayısı 1.071'dir. Bor Rüşdiyesi de Boz olarak yazılmıştır.⁷²¹

1875/1876 (H. 1292) yılında 10 muallim-i evveli, 7 muallim-i sâni 17 rüşdiyede 999 öğrenci görülmüştür. Bozkır Rüşdiyesi yeni açılan muallim-i sâni mekteptir. Sersitad'a ise rastlanılmamıştır. Bazı muallim-i evvel değişiklikleri olmuş ve Isparta'ya müdrisinden Necati, Burdur'a Mehmed Kudret Efendiler tayin edilmiştir.⁷²²

1876/1877 (H. 1293)'de 11 muallim-i evveli, 8 muallim-i sâni 19 rüşdiyede yaklaşık 999 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Zeynelabidin olan İbradı ve muallim-i

⁷¹⁸ SD, 1290, s. 210.

⁷¹⁹ Sezen, Age., s. 92.

⁷²⁰ SD, 1291, ss. 215-216.

⁷²¹ S. V. Konya, 1291/17, ss. 79-135.

⁷²² SD, 1292, ss. 154-155.

sânîli Karaağaç yeni açılan mekteplerdir. Niğde Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Mustafa Efendi olmuştur.⁷²³

1878 (H. 1295)'de rüşdiye sayısı 16'dır. 1876/1877 (H. 1293)'ye göre Niğde, Nevşehir ve Bor rüşdiyeleri görülmemiştir.⁷²⁴ 1880/1881 (H. 1298)'de 18 muallim-i evveli, 2 muallim-i sâni 20 rüşdiyede 1.054 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli rüşdiyeler Konya, Alaiye, Bodur, İbradı, Ürgüb, Antalya, Elmalu, Isparta, Yalvaç, Ereğli, Beyşehir, Seydişehir, Larende, Akşehir, Niğde, Nevşehir, Burdur ve Eğridir'dir. Bozkır ve Karaağaç rüşdiyeleri de muallim-i sâni'dir. 1878 (H. 1295)'e göre Bodur, Akşehir, Niğde, Nevşehir ve Eğridir rüşdiyeleri yeni açılmıştır. Ayrıca Karapınar Rüşdiyesi görülmemiştir.⁷²⁵

1881/1882 (H. 1299)'de 23 muallim-i evveli, 2 muallim-i sâni 25 rüşdiyede 1.073 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Konya İnâs, Karapınar, Uluborlu, Aksaray, Bor ve muallim-i sâni Hadım rüşdiyeleri yeni açılmıştır. Daha önce muallim-i sâni Karaağaç Rüşdiyesi'ne muallim-i evvel tayin edilmiştir. Bodur Rüşdiyesi ise görülmemiştir.⁷²⁶

Buradaki kaynaktan farklı olarak Konya İnâs Rüşdiyesi'nin 27 Eylül 1877 (R. 15 Eylül 1293) tarihinde açıldığına dair bilgi mevcuttur. Buna göre 450 kuruş maaşla riyaziye dersleri uhdesinde olarak muallim-i evvelliğine Kalender Efendi, 100 kuruş maaşla yazı hocalığına Hasan Efendi, 1000 kuruş maaşla nakış öğretmenliğine Zabel Kadın ve 80 kuruş maaşla bevvablığa Mehmed Ağa atanmıştır.⁷²⁷

1883/1884 (H. 1301)'te 27 rüşdiyede 1.677 öğrenci bulunmaktadır. 1881/1882 (H. 1299)'ye göre 20 öğrencili Arabsun ve 21 öğrencili Sersitad yeni açılmıştır.⁷²⁸

1884/1885 (H. 1302)'te öğrenci sayısı 1.728 olmuştur.⁷²⁹ 1885/1886 (H. 1303)'da 28 rüşdiyede yaklaşık 1.780 talebe bulunmaktadır. 25 öğrencili Pirluganda ve Antalya İnâs yeni açılan rüşdiyelerdir. 1884/1885 (H. 1302)'te Sersitad ve Bozkır rüşdiyeleri ayrı verilirken burada Bozkır nam-ı diğer Sersitad olarak gösterilmiştir.⁷³⁰

⁷²³ SD, 1293, ss. 157-158.

⁷²⁴ SD, 1295, s. 432.

⁷²⁵ SD, 1298, ss. 289-290.

⁷²⁶ SD, 1299, ss. 272-273.

⁷²⁷ Kerim Sarıçelik, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010, s. 128.

⁷²⁸ SD, 1301, ss. 391-392.

⁷²⁹ SD, 1302, ss. 413-414.

⁷³⁰ SD, 1303, ss. 334-335.

1886/1887 (H. 1304)'de öğrenci sayısı yaklaşık 1.920'dir.⁷³¹ 1887/1888 (H. 1305)'de ise 29 rüşdiyedeki öğrenci sayısı yaklaşık 1.709 olmuştur. Darende Rüşdiyesi yeni açılmıştır.⁷³² Aynı tarihli bir kaynakta 26 rüşdiye ismi geçmektedir. Farklı olarak Larende, Arabsun ve Darende rüşdiyeleri yoktur.⁷³³

1894/1895 (R. 1310-1311)'te 1 inâs, 26 zükûr rüşdiyesi vardır. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Konya'da İnâs, Ilgın, Akseki ve Kaş rüşdiyeleri yeni olup İbradı, Arabsun, Darende ve Antalya İnâs yoktur. Bu rüşdiyelerin açılış tarihleri şöyledir:⁷³⁴

Tablo 2.38. 1894/1895 (R. 1310-1311) Konya Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihi

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
Akşehir	292	Niğde	285
Ilgın	310	Aksaray	Meçhul
Seydişehir	Meçhul	Bor	Meçhul
Beyşehir	288	Nevşehir	286
Bozkır	290	Ürgüp	290
Hadım	293	Arabsun	297
Karaman	277	Hamidabad ⁷³⁵	277
Karapınar	287	Yalvaç	Meçhul
Ereğli	286	Karaağaç	Meçhul
Teke	282	Eğridir	Meçhul
Alaiye	Meçhul	Uluborlu	Meçhul
Almalu	Meçhul	Burdur	1284
Akseki	Meçhul	Konya İnâs	-
Kaş	Meçhul		

Tabloda gösterilen 27 rüşdiyeden 11'nin açılış tarihi verilmemiştir. Teke Rüşdiyesi ilk önce açılan mekteptir. Ilgın Rüşdiyesi ise en son açılmıştır.

1895/1896 (R. 1311-1312)'da Akşehir ve Seydişehir'nin açılış tarihi 1284, Konya İnâs'ın 1296 olarak verilmiştir.⁷³⁶ 1898/1899 (H. 1316)'da 1 inâs ve 28 zükûr rüşdiyesi bulunmaktadır. İbradı ve Pirluganda rüşdiyeleri tekrar görülmüştür. Bu zükûr rüşdiyelerinde 1.784 öğrenci mevcuttur.⁷³⁷

1899/1900 (H. 1317)⁷³⁸ ve 1900/1901 (H. 1318)⁷³⁹, de öğrenci ve rüşdiye sayısı aynı verilmiştir. Fakat Beyşehir Rüşdiyesi, Yenişehir olarak geçmektedir. 1901/1902

⁷³¹ SD, 1304, ss. 320-321.

⁷³² SD, 1305, s. 247.

⁷³³ S. V. Konya, 1305/21, ss. 240-243.

⁷³⁴ M.İ 1310-1311, ss. 34-35, 44.

⁷³⁵ Sezen, Age., s. 223: 1890 yılına kadar "Hamid", 1890-1924 arası Hamidabad denmiştir.

⁷³⁶ M.İ 1311-1312, ss. 34-35, 45.

⁷³⁷ SNMU, 1316/1, ss. 1154-1159.

⁷³⁸ SNMU, 1317/2, ss. 1354-1359.

⁷³⁹ SNMU, 1318/3, ss. 1526-1531.

(H. 1319)'de 1 inâs, 26 zükûr rüşdiyesinde 1.506 öğrenci görülmüştür. Antalya Rüşdiyesi, idâdî olmuştur. Saidili Rüşdiyesi yeni olup Pirluganda ve Ilgın yoktur.⁷⁴⁰

1903/1904 (H. 1321)'te 1 inâs, 24 zükûr rüşdiyesinde 1.331 öğrenci mevcuttur. Hamidabad ve Niğde rüşdiyeleri idâdî olmuştur.⁷⁴¹ 1906/1907 (R. 1322)'de 13 rüşdiye ismi geçmektedir. 105 öğrencili Ermenek Rüşdiyesi bu vilâyet içinde görülmüştür. Ürgüb, Aksaray, Eğridir, Uluborlu, Burdur, Bor, Hadım, Seydişehir, Saidili, Arabsun, Kaş, Karaağaç ve Karapınar'a ise rastlanmamaktadır.⁷⁴²

2.3.2.15. Ma'mûret-ül-azîz

1880/1881 (H. 1298)'de vilâyette 8 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî 13 rüşdiyede yaklaşık 354 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli rüşdiyeler Ma'mûret-ül-azîz, Arabgir, Mezraa, Eğin, Çemişgezek, Siverek, Çermik ve Erganimadeni'dir. Pertek, Keban, Palu, Çüngüş, Eğil rüşdiyeleri, muallim-i sânilî rüşdiyelerdir. 1878 (H. 1295)'e göre yeni olan Pertek ve Çemişgezek dışındaki rüşdiyeler daha önce Diyarbakır vilâyeti içindedir.⁷⁴³

1881/1882 (H. 1299)'de 13 rüşdiye mevcuttur. 7 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî rüşdiyede 480 öğrenci bulunmaktadır. Yeni görülen fakat durumu belli olmayan Hüseyinik Rüşdiyesi'dir. Bu sene Çemişgezek Rüşdiyesi, Dersim vilâyeti içinde bulunmaktadır.⁷⁴⁴

1883/1884 (H. 1301)'te 13 rüşdiyede 505⁷⁴⁵, 1884/1885 (H. 1302)'te 557⁷⁴⁶ öğrenci mevcuttur. 1885/1886 (H. 1303)'da 11 rüşdiyede yaklaşık 539 öğrenci bulunmaktadır. Bu rüşdiyeler Ma'mûret-ül-azîz, Malatya, Hısn-ı Mansur, Behisni, Arabgir, Kâhta, Şiro, Eğin, Keban, Hüseyinik ve Hekimhanı'dır. Hekimhanı ve Şiro rüşdiyeleri yeni görülen mekteplerdir. Pertek Rüşdiyesi, Dersim vilâyeti içindedir. Mezraa Rüşdiyesi'ne ise rastlanılmamıştır.⁷⁴⁷ Malatya, Hısn-ı Mansur, Behisni ve Kâhta 1884/1885 (H. 1302)'te Diyarbakır vilâyeti dâhilindedir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁰ *SNMU*, 1319/4, ss. 832-837.

⁷⁴¹ *SNMU*, 1321/6, ss. 576-580.

⁷⁴² *S. V. Konya*, R 1322/29, ss. 43-244.

⁷⁴³ *SD*, 1298, s. 292.

⁷⁴⁴ *SD*, 1299, ss. 271, 276.

⁷⁴⁵ *SD*, 1301, s. 388.

⁷⁴⁶ *SD*, 1302, s. 410.

⁷⁴⁷ *SD*, 1303, s. 337.

⁷⁴⁸ *SD*, 1302, s. 414.

1886/1887 (H. 1304)'de yine 11 olan rüşdiyede 621 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan rüşdiye Sokus nam-ı diğer Eskişehir'dir. Şiro Rüşdiyesi, görülmemiştir. Daha önce Keban olarak geçen rüşdiyenin Keban Madeni Rüşdiyesi'yle aynı olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁴⁹

1887/1888 (H. 1305)'de bu rüşdiyelerdeki öğrenci sayısı 573 olmuştur.⁷⁵⁰ 1889/1890 (H. 1307)'da 15 rüşdiye görülmektedir. Dersim vilâyeti, bu vilâyetin bir sancağı olarak gösterilmiştir. Tespit edilen muallim-i sânlî mektepler Hüseyinik, Keban Madeni, Hısn-ı Mansur, Behisni, Mazgird, Çarsancak ve Pertek'tir. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Kâhta ve Hekimhanı rüşdiyelerine ise rastlanılmamıştır. Mazgird, Çarsancak, Pertek, Çemişgezek, Kuzican rüşdiyeleri, Dersim vilâyeti içindedir.⁷⁵¹

Bu sene Keban kazasının Erguvan nahiyesinin Heyük karyesinde bir rüşdiye mektebi inşâ olunmuşsa da muallim maaşı hariçten tedarik edilemediğinden açılmamıştır. Erguvan nahiyesinde mekâtib-i ibtidâiye tesisatına çare olması için bu rüşdiye mektebinin açılması düşünülmüş ve muallim maaşı mahalli maârif vâridâtından karşılanmak üzere tayin edilmesi Maârif Nezâreti'nden sorulmuştur.⁷⁵²

1894/1895 (H. 1312)'te 10 rüşdiye mektebi hakkında bilgi verilmektedir. Hüseyinik, Eskişehir, Kuzican ve Pertek rüşdiyeleri, bu mektepler içinde bulunmamaktadır.⁷⁵³

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğinde 12 rüşdiye mevcuttur. 1889/1890 (H. 1307)'a göre Hekimhan ve Erguvan rüşdiyeleri yeni görülmüştür. Ma'mûret-ül-azîz Rüşdiyesi idâdiye tahvil edilmiştir. Keban Madeni, Eskişehir, Pertek ve Kuzican'a ise istatistikte rastlanılmamıştır.⁷⁵⁴

Tablo 2.39. 1894/1895 (R. 1310-1311) Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Hüseyinik	295	Hısn-ı Mansur	290
Arabgir	286	Hekimhan	301
Erguvan	311	Dersim	285
Eğîn	286	Mazgird	287
Malatya	286	Çemişgezek	294
Behisni	287	Çarsancak	282

⁷⁴⁹ SD, 1303, s. 323.

⁷⁵⁰ SD, 1304, s. 249.

⁷⁵¹ S. V. Ma'mûret-ül-azîz, 1307, ss. 41-66.

⁷⁵² BOA, DH. MKT, 1740/80, 21 Za 1307.

⁷⁵³ S. V. Ma'mûret-ül-azîz, 1312/8, ss. 163-179.

⁷⁵⁴ M.İ 1310-1311, s. 40.

Tabloda vilâyetin bütün rüşdiyelerinin açılış tarihleri mevcuttur. 282 tarihli Çarsancak Rüşdiyesi en önce, 311 tarihli Erguvan Rüşdiyesi en son açılmıştır. 286 yılı en çok rüşdiyenin açıldığı yıl olmuştur.

1895/1896 (R. 1311-1312) istatistiğinde 15 rüşdiye bulunmaktadır. Farklı olarak Eskişehir, Ağın ve Pertek rüşdiyeleri görülmüştür. Eskişehir 1286, Ağın 1311 ve Pertek 1311 yılında açılmıştır.⁷⁵⁵

1898/1899 (H. 1316)'da 1 inâs, 15 zükûr rüşdiyesinde 732 öğrenci görülmüştür. Ma'mûret-ül-azîz İnâs, 1895/1896 (R. 1311-1312)'ya göre yenidir. Dersim, Hozat; Çarsancak, Piri olarak geçmektedir.⁷⁵⁶

Öğrenci sayısı 1899/1900 (H. 1317)'de 778'dir. Burada Arguvan Rüşdiyesi'nin yerini Keban almıştır.⁷⁵⁷ 1900/1901 (H. 1318)'de vilâyette 752 öğrenci bulunmaktadır.⁷⁵⁸ 1901/1902 (H. 1319)'ye gelindiğinde rüşdiye sayısı 15'e düşmüştür. 15 rüşdiyenin toplam öğrenci sayısı 651'dir. Malatya Rüşdiyesi, idâdiye çevrilmiştir.⁷⁵⁹

1903/1904 (H. 1321)'te 15 rüşdiyede 711 öğrenci mevcuttur. Bu rüşdiyelerin 8'i muallim-i evvelle, 7'si muallim-i sâni ile idare edilmektedir.⁷⁶⁰

1907/1908 (H. 1325)'de 12 rüşdiye ismi geçmektedir. Akçadağ Rüşdiyesi 1903/1904 (H. 1321)'e göre yeni görülmüştür. Hüseyinik, Eskişehir, Ağın ve Hekimhanı rüşdiyeleri ise yoktur.⁷⁶¹

2.3.2.16. Sivas

1864/1865 (H. 1281) yılında karşımıza rüşdiye olarak Sivas çıkmaktadır. Muallimi Abdullah Hilmi'dir.⁷⁶² 1865/1866 (H. 1282)'da rüşdiye sayısı 2'ye yükselmiştir. Yeni açılan rüşdiye, muallim-i evveli Mehmed Tahir Efendi olan Amasya'dır.⁷⁶³

1866/1867 (H. 1283)'de vilâyette 3 rüşdiye görülmüştür. Yeni açılan Merzifon Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Ali Rüşdü Efendi'dir.⁷⁶⁴ 1867/1868 (H. 1284)'de 3

⁷⁵⁵ *M.İ 1311-1312*, s. 41.

⁷⁵⁶ *SNMU*, 1316/1, ss. 1170-1173.

⁷⁵⁷ *SNMU*, 1317/2, ss. 1369-1372.

⁷⁵⁸ *SNMU*, 1318/3, ss. 1541-1544.

⁷⁵⁹ *SNMU*, 1319/4, ss. 875-877.

⁷⁶⁰ *SNMU*, 1321/6, ss. 651-653.

⁷⁶¹ *S. V. Ma'mûret-ül-azîz*, 1325/9, ss. 60-113.

⁷⁶² *SD*, 1281, s. 129.

⁷⁶³ *SD*, 1282, ss. 118-119.

⁷⁶⁴ *SD*, 1283, ss. 123-124.

muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 5 mektep bulunmaktadır. Aziziye-i Sivas ve Vezirköprüsü yeni açılan muallim-i sânilî rüşdiyeler olmuştur.⁷⁶⁵

1868/1869 (H. 1285) yılında 5 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 7 rüşdiye mevcuttur. Yeni açılan mektep muallim-i evveli Arif Efendi olan Zile Rüşdiyesi'dir. Daha önce Erzurum vilâyeti dâhilinde olan Karahisar-ı Şarkî kaynakta hem Erzurum hem de Sivas içerisinde gösterilmiştir. Bu rüşdiyenin Hüseyin Hamdi, Amasya'nın Osman Efendi muallim-i evveleridir. Merzifon Rüşdiyesi muallim-i evveli müderrisinden Ali Rüşdü olarak gösterilmiştir.⁷⁶⁶

1869/1870 (H. 1286)'te 6 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî rüşdiye vardır. Daha önce muallim-i sânilî olan Vezirköprüsü Rüşdiyesi'ne Ali Rüşdi Efendi muallim-i evvel atanmıştır.⁷⁶⁷

1870/1871 (H. 1287)'de 7 rüşdiyenin 5'i muallim-i evveli, 2'si muallim-i sânilîdir. Vezirköprüsü Rüşdiyesi, muallim-i evveli mektepken yine muallim-i sânilî olmuştur. Zile Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli değişmiş ve Rahmi Efendi tayin edilmiştir.⁷⁶⁸

1871/1872 (H. 1288)'de 6 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî 9 rüşdiye görülmektedir. Muallim-i evveli rüşdiyelerde 396 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan rüşdiyeler, muallim-i evveli Arif Efendi olan Gümüş ve muallim-i sânilî Tokad'dır.⁷⁶⁹

1872/1873 (H. 1289) yılında 5 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî yine 9 rüşdiye ve 561 öğrenci mevcuttur. Gümüş, Gümüşhacıköy Rüşdiyesi olmalıdır. Bu mektep daha önce muallim-i evveliyken muallim-i sânilî olmuştur. Amasya Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli değişmiş ve Osman Remzi tayin edilmiştir. Bu rüşdiyelerin muallim ve öğrenci durumları şu şekildedir:⁷⁷⁰

⁷⁶⁵ SD, 1284, ss. 85-86.

⁷⁶⁶ SD, 1285, s. 95, 96, 183,184.

⁷⁶⁷ SD, 1286, ss. 116-118.

⁷⁶⁸ SD, 1287, ss. 125-128.

⁷⁶⁹ SD, 1288, ss. 143-146.

⁷⁷⁰ SD, 1289, s. 238.

Tablo 2.40. 1872/1873 (H. 1289) Sivas Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Sivas	Abdullah Hilmi	137
Amasya	Osman Remzi	139
Karahisar-ı Şarkî	Hüseyin Hamdi	60
Merzifon	Müderrişinden Ali Rüşdü	26
Zile	Rahmi	45
Vezirköprüsü	Muallim-i sâni	38
Tokad	Muallim-i sâni	59
Aziziye-i Sivas	Muallim-i sâni	38
Gümüşhacıköy	Muallim-i sâni	19

Tabloda muallim-i evveli mekteplerin sayısı, muallim-i sâni mekteplerin sayısını geçmiştir. Amasya Rüşdiyesi en fazla öğrenciye sahiptir. Gümüşhacıköy Rüşdiyesi ise 19 öğrenciyle en az öğrenciye sahip olan rüşdiye olmuştur.

1873/1874 (H. 1290)'te 6 muallim-i evveli, 3 muallim-i sâni rüşdiyede yaklaşık 523 öğrenci görülmüştür. Daha önce muallim-i sâni olan Vezirköprüsü'ne Salih, Tokad'a İbrahim Efendi muallim-i evvel atanmıştır. Daha önce muallim-i evveli olan Merzifon Rüşdiyesi, muallim-i sâni hale gelmiştir.⁷⁷¹

1874/1875 (H. 1291)'te yine 9 rüşdiyede 519 öğrenci mevcuttur. Bu yıl sadece Tokad Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli değişmiş ve İsmail Efendi olmuştur.⁷⁷² 1875/1876 (H. 1292)'da 9 rüşdiyedeki öğrenci sayısı 495'e düşmüştür. Zile Rüşdiyesi muallim-i evveliğine Mustafa Efendi atanmıştır.⁷⁷³

1876/1877 (H. 1293)'de 7 muallim-i evveli, 4 muallim-i sâni 11 rüşdiyede yaklaşık 495 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Mehmed Hıfzı olan Hacıköy ve muallim-i sâni Darende rüşdiyeleri yeni görülen mekteplerdir. Vezirköprüsü Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli değişmiş ve Mustafa Hasım olmuştur.⁷⁷⁴ 1878 (H. 1295) senesinde rüşdiye sayısında bir değişiklik yoktur.⁷⁷⁵

1880/1881 (H. 1298)'de 12 muallim-i evveli, 3 muallim-i sâni rüşdiyede yaklaşık 524 öğrenci görülmektedir. Muallim-i evveli rüşdiyeler Sivas, Amasya, Tokad, Hacıköyü, Kerbele?, Karahisar-ı Şarkî, Vezirköprüsü, Aziziye, Merzifon, Gürün, Mecidözü, Ladik'dir. Gümüşhacıköyü, Darende ve Koyulhisar muallim-i sâni

⁷⁷¹ SD, 1290, s. 211.

⁷⁷² SD, 1291, s. 217.

⁷⁷³ SD, 1292, s. 156.

⁷⁷⁴ SD, 1293, s. 159.

⁷⁷⁵ SD, 1295, s. 432.

rüşdiyelerdir. 1878 (H. 1295)'e göre Kerbele, Gürün, Mecidözü, Ladik ve Koyulhisar yeni açılan rüşdiyelerdir. Zile Rüşdiyesi, görülmemiştir.⁷⁷⁶

1881/1882 (H. 1299)'de 13 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî 17 rüşdiyede 787 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Niksar, Zile ve Zara rüşdiyeleri yeni görülen mekteplerdir. Buradaki Niksar Rüşdiyesi 1880/1881 (H. 1298)'de Trabzon vilâyetinde görülen rüşdiye ile aynı olabilir. Daha önce muallim-i evveli olan Gürün Rüşdiyesi muallim-i sânilî olmuştur. Fakat her iki senede muallim isminin Hüseyin Avni olması durumun netleştirilmesini engellemektedir.⁷⁷⁷

1883/1884 (H. 1301) yılında 18 olan rüşdiyede 1.001 öğrenci bulunmaktadır. Divrek, 1881/1882 (H. 1299)'ye göre yeni açılan rüşdiye olmuştur.⁷⁷⁸ 1884/1885 (H. 1302)'te öğrenci sayısı 1.078'e yükselmiştir.⁷⁷⁹ 1885/1886 (H. 1303)'da ise 19 rüşdiye bulunmaktadır. Hamidiye Kazası Rüşdiyesi yeni açılan mekteptir. Bu rüşdiye hariç öğrenci sayısı 1.166'dır. Daha önce Divrek olan Rüşdiye'nin Divriği, Gümüşhacı'nın bu seneki Gümüş Rüşdiyesi olduğu kanısına varılmıştır.⁷⁸⁰

1886/1887 (H. 1304)'de öğrenci sayısı 1.235 olmuştur.⁷⁸¹ 1887/1888 (H. 1305)'de 18 rüşdiyede 1.073 öğrenci mevcuttur. Madensim yeni görülen rüşdiye olmuştur. Gümüşhacı Suyu isminde bir rüşdiye var olup Hacıköy, Gümüş ve Zile rüşdiyeleri ise yoktur.⁷⁸²

1894/1895 (R. 1310-1311)'te 1 inâs, 18 zükûr rüşdiyesi mevcuttur. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Koçgiri, Zile, Erbaa, Mecidözü, Lâdik, Köprü rüşdiyeleri yenidir. Sivas, Amasya, Zara ve Vezirköprüsü yoktur. Rüşdiyelerin açılış tarihleri de şöyledir.⁷⁸³

⁷⁷⁶ *SD*, 1298, s. 287.

⁷⁷⁷ *SD*, 1299, s. 273.

⁷⁷⁸ *SD*, 1301, ss. 392-393.

⁷⁷⁹ *SD*, 1302, ss. 414-415.

⁷⁸⁰ *SD*, 1303, s. 336.

⁷⁸¹ *SD*, 1304, s. 322.

⁷⁸² *SD*, 1305, s. 248.

⁷⁸³ *M.İ 1310-1311*, ss. 39-40, 44.

Tablo 2.41. 1894/1895 (R. 1310-1311) Sivas Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
Aziziye	284	Mecidözü	293
Gürün	293	Gümüşhacıköy	1291
Koçgiri	297	Lâdik	292
Divriği	298	Merzifon	283
Darende	292	Köprü	281
Tokad	286	Karahisar	275
Zile	283	Koyulhisar	292
Erbaa	308	Hamidiye	301
Niksar	288	Sivas İnâs	308
Madensim	287	Köprü	281

Tabloda, vilâyetin tüm rüşdiyelerinin açılış tarihleri verilmiştir. Önce açılan rüşdiye mektebi, 281 tarihli Köprü olmuştur. En son açılan rüşdiye mektepleri de Erbaa ve Sivas İnâs'dır.

1895/1896 (R. 1311-1312)'da 20 rüşdiye bulunmaktadır. Havza yeni rüşdiye mektebidir. Bu rüşdiyenin açılış tarihi 1311, Sivas İnâs'ın ise 309 olarak gösterilmiştir.⁷⁸⁴ 1898/1899 (H. 1316)'da 21 rüşdiye mevcuttur. Yeni açılan rüşdiye Suşehri'dir. Suşehri hariç öğrenci sayısı 1.116'dır.⁷⁸⁵

1899/1900 (H. 1317)'de 22 rüşdiyede 1.379 öğrenci görülmüştür. 46 öğrencili Aluçra yeni açılmıştır.⁷⁸⁶ 1900/1901 (H. 1318)'de ise öğrenci sayısı 1.233'tür. Hamidiye'nin öğrenci sayısı 3 olarak yazılmış fakat 30 olduğu düşünülmüştür. Yine Sivas İnâs daha önce 136 öğrenciye sahipken bu tarihte 23 gösterilmiştir.⁷⁸⁷

1901/1902 (H. 1319)'de ise 1.216 öğrenci mevcuttur.⁷⁸⁸ 1903/1904 (H. 1321)'te rüşdiye sayısı yine 22 olup 1.261 öğrenciye sahiptir. Tokat'taki rüşdiye idâdiye çevrilmiştir. Muallim-i evvel ve Hat Muallimi Hacı Tevfik Efendi olan Hafik Rüşdiyesi de 1901/1902 (H. 1319)'ye göre yeni açılmıştır.⁷⁸⁹ Aynı tarihli başka bir kaynakta da rüşdiye sayısı 1 inâs, 21 zükûr şeklindedir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁴ *M.İ 1311-1312*, ss. 39-40, 45.

⁷⁸⁵ *SNMU*, 1316/1, ss. 1094-1099.

⁷⁸⁶ *SNMU*, 1317/2, ss. 1248-1252.

⁷⁸⁷ *SNMU*, 1318/3, ss. 1394-1399.

⁷⁸⁸ *SNMU*, 1319/4, ss. 660-664.

⁷⁸⁹ *SNMU*, 1321/6, ss. 545-549.

⁷⁹⁰ *S. V. Sivas*, 1321/16 s. 241.

2.3.2.17. Trabzon

1856 (H. 1273) yılında rüşdiyelerin verimli çalışmaları üzerine bölgesel talepler artmıştır. Örneğin Karahisar-ı Şarkî Meclisi'nin bir rüşdiye mektebi açılması isteğiyle Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği mazbata gereğinin görüşülmesi için Meclis-i Maârif-i Umûmiye'ye havale edilmiştir.⁷⁹¹

Açılması düşünülen 25 rüşdiye mektebinden olup henüz yazışmaların devam ettiği Batum'da mektep binası Lazistan Mutasarrıfı, mahalli memurlar ve ahaliden bazı servet sahipleri tarafından yaptırılacağı beyan edilmiş ve maaşları tutarı olan 1.000 kuruş vergiye ilave edilecektir.⁷⁹² 1857 (H. 1274)'de Lazistan Mutasarrıfına yazı gönderilerek rüşdiye mektebinin inşaatının bitiminde hemen Dâr-ül-muallimîn mezunu muallimler gönderileceği belirtilmiştir.⁷⁹³

1858/1859 (H. 1275) yılında karşımıza rüşdiye olarak Karahisar-ı Şarkî çıkmaktadır. Muallimi, Hafız Ahmed Efendi'dir.⁷⁹⁴ 1861/1862 (H. 1278)'de ise hoca ismi Ahmed olarak geçmektedir.⁷⁹⁵ 1864/1865 (H. 1281)'te 2 rüşdiye görülmektedir. Muallimi müderrisînden Salim olan Trabzon Rüşdiyesi yeni bir mekteptir.⁷⁹⁶

1865/1866 (H. 1282)'da rüşdiye sayısı 3'e çıkmıştır. Yeni rüşdiye, muallimi Ali Efendi olan Samsun'dur. Ayrıca Karahisar-ı Şarkî Rüşdiyesi'ne, Hüseyin Hamdi Efendi muallim atanmıştır.⁷⁹⁷

1866/1867 (H. 1283)'de Karahisar-ı Şarkî Rüşdiyesi, Erzurum'a bağlanmış ve sayı 2'ye düşmüştür. Trabzon Rüşdiyesi'ne Mahmud Efendi muallim atanmıştır.⁷⁹⁸ 1867/1868 (H. 1284)'de Samsun Rüşdiyesi'nin muallimi Mustafa Efendi'dir.⁷⁹⁹ 1869/1870 (H. 1286)'te Trabzon'a Ömer Şaban Efendi muallim atanmıştır.⁸⁰⁰

1870/1871 (H. 1287) yılında vilâyette 4 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 5 rüşdiye bulunmaktadır. Muallim-i evveli Hafız Ragıp olan Batum, İsmail olan Giresun ve muallim-i sânilî Kelkit rüşdiyeleri yeni görülmüştür.⁸⁰¹

⁷⁹¹ BOA, A. MKT. NZD, 200/30, 14 Ra 1273.

⁷⁹² BOA, İ. MVL, 375/16448, 14 Z 1273.

⁷⁹³ BOA, A. MKT. MVL, 90/71, 3 Ca 1274.

⁷⁹⁴ SD, 1275, s. 95.

⁷⁹⁵ SD, 1278, s. 117.

⁷⁹⁶ SD, 1281, s. 129.

⁷⁹⁷ SD, 1282, s. 118.

⁷⁹⁸ SD, 1283, ss. 123, 170.

⁷⁹⁹ SD, 1284, s. 85.

⁸⁰⁰ SD, 1286, s. 116.

⁸⁰¹ SD, 1287, ss. 126-128.

1871/1872 (H. 1288)'de ise 5 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 7 mektep mevcuttur. Ünye ve Çarşamba rüşdiyeleri yeni mekteplerdir. Bu rüşdiyelerin muallim ve öğrenci durumları şöyledir:⁸⁰²

Tablo 2.42. 1871/1872 (H. 1288) Trabzon Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Ünye	Mahmud	17
Trabzon	Ömer Şaban	82
Samsun	Mustafa	56
Batum	Hafız Ragıp	39
Giresun	İsmail	62
Kelkit	Muallim-i sânilî	-
Çarşamba	Muallim-i sânilî	-

Tabloda görüldüğü gibi Trabzon Rüşdiyesi, en fazla öğrenciye sahiptir. Trabzon'dan sonra ise Giresun Rüşdiyesi gelmektedir. Ünye, az olan öğrenci sayısına rağmen muallim-i evvel ile idare edilmektedir.

1872/1873 (H. 1289) yılında 7 rüşdiyede 339 öğrenci bulunmaktadır. Çarşamba Rüşdiyesi'ne de Abdülkadir Asım muallim-i evvel tayin edilmiştir.⁸⁰³ 1873/1874 (H. 1290)'te rüşdiye sayısı 9'a yükselmiştir. Muallim-i evveli Mustafa olan Niksar ve muallim-i sânilî Bafra rüşdiyeleri yeni görülmüş olup öğrenci sayıları yoktur. Diğer rüşdiyelerin öğrenci sayısı yine 339'dur. Daha önce muallim-i evveli Ünye Rüşdiyesi bu sene muallim-i sânilî olmuştur.⁸⁰⁴

1874/1875 (H. 1291)'te 7 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî 10 rüşdiye mevcuttur. Muallim-i evveli Mehmed Hıfzı olan Gümüşhane yeni açılmıştır. Trabzon Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Abbas Efendi olmuştur. Öğrenci sayısı verilen 8 rüşdiyenin mevcudu 286'dır.⁸⁰⁵

1875/1876 (H. 1292) yılında 8 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî 12 rüşdiyede 537 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli Mehmed Efendi olan Akköy nahiyesi ve muallim-i sânilî Kavak yeni rüşdiyelerdir. Çarşamba Rüşdiyesi'nin de muallim-i evveli Abdülkadir Efendi olmuştur. Bu kaynakta Canik adıyla bir mutasarrıflık verilmişse de tüm rüşdiyeler bu vilâyet içinde ele alınacaktır.⁸⁰⁶ 1875/1876 (H. 1292)'da farklı bir kaynakta Trabzon Rüşdiyesi'nin İdâdîsi de görülmüştür. Rüşdiyenin 133, idâdînin 280

⁸⁰² SD, 1288, ss. 143-146.

⁸⁰³ SD, 1289, s. 238.

⁸⁰⁴ SD, 1290, s. 211.

⁸⁰⁵ SD, 1291, s. 217.

⁸⁰⁶ SD, 1292, ss. 156-157.

öğrencisi vardır. Ayrıca Ordu ve Tirebolu kazalarında rüşdiye mektebi inşa edilmektedir.⁸⁰⁷

1876/1877 (H. 1293)'de 13 rüşdiyenin 10'u muallim-i evveli olup 3 muallim-i sânilidir. Bu rüşdiyelerdeki öğrenci sayıları bir önceki seneye aynı verilmiştir. Yeni görülen Rize Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Hasan Efendi'dir ve öğrenci sayısı verilmemiştir. Bafra Rüşdiyesi daha önce muallim-i sâniliyken, Emin Efendi muallim-i evvel atanmıştır. Gümüşhane'nin de hocası değişmiş ve Ali Hazri olmuştur.⁸⁰⁸

1878 (H. 1295) yılında vilâyette yine 13 rüşdiye vardır. Fakat kaynakta rüşdiyelerin durumları ve öğrenci sayıları hakkında bir bilgi yoktur.⁸⁰⁹ 1878/1879 (H. 1296)'da 15 rüşdiye mevcuttur. 1878 (H. 1295)'den farklı olarak Ordu, Tirebolu ve Hopa rüşdiyelerine rastlanmış, Batum ise görülmemiştir.⁸¹⁰

1880/1881 (H. 1298)'de 11 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 12 rüşdiyede 578 öğrenci görülmektedir. Trabzon, Rize, Giresun, Akköy, Tirebolu, Ordu, Hopa, Samsun, Niksar, Bafra, Ünye muallim-i evveli, Arhavi muallim-i sânilî mekteplerdir. 1878/1879 (H. 1296) yılına göre yeni olan mektepler Tirebolu, Ordu, Hopa ve Arhavi'dir. Gümüşhane, Batum, Çarşamba ve Kelkit rüşdiyeleri yoktur. Fakat Kastamonu vilâyeti dâhilinde bir Çarşamba Rüşdiyesi görülmektedir. Yine Kelkit Rüşdiyesi, Erzurum vilâyeti içindedir.⁸¹¹

1881/1882 (H. 1299) yılında rüşdiye sayısı 14'e çıkmıştır. 12 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî mektepte yaklaşık 603 öğrenci bulunmaktadır. Yeni muallim-i evveli mektepler Gümüşhane, Çarşamba, muallim-i sânilî Bulaman'dır. Niksar Rüşdiyesi bu kaynakta görülmemekle birlikte Sivas vilâyeti içinde bir Niksar Rüşdiyesi'ne rastlanılmıştır.⁸¹²

1883/1884 (H. 1301)'te 17 rüşdiyede yaklaşık 838 öğrenci mevcuttur. Bazı rüşdiyelerin öğrenci sayıları verilmemiştir. 1881/1882 (H. 1299) yılına göre Fatsa, Of ve Atina rüşdiyeleri yeni açılan mekteplerdir.⁸¹³

⁸⁰⁷ S. V. Trabzon, 1292/7, s. 84.

⁸⁰⁸ SD, 1293, ss. 159-160.

⁸⁰⁹ SD, 1295, s. 433.

⁸¹⁰ S. V. Trabzon, 1296/11, ss. 107-108.

⁸¹¹ SD, 1298, ss. 287-288.

⁸¹² SD, 1299, s. 274.

⁸¹³ SD, 1301, s. 393.

1884/1885 (H. 1302) yılında 18 rüşdiye olup 1.064 talebe görülmektedir. Yeni olarak karşımıza çıkan rüşdiye Niksar'dır. Aynı zamanda Sivas vilâyeti içinde de Niksar isimli bir rüşdiye mevcuttur.⁸¹⁴

1885/1886 (H. 1303)'da yine 18 rüşdiye vardır ve 1.182 öğrenci mevcuttur. Perşembe Rüşdiyesi yeni açılan bir mekteptir ve yine Niksar Rüşdiyesi görülmemektedir.⁸¹⁵

1886/1887 (H. 1304)'de ise rüşdiye sayısı 21'e yükselmiştir ve öğrenci sayısı 1.289 olmuştur. Vice, Vakfikebir ve Hapishane rüşdiyeleri yeni açılmış fakat öğrenci sayıları verilmemiştir.⁸¹⁶ 1887/1888 (H. 1305) yılında rüşdiye sayısı 20'ye gerilemiş, öğrenci sayısı ise 1.363'e yükselmiştir. Hopa Rüşdiyesi bu yılda görülmeyen mektep olmuştur.⁸¹⁷

1894/1895 (R. 1310-1311)'te 1 inâs, 18 zükûr rüşdiyesi mevcuttur. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Trabzon İnâs, Akçaabad, Görele yeni açılmıştır. Trabzon, Of, Samsun ve Vakf-ı Kebir rüşdiyeleri görülmemektedir.⁸¹⁸

1895/1896 (R. 1311-1312)'da 1 inâs, 20 zükûr toplam 21 rüşdiye vardır. Hopa ve Mapavri rüşdiyeleri yenidir. Rüşdiyelerin açılış tarihleri şöyle verilmiştir.⁸¹⁹

Tablo 2.43. 1895/1896 (R. 1311-1312) Trabzon Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
Akçaabad	1307	Bafra	1288
Görele	1307	Çarşamba	1286
Tirebolu	290	Rize	1292
Giresun	294	Atina	299
Akköy	1290	Arhavi	299
Ordu	1298	Viçe	298
Hapishane	302	Gümüşhane	290
Perşembe	299	Trabzon İnâs	308
Bolaman	297	Hopa	1312
Fatsa	298	Mapavri	312
Ünye	1288		

Tabloda tüm rüşdiyelerin açılış tarihleri verilmiştir. İlk önce 1286'da Çarşamba Rüşdiyesi açılmıştır. En son açılan rüşdiyeler ise Hopa ve Mapavri'dir. Bir sene içinde en fazla 3 mektep açılabilmiştir.

⁸¹⁴ *SD*, 1302, s. 415.

⁸¹⁵ *SD*, 1303, ss. 335-336.

⁸¹⁶ *SD*, 1304, ss. 321-322.

⁸¹⁷ *SD*, 1305, s. 248.

⁸¹⁸ *M.İ 1310-1311*, ss. 37-38, 44.

⁸¹⁹ *M.İ 1311-1312*, ss. 37-38, 45.

1898/1899 (H. 1316)'da 2 inâs, 22 zükûr rüşdiyesinde 1.313 öğrenci mevcuttur. 79 öğrencili Canik İnâs yeni görülmüştür.⁸²⁰ Aynı tarihli başka bir kaynakta da rüşdiye sayısı yine 22'dir.⁸²¹

Tablo 2.44. 1898/1899 (H. 1316) Trabzon Vilâyeti Rüşdiyeleri, Öğrenci Durumları ve Tahsisatları

Sancak ismi	Kız Rüşdiyesi	Öğrenci sayısı	Erkek rüşdiyesi	Öğrenci sayısı	Tahsisat/Kuruş
Merkez	1	70	9	612	93.000
Canik	1	80	4	300	49.160
Lazistan	-		6	347	47.640
Gümüşhane	-		1	92	12.640
Yekûn	2	150	20	1.351	202.440

En fazla öğrenciye ve mektebe merkez sancak sahiptir. Fakat sancaklara göre tahsisat en az merkez sancağa verilmiştir. Merkezde 10 rüşdiyeye 93.000 kuruş tahsisat ayrılmışken Gümüşhane'de 1 mektep için 12.640 kuruş verilmiştir.

1899/1900 (H. 1317)'de Gümüşhane, Trabzon İnâs ve Canik İnâs hariç öğrenci sayısı 974'tür.⁸²² 1900/1901 (H. 1318)'de 25 rüşdiyede 1.539 öğrenci vardır. Kelkit, Terme, Alaçam ve Bafra İnâs yeni açılmıştır. Atina Rüşdiyesi ise yoktur.⁸²³

1901/1902 (H. 1319)'de 245 kız, 1.392 erkek toplam 1.637 öğrenci bulunmaktadır.⁸²⁴ 1902/1903 (H. 1320)'te 3 inâs, 24 zükûr rüşdiyesinde 1.964 talebe vardır.⁸²⁵ 1903/1904 (H. 1321)'te 26 rüşdiyede 1.811 öğrenci görülmüştür. 1901/1902 (H. 1319)'ye göre Sürmene Rüşdiyesi yenidir.⁸²⁶

1902/1903 (H. 1320)'te Trabzon İnâs Rüşdiyesi'nin öğretim kadrosunda Kur'an-ı Azim-üş-şan muallimesine rastlanmıştır. Bu sene öğretim kadrosu da şu şekildedir:⁸²⁷

Muallime-i evveli Fatma Zehra Hanım

Muallime-i saniye Hafız Nezihe Hanım

Kur'an-ı Azim-üş-şan Muallimesi Hafız Asiye Hanım

Türkçe Muallimesi Nezihe Hanım

Nakış muallimesi Aknes Hanım

⁸²⁰ SNMU, 1316/1, ss. 1106-1111.

⁸²¹ S. V. Trabzon, 1316/17, s. Ek.

⁸²² SNMU, 1317/2, ss. 1288-1292.

⁸²³ SNMU, 1318/3, ss. 1459-1464.

⁸²⁴ SNMU, 1319/4, ss. 712-716.

⁸²⁵ S. V. Trabzon, 1320/20, ss. 348-349.

⁸²⁶ SNMU, 1321/6, ss. 600-604.

⁸²⁷ Hayrettin Arıcı, *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Eğitim*, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006, s. 59.

2.3.2.18. Van

1878 (H. 1295) yılında vilâyette 5 rüşdiye bulunmaktadır. 1876/1877 (H. 1293)'de Erzurum vilâyeti dâhilinde olan bu rüşdiyeler Van Bağçeleri, Muş, Kığı, Mazgird, Hozat'tır. Burada Van ve Bağçeleri aynı rüşdiye olup olmadığı konusu belirsiz kalmıştır. Çünkü kaynağa bakıldığında rüşdiyenin ismi Van Bağçeleri şeklindedir.⁸²⁸

1880/1881 (H. 1298)'de 3 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî 6 rüşdiyede 158 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyeler Van, Bağçeleri, Gevar'dır. Albak, Edremid ve Bostan, Ahlat muallim-i sânilidir. 1878 (H. 1295)'de görülen Muş Rüşdiyesi ise Bitlis vilâyeti, Kığı, Mazgird ve Hozat ise tekrar Erzurum vilâyeti içinde görülmüştür.⁸²⁹

1881/1882 (H. 1299)'de 4 muallim-i evveli rüşdiyede 140 öğrenci bulunmaktadır. Muallim-i evveli Ahmed olan Adilcevaz yeni açılmıştır. Daha önce Edremid ve Bostan olarak geçen rüşdiye, Edremid olarak değişmiştir. Ahlat Rüşdiyesi Bitlis vilâyeti, Gevar ve Albak Hakkari vilâyeti içinde görülmüştür.⁸³⁰

1883/1884 (H. 1301)'te öğrenci sayısı 172⁸³¹, 1884/1885 (H. 1302)'te 188⁸³², 1885/1886 (H. 1303)'da 201⁸³³ olmuştur. 1886/1887 (H. 1304)'de rüşdiye sayısı 5'e çıkmıştır. Vustan Rüşdiyesi yeni açılan mekteptir. Bu rüşdiye hariç öğrenci mevcudu 206'dır.⁸³⁴

1887/1888 (H. 1305)'de 7 rüşdiyede yaklaşık 227 öğrenci mevcuttur. Gevaş ve Erçiş yeni görülen rüşdiyeler olmuştur. Erciş ve Vustan rüşdiyelerinin öğrenci sayıları belirtilmemiştir.⁸³⁵

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğine göre 1 inâs, 9 zükûr rüşdiye bulunmaktadır. Hakkâri sancağı tekrar bu vilâyet içinde görülmüştür. Van İnâs, Van, Bağçeler, Erçiş, Adilcevaz, Gevaş, Edremid, Cülemerik, Gevar ve İlbak mevcut olan rüşdiye mektepleridir. 1887/1888 (H. 1305)'e göre Van sancağındaki Vustan Rüşdiyesi yoktur ve Bitlis vilâyeti içindeki Cülemerik Rüşdiyesi buraya dâhil olmuştur. Erkek

⁸²⁸ *SD*, 1293, s. 160; *SD*, 1295, s. 433.

⁸²⁹ *SD*, 1298, s. 281.

⁸³⁰ *SD*, 1299, s. 276, 277.

⁸³¹ *SD*, 1301, s. 397.

⁸³² *SD*, 1302, s. 419.

⁸³³ *SD*, 1303, s. 337.

⁸³⁴ *SD*, 1304, s. 323.

⁸³⁵ *SD*, 1305, s. 249.

rüşdiyelerinin tamamı Abdülhamid'in culus-u hümâyûnundan evvel, İnâs Rüşdiyesinin ise 1310'da açıldığı belirtilmiştir.⁸³⁶

1895/1896 (R. 1311-1312) istatistiğinde 8 rüşdiye görülmektedir. Van İnâs ve Bağçeler Rüşdiyesi, olmayan mekteplerdir.⁸³⁷

1897/1898 (H. 1315)'de rüşdiye sayısı 9'a çıkmış ve öğrenci sayısı 277'dir. Muallimi Ahmed Efendi olan Sayan Rüşdiyesi yeni görülmektedir. Rüşdiyeler ve öğrenci sayıları şöyledir:⁸³⁸

Tablo 2.45. 1897/1898 (H. 1315) Van Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı	Rüşdiye mektebi	Öğrenci sayısı
Van	93	Albak	15
Erciş	16	Sayan	40
Adilcevaz	34	Gevar	22
Gevaş	8	Cülemerik	31
Edremid	18		

Tabloda, Van Rüşdiyesi en yüksek öğrenciye sahiptir. Sayan Rüşdiyesi, ikinci sırayı almıştır. Gevaş Rüşdiyesi ise en az öğrencisi bulunan mekteptir.

1898/1899 (H. 1316)'da 8 rüşdiyede 157 öğrenci mevcuttur. Sayan, buradaki rüşdiyeler arasında görülmemiştir.⁸³⁹ Vilâyette 1899/1900 (H. 1317)'de 205⁸⁴⁰, 1900/1901 (H. 1318)'de 213⁸⁴¹, 1901/1902 (H. 1319)'de 201⁸⁴² ve 1903/1904 (H. 1321)'te de 201⁸⁴³ öğrenci bulunmaktadır. Albak Rüşdiyesi'nin diğer ismi Başkale'dir.

2.3.3. Asya (Arap) Kıtasındaki Vilâyetler

2.3.3.1. Bağdat

Bağdat vilâyetinde ilk rüşdiye mektebi, 1865/1866 (H. 1282) tarihinde Musul kazasında açılmıştır. Bu tarihte Musul, Van eyaleti içindedir.⁸⁴⁴ 1867/1868 (H. 1284)'de Musul Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Resul Efendi olmuştur.⁸⁴⁵ 1868/1869 (H. 1285)'da ise Musti Efendi, muallim-i evvel olarak görülmüştür.⁸⁴⁶

⁸³⁶ *M.İ 1310-1311*, s. 41, 44.

⁸³⁷ *M.İ 1311-1312*, s. 41, 45.

⁸³⁸ *S. V. Van*, 1315/1, s. 207.

⁸³⁹ *SNMU*, 1316/1, ss. 1206-1207.

⁸⁴⁰ *SNMU*, 1317/2, ss. 1422-1424.

⁸⁴¹ *SNMU*, 1318/3, ss. 1594-1595.

⁸⁴² *SNMU*, 1319/4, ss. 922-923.

⁸⁴³ *SNMU*, 1321/6, ss. 688-689.

⁸⁴⁴ *SD*, 1282, s. 119, 172.

⁸⁴⁵ *SD*, 1284, s. 85.

⁸⁴⁶ *SD*, 1285, s. 95.

1869/1870 (H. 1286)'te rüşdiye sayısı 2'ye çıkmıştır. Muallim-i evveli Abdülfettah Efendi olan Revandiz Rüşdiyesi yeni açılmıştır.⁸⁴⁷

1870/1871 (H. 1287)'de 4 rüşdiye görülmüştür. Yeni açılan rüşdiyeler muallim-i evveli Mehmed olan Bağdat ve Abdülfettah Efendi olan Süleymaniye'dir. Revandiz Rüşdiyesi'nin hocası değişmiş ve Abdülhalim Efendi muallim-i evveliğe tayin edilmiştir. Musul Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli belli olmamıştır.⁸⁴⁸

1871/1872 (H. 1288)'de 4 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânlî 5 rüşdiye bulunmaktadır. Muallim-i evveli rüşdiyelerin öğrenci sayısı 342'dir. Muallim-i sânlî Kerkük Rüşdiyesi, yeni açılmıştır. Musul Rüşdiyesi'ne Resul Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir.⁸⁴⁹

1872/1873 (H. 1289)'te 4 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânlî 8 rüşdiyede 463 öğrenci görülmüştür. Yeni açılan mektepler muallim-i sânlî Erbil, Şehrizar ve Zübeyr'dir. Musul Rüşdiyesi'nin hocası yine değişmiş ve Resul Musti Efendi olmuştur. Bu muallim isim değişiklikleri açıklık kazanmamıştır. Çünkü 1867/1868 (H. 1284)'den itibaren Resul ve Musti isimleri değişik zamanlarda görülmüştür. Rüşdiyelerin muallim ve öğrenci durumları da şöyledir:⁸⁵⁰

Tablo 2.46. 1872/1873 (H. 1289) Bağdat Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Bağdat	Mehmed	130
Revandiz	Abdülhalim	23
Süleymaniye	Abdülfettah	82
Musul	Resul Musti	81
Erbil	Muallim-i sânlî	45
Kerkük	Muallim-i sânlî	38
Şehrizar	Muallim-i sânlî	35
Zübeyr	Muallim-i sânlî	29

Tabloda görüldüğü gibi muallim-i evveli ve muallim-i sânlî rüşdiye sayısı eşit olmuştur. Bağdat Rüşdiyesi, 130 öğrencisiyle en fazla öğrenci bulundurmaktadır. Vilâyetin en az öğrencine sahip Revandiz Rüşdiyesi ise muallim-i evvelle idare edilmektedir.

⁸⁴⁷ SD, 1286, ss. 116-117.

⁸⁴⁸ SD, 1287, ss. 126-127.

⁸⁴⁹ SD, 1288, ss. 143-146.

⁸⁵⁰ SD, 1289, s. 241.

1873/1874 (H. 1290)'te 3 muallim-i evveli, 5 muallim-i sânilî 8 rüşdiyede yine 463 öğrenci mevcuttur. Musul Rüşdiyesi daha önce muallim-i evvelle idare edilirken şimdi muallim-i sânilî mekteptir.⁸⁵¹

1874/1875 (H. 1291)'te 5 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî 8 rüşdiyede 365 talebe bulunmaktadır. Hille Kasabası Rüşdiyesi yeni açılan muallim-i sânilî mekteptir. Daha önce muallim-i sânilî olan Kerkük'e Resul Musti, Musul'a Mehmed Emin Efendiler, muallim-i evvel tayin edilmiştir. Şehrizer Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır.⁸⁵²

1875/1876 (H. 1292)'da Zor ayrı bir mutasarrıflık olarak gösterilmiştir. Mutasarrıflıktaki 2 muallim-i sânilî rüşdiyede 55 öğrenci vardır. Bu rüşdiyeler Zor ve Deyr'dir. Vilâyette 5 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî 8 rüşdiyede 348 öğrenci mevcuttur. Bağdat Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli değişmiş ve Abdülgafur Efendi olmuştur.⁸⁵³

1876/1877 (H. 1293)'de mutasarrıflıkta 3 muallim-i sânilî rüşdiyede 91 öğrenci bulunmaktadır. 36 öğrencili Resülayn Rüşdiyesi yeni muallim-i sânilî mekteptir. Vilâyette rakamsal olarak değişiklik olmamış fakat Bağdat Rüşdiyesi'nin muallim-i evveliğine Abdülmemun Efendi tayin edilmiştir.⁸⁵⁴

1878 (H. 1295)'de vilâyet ve mutasarrıflık ayrılmamıştır. Rüşdiye sayısı toplam 11 olup durumları hakkında bilgi yoktur.⁸⁵⁵

1880/1881 (H. 1298)'de 5 muallim-i evveli, 7 muallim-i sânilî 12 rüşdiyede yaklaşık 175 öğrenci mevcuttur. Durumu belli olmayan Basra Rüşdiyesi'yle birlikte rüşdiye sayısı 13'tür. Muallim-i evveli rüşdiyeler Bağdad Birinci, Bağdad İkinci, Revandiz, Kerkük, Kutulamare'dir. Erbil, Horasan, Mendeli, Samarra, Hille, Ammare, Kerbela muallim-i sânilî mekteplerdir. Yeni açılan rüşdiyeler Bağdad İkinci, Kutulamare, Horasan, Mendeli, Samarra, Ammare ve Kerbela'dır. Zübeyr ve Zor rüşdiyelerine rastlanılmamıştır. Deyr ve Resülayn Halep; Süleymaniye ve Musul, Musul vilâyeti içinde görülmüştür.⁸⁵⁶

1881/1882 (H. 1299)'de 6 muallim-i evveli, 8 muallim-i sânilî 14 rüşdiyede 403 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Müntefik ve Zübeyr, muallim-i sânilî Akra yeni

⁸⁵¹ *SD*, 1290, s. 213.

⁸⁵² *SD*, 1291, ss. 219-220.

⁸⁵³ *SD*, 1292, ss. 159-160.

⁸⁵⁴ *SD*, 1293, ss. 162-163.

⁸⁵⁵ *SD*, 1295, s. 434.

⁸⁵⁶ *SD*, 1298, ss. 281-293.

açılan rüşdiyelerdir. Kerkük ve Revandiz rüşdiyeleri de Musul vilâyeti içindedir.⁸⁵⁷ 1882/1883 (H. 1300)'de 5 rüşdiye hakkında bilgi verilmektedir. Bunlar Bağdat Birinci, Bağdat İkinci, Müntefik, Basra ve Zübeyr'dir.⁸⁵⁸

1883/1884 (H. 1301)'te 13 rüşdiyede 433 öğrenci bulunmaktadır. 1881/1882 (H. 1299)'ye göre Basra Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır.⁸⁵⁹ 1884/1885 (H. 1302)'te 14 rüşdiyede 479 öğrenci mevcuttur. 35 öğrencili Basra Rüşdiyesi tekrar görülmüştür.⁸⁶⁰ 1885/1886 (H. 1303)'da 8 rüşdiye ve 426 öğrenci bulunmaktadır. Basra, Müntefik, Ammare ve Zübeyr rüşdiyeleri Basra vilâyetine dâhil edilmiştir.⁸⁶¹

1886/1887 (H. 1304)'de öğrenci sayısı 371⁸⁶², 1887/1888 (H. 1305)'de 377⁸⁶³ olmuştur. 1894/1895 (R. 1310-1311)'te 7 rüşdiye mevcuttur. Bağdat'da İkinci rüşdiye görülmemiştir.⁸⁶⁴ 1895/1896 (R. 1311-1312)'da da bir değişiklik yoktur.⁸⁶⁵

1898/1899 (H. 1316)'da 340⁸⁶⁶, 1899/1900 (H.1317)⁸⁶⁷de 380 öğrenci bulunmaktadır. Bu tarihli başka bir kaynakta 292 öğrenci vardır. Burada Kutulamare olmayıp Cezire kazasında rüşdiye görülmüştür.⁸⁶⁸

1900/1901 (H. 1318)'de 7 rüşdiyede 416 öğrenci vardır. 67 öğrencili Bağdat İnâs Rüşdiyesi yenidir. Kutulamare'ye ise rastlanmamıştır.⁸⁶⁹ Vilâyet salnâmesinde 8 rüşdiye ve 430 öğrenci görülmektedir. İki kaynağın farkı burada Kutulamare'nin olmasıdır.⁸⁷⁰

1901/1902 (H. 1319)'de vilâyetin 8 rüşdiyesinde 507 öğrenci bulunmaktadır. Kutulamare Rüşdiyesi, burada vardır.⁸⁷¹ 1903/1904 (H. 1321)'te 416 öğrencisi mevcuttur. Bağdat'ta hem idâdî hem de rüşdiye olduğundan Bağdat Mülkî Rüşdiyesi'nin öğretim kadrosu burada verilmiştir.⁸⁷²

Muallim-i evvel Ömer Şaban

Muallim-i Sâni Arif Efendi

⁸⁵⁷ *SD*, 1299, s. 276.

⁸⁵⁸ *S. V. Bağdat*, 1300/4, s. 120, 183, 201.

⁸⁵⁹ *SD*, 1301, ss. 396-397.

⁸⁶⁰ *SD*, 1302, ss. 418-419.

⁸⁶¹ *SD*, 1303, ss. 339.

⁸⁶² *SD*, 1304, ss. 325.

⁸⁶³ *SD*, 1305, ss. 251.

⁸⁶⁴ *M.İ 1310-1311*, s. 41.

⁸⁶⁵ *M.İ 1311-1312*, ss. 41-42.

⁸⁶⁶ *SNMU*, 1316/1, ss. 964-965.

⁸⁶⁷ *SNMU*, 1317/2, ss. 1064-1065.

⁸⁶⁸ *S. V. Bağdat*, 1317/15, ss. 169-260.

⁸⁶⁹ *SNMU*, 1318/3, ss. 1182-1183.

⁸⁷⁰ *S. V. Bağdat*, 1318/16, ss. 245-317.

⁸⁷¹ *SNMU*, 1319/4, ss. 470-471.

⁸⁷² *SNMU*, 1321/6, ss. 409-410.

Riyaziye Muallimi Ahmed Sabri

Hüsn-ü Hat Muallimi Maruf Efendi

Mubassır İbrahim Efendi Talebe:63 Hademe:1

1906/1907 (H. 1324)'de yine 8 rüşdiye bulunmaktadır. Bütün rüşdiyelerin muallim-i evveli varken Bağdat Rüşdiyesi'nin muallim-i evvelliği boştur.⁸⁷³ 1911 (H. 1329)'de 9 rüşdiye görülmektedir. 17 öğrencili Hankin Rüşdiyesi 1906/1907 (H. 1324)'ye göre yeni açılmıştır. Kербela ve Hille rüşdiyelerinin Fransızca muallimleri mevcuttur.⁸⁷⁴

2.3.3.2. Basra

1876/1877 (H. 1293)'de ilk rüşdiye olan Basra karşımıza çıkmaktadır. Bu rüşdiye muallim-i sânilidir.⁸⁷⁵ 1878 (H. 1295)'de yine vilâyette tek rüşdiye bulunmaktadır.⁸⁷⁶

1880/1881 (H. 1298)'de Basra, Bağdat vilâyeti içinde görülmüştür. Muallimi Musti Efendi'dir.⁸⁷⁷ 1881/1882 (H. 1299)'de ise öğrenci sayısı 30, muallim-i evveli Süleyman Efendi'dir.⁸⁷⁸

1883/1884 (H. 1301)'te Basra Rüşdiyesi yine yoktur.⁸⁷⁹ 1884/1885 (H. 1302)'te 35 öğrencili Basra Rüşdiyesi, Bağdat vilâyeti içindedir.⁸⁸⁰ 1885/1886 (H. 1303)'da Basra ayrı bir vilâyet olarak verilmiştir. 5 rüşdiyede 148 öğrenci mevcuttur. Basra, Müntefik, Ammare, Kurna ve Zübeyr daha önce Bağdat vilâyeti içindedir.⁸⁸¹

1886/1887 (H. 1304)'de 5 rüşdiyenin 162 öğrencisi vardır.⁸⁸² 1887/1888 (H. 1305)'de yine 5 olan rüşdiyede yaklaşık 144 öğrenci mevcuttur. Necid yeni görülen rüşdiyedir. Zübeyr Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır.⁸⁸³

1890/1891 (H. 1308)'de 3 rüşdiye hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar Basra, Müntefik ve Ammare rüşdiyeleridir.⁸⁸⁴ 1891/1892 (H. 1309)'de Basra Rüşdiyesi ile ilgili bilgi alınabilmiştir. 2 muallimi ve 42 öğrencisi bulunmaktadır.⁸⁸⁵

⁸⁷³ S. V. Bağdat, 1324/20, ss. 159-342.

⁸⁷⁴ S. V. Bağdat, 1329, ss. 79-148.

⁸⁷⁵ SD, 1293, s. 163.

⁸⁷⁶ SD, 1295, s. 434.

⁸⁷⁷ SD, 1298, s. 282.

⁸⁷⁸ SD, 1299, s. 276.

⁸⁷⁹ SD, 1301, ss. 384-398.

⁸⁸⁰ SD, 1302, s. 419.

⁸⁸¹ SD, 1303, s. 339.

⁸⁸² SD, 1304, s. 325.

⁸⁸³ SD, 1305, s. 252.

1894/1895 (R. 1310-1311)'te Basra, Ammare ve Müntefik rüşdiyeleri bulunmaktadır.⁸⁸⁶ 1895/1896 (R. 1311-1312)'da 4 rüşdiye görülmüştür. Necid Rüşdiyesi yeni açılmıştır.⁸⁸⁷

4 rüşdiyede 1898/1899 (H. 1316)'da 280⁸⁸⁸, 1899/1900 (H. 1317)'de 349⁸⁸⁹ öğrenci mevcuttur. 1900/1901 (H. 1318)'de 6 rüşdiyede 427 talebe vardır. Ebulhasib ve Hayy rüşdiyeleri yeni açılmıştır.⁸⁹⁰

1901/1902 (H. 1319)'de 427⁸⁹¹, 1903/1904 (H. 1321)'te 464⁸⁹² öğrenci görülmektedir.

2.3.3.3. Beyrut

Beyrut'ta bulunan idâdî mektebi leyliye çevrildiğinden ve yeni program rüşdiye tedrisâtını kapsadığından Beyrut Mekteb-i Rüşdiyesi, 14 Eylül 1892 (H. 21 S 1310) tarihinde lağv edilerek öğrenci ve muallimleri idâdiye nakl edilmiştir. Yine 1892/1893 (H. 1310)'te Nablus'daki rüşdiye lağv olunarak bir idâdî mektebi açılmıştır.⁸⁹³

1893/1894-1894/1895 (H. 1311-1312) tarihinde vilâyette 9 rüşdiye mevcuttur. Bunlar Beyrut İnâs, Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Safed, Nasırira, Nablus ve Cenin'dir. Nablus burada rüşdiye olarak gösterilmiştir. Rüşdiyelerin hepsi muallim-i evvelle idare edilmektedir.⁸⁹⁴

1894/1895 (R. 1310-1311)'te 1 inâs, 6 zükûr rüşdiyesi vardır. Akka ve Nablus rüşdiyeleri görülmemektedir. Açılış tarihleri de şu şekildedir.⁸⁹⁵

Tablo 2.47. 1894/1895 (R. 1310-1311) Beyrut Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Sayda	285	Nasırira	308	Beyrut İnâs	305
Sur	295	Safed	1307		
Hayfa	293	Cenin	303		

⁸⁸⁴ S. V. Basra, 1308/1, ss. 75-120.

⁸⁸⁵ S. V. Basra, 1309/2, s. 338.

⁸⁸⁶ M.İ 1310-1311, s. 41.

⁸⁸⁷ M.İ 1311-1312, s. 42.

⁸⁸⁸ SNMU, 1316/1, ss. 956-957.

⁸⁸⁹ SNMU, 1317/2, ss. 1056-1057.

⁸⁹⁰ SNMU, 1318/3, ss. 1174-1175.

⁸⁹¹ SNMU, 1319/4, ss. 462-463.

⁸⁹² SNMU, 1321/6, s. 401.

⁸⁹³ Mahmud Cevad, Age., ss. 341-342.

⁸⁹⁴ S. V. Beyrut, 1311-1312/1, ss. 241-242.

⁸⁹⁵ M.İ 1310-1311, s. 38, 44.

Tabloda en önce açılan rüşdiye, Sayda Rüşdiyesi'dir. En son açılan rüşdiye ise 1307 tarihli Safed olmuştur. Bir senede ancak 1 rüşdiye mektebi açılabilmiştir.

1895/1896 (R. 1311-1312)'da 9 rüşdiye bulunmaktadır. Taberya ve Cebele rüşdiyeleri yenidir. Taberya'nın açılış tarihi olarak 1312 verilmiştir.⁸⁹⁶ 1898/1899 (H. 1316)'da 1 inâs, 10 zükûr rüşdiyesinde 389 öğrenci bulunmaktadır. Merkab kazası merkezi olan Banyas ve Sahyun yeni rüşdiyelerdir.⁸⁹⁷

1899/1900 (H. 1317)'de 3 inâs ve 9 zükûr toplam 12 rüşdiye mevcuttur. Sahyun Rüşdiyesi hariç öğrenci sayısı 408'dir. Akka İnâs ve Lazkiye İnâs Rüşdiyeleri yenidir. Cenin ise yoktur.⁸⁹⁸ Başka bir kaynakta sadece Beyrut İnâs Rüşdiyesi hakkında bilgi verilmiştir.⁸⁹⁹

1900/1901 (H. 1318)'de 13 rüşdiyede 468 öğrenci görülmüştür. 12 öğrencili Cenin Rüşdiyesi tekrar açılmıştır.⁹⁰⁰ 1901/1902 (H. 1319)'deki rüşdiye ve öğrenci sayısı değişmemiştir.⁹⁰¹

1903/1904 (H. 1321)'te ise 273 erkek, 298 kız toplam 571 öğrenci mevcuttur.⁹⁰² 1908/1909 (H. 1326)'da vilâyette 12 rüşdiye mevcuttur. Nasırta bu rüşdiyeler arasında görülmemiştir.⁹⁰³

2.3.3.4. Hicaz

Bu vilâyetteki ilk rüşdiye olan Cidde, 1876/1877 (H. 1293)'de görülmüştür. Muallim-i evveli Hafız Şevki ve öğrenci sayısı 40'tır.⁹⁰⁴ 1880/1881 (H. 1298)'de bu rüşdiyenin öğrenci sayısı 20 ve muallim-i evveli Sadık Efendi'dir.⁹⁰⁵

1881/1882 (H. 1299)'de 2 muallim-i evveli rüşdiye bulunmaktadır. Muallim-i evveli Said Efendi olan Medine-i Münevvere Rüşdiyesi yeni açılan mekteptir.⁹⁰⁶ 1883/1884 (H. 1301)'te Medine'de 20, Cidde'de 17⁹⁰⁷, 1884/1885 (H. 1302)'te

⁸⁹⁶ *M.İ 1311-1311*, ss. 38-39, 45.

⁸⁹⁷ *SNMU*, 1316/1, ss. 981-983.

⁸⁹⁸ *SNMU*, 1317/2, ss. 1081-1083.

⁸⁹⁹ *S. V. Beyrut*, 1317/2, s. 92.

⁹⁰⁰ *SNMU*, 1318/3, ss. 1198-1200.

⁹⁰¹ *SNMU*, 1319/4, ss. 488-489.

⁹⁰² *SNMU*, 1321/5, ss. 420-421.

⁹⁰³ *S. V. Beyrut*, 1326/7, s. 97.

⁹⁰⁴ *SD*, 1293, s. 163.

⁹⁰⁵ *SD*, 1298, s. 283.

⁹⁰⁶ *SD*, 1299, s. 276.

⁹⁰⁷ *SD*, 1301, s. 396.

Medine’de 25, Cidde’de 32⁹⁰⁸ öğrenci mevcuttur. 1883/1884 (H. 1301) tarihli başka bir kaynakta sadece Medine Rüşdiyesi’nin ismi geçmektedir.⁹⁰⁹

1884/1885 (H. 1302) yılında Mekke-i Mükerrerme ahalisinin maârif nimetlerinden yararlanması için bir rüşdiye mektebi tesisi düşünülmüştür. Bunun üzerine Arapça’ya vakıf olan Cidde Rüşdiye Mektebi mualliminin buraya nakliyle Cidde’ye bir münasibinin tayini Hicaz Valisi tarafından bildirilmiştir. Bu durumun icabına bakılması için irâde çıkarılmıştır.⁹¹⁰

1885/1886 (H. 1303)’da rüşdiye sayısı 5, öğrenci sayısı 180 olmuştur. Yeni görülen rüşdiyeler Mekke-i Mükerrerme, Taif ve Medine-i Münevvere İnâs Rüşdiyesi’dir.⁹¹¹ Diğer bir kaynakta ise Mekke, Medine ve Cidde rüşdiyelerine rastlanmıştır.⁹¹²

1886/1887 (H. 1304)’de vilâyette 206⁹¹³, 1887/1888 (H. 1305)’de 177 öğrenci görülmüştür.⁹¹⁴ Fakat kaynakta bu sene problem çıkmış ve vilâyetin ismi yanlışlıkla Yemen olarak verilmiştir. Aynı tarihli bir kaynakta 4 rüşdiye mevcuttur. Medine İnâs ve Taif rüşdiyeleri olmayıp muallim-i Cemal Efendi olan Yenbu’ul-bahr Rüşdiyesi bulunmaktadır.⁹¹⁵

1888/1889 (H. 1306)’da da rüşdiye sayısı 4’tür.⁹¹⁶ 1891/1892 (H. 1309)’de sayı 3’e gerilemiştir. Yenbu’ul-bahr Rüşdiyesi görülmemektedir.⁹¹⁷ 1901/1902 (H. 1319)⁹¹⁸ ve 1903/1904 (H. 1321)⁹¹⁹ tarihlerine gelindiğinde vilâyette yine 3 rüşdiye vardır. Bunlar Mekke-i Mükerrerme, Taif ve Cidde’dir.

2.3.3.5. Musul

1880/1881 (H. 1298) yılında vilâyette 2 muallim-i evveli rüşdiye mevcuttur. Bunlar muallim-i evveli Abdülfettah olan Süleymaniye ve İbrahim Efendi olan Musul

⁹⁰⁸ *SD*, 1302, s. 418.

⁹⁰⁹ *S. V. Hicaz*, 1301/1, s. 141.

⁹¹⁰ Mahmud Cevad, *Age.*, ss. 250-251.

⁹¹¹ *SD*, 1303, s. 339.

⁹¹² *S. V. Hicaz*, 1303/2, ss. 66, 97, 185.

⁹¹³ *SD*, 1304, s. 326.

⁹¹⁴ *SD*, 1305, s. 252.

⁹¹⁵ *S. V. Hicaz*, 1305/3, ss. 121-213.

⁹¹⁶ *S. V. Hicaz*, 1306/4, ss. 155-252.

⁹¹⁷ *S. V. Hicaz*, 1309/5, ss. 158-265.

⁹¹⁸ *SNMU*, 1319/4, s. 527.

⁹¹⁹ *SNMU*, 1321/6, s. 453.

rüşdiyeleridir.⁹²⁰ 1878 (H. 1295)'de bu 2 rüşdiye Diyarbakır vilâyeti içinde görülmüştür.⁹²¹

1881/1882 (H. 1299)'de 4 muallim-i evveli rüşdiye olmuştur. Daha önce Bağdat vilâyeti içinde olan Kerkük ve Revandiz bu sene Musul vilâyetine dâhil edilmiştir.⁹²² 1883/1884 (H. 1301)'te 4 rüşdiyede 168⁹²³, 1884/1885 (H. 1302)'te 214⁹²⁴ öğrenci mevcuttur.

1885/1886 (H. 1303)'da 7 rüşdiyede yaklaşık 315 öğrenci bulunmaktadır. Selahiye yeni görülen rüşdiye olmuştur. Daha önce Bağdat vilâyeti içinde olan Erbil ve Akra rüşdiyeleri bu sene Musul dâhilindedir. Kerkük Rüşdiyesi'nin diğer ismi de Şehr-i Zor'dur.⁹²⁵

1886/1887 (H. 1304) yılında yine 7 rüşdiyede yaklaşık 323⁹²⁶, 1887/1888 (H. 1305)'de 318⁹²⁷ öğrenci görülmüştür. 1891/1892 (H. 1308)⁹²⁸ ve 1892/1893 (H. 1310)⁹²⁹ yıllarında 5 rüşdiye mevcuttur. Akra ve Selahiye rüşdiyelerine rastlanılmamıştır.

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğine göre yine sayı 5'tir. Musul, idâdiye kalb edilmiştir. Bunların açılış tarihleri şöyledir:⁹³⁰

Tablo 2.48. 1894/1895 (R. 1310-1311) Musul Vilâyeti Rüşdiyeleri ve Açılış Tarihleri

Rüşdiye ismi	Açılış tarihi	Rüşdiye ismi	Açılış tarihi
Kerkük	286	Salahiye	289
Erbil	284	Süleymaniye	286
Revandiz	289		

Tabloda görüldüğü gibi önce açılan rüşdiye Erbil, en son açılan rüşdiyeler de Revandiz ve Salahiye'dir. Vilâyette bir yılda en fazla 2 mektep açılmıştır.

1895/1896 (R. 1311-1312)'da Salahiye Rüşdiyesi'nin açılış tarihi 297 olarak verilmiştir.⁹³¹ 1898/1899 (H. 1316)'da da rüşdiye sayısı 5'tir. Salahiye hariç öğrenci

⁹²⁰ *SD*, 1298, s. 293.

⁹²¹ *SD*, 1295, s. 434.

⁹²² *SD*, 1299, s. 276.

⁹²³ *SD*, 1301, s. 393.

⁹²⁴ *SD*, 1302, s. 415.

⁹²⁵ *SD*, 1303, s. 337.

⁹²⁶ *SD*, 1304, s. 324.

⁹²⁷ *SD*, 1305, s. 250.

⁹²⁸ *S. V. Musul*, 1308/1, ss. 56-146.

⁹²⁹ *S. V. Musul*, 1310/2, ss. 81-214.

⁹³⁰ *M.İ 1310-1311*, s. 42.

⁹³¹ *M.İ 1311-1312*, s. 43.

sayısı 105 olmuştur.⁹³² 1899/1900 (H. 1317)'de 6 rüşdiyede 206 öğrenci görülmüştür. 20 öğrencili Musul İnâs Rüşdiyesi yeni açılmıştır.⁹³³ 1900/1901 (H. 1318)'de bir önceki senedeki bilgiler tekrar edilmiştir.⁹³⁴

1901/1902 (H. 1319)'de 1 inâs, 4 zükûr rüşdiyesinde 128 öğrenci vardır. Süleymaniye'deki mülkî rüşdiye görülmemektedir.⁹³⁵ 1904/1905 (H. 1321)'te öğrenci sayısı 211'dir.⁹³⁶ 1907/1908 (H. 1325)'de rüşdiye sayısı tekrar 6'ya çıkmıştır. Süleymaniye; rüşdiyeler arasındaki yerini almıştır.⁹³⁷

2.3.3.6. Suriye

Bu vilâyet ilk olarak 1865/1866 (H. 1282)'da görülmüştür. Eyalet sisteminde Şam eyaleti olarak isimlendirilmiştir. 1868/1869 (H. 1285)'de da Sayda eyaleti bu vilâyete dâhil edilmiştir.⁹³⁸ Bu nedenle Sayda rüşdiyelerini bu vilâyet içinde ele alacağız.

Şam-ı Şerif_Şam

Trablusşam_Sayda

1856/1857 (H. 1273) yılında Arap memleketleri için yapılan misyoner faaliyetlerine karşılık rüşdiye mektebi yapılarak halkın bilinçlendirilmesi düşünülmüştür. Halk iyi eğitim verdiği için misyoner mekteplerini tercih etmektedir. Bu yönelimi engellemek için bu taraflarda rüşdiye mektebi açılması çok önemlidir. Buna binaen Şam'da Ömer Câmî'nin tamir edilmesi, rüşdiye mektebi ve gurabahane inşâ edilmesi için iki memur görevlendirilmesiyle ilgili tezkere verilmiştir.⁹³⁹ Rüşdiye mektebi olarak da Emeviye Cami civarında Çakmakiye Medresesi seçilmiştir. 11 Ağustos 1862 (H. 14 S 1279) Pazar günü mektebin resmi açılışı yapılmıştır.⁹⁴⁰

1861/1862 (H. 1278) yılında karşımıza rüşdiye olarak Şam-ı Şerif çıkmaktadır. Bu rüşdiyenin muallimi Abdurrahman Efendi'dir.⁹⁴¹ 1863/1864 (H. 1280)'te rüşdiye

⁹³² *SNMU*, 1316/1, s. 1201.

⁹³³ *SNMU*, 1317/2, s. 1402.

⁹³⁴ *SNMU*, 1318/3, s. 1575.

⁹³⁵ *SNMU*, 1319/4, s. 907.

⁹³⁶ *SNMU*, 1321/6, s. 678.

⁹³⁷ *S. V. Musul*, 1325/4, ss. 158-227.

⁹³⁸ *SD*, 1285, s. 186.

⁹³⁹ *BOA, A. AMD*, 72/61, 1273.

⁹⁴⁰ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 75.

⁹⁴¹ *SD*, 1278, s. 117.

sayısı 2'ye çıkmıştır. Muallimi Abdullah Efendi olan Trablüşam Rüşdiyesi yeni açılmıştır.⁹⁴²

1869/1870 (H. 1286)'e kadar rüşdiye sayısında bir değişiklik olmamıştır. 1868/1869 (H. 1285)'da Suriye ve diğer Arab memleketlerinde rüşdiyelerde bulunan muallimlerin Arapça'ya hâkim olmaları gerekmesine rağmen bu yolda muallimler tedariki mümkün olmadığından sarf, nahv ve mantık derslerini almış talebelerden 10 kişi seçilerek o taraflara gönderilmesi istenmiştir. Fakat bu durumun giderilmesi için Suriye ahalisinden Türkçe bilen 10 kişinin Dâr-ül-muallimîn'e gönderilmesi daha uygun bulunmuştur.⁹⁴³

1869/1870 (H. 1286)'te rüşdiye sayısı 6'ya çıkmıştır. Kudüs, Cebele, Lazkiye ve Sayda yeni mekteplerdir. Kudüs'e Ebubekir, Cebele'ye Ali, Lazkiye'ye Mehmed Hilmi, Sayda'ya Mehmed Efendi muallim-i evvel olarak atanmıştır.⁹⁴⁴ 1870/1871 (H. 1287) yılında yine bir değişiklik yoktur.⁹⁴⁵

1871/1872 (H. 1288)'de 6 muallim-i evveli, 4 muallim-i sânilî 10 adet rüşdiye mevcuttur. Muallim-i evveli rüşdiyelerde 318 öğrenci görülmektedir. Yeni görülen muallim-i sânilî mektepler Humus, Hama, Tağı (Tufi) ve Sur'dur. Şam-ı Şerif ve Lazkiye rüşdiyelerinin hoca isimleri değişmiş ve İbrahim Efendiler atanmıştır.⁹⁴⁶

1872/1873 (H. 1289)'te rüşdiye sayısı 11'e yükselmiş ve öğrenci sayısı 520 olmuştur. Yeni muallim-i sânilî mektep Cebel-i Dürûz'dur. Mevcut rüşdiyeler ve bilgileri de şu şekildedir:

Tablo 2.49. 1872/1873 (H. 1289) Suriye Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
Şam-ı Şerif	İbrahim	179
Trablüşam	Müderresînden Abdullah	80
Lazkiye	İbrahim	16
Kudüs-ü Şerif	Ebubekir	56
Cebele	Ali	25
Sayda	Mehmed	29
Hama	Muallim-i sânilî	24
Humus	Muallim-i sânilî	31
Cebel-i Dürûz	Muallim-i sânilî	27
Tağı	Muallim-i sânilî	25
Sur	Muallim-i sânilî	28

⁹⁴² SD, 1280, s. 127.

⁹⁴³ BOA, A. MKT. MHM, 418/30, 8 Ca 1285.

⁹⁴⁴ SD, 1286, ss. 116-117.

⁹⁴⁵ SD, 1287, ss. 126-127.

⁹⁴⁶ SD, 1288, ss. 143-146.

Tabloda muallim-i evveli rüşdiye sayısı 1 farkla muallim-i sânilî rüşdiye sayısını geçmiştir. Şam-ı Şerif Rüşdiyesi en çok öğrenciye sahip rüşdiyedir. Lazkiye Rüşdiyesi 16 öğrencisiyle an az öğrenciye sahipken muallim-i evvelle idare edilmektedir. 11 rüşdiyeden Trablusşam Rüşdiyesi'nin müderrisinden hocası vardır.

1873/1874 (H. 1290)'te rüşdiye sayısı aynı kalmış fakat öğrenci sayısı 525 olmuştur. Lazkiye'ye Ahmed, Kudüs'e İsa Efendiler muallim-i evvel olmuştur.⁹⁴⁷ 1874/1875 (H. 1291) yılında yine 11 olan rüşdiyede 504 öğrenci görülmektedir. Şam-ı Şerif Rüşdiyesi'ne Abdurrahman Efendi muallim-i evvel atanmıştır.⁹⁴⁸

1875/1876 (H. 1292)'da Kudüs ayrı bir mutasarrıflık olarak gösterilmiş ve öğrenci sayısı 53 olan bir muallim-i evveli rüşdiye bulunmaktadır. Suriye vilâyetinde 9 muallim-i evveli 3 muallim-i sânilî 12 mektepte 541 öğrenci mevcuttur. Beyrut, yeni muallim-i evveli mekteptir. Muallim-i evveli Akka Rüşdiyesi daha önce Trablusgarp vilâyeti içinde iken bu sene Suriye vilâyetine dâhil edilmiştir. Hama ve Humus daha önce muallim-i sânilî mektep iken muallim-i evveli olmuştur. Şam-ı Şerif'e Hasan Ragıb, Trablusşam'a müderrisinden Abdullah Niyazi, Cebele'ye Mehmed, Sayda'ya Mehmed Emin, Hama'ya Mehmed ve Humus'a Yusuf Efendiler muallim-i evvel atanmıştır.⁹⁴⁹

1876/1877 (H. 1293)'de Kudüs mutassarrıflığında 2 muallim-i evveli rüşdiye ve 101 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Hafız Mustafa olan Yafa yeni bir mekteptir. Vilâyette ise 11 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî 14 rüşdiye ve 626 öğrenci bulunmaktadır. Nablus ve İskele yeni muallim-i evveli mekteplerdir. Şam-ı Şerif'e Hafız Mehmed, Lazkiye'ye Ali Kemal, Nablus'a İbrahim ve İskele'ye Mehmed Hilmi Efendi muallim-i evvel atanmıştır.⁹⁵⁰

1878 (H. 1295) yılında Kudüs'de 2, Suriye'de 13 rüşdiye mevcuttur. 1876/1877 (H. 1293)'ye göre İskele Rüşdiyesi'ne rastlanılmamıştır. Ayrıca rüşdiyelerin durumları da bu kaynakta belirtilmemiştir.⁹⁵¹

1880/1881 (H. 1298)'de ise Kudüs yine Suriye vilâyeti içinde verilmiştir. 12 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 17 rüşdiyede yaklaşık 720 öğrenci bulunmaktadır. Bazı rüşdiyelerin öğrenci sayıları da verilmemiştir. Muallim-i evveli olanlar Şam-ı

⁹⁴⁷ *SD*, 1290, s. 213.

⁹⁴⁸ *SD*, 1291, s. 219.

⁹⁴⁹ *SD*, 1292, ss. 158-169.

⁹⁵⁰ *SD*, 1293, s. 162.

⁹⁵¹ *SD*, 1295, s. 434.

Şerif, Beyrut, Cebele, Hama, Humus, Sayda, Trablusşam, Akka, Lazkiye, İskele, Tibilis, Hayfa, muallim-i sânilî olanlar da Cebel-i Dürûz, Balbek, Sur, Kuneytra, Kudüs, Yafa, Gazze'dir İskele, Tibilis?, Balbek, Sur, Hayfa, Kuneytira ve Gazze yeni açılan mekteplerdir.⁹⁵² Başka bir kaynakta 15 rüşdiye ismi verilmiştir. Kudüs-ü Şerif, Yafa, Gazze, Cebele, Humus, Tibilis, Cebel-i Dürûz yoktur. Mülk-üz-zahir, Doma ve Belka ise farklı olan rüşdiyelerdir. Şam'da Çakmakiye Rüşdiye Mektebi civarında bulunan Mülk-üz-Zahir Rüşdiyesi de mülkîye rüşdiyeleri başlığı altında geçmektedir. Mülkîye Rüşdiyeleri Mekâtib Müdürü Hamzazade-üs-seyyid Mahmud Efendi'dir.⁹⁵³

1881/1882 (H. 1299)'de 19 muallim-i evveli rüşdiyede yaklaşık 623 öğrenci mevcuttur. İskele, Nablus, Tibilis, Cebel-i Dürûz rüşdiyeleri görülmemektedir. Beyrut Makasıd-ı Hayriye İnâs Rüşdiyeleri yeni açılan mekteplerdir. Birinci Rüşdiyenin Muallimesi Seyyidülhalime Hanım, İkincinin de Seyyidullah Mübeyye Hanım'dır. Balbek, Sur, Kuneytira, Kudüs, Yafa ve Gazze rüşdiyeleri daha önce muallim-i sâniliyken muallim-i evveli olmuştur. Cebele, Balbek, Hayfa ve Yafa rüşdiyelerinin muallimleri değişmiştir.⁹⁵⁴ 1882/1883 (H. 1300)'te 15 rüşdiye ismi verilmiştir. Bu 15 rüşdiyede 671 öğrenci bulunmaktadır. Farklı olarak Şam'daki Mülk-üz-zahir, Sur, Doma ve Mercün vardır. Kudüs, Yafa, Gazze, Şam İnâs, Hasbaya, Cenin, Nablus ve Beyrut İnâs rüşdiyeleri ise yoktur.⁹⁵⁵

1883/1884 (H. 1301) yılında 20 rüşdiyede yaklaşık 655 öğrenci bulunmaktadır. 1881/1882 (H. 1299)'ye göre yeni açılan mektep Duma Rüşdiyesi'dir. Yine inâs rüşdiyelerinin öğrenci sayısı verilmemiştir.⁹⁵⁶ 1884/1885 (H. 1302)'te öğrenci sayısı artmış ve yaklaşık 822 olmuştur.⁹⁵⁷

1885/1886 (H. 1303)'da Kudüs yine ayrı mutasarrıflık olarak gösterilmişti. Mutasarrıflıkta 4 rüşdiye ve yaklaşık 170 öğrenci bulunmaktadır. Bunlar Kudüs, Yafa, Gazze ve Halilürrahman'dır. Vilâyette 19 rüşdiye ve yaklaşık 708 öğrenci mevcuttur. Şam-ı Şerif, Şam İnâs, Akka, Hama, Humus, Sayda, Trablusşam, Lazkiye, Nablus, Beyrut, Hasbaya, Cebele, Balbek, Sur, Duma, Hayfa, Kuneytira, Beyrut'ta 1. ve 2.

⁹⁵² *SD*, 1298, ss. 286-287.

⁹⁵³ *S. V. Suriye*, 1298/13, ss. 126-223.

⁹⁵⁴ *SD*, 1299, ss. 274-275.

⁹⁵⁵ *S. V. Suriye*, 1300, ss. 293-294.

⁹⁵⁶ *SD*, 1301, ss. 394-395.

⁹⁵⁷ *SD*, 1302, ss. 416-417.

Makasıd-ı Hayriye İnâs rüşdiyeleri vilâyette bulunan rüşdiyelerdir. Şam İnâs, Hasbaya ve Halilürrahman yeni görülen mektepler olmuştur.⁹⁵⁸

1886/1887 (H. 1304)'de Kudüs'de 4 rüşdiye, yaklaşık 171 öğrenci ve vilâyette 20 rüşdiye, yaklaşık 737 öğrenci bulunmaktadır. Cenin, vilâyet dâhilinde yeni açılan rüşdiye olmuştur.⁹⁵⁹

1887/1888 (H. 1305) yılında Kudüs'de 4 rüşdiye 228 öğrenci, Suriye'de 19 rüşdiye ve yaklaşık 829 öğrenci görülmektedir. Suriye'nin Sur Rüşdiyesi'ne ise rastlanılmamıştır.⁹⁶⁰

1890/1891 (R. 1306) tarihine gelindiğinde Beyrut sancağının ayrı bir vilâyet olarak teşkil edildiği görülmektedir. Vilâyette 3 rüşdiye ismine rastlanmıştır. Bunlar Şam Çakmakiye, Şam İnâs ve Kuneytira Rüşdiyesi'dir.⁹⁶¹

1891/1892 (R. 1307)'de yine 3 rüşdiye vardır. Farklı olarak Kuneytira yerine Hama Rüşdiyesi mevcuttur.⁹⁶² 1892/1893 (H. 1310) senesinde Şam Rüşdiyesi lağv edilerek öğrencisi idâdiye nakl edilmiştir.⁹⁶³

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğinde vilâyette 4, Kudüs müstakil sancağında da 3 rüşdiye mevcuttur. Buradaki açılış tarihleri şu şöyledir:⁹⁶⁴

Tablo 2.50. 1894/1895 (R. 1310-1311) Suriye Vilâyeti ve Kudüs Rüşdiyeleri Açılış Tarihleri

Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi	Rüşdiye mektebi	Açılış tarihi
Balbek	293	Humus	287
Şam İnâs	302	Kuneytira	300
Yafa	291	Halilürrahman	301
Gazze	298		

Tabloda görüldüğü gibi ilk olarak Humus Rüşdiyesi açılmıştır. En son açılan rüşdiye mektebi de Şam İnâs'tır.

1895/1896 (R. 1311-1312) istatistiğinde ise bir değişiklik olmamıştır.⁹⁶⁵ 1895/1896 (R. 1311)'da Balbek Rüşdiyesi'nde 14 zükûr, 1 inâs öğrenci bulunmaktadır. Vilâyette toplam 158 öğrenci vardır.⁹⁶⁶

⁹⁵⁸ *SD*, 1303, ss. 338-339.

⁹⁵⁹ *SD*, 1304, s. 325.

⁹⁶⁰ *SD*, 1305, s. 251.

⁹⁶¹ *S. V. Suriye*, R 1306/22, ss. 64, 129.

⁹⁶² *S. V. Suriye*, R 1307/23, ss. 65, 118.

⁹⁶³ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 341.

⁹⁶⁴ *M.İ 1310-1311*, s. 39, 42, 44.

⁹⁶⁵ *M.İ 1311-1312*, s. 39, 42, 45.

⁹⁶⁶ *S. V. Suriye*, R 1311/27, s. 266.

1897/1898 (H. 1315)'de vilâyette rüşdiye sayısı yine aynıdır. Kuneytra Rüşdiyesi muallimi İdris Efendi'nin evvel veya sâni olup olmadığı belirtilmemiştir.⁹⁶⁷

Vilâyetteki 4 rüşdiyede 1898/1899 (H. 1316)'da 323⁹⁶⁸, 1899/1900 (H. 1317)'de 286⁹⁶⁹, 1900/1901 (H. 1318)'de 289⁹⁷⁰, 1901/1902 (H. 1319)'de 372⁹⁷¹ ve 1903/1904 (H. 1321)'te 347⁹⁷² öğrenci bulunmaktadır. 1898/1899 (H. 1316)-1899/1900 (H. 1317)-1900/1901 (H. 1318) tarihli başka kaynaklarda rüşdiye isimleri aynıdır.⁹⁷³ Kudüs müstakil sancağının rüşdiye ve öğrencileri şu şekildedir:

Tablo 2.51. Kudüs Müstakil Sancağı Rüşdiyeleri ve Yıllara Göre Öğrenci Sayıları

Yıllar	1316 ⁹⁷⁴	1317 ⁹⁷⁵	1318 ⁹⁷⁶	1319 ⁹⁷⁷	1321 ⁹⁷⁸
Rüşdiye ismi	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı	Öğrenci sayısı
Yafa	39	-	-	62	36
Gazze	45	75	41	35	25
Halilürrahman	80	-	47	44	387?

Tabloda en istikrarlı öğrenci sayısı verilen mektep Gazze'dir. 5 yılın ilk ikinci senesinde öğrenci sayısı artmışsa da sonraki senelerde periyodik olarak gerilemiştir.

2.3.3.7. Yemen

1880/1881 (H. 1298) yılında vilâyette 2 rüşdiyede 131 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Mehmed olan San'a'nın 106 ve Hudeyde Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 25'dir. Hudeyde Rüşdiyesi'nin idarî durumu belirtilmemiştir.⁹⁷⁹ Başka bir kaynakta rüşdiye sayısı yine 2'dir. Burada San'a Rüşdiyesi'nin Hafız Mehmed, Hudeyde'nin de muallim-i evveli İbrahim Fehmi'dir.⁹⁸⁰

1881/1882 (H. 1299)'de 3 muallim-i evveli rüşdiyede 156 öğrenci görülmektedir. Abha Rüşdiyesi yeni açılan mekteptir.⁹⁸¹

⁹⁶⁷ S. V. Suriye, 1315/29, ss. 115-210.

⁹⁶⁸ SNMU, 1316/1, ss. 1083-1084.

⁹⁶⁹ SNMU, 1317/2, ss. 1233-1234.

⁹⁷⁰ SNMU, 1318/3, ss. 1379-1380.

⁹⁷¹ SNMU, 1319/4, s. 647.

⁹⁷² SNMU, 1321/6, s. 532.

⁹⁷³ S. V. Suriye, 1316/30, ss. 119-217; S. V. Suriye, 1317/31, ss. 119-225; S. V. Suriye, 1318/32, ss. 118-217.

⁹⁷⁴ SNMU, 1316/1, s. 1247.

⁹⁷⁵ SNMU, 1317/2, s. 1470.

⁹⁷⁶ SNMU, 1318/3, s. 1648.

⁹⁷⁷ SNMU, 1319/4, s. 965.

⁹⁷⁸ SNMU, 1321/6, s. 728.

⁹⁷⁹ SD, 1298, s. 293.

⁹⁸⁰ S. V. Yemen, 1298/1, ss. 93-103.

⁹⁸¹ SD, 1299, s. 277.

Tablo 2.52. 1881/1882 (H. 1299) Yemen Vilâyeti Rüşdiyeleri

Rüşdiye mektebi	Muallim-i evvel ismi	Öğrenci sayısı
San'a	Mehmed	106
Hudeyde	İbrahim	30
Abha	Mehmed Hilmi	20

Tabloda en fazla öğrenciye San'a rüşdiyesi sahiptir. Abha Rüşdiyesi, 20 öğrencisiyle en sonuncudur.

1883/1884 (H. 1301)'te 4 rüşdiyede 126 öğrenci mevcuttur. Yeni açılan rüşdiye 30 öğrencili Taizz'dir.⁹⁸² 1884/1885 (H. 1302)'te 4 rüşdiyede 116⁹⁸³, 1885/1886 (H. 1303)'da 193⁹⁸⁴, 1886/1887 (H. 1304)'de 195⁹⁸⁵ öğrenci görülmektedir. Aynı tarihli başka bir kaynakta rüşdiye sayısı 4 olup öğrenci sayısı 331'dir. Burada Abha Rüşdiyesi'nin yerine Asir Rüşdiyesi verilmiştir. San'a Rüşdiyesi'nde müdür ve yatılı öğrenci de vardır. Burada müdürlük bulunması ya yatılı öğrenci ya da sıbyan kısmının bulunmasından kaynaklandığı düşünülmüştür. Fakat müdürünün yüzbaşı rütbeli olması askerî rüşdiye olabileceğini akla getirmiştir. Mektebin öğretim kadrosu şu şekildedir:⁹⁸⁶

San'a Mekteb-i Rüşdisî

Muallim-i evvel Süleyman Vehbi Efendi

Müdür ve Muallim-i sâni Yüzbaşı Arif Efendi (Mekteb-i Harbiyeden)

Türkî Sıbyan Muallimi Mustafa Hafız Efendi

Arabî Sıbyan Muallimi Seyyid Ahmed Efendi

Muallim-i Sâlis Mehmed Efendi

Rik'a Hocası Şevki Efendi

Bevvab Salih Ağa

Gündüzlü öğrenci 150 Yatılı öğrenci 14

1887/1888 (H. 1305) yılında bu vilâyet başlığı altında Hicaz vilâyetinin rüşdiyeleri verilmiştir.⁹⁸⁷ Diğer bir kaynakta 4 rüşdiyede 271 talebe bulunmaktadır. 1886/1887 (H. 1304)'ye göre San'a Rüşdiyesi'nin öğretim kadrosu epey değişmiştir. Buna göre;⁹⁸⁸

⁹⁸² SD, 1301, s. 394.

⁹⁸³ SD, 1302, s. 416.

⁹⁸⁴ SD, 1303, s. 339.

⁹⁸⁵ SD, 1304, s. 326.

⁹⁸⁶ S. V. Yemen, 1304/3, ss. 201-202.

⁹⁸⁷ SD, 1305, s. 252.

⁹⁸⁸ S. V. Yemen, 1305/4, ss. 50, 98.

Muallim-i evvel Zühdü Efendi
 Riyaziye Muallimi Topçu Yüzbaşısı Rüşdü Efendi
 Muallim-i Sâni Ahmed Efendi
 Diğer Fakih Mehmed Zaid Efendi'dir.

1888/1889 (H. 1306)'da öğrenci sayısı 268 olmuştur.⁹⁸⁹ 1890/1891 (H. 1308)'de 3 rüşdiye ismi görülmüştür. Hudeyde sancağından bilgi alınamadığından rüşdiye mektebi verilmemektedir. San'a Rüşdiyesi'nin öğretim kadrosu yine değişmiş ve sıbyan muallimliğiyle Dâhiliye müdürlüğü de yer almıştır. 76 olan öğrenci sayısının sınıflara dağılımı ise şöyledir:⁹⁹⁰

Sınıf-ı Evvel:8, Sınıf-ı Sâni: 9, Sınıf-ı Sâlis: 15, Sınıf-ı Rabi: 6, Sıbyan Sınıfı: 38

1895/1896 (H. 1313)'da yine Hudeyde sancağıyla ilgili bilgi olmadığından rüşdiye sayısı 3'tür. San'a Rüşdiyesi'nin 107 öğrencisi bulunmaktadır.⁹⁹¹ 1894/1895 (R. 1310-1311)⁹⁹² ve 1895/1896 (R. 1311-1312)⁹⁹³ tarihli istatistiklerde vilâyette 4 rüşdiye görülmektedir. Burada Asir yerine Abha Rüşdiyesi verilmiştir.

1898/1899 (H. 1316) ve 1899/1900 (H. 1317)'de Yemen'le ilgili bilgi yoktur. Kaza merkezlerinde birer rüşdiye ve San'a ile Hudeyde'de birer sanayi mektebi açılması için kaynaklar aranmıştır. Bunun üzerine kahve ticaretinden alınan 6 kıyye simsariyeden dördünün simsarlara bırakılması ikisinin devletçe alınarak karşılık olması için Yemen vilâyetine telgraf çekilmiştir.⁹⁹⁴

1900/1901 (H. 1318)'de 9 rüşdiyede 389 öğrenci görülmüştür. 1895/1896 (R. 1311-1312)'ya göre Beyt-ül-fakiye, Zübeyr, Hiraz, Birim, Zamar ve Ab rüşdiyeleri yenidir. Ab ve Abha'nın aynı rüşdiye olup olmadığı belli değildir.⁹⁹⁵

1901/1902 (H. 1319)'de San'a Rüşdiyesi olmayıp Asir Rüşdiyesi yenidir. Ab rüşdiyesi hariç öğrenci sayısı 373'tür. Asir Rüşdiyesi'nin öğretim kadrosu da şöyledir:⁹⁹⁶

Muallim-i evvel vekili Hacı Osman Efendi
 İbtidâî Kısmı Muallimi Hacı Osman Efendi
 İnâs Kısmı Muallimi Sabri Efendi Talebe ve Talibat: 65

⁹⁸⁹ S. V. Yemen, 1306/5, s. 120.

⁹⁹⁰ S. V. Yemen, 1308/7, ss. 107-137.

⁹⁹¹ S. V. Yemen, 1313/9, ss. 254-295.

⁹⁹² M.İ 1310-1311, s. 43.

⁹⁹³ M.İ 1311-1312, s. 44.

⁹⁹⁴ BOA, DH. MKT, 2198/32, 26 Z 1316.

⁹⁹⁵ SNMU, 1318/3, ss. 1620-1622.

⁹⁹⁶ SNMU, 1319/4, ss. 945-947.

1903/1904 (H. 1321)'te 8 rüşdiyede 323 öğrenci bulunmaktadır. Ta'z Rüşdiyesi'nin yerine idâdî mektebi vardır. Buradaki Abha ile daha önceki Asir Rüşdiyesi aynı mektep olması muhtemeldir. Fakat öğretim kadrosu farklı olup inâs da yoktur.⁹⁹⁷

2.3.4. Afrika Kıtasındaki Vilâyetler

2.3.4.1.Trablus

1858/1859 (H. 1275) yılında Trablusgarb ahalisi Türkçeye gayr-i aşına olduklarından Türkçe, ilim ve kitâbet öğrenmeleri için burada bir rüşdiye mektebi açılması zaruri bulunmuştur. Trablusgarb merkezindeki atık bir mescid bina olarak seçilmiştir. 600 kuruş maaşla Hacı Salih Efendi muallim-i evvel, 300 kuruşla Şükrü Efendi yazı hocası, 150 kuruşla Abdülhafız Efendi muallim-i evvel ve 50 kuruş maaşla talebeden Mehmed Efendi bevvâb olarak tayin edilmiştir. Mektebin yıllık masrafı olan 13.200 kuruş için gerekli tahsisat da Bingazi sancağında Şark ve Garb kazaları müdürlüklerinin emsallarına göre fazla olan maaşlarından tenzilatla karşılık bulunmuştur. Ayrıca mektebin kapısı üzerine yazılmış olan tarihin bir örneği merkeze gönderilmiştir.⁹⁹⁸

1860/1861 (H. 1277) yılında karşımıza rüşdiye olarak Trablusgarb çıkmaktadır. Bu rüşdiyenin muallimi Salih Efendi'dir.⁹⁹⁹ 1862/1863 (H. 1279)'te ise Mehmed Efendi olmuştur.¹⁰⁰⁰ 1867/1868 (H. 1284)'e kadar bir değişiklik olmamıştır. Bu yılda rüşdiye sayısı 2'ye çıkmıştır. Muallim-i evveli müderrisinden Mehmed Ali Efendi olan Bingazi yeni açılan mekteptir.¹⁰⁰¹

1868/1869 (H. 1285)'da Trablusgarb'a Hasan Ragıp, Bingazi'ye müderrisinden Ali Efendi muallim-i evvel olmuştur.¹⁰⁰² 1871/1872 (H. 1288)'de Trablusgarb'da 36, Bingazi'de 17 toplam 53 öğrenci bulunmaktadır.¹⁰⁰³

1872/1873 (H. 1289)'te rüşdiye sayısı 3'e çıkmış ve öğrenci sayısı 97 olmuştur. Yeni açılan mektep muallim-i sânilî Humus'tur. Bingazi Rüşdiyesi daha önce muallim-i

⁹⁹⁷ *SNMU*, 1321/6, ss. 709-710.

⁹⁹⁸ *BOA*, *I. MVL*, 415/18147, 26 § 1275.

⁹⁹⁹ *SD*, 1277, s. 117.

¹⁰⁰⁰ *SD*, 1279, s. 121.

¹⁰⁰¹ *SD*, 1284, s. 85.

¹⁰⁰² *SD*, 1285, s. 95.

¹⁰⁰³ *SD*, 1288, s. 143.

evveli iken muallim-i sânilî hale gelmiştir.¹⁰⁰⁴ 1871/1872 (H. 1288)'de de Humus Rüşdiyesi vardır ama onun Suriye vilâyeti içinde olduğu düşünülmüştür.

1873/1874 (H. 1289) yılında 3 muallim-i sânilî rüşdiyede yine 97 öğrenci görülmektedir. Daha önce muallim-i evveli olan Trablusgarb Rüşdiyesi, muallim-i sânilî olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁰⁰⁵ 1874/1875 (H. 1291)'te 1 muallim-i evveli, 3 muallim-i sânilî 4 rüşdiyede 123 öğrenci mevcuttur. Muallim-i evveli Ahmed Fehmi olan Akka Rüşdiyesi yeni açılmıştır.¹⁰⁰⁶

1875/1876 (H. 1292) yılında 2 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 3 mektepte 123 öğrenci bulunmaktadır. Trablusgarb'a Hafız Mustafa, Bingazi'ye Ali Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir. Akka Rüşdiyesi, Suriye vilâyeti içinde bulunmaktadır.¹⁰⁰⁷

1876/1877 (H. 1293)'de bir değişiklik söz konusu olmamıştır.¹⁰⁰⁸ 1878 (H. 1295)'de 4 rüşdiye görülmektedir. Farklı olarak muallim-i evveli Hayreddin Efendi olan Fizan Rüşdiyesi mevcuttur.¹⁰⁰⁹ 1880/1881 (H. 1298)'de 1 muallim-i evveli, 2 muallim-i sânilî 3 rüşdiye bulunmaktadır. 43 öğrencili Trablusgarb Rüşdiyesi muallim-i evveli, Humus ve 21 öğrencili Bingazi Rüşdiyesi muallim-i sânilî mekteptir.¹⁰¹⁰

1881/1882 (H. 1299)'de 2 muallim-i evveli, 1 muallim-i sânilî 3 rüşdiyede 70 öğrenci görülmektedir.¹⁰¹¹ 1883/1884 (H. 1301) yılında yine rüşdiye sayısı 3 olup öğrenci sayısı 81'dir.¹⁰¹² Başka bir kaynakta Bingazi sancağı gösterilmemektedir. Trablusgarb ve Humus mevcut olan rüşdiyelerdir.¹⁰¹³

1884/1885 (H. 1302)'te 3 rüşdiyedeki öğrenci sayısı 153 olmuştur.¹⁰¹⁴ Diğer bir kaynakta yine 2 rüşdiye gösterilmektedir. Trablusgarb Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 70 olmuştur.¹⁰¹⁵

1885/1886 (H. 1303)'da Bingazi ayrı bir vilâyet olarak gösterilmiştir. Bingazi vilâyetinde 21 öğrencili 1 rüşdiye mevcuttur. Trablusgarb vilâyetinde ise 3 rüşdiye olup

¹⁰⁰⁴ *SD*, 1289, s. 241.

¹⁰⁰⁵ *SD*, 1290, s. 213.

¹⁰⁰⁶ *SD*, 1293, s. 220.

¹⁰⁰⁷ *SD*, 1292, ss. 159-160.

¹⁰⁰⁸ *SD*, 1293, s. 163.

¹⁰⁰⁹ *S. V. Trablusgarb*, 1295/9, s. 87.

¹⁰¹⁰ *SD*, 1298, s. 288.

¹⁰¹¹ *SD*, 1299, s. 275.

¹⁰¹² *SD*, 1301, s. 396.

¹⁰¹³ *S. V. Trablusgarb*, 1301/10, s. 181.

¹⁰¹⁴ *SD*, 1302, s. 418.

¹⁰¹⁵ *S. V. Trablusgarb*, 1302/11, s. 183.

131 öğrenci vardır. Bu rüşdiyeler Trablusgarb, Humus ve yeni açılan Trablusgarb İnâs Rüşdiyesi'dir.¹⁰¹⁶

1886/1887 (H. 1304) yılında Bingazi'de 1 rüşdiyede 27 öğrenci, Trablusgarb vilâyetinde 3 rüşdiye 141 öğrenci bulûmaktadır.¹⁰¹⁷ 1887/1888 (H. 1305)'de ise Bingazi Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısında artış olmuş ve 37'ye yükselmiştir.¹⁰¹⁸ Bu tarihte Trablusgarb'ın öğrencisi 55 ve Humus Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Osman Nuri Efendi olmuştur.¹⁰¹⁹

Bingazi sancağında İtalyanlar zükûr ve inâsa mahsûs mektepler açmışlar ve bunların bütün ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bunlara nazaran rüşdiye mektepleri ve diğer mektepler epey geri kalmışlardır. Yeni mektepler yapılması için sancak maârif hisse-i ianesi ve liva vâridât vakfiyesinden hazine-i evkaf-ı hümâyûna gönderilmekte olanın fazlasının verilmesi istenmişse de bunların ahali tarafından yapılmasının gerektiği belirtilmiştir. Fakat Trablusgarp'ta devlet tarafından yaptırılan leyli askerî rüşdiye mektebinin öğrenci sayısı 8-10'u geçmediğinden halkın maârifin önemini kavrayamadığı açıktır. Dolayısıyla mektep yapımı için halktan destek almayı beklemek faydasızdır. Bingazi kasabasındaki rüşdiyenin mektep haline koyulması ve Derne kasabasında bir rüşdiye mektebiyle ibtidâî mektepler yapılması gerekmektedir.¹⁰²⁰ 1894/1895 (H. 1312)'te rüşdiye sayısında bir değişiklik olmamıştır.¹⁰²¹

1894/1895 (R. 1310-1311) istatistiğinde Trablusgarb'da 3, Bingazi'de 1 rüşdiye bulunmaktadır. Trablusgarb vilâyetinde yeni görülen rüşdiye Gadamus'tur.¹⁰²² 1895/1896 (R. 1311-1312)'da da veriler aynıdır.¹⁰²³

1898/1899 (H. 1316)'da Bingazi sancağında yine 1 rüşdiye görülmektedir.¹⁰²⁴ Bu rüşdiyenin 1899/1900 (H. 1317)¹⁰²⁵ ve 1900/1901 (H. 1318)¹⁰²⁶, de 25, 1901/1902 (H. 1319)¹⁰²⁷ ve 1903/1904 (H. 1321)¹⁰²⁸, te 78 öğrencisi vardır.

¹⁰¹⁶ *SD*, 1303, s. 339.

¹⁰¹⁷ *SD*, 1304, s. 326.

¹⁰¹⁸ *SD*, 1305, s. 252.

¹⁰¹⁹ *S. V. Trablusgarb*, 1305/12, ss. 159-160.

¹⁰²⁰ *BOA, Y. MTV*, 60/31, 11 Ş 1309.

¹⁰²¹ *S. V. Trablusgarb*, 1312/12 (Mükerrer), s. 141-155.

¹⁰²² *M.İ 1310-1311*, s. 43.

¹⁰²³ *M.İ 1311-1312*, s. 44.

¹⁰²⁴ *SNMU*, 1316/1, s. 1236.

¹⁰²⁵ *SNMU*, 1317/2, s. 1253.

¹⁰²⁶ *SNMU*, 1318/3, s. 1636.

¹⁰²⁷ *SNMU*, 1319/4, s. 957.

¹⁰²⁸ *SNMU*, 1321/6, s. 721.

1901/1902 (H. 1319)'de vilâyette 3 rüşdiye bulunmaktadır. Gadamus Rüşdiyesi olmayıp Trablusgarb İnâs Rüşdiyesi görülmüştür.¹⁰²⁹ 1903/1904 (H. 1321)'te ise Trablusgarb'da 49, Humus'da 70 ve Trablusgarb İnâs'da 147 öğrenci görülmüştür.¹⁰³⁰

2.4. RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN BÖLGESEL DURUMLARI

Rüşdiye mekteplerini Osmanlı coğrafyası genelinde değerlendirmek gerekmektedir. Avrupa (Rumeli), Asya (Anadolu), Asya (Arap) vilâyetleri ve Afrika'daki vilâyetlerde gelişimleri açısından incelenmiştir. 1854/1855 (H. 1271) yılında ilk olarak Rumeli tarafında Bosna'da 7 adet ve Tekfurdağı'nda 1 adet rüşdiye açılmıştır.¹⁰³¹ Bunu takibeden yılda Rumeli'de 5 tane daha rüşdiye açılmak üzeredir.¹⁰³²

1857/1858 (H. 1274)'de Rumeli tarafında bulunan rüşdiye mektepleri Saray Bosna, Travnik, İzvornik, Bihke, Yenipazar, Banaluka, Mostar, Tekfurdağı, Yenişehir, Yanya, Manastır, İşkodra, Delvine, Niş, Kandiye ve Hanya'dır. Rumeli'de 16 mektep açılmışken buna karşılık Anadolu'da sadece 3 mektep mevcuttur. Bunlar Yozgad, İzmir ve İzmid'dir.¹⁰³³

1858/1859 (H. 1275)'de Rumeli'de 28 mektep vardır. Lofça, Rusçuk, Siroz, Çorlu, Edirne, Filibe, Drama, Gelibolu, Sofya, Berat, Prezrin ve Selanik yeni görülmüştür. Anadolu tarafında 5 adet rüşdiye vardır. Rodos ve Karahisar-ı Şarkî yeni açılmıştır. 33 mektep ve 2.386 öğrenci mevcuttur.¹⁰³⁴ Görüldüğü üzere Rumeli ve Anadolu arasında 23 mektep farkı vardır.

1859/1860 (H. 1276)'ta Rumeli mektep sayısında bir değişiklik olmamıştır. Anadolu'da mektep sayısı 6'dır. Kastomonu Rüşdiyesi yeni görülmüştür. 34 rüşdiye mektebi 2.395 öğrenciye sahiptir.¹⁰³⁵

1860/1861 (H. 1277)'de Rumeli'de 31 mektep mevcuttur. Vidin, Köstendil, Nevrekob yenidir. Anadolu tarafında ise yine 6 rüşdiye vardır. Afrika kıtasında ilk Osmanlı rüşdiyesi olan Trablusgarb Rüşdiyesi yeni açılmıştır.¹⁰³⁶

1861/1862 (H. 1278)'de Rumeli'de Zağra-i Atik, Samakov ve Limni yeni görülmüştür ve mektep sayısı 34'tür. Anadolu tarafında Alaiye, Isparta, Biga ve Halep

¹⁰²⁹ SNMU, 1319/4, s. 929.

¹⁰³⁰ SNMU, 1321/6, s. 693.

¹⁰³¹ SD 1271, s. 105.

¹⁰³² SD 1272, s. 113.

¹⁰³³ SD 1274, s. 131.

¹⁰³⁴ SD 1275, ss. 92-95.

¹⁰³⁵ SD 1276, s. 110.

¹⁰³⁶ SD 1277, ss. 115-117.

rüşdiyeleri görülmüştür. Böylece toplam 10 mekteptir. Afrika'da Trablusgarb yine tek rüşdiyedir. Arap vilâyetleri içinde de Şam-ı Şerif Rüşdiyesi ilk rüşdiyedir. Ülke genelinde 46 mektepte 3.125 öğrenci mevcuttur.¹⁰³⁷

1862/1863 (H. 1279)'te Rumeli'de yine 34 mektep vardır. Anadolu tarafında ise büyük şehirlerden Bursa'da yeni rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Anadolu dışında ise bir değişiklik yoktur. 47 rüşdiye mektebinde 3.125 öğrenci mevcuttur.¹⁰³⁸ Bu sene bir önceki seneye göre rüşdiye mektepleri sayı olarak bir gelişme göstermemiştir. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası düşünüldüğünde yılda sadece bir mektep açılması bu konudaki çabaların sekteye uğradığını göstermektedir.

1863/1864 (H. 1280) yılında Arap vilâyetleri içinde Trablusşam isimli rüşdiye mektebi açılmıştır. Ülke genelindeki 48 rüşdiye mektebinde öğrenci sayısı önceki 2 yılda olduğu gibi 3.125 olarak verilmiştir.¹⁰³⁹

1864/1865 (H. 1281)'te Rumeli'de 38, Anadolu'da 16, Arap vilâyetlerinde 2 ve Afrika'da 1 rüşdiye olmak üzere toplamda 57 mektep mevcuttur. Rumeli tarafında Ohri, Silivri, Görice, Leskofça, Varna; Anadolu da ise Trabzon, Sivas, Tarsus, Lefke ve Sakız yeni mekteplerdir. Rumeli'de Çorlu Rüşdiyesi bu sene görülmemiştir.¹⁰⁴⁰ Daha önceki senelere göre bu sene rüşdiye mekteplerinin sayısı daha da artmıştır. Bu da bize rüşdiye mekteplerinin öneminin halk tarafından kavrandığını ifade etmektedir.

1865/1866 (H. 1282)'da Rumeli'de rüşdiye sayısında epey artış olmuş ve 45 rüşdiye mevcuttur. Bu yeni mektepler Resmo, Edirne'de İkinci, Mecidiye, Pazarcık, Midilli, Ergiri ve Üsküb'tür. Leskofça Rüşdiyesi, Rumeli tarafında görülmemiştir. Anadolu'da 9 yeni rüşdiye görülmüş ve 25 mektep olmuştur. Samsun, Van, Sinob, Yenişehir Bursa, Amasya, Geyve, Balıkesir, Kıbrıs ve Bolu yeni açılan mekteplerdir. Arap vilâyetleri tarafında Musul Rüşdiyesi ile birlikte sayı 3'tür. Afrika'da ise yine 1 rüşdiye bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bu sene rüşdiye sayısı 57'den 74'e yükselmiştir.¹⁰⁴¹

1866/1867 (H. 1283)'de Rumeli'de mektep sayısı 46 olmuştur. Gorizin yeni açılan mekteptir. Fakat bunun hangi eyalet ya da vilâyete ait olduğu belirlenememiştir. Anadolu tarafında rüşdiye sayısı 34'tür. Merzifon yeni mekteptir. Bu sene Anadolu'da

¹⁰³⁷ SD 1278, ss. 115-117.

¹⁰³⁸ SD 1279, ss. 119-121.

¹⁰³⁹ SD 1280, ss. 125-127.

¹⁰⁴⁰ SD 1281, ss. 127-129.

¹⁰⁴¹ SD 1282, ss. 116-119.

ilk defa muallim-i sanili mektep görülmüştür. Bunlar Erzincan, Kemah, Kars, Seferihisar, Ankara, Adapazarı, Başkale ve Adana rüşdiyeleridir. Anadolu dışında ise yine 4 rüşdiye vardır. Böylece ülke genelindeki rüşdiye sayısı 10 adet daha artarak 84 olmuştur.¹⁰⁴²

1867/1868 (H. 1284)'de Rumeli'de 49 mektep olmuştur. Gorizin Rüşdiyesi yoktur. Tiran, Tırnovi, Kızanlık, Gümilcine yeni açılan rüşdiyelerdir. Anadolu tarafında rüşdiye sayısı 40'dır. Fakat Midilli Rüşdiyesi, Rumeli tarafında da verildiğinden rüşdiye sayısının 39 olduğu düşünülmüştür. Ermenek, Aydın, Aziziye-i Sivas, Antalya ve Vezirköprüsü yeni açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Afrika topraklarındaki ikinci rüşdiyesi olan Bingazi Rüşdiyesi açılmıştır. Arap vilâyetlerinde de yine 3 rüşdiye bulunmaktadır. Bu sene rüşdiye sayısı 84'ten 93'ye yükselmiştir.¹⁰⁴³

1868/1869 (H. 1285) yılında Rumeli'de 52 muallim-i evveli, 3 muallim-i sanili mektep vardır. Yeni mektepler İslimye, Dubnice, Tulca, Çorlu, Taşlıca ve Prepol'dur. Anadolu tarafında ise 33 muallim-i evveli, 11 muallim-i sanili mektep mevcuttur. Yeni mektepler Erzurum, Ereğli, Çeşme, Zile ve Pertek'tir. Midilli bu sene sadece Rumeli tarafında görülmüştür. Anadolu dışında da yine 5 rüşdiye vardır. Tüm ülkede 104 rüşdiye görülmüştür.¹⁰⁴⁴

1869/1870 (H. 1286)'te Rumeli'de 62 muallim-i evveli rüşdiyede 4.410 öğrenci mevcuttur. Yeni rüşdiyeler Hasköy, İstanköy, Kesriye, Lom, Perşenbe, Balçık ve Hazergrad'dır. Perşenbe Rüşdiyesi'nin hangi vilâyet içinde yer aldığı tesbit edilememiştir. Anadolu, Arap vilâyetleri ve Afrika'daki 58 muallim-i evveli rüşdiyede 5450 talebe mevcuttur. Anadolu tarafında 48 muallim-i evveli, 8 muallim-i sanili rüşdiye bulunmaktadır. Yeni rüşdiyeler Konya, Burdur, İnegöl, Kengiri, Niğde, Ayaş, Karahisar-ı Sahip, Bayezid, Maraş, Manisa, Oltu ve Bayburd'dur. Arap vilâyetlerinde rüşdiye sayısı 8'e çıkmıştır. Yeni rüşdiyeler Kudüs, Cebele, Revandüz, Lazkiye ve Sayda'dır. Afrika'da sayı aynı olup 2'dir. Bu sene ülke genelinde rüşdiye sayısı 104'ten 128'e çıkmıştır. İlk defa bu kadar fazla sayıda mektep açılmıştır. Ayrıca muallim-i evvel sayılarında da artış gözlenmiştir. Yine bu sene ilk olarak Anadolu, Arap ve Afrika'daki

¹⁰⁴² SD 1283, ss. 121-124.

¹⁰⁴³ SD 1284, ss. 83-86.

¹⁰⁴⁴ SD 1285, ss. 93-96.

vilâyetler Rumeli'den daha fazla rüşdiye mektebine sahiptir. Fakat yine Rumeli mektepleri, muallim-i evvel sayısında öne geçmiştir.¹⁰⁴⁵

1870/1871 (H. 1287)'de Rumeli'de 75 muallim-i evveli mektep vardır. Bosna'da Sabah mektebi ve Hanya İdadiyesi de rüşdiye mektepleri içinde gösterilmiştir. Bunlarla birlikte sayı 77 olmuştur. Keşan, Zıztovi, Osmanpazarı, Servi, İhlivne, Pirlepe, İskeçe, Yeniköy, Akhisar, Yayçe, Glamoç, Kırkkilise, Yanbolu yeni mekteplerdir. Anadolu tarafında 69 muallim-i evveli, 9 muallim-i sanili mektep mevcuttur. Yeni rüşdiyeler; Eskişehir, Beypazarı, Boyabad, Van Bağçeleri, Aziziye (Hüdavendigâr), Çorum, Kal'a-i Sultâniye, Diyarbakir, Batum, Ayıntab, Mersin, Kütahya, Nevşehir, Giresun, Moluva, Kartal, Simav, Daday, Edremid ve Kelkit'tir. Arap vilâyetlerinde yeni açılan Bağdat ve Süleymaniye rüşdiyeleriyle birlikte sayı 9'a ulaşmıştır. Afrika'da ise rüşdiye sayısı yine 2'dir. Bu sene rüşdiye sayısı 128'den 164'e çıkmıştır. Geçen sene 24 mektep açılmışken bu sene 36 mektep yeni olarak görülmüştür.¹⁰⁴⁶ İlk defa Anadolu ve diğer taraftaki vilâyetler muallim-i evvel olarak da Rumeli tarafındaki rüşdiyeleri geçmiştir.

1871/1872 (H. 1288) yılında Rumeli'de 79 muallim-i evveli mektepte 4.530 öğrenci vardır. Bosna'daki Sabah mektebi ve Hanya İdadiyesi ile birlikte bu sayı 4.576 olmaktadır. Muallim-i sanili mektep sayısı da 12 olmuştur. İştib, Plevne, Çırpan, Debre-i Bala, Belgradcık, Bihve, İzladı, Cuma-i Atik, Hırsova, Piriştine, Avlonya, Komanova, Asperleneka, Şumnu, Aziziye-i Zir, Dimetoka yeni mekteplerdir.

Anadolu ve diğer taraflarda 81 muallim-i evveli mektepte 4.783 öğrenci mevcuttur. Isparta Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı verilmemiştir. Anadolu tarafında 69 muallim-i evveli, 28 muallim-i sanili mektep mevcuttur. Yeni açılan mektepler Ünye, Gümüş, Ezine, Antakya, Kayseri, Hendek, Ödemiş, Mardin, Çarşamba, Karamürsel, Kirmastı, Tibilis (Bitlis), Muş, Umurbey, Talas, Tokad, Tercan, Seydişehir, Urfa, İnebolu, Gekboza'dır. Arap vilâyetlerinde ise 10 muallim-i evveli, 5 muallim-i sanili mektep vardır. Humus, Hama, Tağı (Tufi?), Kerkük ve Sur'dur. Afrika'da yine 2 mektep mevcuttur. Bu sene rüşdiye sayısı 164'den 205 yükselmiştir.¹⁰⁴⁷ Ülke genelinde rüşdiye mektebi açma çalışmaları hız kazanmıştır.

¹⁰⁴⁵ SD 1286, ss. 114-117.

¹⁰⁴⁶ SD 1287, ss. 123-128.

¹⁰⁴⁷ SD 1288, ss. 140-146.

1872/1873 (H. 1289) yılında rüşdiye sayısı 241¹⁰⁴⁸, 1873/1874 (H. 1290)'te 277¹⁰⁴⁹, 1874/1875 (H. 1291)'te 311¹⁰⁵⁰ ve 1875/1876 (H. 1292)'da 348¹⁰⁵¹ olmuştur. Büyük kayıpların yaşandığı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından önce yani 1876/1877 (H. 1293) yılında rüşdiye sayısı 375 olmuştur.¹⁰⁵²

1878 (H. 1295)'de 320 rüşdiye mektebi karşımıza çıkmıştır. Bu mekteplerden 124'ü Rumeli tarafında, 165'i Anadolu tarafında, 28'i Arap vilâyetlerinde ve 3'ü Afrika'dadır. Bu yılda Şehremaneti'ne bağlı rüşdiyeler hakkında bilgi edinilemediğinden sayı tam değildir. 1876/1877 (H. 1293)'ye göre Rumeli tarafında Hasköy, Zağra-iAtik, Yanbolu, Dimetoka, Lofça, Zıştovi, Niğbolu, Tırnova, Babadağı, Mecidiye, Servi, Cuma-i Atik, Hacıoğlu Pazarcığı, Niş, Tulca, Balçık, Köstence, Hazergrad, Plevne, Hırsova, Maçın, Sepeska, Selanik İnâs Rüşdiyesi, Florine, Topçular Karyesi, Komanova, Kozarce, Pirepol, Üstülce ve Yenişehir rüşdiyelerine rastlanmamıştır.¹⁰⁵³

10 yıl sonra yani 1887/1888 (H. 1305)'de ise 476 rüşdiye mektebinde 24.308 öğrenci mevcuttur. Bu rüşdiyelerin 31'i İstanbul'da, 103'ü Rumeli'de, 288'i Anadolu'da ve 50'si Arap vilâyetlerinde ve 4'ü Afrika'dadır.¹⁰⁵⁴

1894/1895 (R. 1310-1311)'te ise İstanbul'da 15, taşrada 362 erkek rüşdiyesi bulunmaktadır. 362 rüşdiyenin 83'ü Rumeli'de, 243'ü Anadolu'da ve 32'si Arap vilâyetlerinde, 4'ü Afrika'dadır. Yine bu sene İstanbul'da 9, taşrada 22 adet kız rüşdiyesi görülmüştür. Taşradaki rüşdiyelerin 6'sı Rumeli'de, 14'ü Anadolu'da ve 2'si Arap vilâyetlerindedir. Afrika'da ise kız rüşdiyesi görülmemiştir.¹⁰⁵⁵

1903/1904 (H. 1321)'te İstanbul'da 14, taşrada 421 erkek rüşdiyesi mevcuttur. Taşra rüşdiyelerinin 282'si Anadolu'da, 91'i Rumeli'de ve 45'i Arap vilâyetlerinde, 3'ü Afrika'dadır. Kız rüşdiyeleri ise İstanbul'da 11, taşrada 41 adettir. Bu 41 rüşdiyenin 26'sı Anadolu'da, 8'i Rumeli'de ve 6'sı Arap vilâyetlerinde ve 1'i Afrika'dadır.¹⁰⁵⁶

Meşrutiyet'in ilanından sonra yayınlanan ilk istatistikte 1908/1909 (R. 1324-1325) ders senesinde vilâyetlerde 129 erkek, 31 kız rüşdiyesi bulunmaktadır. Erkek

¹⁰⁴⁸ SD 1289, ss. 231-241.

¹⁰⁴⁹ SD 1290, ss. 204-213.

¹⁰⁵⁰ SD 1291, ss. 205-220.

¹⁰⁵¹ SD 1292, ss. 146-160.

¹⁰⁵² SD 1293, ss. 149-163.

¹⁰⁵³ SD 1295, ss. 430-434.

¹⁰⁵⁴ SD 1305, ss. 239-242.

¹⁰⁵⁵ M.İ 1301-1311, ss. 28-44.

¹⁰⁵⁶ SNMU, 1321/6, ss. 155-740.

rüşdiyelerinde 5.399 öğrenci olup 350 muallim bulunmaktadır. Kız rüşdiyelerinde 2.140 öğrenci ve 86 muallime mevcuttur. Buna karşılık gayrimüslim rüşdiyeleri içinde 233 erkek, 68 kız ve 90 karma mektep vardır. Bu mekteplerde 33.463 erkek, 10.296 kız toplam 48.759 öğrenci okumaktadır. Yine öğretim heyeti de İslam rüşdiyelerinden daha fazladır. 1.183 muallim, 433 muallime toplam 1.616 öğretmen görev almaktadır. Ecnebi rüşdiye mektepleri incelenecek olursa bunların 28'i erkek, 19'u kız ve 12'si karma olup 59 mekteptir. 2.955 erkek, 3.060 kız toplamda 6.015 öğrenciye sahiptirler. Bu okullarda 212 muallim, 111 muallime çalışmaktadır.¹⁰⁵⁷ Buradaki muallime sayısı bile İslam rüşdiyelerindeki muallime sayısından fazla olması eğitimin kalite farkının olacağını belirtmektedir.

---

¹⁰⁵⁷ *Dersaadet ve Vilâyâtda Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadetde Bulunan Medâris-i İslamiye İle Kütübhânelere Dair İstatistik Mecmuasıdır (1323-1324 ve Kısmen 1325-1326 Sene-i Dersiyelerine Aid Ma'lumât Teşkil Etmektedir, s. 27.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RÜŞDİYELERİN YAPISI VE İDARİ DURUMLARI

3.1. RÜŞDİYELERİN YAPISI

Rüşdiyelerin eğitim sistemi içindeki yeri sık sık tartışılan konulardan biri olmuştur. 5 Şubat 1839 (21 Zilkade 1254) tarihinde hazırlanan lâyhaya göre selâtîn-i izam mekâtibi denilen sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi olarak sınıf-ı sâni ismiyle yeni mektepler açılacaktır. Bu mekteplerde öğrenciler biraz okuduktan sonra mekâtib-i âliyye geçecektir.¹ Burada görüldüğü gibi mektepler üç dereceye ayrılmış olup birinci derece (ilköğretim) sıbyan mektepleri, ikinci derece (ortaöğretim) sınıf-ı sâni mektepleri ve üçüncü derece (yükseköğretim) mekâtib-i âliyyedir.

Rüşdiyelerin eğitim kademesindeki yeri Meclis-i Maârif-i Muvakkat tarafından hazırlanan ve Meclis-i Vâlâ'ca onaylanan ilk lâyhada belirlenmiştir. Bu lâyhada eğitim teşkilâtı sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Eğitim üç kademeye bölünerek Avrupa eğitim sistemiyle benzerlik kurulmaktadır ve rüşdiyeler Dâr-ül-fünûn'dan önce ikinci kademe olarak gösterilmiştir.² Bu lâyiha 21 Temmuz 1846 (H. 27 B 1262) tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmıştır.³

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, ülke genelindeki bütün okulları bir sisteme bağlamış ve böylece rüşdiyelerinde yerini belirlemiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'nde okullar genel ve özel olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel okullar yönetim olarak devlete bağlıdır. Bu okullar öğretim sistemi açısından üç kademeye ayrılmıştır. Birincisi sıbyan ve rüşdiye, ikincisi idâdî ve sultânî, üçüncü kısım ise yüksek okullardır. Böylece rüşdiye mektepleri de ilköğretimin ikinci kademesini oluşturmaktadır.⁴

Rüşdiye mekteplerinin kendi içindeki yapılanmasına bakacak olursak, hazırlık kısmı olan idâdîlerinin de mevcut olduğunu görürüz. İdâdın kelime anlamı hazırlamaktır. Kendisinden üstün bulunan mekteplere talebe hazırlayan ve yetiştiren okullara denilmiştir. Rüşdiye mektepleri açılmak istendiğinde onlara öğrenci yetiştirecek olan sıbyan mekteplerine idâdî adı da verilmiştir. Örneğin 1850'de açılan Dâr-ül-maârif için de o civardaki Yeşil Mekteb, idâdî kabul edilmiştir. Rüşdiyelerin öğrenci sayısının artması üzerine bazı kalabalık semtlerde bulunan mektepler için

¹ *Takvim-i Vekâyi*, 21 Za 1254, No. 176.

² Kodaman, Age., s. 11.

³ Mahmud Cevad, Age., ss. 19-23.

⁴ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, ss. 187-189; Bilim, Age., s. 438; Unat, Age., s. 96.

yakınlarında bulunan ibtidâî mekteplerin bir kısmı bu rüşdiyelere idâdî (hazırlayıcı) ya da ihtiyat sınıfları olmuştur.⁵ Ayrıca bazı rüşdiye mekteplerinde sıbyan mekteplerinden çıkan öğrencilerin buradaki programları izleyebilecek düzeye ulaştırılmaları için açılan özel sınıflarına da bu isim verilmiştir.⁶ Kaynaklarda ilk olarak 1853/1854 (H. 1270) yılında Dâr-ül-maârif Rüşdiye İdâdîsi'ne rastlanmıştır.⁷ 1880/1881 (H. 1298) senesine gelindiğinde ise rüşdiye idâdîleri görülmemektedir.⁸ Lise düzeyinde olan mülkî idâdî mektepleri, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ortaöğretimdeki yerini almıştır.⁹

Yine rüşdiyeler nısf, tam, merkez ve numûne olarak farklılaşmıştır. 1865 (H. 1282) yılında İzmir (Kocaeli) Sancağı'na bağlı Adapazarı kazasında halk bir rüşdiye mektebi yaptırıp nısf (yarı) rüşdiye ünvanıyla açılmasını istemişlerdir. Muallimleri de mahallerinden tayin edilmek üzere yeni açılmış olan mektepler hakkında hükümde olan usûle uygun olarak muallim-i evveleri bir-iki sene sonra atanmak üzere aylık 400 kuruşla bir muallim-i sâni ve 100 kuruşla bir bevvab ve masarif-i müteferrikaları için 2000 kuruş tahsis edilmiştir.¹⁰ 1869/1870 (H. 1286) yılında da İstanbul'da ilk ve son nısf rüşdiye olacak Sütlüce görülmüştür.¹¹

Nısf rüşdiyeler için aynı anlama gelen nim rüşdiye terimi de kullanılmıştır.¹² Bu sınıfları tam olmayan bir rüşdiye çeşididir.¹³ Böyle bir rüşdiye düşünülmesinin sebebi maddi problemlerdir. Bunlar iki yıl ibtidâî, iki yıl rüşdi sınıflıdır. Muallim-i sâni ve bevvabın iki yıl, muallim-i evvelin 3 yıla kadar atanması ve fen derslerinin öğretilmesi şeklindedir. Muallim-i sâni de çoğu zaman mahalli ulemadan seçilmektedir.¹⁴ Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nden sonra mekteplerin nim rüşdiye haline koyulmasının, genelde hane sayısının 500'den az olan ve rüşdiye mektebi açılması için istekte bulunan mahaller için uygulandığı görülmektedir.¹⁵ Yine nim rüşdiye öğrenci sayısı 60'ı bulduğunda tam hale getirilmektedir.¹⁶

⁵ Ergin, Age., C. 2, ss. 412-413.

⁶ Akyüz, Age., s. 153.

⁷ SD, 1270, ss. 94-95.

⁸ SD, 1298, ss. 276-278.

⁹ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 184.

¹⁰ BOA, *İ. MVL*, 532/23870, 10 M 1282.

¹¹ SD, 1286, ss. 112-114.

¹² BOA, *MF. MKT*, 1/86, 9 R 1289.

¹³ Unat, Age., s. 44.

¹⁴ Tenger, Age., s. 27.

¹⁵ BOA, *MF. MKT*, 1/86, 9 R 1289; BOA, *MF. MKT*, 1/105, 10 R 1289; BOA, *MF. MKT*, 2/130, 11 Ca 1289; BOA, *MF. MKT*, 8/94, 23 Za 1289.

¹⁶ BOA, *MF. MKT*, 51/35, 21 Ş 1294.

Dersaâdet'te merkez rüşdiye ismi verilen rüşdiye tipinin ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Bu rüşdiyeler ibtidâî sınıfları da içermektedir. Taşrada bu isme rastlanmamıştır. Bunun nedeni de İstanbul'daki lise düzeyindeki idâdî mekteplerin rüşdiye sınıflarını kapsamıyor olması olabilir. 1893/1894 (H. 1311) yılında İstanbul'daki 13 erkek rüşdiyesinin 5'i merkez rüşdiyesidir. Bayezid, Mahmudiye, Unkapanı, Fatih ve Üsküdar merkez rüşdiyeleridir.¹⁷ 13 Haziran 1892 (R. 1 Haziran 1308) tarihli İstanbul rüşdiyelerinin dâhilî talimâtnamesinde ayrıca merkez rüşdiyelerden bahsedilmemiştir.¹⁸

Diğer bir rüşdiye türü de numûne rüşdiyeleridir. Bunlar yabancı dil öğretimini gerçekleştirmek amacıyla açılmıştır. 1910 yılı bütçe görüşmelerinde Emrullah Efendi yaptığı konuşma esnasında 21 tane numûne rüşdiyesinin açıldığını belirtmiştir.¹⁹ İlk numûne rüşdiyeleri Kadıköyü'nde, Kasımpaşa'da ve Nişantaşı'nda açılmıştır.²⁰ Daha sonra taşraya da yayılmıştır. Fakat bunların geliri daha fazla olduğundan öğretime dikkat edilmeden mektepler numûneye tahvil edilmiş ve istenen sonuçlar elde edilememiştir.

Mülkî idâdî mektepleri açıldıktan sonra bu mekteplerin gelişimi ön plana çıkmış ve rüşdiyelere daha az dikkat edilmiştir. 1888 (H. 1305) yılında bir Maârif komisyonu toplanarak rüşdiyelerle ilgili yeni kararlar almıştır. Özetle bu kararlar rüşdiye öğretiminin iki yıl olması, idâdî mektebi olan yerlerde rüşdiyelerin idâdîlerle birleştirilmesi, öğrencisi az olan kaza ve kasaba rüşdiye binalarının ibtidâî mekteplere çevrilmesi, bundan sonra yapılacak ibtidâîye mektebi binalarının rüşdiye sınıflarını da ihtiva etmesidir. Alınan kararlar uygulanmasa da rüşdiye üzerindeki etkileri daha sonra görülmüştür.²¹

Bir önceki kararda olduğu gibi ve maddi problemlerden dolayı idâdî bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin lağvı düşünülmüştür. Bunun için 30 Ocak 1890 (H. 8 C 1307) tarihinde Meclis-i Mahsûsu Vükelâ tarafından bir mazbata yazılmıştır. Aşar ve musakkafat vergisinden muayyen maârif hissesinin ¼ ü Dersaâdet mekâtibi için tahsis olmuşken bu ½ 'ye çıkmıştır. Bu nedenle çoğu yerde idâdî mektebi tesisi mümkün olmadığından idâdî mektebi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler lağvedilerek tahsisatının

¹⁷ *SD*, 1311, ss. 412-417.

¹⁸ *SNMU*, 1316/1, ss. 297-310.

¹⁹ Ergün, *Age.*, s. 210.

²⁰ Ergün, *Age.*, C. 4, s. 1183.

²¹ Kodaman, *Age.*, s. 107.

idâdî mektepleri tahsisatına ilavesiyle tesis edilemeyen idâdîler açılacaktır. Ayrıca bu idâdî mekteplerine rüşdiyeye mahsûs olan iki ya da üç sınıf ilave edildiğinde rüşdiye hizmetini de görecek ve lağvolunacak rüşdiye mektepleri muallim ve hademelerinin mekâtib-i idâdiyede istihdam ile açıkta kimse bırakılmayacak ve iyi durumda olan rüşdiye binaları mekâtib-i ibtidâîye ittihaz edilecektir. 2 Şubat 1890 (H. 11 C 1307)'da de irâdesi çıkarılmıştır.²²

Bunun üzerine idâdî bulunan yerlerdeki rüşdiyeler lağv edilmiş ve idâdîlerle birleştirilmiştir. Fakat Selanik ve İzmir gibi husûsî mevkilerdeki büyük şehirlerde, rüşdiyeler lağv edilmeyerek İdâdîlerin ilk iki senesine şube olmuştur. 1892 (R. 1308)'de idâdîler için hazırlanan talimâtnamede husûsî mevkiye sahip olan şehirler değil nüfusu çok olan yerler ifadesi görülmektedir.²³ İstanbul'da ise böyle bir uygulamaya gidilmemiştir.

Rüşdiyelerdeki bir diğer yapı değişikliği de mekteplerin ders programlarına ziraat dersleri eklenmesi projeleri sunulduktan sonra olmuştur ve bir rüşdiye mektebinde de ziraat sınıfı görülmüştür. Bu sınıfa, Erzurum vilâyetine bağlı Eleşkird Rüşdiyesi'nde rastlanılmıştır. Bu rüşdiyenin öğretim kadrosu ise şöyledir:²⁴

Muallim-i evvel Osman Efendi

Hüsn-ü Hat Muallimi Süleyman Sudi Efendi Talebe:71

Ziraat Sınıfı

Muallimi Hüsameddin Efendi

Muallimi Şükrü Efendi Talebe:14

Bu yapı değişiklikleri devam ederken rüşdiyeleri, ibtidâî mekteplerle birleştirme çabaları görülmüştür. Bu konudaki çalışmalar Emrullah Efendi zamanında başlamıştır. Emrullah Efendi'ye göre ibtidâî mektepler 4 yıl yapılarak rüşdiye muallimleri bu okullara dağıtılmalıydı. Ancak bu 1913 yılında yayımlanan Tedrîsât-ı İbtidâîye Kanûn-u Muvakkat ile gerçekleşmiştir.²⁵

3.2. RÜŞDİYELERİN TEŞKİLÂT YAPISI

İlk rüşdiye mekteplerinin açılması ve idaresinin tesis edilmesi 5 Şubat 1839 (H. 21 Za 1254) tarihinde Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından hazırlanan lâyiha'nın bir

²² *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 500.

²³ F. Demirel, *Age.*, s. 50.

²⁴ *SNMU*, 1321/6, ss. 306-315.

²⁵ Ergün, *Age.*, s. 213.

sonucudur.²⁶ Bu lâyiha çeşitli değişikliklerden sonra Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye tarafından padişaha arz edilmiştir. Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bu arzı üzerine Sultan II. Mahmud tarafından hatt-ı hümayûn çıkarılmış ve Mekâtib-i Rüşdiye Nâzırlığı kurulmuştur. Böylece ilk rüşdiye teşkilâtının temelleri atılmış oldu. Nezârete İmamzade Esad Efendi, baş kitâbetine Mehmed Latif Efendi tayin edilmiştir.²⁷ Fakat buradaki nezâret terimi gerçek anlamda değil müdürlük anlamında kullanılmıştır.

Bir süre sonra Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti'nin çalışmaları yeterli bulunmadığından 1845 (H. 1261) yılında Muvakkat Meclis-i Maârif oluşturulmuştur. Muvakkat Meclis'in hazırladığı bir rapor doğrultusunda 1846'da Meclis-i Maârif-i Umûmiye teşkil edilmiştir.²⁸ Meclis-i Maârif-i Umûmiye bir karar organı olup icra yetkisi olmadığından gerekli icraatları gerçekleştirmek üzere Muharrem 1263 tarihinde de Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti tesis edilmiş ve Vak'anüvis Esad Efendi nâzırlığına, Kemal Efendi de muavinliğine tayin edilmiştir. Bu kurum sıbyan ve rüşdiye mekteplerinden sorumlu olmuştur.²⁹

Esad Efendi, Maârif Meclisi Başkanlığı'na atandığından muavini Kemal Efendi müdür ünvanıyla yerine tayin olunmuştur. Bir süre sonra Kemal Efendi başarılarından dolayı nâzır ünvanını almıştır. Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti, varlığını Mekâtib-i Adliye Nezâreti adı altında 1849'a kadar devam ettirmiş ve İmamzade Esad Efendi'nin Meclis-i Vâlâ Azalığı'na atanmasından sonra, bu nezâretin işleri de Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'ne devredilmiştir.³⁰

Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kendi içinde de örgüte sahiptir. Bu iç örgüt, sıbyan ve rüşdiye mektepleriyle meşgul olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. İlk zamanlarında nâzırın yardımcıları ve şubelerin kendi dallarındaki okulların müfettişleri olan muîn ünvanına sahip birer amir bulunmaktadır.³¹

Devletin, merkezî bir maârif teşkilâtına ihtiyacı giderek artmıştır. Bunu üzerine 17 Mart 1857 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nezâreti tesis edilmiştir. Bu nezâretin nâzırı Meclis-i Vükelâ'ya dâhil edilmiştir. Ayrıca bir de Meclis-i Muhtelit kurulmuştur.³² Meclis-i Maârif ve Meclis-i Muhtelit'in çalışmaları yetersiz kaldığından 10 Şubat

²⁶ M. Demirel, "Türk Eği.", ss. 44-46.

²⁷ Mahmud Cevad, Age., ss. 20-21.

²⁸ Kodaman, Age., ss. 6-10.

²⁹ Mahmud Cevad, Age., s. 34; Kodaman, Age., ss. 12-13.

³⁰ *SNMU*, 1316/1, s. 23; Unat, Age., s. 20.

³¹ Unat, Age., ss. 19-20.

³² Kodaman, Age., s. 16.

1864'te ikisi de lağv edilerek Maârif-i Umûmiye Heyeti teşkil edilmiştir. Maârif-i Umûmiye Heyeti de Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu ile Mekâtib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu'ndan oluşmakta ve iki kola ayrılmaktadır. Bunlar Daire-i Mekâtib-i Mahsûsa ve Daire-i Mekâtib-i Umûmiye'dir.³³

Komisyonlarla ilgili olarak verilen 26 Şubat 1864 (18 Ramazan 1280) tarihli tezkerede Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu, İslam için gerekli her türlü kitabın tahkik ve tetkikiyle görevlendirilmiştir. İkinci komisyon olup tezkerenin ilerleyen kısımlarında Mekâtib-i Rüşdiye-i Muhtelite ismini alan Mekâtib-i Rüşdiye ve İlmiye Komisyonu rüşdiye mekteplerinin, Mekâtib-i İlmiye ve Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Bahriye ve Mühendishâne ve Tıbbiye gibi mekâtib-i şâhâne ve Tercüme Odası'yla çeşitli kalemlere mahreç olması sebebiyle bütün Osmanlı tebasının eğitimiyle ilgilenecek ve üyeleri çeşitli cemaat temsilcilerinden seçilecektir.³⁴

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, bütün eğitim işlerini düzenlediği gibi teşkilât açısından da yenilikler kazandırmıştır. Maârif idaresinin genel merkezi olarak ve Maârif Nezâreti'nin başkanlığında İstanbul'da Büyük Meclis-i Maârif (Meclis-i Kebir-i Maârif) teşkil edilecek ve Daire-i İlmiye ve Daire-i İdare olarak iki kısma ayrılacaktır. Vilâyetlerde de maârif teşkilâtı kurulacaktır. Buna göre İstanbul Meclis-i Kebir-i Maârif'in şubesi ve icra vasıtası olarak başkanlığını maârif müdürü ünvanıyla bir kişinin yapacağı ve her vilâyet merkezinde bir meclis-i maârif teşkil edilecektir.

Bu meclisin görevi, Maârif Nezâreti'nden alacağı emir ve talimâtların hükümlerini yerine getirmek, bu nizamnâmenin vilâyet dâhilinde uygulanmasını sağlamak, hazineden verilen tahsisat ile ahaliden alınacak iane hâsılatının muhafazası, sarf şekilleri ve kullanımına dikkat etmektir. Yine vilâyette bulunan mekteplerle, kütüphane, matbaa ve bunlar gibi tesislere nezâret etmek, mekteplerin teftiş ve gerekli ıslahâtlarına bakmak, her sene vilâyetin maârifçe olan durumunu ve yapılması gereken şeyleri Maârif Nezâreti'ne mazbatayla bildirmek ve bu mazbatanın bir örneğini de vilâyet meclis-i umûmiyesine verip bütçesini tanzim ettirmek, muallimleri seçmek ve ödül ve cezalarını tayin ve icra ettirmek, özel davalarını görmek ve imtihanları icra ettirmek ve şahadetname vermek görevleri arasında bulunmaktadır.³⁵

³³ Unat, Age., s. 23.

³⁴ Mahmud Cevad, Age., ss. 69-70.

³⁵ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, ss. 207-208.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesiyle tesisi kararlaştırılan Meclis-i Kebir-i Maârif, Sultan Abdülaziz'in yayınladığı irâdesiyle 20 Eylül 1869 (H. 13 C 1286) tarihinde kurulmuş kabul edilmektedir. Çalışmalarına ise Nezâret dairesi olarak kullanılan yeni Dâr-ül-fünûn binasında 20 Şubat 1870 (H. 19 Za 1286) tarihinde başlamıştır. 18 Eylül 1871'den sonra Meclis'in İlmî Dairesi kaldırılarak tek bir şubede birleştirilmiştir. 1880 yılında teşkilât yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve Meclis, 6 eğitim dairesi müdürünün bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur.

- 1-Mekâtib-i Âliye
- 2-Mekâtib-i Rüşdiye
- 3-Mekâtib-i Sıbyaniye
- 4-Muhasebe
- 5-Matbaalar
- 6-Telif ve Tercüme Daireleri

1883 yılına gelindiğinde ise dairelerden meydana getirilmesinden vazgeçilerek 5 üyeden oluşan tekli yapıya geri dönmüştür. 1883 ve 1884'te üyelikler şu şekildedir:

- 1-Encümen-i Teftiş ve Muayene Başkanı
- 2-Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi Müdürü
- 3-Muhasebeci
- 4-Mekâtib-i Âliye Müdürü
- 5-Mekâtib-i İbtidâiye Müdürü

Bu üyeliklerin sayısı zamanla artmış fakat Nezâret teşkilâtında meydana gelen değişiklikler nedeniyle 1909'dan sonra azalmaya başlamıştır. 9 Mart 1912 (H. 19 Ra 1330) tarihinde çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nezâreti Teşkilâtı Hakkında Nizamnâme ile Meclis-i Kebir-i Maârif ikiye ayrılmış ve bu kısımlar Daimî ve Senevî olarak isimlendirilmiştir. 31 Temmuz 1914 (H. 7 N 1332) tarihinde Maârif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey'in yayınladığı Maârif-i Umûmiye Nezâreti Teşkilâtı Hakkında Nizamnâme ile yine yapısal değişiklikler söz konusu olmuştur.³⁶

3.3. RÜŞDİYELERİN GENEL İDARE KURALLARI

Bütün mekteplerin olduğu gibi rüşdiyelerin de genel idare kuralları Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde açıklanmıştır. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Maârif

³⁶ Uğur Ünal, *Meclis-i Kebir-i Maârif (1869-1922)*, T.T.K. Yay., Ankara 2008, ss. 12-23.

Nâzırı Saffet Paşa'nın (1814-1883) eseridir. Saffet Paşa bu Nizamnâme'yi Şûrây-ı Devlet'in Maârif Dairesi'yle birlikte hazırlamıştır. Kemal Paşa'nın başkanı olduğu Maârif Dairesi üyeleri; Sadullah Paşa, Dadyan Artin Efendi, Recaizade Ekrem Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Mehmed Mansur ve Drağan İzankof Efendilerdir. Bu Nizamnâme ile birlikte Osmanlı Devleti'nin maârif sistemi bir düzene oturtulmaya çalışılmış ve eğitim devletin işi haline gelmiştir.³⁷

Maârif Nizamnâmesi ile rüşdiyelerin eğitim sistemindeki yeri belirlenmiş ve ilköğretim kısmına çekilmiştir. Bu mekteplerde İslam ve gayrimüslim bütün teba çocuklarına kendi mezheplerine göre din dersleri verilmesi lüzumlu olduğundan her cemaat için ayrı rüşdiye mektebi bulunması düşünülmüştür.³⁸ Nizamnâme'nin doğrudan rüşdiyelerle ilgili 15 (18.-32.) maddesi vardır. 15 maddenin 6 maddesi kız rüşdiyelerine aittir. Bu maddeler şöyle sıralanmaktadır:

1- Beş yüzden fazla evi olan kasabalarda, halkın hepsi İslam ise yalnız İslam, hepsi Hıristiyan ise yalnız Hıristiyan çocuklar için birer rüşdiye açılacaktır. Şayet halkı karışık ise İslam için ayrı, Hıristiyan için ayrı birer rüşdiye yapılacaktır. Ancak karışık kasabalarda ayrı rüşdiye yapılabilmesi için azınlık olan halkın ev sayısı yüzden fazla olmalıdır.(18. Madde)

2- Rüşdiye okullarının yapım, öğretmen ve hademelerinin maaş vs. gibi çeşitli masrafları vilâyet maârif idaresi sandığından karşılanacaktır.(19. Madde)

3- Rüşdiye binalarının inşâsı, Meclis-i Kebir-i Maârif'in vereceği plana uygun olarak yapılacaktır.(20. Madde)

4- Her rüşdiye okulunun öğrenci sayısına göre birer veya ikişer muallim-i evveli veya sâñisi olacak ve bunlar muallim nizamnâmesine uygun olarak seçilip tayin edilecektir. Ayrıca her rüşdiyenin bir mubassır ve bevâbı olacaktır. (21.madde)

5- Rüşdiye muallim-i evvelleri 800, muallim-i sâñi 500, mubassır 250 ve bevâb 150 kuruş maaş alacaktır. Diğer masraflar için yıllık 4.000 kuruş tahsisat verilmiş ve dolayısıyla bir rüşdiyenin yıllık masrafı 40.000 kuruş olacaktır. (22. Madde)

6- Rüşdiyelerde öğretim süresi 4 yıl olacaktır. Buna göre ders programı şöyledir:

Din bilgisine giriş, Osmanlıca dilbilgisi, imlâ ve yazı, yeni usûl üzerine Arapça ve Farsça dilbilgisi, defter tutmak, hat yazı, geometrinin başlangıcı, genel tarih ve Osmanlı Tarihi, coğrafya, jimnastik, okulun olduğu yerde kullanılan mahallî dil,

³⁷ Tenger, Age., s. 31.

³⁸ Mahmud Cevad, Age., s. 89.

ticaretin yoğun olduğu yerlerde zeki öğrencilerden istekli olanlara 4. sınıfta Fransızca dersi

Bu derslerden fen dersleri her cemaatin kendi dilleri ile okutulacak ve yine kendi dillerine de yer verilecektir. Din dersleri her cemaatin mezhebine göre okutulacaktır. Gayrimüslim çocukların mezhepleriyle ilgili dersleri ruhani liderleri tarafından atanan öğretmenlerce verilecektir. (23. Madde)

7- Bu cetvelde gösterilen bilim ve fenlerin öğretimi günlere bölünerek, yapılacak programlara göre okutulacaktır. Şayet bölgelerince bu derslerde veya programlarda herhangi bir değişiklik yapılmak istenirse Maârif Nezâreti ve Meclis-i Kebir-i Maârif'in izni gerekmektedir. (24. Madde)

8- Müslüman ve gayrimüslim rüşdiyelerinin tatilleri ağustos ayının başından üçüncü haftasına kadar 22 gün devam eder. Her rüşdiye mektebinin temmuz başlangıcında dersleri tatil olunup 15 gün müzakere yapılır. 15 Temmuzdan ayın sonuna kadar geçen süre imtihana mahsûs olup, imtihanların bitiminde okul tamamen kapanıp 23 Ağustosta tekrar açılacaktır. İslam rüşdiyelerinde ramazanın üçüncü haftasından şevvâlin birinci haftası sonuna kadar 15 gün, Kurban Bayramı için bir hafta ve normal eğitim zamanlarında cuma günü gibi özel günlerden başka tatil olması caiz değildir. Gayrimüslim okullarında her milletin kendi özel gün ve bayramları tatildir. Müslüman ve gayrimüslim rüşdiyeleri padişahların tahta çıkış gününde tatildir. (25. Madde)

9- Rüşdiyelerden mezun olup diploma alanlar sınavsız olarak idâdî okullarına kabul edilecektir. Sınavlarda başarılı olamayanlar isterlerse bir yıl daha okulda kalabileceklerdir. (26. Madde)

Kız rüşdiyeleri

1- Büyük kentlerde halkı İslam ise yalnız İslam ve Hıristiyan ise yalnız Hıristiyanlar için birer kız rüşdiyesi açılacaktır. Şayet halkı karışık ise Müslüman ve Hıristiyanlar için ayrı rüşdiyeler yapılacaktır. Bu şekilde karışık kentlerde ayrı rüşdiyeler olabilmesi için halkın sayısının 500 haneden fazla olması gerekir. Bu okullar başlangıçta İstanbul'da, daha sonra da vilâyet merkezlerinde açılacaktır. (27. Madde)

2- Kız rüşdiyelerinin hocaları kadın olacak fakat kadın öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve terbiyeli erkeklerden muallim tayin edilecektir. (28. Madde)

3- Bu rüşdiyelerde de öğretim 4 yıl olacaktır ve dersleri şöyledir:

Din bilgisine giriş, Osmanlıca dilbilgisi, Arapça ve Farsça dilbilgisine giriş, imlâ ve yazı, hesap ve defter tutmak, edebiyattan seçmeler, ev idaresi, muhtasar tarih ve coğrafya, nakış yapabilecek derecede resim, dikiş uygulaması, müzik (zorunlu değil)

Bu derslerden din ve fen dersleri her cemaatin kendi dilleri ile okutulacak ve gayrimüslim rüşdiye mekteplerinde Arapça ve Farsça yerine kendi lisanları okutturulacaktır. Gayrimüslim çocukların din derslerini kendi ruhanî liderleri belirleyecek ve bunlar tarafından atanan öğretmenlerce verilecektir. (29. Madde)

4- Kız rüşdiyelerinin ikiden dörde kadar kadın öğretmeni olacaktır. Ayrıca dikiş ve musiki için birer öğretmenleri ve birer mubassır ve bevâbı olacaktır. Bu mekteplerin de 40.000 kuruş tahsisatı olacak ve Maârif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktır. (30. Madde)

5- Sıbyan mektebi diploması almış olan kız çocukları bu mekteplere sınavsız, diploması olmayanlar sınavla kabul edileceklerdir. (31. Madde)

6- Kız rüşdiyelerinin idareleri, tatil günleri vs. erkek rüşdiye okullarında olduğu gibidir. (32. Madde)³⁹

3.4. RÜŞDİYELERDE EĞİTİM YÖNETİMİ

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile genel şartları belirtilen rüşdiyeler için 22 Eylül 1870 (H. 25 C 1287) yılında dâhilî bir nizamnâme hazırlanmıştır. Bu ülke genelindeki bütün rüşdiyeleri kapsayan bir nizamnâme olmuştur.⁴⁰ Uzunca bir süre bu 1287 dâhilî nizamnâmesine göre idare edilen rüşdiye mektepleri 13 Haziran 1892 (1 Haziran 1308)'de Dersâdet ve taşra için iki ayrı dâhilî idareye mahsûs talimâtnameye sahip olmuşlardır.⁴¹

Kız rüşdiyeleri için ayrı bir nizamnâme ya da talimâtname hazırlandığına tesadüf edilmemiştir. Bunun da sebebi Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 32. maddesinde mevcut olan bilginin olduğu düşünülmüştür. Buna göre kız rüşdiyelerinin idareleri, tatil günleri vs. erkek rüşdiye okullarında olduğu gibidir.⁴²

Bu talimâtnameler incelendiğinde taşra rüşdiyelerinin 1870 (H. 1287) nizamnâmesiyle sonradan hazırlanan talimâtnamesinin içerik olarak bazı küçük farklar

³⁹ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, ss. 187-190; Mahmud Cevad, Age., ss. 469-508; Bilim, Age., ss. 441-444; Unat, Age., ss. 98-100.

⁴⁰ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, ss. 249-257.

⁴¹ *SNMU*, 1316/1, ss. 297-325.

⁴² *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 190.

dışında birbirinin aynı olduğu fark edilmiştir. İstanbul rüşdiyelerinin dâhilî idareleri ele alınırken taşra rüşdiyelerinin dâhilî idaresi ile arasındaki farklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Talimâtnameye kadar olan devrede rüşdiyelerde bulunan görevliler muallim-i evvel, lüzumu kadar muallim, mubassır ve bevvâbdan oluşmaktadır. Fakat bir rüşdiyede bu görevlilerin tamamı bulunmayabilirdi. İstisna olarak müdürlük vazifesi Dâr-ül-maârif'de görülmüştür.⁴³ Fakat ilk rüşdiyelerin açılması esnasında bir müdürlük vazifesinden bahsedilmektedir. 1852 (H. 1268)'de Saray ve Hersek'te açılacak rüşdiyeler için muallim-i evveller tayin edilmesi hususundaki tezkirede tayin edilecek muallimin görevleri anlatılmıştır. Buna göre Dâr-ül-muallimîn mezunu olan kişinin hem müdür hem de muallim-i evvel olmak ve sene başında vali ve meclis ile imtihanları yaparak jurnalleri merkeze gönderme görevlerini yerine getireceği belirtilmiştir.⁴⁴ Kız rüşdiyelerinde de ikiden dörde kadar kadın öğretmen, ayrıca dikiş ve musiki için birer öğretmen, mubassır ve bevvâb olacaktır.⁴⁵

Talimâtnameden sonra ise Dersaâdet'teki durum değişmiştir. Bir müdür, lüzumu kadar muallim ile her sınıf için birer mubassır, bir kapıcı ve bir hademe rüşdiye mektebinin görevlilerini oluşturmuştur. Taşra rüşdiyelerinde ise durum aynı kalmıştır.⁴⁶

3.4.1. İstanbul Rüşdiyelerinde Eğitim Yönetimi

3.4.1.1. Öğretmenlerin Görev ve Sorumlulukları

İstanbul rüşdiyelerinde müdürler mektebin genel idaresinden birinci derecede sorumludur. Mektebin temizliğine, öğrencinin terbiyesine ve öğretimin devamına nezâret edecektir. Emirleri ve talimâtları uygulayacaktır.

Her sabah müdür, öğrenciden önce mektepte olacak ve her akşam onlardan sonra mektebi terk edecektir. Meşru bir mazereti olmadıkça mektebi terk etmesi kesinlikle caiz değildir. Meşru mazeretin bir günden fazla uzaması durumunda müdür bunu mekâtib-i rüşdiye idaresine bildirmek zorundadır.⁴⁷ Taşra muallim-i evvelleri ise belirli gün ve zamanlarda mektepte bulunmaya mecburdur.⁴⁸

⁴³ *Düstur*, 1. Tertip, C.2, s. 249.

⁴⁴ BOA, A. AMD, 36/89, 6 C 1268.

⁴⁵ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 249.

⁴⁶ *SNMU*, 1316/1, s. 297, 311.

⁴⁷ *SNMU*, 1316/1, s. 297.

⁴⁸ *SNMU*, 1316/1, s. 312.

Her gün mubassırların, muallimlerle öğrencinin devamına dair tutacakları jurnallerle, günlük olayları günün gününe defterine kaydedip her ay sonunda mekâtib-i rüşdiye idaresine gönderecektir. Memur veya muallimlerden birinin bir kusuru görüldüğünde müdür gerekli uyarıları yapıp etkisi olmazsa yazılı olarak durumu yine mekâtib-i rüşdiye idaresine bildirecektir.

İstanbul rüşdiyelerinde 4 defter kullanılmaktadır. Bunlar demirbaş, sicil, yevmiye ve müsevvedat defteridir. Demirbaş veya diğer ismiyle esas defterine mektebin demirbaş eşyasıyla muallim, memur ve öğrencinin isimleri kaydedilir. Sicil defterine ise öğrencinin tahsil dereceleri ve durumları kaydedilir. Üçüncü olan yevmiye defterinde muallim ve öğrencinin devam ve devamsızlıkları yazılır. Müsevvedat defterine Maârif Nezâreti ile idareden ve çeşitli dairelerden gelen gerekli emirler ile idareye yazılan takrir ve tezkerelerin birer örneği kaydedilir.⁴⁹ Taşra rüşdiyelerinde de 4 defter bulunur. Bunlar demirbaş, esami, devam ve masarif-i müteferrika defteridir. İlk üç defter Dersâdet'teki defterlerle aynı içeriğe sahiptir. Masarif-i müteferrika ile müsevvedat defteri farklı tanımlanmıştır. Masarif-i müteferrikaya okulun çeşitli giderleri kaydedilmektedir.⁵⁰

Muallimler vakti geldiğinde dershanede bulunmak zorundadır. Ders zamanında doğruca dershaneye gidecek ve ders bitmeden dışarıya çıkmayacaktır. Nezâret tarafından seçilen kitapları cetvelde gösterildiği gibi tadrîs etmeye dikkat edecektir.

Ders vaktinden 10 dakika sonra gelen muallim o derse gelmemiş gibi kabul edilir. Ayrıca ders vaktinin geldiği mubassırlar tarafından bildirilmedikçe muallimler dershaneye girmeyecektir. Müdür, zamanından sonra gelmeyi alışkanlık haline getiren muallimleri Mekâtib-i Rüşdiye idaresine bildirecektir.

Geçerli bir özrü nedeniyle mektebe gelemeyen muallim özrünü mümkün mertebe evvelce ve mümkün değilse diğer ders gününe kadar mutlaka müdüre yazılı olarak bildirecektir.

Hasta olduğundan veya meşru bir işinden dolayı çok uzun zaman derse gelemeyen muallimi müdür, yerine birisi vekil olunmak üzere Mekâtib-i Rüşdiye idaresine bilgi verecektir.

Geçerli bir özrü olmaksızın derse gelmeyen muallimin maaşından gelmediği günler kadar ücret düşürülecektir. Yine geçerli bir özrü olmadan ayda üç gün derse

⁴⁹ *SNMU*, 1316/1, s. 298.

⁵⁰ *SNMU*, 1316/1, ss. 313-314.

gelmeyen muallim ya da iş başında bulunmayan memur istifa etmiş sayılarak yerine başkası tayin edilecektir.⁵¹ Taşra rüşdiyelerinde ise kuvvetli bir özrü olmayarak eğitim hizmetini yerine getirmeyen muallimler hakkında Maârif Nizamnâmesi'nin 186. maddesi gereğince uygulama yapılır.⁵² Bu maddeye göre kuvvetli bir özrü olmaksızın görevini yerine getirmeyen bir muallimin maaşından çalışmadığı günler kadar yevmiyesi kesilecek ve bir ay içinde on gün görevinde hazır bulunmazsa kendilerine ihtar verilerek memuriyetten ihraç edilirler.⁵³

Rüşdiye mektepleri görevlileri yani müdür, muallim, müstahdemler okuldaki görevlerinden başka hususlarda öğrenciyle görüşmeleri ve müdür, muallim ve diğer görevlilerin dershanede veya talebe önünde sigara içmeleri kesinlikle yasaktır.

3.4.1.2. Hizmetli Sınıfının Görev ve Sorumlulukları

Bu görevliler öğrenciden önce mektepte olmak zorundadır. Öğrenci toplanıp zamanı geldiğinde görevli oldukları sınıfların yoklamasını yapacaklar ve hülasasını müdüre verecektir. Ders ve teneffüs zamanları geldiğini düdükle bildirecek ve hocası olmayan dersliğe muallimi gelene kadar nezâret edecektir. Ayrıca müzakere ve teneffüs zamanlarında öğrencinin hal ve hareketlerine ve öğrenciler arasında ihtilaf olmamasına dikkat edecektir. Sınıflarda herhangi bir olay olursa derhal müdüre durumu bildirecektir.

Akşam olup okul tatil olunca mubassırlar, postalara bölünen öğrencilere uygun mahallere kadar nezâret edeceklerdir.

Hademe ve kapıcı mektebin temizliği ile görevlidir. Müdür ve muallimlerin mekteple ilgili emirlerini hademe yerine getirecektir. Kapıcı da kapıdan ayrılmayıp öğrencilerin ayakkabılarını muhafaza edecektir. Bu görevlilerden en az biri geceleri mektepte kalacaktır.

3.4.1.3. Öğrencilerin Görev ve Sorumlulukları

İstanbul rüşdiyelerine kabul edilecek öğrenciler belirli şartları ve belgeleri taşıması gerekmektedir. Bunlar;

1-Tanınmış tabiplerden veya belediye tabibinden alınan sağlık ve aşı şahadetnamesi

⁵¹ *SNMU*, 1316/1, ss. 298-299.

⁵² *SNMU*, 1316/1, ss. 324-325.

⁵³ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 216.

2- Tezkere-i Osmanîye

3- Varsa tahsil etmiş oldukları mektebin şahadetnamesi

4-Birinci seneden öğretime başlayacak öğrencilerin yaşlarının 11'den aşağı ve 15'ten yukarı olmaması

Öğrenci kabulü zamanı gazetelerle öğretim yılı başlangıcından evvel ilan edilir. Maârif Nezâreti'nce onaylanmış mekâtib-i ibtidâiye diplomasına sahip olanlar imtihansız olarak birinci seneye, diploması olmayanlar ise imtihan sonucunda uygun oldukları sınıflara kaydedilir.

Öğrenciler isimleri deftere kaydedildiği günden itibaren resmi elbiseleri ile mektebe zamanında gelip gideceklerdir. Yanlarında gerekli kitap ve edevattan başka kalemtraş, çakı gibi yaralayıcı aletler ve fazla para, kıymetli eşya ve sigara tabakası vs. bulundurması yasaktır.

Özrü sebebiyle izin isteyecek öğrencinin velisi tarafından özürlerinin belirtildiği bir ilmühaber getirmeyenlere izin verilmeyecektir. Özürsüz, devamsızlık yapanlar ise cezalandırılacaktır. Hasta olduğu için uzun müddet mektebe gelemeyen öğrencinin hastalığı velisi tarafından müdüre bildirilecektir. Daha önce hastalığı hakkında bilgi vermeyen öğrenci iyi olup mektebe gelince velisi tarafından mühürlenmiş bir kıta ilmühaber getirmeye mecburdur.

3.4.1.4. Ödüller ve Cezalar

Öğrencilerin alacağı ödüller aferin, tahsin, levha-i iftihar ve mükâfat olmak üzere 4 çeşittir. 8 aferin bir tahsine, 4 tahsin bir levha-i iftihara ve 2 levha-i iftihar bir mükâfata eşittir. Aferin, tahsin ve mükâfat yazılı varakadır. Levha-i iftihar ödülünü hak edenlerin ise adları celi yazı ile levhaya yazılır ve dershaneye asılırdı.

Bu ödüllerin açıklamalarına gelince bir hafta ceza görmeyerek terbiyeli ve edebli davranan ve bu davranışları mubassırlar tarafından onaylanan öğrenci bir aferin alır. Öğrenci dersine güzel çalışırsa hocasının onayıyla bir aferin alacağı gibi imtihan-ı husûsilerde her derste birinci çıkana bir tahsin ve ikinciye dört aferin verilir. Genel imtihanlar da ise usûl olduğu üzere mükâfat ve zikr-i cemillerle ödüllendirilecektir.

Bu ödüllerden aferin ve tahsin kâğıtları müdür tarafından verilir. Levha-i iftihara da isimleri müdür yazar. Mükâfatı hak eden öğrencilerin isimleri ise idareye gönderilecektir. Mükâfat kâğıtları mekâtib-i rüşdiyye müdürü tarafından imlâ ve imza

olunduktan sonra mektebe gönderilir ve müdür tarafından sınıfının önünde verilir. Üç mükâfata sahip olan öğrenci, idareden bir memur mektebe gelerek idare heyeti ile muallimlerden mevcut olanlar ve öğrenci karşısında ilan edilerek sağ kolunun sınıf şeritlerinin üst tarafına bir sarı şerit takmasına izin verilir.

3.4.1.5. İmtihanlar

Rüşdiye mektepleri imtihanları 3 çeşittir. İlki öğrencinin mektebe kabulüne dair olan sınav, ikincisi imtihan-ı husûsî (özel imtihanlar), üçüncüsü imtihan-ı umûmî (genel imtihanlar)'dir.

Rüşdiyeye girecek öğrencilere yapılacak imtihan için gerekli miktarda komisyonlar oluşturulur. Tatilin bitimine 15 gün kala her gün olmak üzere ilanla uygun olan yerlerde komisyonlar, işe başlarlar. Sınıfların öğrenci mevcudunu aşmamak için her mektebe kaç öğrenci alınacağı daha önce idareden bildirildiğinden kabul edilen öğrenci mahalli ikametlerine göre mekteplere dağıtılacaktır.

Nezâret'ten onaylı ibtidâî mektep diploması olan öğrenciler, birinci seneye imtihansız kabul edilirler. Diploması olmayan ve diğer sınıflara girmek isteyenlere rüşdiye programına göre sırası ile imtihanları yapılır. Diğer sınıfların imtihanlarıyla genel imtihanda geçerli bir özür nedeniyle bulunamayan veya usûlen bazı fenlerden imtihan olmaları gerekenlere giriş sınavının bitiminden sonra diğer bir günde imtihanları yapılacaktır. Rüşdiye dışında öğretim görmüş olanlara hiçbir zaman rüşdiye diploması verilmez. Fakat bunlar bir sene müddet dördüncü şimdiki halde üçüncü seneye devam etmeye zorunludurlar.

Giriş imtihanı komisyonlarında görevli memurlar her gün yapılan işleri basılı cetvele yazıp aşağısı heyet üyeleri tarafından mühürlenir ve mekâtib-i rüşdiye idaresine gönderilir. İdare, öğretim yılı başlangıcından önce kabul edilen öğrencinin isimlerini mekteplere bildirir.

İmtihan-ı husûsî ise her üç ay sonunda yani Kanûn-ı evvel ve Mart başlangıçlarında senede 2 defa mekteb müdürüyle birlikte her desin muallimi tarafından gerçekleştirilir. Sınavın bitiminde dersin nereye kadar okunduğu belirtilerek genel cetvel düzenlenir ve altı talim heyeti ve müdür tarafından mühürlenerek mekâtib-i

rüşdiye idaresine gönderilir.⁵⁴ Taşra rüşdiyelerinde ise imtihanlar detaylı açıklanmayıp sadece sınıf geçme ve okul bitirme imtihanından bahsedilmiştir.⁵⁵

İmtihan-ı umûmi her öğretim yılı sonunda Nezâret'ten tayin edilen mümeyyizler tarafından yapılır. Bu imtihana başlanacağını bildiren cetvel, bir ay önce idareden her mektebe gönderilir. Bu cetvel gerekli mahallere asılarak imtihana başlanacağı zamana 10 gün kala dersler bitirilir, özel günlerde hoca ve diğer günlerde sınıf başları ile öğrenci müzakere ile meşgul olur. İmtihan esnasında bir sınıf iki kısma ayrılabilirse de son sınıf kesinlikle ayrılmayarak hepsi mümeyyiz heyeti karşısında sınav olur. İmtihan yerinde müdür, muallim ve mümeyyizlerden başka kimse olmayacaktır. Sınıfın mubassırı öğrenciyi tanımak ve sevk için kapı önünde bekleyecektir.

Mümeyyizler, cetvele öğrencilerin sıra numaralarıyla isimlerini yazarak talimâta uygun sözlü olarak imtihan yaparlar. Bu şekilde her gün yapılan imtihan numaraları iki nüsha halinde düzenlenip birer zarf içine koyulup mühürlenir. Bu zarflardan biri mektebe diğeri hemen idareye gönderilir. Mektepte kalan zarflar imtihanın bitiminde açılarak numaralar genel cetvele yazılarak idareye onaylatıldıktan sonra öğrenciye ilan edilir. Bundan önce öğrenciye sınav sonuçları hakkında bilgi veren olursa sorumlu tutulur. Bu imtihanlarda hakkaniyete dikkat edilerek muallim veya mümeyyizler tarafından öğrenciye kesinlikle sertlik ve şiddet gösterilmeyecektir. Öğrencinin derecelerine göre cetvele işlenen değer değiştirilemez.⁵⁶ Taşra rüşdiyelerinde ise muallimler derse başlamadan önce 15 kadar öğrenciye önceki dersten soru sorarak verecekleri cevaplara göre numara yazar. Öğrenciye verilen numaraların dereceleri de şu şekildedir:⁵⁷

Taşra rüşdiyeleri	İstanbul rüşdiyeleri
10-9: Aliyyülalâ	10-9: Aliyyülalâ
8 : Alâ	8-7 : Alâ
7 : Karîb-i alâ	6-5 : Karîb-i alâ
6 : Vasat	4-3 : Vasat
5 : Karîb-i vasat	2-1 : Edna
4 : Zayıf	
3-2-1: Sıfır	

⁵⁴ *SNMU*, 1316/1, ss. 299-307.

⁵⁵ *SNMU*, 1316/1, s. 320.

⁵⁶ *SNMU*, 1316/1, ss. 308-309.

⁵⁷ *SNMU*, 1316/1, ss. 315-316.

Öğrencinin sınıf geçmek için bütün derslerden almak zorunda kaldığı notların ortalama miktarı her bir ders için 4, sınıf geçmek için toplam numaranın yarısı ve diploma alabilmeleri için üçte ikisini kazanmaları gerekmektedir. Yarısını veya üçte ikisini kazanmış bir öğrencinin bir fenden numarası 4'ten aşağı ise imtihanların bitiminde o fenden tekrar sınav olur. İkinci imtihanda kazanamayan ile 2 fenden aşağı numara alan sınıfta kalır. Yarısı veya üçte ikisinden 3 numara eksik alan öğrenci en zayıf aldığı dersten tekrar ikmal imtihanına izin verilir ve hak edenlere Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 155. maddesine göre diploma verilir.⁵⁸ Maârif Nizamnâmesi'nin 155. maddesinde bir mektebin tahsil süresinin bitiminde yapılan imtihan açıklanmıştır. 154. maddede belirtilen usûle göre imtihan yapılır ve başarılı olan öğrenciye diploma verilir. Mektep diplomasına sahip öğrenciler isterlerse bir üst mektebe imtihansız kabul edilir.⁵⁹

Ayrıca öğrencilere devamlarından ve güzel hareketlerinden dolayı ayda bir, dört ayda beş, senede on numara olarak bir numara verilir ve bu numaranın sınıf geçmeye etkisi yoktur. Fakat eşit olan öğrenciyi ayırt edeceği gibi ödüller dağıtılırken ayrıca bir mükâfat da verilir.

Genel imtihanların bitiminde son sınıf öğrencilerinden toplam numaraların üçte ikisini hak etmiş olanlara Nezâret'ten onaylı bir diploma verilir. Bu diplomalar aliyyülalâ, alâ, karîb-i alâ olmak üzere üç derecedir. Üçte ikinin üzerine geri kalan nottun üçte biri eklendiğinde karîb-i alâ, üçte iki eklendiğinde alâ, ondan tamamına kadar aliyyülalâ olarak sınıflandırılır. Toplamda 16 fenden sınav olan öğrencilerin diploma notlarının sayısı olarak karşılığı şu şekildedir:

107 den 125'e kadar: Karîb-i alâ

126'dan 143'e kadar: Alâ

144'den 160'a kadar: Aliyyülalâ⁶⁰

Talimâtnameden önce bu genel imtihanlar sonrasında rüşdiye öğrencileri tıbbiye ve askeriye mekteplerine gitmek isterlerse tekrar imtihanlarına gerek kalmaması için imtihan esnasında derece ve kabiliyetlerini anlamak için Mekâtib-i Askeriye ve Mekâtib-i Tıbbiye Nezâretleri'nden bir memurun istendiği durumlarda görülmüştür.⁶¹

⁵⁸ SNMU, 1316/1, ss. 309-310.

⁵⁹ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 211.

⁶⁰ SNMU, 1316/1, s. 310.

⁶¹ BOA, *MF. MKT*, 11/127, 6 Ca 1290.

3.4.2. Taşra Rüşdiyelerinde Eğitim Yönetimi

3.4.2.1. Öğretmenlerin Görev ve Sorumlulukları

Talimâtname'ye kadar Dâr-ül-maârif (sonradan idâdî olmuştur) hariç tüm rüşdiyelerin idaresinden muallim-i evvel sorumlu olmuş ve sonrasında da taşra rüşdiyeleri için bu durum devam etmiştir.⁶²

Taşra rüşdiyelerinde muallim-i evveller buldukları mektebin iç işlerini talimâtnameye uygun olarak düzenlemek ve nizama aykırı olabilecek her türlü hal ve hareketten sorumludurlar. Yine muallim-i evveller öğrencilerin terbiye ve talimlerine ve maârifte dair olan nizâmât ve emirlerin ve talimâtın gereğince uygulanmasına gayret ve özen göstereceklerdir.⁶³ 1870 tarihli Nizamnâme'de ise muallimlerin de hüsn-ü imtizaclarına muallim-i evvellerin dikkat edeceği belirtilmiştir.⁶⁴

Muallimler belirli gün ve zamanlarda mektepte bulunmaya mecburdurlar. Tatil vaktinin dışında sıra ve tebdil-i hava ve bunun gibi şeyler için memlekete gitmek isterlerse izin verilmeyecek ve maârif müdürleri vasıtasıyla Maârif Nezâreti'nden resmi izin almaksızın bir yere gidenler ise azledilecektir.

Muallim-i evvellerin öğrenciyi darp etme ve hapis uygulaması kesinlikle yasaktır. Beğenilmeyen hareketlerde bulunan öğrenciyi azarlamaya hak ve yetkileri vardır. Fakat birkaç defa azarlanmaya rağmen uslanmayan ve mektepten ihracını gerektiren bir suç işleyen öğrenciyi maârif müdürüne yazılı olarak sorup mektepten uzaklaştıracak ve cevap gelinceye kadar da öğrenciyi geçici olarak mektebe kabul etmeyecektir.⁶⁵ Daha önceki nizamnâmede de üç defa azarlanmaya rağmen uslanmayan ve büyük bir kabahati olan öğrenci okuldan uzaklaştırılacaktır.⁶⁶

Muallim-i evvellerin öğrenciye güzel muamele etmeleri ve azarlama lüzumunda bunu da uygun bir dille yapmaları gerekmektedir.

Teneffüs sırasında da öğrencilerin arasında hilaf çıkmamasına dikkat edecek şayet ehemmiyetsiz bir çekişme meydana gelirse tarafları uyaracak ve aralarını ıslaha çalışacaktır.⁶⁷ 1870'e göre ise ıslah mümkün olmazsa icabına bakılmak üzere Maârif Nezâreti'ne bildirilecektir.⁶⁸

⁶² *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 249; *SNMU*, 1316/1, ss. 311-312.

⁶³ *SNMU*, 1316/1, s. 312.

⁶⁴ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 249.

⁶⁵ *SNMU*, 1316/1, s. 312.

⁶⁶ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 249.

⁶⁷ *SNMU*, 1316/1, s. 313.

⁶⁸ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 250.

Muallim-i evveller, muallimlerin nasıl ders verdiğini ve öğrencinin ders esnasında ne tavır ve harekette bulduklarına nezâret edecektir. Ayrıca muallim-i evveller diğer muallimlerin görevlerinde bir kusurunu görüp gerekli ihtarları yapmasına rağmen bir tesir görülmezse durumu yazılı olarak maârif müdürüne, maârif müdürünün bulunmadığı yerlerde doğrudan doğruya Nezâret'e veya mahalli hükümete arz edeceklerdir.

Taşra rüşdiye mekteplerinde 4 defter bulunur. Bunlar demirbaş defteri, esami defteri, devam defteri ve masarif-i müteferrika defteridir.

Demirbaş defterine okulda bulunan kitaplar, alet, edevat, mefruşat ve çeşitli eşyaların yani demirbaş eşyaları kaydedilir. Bunların kaydı müfredatta olduğu gibi yapılır ve altı muallim-i evveller ve diğer muallimler tarafından imzalanır.

Esami defterine ise genellikle öğrencinin, peder ve velilerinin isim ve şöhretleri ve sakin oldukları mahal ve mektebe giriş tarihleriyle her sene tahsil dereceleri, zaman ve çıkış suretleri kaydedilir.

Devam defteri, muallimlerin ve öğrencilerin devam ve devamsızlıkların işlendiği defterdir.⁶⁹ 1870'e göre ise devam defterine muallimler her ay verecekleri jurnalleri ve imtihan sonuçlarını ve talebelerin durumlarını yazacaklardır.⁷⁰

Masarif-i müteferrika defterine ise mektebin çeşitli giderleri kaydedilmektedir. Bu defterlerle birlikte resmi makamlardan gelen emirler ile yazılan resmi evrakların suretleri ve imtihan cetvelleri saklanır ve seleften halefe devir teslimi yapılır.

Muallim-i evveller buldukları mekteplerin masarif-i müteferrikalarını düzenleyecek ve tahsis edilmiş meblağ her ay nerelere ve ne şekilde sarf edilmişse düzenli olarak bir deftere kayd edecek ve diğer muallimlere de tasdik ettirecektir. Gereksiz masraf yapılmayacak ve tahsis fazlası biriktirilerek öğretim kadrosunun onayıyla mektebin noksanlarına harcanacak ve her sene sonunda onaylı bu defterin bir nüshası maârif müdüriyetine gönderilecektir.⁷¹ 1870'e göre ise masarif-i müteferrikası muallim-i evveller tarafından düzenlenecek ve ayrıntısı 40 kuruş ve toplamı dahi aylık 100 kuruşu geçmeyecek ve 40 kuruşu geçen masraflar için yazı ile Nezâret'ten izin istenecektir.⁷²

⁶⁹ SNMU, 1316/1, ss. 313-314.

⁷⁰ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 250.

⁷¹ SNMU, 1316/1, s. 314.

⁷² *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 250.

Taşrada bulunan mekâtib-i rüşdiye muallimleri her üç ayda bir kere yani kanûn-ı evvel, mart ve haziran başlangıçlarında muallimler, öğrenci ve hademenin görevlerini yerine getirip getirmediğini ve mektepte olan önemli olayları her sınıfta bulunan öğrenci adediyle birlikte maârif müdürlerine bildirecek ve maârif müdürü olmayan yerlerde doğrudan Nezâret'e göndereceklerdir. Burada her sınıfta bulunan öğrenci adedi ifadesi yer alırken⁷³ 1870'te devam jurnalleriyle beraber gönderileceği belirtilmiştir. Dersaâdet'te devam jurnalleri ayda bir taşra da 3 ayda bir gönderilmektedir ve her sınıfın dersleri jurnallerin üstünde olacaktır.⁷⁴

Her üç ayda bir gönderilecek hülâsa defterleriyle senede bir defa imtihan-ı umûmiyi takiben takdim edilecek imtihan cetvellerinin mahallî hükümetçe tasdik edilecek ve imtihan cetvellerinin altında mümeyyiz ve muallimlerin mührü ve üstünde derslerin çeşidi bulunacaktır.

Muallim-i evvel, sâni ve sâlisler mektebin açılışından kapanacağı vakte kadar mektepte bulunmak zorundadırlar. Muallimlerden biri bir sebepten dolayı mektebe gelemeyecek olursa durum muallim-i evvele bildirilecek ve o muallimin mektebe gelmesine engel olan özrün gerçek olup olmadığı ve kabul edilip edilmeyeceği muallim-i evvel tarafından incelenecek ve duruma göre muamelesi yapılacaktır.

Muallimler derse başlamadan evvel eksik öğrencileri tespit etmek üzere isim defterini okuyacak ve bulunmayanları işaret edeceklerdir. Muallimler yine derse başlamadan önce daima rastgele 15 kadar öğrenciye önceki dersten soru soracak ve verecekleri cevaplara göre numara yazacaktır. Numaraların dereceleri şöyledir:

10-9: Aliyyülâlâ

8 : Alâ

7 : Karîb-i Alâ

6 : Vasat

5 : Karîb-i Vasat

4 : Zayıf

3-2-1: Sıfır⁷⁵

Bu derecelendirme 1870'te alâ (iyi), evsat(orta) ve edna (kötü)dür.⁷⁶ 1873 yılında bazı rüşdiyelerde hala imtihan sonuçları yarı numara olan 45 üzerinden değerlendirildiği

⁷³ *SNMU*, 1316/1, ss. 314-315.

⁷⁴ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 251.

⁷⁵ *SNMU*, 1316/1, ss. 315-316.

tespit edilmiştir. Bunlar üzerine 45 yerine her fennin son numarasının 10 numara olduğu buralara bildirilmiştir.⁷⁷

Muallimler, özel cetvelde gösterilen dersler ve risâleler dışında hiçbir kitap ve fen öğretimi yapmayacaklar ve yaptıkları takdirde şiddetle sorumlu olup azil edileceklerdir.

Muallimler ders esnasında öğrencinin hareketlerine nezâret edecek ve dersi ihlal edecek derecede bir kabahati bulunan öğrenciyi yalnız o dersten uzaklaştıracak ve durumu jurnale işaretleyecektir. Dersi ihlal etmeyecek şekilde uygunsuz harekette bulunan öğrenciye sadece tembihte bulunacak ve bu da jurnale işaretlenecektir.

Muallim-i evveller kuvvetli bir özre sebep mektepte bulunmadıkları zaman yerine muallim-i sâniler vekâlet edecektir. Yine muallim-i evveller kuvvetli bir özür sebebiyle bir süre mektebe gelmeyecek olursa muallim-i sâniler tarafından durum maârif müdürüne bildirilecek ve yokluğunun sebepleri ve süresine göre gerektiği takdirde kendi maaşından alınmak üzere yarı maaşla bir vekil tayin edilecektir.

Bütün rüşdiye mektepleri görevlileri yani muallim, memur ve hademesi öğrencinin mektebe giriş ve çıkışlarında kendileri ve başkaları için bir şey talep ve kabul etmeyeceklerdir. Ayrıca aslî görevlerini ve haysiyetlerini ihlal edecek işlerle meşgul olmayacaklar ve hükümet ve ahali işlerine asla karışmayacaklardır. Aykırı harekette bulunanlar şiddetle sorumlu olacaklar ve şayet tekrar ederlerse azledileceklerdir.

Rüşdiye mektepleri muallimleri mektepler için gerekli şeyleri birinci derecede mercileri olan maârif müdürlerine ulaştıracak ve müdürler de icabını resmen Nezâret'e bildireceklerdir.

Rüşdiye muallimlerinin görevlerinden biri de tatil günlerinde usûl olduğu üzere sıbyan mekteplerinin teftiş etmek ve gerekli tembihlerde bulunmaktır. Gördüklerini ve görüşlerini de merkeze bildirmeleri gerekmektedir.⁷⁸

Rüşdiye muallimlerinin sadece okul değil okul dışında da görevleri çıkmaktadır. Örneğin Osmanlı lisanın ıslahı için de rüşdiye mektebi muallimlerinden hizmet beklenmiştir. Bunun için Anadolu'nun bazı mahallerinde kullanılan ve diğer taraflarca bilinmeyen kelimelerin neşrinde bulunan faydalardan mektep muallimleri tarafından

⁷⁶ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 251.

⁷⁷ BOA, *MF. MKT*, 14/108, 7 L 1290.

⁷⁸ BOA, *MF. MKT*, 3/34, 23 Ca 1289.

birer cetvele kayd ve zabtıyla gönderilmesi Bâb-ı Âlî tarafından Maârif Nezâreti'ne bildirilmiştir.

Nezâret'e gelen tezkerede Osmanlı lisanın aslı olan Türkçe'ye mensup ekser kelimeler umûmî olarak bilinmediğinden bunların bazılarının yerine Arabî veya Farisî'den kelimeler alınmış ve bunların manalarını ifade için ibareler bulmakta zorluk yaşanmıştır. Bu nedenle malum olan vilâyetler rüşdiye ve idâdiye muallim ve memurlarınca diğer taraflarca bilinmeyen ve Arabî ve Farisî'den karşılığı bulunmayan Türkçe kelimelerin neşr edilmek üzere alfabe sırasıyla düzenlenip yazılarak Nezâret'e gönderilmesi Maârif müdürlerinden istenmiştir. Fakat talimât vs. ayrıca bir tebligatta bulunulmamıştır. Bu isteğin üzerinden iki ay geçmesine rağmen bir cevap gelmemiş ve mahallerinden icra olabilecek bir şey olmadığı düşünülerek çoklukla önem verilmemiş ve dikkat edilmemiştir.⁷⁹

Yine rüşdiye muallimleri öğrenci dışında da eğitim işleriyle uğraşmaktadır. Nahiye merkezlerinde birer mekteb-i ibtidâî açılmasına karar verilmiş fakat mektep ve muallim bulunması sorunu ortaya çıkmıştır. Sıbyan mektepleri gibi bu mekteplerin binası da halkın desteğiyle yapılmasına karar verilmiştir. Fakat yeni açılan mekteplerde hocaların yeni usûle vakıf olmaları gerekmektedir. Hemen 60-70 hoca bulmak mümkün olmadığından bu mektepler açılrsa da bir süre sonra kapanacaktır. Nahiye muallimlerine Maârif bütçesinden 100 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Bunun için talip bulmak kolay olacaktır. Daha önce Sivas vilâyetinde köylerde ibtidâî mektep açılmış ve yeni usûlü bilen hoca bulunamamıştır.

Çözüm olarak da her köyün imamı kaza merkezlerine gönderilerek rüşdiye mektebi muallimleri aracılığıyla 40-50 gün yeni usûl üzerine okutturulmuş ve hesap da talim ettirilmiştir. Yapılan imtihan sonucunda ehliyetleri ortaya çıkanlara şahadetname verilmiştir. Böylece köydeki çocuklar 2-3 ay içinde okuma yazma öğrenince halka da gayret gelmiştir. Nahiyelere muallim yetiştirmek, köy hocalarını veya okuryazar kimselerden gösterildiği yolda rüşdiye muallimlerine talim ettirmekle mümkün olacağından gereğinin uygulanması istenmiştir.⁸⁰ Maârif Nezâreti de vilâyet merkezlerinde açılan Dâr-ül-muallimînlerden yetişecek öğrencilerin mekteplere gönderilmekle beraber öğretim vazifesiyle yükümlü olan köy imamlarının kaza ve liva

⁷⁹ BOA, *Y. MTV*, 106/25, 6 R 1312.

⁸⁰ BOA, *DH. MKT*, 2083/63, 9 S 1315.

merkezlerindeki rüşdiye mekteplerinde yeni usûl öğreneceklerini Maârif müdürlüklerine bildirmiştir.⁸¹

3.4.2.2. Kapıcının Görev ve Sorumlulukları

Bevvâblar görevleri gereği sürekli mektepte bulunurlar. Öğrenciler okuldan çıktıktan sonra mektebi süpürüp dershanelerin temizliğini yaparlar. Ayrıca kapı önünde durup muallim-i evvel izin vermedikçe hiçbir öğrenciyi mektepten dışarıya bırakmazlar.⁸² 1870'te ise bunlara ilaveten bevvâblar vaktinden evvel mektebi açıp önemli bir sebep olmadıkça öğrenciyi içeriye almaz ve belirlenen zamanı da geçirmezler.⁸³

Öğrencilerin ayakkabılarını ve çeşitli eşyalarını saklayacak ve bunlardan zayi olan olursa durumdan sorumlu olacaktır.⁸⁴ 1870'te ise saklama işinin marka verilerek yapılacağı belirtilmiştir.⁸⁵

3.4.2.3. Öğrencilerin Görev ve Sorumlulukları

Bu mekteplere başlangıçta Müslüman öğrenciler alınmaktaydı. 1867 (H. 1283)'den sonra ise Avrupalı devletlere karşı Osmanlı tebaasının eğitim alanında eşit olduğunu göstermek için Hıristiyan ahaliden de öğrenci alınması prensibi getirilmiştir. Bu öğrencilerin rüşdiyelere girebilmeleri için Türkçe imtihanından geçmeleri gerekiyordu.⁸⁶ Fakat 1876 (H. 1293)'da rüşdiye mekteplerine gayrimüslim alınmasından vazgeçilmesi vilâyetlere tamimem bildirilmiştir.⁸⁷ Yine taşra rüşdiye mekteplerine gayrimüslim çocukların alınması için başvurular devam etmiş. Bunun üzerine bütün rüşdiye mektepleri muallimlerine İslam akaidiyle ilgili dersler hariç olmak üzere gayrimüslim çocuklarının da kabul edilmesi Maârif Nezâreti'nce bildirilmiştir.⁸⁸

Rüşdiye mekteplerine alınacak öğrenci Maârif Nizamnâmesinin 14. ve 154. maddelerine göre kabul edilecektir. Bu maddelere göre sıbyan mektebinin tahsil

⁸¹ BOA, DH. TMIK. S, 11/66, 10 S 131.5

⁸² SNMU, 1316/1, s. 322.

⁸³ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 255.

⁸⁴ SNMU, 1316/1, s. 323.

⁸⁵ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 256.

⁸⁶ Kodaman, Age., s. 93; Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008, s. 2.

⁸⁷ BOA, MF.MKT, 39/107, 19 C 1293.

⁸⁸ BOA, MF.MKT, 62/125, 27 Ca 1296.

süresinin tamamlayarak köy veya mahalle ihtiyar meclisi huzurunda bitirme imtihanını vererek diploma alan öğrenci imtihansız rüşdiye mektebine kabul edilmektedir. Ayrıca aşı şahadetnamesi olmayan veya çiçek hastalığı geçirmemiş olan öğrenci sıbyan mektebine alınmadığı gibi rüşdiye mekteplerine de alınmayacaktır.⁸⁹

Öğrenciler rüşdiye mekteplerindeki deftere isimlerinin kaydedilmesinden itibaren rüşdiye mekteplerinin kurallarının belirlendiği talimâtnameye tabidirler. Öğrenciler gerek mektep içinde gerekse dışında birbirleriyle iyi geçinecekler ve birbirlerine adaba ve usûle aykırı harekette bulunmayacaklardır. Bunlar birbirine eşit olsa da iyi hallerinden ve yeteneklerinden dolayı diğerlerinden üstün olabilir. Öğrenciler tatil günlerinden başka her gün okula devam edeceklerdir.

Rüşdiye mektepleri genellikle yaz günleri sabahleyin buldukları yerin durumuna göre uygun bir saatte açılacak ve sonra derse başlanacaktır. Yine buna uygun saatte öğrenci mektepten salıverilecektir. Kış günleri de bu usûl üzerine uygulama yapılacaktır. Mektebin açılışından dersler başlayıncaya kadar geçen sürede öğrenci derslerini müzakere edecektir.⁹⁰ 1870'e göre ise yaz günleri sabah iki buçukta okul açılacak ve 3'de derslere başlanacaktır. 9'da ise öğrenciler bırakılacaktır. Kışın ise üç buçukta açılıp 4'de ders başlayacak ve öğrenciler 10'da bırakılacaktır. Mektep açılıp dersler başlayıncaya kadar geçen yarım saatte öğrenciler derslerini müzakere edeceklerdir.⁹¹

Muallimler, dershanelere girdiklerinde öğrenciler ayağa kalkıp selam bekleyeceklerdir. Öğle ve vakit müsaid olursa ikindi namazı mektepte kılınacaktır. Öğrenci kuvvetli bir sebepten dolayı mektebe gelemese peder ve velisinden bir tezkire getirecek ya da peder ve velisi mektebe gelerek bizzat mazereti belirtecektir. Bir öğrencinin mektebe gelmemesine sebep olan meşru özrü üç ayı geçerse ve öğrenci mektebe tekrar gelirse sınıfı geçemeyecektir.

Yine öğrencilerden biri özürsüz olarak mektebe devam etmezse durumu velisine sorulur ve velisinin izni olmadan mektebe gelmemiş olduğu açığa çıkarsa talimâta göre cezalandırılır.

Öğrenci tatil günleri dışında belirtilen zamanlarda mektepte bulunmak zorunda olduğundan devamsızlık yapıp bir ayda 5-6 ders kaçırmışsa ilk önce muallim-i evvel

⁸⁹ *SNMU*, 1316/1, s. 322; *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 186, 210, 211.

⁹⁰ *SNMU*, 1316/1, s. 316-319.

⁹¹ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 252.

tarafından gerekli tembihler yapılır. Fakat durum tekrar ederse peder veya velisine haber verilir ve yine sonuç alınmazsa cezalandırılır.

Öğrenciler okula uygun kıyafette geleceklerdir. Mektebe gelirken çakı, bıçak, şiş ve bunun gibi aletler ve kıymetli eşyalar kesinlikle getirmeyeceklerdir. Yanlarında bunları bulunduran olursa cezalandırılacaktır. 15 Nisan 1857 (H. 20 Ş 1273) tarihli Maârif Nezâreti'nin Vazifelerine Dair Mevad'da rüşdiye ve funûn mekteplerinde okuyacak öğrencilerin, Müslim veya gayrimüslim olsun hepsinin elbisesinin Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye mekteplerinde olduğu gibi tek tarzda olacağı belirtilmiştir.⁹²

Öğrencilerden hiçbiri tatil olmadan mektepten gitmeyecektir. Önemli bir sebepten dolayı gitmesi gerekirse muallim-i evvelden izin almaya mecburdur. Yine öğrencinin kuvvetli bir sebebi olmadan dersten çıkması ve mektepte sigara içmesi kesinlikle yasaktır. Ayrıca öğrencinin izinsiz mektepten çıkması yasak olduğundan bevâb (kapıcı) bu durumda öğrenciye izin verirse sorumlu olacaktır.

Bütün öğrenciler derste gayet saygılı oturarak derse dikkat edecek ve muallim tarafından hangisine soru sorulursa sadece o öğrenci cevap verecek ve diğerleri kendilerine bir soru sorulmadıkça bir şey söylemeyecektir. Öğrencilerden birinin dersinde bir sıkıntısı olursa dersin bitiminde yazılı veya sözlü olarak muallimine başvurabilecektir.

Derste öğrencilerden hiçbiri muallimi hakkında kötü bir söz söylemeyecek veya küçük düşürücü bir harekette bulunmayacaktır. Şayet bu şekilde davranan olursa şiddetli şekilde cezalandırılacaktır. Öğrenciler yine kendi derslerini bırakıp başka bir dersi dinlemeyeceklerdir.

Öğrenci; mektep binasına, aletlere, ek binalara hasar verdiği takdirde velisine hasar tazmin ettirilip gerekirse kendisine ceza da verilecektir. Öğrencilerden biri diğerine zarar verirse o kişi mukabele etmeyecek ve muallim-i evvele şikâyetle bulunacaktır.⁹³

3.4.2.4. İmtihanlar

Rüşdiye derslerinden öğrenci her sene Maârif Nizamnâmesi'nin 154. maddesine göre imtihan edilerek başarılı olanlar sınıf geçecektir. Sınıfta başarılı olan öğrencilere teşvik amacıyla mükâfat verilecektir. İmtihanda başarılı olamayan öğrenci o sınıfta

⁹² Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim*, M.E.B Basımevi, Ankara 1945, ss. 46-47.

⁹³ *SNMU*, 1316/1, ss. 319-322.

kalacak ve birinci sınıfta 3, diğer sınıflarda 2 sene kalan öğrenci mektepten ihraç edilecektir.⁹⁴ 1870'e göre ise bir sınıfta 2 sene kalan öğrenci ihraç edilecektir.⁹⁵ Maârif Nizamnâmesi'nin 154. maddesinde sınıf geçme imtihanları açıklanmıştır. Rüşdiyelerle ilgili kısmına göre rüşdiye ve idâdiye mektepleri sınavları, sultânîye mekteplerinin muallim-i evvellerinden birer kişi ile memleketin maârif ehlinde uygun kişiler huzurunda icra edilecektir. İdâdiye ve sultânîye mektepleri olmayan yerlerde kendi hocalarının ve memleketin maârif erbâblarının huzurunda yapılacaktır.⁹⁶

Rüşdiye mektebi programındaki dersler tamamlandıktan sonra Maârif Nizamnâmesi'nin 155. maddesine göre imtihanlar yapılır. Başarılı öğrencilere basılmış, muallim ve mümeyyizlerden başka mahalli hükümet tarafından tasdik edilmiş şahadetnameler (diploma) verilir.⁹⁷ 1870'de ise rüşdiyeler 4 senedir.⁹⁸ Maârif Nizamnâmesi'nin 155. maddesinde bir mektebin tahsil süresinin bitiminde yapılan imtihan açıklanmıştır. 154. maddedeki usûle göre imtihan yapılır ve başarılı olan öğrenciye diploma verilir. Mektep diplomasına sahip öğrenciler isterlerse bir üst mektebe imtihansız kabul edilir.⁹⁹

3.4.2.5. Ödüller ve Cezalar

Öğrencilerden biri bir ay boyunca devamlı olarak dersini gereği gibi yaparsa ve iyi hareketlerde bulunursa liyakatine göre birinci derecede olur. Üç ay devamlı olarak birinci mevkiye bulunan öğrenciye muallim-i evvel birer kıta tahsin-name verir.

Yine 6 ay bir öğrenci aynı güzel hareketlerine devam edip dersini de güzel okursa kendisine tahsin-name verildiği gibi sınıfın en birinci mevkiye oturtulup durumu muallimi tarafından sınıfı öğrencilerine belirtilir. Adı da dersanelerde asılı olan özel levhalara celi yazı ile yazılacaktır.

Rüşdiye mekteplerinde ceza durumları anlatılmadan belirtilmelidir ki darb vb. bedenle ilgili eziyetler kesinlikle yasaklanmıştır.¹⁰⁰ 1870'te ise tokat, şamar ve falaka gibi bedenle ilgili eziyetler yazılarak durum daha da açıklanmıştır.¹⁰¹ Bu tarihte

⁹⁴ *SNMU*, 1316/1, ss. 319-320.

⁹⁵ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 253.

⁹⁶ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, ss. 210-211.

⁹⁷ *SNMU*, 1316/1, s. 319.

⁹⁸ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 254.

⁹⁹ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 211.

¹⁰⁰ *SNMU*, 1316/1, ss. 323-324.

¹⁰¹ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 256.

yasaklanmasına rağmen bazı rüşdiyelerde falaka ve kurbaç kullanılmaya devam edildiği haber alınmış ve bunların kaldırılmasına karar verilmiştir.¹⁰²

Bu tarihten 10 sene önce yani 1860 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiye tarafından hazırlanan “Rüşdiye Mektepleri Muallimlerinin Harekât-ı Lâzımelerini Mübeyyin” isimli talimât-nâmede tabana vurmak suretiyle değnek cezası görülmüştür. Bu talimât-nâmede herhangi bir değnek kullanılması istenmeyerek kullanılacak değneğin özellikleri belirtilmiştir. Şeriat hükümlerine göre baştan geriye vurmamak şartıyla 4 karış boyunda, budakları kesilmiş incerek fındık çubuğu kullanılması istenmiştir.¹⁰³

Dersini gereği gibi yapmayan ya da haftada bir defa mektebi terk eden öğrenciye muallimi tenbih ve nasihatta bulunup ceza olarak sınıf arkadaşlarının teneffüs ettiği zamanda dersine çalıştıracaktır. Bir öğrenci bir hafta dersine çalışmazsa bulunduğu sınıfın ceza mevkine oturtulup bir hafta süreyle teneffüs zamanlarında ceza olarak dersiyse meşgul olur.

Bir ay devamlı olarak dersine çalışmayan veya haftada iki üç defa mektebe gelmeyen öğrencinin durumu muallimi tarafından velisiyle görüşülür ve devamsızlığının önemli bir özrü olmadığı anlaşılırsa o öğrenci gelmediği gün kadar teneffüs vakitlerinde dersine çalışacak ve adı ceza tahtasına yazılarak bir hafta durdurulacaktır. Üç ay özürsüz olarak mektebe devam etmeyen öğrenci ise ihraç edilecektir.

Bir öğrenci arkadaşına sözlü ya da fiili olarak saldırıda bulunursa veya eşyasına hasar verirse tahsin-nâmesi var ise o alınır. Şayet yoksa muallimi tarafından açık olarak azarlanır ve zarar verdiği eşya da kendisine tazmin ettirilir. Cinayet veya büyük bir kabahat işleyenler ise mektepten uzaklaştırılarak mahalli hükümete ve maârif müdüriyetine durum beyan edilir.

Rüşdiye mektepleri görevlilerinden yani muallimler ve hademedden biri görevini zamanında yapmakta tembellik ederse muallim-i evvel gerekli ihtarlar bulunur. Önemli bir özrü olmaksızın görevini yerine getirmekte kusurda bulunan muallim ve hademeye ilk önce muallim-i evveller yine gerekli ihtarları yapar ve şayet bir yararı görülmezse durum yazılı olarak maârif müdüriyetine ve maârif müdüriyeti de Maârif Nezâreti'ne bildirerek gerekli tedbirler arz edilir.

¹⁰² BOA, *MF. MKT*, 72/42, 9 M 1299.

¹⁰³ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Birinci Kitap, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara 1930, ss. 106-108.

Kuvvetli bir özü olmayarak eğitim hizmetini yerine getirmeyen muallimler hakkında Maârif Nizamnâmesi'nin 186. maddesi gereğince uygulama yapılır.¹⁰⁴ Bu maddeye göre kuvvetli bir özü olmaksızın görevini yerine getirmeyen bir muallimin maaşından çalışmadığı günler kadar yevmiyesi kesilecek ve bir ay içinde 10 gün görevinde hazır bulunmazsa kendilerine ihtar verilerek memuriyetten ihraç edilirler.¹⁰⁵

3.4.2.6. Tatiller

Rüşdiye mekteplerinde umûmi tatil zamanı Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 25. maddesi gereğince belirlenmiştir. Buna göre umûmi tatil ağustosun başlangıcından üçüncü haftası sonuna 22 gündür. Temmuzun başlangıcında dersler tatil edilir ve 15 gün imtihana mahsûs olur ve imtihan bitiminde mektep kapanır. Ayrıca ramazanın üçüncü haftası sonundan şevvâlin birinci haftası sonuna kadar 15 gün ve kurban bayramı için bir hafta tatil olunur. Cuma tatili ve kandil günleri, padişahın cülusu ve doğum günü gibi özel günler dışında tatil kesinlikle yasaktır.¹⁰⁶

Fakat bu tarihlerin bazı istisnaları da rastlanmaktadır. Bağdat, Musul ve Zebid kasabaları sıcak memleketlerden olduklarından Ağustos ayında sıcak çok şiddetli olduğundan imtihan ve tatil süreleri değiştirilmiştir. Buna göre imtihan, haziran 15'ten sonuna kadar icra edilecek ve bundan sonra 15 ağustosa kadar bir buçuk ay tatil edilecektir.¹⁰⁷

3.5. ÖĞRETMENLERİN YETİŞTİRİLMESİ

Rüşdiye mekteplerinin açılması üzerine bunların öğretmen ihtiyacı da açığa çıkmıştır. Bu öğretmenleri yetiştirmek için bir Dâr-ül-muallimîn açılmasına karar verilmiştir. Mektep için Sultan Mehmed civarında (Fatih'te) Mekkizade merhumun kabri bitişiğinde bir bina inşâ edilmiş ve 150 kuruş maaşla bir bevvap tayin edilmiştir. Ayrıca mektebin tefrişi için bir büyük ve iki küçük mangal, bir leğen ile ibrik, bir güğüm teması, bir musluklu güğüm, bir maşrapa ve 3.000 kıyye kömür verilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ *SNMU*, 1316/1, ss. 324-325.

¹⁰⁵ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 216.

¹⁰⁶ *SNMU*, 1316/1, ss. 316-317.

¹⁰⁷ BOA, *MF. MKT*, 11/29, 15 R 1290.

¹⁰⁸ BOA, *İ. DH*, 162/8438, 29 Z 1263; kıyye: okka, dört yüz dirhem.

16 Mart 1848 yılında da mektebin resmi açılışı yapılmış ve 14 Ağustos 1850 (5 Şevvâl 1266)'de Ahmed Cevdet Paşa müdürlüğe getirilmiştir.¹⁰⁹ 1851 (H. 1267)'de ise müdürü Cevdet Paşa tarafından bir nizamnâme hazırlanmış ve öğretim süresi 3 yıl olmuştur. Ayrıca öğrenci sayısı 20'ye düşürülmüştür. Öğrenci sayısının 30'dan 20'ye indirilmesinin sebebi talebenin senenin yarısını erzak toplamak için taşrada geçirdiğinden öğrendiklerini de unutmaları olarak gösterilmiştir. Böylece maaşlarına gerekli zamlar yapılan öğrenci tüm zamanını okulda geçirecektir.¹¹⁰ Fakat rüşdiye mekteplerinden çıkan öğrenciler genelde kalemlere memur olduklarından, bu mektebin öğrenci kaynağını medreseler sağlıyordu.¹¹¹

Dâr-ül-muallimîn öğrencileri, taşralarda açılmaya başlanan rüşdiyelere hariçten hoca alınarak kendilerinin açıkta kaldıklarını belirten toplu bir dilekçe vermişlerdir.¹¹² Dilekçeyle ilgili yapılan görüşmelerden yeni bir hocalığa ilk olarak Dâr-ül-muallimîn talebesi atanacağı Nizamnâme gereği olduğu belirtilmiş fakat Erzurum ve İzmit mekteplerine hoca tayin edilmesi gerekmiştir. Fakat bu sırada Dâr-ül-muallimîn talebeleri arasında muallimliğe elverişli kişi bulunmadığından zaruretten dolayı hariçten tayin yapıldığı belirtilmiştir. Rüşdiye mektepleri de ülke genelinde açılmaya devam ettiğinden Dâr-ül-muallimîn'den hoca yetişinceye kadar mektep hocalıklarına ilk önce Dâr-ül-muallimîn öğrencilerinden muvazzaf olanlar, yoksa mülâzımlar, mülâzımlardan da ehli yoksa hariçten münasiplerinin tayin olunması fıkrasında Dâr-ül-muallimîn Nizamnâmesi'ne geçici olarak ek ve ilavesi uygun bulunmuştur.¹¹³

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre âli mekteplerden olarak büyük bir Dâr-ül-muallimîn açılacak ve üç şubeye ayrılacaktır. Her şubede de edebiyat ve ulûm olmak üzere iki sınıfa ayrılacaktır. İlk şube rüşdiye, ikinci şube idâdî, üçüncü şube ise sultânî muallimleri yetiştirecekti. Rüşdiye şubesi İslam ve Gayrimüslim rüşdiye mekteplerine muallim yetiştirmek için de iki daireye ayrılmıştır. Tahsil süresi 3 yıl olup dersleri de şu şekildedir:

Edebiyat Sınıfı:

Türkçe kitâbet ve inşâ

¹⁰⁹ Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, T.T.K. Yay., Ankara 2007, s. 4-5; Kodaman, Age., s. 145.

¹¹⁰ BOA, *İ. MVL*, 211/6894, 28 B 1267.

¹¹¹ Öztürk, Age., s. 6.

¹¹² BOA, *A. MKT. NZD*, 9 C 1277.

¹¹³ BOA, *A. MKT. MVL*, 125/74, 24 Ş 1277.

Tertib-i cedid üzere tadrîse iktidar kesb edilecek şekilde Arabî ve Farisî

Her cemaatin kendi lisanı

Tarih-i umûmî her milletin kendi lisanı üzere tadrîs edilecektir

Ulûm Sınıfı:

Tersim-i hutut

Hesab

Defter tutmak usûlü her cemaatin kendi lisanı üzere tadrîs kılınacaktır

Hendese

Mesaha

Cebir

Bu şubede olan öğrenciler 80 kuruş maaş alacaktır. Dâr-ül-muallimîn'in tüm şubeleri için 100 muvazzaf talebe olacak ve bunun 40'ı rüşdiye şubesine ayrılacaktır.¹¹⁴

12 Mart 1874 (H. 23 M 1291)'te resmi ilanla açılmak istenen idâdî mekteplerine muallim yetiştirmek için Dâr-ül-muallimîn-i Rüşdiye'ye bir idâdî şubesi eklenmiştir. Böylece Dâr-ül-muallimîn; sıbyan, rüşdiye ve idâdî olmak üzere 3 kısımdan oluşmuştur.¹¹⁵

İbtidâî muallimi ihtiyacını gidermek için vilâyetlerde Dâr-ül-muallimîn-i İbtidâî mektepleri açılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra vilâyetlerde Dâr-ül-muallimîn-i Rüşdiyeler açılmaya başlanmıştır. Ancak bu mektepler Ankara, Konya, Diyarbakir ve Üsküp vilâyetlerinde açılabilmiştir. Tedrisat-ı İbtidâîye-i Kanûn-ı Muvakkate ile bu okullarda fonksiyonunu yitirmiş ve Dâr-ül-muallimîn-i İbtidâî mektepleri haline getirilmesi gerekmiştir.¹¹⁶

Kız rüşdiyeleri de açıldığından bunlar için öğretmen yetiştirmek gerekiyordu. 1869 Nizamnâmesi, Dâr-ül-muallimât'la ilgili durumları da belirlemiştir. Kız sıbyan ve rüşdiye mekteplerine muallime yetiştirmek için Dersaâdet'te bir Dâr-ül-muallimât açılacaktır. Bu mektebin sıbyan ve rüşdiye olarak iki şubesi olacak ve her şube de İslam ve gayrimüslim rüşdiye mekteplerine muallimeler yetiştirmek üzere iki daireye ayrılacaktır. Sıbyan şubesi öğretim süresi iki ve rüşdiye şubesi öğretim süresi üç yıl olacaktır. Rüşdiye şubesi dersleri şu şekildedir:

¹¹⁴ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, ss. 194-195.

¹¹⁵ Mahmud Cevad, *Age*, s. 115.

¹¹⁶ Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)*, M.E.B Basımevi., Ankara 1948, s. 401.

Mebadi-i ulûm-i diniye, Kavâid-i Lisan-ı Osmanî ve inşâ, Arabî ve Farisî, her cemaatin kendi lisanı, ilm-i ahlâk, tedbir-i menzil, tarih ve coğrafya, mebadi-i ulûm-ı riyaziye ve tabiiye, resim, musiki, enva-ı ameliyat-ı hıyatiye

Dâr-ül-muallimât'ın muvazzaf öğrencisi 50 kişi olacaktır.¹¹⁷ Bunun için bina olarak Sultanahmed'de Yerebatan civarında ahşap bir konak kiralanmıştır. 8 Şubat 1870'de başvuran adaylar için sınav yapılmış ve 26 Nisan 1870'te Maârif Nâzırı Saffet Paşa tarafından açılış yapılmıştır. II. Abdülhamid devrinde Dâr-ül-muallimât için yeni gelişmeler olmuş ve bu mektep için 1892 yılında hazırlık okulu niteliğinde altı yıllık bir ihtiyat kısmı açılmıştır. Bu kısım derece açısından kız rüşdiyeleri seviyesindeydi. 1910-1911 öğretim yılına gelindiğinde yatılı Dâr-ül-muallimât açılmış ve gündüzlü mektep kapatılmıştır. 1914-1915'te ise mektep kısm-ı ibtidâî, Dâr-ül-muallimât-ı ibtidâî, ana muallime mektebi ve ana mektebi olmak üzere dört kısımdan meydana gelmektedir.¹¹⁸

Osmanlı Devleti'nin büyük coğrafyası düşünüldüğünde Dâr-ül-muallimîn, Dâr-ül-muallimât mezunu muallimlerle öğretmen ihtiyacı karşılanamamıştır. Bu nedenle ve eğitim konusunda genel kanı herkesin muallimlik yapabileceği şeklindeydi. Bu durumda öğretmenliğin saygın ve iyi kazançlı bir meslek olmasının uzunca süre önüne geçmiştir. Böylece başka işi bulunan memur ve görevliler, rüşdiyelerde öğretmenlik yapabilmekte, birkaç okulda aynı zamanda görev almaktadırlar. Bunlara seyyar muallim de denilmektedir.¹¹⁹

3.6. RÜŞDİYE ÇALIŞANLARININ MAAŞLARI

İlk rüşdiye olarak kabul ettiğimiz Mekteb-i Maârif-i Adlî lahiyasında çalışanların alacağı maaşlar da tek tek açıklanmıştır. Buna göre okul müdürü 4.000 kuruş, Arapça ve Farsça hocaları ve sülüs, dîvânî, rik'a, siyâkat ve iyi yazı yazabilen bir hocaya 2.000'er kuruş maaş verilecektir. Yatılı öğrencilerin gece nöbetini tutmak ve müdüre yardımcı olmak üzere iki kişi ve bir kahveci 500'er kuruş, kapıcı 250 kuruş, temizlik ve hocalar ile öğrencilerin alışverişlerini yapmak üzere yedi kişi 100'er kuruş, aşçıbaşı 150 kuruş, kalfa 100 kuruş, iki çırak 60'er kuruş maaş alacaktır.¹²⁰

¹¹⁷ *Düstur*, 1.Tertip, C. 2, ss. 196-198.

¹¹⁸ Öztürk, Age., ss. 12-17.

¹¹⁹ Cengiz Dönmez, Şahin Oruç, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tedrisât-ı İptidâiye Mecmuâsına Göre)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 24.

¹²⁰ BOA, *MAD*, No. 8999; Sungu, Agm., s. 216.

Daha sonra ise bu maaş miktarları yavaş yavaş düşecektir. Beş rüşdiyedeki çalışanların ilk maaşları hoca 300, muid (hoca-i sâni) 150, bevvâb 75 kuruş şeklindedir. Böylece bir rüşdiyeye 525 kuruş maaş tahsis edilmekteydi. Fakat daha sonra bunlar, başlangıçta 30-40 öğrenci mevcut iken şimdi 100 öğrenci olup vakitlerinin çoğunun mektepte geçtiğini belirterek maaşlarına zam istemişlerdir. Bu istek çalışanların emsallerine göre maaşları az olduğundan uygun bulunmuştur. Bir mektep için istenilen toplam 1.050 kuruşluk maaş fazla bulunarak 225 kuruş daha ilavesiyle 750 kuruş maaş tahsisatı yapılmıştır.¹²¹

1851 (H. 1267) yılında rüşdiyeler taşraya yayılmaya başlamıştır. Bosna'da açılması düşünülen 5 rüşdiye için mahalinden verilmek üzere muallim-i evvellere 750, muallim-i sânilere 400 ve bevvâblara 100 kuruş maaş tahsis edilmiştir.¹²² Ayrıca bunlara harcırah da verilecektir.¹²³ Burada maaşların fazla olması görevlilerin taşraya gitmesi için teşvik amacıyla olabilir. Bosna için verilmesi düşünülen miktar Dersaâdet'te olduğu gibi zamanla azalacaktır. Genelinde olduğu gibi 1854 (H. 1271)'de Tekfurdağı'nda açılacak rüşdiye mektebi muallim-i evveline 600, muallim-i sânisine 300 ve bevvâbına aylık 80 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.¹²⁴

Rüşdiye mekteplerinin diğer hocalarının maaşları da mektepten mektebe değişmektedir. Rüşdiyeler için en önemli derslerden yazı dersleri hoca maaşları birkaç örnekle açıklanacak olursa 1858 (H. 1274)'de sülüs ve rik'a hocalığına 50'şer kuruş maaş ile Arif ve Mustafa Efendilerin tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.¹²⁵ Dersaâdet ve bilâd-ı selâsedeki rüşdiye mekteplerinin Sülüs Hocası Rakım Efendi öğrenci çok olduğundan işlere yetişemeyerek Ali Efendi 250 kuruş maaşla kendisine yardımcı atanmıştır.¹²⁶ Sofya Rüşdiyesi'ne haftada 2 kere rik'a talim ettirmek üzere İbrahim Sırrı Efendi 100 kuruş maaşla rik'a hocası olarak atanmıştır.¹²⁷

Bazı durumlarda da yazı hocası muallim-i sâni'den daha fazla maaş almaktadır. Trablusgarb'da rüşdiye mektebi açılmasını esas amacı öğrencilere Türkçe'yi

¹²¹ BOA, *İ. MVL*, 136/3693, 11 R 1265.

¹²² BOA, *A. MKT. MVL*, 41/69, 16 B 1267.

¹²³ BOA, *A. MKT. MHM*, 45/78, 22 C 1268.

¹²⁴ BOA, *İ. MVL*, 316/13319, 22 M 1271.

¹²⁵ BOA, *A. MKT. UM*, 306/51, 23 C 1274.

¹²⁶ BOA, *İ. DH*, 408/27010, 6 Za 1274.

¹²⁷ BOA, *İ. DH*, 413/27336, 13 S 1275.

öğretmektir. Muallim-i evvel 600 kuruş, yazı hocası 300 kuruş, hoca-i sâni 150 kuruş ve bevvâb 50 kuruş maaş alacaktır.¹²⁸

Mektepler, Antalya'da olduğu gibi muallim-i sânilerle de idare edilmekteydi. Diğer mekteplerin muallim-i sânileri 300 kuruş alırken bu muallim-i sâniler 400 kuruş maaşla işe başlamaktadır. Antalya Rüşdiyesi'ne 100 kuruş maaşla bir bevvâb da tayin edilmiştir.¹²⁹

Bazı ders hocalıkları da zamanla lağv edilerek bu dersin yürütülmesi diğer hocalara bırakılmış ve sonra tekrar hoca atanmıştır. Yine örnekler verilecek olursa Dersaâdet'te Farisî hocalıkları lağv edilmiş fakat rüşdiye mekteplerinde okutulan fenlerin en lüzumlularından biri olduğu kabul edildiğinden Arapça hocaları vasıtasıyla Farsça dersinin verilmesi uygun görülmemiştir. Kabiliyetleri yeterli bulunan kişilerden seçilen Farsça hocaları 300'er kuruş maaşla tayin edilmişlerdir.¹³⁰

Fakat bir süre sonra yine Farsça hocalıklarının lağvı söz konusu olmuştur. Taşralardaki rüşdiye mekteplerinde ise Farisî hocası olmayıp bu hocalık muallim-i evvel veya sânilere ilave edilmektedir. Dersaâdet'te de bundan sonra yeni Farisî hocası alınmayacak ve Farisî hocalıkları boşaldıkça bu ders muallim-i evvele veya sâniye 140 kuruş maaşla ilave edilecektir. Farisî hocaları 300 kuruş maaşla atanmışken şimdiki yani 1873 (H. 1290) yılındaki maaşı 285 kuruş olmuştur.¹³¹

1868 (H. 1285) yılında rüşdiye mekteplerine Fransızca dersi konulması için çalışmalar yapılmıştır. Öğrencilerin diğer mekteplere gidişinin önüne geçmek için bu hocaların yeterlilikleri üzerinde durulmuş ve 500'den 750 kuruşa kadar maaş almaları halinde kabiliyetli kişileri bulunabileceği sonucuna varılmıştır. Fakat rüşdiyelerin esas amacı Türkçe öğretimi olduğundan daha bu ders için bu kadar masraf yapılamazken Fransızca için yapılması mümkün olmamıştır.¹³²

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi rüşdiye çalışanlarının maaşlarını da belirlemiştir. Buna göre muallim-i evveller 800, muallim-i sâniler 500, mubassır 200 ve bevvâb 150 kuruş maaş alacaktır. Masarif-i müteferrika için de yıllık 4.000 kuruş tahsis edilecektir. Böylece bir rüşdiye mektebinin yıllık masrafı 40.000 kuruş olacaktır. Kız rüşdiyeleri için de yıllık 40.000 kuruş tahsisat ayrılmış ve bu maârif idaresi sandığından

¹²⁸ BOA, *İ. MVL*, 415/18147, 26 Ş 1275.

¹²⁹ BOA, *İ. MVL*, 550/24704, 25 Za 1282.

¹³⁰ BOA, *İ. MVL*, 582/26139, 13 Ş 1284; BOA, *A. MKT. MHM*, 396/26, 17 Ş 1284.

¹³¹ BOA, *A. MKT. MHM*, 461/10, 14 C 1290.

¹³² BOA, *İ. ŞD*, 9/446, 13 R 1285.

karşılacaktır.¹³³ Fakat görülen örneklerde bu maaş miktarlarına ulaşılmamıştır. Hatta tahsis edilen 2.000 kuruşluk masarif-i müteferrika 10 Mart 1872 (H. 29 Z 1288) tarihinde 1.000 kuruşa indirilmiş ve Maârif Dairesi'nden vilâyetlere genelgesi gönderilmiştir.¹³⁴

Rüşdiyeleri yaygınlaştırmak ve bunun önündeki büyük engellerden olan maddi sıkıntıları aşmak için ortaya çıkarılan nim rüşdiye örneklerinden Nüvesin'de yazı hocalığını da birlikte idare etmek şartıyla oldukça Arapça, Farsça ve hesap bilir bir kişinin 150 kuruş maaşla muallim, 80 kuruşla bevvâb ve senevî 500 kuruş masarif-i müteferrika tahsis edilmiştir. Bu giderleri halk karşılayamadığından maaşlar 88 senesi maârif bütçesinin yedinci faslının birinci maddesinden ve masarif-i müteferrikanın aynı faslın beşinci maddesinden karşılanması kabul edilmiştir.¹³⁵

Nim rüşdiyelerindeki çalışanların maaşlarında da sık sık farklılıklar bulunmaktadır. Hani ve Çüngüş nim rüşdiye şekline konulması kararlaştırılmıştır. Buralara muallimleri 150 kuruş maaşla mahallerinden atanmış ve Hani bevvâbının maaşı da 75 kuruş olmuştur.¹³⁶ Bu rüşdiyelerde maaşlar az olurken Laşid'e bağlı Yerapetra kazasında nim rüşdiye açılmış ve muallimliğine 450 kuruş maaşla Kandiye rüşdiesinden çıkan Recep Efendi atanmıştır. Fakat ahali zaruret içinde olduğundan mektebin masrafları ödeyememiştir. Diğer mekteplerde olduğu gibi muallim-i sâni 300 ve masarif-i müteferrika için 500 kuruş emsalleri gibi olmasına karar verilmiştir.¹³⁷

Aynı mutasarrıflıkta bulunan rüşdiye mektepleri muallim-i sâniliklerinde de maaş farkı bulunabilmektedir. Ayvacık kasabasında ahali ianesiyle bir rüşdiye mektebi inşa edilmiştir. Muallim-i sâniye 400 kuruş, bevvâba 80 kuruş ve masarif-i müteferrika için 500 kuruş tahsisat verilmiştir. Lâpseki'de de inşa edilen rüşdiye mektebine muallim-i sâni 315 kuruş, bevvâba 80 kuruş, masarif-i müteferrikaya 500 kuruş tahsisat verilmiştir.¹³⁸

1874 (H. 1291) yılında inâs rüşdiyeleri bevvâbları 95 kuruş alırken zükûr rüşdiyeleri bevvâbları 140 kuruş almaktadır. Bunun tespiti üzerine inâs rüşdiyelerinin maaşlarına zam yapılmıştır.¹³⁹

¹³³ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 187, 190.

¹³⁴ BOA, *MF. MKT*, 3/95, 6 C 1289.

¹³⁵ BOA, *MF. MKT*, 1/86, 9 R 1289.

¹³⁶ BOA, *MF. MKT*, 2/130, 11 Ca 1289.

¹³⁷ BOA, *MF. MKT*, 13/86, 10 Ş 1290.

¹³⁸ BOA, *İ. DH*, 673/46860, 17 B 1290.

¹³⁹ BOA, *MF. MKT*, 22/102, 5 Za 1291.

Maârif Nizamnâmesi gereğince askerî rüşdiyeler ve mülkî rüşdiyelerin eğitimlerinin muadil hale getirilmesi gerekiyordu. Yapılan ders programları sonucunda usûl-i imlâ ve inşâ dersinin muadillik için çok önemli olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Dersaâdet ve bilâd-ı selâsedeki rüşdiye mekteplerine 250'şer kuruş maaşla birer imlâ ve inşâ muallimi tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu maaşların toplamı olan 4750 kuruş 91 senesi Maârif bütçesinin beşinci faslının 3. maddesinde yazılı olan tertipten karşılanması istenmiştir.¹⁴⁰

Rüşdiye mekteplerinde yine bazı derslerin müstakil hocaları olurken bazıları da diğer ders hocaları tarafından verilmektedir. Bu da yine ücret sıkıntısına yol açmaktadır. Örneğin coğrafya dersi riyaaziye muallimleri tarafından haftada 2 defa olarak verilmekteydi. Fakat programlarda yapılan değişiklikler üzerine hesap ve coğrafya dersleri artmıştır. Riyaaziye muallimlerinin maaşları ise 200 kuruş veya daha aşağı olmaktadır. Bu durumda da maaşlar yeterli olmayacağından coğrafya ve riyaaziye için ayrı ayrı 200 kuruş maaş tahsis edilmesi gerekmektedir. Ortaya çıkan aylık 2.680 kuruş maaş zammı Maârif bütçesinin beşinci faslının üçüncü maddesinden karşılanması Maliye Nezâreti'ne haber verilmiştir.¹⁴¹ Devlet memurlarının maaşlarının geneli ele alındığında da XIX. yüzyılın sonlarında eğitim kadroların en düşük maaşı almaktadır.¹⁴²

1907 (H. 1325) yılında mekteplerin ders saati ücretleri şu şekildedir: Mekâtib-i âliye ders saati 35'er kuruş, idâdî derslerinin derecelerine göre 20; 17,5 ve 15'er, rüşdiye derslerine 7,5 ve 5 kuruş maaş tahsis edilmiştir.¹⁴³

1908/1909 (H. 1326)'da Dersaâdet'teki rüşdiye mektepleri çalışanlarının maaşlarına zam yapılmıştır Buna göre muallim ve memur maaşları aylık 142.980 kuruş olmuştur. Mekâtib-i rüşdiye tertibinin mahsûs aylığı ise 89.636 kuruştur. Aradaki 53.303 kuruş olduğundan bunun yıllığı olan 639.606 kuruş gelecek 1909/1910 (R. 1325) senesi bütçesine ilavesi istenmiştir.¹⁴⁴

İlk rüşdiye olan Mekteb-i Maârif-i Adlî'nin çalışanlarının maaşlarının oldukça yüksek tutulmuştur. Burada görev yapan bir yazı hocası 2.000 kuruş maaş alırken ilk 5 rüşdiyede muallim-i evveller 300 kuruş almıştır. Bu durumda arada çok büyük bir fark oluşturmuştur.

¹⁴⁰ BOA, *İ. DH*, 717/50105, 28 M 1293.

¹⁴¹ BOA, *MF. MKT*, 48/97, 26 R 1294.

¹⁴² Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitim Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 180.

¹⁴³ BOA, *İ. MF*, 13/1325/B-1, 03 B 1325.

¹⁴⁴ BOA, *MV*, 122/33, 14 Za 1326.

Taşrada bulunan rüşdiye çalışanlarının maaşlarının arasında önemli farklar tesbit edilmiştir. Bu farklar yerel halkın ödeme gücünden kaynaklanmaktadır. Yine dersler arasında da ücret farklılığı mevcuttur.

Rüşdiye çalışanlarının maaşlarının az oluşu bu mekteplerdeki eğitim öğretim kalitesini etkilemiştir. Çalışanlar, daha iyi gelir getiren bir iş bulduklarında ya da maaş az geldiğinde öğretimi yarıda keserek işi bırakabilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÖĞRETİM SÜRESİ, DERS PROGRAMLARI, DERSLER VE
İÇERİKLERİ, DERS KİTAPLARI
4.1. ERKEK RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN ÖĞRETİM SÜRESİ VE
DERS PROGRAMLARI

Mekteb-i Maârif-i Adlî'nin lâyihasında dersler hakkında da bilgi verilmiştir. Arapça dersleri Emsile'den başlayarak Kafiye'ye kadar, Farsça dersleri Vehbi Tuhfesi'nden Gülistan'a kadar okunacak, bu derslerden sonra dîvânî, rik'a, siyâkat gibi yazı ve rakam dersleriyle meşgul olunacaktır. Sarf, nahv, kavâid ve Lûgat-ı Farisîye'de oldukça tahsil ettikten sonra öğrencilerin layığıyla kâtip olabilmeleri için Mantık, Meani ve Farisî'de Hafız ve Şevket Divanları ile Arapça'da Kafiye'den sonra Mizanü'l-edep kitabı okutulacaktır. Yine mantık ilminden Risâle-i Esiriye, maani ilminden Telhis veya Mülahassü't-telhis kitapları okutulacaktır.

Fransızca dersi de gerekçesiyle birlikte belirtilmiştir. Riyaziye, hendese ve coğrafyaya dair Arapça ve Farsça'dan tercüme kitaplar varsa da bu ilimlerde Avrupa daha ileri olduğundan bu derslerin okutulması için Fransızca dersi gerekli görülmüştür. Fransızca gramer olarak Arapça'ya benzediğinden bu dersten sonra Fransızca öğretimi yapılacaktır. Ayrıca Fransızca'nın öğretiminde harfler öğretildikten sonra masal kitaplarıyla uğraşılmayarak gramer okunacak ve daha sonra hendese, ufak coğrafya, tarih ve politikayla ilgili kitaplar okutulacaktır.¹

Mekteb-i Maârif-i Adlî'den sonra bu mektebin ikinci şubesi olan Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye açılmıştır.² Bu mekteblere sultanların yaptırdığı sıbyan mektepleri tahsis edilmiş ve bunlar yeni açılan iki mektebin ilk kısmını teşkil etmişlerdi. İki kısımdan oluşan bu mekteplerin ilk (hazırlık) kısmı 4, ikinci (rüşdiye) kısmı 3 yıldır.

1856 (H. 1273) yılında rüşdiyelerin öğretim süresi 4 yıldır ve ders programı şunları içermektedir.³

1.Sınıf: Bu seneki derslerin esas işlevi Türkçe'yi serbestçe okuyup yazmaktır.

Bu yüzden cümleleri oldukça basit olan özet Osmanlı Devleti Tarihi hoca okuyup öğrenci yazarak Türkçe'de alışkanlık kazanılır. Ayrıca hesap fenni ve

¹ BOA, *İ. DH*, No.64; Mahmud Cevad, Age., s. 18; M. Demirel, "Türk Eği...", s. 47; Ergin, Age., C. 2, ss. 339-340.

² Unat, Age., s. 42, M. Demirel, "Türk Eği...", s. 48; Yücel, Age., s. 4.

³ BOA, *İ. DH*, 353/23335, 9 M 1273; Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, ss. 459-460.

hendesenin başlangıcı, Mecmûat'ül Mühendis ve coğrafyadan bir risâle okunacak ve rik'a yazı öğretimi yapılacaktır.

2.Sınıf: Bu sene ise derslerin esasını sarf (dilbilgisi) oluşturur. Hendese dersinin geri kalanı, cebir fenninin başlangıcı, Tuhfe-i Vehbi ve ayrıntılı Osmanlı Devleti Tarihi okutulacaktır.

3.Sınıf: Bu senenin esasını da nahv (sözdizimi) oluşturmaktadır. Kâtip Çelebi'nin yazdığı Takvimü't-tevarih, Tuhfe-i Vehbi ve Arapça ekiyle Farsça Tekellüm (konuşma) Risâlesi ve resim de diğer derslerdir.

4.Sınıf: Esas, fıkıh ve mantık dersidir. Bu sene okutulacak kitaplar Mülteka, İşaguci, beyandan Alaka Metni, Hoca Tarihi, Gülistan ve Resm-i Tahtiti'dir.

1858 (H. 1275) yılında rüşdiyeler 6 senedir. Buna göre ders programı da yapılmıştır:

1. Sene: Emsile, Bina ve hatt-ı sülüs
2. Sene: Maksud, ilm-i nahvdan Avamil, Kavâid-i Farisî, hatt-ı sülüs
3. Sene: Arabî'den İzhar, Farisî'den Tuhfe-i Vehbi
4. Sene: Mantık'tan İşaguci, ilm-i adabdan Gelenbevi, Vaz'ıye, Feride, Gülistan, haftada bir gün ilm-i hesap, hatt-ı rik'a ve hatt-ı dîvânî
5. Sene: Gülistan, ilm-i hesabdan kalan 20 ders, ilm-i hesap bittikten sonra kalan vakitte ilm-i hendese, ilm-i cebir, hatt-ı rik'a ve hatt-ı sülüs, fenn-i tarih
6. Sene: Gülistan, coğrafya, hatt-ı rik'a ve hatt-ı dîvânî, resm-i mücessem tersimi, fenn-i tarih, inşâ⁴

Rüşdiye mekteplerinin ders programlarının ve öğretim sürelerinin ıslahı çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalardan birinde yeni usûl üzere düzenlenecek derslere 4 sene yetmeyeceğinden eğitim süresi 5 seneye çıkarılacaktır. Sıbyan mektebi öğrencilerinden dini ilimlerin öğretimi yapıldığından para alınması uygun bulunmamıştır. Fakat rüşdiye öğrencileri dini ilimlerin dışında dersler gördüğünden bunlardan maddi kaynak sağlanabilirdi. Bunun için öğrenci üç sınıfa ayrılarak ağniyazadegandan yıllık 400, ikinci mertebe olan ehl-i servet çocuklarından 200, üçüncü mertebe olanlardan 100 kuruş ve fakara çocuklarının parasız kabul edilmesi

⁴ *Mekâtib-i Rüşdiye-i Şâhânedede Altı Sene Zarfında Tadrîs olunmak Üzere Hoca Efendilerin İttifakıyla Eyyam-ı Tahsis Olunan Derslerin Usûl ve Tertibatının Defteridir*, Takvimhane-i Amire, Gurre Ra 1275.

kararlaştırılmıştır. Ayrıca sıbyan mekteplerinin intizam altına alınabilmesi için muayyenatları evkaf-ı hümâyûn hazinesinden daire-i maârif'e nakledilecektir. Fakat bunun uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir.⁵

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre rüşdiyelerde öğretim süresi 4 yıl olacaktır. Buna göre ders programı şöyledir:

Mebâdi-i ulûm-ı diniye (din bilgisine giriş)

Lisan-ı Osmanî Kavâidi (Osmanlıca dilbilgisi)

İmlâ ve İnşa (yazı)

Tertib-i cedid üzere Kavâid-i Arabiye ve Farisiye (yeni usûl üzerine Arapça ve Farsça dilbilgisi)

İlm-i hesap defter tutmak usûlü

Tersim-i hutut (hat yazı)

Mebâdi-i hendese (geometrinin başlangıcı)

Tarih-i umûmî ve Tarih-i Osmanî (genel tarih ve Osmanlı Tarihi)

Coğrafya

Jimnastik

Mektebin bulunduğu mahallede galiben müsta'mel olan lisan (okulun olduğu yerde kullanılan mahalli dil)

Mevki'î ticaret olan memleketlerde ezkiya-ı talebeden istekli olanların dördüncü sene içinde Fransızca derse başlamaları caizdir (ticaretin yoğun olduğu yerlerde zeki öğrencilerden istekli olanlara 4. sınıfta Fransızca dersi)

Bu derslerden fen dersleri her cemaatin kendi dilleri ile okutulacak ve yine kendi dillerine de yer verilecektir. Din dersleri her cemaatin mezhebine göre okutulacaktır. Gayrimüslim çocukların mezhepleriyle ilgili dersleri ruhanî liderleri tarafından atanan öğretmenlerce verilecektir. Bu cetvelde gösterilen bilim ve fenlerin öğretimi günlere bölünerek yapılacak programlara göre okutulacaktır. Şayet bölgelerince bu derslerde veya programlarda herhangi bir değişiklik yapılmak istenirse Maârif Nezâreti ve Meclis-i Kebir-i Maârif'in izni gerekmektedir.⁶ Buradaki jimnastik dersine sonra görülen ders programlarında rastlanmamıştır.

1873/1874 (H. 1290)'te idâdî mektepleri açılmaya karar verildiği vakit, rüşdiye mektepleri 4 senedir. Dersleri de buna göre tertip olunmuştur. Fakat askerî idâdîlerde

⁵ BOA, *İ. MVL*, 584/26278, 29 L 1284.

⁶ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 188.

gerek ihtiyat gerekse idâdiye sınıfları 3'er sene olduğundan mekâtib-i askeriye sınıflarına muadil olan rüşdiye derslerinde idâdiye girmek isteyen öğrenciyi 4 sene alıkoymaya gerek kalmadığından şimdiki tahsil müddetine hâle gelmemek üzere rüşdiye dersleri bu usûle göre tadil ve taksim olunarak cetvel takdim edilmiştir. Bu hükme göre 4. sene dersleri idâdiye girmek istemeyenlere ve biraz daha ders görmek isteyenlere verilecektir. İdâdiye muallimlerine rüşdiye muallimlerinden 200 kuruş fazla maaş verilecektir.⁷

Rüşdiye öğrencilerinin askerî mekteplere kolay girebilmeleri için çalışmalar yapılmıştı. Bunun içinde askerî ve mülkî mekteplerin ders programlarının birliği için meclis toplanmıştır. Bu meclisin 1875/1876 (H. 1292) yılında aldığı kararlar gereğince usûl-i imlâ ve inşâ derslerinin de talim edilmesi istenmiştir.⁸ Bu yılda rüşdiye mekteplerinin programı aşağıdaki gibi olup imlâ ve inşâ dersleri de programda bulunmaktadır.⁹

Tablo 4.1. 1875/1876 (H. 1292) Rüşdiye Mektebi Ders Programı

Sınıf-ı evvel	Sınıf-ı sâni	Sınıf-ı sâlis	Sınıf-ı rabi
Ulûm-ı Diniye	Arabî	Arabî	Arabî
Arabî	Farisî	Farisî	Farisî
Farisî	Lisan-ı Türkî ve İmlâ	Lisan-ı Türkî ve İmlâ	Lisan-ı Türkî ve İnşâ
Kırâat-i Türkiye	Hesab	Hesab	Hesab
Hesab	Coğrafya	Coğrafya	Mebâdi-i Hendese
Hatt-ı Sülûs	Sülûs ve Rik'a	Tarih	Coğrafya
	Resim	Sülûs ve Rik'a	Tarih
		Resim	Usûl-i Defterî
			Hatt-ı Rik'a
			Resim

1877/1878 (H. 1294) Devlet Salnâmesi'nde ise yeni bir program mevcuttur. 1878 (H. 1295) ve 1878/1879 (H. 1296)'da da aynı program verilmiştir. 1875/1876 (H. 1292)'ya göre birinci sene 2 ders fazladır. Arabî ve Farisî dersleri de yoktur. Farklı olarak Medhal Kavâid, Muhâzarât-ı Türkiye, İmlâ-i ameliyat ve Rik'a dersleri vardır. İkinci sene fazla olarak Muhâzarât-ı Türkiye dersi görülmektedir. Üçüncü seneye gelindiğinde tarih ve sülûs dersi olmayıp Muhâzarât-ı Türkiye dersi mevcuttur. Dördüncü sene Arabî ve inşâ dersleri yoktur. Ulûm-ı diniye, Kırâat-i Türkiye, Resail-i

⁷ BOA, *İ. DH*, 677/47203, 16 Za 1290.

⁸ BOA, *MF. MKT*, 33/115, 28 Z 1292; BOA, *İ. DH*, 717/50105, 28 M 1293.

⁹ Mahmud Cevad, *Age*, s. 157.

Selâse, Miyar'ül-kelam, imlâ, dîvânî ve ilm-i belâgat derslerine rastlanmıştır. Buna göre program da şu şekildedir:¹⁰

Tablo 4.2. Dersaâdet ve Bilâd-ı selâse'de Bulunan Rüşdiyelerin Ders Programı

1.Sene	2.Sene	3. Sene	4.Sene
Ulûm-ı Diniye	Arabî	Arabî	Ulûm-ı Diniye
Kırâat-i Türkî	Farisî	Farisî	Kırâat-i Türkî
Medhal Kavâid	Lisan-ı Osmanî	Lisan-ı Osmanî	Resail-i Selase
Muhâzarât-ı Türkiye	İmlâ	İmlâ	Miyar'ül-kelam
İmlâ-i Ameliyat	Hesab	Hesab	Farisî
Tadar ve terkim ve Amal-i Erbaa	Muhâzarât-ı Türkiye	Coğrafya-i Tabiiye	Lisan-ı Osmanî
Sülüs	Coğrafya	Muhâzarât-ı Türkiye	İmlâ
Rik'a	Resim	Resim	Hesab
	Rik'a	Rik'a	Coğrafya
	Sülüs		Hendese
			Tarih
			Usûl-i Defterî
			Rik'a
			Dîvânî
			Resim
			İlm-i Belâgat

1880/1881 (H. 1298) yılında rüşdiyelerin öğretim süresi değişmemiş ve 4 senedir. Taşra rüşdiyelerinden Şam Çakmakiye Rüşdiyesi Ders Programı aşağıda verilecektir. Burada 1878/1879 (H. 1296)'daki programa göre en dikkat çekici farklılık Fransızca dersidir. Buradaki sınıflarda sınıf-ı evvel dördüncü, sınıf-ı sâni üçüncü ve sınıf-ı sâlis ikinci, sınıf-ı rabi birinci ve mülâzımın de hazırlık senesini ifade etmektedir.

Sınıf-ı evvel: Mecmûa-i Resail-i Erbaa, Gülistan beşinci bâba kadar, cebir, coğrafya, tefazul, hendese, usûl-i defterî, kavâid-i Osmanî ve inşâ, Fransızca, Fezleke-i Tarih-i Osmanî, hatt-ı rik'a

Sınıf-ı sâni: İzhar, Gülistan ikinci bâba kadar, teshil-i hesap ve coğrafya, imlâ ve inşâ, fezleke, hatt-ı rik'a, Fransızca

Sınıf-ı sâlis: Bina ve Maksud ve Avamil, kavâid-i Farisî, muhtasar hesap, coğrafyadan Avrupa kıtası, hatt-ı rik'a ve sülüs, tercüme ve inşâ ve kırâat

Sınıf-ı rabi: Sarf-ı Arabî, talim-i Farisî, kara cümle ile a'mâl-i erbaa, hatt-ı sülüs ve imlâ

Mülâzımın: İlm-i hâl, risâle-i ahlâk, hatt-ı sülüs¹¹

¹⁰ SD, 1294, s. 391; SD, 1295, s. 257; SD, 1296, s. 75.

¹¹ S. V. Suriye, 1298/13, s. 127.

1881 (H. 1298) yılına gelindiğinde yapılan tespitlere göre hala ibtidâî ve rüşdiye mektepleri eğitimi Hıristiyan mekteplerinden çok geride bulunmaktadır. Bunun sebepleri düşünülmüş ve ilim ve maârifin faydalarının layıkıyla takdir edilememesi, mekteplerden çıkan öğrencilerin kırâat ve kitâbetten başka bir hüner öğrenememeleri sonucu çıkmıştır. Bir an önce İslam ahalinin de fen ve maârifin önemini kavraması gerekmektedir. Önerilen ders programları içinde rüşdiyeler bakımından farklılık usûl-i hıfz-üs-sıhhat, fenn-i ziraat ve ilm-i servet dersleridir. Böylece öğrenciler kırâat ve kitâbetten farklı şeyler de öğrenebilecektir. Mektepler için önerilen ders programları ise şöyledir:¹²

İbtidâîye: Tilavet, Kur'ân-ı kerîm, İlm-i Diyanet, Mebadi-i Kavâid-i Arabiye, Hesab

Rüşdiye: İlm-i Diyanet, Sarf, Nahv, Mantık, Kavâid-i Farişiye, Riyaziye, Coğrafya, Tarih, Kitâbet, Usûl-i Hıfz-üs-sıhhat, Fenn-i Ziraat, İlm-i Servet

Mekâtib-i Âliye: Arabî, Farişî, Ulûm-ı Riyaziye, Hendese, Coğrafya, Tarih, Kitâbet, Hikmet-i Tabiiye, İlm-i Kimya, Usûl-i Hıfz-üs-sıhhat, Fenn-i Ziraat, İlm-i Servet, Elsin-i Ecnebiye, Jimnastik, Hukuk-ı Mîlî

1881 (H. 1298) yılında rüşdiye mekteplerinin birinci sınıfındaki Fransızca dersi kaldırılarak Türkçe derslerinin ilerletilmesi ve ikinci, üçüncü ve dördüncü senelerde Fransızca okutulmasına dikkat ve itina edilmesine Meclis-i Maârif karar vermiştir. Fransızca okutulan rüşdiye mekteplerinin muallimlerinin bu durumdan haberdar edilmesi, vilâyetlere bildirilmiştir.¹³

Rüşdiye mekteplerinde tahsilini bitirip diploma alan öğrenci irâde gereği askerî mekteplere imtihansız olarak girebilmekteydi. Bu usûl, uygulanmaya askerî rüşdiyelerin açılmasına kadar devam edilmiştir. Bundan sonra ise irâdeye uyulmayarak askerî mekteplere gitmek isteyenlerin diplomaları itibarlı kabul edilmeyerek tekrar imtihana alınmaktadırlar. Mülkîye rüşdiyelerinin itibardan düşmesiyle Maârif Dairesi'nce sarf edilen mesai boşa gitmektedir. Bu durumda mülkî ve askerî rüşdiyeler ders programının aynı olmamasından kaynaklanmaktadır. Ders cetvelleri ıslah ve tadil edilerek diğerine takrip edilmesi için bir komisyon tertip edilmesine karar verilmiştir.¹⁴

¹² BOA, Y. EE (Kamil Paşa Evrakına Ek), 86-1/55, 5 Ca 1298.

¹³ BOA, MF. MKT, 68/15, 6 L 1298.

¹⁴ BOA, MF. MKT, 71/18, 12 Za 1298.

1 Eylül 1892’de ibtidâiye ve rüşdiye için yeni programlar hazırlanmıştır. Bu mekteplere gidenler karma olmadığından dersler Kur’ân-ı Kerîm ve akaid-i diniye, Arabî, Farisî, ahlâk, Tarih-i Osmanî, mebadi-i hendese, coğrafya vs. ve marka ve numaraları fark edecek kadar Fransızca’dan ibarettir.¹⁵

Bu yıl programların muadillik çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca taşra rüşdiye mekteplerinde öğrenciye Fransızca okutturulması pek çok sebebe sahiptir. Aynı zamanda öğrencilerin askerî mekteplere kabul edilmesinden mahrum bırakmamak için askerî idâdîlerde birinci sene Fransızca elifbâ ve ikinci sene gramer okutturulması mümkünse de diğer cihazların de birleştirilmesi gerektiğinden askerî rüşdiye mekteplerinin ders cetveli Bâb-ı Seraskerî’den istenmiştir.¹⁶

Ruşçuk Rüşdiye Mektebi’nin 1885/1886 (H. 1303) senesi imtihanları sonunda yapılan ödül töreninde muallim-i evvel Hüseyin Efendi ve sınıf-ı evvel öğrencisi Emin Bey tarafından çok beğenilen birer nutuk söylenmiştir. Bu nutuklar sureti ile öğrencilerin çizmiş oldukları haritalar, kurşun kalemle yaptıkları çeşitli gölge, dağ, ağaç, çiçek ve diğer şeyleri gösteren levhalarla birlikte Türkçe ve Fransızca yazılardan birkaç tanesi ve devam jurnalleri Rusçuk tüccar vekili Dimitraki tarafından arz ve takdim edilmiştir. Ayrıca muallim-i evvelin çalışma ve gayretlerinin ödüllendirilmesi de istenmiştir. Ruus için ödüllendirilmesi şeyhülislama bildirilerek icrası istenmiş ve nişan-ı zîşan-ı mecdi verilmesi için de tezkere yazılmıştır. Fakat buradaki imtihan çizelgesinde 3 sınıf görülmektedir. İmtihan çizelgesinden çıkarılan ders programı ise şöyledir:¹⁷

1.Sınıf: Arabî, Farisî, kavâid-i Türkiye, coğrafya, hesap, Bulgarca, Fransızca, imlâ, resim, hüsn-i hatt,

2.Sınıf: Arabî, Farisî, kavâid-i Türkiye, coğrafya, hesap, Bulgarca, Fransızca, muhâzarât-ı Türkiye, imlâ, resim, hüsn-i hat,

3.Sınıf: Vazaif-i diniye, kavâid-i Türkiye, muhâzarat-ı Türkiye, hesap, imlâ, hüsn-i hatt

¹⁵ BOA, *Y. A. RES*, 17/24, 17 L 1299.

¹⁶ BOA, *MF. MKT*, 84/10, 20 Ş 1301.

¹⁷ BOA, *Y. A. RES*, 35/4, 26 M 1304.

1888 (H. 1305) yılında rüşdiye mekteplerinin Maârif Nizamnâmesi'nde gösterilen programında değişiklik yapılmıştı. Fakat değişen program tertip ve tanzim edilip dağıtılana kadar diğer programın uygulanmasına devam edilmesi istenmiştir.¹⁸

1889/1890 (R. 1305) Manastır Vilâyeti Salnâmesi'nde rüşdiye mektebinin ders programına rastlanmıştır. Burada diğer ders programlarında olmasına rağmen resim dersi yoktur.¹⁹

Tablo 4.3. 1889/1890 (R. 1305) Manastır Vilâyeti Salnâmesine Göre Rüşdiye Mektebinin Ders Programı

4. Sene		3. Sene	
Dersler	Açıklamalar	Dersler	Açıklamalar
Arabî	İsaguci ve Hakayık'ül-beyan	Arabî	İzhar
Farisî	Gülistan	Farisî	Gülistan
Lisan-ı Osmanî	Kavâid-i Osmaniye	Lisan-ı Osmanî	Kavâid-i Osmaniye
Hesab	İlm-i Hesab	Hesab	Kesr-i adi ve aşari ve mikyaslar
Coğrafya	Amerika ve Avustralya kıtalarıyla küre-i müsenna	Coğrafya	Asya ve Afrika kıtaları
Tarih-i Osmanî	Fezleke-i Tarih-i Osmanî	İmlâ-i Türkî	Gazete vs. münasip risâleler
Hendese	Talim'ül-hendese	Hatt	Rik'a
Hatt	Rik'a ve Dîvânî	Fransızca	Tarifler, Erbaa ile tatbikat ve yazı
Fransızca	Muhtasar Gramer		
2. Sene		1.Sene	
Dersler	Açıklamalar	Dersler	Açıklamalar
Arabî	Maksud ve Avamil	Vazaif-i Diniye	Küçük ilm-i hâl ile
Farisî	Kavâid-i Farisî ve Nasihat'ül-hükema	Kavâid-i Türkiye	Medhal Kavâid
İmlâ-i Türkî	Medhal Kavâid tatbikatı icra edilir	Muhazârat-ı Türkiye	Vazaif-i Etfal
Hesab	Tadad ve terkim ile amal-i Erbaa	Lisan-ı Arabî	Emsile ve Bina
Coğrafya	Tarifat-ı coğrafya ile küre-i musattaha (düzlemküre) ve Avrupa kıtası	Farisî	Talim-i Farisî
Hatt	Rik'a	Hatt	Yalnız sülüs
Fransızca	Kırâat ve yazı		

¹⁸ BOA, *MF. MKT*, 98/27, 10 § 1305.

¹⁹ *S. V. Manastır*, R. 1305/1, ss. 156-157.

Mülkî rüşdiye öğrencilerinin askerî mekteplere girmesini kolaylaştırması için mülkî ve askerî rüşdiye mekteplerinin ders programlarının eşitlenmesi için Mekteb-i Mülkîye müdürünün başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyona askerî kısımdan Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şâhâne ders nâzırı Miralay Şükrü Bey ile mektep hocalarından Binbaşı Hasan Fuad Bey katılacaktır.²⁰ 1891 (H. 1308) senesi öğretim yılında askerî rüşdiye ve idâdîlere akaid dersleri koyulmuştur. Bu dersi askerî rüşdiye mekteplerinin mevcut bulunan muallimleri verecektir.²¹ Maârif Nezâreti'nce tadil ve tanzim edilen rüşdiye programıyla aralarında çok az fark kalmıştır. Bu fark ise ihtiyaca göre giderilmeye çalışılması, kitap ve risâlelerin seçilmesi için Mekâtib-i Askerîye Nezâreti'nden tayini istenmiştir.²² İrade-i seniyye ile oluşturulmuş komisyonun askerî ve mülkî rüşdiyeler için tertip etmiş olduğu ders cetveli ise şu şekildedir:²³

Birinci Sene (18 Saat)

Ulûm-ı Diniye (Haftada 2 saat): Ameller ve ibadetler ile bazı şer'î muameleler talim ve maa tecvîd Kur'ân-ı Kerîm tilavet ve tatbik ettirilecektir.

Arabî (Haftada 4 Saat): Yeni usûl üzere bir harf kitabı okutturulacaktır.

Kırâat-i Türkiye (Haftada 2 Saat): Tehzib-i Ahlâk ve nâfia ma'lûmâtı ve bazı uygun ve faydalı hikâyeleri içeren bir kitap yüzünden okutturulacaktır.

Hesab (Haftada 2 Saat): Usûlüne uygun olarak dört işlem talim olunacaktır.

Coğrafya (Haftada 2 Saat): Gayet kısa şekilde beş kıta gösterilecektir.

Lügat ve İmlâ (Haftada 3 Saat): Lügat ezber olunacak ve imlâ kuralları icra edilecektir.

Hüsn-i Hatt (Haftada 2 Saat): Yalnız rik'a gösterilecektir.

Resim (Haftada 1 Saat): Usûle göre tersim-i hutut ettirilecektir.

İkinci Sene (Haftada 19 Saat)

Ulûm-ı Diniye (Haftada 2 Saat): Birinci seneki öğretim icra edilecektir.

Arabî (Haftada 3 Saat): Birinci sene okunan kitap pratik yapılarak tamamlanacaktır.

Farisî (Haftada 2 Saat): Farisî lisanının kuralları okutturulacaktır.

Kavâid-i Osmanî (Haftada 2 Saat): Seçilen bir risâleden okutturulacaktır.

²⁰ BOA, *Y. MTV*, 39/67, 11 Za 1306.

²¹ BOA, *Y. PRK. ASK*, 70/128, 19 Ş 1308.

²² BOA, *Y. A. HUS*, 252/106, 28 Ra 1309; BOA, *İ. DH*, 1249/97958, 29 Ra 1309.

²³ BOA, *Y. A. RES*, 56/1, 16 R 1309; BOA, *Y. A. RES*, 57/8, 13 Ca 1309.

Kırâat-i Türkiye (Haftada 2 Saat): Birinci senede okunacak kitap tarzında ve onun üstünde bazı ahlâkî meseleleri ve kuralları içeren eserler okunacaktır.

Hesab (Haftada 2 Saat): Bayağı ve ondalık kesirler ile ölçekler talim olunacaktır.

Coğrafya (Haftada 2 Saat): Öncelikle Avrupa kıtası okutturulacaktır.

Lügat ve İmlâ (Haftada 2 Saat): Birinci seneki gibidir.

Hüsn-ü Hatt (Haftada 2 Saat): Bu da öyledir.

Resim (Haftada 1 Saat): Birinci seneye göre yavaş yavaş tersim ileri götürülecektir

Üçüncü Sene (Haftada 21 Saat):

Ulûm-ı Diniye (Haftada 2 Saat): Birinci ve ikinci seneler gibi talim icra edilecek ve fezail-i ahlâkiye ve hüsn-ü terbiyeye dair dersler öğretilcektir.

Arabî (Haftada 2 Saat): Yeni usûlde kısa ve faydalı sözdizimi (nahv) kitabı okunacaktır.

Farisî (Haftada 2 Saat): Gülistan'dan seçilmiş şeyler okutulacaktır.

Kavâid-i Osmaniye (Haftada 2 Saat): İkinci seneden kalan dersler tamamlanacaktır.

Hesab (Haftada 2 Saat): Geri kalan dersler tamam olunacaktır.

Coğrafya (Haftada 2 Saat): Diğer dört kıta gösterilecektir.

Tarih (Haftada 2 Saat): Peygamberler tarihi ile Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışına kadar İslam halifeleri ve sultanlarının zamanında olmuş olaylar kısaca öğretilcektir.

Lügat ve İmlâ (Haftada 2 Saat): Birinci sene gibi olacaktır.

Fransızca (Haftada 3 Saat): Alfabe ve okuma öğretimi yapılacaktır.

Hüsn-i Hatt (Haftada 1 Saat): Geçen sene gibidir.

Resim (Haftada 1 Saat): İkinci seneye nispetle mümkün mertebe ileriye götürülecektir.

Dördüncü Sene (Haftada 22 Saat):

Ulûm-i Diniye (Haftada 2 Saat): Özetle Akaid-i Ehl-i Sünnet tercümesiyle üçüncü seneki Fezail-i Ahlâka dair kitap okutulacaktır.

Arabî (Haftada 2 Saat): Üçüncü senede okunacak sözdizimi (nahv) kitabının tamamlanmasıyla pratiği icra edilecektir.

Farisî (Haftada 2 Saat): Gülistan'dan seçilmiş şeyler tamamlanacaktır.

Lügat ve Kitâbet ve İnşâ (Haftada 2 Saat): Lügat evvelki seneler gibi ezber olup kitâbet ve inşâ gayet basit şekilde talim ve icra olunacaktır.

Hesab ve Usûl-i Defterî (Haftada 2 Saat): Hesap problemleri pratiği ve kısa usûl-i defterî öğretimi yapılacaktır.

Coğrafya (Haftada 2 Saat): Osmanlı ülkesi coğrafyası başkaca gösterilecektir

Tarih (Haftada 2 Saat): Osmanlı Tarihi okutturulacaktır.

Mebadi-i Hendese (Haftada 1 Saat): Özet ve basit geometrik şekiller ve yüzey ölçümünü içeren bir kitap okutturulacaktır.

Fransızca (Haftada 3 Saat): Okuma ve ef'al-i kıyasiye tasrif olunacaktır.

Ma'lûmât-ı Fenniye (Haftada 2 Saat): Uygun bir kitaptan okutturulacaktır.

Hüsn-i Hatt (Haftada 1 Saat): Rik'a ve dîvânî gösterilecektir.

Resim (Haftada 1 Saat): Üçüncü seneye nispetle ileriye götürülecektir.

Birinci, ikinci ve üçüncü senelerde maa tecvîd Kur'ân-ı Kerîm'in tilavetine özen ile beraber ulûm-i diniye ve fezail-i ahlâka ve hüsn-i terbiyeye dair derslerin mükemmelen öğretimi, dördüncü senede özetle Akaid-i Ehl-i Sünnetin öğretimi ve bunların arasında Arabî, Farisî, Lisan-ı Osmanî, ulûm-ı riyaziye ve coğrafya ve diğerleri asrın ilerlemesine uygun bir yol ve şekilde dikkate alınarak tertip ve tanzim olunmuştur.

Ders programlarında ahlâk ve din derslerinin artmasında II. Abdülhamid'in İslamcılık politikası ve devlet okullarından mezun olan dindar ve gayretli gençlerin devletin bekasını sağlayacağı düşüncesi etkili olmuştur.²⁴ Bu derslerle öğrencilere sağlam ahlâk aşılanacak ve Batı'nın kötü etkilerinden koruma sağlanacaktır.²⁵

Maârifle ilgili önerilere devam edilmektedir. Bu öneriler şöyle sıralanmaktadır: Gerek Dersaâdet ve taşrada bulunan ibtidâî ve rüşdi mekteplerde ve gerekse doğrudan Maârif Nezâreti'nin idaresinde veya husûsî olsun bütün mekteplerin ders programları birbirinden farkı olmamalıdır. İbtidâî mekteplerde Türkçe kırıat, Kur'ân-ı Kerîm ve ulûm-ı diniye öğretimi yapılmalıdır.

Rüşdiyelerde ise çocuklar ilk olarak kendi anadillerini ve devletin resmi dili olan Türkçe'nin sarf ve nahvını hakkıyla öğrenmelidir. Bunun için iki sene uğraşıldıktan

²⁴ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s. 235.

²⁵ Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn*, (Çev. Pelin Sıral), İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 266.

sonra iki sene de Arabî öğretimi yapılmalıdır. Bu dil öğretiminden ibaret olan dört sene süresince ilimlere giriş ve Fransızca'nın kırâat ve sadece sarfî ve Farisî'nin esas kuralları öğretilmelidir. Bir çocuk kendi dilini öğrenmeden diğer yabancı dilleri tahsil edemeyeceğinden Türk çocuklarının diğer lisanlardan önce Türkçe'yi tahsil etmeleri şarttır. Ayrıca mekteplerde öğretimi yapılacak derslerin okunacak kitapları Maârif Nezâreti tarafından seçilmeli ve Dersaâdet ve taşralarda bulunan mekteplerin hepsinde her muallim dersini o kitaptan okutmaya mecbur olmalıdır. Yine rüşdiye mektepleri arasında mülkî ve askerî olarak ayırım olmamalı ve hepsi Maârif Nezâreti'nin idaresinde olmalıdır.²⁶

1895'te Girid vilayetinde ders programlarının yeterli olmaması üzerine ihtiyaca uygun ders programları tanzim edilmiştir. Bu programlar Meclis-i Umûmî-i Aza-i İslamiye'ce tasdik olunarak merkeze takdim edilmiştir. Burada rüşdiyelerin ibtidâî kısmı derslerinin süresi üççeyrek yani 45 dakika, rüşdiye kısmının ise bir saattir. Ayrıca derslerin dışında Rumca öğretimi de yapılmaktadır.²⁷ Bu ders programı şu şekildedir:

---

²⁶ BOA, *Y. PRK. MF*, 2/82, 29 Z 1310.

²⁷ BOA, *İ. MF*, 3/1313/S-8, 25 S 1313.

Tablo 4.4. 1895 (H. 1313) Merkez Rüşdiyelerin İbtidâiye ve Rüşdiyesine Mahsûs Müfredat Programı

İbtidâî Kısım/Dersler	Haftalık Ders Saati		
	1. Sene	2. Sene	3.Sene
Elifbâ	24	-	-
Kur'ân-ı Kerîm	6	5	5
Tecvîd	-	-	1
İlm-i Hâl	-	2	2
İmlâ	8	6	5
Kırâat	8	6	4
Sarf-ı Osmanî	-	1	3
Hesap	1	2	2
Hatt	1	2	2
Yekûn	24	24	24

Rüşdî Kısım/Dersler	Haftalık Ders Saati		
	1.Sene	2.Sene	3.Sene
Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvîd	2	1	1
Ulûm-ı Diniye	3	2	2
Arabî	3	3	2
İmlâ ve Kitâbet	4	3	2
Kavâid-i Lisan-ı Osmanî ve Tatbikatı	4	2	2
Farisî	-	1	2
Coğrafya	2	2	2
Tarih	-	1	2
Hesab ve Usûl-i Defterî	2	2	2
Hendese	-	-	1
Resim	-	1	1
Hüsn-i Hatt	2	1	-
Fransızca	-	3	3
İlm-i Eşya	2	2	2
Yekûn	2	2	2

1895/1896 (R. 1311) tarihinde rüşdiyelerin öğretim süresi 3 seneye düşürülmesine rağmen²⁸ hala bazı vilâyetlerde öğretim 4 yıl olarak yapılmaktadır. Örneğin Sivas Rüşdiye mekteplerinin öğretim süresi 4 yıldır.

²⁸ SNMU, 1316/1, s. 33.

Tablo 4.5. Sivas Mülkî Rüşdiye Mektepleri Ders Programı/28 Haziran 1896 (16 Haziran 1312)²⁹

Dersler	1.	2.	3.	4.	Açıklamalar
Ulûm-ı Diniye	2	2	2	2	İlm-i hâl ile Dürr-i Yekta gösterilir.
Arabî	4	3	3	3	Sarf ve nahv kuralları gösterilir.
Farisî	2	2	2	2	Farisî kuralları, nasihat'ül-hükema, Gülistan gösterilir.
Hesab	2	2	2	2	Orantı konusuna kadar gösterilir.
Coğrafya	-	2	2	2	Beş kıta gösterilir.
Hendese	-	-	-	2	Başlangıcı/prensipileri gösterilir.
Türkçe	4	2	2	2	Lisan kuralları gösterilir ve bazı yazılı kâğıtlar müsvedde edilir.
Tarih	1	1	2	2	Peygamberler ve İslam tarihi gösterilir.
Hatt	1	1	1	1	Sülüs, rik'a ve nesh talimi edilir.
Usûl-i Defterî	-	-	-	1	Kısaca defter tutmak usûlü gösterilir.
Yekûn	16	15	16	19	

Askerî mekteplere akaid dersi koyulması uzun zamandır düşünülmektedir. Bir öğrencinin Yunan hizmetine girmek istemesi üzerine bu daha da ortaya çıkmıştır. 1898 (H. 1315) yılından itibaren askerî rüşdiyelerin ders programı şu şekilde olmuştur.³⁰

Tablo 4.6. 1898 (H. 1315)'den İtibaren Askerî Rüşdiyeler Ders Programı

Dersler/1. Sene	Derslerin adedi	Açıklamalar
Sarf-ı Türkî	72	
İlm-i Hesab	108	Sayıları okuma ve yazma, zihin hesabı, gerçek sayılar ve ondalık kesirlerin dört işlemi, gayet kısa bayağı kesirler
Kıyas-ı Enbiya	36	
Fransızca	108	
İmlâ-i Türkî	108	Yavaş yavaş talim ve ilerlemesine hizmet edecek birer kısa risâle yazdırılacaktır.
Hüsn-i Hatt-ı Fransevi	36	
Resim Hattı	72	
İlm-i Hâl	72	Nimet-i İslam
Hüsn-i Hatt-ı Türkî	36	
Yekûn	648	

Not: Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i İslam, Hüsn-i Hatt hocaları marifetiyle öğretilecektir. Sarf-ı Türkî, Nahv-ı Osmanî birinci senedeki Akaid, Kavâid hocaları tarafından öğretilecektir.

²⁹ BOA, Y. EE, 131/24, 17 M 1314.

³⁰ BOA, Y. MTV, 175/215, 13 Za 1315.

Dersler/2. Sene	Derslerin adedi	Açıklamalar
Sarf-ı Arabî	108	
Hesab	108	Yeniden bayağı ve ondalık kesirler gösterilecektir.
Coğrafya	72	
Kavâid-i Fârisî	36	
Tarih-i İslam	36	
Fransızca	108	
İmlâ-i Türkî	72	Birinci senede okunduğu gibi
Hüsn-i Hatt-ı Türkî	36	
Hüsn-i Hatt-ı Fransevi ve Resm-i Adi	36	
İlm-i Hâl	36	Fârisî hocaları tarafından öğretilecektir.
Yekûn	648	

Not: Dört sınıftan oluşan rüşdî-i askeriyede bu cetvel hükümleri ikinci, üçüncü ve dördüncü seneleri içermektedir. O halde dört sınıflı rüşdiyelerin birinci senelerinde Esmâ-i Türkiye, Hikâyât-ı müntehabe, İmlâ-i Türkî, Hüsn-i Hatt-ı Türkî, Karalama dersleri senevî 108 defa tedrîs edilecektir.

Dersler/3. Sene	Ders adedi	Açıklamalar
Fransızca	108	
Nahv-ı Arabî ve Tatbikat	72	
İlm-i Hesap ve Usûl-i Defterî	72	İkinci senede tamamlanan hesabın pratiği ve 6 derste usûl-i defterî tamamlanır.
Gülistan ve Tatbikat-ı Fârisî	36	
Hendese	36	
Mufassal Coğrafya	72	
Tarih-i İslam	72	
Kavâid-i Osmanî (Nahv-ı Osmanî)	72	
İmlâ-i Türkî	72	
Resm-i Mücessem ve Hüsn-i Hatt-ı Fransevi	36	
Akaid-i Diniye	36	Dürr-i Yekta (Nahv-ı Arabî muallimleri tarafından öğretilecektir.)
Yekûn	648	

Rüşdiyelerin öğretim süresi 3 yıla indirildikten sonraki ders programı 1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi'nde görülmüştür. Buna göre ders programı aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.7. 1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi'ne göre Rüşdiyelerin Ders Programı

Derslerin ismi	1.Sene	2. Sene	3.Sene
	Haftada	Haftada	Haftada
Maa Tecvîd-i Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-ı Diniye	3	2	2
Türkçe	7	6	4
Arabî	1	2	2
Farisî	0	1	2
Fransızca	0	0	3
Hesab	2	2	2
Hendese	0	0	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	0	2	2
Ma'lûmât-ı Nâfia	1	1	1
Hüsn-i Hat	1	1	1
Resim	1	1	1
Yekûn	18	20	23

Bu Salnâme'deki umûm mekâtib-i rüşdiye ve idâdiyede okunacak ulûm ve fûnûn haftalık adedlerini gösteren cetveldeki ilk üç sene ile yukarıda verilen tablo aynıdır. Sadece ma'lûmât-ı nâfia yerine ma'lûmât-ı nâfia ve hıfz-üs-sıhha dersi vardır. Fakat bu dersin hıfz-üs-sıhha kısmı dördüncü seneden itibaren işlenmektedir.³¹

1899/1900 (H. 1317) Maârif Salnâme'sinde ise umûm mekâtib-i rüşdiye ders programı aynı kalmış, umûm mekâtib-i rüşdiye ve idâdiyede okunacak ulûm ve fûnûnun haftalık adedlerini gösteren cetvelde değişiklikler olmuştur. Buna göre maa tecvîd-i Kur'ân-ı Kerîm ve ulûm-ı diniye dersi ikinci ve üçüncü senelerde 2'den 3'er saate çıkarılmıştır. Türkçe dersinin saatleri birinci senede 6, ikinci senede 5 ve üçüncü senede 3 olmuştur. Programa ahlâk dersi birinci ve ikinci senelerde 1'er saat olarak eklenmiştir. Arabî dersi birinci senede 2 saat, Farisî dersi de ikinci senede 2 saattir. Fransızca dersi de rüşdiyelerden lağv edilmiş fakat cetvelde gösterilen ders idâdîlerin rüşdiye sınıfının üçüncü yılına ait olduğu belirtilmiştir.

Ma'lûmât-ı nâfia dersinin yerine de haftada 1 saat olarak ilm-i eşya dersi gelmiştir. Hıfz-üs-sıhha dersi de üçüncü sene haftada 1 saattir. Hüsn-i hattın birinci senedeki ders süresi de 1 saatten 2 saate çıkmıştır. Böylece birinci sene yekûnu haftada 20, ikinci sene 22 ve üçüncü 24 olmuştur.³²

³¹ SNMU, 1316/1, s. 191, 358.

³² SNMU, 1317/2, s. 230, 402.

Mahmud Cevad'ın verdiği umûm mekâtib-i rüşdiyye ve idâdiyede okunacak ulûm ve fûnûn haftalık adedlerini gösteren cetvelle 1899/1900 (H. 1317)'deki cetvel aynıdır.³³ 1900/1901 (H. 1318) ve 1900/1902 (1319) Maârif Salnâmelerinde ise rüşdiyye mektepleri için ayrı ders programı verilmemiş, sadece umûm mekâtib-i rüşdiyye ve idâdiyede okunacak ulûm ve fûnûn haftalık adedlerini gösteren cetvel mevcuttur.³⁴

1903/1904 (H. 1321) Maârif Salnâmesi'ndeki ders programının değişmiş olduğu görülür. Buna göre ahlâk dersi müstakil olmaktan kaldırılarak maa tecvîd-i Kur'ân-ı Kerîm ve ulûm-ı diniye ve ahlâkiye dersi ismini almıştır. Yine haftada 3'er saattir. Hıfz-üs-sıhha dersi de kaldırılmıştır. Yerine de ma'lûmât-ı ziraiye ve sıhhiye gelmiştir. Fakat bu ders rüşdiyelerde değil idâdîlerin dördüncü senelerinde okutulacaktır.³⁵

Mekteplerin programlarını tadil etmek ve akaid derslerini kontrol etmek için yine bir teftiş heyeti irâde-i seniyye üzerine toplanmıştır.³⁶

1902/1903 (H. 1320) Selanik Vilâyeti Salnâmesi'nde, Mekteb-i Idâdiye şube yapılan rüşdiyye mektebi üç senedir ve ders cedveli diğer mülkî rüşdiyye mektepleri gibi mekteb-i idâdînin 1., 2., ve 3., seneleri programına uygun ve idareye dair olan dâhilî talimâtı mekâtib-i idâdiye talimâtına mutabıktır.³⁷

1902/1903 (H. 1320) ders programlarının değişikliğinde devlet ve memleketçe kendilerinden istifade edilecek şekilde yetişmeleri, vasıflı ve dindar olabilmeleri için programlarca en evvel bunlara dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Burada mevcut programlar 1903/1904 (H. 1321) Maârif Salnâmesi'nden farklı gösterilmiştir. Ahlâk dersi müstakildir. Hıfz-üs-sıhha dersi mevcut olup hüsn-ü hatt dersi de birinci sınıfta 1 saattir. Değiştirilmiş programda ise ahlâk dersinin saatleri arttırılmıştır. İlm-i eşya dersi de kaldırılarak yerine ziraat ve ticaret ve sanayiye dair ma'lûmât dersi koyulmuştur. Fakat bu ders programının uygulanıp uygulanmadığı açık değildir³⁸

1903/1904 (H. 1321) yılında bütün mekteplerin ders programları yine tadil etmek için çalışmalar yapılmıştır. Rüşdiyye mekteplerinin ders programı tanzim edilirken özellikle akaid-i İslamiye'ye dikkat edilmiş ve 21 Temmuz 1904 (H. 8 Ca 1322)'te irâdesi çıkmıştır. 1899/1900 (H. 1317) Maârif Salnâmesi'ndeki rüşdiyye ve idâdiyeler için olan programdan farkı birinci senedeki hüsn-i hatt dersinin 1 saat ve üçüncü

³³ Mahmud Cevad, Age., ss. 405-406.

³⁴ SNMU, 1318/3, s. 358; SNMU, 1319/4, s. 138.

³⁵ SNMU, 1321/6, s. 142.

³⁶ BOA, Y. A. REŞ, 105/13, 13 N 1317.

³⁷ S. V. Selanik, H 1320/17, s. 384.

³⁸ BOA, Y. PRK. MF, 4/54, 26 S 1320.

senedeki Fransızca dersinin olmamasıdır. Birinci senedeki toplam saat 19 olmasına rağmen tabloda 20 gösterilmiştir. Fransızca dersi de rüşdiyelerden ilga edildiğinden programın aynı olması muhtemeldir. Önceki program ve yeni hazırlanana program şu şekildedir.³⁹

Tablo 4.8. 1904/1905 (H. 1322) Eski ve Yeni Rüşdiye Ders Programları

Şimdiye Kadar Uygulamada Olan Rüşdiye Programı					
Dersler	Saat	Dersler	Saat	Dersler	Saat
1.Sene		2.Sene		3.Sene	
Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-ı Diniye	3	Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-ı Diniye	3	Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-ı Diniye	3
Türkçe	6	Türkçe	5	Türkçe	3
Ahlâk	1	Ahlâk	1		
Arabî	2	Arabî	2	Arabî	2
		Farisî	2	Farisî	2
Hesab	2	Hesab	2	Hesab	2
				Hendese	1
Coğrafya	2	Coğrafya	2	Coğrafya	2
		Tarih	2	Tarih	2
İlm-i Eşya	1	İlm-i Eşya	1	İlm-i Eşya	1
				Hıfz-üs-sıhhat	1
Hüsn-i Hatt	1	Hüsn-i Hatt	1	Hüsn-i Hatt	1
Resim	1	Resim	1	Resim	1
Yekûn	20?	Yekûn	22	Yekûn	21

Yeni Tertip Olunan Rüşdiye Mektebi Programı		
Dersler	Saat	Açıklamalar
1.Sene		
Kur'ân-ı Kerîm-i Maa Tecvîd	1	
İlm-i Hâl	2	
Türkçe (Kavâid ve İmlâ)	4	
Sarf-ı Arabî	2	
Hesab	2	Dört işlemin tekrarı ve ondalık kesirler
Muhtasar Coğrafya-i Umûmî	2	Memâlik-i Osmaniye dâhil ve biraz da geniş olduğu halde gösterilecektir.
Hüsn-i Hatt	2	
Ahlâk	1	
Kırâat	2	Ziraatle ilgili konular inâs rüşdiyelerinde el hüneleri gösterilecektir.
Yekûn	18	

2.Sene		
Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm	1	
İlm-i Hâl	2	
Türkçe Kavâid ve İmlâ	3	

³⁹ BOA, *İ. MF*, 10/1322/Ca-1, 7 Ca 1322.

Arabî Sarf ve Nahv	4	İnâs rüşdiyelerinde Arabî dersi 2 saat olacaktır. Diğer 2 saat el hünelerine ayrılacaktır.
Farisî (Usûl-i Farisî)	2	
Ahlâk	1	
Hesab (Bayağı kesirler ve ölçekler)	2	
Coğrafya	2	Dört kıta yani Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya
Tarih	1	Muhtasar Tarih-i İslam
Ma'lumât-ı Ziraiye	1	İnâs rüşdiyelerinde ma'lumât-ı ziraiye yerine usûl-i idare-i beytiye talim edilecektir.
Resim ve Hatt	2	
Yekûn	21	

3.Sene		
Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm	1	
Ulûm-ı Diniye	2	
Ahlâk	1	
Kavâid-i Osmanîye ve Kitâbet	4	
Nahv-ı Arabî	3	İnâs rüşdiyelerinde Nahv-ı Arabî 2 saat olacaktır.
Farisî	2	
Hesab ve Hendese (Tenasüb)	3	
Tarih-i Osmanî	1	
Coğrafya	2	Avrupa ve Mufassal Memâlik-i Osmanîye
Ma'lumât-ı Ziraiye	1	İnâs rüşdiyelerinde ma'lumât-ı ziraiye yerine idare-i beytiye talim edilecektir
Hüsn-i Hatt ve Resim	2	
Hıfz-üs-sihhat	1	
Yekûn	23	İnâs rüşdiyelerinde haftada 2 defa el hünelerine gösterilecektir.

1906/1907 (H. 1324) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi'nde rüşdiye mekteplerinde okunan dersler idâdilerin rüşdiye sınıflarının dersleriyle aynıdır. Yalnız ayrıca Fransızca dersi olmayıp ek olarak ma'lumât-ı ziraiye ve sıhhiye dersi mevcuttur.⁴⁰ 1908 (H. 1326) yılında rüşdiye mektepleri hala 3 senedir.⁴¹

1909 (H. 1327)'da rüşdiye ders programlarının müsveddesi hazırlanmıştır. Burada önerilen bu mekteplerin tekrar 4 sene olmasıdır. Müsveddeye göre dersler şu şekilde olmalıdır:⁴²

İlm-i hâl (Yavaş yavaş tafsil edilmeli ve her sınıfta okutulmalıdır.)

Kavâid-i Türkiye

⁴⁰ S. V. Hüdavendigâr, 1324/33, s. 589.

⁴¹ BOA, TFR-I-KV, 190/18904, 19 M 1326.

⁴² BOA, Y. EE, 37/85, 6 R 1327.

Sarf ve Nahv ve Mantık (Emsile, Bina, Maksud, Avamil, İzhar-ı Mantık'tan Arabîce olarak uygun bir risâle)

Farisî (Kavâid-i Farisî, Nasihat-ül-hükema, Gülistan)

Coğrafya-i Umûmî ve Osmanî (Osmanlı Tarihi dikkat ve önemle okutulmalıdır.)

Kavâid-i Osmaniye (İkinci ve üçüncü sınıflarda tadrîs edilmelidir.)

Hutut-u Muhtelif

İnşâ (üçüncü ve dördüncü sınıflarda talim olunur.)

Mebadi-i Hendese ve Hesab (Dördüncü senede)

Mebadi-i Ulûm ve Tabiiye (Dördüncü senede)

Resim (Dördüncü senede biraz gösterilmeli)

Fransızca (Üçüncü ve dördüncü senelerde biraz gösterilmeli)

Tarih-i İslam (Mekteb-i idâdiyede okutturulacak olan Akaid-i Belâgat'a yardımı olmak ve talebeye Arapça ibareye alıştırmak için ahlâka dair Arapça bir kitap)

Bu programın uygulanıp uygulanmadığı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ama genel kanı rüşdiye mekteplerinin öğretim süresini 4 seneye çıkaracağı için uygulanmadığı yönünde olmuştur.

1913 yılında Tedrisat-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkat'ın çıkmasıyla rüşdiye mektepleri ibtidâî mektepler içinde eritilmiştir. Bu kanûna göre ibtidâî mekteplerde bulunacak dersler şunlardır.⁴³

-Kur'an-ı Kerîm

-Ma'lûmât-ı Diniye

-Kırâat ve Hat

-Lisan-ı Osmanî

-Hesab, Hendese

-Coğrafya (Bilhassa Osmanlı Coğrafyası)

-Tarih (Bilhassa Osmanlı Tarihi)

-Dürûs-ı Eşya

-Ma'lûmât-ı Tabiiye ve Tatbikat-ı Hıfz-ı Sıhha

-Ma'lûmât-ı Medeniye ve Ahlâkiye ve İktisadiye

-El işleri ve Resim

-Gına (Vatanî Manzumeler)

⁴³ *Düstur*, 2. Tertip, C. 5, ss. 807-808.

-Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları

-Etfal-i Zükûra Talim-i Askerî

-Etfal-i İnâsa İdare-i Beytiye ve Dikiş İşleri

Erkek rüşdiye mekteplerinde öğretim süresi başlangıçta 3 sene olarak kararlaştırılmıştır. Daha sonra bu süre 4 ve 6 yıla çıkmıştır. 5 öğretim yılının uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir. 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre ise öğretim süresi 4 sene olarak belirlenmiştir. Bu durum 1895/1896 (R. 1311) tarihinde rüşdiye mektepleri öğretim süresinin 3 seneye indirilmesine kadar devam etmiştir.

Mekteb-i Maârif-i Adlî açıldığında bu mekteplerden mezun olacaklar kalemlere kâtip olarak yetiştirildiğinden ders programında dil ve yazı dersleri ağırlık kazanmıştır.

Rüşdiye mekteplerinde amaç Türkçe öğretmek olduğundan ders programları da buna uygun yapılmıştır. 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi, ders programını kesin kurallara bağlamıştır. 1875/1876 (H. 1292) ders programı jimnastik dersi hariç nizamnameyle uyumludur. Dönemin sonuna kadar jimnastik dersinin uygulandığı program görülmemiştir. Ders programlarında, dersler okunan kitapların isimleriyle de anılmaktadır. İmlâ ve inşâ dersleri programa girmişse de inşâ dersine çok az rastlanmıştır.

İslam rüşdiye mekteplerinin gayrimüslim mekteplerden geri kalması ve bunlara çözüm yollarının aranması ders programlarına yansımıştır. Yine askerî rüşdiye mektepleri açıldıktan sonra bunların eğitim kalitesi mülkî rüşdiye mekteplerinin üstüne çıkmıştır. Bu durumda askerî mekteplere girmek isteyen rüşdiye mektebi öğrencilerinin tekrar sınava alınması sebep olmuştur. Bu durumu ortadan kaldırmak ve mülkî rüşdiyelerin eğitim seviyesinin askerî rüşdiyelere eşitleyebilmek için uzun yıllar sürecek muadillik çalışmaları yapılmıştır. Bunun sonucunda yeni programlar ortaya çıkmıştır. 1309'da hazırlanan ders programında en önemli farklılık ma'lûmât-ı fenniye dersinin olmasıdır.

1896 Sivas rüşdiyeleri ile 1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesindeki rüşdiye programı arasındaki en önemli fark usûl-i defteri dersinin olmayıp maa tecvîd-i Kur'an-ı Kerîm ve ma'lûmât-ı nâfia dersinin programa koyulmasıdır. Dönemin sonuna doğru derslerdeki en önemli gelişmeler ziraat ve sağlık derslerinin programa alınması olmuştur.

4.2. KIZ RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN ÖĞRETİM SÜRESİ VE DERS PROGRAMLARI

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre inâs rüşdiyelerinde öğretim 4 yıl olacaktır ve dersleri şöyledir:

Mebâdi-i ulûm-ı diniye (Din bilgisine giriş)

Muhtasar tarih ve coğrafya

Lisan-ı Osmanî kavâidi (Osmanlıca dilbilgisi)

Hesab ve defter tutmak usûlü

Mebâdi-i Kavâid-i Arabiye ve Farisiye (Arapça ve Farsça dilbilgisine giriş)

Nakışa medar olacak derece resim (Nakış yapabilecek derecede resim)

İmlâ ve inşâ (İmlâ ve yazı)

Ameliyat-ı hıyatiye (Dikiş uygulaması)

Müntehabat-ı edebiye (Edebiyattan seçmeler)

Tedbir-i menzil (Ev idaresi bilgisi)

Musiki (mecburi değil)

Bu derslerden din ve fen dersleri her cemaatin kendi dilleri ile okutulacak ve gayrimüslim rüşdiye mekteplerinde Arapça ve Farsça yerine kendi lisanları okutturulacaktır. Gayrimüslim çocukların din derslerini kendi ruhanî liderleri belirleyecek ve bunlar tarafından atanan öğretmenlerce verilecektir.⁴⁴

1877/1878 (H. 1294) Devlet Salnâmesi'nde ise yeni bir program mevcuttur. 1878 (H. 1295) ve 1878/1879 (H. 1296)'da da aynı program verilmiştir. İnâs rüşdiye mekteplerinin ders programı şu şekildedir:⁴⁵

⁴⁴ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, ss. 189-190.

⁴⁵ *SD*, 1294, s. 393; *SD*, 1295, s. 259; *SD*, 1296, ss. 76.

Tablo 4.9. 1877/1878 (H. 1294) Devlet Salnâmesi'ne Göre İnâs Rüşdiyelerinin Ders Programı

1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene
Ulûm-ı Diniye	Ulûm-ı Diniye	Arabî	Ulûm-ı Diniye
Ahlâk	Arabî	Farisî	Kırâat-i Türkiye
Ma'lûmât-ı Nâfia	Farisî	Lisan-ı Osmanî ve İmlâ	Lisan-ı Osmanî ve İmlâ
Lisan-ı Osmanî	Hesab	Hesab	Arabî
Hesab	Tarih	Coğrafya	Farisî
Sülûs	Sülûs	Ulûm-ı Diniye	Hesab
Rik'a	Rik'a	Kırâat-i Türkiye	Coğrafya
	Hıyatiyat	Tarih	Medhal Kavâid
		Sülûs	Tarih
		Rik'a	Sülûs
		Nakış	Rik'a
			Nakış

Bu programla 1869'da verilen dersler arasındaki en belirgin fark ahlâk ve ma'lûmât-ı nâfia dersinin yer almasıdır. İnşâ, müntehabat-ı edebiye ve defter tutmak usûlü derslerine ise rastlanmamıştır.

1891/1892 (H. 1309) yılında inâs rüşdiye mektepleri hala 4 senedir. Örnek olan Bursa İnâs Rüşdiyesi dersleri ise haftada ikişer defa olmak üzere ulûm-ı diniye, Arabî, Farisî, hikâye-i müntahabe, risâle-i ahlâk, vazaif-i inâs, kısas-ı enbiya, Tarih-i Osmanî, coğrafya, hesap, Kavâid-i Osmanîye, imlâ, hatt-ı rik'a ve sülûs, nakış ve el işleridir.⁴⁶ 1877/1878 (H.1 294)'e göre burada hikâye-i müntahabe ve vazaif-i inâs dersleri farklıdır. Dersaâdet rüşdiyelerinde bulunan ma'lûmât-ı nâfia dersi görülmemektedir.

Müzik dersi zorunlu olmamakla beraber 1894/1895 (R. 1310)'te Edirne İnâs Rüşdiye Mektebi dersleri arasında piyano dersi görülmüştür. Daha önceki ders programlarında münşeat (nesir yazılar, mektuplar) dersi yoktur. Bu mektebin dersleri de şu şekildedir:⁴⁷

⁴⁶ S. V. Hüdavendigâr, 1310/19, s. 134.

⁴⁷ S. V. Edirne, R. 1310/19, s. 227.

Tablo 4.10. 1894/1895 (R.1310)'de Edirne İnâs Rüşdiye Mektebi Dersleri

1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene
Kur'ân-ı Kerîm	Ulûm-ı Diniye	Arabî	Arabî
Ulûm-ı Diniye	Arabî	Farisî	Farisî
Lisan-ı Osmanî	Farisî	Coğrafya	Tarih
Kırâat-i Türkiye	Hesab	Dikiş	Hesab
İmlâ	Kırâat-i Türkiye ve İmlâ	Kırâat-i Türkiye ve İmlâ	Münşeat
Hesab	Dikiş	Hatt	Dikiş
Hatt	Hatt	Piyano	Hatt
			Piyano

1895'te Girid vilayetinde ders programları ihtiyacı karşılamamaktadır. Bunun üzerine yapılan yeni ders programlarında inâs rüşdiyeleri öğretim süresi 3 yıl ibtidâ ile birlikte 6 yıl olmuştur. Buna göre program da şöyle şekillenmiştir.⁴⁸

Tablo 4.11. 1895 (H. 1313) Yılı İnâs Rüşdiyelerinin Dersleri

Dersler	Saat	Dersler	Saat	Dersler	
1. Sene		2.Sene		3.Sene	
Elifbâ-i Osmanî	12	Kur'ân-ı Kerîm	6	Kur'ân-ı Kerîm	5
Ecza-i Şerife	12	İlm-i Hâl	4	Tecvîd	2
Kırâat-i Türkiye	4	Kırâat-i Türkiye ve İmlâ	3	İlm-i Hâl	3
Hesab-ı Zihni	2	Hesab	3	Hesab	2
		Hatt-ı Sülûs	2	El Hünnerleri	2
				Hatt-ı Sülûs	2
Yekûn	30	Yekûn	18		16
4.Sene		5.Sene		6.Sene	
Kur'ân-ı Kerîm	4	Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvîd	4	Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvîd	4
İlm-i Hâl	2	Ulûm-ı Diniye	3	Ulûm-ı Diniye	3
Arabî	2	Arabî	2	Arabî	3
Farisî	2	Farisî	1	Farisî	1
Kavâid-i Osmanîye	2	Kavâid-i Osmanîye ve Lügat	2	Kitâbet ve Lügat	2
Hesab	2	Hesab	2	Hesab	3
Coğrafya	2	Coğrafya	2	Coğrafya	2
Kırâat-i Türkiye ve İmlâ	2	Tarih	2	Tarih	2
El Hünnerleri	2	Kırâat-i Türkiye ve İmlâ	2	El Hünnerleri	2
Hüsn-i Hatt	1	El Hünnerleri	2	Hüsn-i Hatt	1
		Hüsn-i Hatt	1	Resim Taklidi	1
		Resim Taklidi	1		
Yekûn	23	Yekûn	24	Yekûn	24

⁴⁸ BOA, *İ. MF*, 3/1313/S-8, 25 S 1313.

Erkek rüşdiyeleri de 3 yıl olmasına rağmen Sivas erkek rüşdiyeleri 4 yıl eğitim yaparken inâs rüşdiyesi müfredatı 6 yıldır.⁴⁹

Tablo 4.12. 28 Haziran 1896 (16 Haziran 1312)'da Sivas İnâs Rüşdiyesi'nin Ders Programı

Dersler	1.	2.	3.	4.	5.	6.	Açıklamalar
Elifbâ-i Osmanî	12						Yeni usûl üzere öğretimi yapılır.
Ecza-i Şerife	12						“
Kırâat-i Türkiye	4	3	-	2	2	4	Uygun bir kitaptan gösterilir.
Hesab	2	3	2	-	2	3	Ondalık kesirlerin sonuna kadar gösterilir.
Kur'ân-ı Kerîm	-	6	5	4	4	-	Yukarı sınıflarda tecvîdin pratiğine devam edilir
Ulûm-ı Diniye	-	4	3	2	3	3	İlm-i hâl ile beraber hanımlara dair şer 'î meseleler ayrıca gösterilir.
Hatt-ı Sülûs	-	3	2	1	1	1	Neshsiz sülûs talim edilir.
Tecvîd	-	-	2	-	-	-	Tatbikatla beraber gerekli kurallar gösterilir.
El Hüneleri	-	-	2	2	2	2	Özel usûl ile çeşitli hüneler gösterilir.
Arabî	-	-	-	2	2	3	Kısaca sarf ve nahv kuralları gösterilir.
Farisî	-	-	-	2	2	3	Her ma'lûmât özetlenir.
Türkçe	-	-	-	2	2	2	Osmanlıca kuralları sade yolda kitap talim edilir.
Coğrafya	-	-	-	2	2	2	Özet şekilde beş kıta gösterilir.
Hüsn-i Hatt	-	-	-	1	1	1	Rik'a talim edilir.
Tarih	-	-	-	-	2	2	Peygamberler, İslam ve Osmanlı Tarihleri gösterilir.
Resim Taklidi	-	-	-	-	1	1	Özel usûlü ile talim edilir.
Yekûn	30	19	16	20	26	27	

1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi'nde ve Mahmud Cevad'ın verdiği kız rüşdiyelerinin programı aynıdır. Birinci senede Elifbâ Risâlesi tamamlanmadıkça hiçbir derse başlanmayacaktır. Bu yüzden ilk sene ders saati toplamı 18 olarak gösterilmiştir. İbtidâiye sınıfları ve rüşdiyeden oluşan ve tahsil süreleri altı sene olan inâs rüşdiyelerinin ders programı şu şekildedir.⁵⁰

⁴⁹ BOA, Y. EE, 131/24, 17 M 1314.

⁵⁰ SNMU, 1316/1, ss. 393-394.

Tablo 4.13. 1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi'ne Göre İnâs Rüşdiyeleri Ders Programı

Derslerin isimleri	1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene	5.Sene	6.Sene
Elifbâ ve Şifahî Ma'lûmât	18	-	-	-	-	-
Kur'ân-ı Kerîm Maa Tecvîd	4	6	5	3	2	1
Ulûm-ı Diniye	-	2	2	2	2	2
Kırâat	4	4	4	2	1	1
İmlâ	4	4	3	2	1	1
Kitâbet	-	-	-	-	1	1
Kavâid-i Lisan-ı Osmanî	-	-	2	2	1	2
Arabî	-	-	-	-	2	2
Farisî	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hatt	-	2	2	1	1	1
Dürûs-ı Eşya ve Ma'lûmât-ı Nâfia	2	2	2	1	1	1
İdare-i Beytiye	-	-	-	2	2	2
Ahlâk	-	-	-	1	1	2
Hıfz-üs-sihha	-	-	-	-	1	1
Hesab	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	2	2	1
El Hüneleri	2	2	2	2	2	2
Yekûn	18/36	24	24	24	24	24

Bu programın, Sivas İnâs Rüşdiyeleri ders programıyla arasında bazı farklar mevcuttur. Sivas İnâs Rüşdiyesi Programında Elifba-i Osmanî ve Ecza-i Şerife, Kur'an-ı Kerîm ve Tecvîd ayrı derslerdir. İmlâ, kitabet, dürûs-ı eşya ve ma'lûmât-ı nâfia, idare-i beytiye, ahlâk ve hıfz-üs-sihha dersi görülmemiştir. 1898/1899 (H. 1316)'daki programda ise hatt-ı sülûs ve resim taklidi dersi yoktur.

1899/1900 (H. 1317), 1900/1901 (H. 1318), 1901/1902 (H. 1319) ve 1903/1904 (H. 1321) Maârif Salnâmelerinde inâs rüşdiyelerinin ders programlarında bir değişiklik olmamıştır. Sadece 1903/1904 (H. 1321)'te birinci sene ders toplamı 18 saat değil 36 saat olarak verilmiştir.⁵¹

1899/1900 (H. 1317)'de Konya İnâs Rüşdiye Mektebi'nin birinci seneden son sınıfa kadar talim olunan dersler 1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi'yle aynıdır. Fazla olarak halı dokuma dersi vardır. Ayrıca bu mektebe halıcılık sınıfı da eklenmiştir. Talebelerin ilk halısı padişaha takdim edilmiş ve bunlardan on ikisi muallimeleriyle beraber sanayi madalyasıyla ödüllendirilmiştir.⁵²

1902/1903 (H. 1320) ders programlarının değişikliğinde devlet ve memleketçe kendilerinden istifade edilecek şekilde yetişmeleri, vasıflı ve dindar olabilmeleri için

⁵¹ SNMU, 1317/2, s. 402; SNMU, 1318/3, s. 256; SNMU, 1319/4, s. 160; SNMU, 1321/6, s. 164.

⁵² S. V. Konya, 1317/28, s. 68.

programlarca en evvel bunlara dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Burada mevcut program 1321 Maârif Salnâmesi'ndeki programla aynıdır. Değiştirilmiş programda ise zükûr rüşdiyelerinde olduğu gibi ahlâk dersinin saatleri arttırılmıştır. Hüsn-i hatt ve tarih derslerinin saatleri azalmıştır. Dürûs-ı eşya ve ma'lûmât-ı nâfia dersi kaldırılmış, ma'lûmât-ı nâfia dersi koyulmuştur. Bu ders üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı sene 1'er saattir. Fakat bu ders programının uygulanıp uygulanmadığı açık değildir.⁵³

1907/1908 (H. 1325)'de Sivas İnâs Rüşdiyesi nakış, hıyatıyat ve halı dokuma gibi el hünelerinin yayılması hususunda ve mülhakat inâs ibtidâîlerine muallime yetiştirmek suretiyle de fayda sağlamaktadır.⁵⁴

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinde kız rüşdiyeleri ders programlarının erkek rüşdiyelerinden farkı dikiş uygulaması, edebiyattan seçmeler, ev idaresi bilgisi ve musiki derslerinin olması, jimnastik dersinin olmamasıdır.

1877/1878 (1294)'deki erkek ve kız rüşdiyeleri ders programlarında farklılıklar sözkonusudur. Bunlar birinci sene kız rüşdiyelerinde ahlâk ve ma'lûmât-ı nâfia, Lisan-ı Osmanî, erkek rüşdiyelerinde de kıraat-ı Türkî, medhal kavaid, muhâzarât-ı Türkiye, imlâ-i ameliyat derslerinin olmasıdır. İkinci seneye gelindiğine kız rüşdiyelerinde ulûm-ı diniye, tarih, hıyatıyat; erkek rüşdiyelerinde Lisan-ı Osmanî, imlâ, muhâzarât-ı Türkiye, coğrafya, resim derslerinin olmasıdır. Üçüncü sene kız rüşdiyelerinde birleştirilmiş Lisan-i Osmanî ve imlâ, ulûm-ı diniye, kıraat-ı Türkiye, tarih ve nakış, erkek rüşdiyelerinde müstakil Lisan-ı Osmanî, müstakil imlâ, muhâzarât-ı Türkiye ve resim derslerinin olmasıdır. Dördüncü sene ise kız rüşdiyelerinde Lisan-ı Osmanî ve imlâ, Arabî, medhal kavaid, sülûs ve nakış, erkek rüşdiyelerinde resail-i selâse, miyar'ül-kelam, Lisan-ı Osmanî, imlâ, hendese, usûl-i defteri, divanî, resim ve ilm-i belâgat dersleri farklı derslerdir.

Bu programlarda en dikkat çekici farklılık kız rüşdiyelerindeki ahlâk, ma'lûmât-ı nâfia ve tarih dersleridir. Erkek rüşdiyelerinde tarih dersi son sene görülürken kız rüşdiyeleri müfredatında üç sene mevcuttur.

1898/1899 (H. 1316) Maârif Sâlnamesindeki erkek ve kız rüşdiyelerinin son 3 senesi karşılaştırıldığında Maa Tecvîd-i Kur'an-ı Kerîm ve ulûm-ı diniye kız rüşdiyelerinde ayrı ayrı, erkek rüşdiyelerinde ise birleştirilmiş ders olduğu anlaşılır. Kız rüşdiyelerinde kıraat, imlâ, kitâbet, Kavaid-i Lisan-ı Osmanî, dürûs-ı eşya ve ma'lûmât-

⁵³ BOA, Y. PRK. MF, 4/54, 26 S 1320.

⁵⁴ S. V. Sivas, 1325, s. 196.

ı nâfia, idare-i beytiye, ahlâk, hıfz-üs-sıhha, el hünnerleri; erkek rüşdiyelerinde Türkçe, Fransızca, hendese, ma'lûmât-ı nâfia, resim dersleri farklı derslerdir.

Rüşdiye mekteplerine ziraat dersleri getirildiğinde kız rüşdiyelerinde bu ders yerine idare-i beytiye dersi gösterilmiştir.

Dönemin başından sonuna kadar kız rüşdiyelerinde görülmeyen tek ders Fransızca olmuştur. Bu dönemde kızların devlet memuru veya sosyal yaşamda aktif bulunması düşünülmediğinden bu derse ihtiyaç hissedilmemiştir. Erkek rüşdiyeleri programlarına nakış, dikiş ve idare-i beytiye dersleri koyulmamıştır.

4.3. ERKEK RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN DERSLERİ VE İÇERİKLERİ

Burada 1315 tarihli Umûm Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programı, 1316 Maârif Salnâmesi'nde verilen umûm mekâtib-i rüşdiyede okunacak ulûm ve fûnûnun haftalık aded-i dürûsunu mübeyyin cetvel kısmında verilen içerikler ile umûm mekâtib-i rüşdiye ve idâdiyede okunacak ulûm ve fûnûnun haftalık aded-i dürûsunu mübeyyin cetvel ve Mahmud Cevad'ın verdiği umûm mekâtib-i rüşdiye ve idâdiyede beher hafta okunacak ulûm ve fûnûnun aded-i dürûsunu mübeyyin tanzim olunan cetvel kısmındaki içerikler karşılaştırılmıştır. Farklılıklar varsa belirtilmiştir.⁵⁵

4.3.1. Tecvîdli (Maa Tecvîd) Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Diniyye

Birinci Sınıf

Haftada 3 saat

Müslüman öğrenciye mahsûstur. Seçilen kitaptan okutturulmak üzere amellere, ibadetlere dair bazı şeri misaller işlenecek ve tecvîdli Kur'ân-ı Kerîm okunacaktır.

İkinci Sınıf

Haftada 2 saat⁵⁶

Birinci sene seçilen kitaptan öğretim yapılır. Tecvîd kurallarına uygun olarak Kur'ân-ı Kerîm okunmaya devam edilir ve icap eden namaz sureleri yavaş yavaş ezberlettirilir.

Üçüncü Sınıf

Haftada 2 Saat

Birinci ve ikinci senelerde olduğu gibi öğretime devam edilir. Ayrıca çocukların ahlâkî faziletler ve güzel terbiye kazanmalarına pek ziyade dikkat edilir.

⁵⁵ Umûm Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır, Matbaa-i Âmire, 1315; SNMU, 1316/1, ss. 191-291, 358-392; Mahmud Cevad, Age., ss. 405-467.

⁵⁶ Mahmud Cevad, Age., s. 405, Ders haftada 3 saattir.

Tedrisat-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkate ve 1914'te hazırlanan Mekatib-i İbtidâiye Ders Müfredatında Kur'ân-ı Kerim ve Ma'lûmât-ı Diniye dersi yer almıştır. 1924'te Erkek İlkmekteplerinin Haftalık Ders Dağılım Cetveli'nde Kur'an-ı Kerim ve Din dersleri adını almıştır. 1926 İlkokul Programında ise sadece din dersidir.⁵⁷

2000'li yıllarda ise programlarda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi adıyla mevcuttur. Rüşdiye mekteplerinde olduğu gibi konuları arasında amellerle ve ibadetlerle ilgili bilgiler vardır ve namaz sureleri de öğrencilere öğretilmektedir.⁵⁸

4.3.2. Türkçe

Birinci Sınıf

Haftada 7 saat

Kavâid (kurallar): Haftada iki ders olarak gösterilir. Harfin tarifi, kelime, harf, hareke, imlâ, hece, kelime bölümleri

İsim: Tarifi, cins isim, ism-i ilm, tekil, çoğul, isim durumları (mücerred, mef'ûlun bih, mef'ûlun ileyh, muzâf, muzâfun ileyh, izâfet, izâfet-i nisbiyye, izâfet-i beyâniyye, izâfet-i teşbihiyye), alıştırmalar

Sıfat: Tarifi, belirtilen, Türkçe'de uyum, abartma, karşılaştırma, küçültme, benzetme şekilleri, bir kurala bağlı olmayıp işitilmekle (semâî) ve bir kurala uygun olarak meydana gelen (kıyâsî) sıfatlar, sayı adları, sayı çeşitleri, alıştırmalar

Zamir: Tarifi, şahıs zamiri, halleri, belirtilenin sonuna gelen zamir (zamir-i izâfî), isimlerin sonuna gelen zamir (zamir-i nisbî), geçmiş zaman fiillerinin sonuna gelen zamir (zamir-i fiilî), vasıf zamiri (zamir-i vasfî), işaret ismi (ism-i işaret), belgisiz zamir (mübhemât), alıştırmalar

Fiil: Tarifi, fiil zamanları (ezmine-i fiil), şahıs fiilleri (eşhas-ı fiil), çekimler (tasrîfât)- mudarebe, isteşlik (müşareket), yeterlik (iktidarî), çabuklaştırma (ta`cili), gereklilik (vucubî), istek (iltizamî) kipi-eylemi yapan (fâil), yapılmış (mef'ul), geçişli (müteaddi), geçişsiz (lâzım), etken (malûm), edilgen (meçhul), olumsuz (menfi), olumlu (müspet), olumsuz soru (istifhâm-ı menfi), masdar, kalın sıradan masdar (masdar-ı sakîl), ince sıradan masdar (masdar-ı hafîf), masdar-ı tahfîfi, fiil ismi (hâsıl-ı masdar), masdar ismi (ism-i masdar), bağlaç (atfî), takibî, vakit (tevkîtî), bitirme (intihâî) kipleri, alıştırmalar

⁵⁷ Çelenk, Süleyman ve Diğerleri, *İlköğretim Programları ve Gelişmeler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000, ss. 23, 36, 38.

⁵⁸ Hasan Güleriyüz, *İlköğretim Programı*, Pegem A Yay., Ankara 2001, ss. 715-744.

Edevât (edatlar): Tarifi, sayımı, alıştırmalar

Kırâat-ı Türkiye (Türkçe okuma): Haftada 2 ders olarak gösterilir. Ahlâkı güzelleştirecek, faydalı bilgileri ve bazı uygun ve manalı hikâyeleri içeren bir kitap yüzünden okutturulacaktır. Okuma esnasında cümlelerin kısımlarının tayin ve ayırt edilmesine, kelimelerin manalarına ve bazı basit kuralların uygulanmasına ve tarifine özen gösterilecektir.

Lügat (kelime) ve imlâ (yazım): Haftada 2 ders olarak gösterilir.⁵⁹ Öğrencilerin seviyelerine uygun olarak seçilen cümle ve hikâyeler imlâ yoluyla yazdırılır. Bitiminde yazılan müsveddeler toplanır ve muallim tarafından ders haricinde kontrol edilerek öğrencilere iade edilir. Düzeltilmiş müsveddeler öğrenci tarafından beyaz deftere geçirilecektir. Ayrıca yazılan imlâlarda öğrencinin anlamını bilmediği kelimelerin manaları da öğretilecektir.

İkinci Sınıf

Haftada 5 saat⁶⁰

Kavâid (kurallar): Haftada 2 ders olarak gösterilir. Harfîn tarifi, kelime, ayrık harfler (hurûf-ı infisâl), bitişik harfler (hurûf-ı ittisâl), hareke, sesli harfler (hurûf-ı imlâ), hemze bahsi, hece (layıkıyla anlatılacaktır), kelimenin beşe taksimi

İsim: Tarifi, cins isim, ism-i ilm, cins isim ile ism-i ilmin ayırt edilme suretleri, tekil, çoğul, ismin halleri (mücerred, mef'ûlun bih, mef'ûlun anh, mef'ûlun ileyh, mef'ûlun maa muzâf, muzâfun ileyh)- bunların meydana gelme şekilleri

İzâfet (isim tamlaması): Göreli isim tamlaması (izâfet-i nisbiyye), cins ve nevi gösteren isim tamlaması (izâfet-i beyâniyye), muzâf ve muzâfun ileyhte edat bulunmayan isim tamlaması (izâfet-i teşbihiyye), bileşik isimler (esma-i mürekkebe), alıştırmalar

Arapça'dan alınan kelimelerin ikilikleri ve çoğulları (Arabî'den me'huz kelimâtın tesniye ve cemi), Farsça'dan alınan kelimelerin çoğulları (Farisî'den me'huz kelimâtın cemi), Arapça isim tamlaması (izâfet-i Arabîye), Farsça isim tamlaması (izâfet-i Farisiye), Türkçe kelimelerin Farisî ve Arabî, Farsça kelimelerin Arapça kurallarına göre isim tamlaması yapılamayacağı (kelimât-ı Türkiye'nin Farisî ve Arabî, kelimat-ı Farisiye'nin Arabî kaidesinde izafet yapılamayacağı), alıştırmalar

⁵⁹ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 6; SNMU, 1316/1, s. 194, 359; Haftada 3 ders olarak gösterilir.

⁶⁰ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 6; SNMU, 1316/1, s. 194, 359; Haftada 6 saattir.

Sıfat: Tarifi, belirtilen, Türkçe’de uyum, abartma, karşılaştırma, küçültme, benzetme şekilleri, bir kurala bağlı olmayıp işitilmekle (semâî) ve bir kurala uygun olarak meydana gelen (kıyâsî) sıfatlar, bir kurala bağlı olmayıp işitilmekle meydana gelen sıfatların oluşturma kuralları (sıfat-ı semâîyeyi teşkilde kaide), sayı adları, sayı çeşitleri, alıştırmalar

Arapça sıfat tamlaması (Arabî terkeb-i vasfî), Farsça sıfat tamlaması (Farisî terkeb-i vasfî), uyum bahsi, bir kelimeyi dişî yapma (te’nîs) ve bir kelimeyi erkek yapma (tezkîr), Arapça birleşik sıfat (Arabî vasf-ı terkîbî), Farsça birleşik sıfat (Farisî vasf-ı terkîbî) ve çeşitleri, Arapça ve Farsça’dan alınan sayılar (Arabî ve Farisî’den me’hûz adedler), alıştırmalar

Zamir: Tarifi, şahıs zamiri, halleri, isimlerin sonuna gelen zamir (zamid-i nisbî), geçmiş zaman fiillerinin sonuna gelen zamir (zamid-i fiilî), vasıf zamiri (zamid-i vasfî), işaret ismi (ism-i işaret), bunların kullanma şekillerine dair her birinin özel bahisleri hakkında ayrıntılı bilgiler (bunların suret-i istimâlîne dair her birinin bahs-i mahsûsunda tafsilat), belgisiz zamir (mübhemât), alıştırmalar

Arapça ve Farsça’dan alınan zamirler ve işaret isimleri ve belgisiz zamirler hakkında ayrıntılı bilgiler, alıştırmalar

Fiil: Tarifi, fiil zamanları (ezmine-i fiil), şahıs fiilleri (eşhas-ı fiil), fiil kipi (siga-i fiil), yaklaşma fiili (fiil-i mukarebe), isteşlik fiili (fiil-i müşareket), çabuklaştırma fiili (fiil-i ta’cili), yeterlik fiili (fiil-i iktidarî), süreklilik fiili (fiil-i istimrari), gereklilik fiili (fiil-i vucubî), istek fiili (fiil-i iltizamî), dönüşlü fiil (fiil-i mutavaat), olumsuz (menfî), olumlu (müspet), soru (istifhâm), olumsuz soru (nefy-i istifhâm), eylemi yapan (fâil), yapılmış (mef’ul), ayırt edilme şekilleri (suret-i tefrikleri), geçişli (müteaddi), geçişsiz (lâzım), etken (malûm), edilgen (meçhul)

Masdar: İnce sıradan masdar (masdar-ı hafif), kalın sıradan masdar (masdar-ı sakîl), masdar-ı tahfîfi, basit fiiller (ef’al-i basîta), bileşik fiiller (ef’al-i mürekkebe), bağlaç (atfî), takibî, bitirme (intihât) gibi kipler, kök harflerinden sonuncusu illet harflerinden biri olan fiil (ef’al-i nakısa), bağ fiiller (sıla fiilleri), bağ fiiller (ef’al-i rabtiye), kendisinden iş çıkan kimsenin sıfatı (ism-i fâil), fâilin fiili-kendi üzerine geçen kelime (ism-i mef’ul), ismi fâilin manasını mübalağa ile ifade eden (mübalağa-i ism-i fâil), geçişsiz fiillerden türlü vezinlerde başlıca fâil vezninde gelen ve daimi bir vasfî

gösteren sıfat (sıfat-ı müşebbehe), ortaçların kullanım şekilleri (fer'î fiillerin suret-i istimalleri)

Arapça masdarlar (masâdır-ı Arabiye): Fiillerin esaslarını konu edinen kitap olan Bina'dan Türkçe'de en çok kullanılmış olan bölümler anlamlarıyla beraber, if'al, tef'il, müfâ'ale, infial, iftial, tefe'ül, tefâül, istif'al, bunların Türkçe'de en çok kullanılmış olan türemiş kelimeleri (müştakkatı), kendisinden iş çıkan kimsenin sıfatı (ism-i fâil), fâilin fiili-kendi üzerine geçen kelime (ism-i mef'ul), ismi fâilin manasını mübalağa ile ifade eden (mübalağa-i ism-i fâil), işin yapıldığı zaman (ism-i zaman), işin yapıldığı yer (ism-i mekân), alıştırmalar

Edatlar (edevât): Tarifi, manalarıyla ve gerekli açıklamalarıyla birer birer Türkçe edatlar anlatılacaktır. Arapça ve Farsça'dan alınan edatlar da anlamlarıyla ve kullanma yerleriyle gösterilecektir.

Okuma (kırâat): Haftada 2 ders olarak gösterilir. Seçilen okuma kitabı ilk senede olduğu gibi yüzünden okutturulacaktır.

İmlâ: Haftada 2 ders olarak gösterilir. Geçen seneden bir derece daha ileri gidilerek derse devam edilir.

Üçüncü sene

Haftada 4 saat

Sözdizimi (nahv): Haftada 2 ders olarak gösterilir. Bir cümleden oluşan tamlama (terkib-i tam), cümle kadar olmayan tamlama (terkib-i nâkıs), cümle ve söz (cümle ve kelam), cümle ve söz arasındaki fark, isim cümlesi (cümle-i ismiye), fiil cümlesi (cümle-i fiiliye), söz öbekleri (ecza-i kelam), söz öbeklerinin dizimi, eylemi yapan (fâil), yapılmış-nesne (mef'ul), edilgen özne (na'ib-i fâil)

Haber ve emir cümlesi (cümle-i haberiye ve inşâiye): Yüklem ile özne arasındaki ilgi (isnad), özne (müsnedün-ileyh), yüklem (müsned), öznenin takdimi ve yerinin değiştirilmesi (müsnedün-ileyhin takdimi ve te'hiri), öznenin yok edilmesi ve isbatı (müsnedün ileyhin hazf ve isbatı), öznenin eliflamlı ve eliflamsız kullanımı ve nitelenmesi, eliflamlı ve eliflamsız kullanımı, sıfat, özel sıfatlar ve sebebi, sebep sıfatlarının kısımları, (müsnedün ileyhin tarif ve tenkir ve tavsifi, tarif ve tenkir, vâsf, vâsf-ı zati ve sebebi, vâsf-ı sebebiyenin aksamı), öznenin pekiştirilmesi (müsnedün ileyhin te'kidi), yüklem yok edilmesi ve isbatı (müsnedün hazf ve isbatı), yüklem eliflamsız kullanımı ve nitelenmesi ve eliflamlı kullanılması (müsnedin tenkir ve tavsif ve tarifi), yüklem pekiştirilmesi (müsnedin te'kidi), yüklem isim ve fiil olması

(müsnedin isim ve fiil olması), yüklem ve öznenin uyumu (müsned ve müsnedün-ileyhin mutâbakatı), bir ilgiden dolayı kelimeyi başka bir anlamı da içine alacak şekilde kullanma (taglib), câr ve mecrûr veya zarftan oluşan cümle benzeri (zarf-ı mustakarr)

Cümle tümleci (mütemmimat-ı cümle), şimdiki zaman (hal), sayıları ve belirsiz isimleri belirten kelime (temyiz), fiilin ailesi (müteallikat-ı fiil), yerlerinin değiştirilerek düzeltilmesi (takdim ve te'hirleri)

Bildiriş yüklemesi (isnad-ı haberi), haberin amacı (faide-i haber,) geçişsiz haber amacı (lâzım faide-i haber), haberin pekiştirilmesi (te'kid-i haber)

Dilek kipleri (inşâ), istek kipi (inşâ-i talebî), dilek-istek (temennî), emir ve olumsuz sorular hakkında detaylı açıklamalar (istifham-ı emir ve nehy hakkında tafsilat), (istememe kipi) inşâ-i gayr-i talebî, haber kipinin istememe kipinde kullanımı (inşâ-i haberiyyenin inşâ-i gayr-i talebî mevkilerinde istimâlî)

Bağlaç (vav-ı âtife), kelime bağlaçları (atf-ı kelimât), (cümle bağlaçları) atf-ı cümel, cümlelerin ulama ve ayrılması (cümlelerin vasl ve faslı), cümlelerin bağlanmasına hizmet eden diğer edatlar ve işaretler ve kullanım şekilleri (cümlelerin rabtına hizmet eden edevât-ı saire ve işarât ve suret-i istimâlî)

Okuma ve yazma (kırâat ve imlâ): Haftada 2 ders olarak gösterilir. Yavaş yavaş ilerlettilerilerek öğrencilerin yaşına uygun şekilde okutturulup yazdırılır.⁶¹

Görüldüğü üzere bu ders içeriğinde en çok yer tutan dilbilgisi konularıdır. Okuma ve yazma konuları detaylandırılmamıştır. 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidâiye-i Kanûn-ı Muvakkate'de Lisan-ı Osmanî, kırâat ve hat dersleri görülmüştür.⁶² 1924 Erkek İlkmektepleri ders cetvelinde Türkçe dersi elifbe, kırâat, imlâ, tahrir, sarf ve yazı (sülüs, rik'a) bölümlerinden oluşmaktadır.⁶³ 1997'de ise ilköğretim Türkçe dersi içeriği yazma, anlama, anlatım, dilbilgisi, yazı, okuma gibi çeşitli bölümleri içermektedir.⁶⁴ İki dilbilgisi ders içeriği arasında en belirgin fark Arapça ve Farsça kuralların ilk ders içeriğinde yer almasıdır.

4.3.3. Ahlâk

Birinci Sene

Haftada 1 saat

“Musahhah Vezâif-i Etfâl” isimli risâle okutturulacaktır.

⁶¹ SNMU, 1316/1, ss. 358-364.

⁶² *Düstur*, 2. Tertip, C. 5, s. 808.

⁶³ Çelenk ve Diğerleri, Age, s.36.

⁶⁴ *İlköğretim Okulu Programı*, M.E.B Yay., Ankara 1997, ss. 57-93.

İkinci Sene

Haftada 1 saat

“Rehber-i Ahlâk” isimli risâle okutturulacaktır.⁶⁵

Bu ders umûm mekâtib-i rüşdiye ve idâdiyede okunacak ilimlerin ve fenlerin haftalık ders adedini açıklayan cetvelde edebiyat ve ahlâk dersi 6. ve 7. senelerde gösterilmiş ve umûm mekâtib-i rüşdiye okunacak ilimlerin ve fenlerin haftalık ders adedini açıklayan cetvelde ise yoktur.⁶⁶ 1317 tarihli başka bir rüşdiye ders cetvelinde Ahlâk dersi birinci ve ikinci seneler 1'er saat olarak gösterilmiştir. Birinci senede vezâif-i etfal, ikinci senede ilm-i ahlâk konu başlıklarıdır.⁶⁷

1914 Altı Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus ders cetvelinde Musâhabât-ı Ahlâkiye (ahlâkî sohbetler, konuşup görüşmeler) dersi tarih, sağlık ve medeni konularını içermektedir. 1926 İlkokul Programında ise ahlâk dersi görülmemiştir.⁶⁸ Günümüzde ise Din Kültürü ve Ahlâk dersi, bir dersi ifade etmektedir.

4.3.4. Arabî

Birinci Sene

Haftada 1 saat

Dilbilgisi (sarf): Başlangıç (ibtidâ), Arapça bir kelimenin sonunu harekesiz olarak okuma vakf, hareke ile okunmayan harflerle bitişenler (iltika-i sakinîn), yazı (hat), hareke ve hareketsizlik (sükûn), kurallar (zavabıt), kelimenin sonunu nun gibi okutmak üzere konulan iki üstün, iki esre, iki ötre (tenvin), kelimeler ve harfler (kelimât ve hurûf), el sözünün l harfini okutmayan ve okutan harfler (hurûf-ı şemsiye ve kameriye), (bir kelimenin kendi harfleri arasında elif, vav ve ye'den birinin bulunması (hurûf-ı illet), kendinden evvel gelen harflerin uzun sesli okunmasına vesile olan harfler ve kelime ortasında hareketsiz olarak bulunan kendilerinden önceki harf de üstünlü olan vav ve ye harfleri (hurûf-ı med ve lin), hemze ile başlayan kelimelerde, kendisi ile başlanınca okunan fakat kendinden önce harekeli bir harf gelince okunmayan hemze (hemze-i vasl), hem yazıda, hem de okunuşta bulunan, kelimenin gerek vaslı ve gerekse vakfi halinde değişmeyen ve sabit kalan hemze (hemze-i kat'), artık harfler (hurûf-ı ziyade)

⁶⁵ Mahmud Cevad, Age., s. 412.

⁶⁶ SNMU, 1316/1, s. 191, 358, *Umûm Mekatib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 3; Ahlâk dersi burada da görülmemektedir.

⁶⁷ *Dersâadet Mekatib-i Rüşdiyesi'nin İdare-i Dâhiliyesine Mahsûs Program ve Ders ve Kitap Cedveli*, Matbaa-i Âmire 1317, s. 1, 16, 18.

⁶⁸ Çelenk ve Diğerleri, Age, s. 22, 38.

Kelimelerin kökleri ve arttırılmış halleri (asli ve zü-l-ziyade), vezinler (evzân), artuk harflerin yerleri (mevaki-i hurûf-ı ziyade), (yedi kısım) aksam-ı seb'a,

İsim fiil (masdar): Üç harfli masdarı olan fiil-kökü üç harfli olan isim fiil (masâdır-ı sülasiye), üçlü mim masdarı (masâdır-ı mimiye-i sülasiye), masdarını meydana getiren dört harften hepsi de aslî olan kelimeler-kökü dört harfli isim fiil (masâdır-ı rubai-i mücerred), masdarı dört harfli olan fiil (masâdır-ı rubaiye), masdarı beş harfli olan fiil (masâdır-ı hümasiye), masdarı altı harfli olan fiil (masâdır-ı sūdasiye), masdarı meydana getiren dört harften üçü aslî olup biri veya ikisi sonradan katılarak meydana getirilen kelimeler (masâdır-ı rubai-i mezidün fih), kök harfi üç harften oluşmayan masdar (masâdır-ı mimiye-i gayr-i sülasiye), geçişsiz (lâzım) ve geçişli (müteaddi), masdarların sülasiyelerinde birinci harfi fetha (üstün) okunan ve sonuna iki üstünlü yuvarlak t getirilen şekli (binâ-i merre) ve masdarlarda birinci harfi kesreli okunan, sonuna iki üstünlü yuvarlak getirilen şekli (binâ-i nev')

Sıfat: Kendisinden iş çıkan kimsenin sıfatı (ism-i fâil), fâilin fiili-kendi üzerine geçen kelime (ism-i mef'ul), geçişsiz fiillerden türlü vezinlerde başlıca fâil vezninde gelen ve daimi bir vasfı gösteren sıfat (sıfat-ı müşebbehe), abartma kipi (siga-i mübalaga), kazandığı sıfat ve mana çok kuvvetli olan (ism-i tafdil), manasında küçüklük olan isim (ism-i tasgir), kelimenin sonuna nispet yesi denilen bir î getirilerek yapılan sıfat (ism-i mensub), görelî kip (siga-i nisbiye), işin yapıldığı zaman ve işin yapıldığı yer (ism-i zaman ve mekân), fiilden türeyen ve ait olduğu fiilin kendisiyle işlendiği alete delalet eden isim yapısı (ism-i alet).

Eril, kelimeyi erkek gösteren isim ve söylenişi itibariyle dişî olan kelime dişil (müzekker ve müennes), bir kelimeyi kelimenin sonuna bir t getirerek dişî kılma (tâ-i te'nis), bir kelimeyi kelimenin sonuna bir elif getirerek dişî kılma (elif-i te'nis), anlamca dişil (müennes-i manevi), ikilenen (tesniye) ve çoğul ikilenenlere sonradan katılmış isimler (cem'-i tesniyeye mülhak isimler), erkek çoğul-tekilin şeklini bozmadan sonuna in, ün getirilerek yapılan çoğul (cem'-i müzekker-i salim), cem'-i müzekker sâlîme sonradan katılan isimler (cem'-i müzekker sâlîme mülhak isimler), dişil çoğul-tekilin şeklini bozmadan sonundaki müennes alameti olan e(t) kaldırılıp yerine at getirilerek yapılan çoğul (cem'-i müennes sâlîm), kırık cem'-i-çoğulu yapılacağı zaman tekilin şekli bozularak yapılan çoğulu (cem'-i mükesser), kural dışı çoğullar (cem'-i şâzze), çoğulun

çoğu (cem'ül cem'), çoğul isimler (ism'ül cem') ve çoğula benzeyen çoğul (şibhü'l-cem')

Arapça okuma (kırâat-i Arabiye): Kurallarıyla beraber öğrencileri Arapça ibare okumaya alıştırmak ve Arapça kelimeleri belletmek için başlangıç okumasına özel, harekeli küçük bir Arapça okuma kitabı ara sıra okutulacaktır.

Arapça yazım (imlâ-i Arabî): Kolay kelimeler, basit ve alışılmış cümleler olmak üzere öğretmen ara sıra öğrenciye imlâ yazdıracaktır. Sonrada bu imlâ müsveddeleri toplanıp düzeltilerek iade edilecek ve bunlar öğrenci tarafından beyaz defterlerine geçirilecektir. Yazdırılacak kelimeler ve Arapça ibarenin Türkçe'ye tercümeleri de yaptırılacak ve adı geçen defterlere kayıt ettirilecektir.⁶⁹

Bu sınıfta dilbilgisi kitaplarından “Binâ” isimli risâle okutturulacak ve öğrenciye layıkıyla anlatılacaktır.⁷⁰

İkinci Sene

Haftada 2 saat

Dilbilgisi (sarf): Kelimelerin kökleri ve arttırılmış halleri (asli ve zü-l-ziyade), vezinler (evzân), üçlü fiiller (ef'al-i sülasiye), sülasinin üstünde olan geçmiş zaman (mâ-fevk-üs-sülasi olan maziler), olumsuz geçmiş zaman (mazi-i menfi), geniş zaman (muzari), sülasinin üstünde olan geniş zaman (mâ-fevk-üs-sülasi olan muzariler), olumsuz geniş zaman (muzari-i menfi), pekiştirme lâmı ve nûnu (lâm-ı te'kid ve nûn-ı te'kid), dâhil oldukları isim veya fiili mansup kılan harfler (nevâsıb).

Bir kelimenin sonundaki harf veya harekeyi düşürme-fiilin sonunu cezmeden edatlar (cevâzım), üçüncü şahsa verilen emir (emr-i gaib), ikinci şahsa verilen emir (emr-i hazır), olumsuz emir kipinin ikinci şahsı (nehy-i hazır), olumsuz emir kipinin üçüncü şahsı (nehy-i gaib), şaşırma fiili (fiil-i taaccüb), çekim kabul etmeyen fiiller (ef'al-i gayr-i mutasarrıfa), fiillerin isimleri (esma-i ef'al), ilave (teznib), illet harfleri denilen ve kelime içinde bulunan elif, vav, ye harfli bir fiilin kendi şekli ile aldığı şekle nasıl girdiğini bir kurala bağlama (i'lal), bir harfin yerine başka bir harf getirmek (ibdal), hemzenin halleri (ahkâm-ı hemze), aynı iki harf yan yana gelirse, kolay okuyup yazmak için bu iki harfi bir harf olarak yazıp şeddelemek (idgam)

⁶⁹ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 10; *SNMU*, 1316/1, ss. 365-367.

⁷⁰ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 416.

Okuma (kırâat): Okuma kitabı harekeli ve harekesiz olarak geçen yıldan daha büyük olacaktır. Okuma esnasında, ihtiyaç olduğunda, kurallar uygulanacak ve anlam verilecektir.

Yazım (imlâ): Yavaş yavaş ileriye götürülerek geçen seneki usûle devam olunacaktır.⁷¹

Bu sınıfta dilbilgisi kitaplarından “Maksud” isimli risâle okutturulacak ve gerekli, kurallar sırasıyla öğrenciyeye öğretilecektir.⁷²

Üçüncü Sene

Haftada 2 Saat

Sözdizimi ilmi (ilm-i nahv): Tarifi, faydaları

Sabit harekeli kelimeler (mebniyyat): Harfler (hurûf), çeşitleri (envai), tarifi, örnekler, alıştırmalar

Zamirler (zamair): Zamir, tarifi, çeşitleri (envai), harfler ile kullanımı (hurûf ile istimâlî), işaret isimleri (esma-i işaret), o şey ki, o kimse ki manalarını anlatan mâ, men, ellezî gibi kelimeler-ism-i mevsul (mevsulat), bunların tarifiyle, kısımları ve gerekli örnekleri öğrencinin defterlerine kayd ve imlâ ettirilecektir.

Arapçalaştırılmış (Mu‘rebât-Muarrebat): Arapça kelimelerin sonlarındaki harf veya harekenin değişmesi çeşitleri (enva-ı i‘râb), tarif ve örnekleri, cümleler, alıştırmalar

Zamme (ötre) ile harekeli harfler (merfûât): Eylemi yapan (fâil), edilgen fiil mevzuu olan kelime (naib-i fâil), isim cümlelerinde özne (mübteda), isim cümlelerinde yüklem (haber), nevasih, harf ve kelime kısımları (hurûf ve kelime aksamı), kök harflerinden sonuncusu illet harflerinden biri olan fiil (ef‘al-i nakısa), yazmak maddesiyle meydana gelen fiil (ef‘al-i mukarebe), dönüştürme fiilleri (ef‘al-i kulub), özel durumların tarifi (hasais-i mahsûsasının tarifi), evvelindeki kelimeye göre harekelenen kelimeler (tevabi), sıfat, bunların her birinin tarifleri, beyan ve birçok örnekleri ile tatbikatı icra edilecektir.

Arapça’ya mahsûs olmak üzere sonundaki harfi üstün e okunan kelimeler (mansubat): Tarifi, yapılmış (mef‘ul), çeşitleri, örnekler

⁷¹ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 11; *SNMU*, 1316/1, s. 417.

⁷² Mahmud Cevad, *Age.*, s. 417.

Harf-i cerr veya izafet hallerinde son harfî i ile okunan kelimelerin hali (mecrûrat): Tarifi, isim tamlaması (izafet), uygun örnekler ile birçok uygulama yapılacaktır.⁷³

Bu sınıfta nahv kitaplarından “Avâmil” isimli risâle okutturularak öğrenciye hakkıyla anlatılacak ve Arapça ibarelerin halline alışkanlık hâsıl edecek şekilde gerekli anlatımlar icra edilecektir.⁷⁴

Türkçe dersinde olduğu gibi bu derste de ağırlık dilbilgisi olmuştur. Okuma ve yazma konusu daha az ele alınmıştır. 1914 tarihli Numûne Mekatib-i İbtidâiyesi'nin ders programında bu ders ismine rastlanmamıştır.⁷⁵

4.3.5. Farisî

İkinci Sene

Haftada 2 saat

Öğrenciye, kurallara başlamadan önce en alışılmış bazı kelime ile kolay ve basit cümleler ezberlettirilecektir.

Dilbilgisi ilmi (ilm-i sarf): Tarifi, alfabe harfleri (hurûf-ı hece), hareketler (harekât), alametler (alâmât), uzatılmış harfler (hurûf-ı memdude), sesli harfler (hurûf-ı imlâ), kelimenin sonunda olup fetha (üstün)ı sağlamlaştıran h (hâ-i resmiye)

Sözün parçaları (eczâ-i kelâm): İsim, sıfat, zamir, belgisiz zamir (mübhemât), fiil, ortaç (fer‘-i fiil), fiilin ailesi (mütaallikât-ı fiil), harfler, edatlar (edevat), isim sesleri (esvat-ı ism), tarif ve örnekler, cins isim, ism-i ilm, eş sesli isim (ism-i ayn), soyut isim (ism-i mana), çoğul isim (ism-i cem‘), bunların her birinin tarifleriyle özel alıştırmaları

İsmin keyfiyetleri (havas-ı esma): Keyfiyet, kemiyet, haysiyet

Nitelik-bir ismin müzekker veya müennes olması hâli (keyfiyet): Tarifi, alıştırma,

Nicelik-tekillik veya çoğulluk (kemiyet): Tarifi, canlı ve cansız varlıkların çoğul şekilleri (zî-rûh ve gayr-i zî-rûh mevcudatın sûret-i cem‘i), hayvanların, cansızların, bitkilerin çoğulları (cem‘i hayvanat, cem‘i cematât, cem‘i nebatât), alıştırmalar

İsimler (esma): Kendisinde hurûf-ı zaide bulunan isimler (mezidün fih), tarifi, emsal

Zaman ismi (ism-i zaman): Tarifi, örnekler

⁷³ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 12; *SNMU*, 1316/1, s. 367.

⁷⁴ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 417.

⁷⁵ Çelenk ve Diğerleri, *Age.*, s. 23.

Mekân ismi (ism-i mekân): Tarifi, örnekler⁷⁶

Alet ismi (ism-i alet): Tarifi, örnekler⁷⁷

Küçültülmüş isim (ism-i musaggar): Tarifi, örnekler

Bileşik isimler (mürekkebat-ı esma): İsim tamlaması (terkib-i izafi), bağlaç grubu (terkib-i atfi), eşanlamlılık terkibi (terkib-i teradüfi), aykırılık terkibi (terkib-i tebayüni), tekrarlama terkibi (terkib-i tekerrüri), oran terkibi (terkib-i tenasübi)⁷⁸, terkib-i ihmâlî, uygunluk terkibi (terkib-i ahengi), karıştırma terkibi (terkib-i mezci), tarifler ve alıştırmalar

Sayı adları (esma-i a'dâd): Asal sayılar (a'dâd-ı asliye), sıra sayıları (tertibiyeye), kesir sayıları (kesriye), üleştirme sayıları (tevziye), tüm sayılar (mecmu'iyeye), tarifler ve örnekler

Ayrılmış asal sayılar (mümeyyez-i a'dad-ı asliye), ayrılmış sıra sayılar (mümeyyez-i a'dad-ı tertibiye), örnekler

Farsça kelimelerin sonlarının halleri (evâhir-i kelimat-ı Farisiye'nin ahvali)

Konuşma-söz konusu üzerine açıklamalar (medar-ı kelâm üzerine tavzihat)

İsmin değerleri (haysiyet-i esma): Yalın-soyut (mücerred), tümleç-nesne (mef'ûl-ün sarîh), dolaylı tümleç (mef'ûl-ün gayr-i sarîh), -e hali (mef'ûlün ileyh), -den hali (mef'ûlün anh), -de hali (mef'ûlün fih), bunların özel parçaları ve tarifleri (bunların aksam-ı husûsiye ve tarifat-ı mahsûsası), alıştırmalar

Tamamlama (Tetmim): Pekiştirme... (muradat-ı te'kid), -le, -ile hali (mef'ûlün maah), için (mef'ûlün leh)

İsim tamlaması (izafet)-tarifi ve kısımları: Belirtili isim tamlaması (izafet-i lâmiye), cins ve çeşit tamlaması (beyaniye), muzaf ve muzâfün ileyhte edat bulunmayan isim tamlaması (teşbihiye), bir kelimenin manasını muvakkaten başka bir kelime hakkında kullanma ile yapılan tamlama (istiariye)

İsim tamlaması (terkib-i izafi): Kesik tamlama (terkib-i izafi-i maktu'), ters çevrilmiş tamlama (terkib-i izafi-i maklub), isim tamlamasının anlamları (ma'ani-i izafe), örnekler

⁷⁶ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s.13 SNMU, 1316/1, s. 209, 368; Mahmud Cevad, Age., s. 419'da yok.

⁷⁷ SNMU, 1316/1, s. 369; Mahmud Cevad, Age., s. 419'da yok.

⁷⁸ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 14; SNMU, 1316/1, s. 369; Mahmud Cevad, Age., s. 419'da yok.

Sıfat: Tarifî, sıfat tamlaması (terkib-i tavsifi), bir kurala bağlı olmayıp işitilmekle (semâî) ve bir kurala uygun olarak meydana gelen (kıyâsî) sıfat ve belirtilenin uyumu (mevsufun mutabakatı)

Sıfatın kısımları (akşam-ı sıfat): (adî, üstünlük-tafdili, yükseklik-alî, aşırılık-ifratî, eşitlik-mütesavî), tarifler, örnekler, alıştırmalar

Bileşik sıfat (sıfat-ı mürekkebe): Sıfat tamlaması ve birleşik sıfat (terkîb-i vasfî ve vasf-ı terkîbi),

Sıfat tamlaması (terkîb-i vasfî): Tarifî ve kısımları (görelî sıfat-sıfat-ı nisbiye, renk-levniye, benzeme-müşabehet, koruma-muhâfazat, fâillik-fâiliyet, liyakat, büyültme-iğrak ve aşırılık gösteren-ifrât-ı edatiye) örnekler ve alıştırmalar

Birleşik sıfat (vasf-ı terkibi): Tarif ve meşhur kısımları (akşam-ı meşhurası)

Umûmileştirme ve özelleştirme (tamim ve tahsis): Bu bölümde kullanılan araçlar (bu bâbda müsta'mel olan vesaid)

Zamir-tarifi, kısımları: Başka kelimeye bitişik olmayan kişi zamiri (zahir-i şahsi-i munfasıl), bitişik kişi zamir (zahir-i şahsi-i muttasıl), geçmiş zaman fiillerinin sonuna gelen-dim, -din gibi şahıs ekleri (zahir-i isnadi veya fiili), tarifler ve alıştırmalar

Belgisiz zamir (mübhemât), kinayeler (kinayât), işaret isimleri (ism-i işaret): Tarifî, belirtilenin sonuna gelen -im, -in, -i gibi zamirler (zahir-i mülkî veya izafî), örnekler ve alıştırmalar

O şey ki, o kimse ki manalarını anlatan mâ, men, ellezî gibi kelimeler (esma-i mevsûle), soru edatları (edevât-ı istifhâm), örnekler ve alıştırmalar

Kinayeler (kinayât): Tarifî, örnekler

Üçüncü Sene

Haftada 2 Saat

Fiil: Tarifî, asıl fiil (masdar)

Kök masdar (masdar-ı aslî): Tarifî, örnekler

Yapma masdar (masdar-ı ca'lî): Tarifî, örnekler

Hafifletme ile ilgili masdarlar (masdar-ı tahfîfî): Tarifî, örnekler

Bileşik masdar (masdar-ı mürekkebe): Tarifî, örnekler, alıştırmalar

Genel fiiller (ef'al-i âimme), özel fiiller (ef'al-i hassa)

Nun'lu masdarlar (masdar-ı nûniye), geçişsiz (lâzım), geçişli (müteaddi), etken (ma'lum), edilgen (meçhul), dönüşlü (mutavaat), basit zaman (ihbarî), şartî, emrî, olumsuz (nehyî), dilek (inşâî), icabî, iltizamî, sürerlik (istimrarî), örnekler ve tarifler

Zamanlar (ezmine): Geçmiş (mazi), şimdiki (hal), gelecek (istikbal)

Geçmiş zaman (mazi): -di'li geçmiş zaman (şuhudî), -di'li geçmiş zamanın hikâyesi (hikayet-i şuhudî), miş'li geçmiş zaman (naklî), miş'li geçmiş zamanın rivayeti (rivayet-i naklî), tarifler

Şimdiki zaman (hal), geniş zaman (muzârî)

Olmak fiilinin çekim şekli (bûden fiilinin suret-i tasrifî)

Az kullanılan fiillerin birkaç çeşidi (ef'al-i kalil-ül-istimâlîn müteaddid envai)

Okumak fiilinin çekim şekli (havanden fiilinin suret-i tasrifî)

Türetme Şekilleri (vücûh-ı iştikak), kurallara uygun türeme (müştakkat-ı kıyasiye), masdar türetme (müştakkat-ı masdariye), emir türetme (müştakkat-ı emriye)

Bazı fiillerin nitelikleri (bazı hasais-i ef'al), pekiştirme edatı (edat-ı te'kid), sürerlik edatı (edat-ı istimrar), tarifler ve örnekler

Bir fiili geçişli hale koyma kuralı (kaide-i ta'diye), olumsuzluk ve olumsuz emir (nefy ve nehy), alametler (alâmât) ve tarifler

Bir kurala uygun olarak yapılan fiiller (ef'al-i kıyasiye), kural dışı fiiller (müstesneyât)

Ortaçlar (fürû'-ı ef'al): masdar isim (ism-i masdar), fiil ismi (hâsıl-ı masdar) geçişsiz fiillerden türlü vezinlerde başlıca fâil vezninde gelen ve daimi bir vasfi gösteren sıfat (sıfat-ı müşebbehe), durum kipi (siga-i hâliye), alet ismi (ism-i alet), türemiş kelimeler (müştakkat), fiilin ailesi (mütaallikât-ı ef'al), tarifi, zaman belirteçleri (kuyud-ı zaman), mekân belirteçleri (kuyud-ı mekân), tamlama ve pekiştirme belirteçleri (kuyud-ı terkib ve te'kid), nicelik ve kurala uygun belirteçler (kuyud-ı kemiyet ve kıyasi), nitelik ve vasf belirteçleri (kuyud-ı keyfiyet ve vasf), olumluluk ve olumsuzluk belirteçleri (kuyud-ı icab ve nefy), şüphe ve sanma belirteçleri (kuyud-ı şekk ve zan), soru belirteçleri (kuyud-ı istifham), şart belirteci (kuyud-ı şart), (bunların örnek ve tarifleri)

Harfler, tarifler, harflerin basitleri (besaid-i hurûf), edatlar, örnekler

Bilinen sesler (esvat-ı meşhure) özel örnekleri ile gösterilecektir.

Bağlaç harfleri ve bağlar (hurûf-ı atf ve revabıt) özel örnekleri ile gösterilecektir.

Edilgen ve etken (meçhul ve ma'ruf) okuma şekline göre örnekler

Harflerin yer değiştirmesi ve bir harfin yerine diğerini getirme (kalb ve ibdal), örnekler

Birbirine benzeyen iki harfi bir yazıp şedde ile okuma (idgam), örnekler

Düşürme (iskat), örnekler

Hafifletme (tahfif), örnekler

Kısaltma ve çekme-uzatma (kasr ve medd), örnekler⁷⁹

Cezimli bir harfi hareke ile okuma ve bir harfi sakin okuma (tahrik ve iskân), örnekler

Noktasız harfli kelimelerden manzum, mensur cümle tertipleme ve vardırma (hazf ve isâl), örnekler⁸⁰

Bu derste, Türkçe ve Arapça'dan farklı olarak öğretime kurallardan önce alışılmış kelime ve cümlelerin ezberletirilmesiyle başlanmıştır. Ders içeriğinde okuma ve yazmaya yer verilmemiş ve dilbilgisinden oluşturulmuştur.

4.3.6. Fransızca

Üçüncü Sene

Haftada 3 Saat

Hece ve Okuma: Fransızca alfabe, okuma ve yazı

Tembih: Öğrenciler alfabe harflerini ve kelimelerin ayrılmasını öğrenip yazmaya alıştıracaktır. Sonra, seçilen okuma kitabından anlam verdirilmeyerek ibare okutmaya çalıştırılır ve “an” usûlünde öğretim icra edilerek bu usûlde yapılan kitabın birinci kısmı tamamlanır.

Yazım: Tebeşir tahtası üzerine ve öğrencinin defterlerine basit cümleler ve kolay ibareler yazdırılır. Kitaptan verilen görevler öğrenciye yaptırılır.

Yazı: Manori öğretim usûlüyle ilk seneye özel defterler yazdırılır.⁸¹

Bu ders, 1914 tarihli Mekteb-i İbtidâiye Ders Müfredatında numûne mektepler kısmında vardır.⁸² Tarihsel süreç içerisinde Fransızca dersi yerini yabancı dil olarak İngilizce'ye bırakmıştır. 1997 tarihli İlköğretim Fransızca dersinde dilbilgisinin amaç değil araç olduğu belirtilmiştir. Yine bu seviyedeki öğrencilere bütün kurallarını öğretmekten ziyade basit düzeyde iletişim kurma yolları öğretilmelidir.⁸³ Rüşdiyelerdeki Fransızca dersi de aynı amacı taşımaktadır.

⁷⁹ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s.17; *SNMU*, 1316/1, s. 369; Mahmud Cevad, *Age.*, s. 421'de yok.

⁸⁰ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 421'de yok.

⁸¹ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, ss. 17-18.

⁸² Çelenk ve Diğerleri, *Age.*, s. 23.

⁸³ *İlköğretim Okulu Programları*, s. 513.

4.3.7. Hesab

Birinci Sene

Haftada 2 Saat

(Pratik)

Hesap ilminin tanımı: Sayı, rakamların şekilleri, sayı sayma, mertebeye ve cümleler, sıfır ve etkisi, sayıları yazma, toplama, toplama cetveli, toplama ölçüğü, çıkarma, çıkarma cetveli, çıkarma ölçüğü, çarpma, çarpma cetveli, çarpma ölçüğü, bölme, çeşitli kuralları, ölçüğü, dört işlem üzerine alıştırmalar ve problemler

Kesir, birim, tamsayı, kesir sayıları

Ondalık kesir, gizli payda, virgül işareti, ondalık kesrin sayımı ve yazımı, ondalık kesrin okunuşu, ondalık kesrin önüne sıfır koymayla kıymetinin değişmeyeceği, ondalık kesrin toplama-çıkarma-çarpma ve bölme işlemi, çeşitli kuralları, yukarıda geçen konularla ilgili alıştırmalar ve problemler

İkinci Sene

Haftada 2 Saat

Bölünebilirlik hali: Tekrarlanan bir sayının toplamı, bir takım tam sayıların katı olabilen sayı (ortak kat), bölen, en büyük ortak bölen, sayıların 2, 5, 3, 9, 4, 25, 8, 125, 7, 11 bölünebilir olması şartları, en büyük ortak böleni bulmak, en küçük ortak katı bulmak, asal sayılar

Bayağı kesir, tarifleri ve örnekleriyle izahat, pay ve payda, bayağı kesrin okunma şekli, basit kesir ve bileşik kesir, bayağı kesrin nitelikleri, paydaları eşitleme ve çeşitli usûlleri, bayağı kesrin sadeleştirilmesi, bayağı kesrin toplaması, bayağı kesrin çıkarma işlemi ve çeşitli usûlleri, bayağı kesrin çarpma işlemi, kesrin kesri, bayağı kesrin bölme işlemi, bayağı kesrin ondalığa çevrilmesi, ondalık kesrin bayağı kesre çevrilmesi, adı geçen konularla ilgili problemler ve alıştırmalar

Ölçekler: Ölçek (mikyas) veya ölçü, ondalık ölçekleri, uzunluk ölçekleri, metrenin katları ve parçaları ve bunların kullanma yerleri, yüzey ölçekleri, metre karenin parçaları ve katları, okunma şekilleri, problemler, alıştırmalar ve uygulamalar, arazi ölçümlerinde kullanılan ölçekler, hacim ölçekleri, metre küpün katları ve parçaları, hacim ölçeklerinin okunma şekilleri, odun kömür gibi yakacak şeylerin birimleri, kileler-hububat ölçekleri yani kaplama miktarı ölçüleri

Gram, parçaları ve katları, ağırlık-yoğunluk ve özgül ağırlık, akçe-madeni para, ölçek,⁸⁴ Fransız parası ve parçaları

Eski ölçekler, uzunluk ölçekleri, eski yüzey ölçekleri, dönüm, eski kileler-hububat ölçekleri veya kaplama miktarı ölçekleri, tartılar-ağırlıklar ölçekleri, okka (kıyye) parçaları ve katları, Osmanlı madeni paraları, Osmanlı madeni paralarının nizami ağırlıkları, zaman ölçekleri, yeni ve eski ölçeklerin birbirine çevrilmesi, bileşik sayılara ve dört işlemi, yabancı devletlerin madeni paralarının Osmanlı madeni paralarına göre kıymeti, adı geçen konular ile ilgili alıştırmalar, örnekler ve problemler ve uygulamalar

Üçüncü Sene

Haftada 2 Saat

Üst (ref^c) ve kök: İfade edilen bir kuvvete yükseltlen miktar, yükseltme kuvveti, bir sayının bir veya birkaç defa kendisiyle çoğaltılmasından meydana gelen sayı, kare, küp, karekök, küp kök ile çeşitli usûlleri, ondalık kesirlerin karekök ve küp kökü, (bayağı kesirlerin karekökü ve küp kökü)⁸⁵, oran ve orantı, yanlar ve ortalar, orantının özellikleri, orantılı orta

Faiz, alınan borç müddeti içinde değişmeyen anaparanın getirdiği faiz-basit faiz, faiz hesaplarının kolay yolları, aylık ve yıllık faiz bulmak usûlleri, bir akçenin belirli zaman içinde getirdiği faiz, zaman, anaparayı bulmak yöntemleri, bir paranın getirdiği faiz-vade sonunda ana paraya katılmak suretiyle hesap edilen faiz, iskonto veya kârlar kuralları, ortaklığın bitmesi veya ortaklık vadesi, azaltma ve yüzde hesabıyla kar ve zarar, ortalama-orta sayı, şirket veya alacaklılar ve orantılı bölme kaidesi, doğrulama ve tamlama-birleştirme, karma-alaşım, adı geçen konular ile ilgili alıştırmalar ve problemler

Genel olarak bu derse bakıldığında 1997 Matematik dersi içeriğiyle benzerlik göstermektedir.⁸⁶ Fakat burada kümelerle ilgili bilgiler yoktur. Bir öğrencinin günlük hayatta kullanabileceği ve gereksinim duyduğu bilgiler burada verilmiştir.

⁸⁴ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 20, *SNMU*, 1316/1, s. 375'de meskûkât, mkyas; Mahmud Cevad, Age., s. 426 ve *SNMU*, 1316/1, s. 221 meskûkât mkyası olarak geçmektedir.

⁸⁵ *SNMU*, 1316/1, s. 221 ve Mahmud Cevad, Age., s. 427'de yok.

⁸⁶ *İlköğretim Okulu Programı*, ss. 193-260.

4.3.8. Hendese

Üçüncü Sene

Haftada 1 Saat

Doğru çizgi: Doğru çizginin kâğıt üzerine çizimi, doğru çizginin tahminen eşit kısımlara bölünmesi, doğru çizginin ölçümü, kırık çizgi, eğri çizgi, çember-daire çevresi ve yay, çevreye mensup olan çeşitli çizgiler, çemberin-dairenin çevresinin kâğıt üzerine çizilmesi yöntemleri, pergel, dairelerin yayının ölçümü, (çemberin-dairenin çevresinin ölçümü)⁸⁷, kısımlara ayrılması

Açılar: İki doğru çizginin kesişmesi, açının kenarları, açılarının tepesinin takdiri, dik açı-amud, iletke-yarım daire şeklindeki dereceli geometri aleti, komşu açılar, geniş açı

Dikey çizgiler: Tarifler, gönye ve başlıklı gönyenin kullanımı, bir noktadan bir çizgiye olan uzaklık ve mesafe

Eğik çizgi: Bir çizginin yarı noktasına oturtulan dikeye ait nitelikler, paralel çizgiler, tarifler, (gönye ve başlıklı gönyenin kullanımı⁸⁸), paralel çizgiler ve dikey çizgilere ait nitelikler, paralel çizgilerin çiziminde geçerli olan çeşitli yöntemler

Düzlemler: Üçgen, genel özellikleri, çeşitli türleri, şartları, eşitlik, yapım usûlleri

Dörtgen: Genel özellikleri, yamuk, paralelkenar, dikdörtgen, eşkenar dörtgen, kare, genel olarak poligonlar-çokgenler, genel özellikleri

Düzgün çokgenler: Genel özellikleri, daire, tarif, daire parçası-daire kesmesi (kıtâ-i daire), daire parçası-daire kesmesi (kıtâ-i daire), daireyle ilgili basit problemler

Yüzölçümü, dikdörtgenin yüzölçümü, sayıların uygulanması (tatbikat-ı adediye), paralelkenarın, üçgenin, yamuğun ve genel olarak poligonların-çokgenlerin yüzölçümü, sayıların uygulanması, bir düzgün çokgenin yüzölçümü, sayıların uygulanması, dairenin yüzölçümü, sayıların uygulanması, daire parçası-daire kesmesinin (kıtâ-i daire) yüzölçümü, sayıların uygulanması, daire parçası-daire kesmesinin (kıtâ-i daire) yüzölçümü, sayıların uygulanması

Geometrinin cisimleri: Hacim, düzlem, birbirine paralel ve dik olan düzlemler, iki düzlemin arasındaki uzaklık ve mesafe, alın açısı, bir noktada birleşen üç ve daha çok düzlemin meydana getirdiği açı, geometrik cisimler, dört yüzeyle, tarif, kural, yükseklik

⁸⁷ Mahmud Cevad, Age., s. 433'de yok.

⁸⁸ Mahmud Cevad, Age., s. 433'de yok.

Piramit: Tarifi, kaide, yükseklik, kesik piramit, tarif, kaide, yükseklik, prizma-biçme, tarif, kaide, yükseklik, dik prizma-dik biçme, eğik prizma-eğik biçme

Dikdörtgenler prizması, genel özellikleri, (dik dikdörtgenler prizması)⁸⁹, küp, çok yüzeyle cisim, silindir, tarif, kaide ve yükseklik

Dik, eğik, koni, tarif, kaide, yükseklik

Küre, tarif, (çizgi⁹⁰), yarıçap, küçük daireler (devâir-i sagîre), büyük daireler (devâir-i kebîre), küre parçası-küre kesmesi, geometrik cisimlerin yüzey ölçümleri ve hacimleri, çeşitli sayıların uygulanması, hendesenin boyut çizimi, ölçüm ve çizmenin arazi, binalar ve yapı işlerine uygulanmasıyla ilgili gayet basit bilgiler

Bu ders içeriğinde de dikkat çekici noktalardan biri de öğrencinin günlük hayatta kullanabileceği bilgilere yer vermiş olmasıdır. Bu da bize rüşdiye mekteplerinin amaçlarının birinin de öğrenciyi günlük yaşamın gereklerinin yerine getirmeye hazırladığını göstermektedir.

Rüşdiye mekteplerinde hendese yani geometri dersi sadece 3. sınıfta olmasına rağmen 1926'da İlkokul Programında hesap ve hendese ders zamanları birleştirilmiştir. Muallim, öğretim sürecinde gereğe göre birleşen derslerden herhangi birini işleyebilmektedir. 1948 İlkokul Programında ise bu ders aritmetik ve geometrik, 1962'de de matematik ismini almıştır.⁹¹ 1997'de geometri konularının rüşdiyelerin aksine matematik dersi içinde bütün yıllara yayıldığı görülmüştür.⁹²

4.3.9. Coğrafya

Birinci Sene

Haftada 2 Saat

Giriş

Coğrafyanın tarif ve bölümleri: Matematikle ilgili coğrafya, dünyanın şekli, daireleri, hareketleri, güneş sistemi, cansız olan cisimler-yıldızlar hakkında kısa bilgiler

Fizikî coğrafya: Dünyanın şekli hakkında gayet kısa bilgi, yüksek el-arazi, çukur, dağlar, yayla, ova, derbent veya geçit, nehir, sahil, göl, ada, takımadalar,

⁸⁹ SMNU 1316/1, s. 231'de mütevazi-l mustatilât-ı kaim (dik dikdörtgenler prizması); *Umûm Mekatib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 23; SNMU, 1316/1 s. 378'de mütevazi-l mustatilât (dikdörtgenler prizması); Mahmud Cevad, Age., s. 434'te mütevazi-l mustatilât-ı kaim (dik dikdörtgenler prizması).

⁹⁰ SMNU, 1316/1, s. 231'de de hatt olarak geçmektedir; Mahmud Cevad, Age., s. 434'te hatt yerine kutr (çap) geçmektedir.

⁹¹ Çelenk ve Diğerleri, Age, s. 39, 71,

⁹² *İlköğretim Okulu Programı*, ss.193-260.

yarımada, ince uzun kara parçası-dar dil (denizde), kanal, boğaz, burun, körfez, liman, koy ve sair coğrafya terimleri

Dünyanın katı ve sıvı kısmı, kıtalara ayrılması, beş kıtaya ilgili genel bilgiler

İkinci Sene

Haftada 2 Saat

Matematik ile ilgili coğrafya, fizikî coğrafya ve 4 kıta (Avrupa'dan hariç kıtalar özet olarak gösterilecektir)

Coğrafya ve bölümleri: Matematik ile ilgili coğrafya, gökyüzünün genel manzarası, dünyanın şekli, gezegen olmayan ve yerinde durur gibi görünen gök cisimleri-yıldızlar, gezegenler, kuyruklu yıldızlar (seyyarât-ı zevi-l-eznab), meteorlar

Dünyanın gökyüzü cisimleri ile münasebeti, ay, ay tutulması, güneş tutulması, dünyanın hareketleri, gece ve gündüz ve dört mevsim, boylam ve coğrafi gösterme, yörüngeler ve diğer daireler, kuşak-yer yuvarlağının üstündeki bölgeler

Fizikî coğrafya: Dünyanın oluşmasıyla ilgili genel bilgiler, su ve toprak, deniz ve kıtalar, çevre denizler, havanın hareketleri, iklimler-diyarlar, yüksek el-arazi ve çukur, ova ve dağlar, adalar

Dağların yüksekliğine göre ayrılması, dağların oluşmalarına göre ayrılması, taş ve toprak çeşitleri, nehirler ve göller, suyun dünyanın üzerindeki hareketi, akimlâr-cereyanlar

Bitkiler ve hayvanlar, insan ve insan ırkları, dinler ve hükümetler, dünyanın kıtaları: (Avrupa⁹³), Asya, Afrika, Avustralya

Asya kıtasının yeri, sınırları, nüfusun cinsleri ve miktarı, kısa şekilde olağan durumları, Sibirya ve Türkistan, İran, Kafkasya

Küçük Asya Yarımadası, Belucistan, Afganistan, Doğu Hint Yarımadası, (Hindîçini⁹⁴), Hint Mavera Adaları, Çin, Japonya

Afrika'yla İlgili Genel Bilgiler: Güney ve Orta Afrika, Doğu Afrika, Batı Afrika, Sudan, Büyük Sahra, Nil Havzası, Mısır Sudanı, Nube, Habeş, Mısır, Berberistan, Trablusgarp Vilâyeti, Tunus Emirliği, Cezayir, Fas, Afrika adaları

Amerika'yla ilgili genel bilgiler: Güney Amerika'nın doğal durumları, siyasi durumları, Orta Amerika, doğal ve siyasi durumları, Batı Hint Adaları, Kuzey Amerika, doğal durumu

⁹³ *SNMU*, 1316/1, s. 254; Mahmud Cevad, *Age.*, ss. 447-448; Yanlış yazılmış, konu başında Avrupa hariç dört kıta şeklinde belirtiliyor.

⁹⁴ Mahmud Cevad, *Age.*, s. 448, *SNMU*, 1316/1, s. 254 Hindîçini yok

Meksika memleketi, Amerika Birleşik Hükümetleri, İngiltere'nin Kanada sömürgeleri, Grönland, Amerika'nın kutup arazileri

Avustralya kıtasıyla ilgili genel bilgiler: Yeni Felemenk (Hollanda) ve Tasmanya, Polinezya, Mikronezya

Güney Kutbu toprakları, Kuzey Kutbu toprakları

Üçüncü Sene

Haftada 2 Saat

Avrupa ve Osmanlı memleketleri kısa olarak gösterilecektir.

Avrupa: Konumu, sınırları, genişliği, sahilleri, doğal durumları, su ve hava tabiatı, maden mahsulleri, hayvanlar, tarım ürünleri, insanların soyları, dinler, hükümetler

Güney Avrupa: Balkan Yarımadası, (Osmanlı Devleti⁹⁵), Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, İtalya, İsviçre, İtalya adaları

İberya yarımadası: İspanya, Portekiz

İç Avrupa: Romanya, Avusturya ve Macaristan

Batı Avrupa: Fransa, Belçika, Hollanda (Felemenk), İngiltere, Baltık ve Kuzey Denizi dağ yamacı: Almanya

Kuzey Avrupa: İskandinavya (İsveç, Norveç ve Danimarka)

Doğu Avrupa: Rusya

Osmanlı ülkeleri coğrafyası: Osmanlı Devleti'nin üç kıtadaki konumu ile doğal ve genel sınırları, birbirinden ayrılmaz-bitişik bir genel kıta halinde olduğu

Osmanlı memleketlerinin genişliği, nüfusun cinsi ve miktarı, dinler, idare tarzları

Osmanlı Avrupası: Konumu ve sınırları, genişliği, hava ve su tabiatı, dağlar ve nehirleri, maden ve bitki ve hayvan zenginliği

Siyasi tanımlar: Vilâyetler, sancaklar, meşhur şehirler

Osmanlı Asyası: Doğal ve siyasi durumlar

Osmanlı Afrikası: Doğal ve siyasi durumlar

Osmanlı ülkeleri bir eskinin merkezinde olmak ve birbirine bağlı bulunmakla beraber üç kıtanın en mühim ve en verimli toprağını bulundurması sebebiyle ticareten ve siyaseten sahip olduğu önemin açıklanması

⁹⁵ Mahmud Cevad, Age., s. 448; *SNMU*, 1316/1, s. 255 Osmanlı Devleti yok.

Kara ve deniz yolları: Şoseler, demir yolları, gemilerin seyrine uygun yollar, deniz ithalatı, posta ve telgraf

Diğer memleketler ve kıtalar ile olan bağlar ve doğal ve ticari münasebetler, ilişkiler⁹⁶

Bu ders içeriğinde Osmanlı coğrafyasının az yer tuttuğu görülmektedir. Ayrıca kıtalar coğrafyasından önce Osmanlı coğrafyası ele alınması gerekmektedir. Burada kendi çevresini tanımadan öğrencinin dünyayı tanıması beklenmektedir.

Coğrafya dersi günümüzde ilköğretim okullarında sosyal bilgiler dersi içinde verilmektedir. Sosyal bilgiler dersinin konularını tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ve vatandaşlık bilgileri oluşturmaktadır. Burada konular çok yönlü olarak ele alınmaktadır. Derste Türkiye'nin coğrafi bölgeleri işlenirken Milli Mücadele döneminde bu bölgelerdeki faaliyetlere de yer verilerek coğrafya, tarih ve vatandaşlık bilgisiyle konularıyla ilişkilendirilmektedir.⁹⁷

4.3.10. Tarih

İkinci Sene

Haftada 2 Saat

İslam tarihi: Peygamberler tarihi, (Hz. Havva⁹⁸), Hz. Adem ve Havva'nın cennetten çıkışı, insanoğlunun nesli

Hz. Şit, Hz. İdris, Hz. Nuh

Hz. Nuh'un oğulları: Ham, Sam, Yafes, Nuh Tufanı, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Eyüp, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Yuşa, Hz. İshmuil, Hz. Davut, (Hz. Zekeriya, Hz. Yahya⁹⁹), Hz. İsa

İslamiyet'in ortaya çıkışı: İslam'dan evvel mevcut devletlerin halleri, Arabîstan'ın eski coğrafyası

Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in gönderilmesi, İslam dininin şeriat tarafından ortaya çıkarılması ve tesis sureti ve yayılması

Dört Halife, Ümeyye oğulları Devleti, Abbasi Devleti, Harun Reşit asrı, Hicret'ten iki asır sonra Arap memleketlerinin büyüklüğü, Endülüs Emevi Devleti,

⁹⁶ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 27.

⁹⁷ Düşlem Yetkin, Özer Daşcan (Der.), *Son Değişiklerle İlköğretim Programı 1-5 Sınıflar*, Anı Yay., Ankara 2006, s. 593.

⁹⁸ *SNMU*, 1316/1, s. 382'de yok; *SNMU*, 1316/1, s. 262; ve Mahmud Cevad, Age., s. 454 var.

⁹⁹ Mahmud Cevad, Age., s. 454'te Hz. Zekeriya, Hz. Yahya yok; *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 27; *SNMU*, 1316/1, s. 263, 373'de Hz. Zekeriya, Hz. Yahya var.

Agleboğulları Hükümeti, Fatımiler Devleti, Eyyubi Devleti, Selahattin Eyyubi, Haçlı Savaşları

Al-i Büveyh Devleti, Tahiroğulları Devleti, Leysoğulları Hükümeti, Al-i Saman, Al-i Sebüktekin, Selçuklu Devleti, Kirman Selçukluları, Rum Selçukluları-Anadolu Selçuklu Devleti, Atabeyler, Harezm Devleti, Tatar İstilasası, Cengiz

İslam medeniyeti: İlimler, eğitim, zanaatlar

Üçüncü Sene

Haftada 2 Saat

Kısa Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışı sırasında mevcut bulunan devletler, Anadolu kıtasının durumu, Osman Gazi devri, Osmanlı Devleti'nin tesisi, Orhan Gazi devri, askerî usûllerin tesisi, Osmanlılar'ın Avrupa kıtasına geçişi, Hüdavendigâr Birinci Sultan Murad devri, Rumeli fetihleri, Kosova Savaşı ve Yıldırım Bayezid Han devri, fetihler, (Timurlenk gailisi ve neticeleri¹⁰⁰)

Çelebi Sultan Mehmed devri, Sultan İkinci Murad devri, Varna Savaşı, Fatih İkinci Sultan Mehmed Han devri, İskender Bey, diğer fetihler, İkinci Sultan Bayezid devri, Yavuz Sultan Selim Han devri, Çaldıran Savaşı, Sultan Selim'in fetihleri, İslam halifeliğinin Osmanlılar'a geçmesi, Kanûni Sultan Süleyman Han devri, savaşlar, Viyana kuşatması, Barbaros Hayrettin Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, İkinci Sultan Selim Han ve Üçüncü Sultan Murad Han devirleri, fetihler

Üçüncü Sultan Mehmed Han ve Birinci Sultan Ahmed Han devirleri, Birinci Sultan Mustafa Han ve İkinci Sultan Osman Han devirleri, Dördüncü Sultan Murad Han devri, Bağdat'ın fethi, Sultan İbrahim ve Dördüncü Sultan Mehmed Han devirleri, Köprülü Mehmed ve Ahmed Paşaların hizmetleri, İkinci Sultan Süleyman ve Sultan Ahmed devirleri, İkinci Sultan Mustafa Han devri, Karlofça Antlaşması, Üçüncü Sultan Ahmed Han devri, Baltacı Mehmed Paşa, Büyük Petro, Birinci Sultan Mahmud Han, Üçüncü Sultan Osman Han ve Üçüncü Sultan Mustafa Han ve Birinci Sultan Abdülhamid Han devirleri, Üçüncü Sultan Selim Han devri, ıslahâta teşebbüs, Bonapart'ın Mısır ve Suriye seferi, Dördüncü Sultan Mustafa Han devri, İkinci Sultan Mahmud Han-ı Adlî hazretleri, iç ıslahâtlar, yeniçeriliğin kaldırılması, Nizam-ı Cedid'in kuruluşu¹⁰¹

¹⁰⁰ Mahmud Cevad, Age., s. 455, Timurlenk gailisi ve neticesi yok; *SNMU*, 1316/1, s. 264, 374' de var.

¹⁰¹ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, ss. 27-30.

Bu derste konuların İslam Tarihi ve Osmanlı Tarihi'nden ibaret olduğu görülmektedir. Genel tarih konularına ise girilmediği anlaşılmaktadır. İkinci senede İslam medeniyeti başlığına yer verilmesi sosyal tarih açısından anlamlıdır. Fakat genel olarak konular yine siyasi tarih eksenli olmuştur. Günümüzde bu ders sosyal bilgiler dersi içinde ele alınmaktadır.

Sosyal bilgiler dersi, 1968 yılında ilköğretim programına girmiştir. 4. ve 5. sınıflardaki tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi konuları birbirleriyle olan yakın ilişkileri ve bu çağlardaki öğrenciler için uygun olduklarından birleştirilmiş ve sosyal bilgiler dersi adını almıştır. Ortaokullarda da gösterilen bu ders 1985 yılında programdan çıkarılmış ve millî coğrafya ve millî tarih dersleri konulmuştur. 1997'deki 8 yıllık ilköğretim uygulamasını takiben 1998'de bu dersler kaldırılmış ve 4. sınıftan 7. sınıfa kadar gösterilecek sosyal bilgiler dersi programa alınmıştır.¹⁰² Böylece 1997 yılı ilköğretimde müstakil tarih dersinin son görüldüğü yıl olmuştur.

4.3.11. Ma'lûmât-ı Nâfia

Mahmud Cevad'ın verdiği cetvelde bu dersin ismi ilm-i eşyadır ve hıfz-üs-sıhha ayrı bir derstir. Ayrıca hıfz-üs-sıhha üçüncü senede haftada 1 saat olarak gösterilmektedir.¹⁰³ Umûm mekâtib-i rüşdiyye ve idâdiyede okunacak ulûm ve fûnûnun haftalık ders adedlerini gösterir cetvelde ma'lûmât-ı nâfia ve hıfz-üs-sıhha olarak geçmektedir. Fakat hıfz-üs-sıhha konuları beşinci sınıfta başlamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde rüşdiyye mekteplerinde bu ders verilmemektedir.¹⁰⁴ Umûm mekâtib-i rüşdiyyede okunacak ulûm ve fûnûnun haftalık ders adedlerini gösterir cetvelde de ismi sadece ma'lûmât-ı nâfiadır.

Birinci Sene

Haftada 1 Saat

Yerküre ve yıldızlar: Yerkürenin hareketi, şekli, yuvarlak olduğunun isbatı, çekim kuvveti, yerkürenin ve güneşin büyüklük olarak kıyaslanması ve aralarındaki mesafe, yer kürenin kaç hareketi olduğu, mevsimler, dört yön

Hava: Atmosfer, havanın özellikleri, hava boşaltma tulûmbası, havanın ağırlığı ve basıncı, bir yılda yağın yağmurların miktarını gösteren alet-pluviometre, balon, balonun havaya uçmasının sebebi

¹⁰² Ali Sinan Bilgili, "Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler", İsmail H. Demircioğlu (Ed.), *Sosyal Bilgilerin Temelleri İçinde*, (ss. 3-56), Pegem A Yay., Ankara 2006, s. 30.

¹⁰³ Mahmud Cevad, *Age.*, ss. 457-461.

¹⁰⁴ *SNMU*, 1316/1, ss. 278-282.

Su: Nitelikleri, özellikleri, buhar, buharın yoğunlaşması, bulutun ortaya çıkması, yağmur, inbik, suyun katılaşması, buz, kar, dolu, kuyu, artezyen kuyuları, su değirmeni

Ateş: Nitelikleri, havasız yerde ateşin söneceği, mum alevinin en sıcak tabakası, havanın tutuşup yanmaya sebep olduğunun kanıtı, yanabilen maddeler, doğal ve yapay ateş, yanardağ, ateşin sanayide faydaları, vapor, demiryolu (şimendifer), termometre

Havanın değişmesi: Rüzgârın faydalarının ortaya çıkması, sür'ati, kuvveti, rüzgârın yönünü gösteren yelkovan, bulut, sis, ciğ, gökkuşağı, gök gürlemesi, yıldırım, paratoner, bir yılda yağın yağmurların miktarını gösteren alet-pluviometre havanın değişmesini nasıl gösterir ve sebebi nedir?

Mesken: Plan, kulübe, mağara, temel, direk, kaplama, giriş, tavan, merdiven, çatı, dam, teras, hanenin konumu

Kahve ağacı, çay ağacı, çikolata, kâğıt

İnsan bedeni: İskelet, vücut organları

Beş duyu: Görme kuvveti, bir nesnenin yumuşaklığını, katılığını hisseden kuvvet-dokunma kuvveti, koku alma kuvveti, tadıcılık kuvveti, işiticilik kuvveti, yedi renk

Çelik kalem ucu, Frenk mürekkebi, goma lastik, kurşun kalemi

İkinci Sene

Haftada 1 Saat

Zemin: Taşlar, kazma, çekiç, taş ocağı, malta taşı, mermer, granit taşı, mika madeni, molyer, nefes taşı, çakmak taşı, kara taş, su mermeri, düşey bir yüzeyden, üzerinde bulunan daha taşkın bir yüzeye geçmek ve ona bindirmelik görevi yapmak için taş veya tuğladan küçük prizmalar şeklinde, birbiri üzerine oturan bindirmelikler (istelaktit), damlayan suyun oluşturduğu taş (istalagmit), kireç, sönmüş kireç, sönmemiş kireç, çimento, su kireci, alçı, kil, çömlekçi toprağı, tuğla, çini ve porselen, cam, billur, ayna

Ağaç: Türleri, ağaçların muayenesi, kereste, çam, meşe, kestane, karaağaç, akgürgen, dişbudak, kiraz, ceviz, şimşir, torna, bıçkı

Madenler: Demir, pas, dökme demir, dövme demir, erimiş madenden tel yapmak için kullanılan delikli maden levha (hadde), çelik, bakır, tunç, pirinç, dövme çelik, kurşun, doğal kurşun oksidi, bazik kurşun karbonat (üstübeç), saçma imâlî, kalay, lehim, teneke, kalaylanma, çinko, galvanize, altın, altınla demirin karşılaştırılması, gümüş, yıldız, arjan plaka

Maden ocağı: Asit karbonik, hidrojen karbonu, davi lambası, keten, kenevir, pamuk, yün, tiftik, ipek

Üçüncü Sene

Haftada 1 Saat

Dokumalar: Bakır, lamba, şamdan, mum, gaz, petrol, ısıtma, hububat, ekmek, çikolata, çay, kahve

(Şarap, bira, sidre¹⁰⁵), tuz, şeker, yemek terbiyesine yarayan şeyler

Kâğıt, bir kitabın tarihi, mektep çocuklarının aletleri, tasvirler, insan bedeni, duyguların terbiyesi, görme, işitme, koklama, tatma, dokunma

Adından da anlaşıldığı gibi bu derste bayındırlıkla ilgili bilgiler verilmektedir. Ders, öğrencinin günlük yaşamda bilmesi gereken bilgileri içermektedir. Burada verilen konuların bir kısmı günümüzde fen bilgisi dersi içerisinde işlenmektedir.¹⁰⁶

4.3.12. Hıfz-üs-sıhha

Bu ders Mahmud Cevad'ın verdiği cetvelde üçüncü senede geçmektedir. Maârif Salnâmesi'ndeki umûm idâdî ve rüşdiye ders cetvelinde beşinci senede aynı konular geçmektedir. Umûm rüşdiye ders cetvelinde ise bu ders yoktur.¹⁰⁷

Üçüncü Sene

Haftada 1 Saat

Giriş-Mikroplar

Mikroplar: Şekil ve hareketleri, çoğalması, salgılar, mikropların bedende ve beden dışında yerleri, vücuda giriş şekilleri

Su:

İçilebilen Sular: Hükmî, kimyevî ve hayatî nitelikleri, suların kaynakları: yağmurlar, kaynaklar, dereler, kuyular, içilecek suların temizlenmesi, süzmek ve kaynatmak

Sulu içecekler, buz

Hava:

Hava ve nefes alma, havanın bileşimi, nefes alma ile değişimi, sıkıştırılmış hava, oksijen yetersizliğinden ileri gelen boğulma, hayat için gerekli miktar hava, süreğen oksijen yetersizliğinden ileri gelen boğulma, havada çeşitli gazların varlığı, havanın

¹⁰⁵ Mahmud Cevad, Age., s. 459; *SNMU*, 1316/1, s. 280'de geçmektedir. *Umûm Mekatib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 32, *SNMU*, 1316/1, s. 387'de yoktur.

¹⁰⁶ *İlköğretim Okulu Programı*, ss. 291-226.

¹⁰⁷ Mahmud Cevad, Age., s. 460; *SNMU*, 1316/1, ss. 282-283, 385-387.

temizlenmesi, havanın basıncı/sıkıntı vermesi, basıncın aşırısı ve azlığı, boğazdan açılan yapay bir delik vasıtasıyla hastanın nefes alıp vermesi, havadaki tozlar, toprak ve havanın münasebeti, bataklıklar

4.3.13. Hüsn-i Hatt

Bu ders, umûm mekâtib-i rüşdiyye derslerinin içerik açıklamalarında olmayıp umûm mekâtib-i rüşdiyye ve idâdiye ders açıklamalarında vardır. Mahmud Cevad'ın verdiği cetvelde de birinci sene haftada 2 saat olarak gösterilmiştir.¹⁰⁸

Birinci Sene Haftada 1 Saat

Seçilmiş olan öğretim defterî gereğince rik'a hattı sırasıyla gösterilecektir.

İkinci Sene Haftada 1 Saat

Geçen sene gibi gösterilecektir.

Üçüncü Sene Haftada 1 Saat

Geçen senede olduğu gibi gösterilecektir.

Tembih: Öğrenci, seçilmiş defterleri imlâ edip muallim derse başlamadan önce siyah muşamba veya tahta üzerine tebeşir ile kalınca yazılacak örneklere bakarak kâğıtları üzerine dikkat ve itina ile alıştırmaya yapacaklardır.

Rüşdiyye mekteplerinde incelenen vilâyet salnâmelerinden de anlaşıldığı üzere genelde bir muallim-i evvel ya da muallim-i sani ve yazı (hat) muallimi bulunmaktadır. Bu da bize bu dersin en önemli derslerden biri olduğunu göstermektedir.

4.3.14. Resim

Resim öğretimi hakkında Abdi Bey tarafından kaleme alınmış olan Resim Kitabı yalnız muallimde bulunacak, o surette içindekiler öğrenciye anlatılacaktır.¹⁰⁹

Birinci Sene Haftada 1 Saat

Birinci Kısım

Resim çizgisi-nokta: Noktanın resim fennine hizmeti, hatlar: doğru çizgi, ana çizgi, yatay çizgi, eğik çizgi, bir noktanın etrafından simetrik olarak konulmuş/geçen doğru çizgiler

¹⁰⁸ *Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 1-37; SNMU, 1316/1, ss. 284-285, 385-388; Mahmud Cevad, Age., s. 462.

¹⁰⁹ *Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 33; SNMU, 1316/1, ss. 285, 388'de yoktur. Mahmud Cevad, Age., s. 463'de görülmüştür.

Çizgi-paralel çizgiler, eşkenar olmayan dörtgen ve eşkenar dörtgen çizgileri, doğru çizgilerin toplamı, çıkarması ve çarpımı (ve bölmesi¹¹⁰), doğru çizginin eşit parçalara ayrılması

Açıları-dikey çizgiler (hututu-ı müteamide), dik açı, dar ve geniş açı, açıların değerleri, eşit eğikler, açıların eşit parçalara ayrılması

Üçgenler: Dik açılı üçgen, eşkenar üçgen, ikizkenar üçgen, çeşitkenar üçgen, bütün üçgenlerin iki dik açılı üçgene tahlili, kaide, yükseklik, yüzey hakkında fikir

Kare-köşegen/çapların nitelikleri, şeklin merkezi, eşkenar dörtgen, kare ile eşkenar dörtgenin karşılaştırılması, kare ve eşkenar dörtgenin daha küçük karelere ve eşkenar dörtgenlere ayrılması, kaide, yükseklik, yüzey

Dikdörtgen-paralelkenar, dikdörtgen ve paralelkenarın kare ve eşkenar dörtgen ile ayrı ayrı karşılaştırılması, dikdörtgenlerin eşit karelere bölünmesi, paralelkenarların parçalanması, yamuk, simetri, dik açı, düzenli olmayan çeşitleri, yamukların üçgenlere ayrılması, kaide, yükseklik, yüzey

Eğri çizgi-daire ve çember, yarıçap, çap/köşegen, metre, yay, giriş, yay/eğrilik payı, kesen/sekant, teğet, çemberin çizimi (resmi), eşit parçalara ayrılması

İkinci Kısım

Çizgi süsleri-nokta ve çizgiden aktarılan süsler: Doğru çizgiler, ana, yatay, eğik ve paralel, çizgilerin düzenlenmesi ve karıştırılmasında yol, düzenlilik, sıralanma ve çeşitlilik

Çizgilerin tesadüf ve kesişmesinden türeyen nakışlar ve süsler, açılar, maraş işi veya diğer elbise nakışlarında kullanılan altın, gümüş gereç/bir şeyin kenarına çizilen zincir gibi çiçeklerden yapılan süs (tırtıl), rumî tırtıllar, pek çok tekrar, ışınım, üçgenler

Kare, eşkenar dörtgen, dikdörtgen, paralelkenar, yamuktan aktarılan nakışlar ve süsler, şekillerin birbirine girmesi, şekillerin karışması/örgülenmesi, eğri çizgilerden çıkarılmış nakışlar ve süsler: gül, çiçekler

İkinci Sene

Haftada 1 Saat

Nokta-çeşitli çizgiler, doğru çizgiler, kırık, eğri, karışık, çizgilerin yönü ve hareketi, yatay çizgiler, (düşey çizgiler, ana çizgiler¹¹¹), eğik, çizgilerin ilgileri, dikey

¹¹⁰ Mahmud Cevad, Age., s. 463; *SNMU*, 1316/1, s. 286'de geçmemektedir. *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 33; *SNMU*, 1316/1, s. 388'de görülmüştür.

¹¹¹ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 35; *SNMU*, 1316/1, s. 390 şakuli hatlar; Mahmud Cevad, Age., s. 464; *SNMU*, 1316/1, s. 287'de şakuli hatlar geçmemektedir, onun yerine hutut-ı re'siye vardır.

çizgi, paralel çizgiler, çizgilerin büyüklüğü: çizgi, hafif ve koyu çizgi, terase, düşünce ve analiz, uygulamalar ve alıştırmalar

Açılar-açıların ortaya çıkışı ve nicelikleri, açıortay çizgisi, açıların benzer örnek halleri, komşu açılar, ters açı, bir açıyı 180 dereceye tamamlamak için ilave olunan açı, tam açı, kenarların benzer örnek halleri, kenarları benzer örnek paralel veya dik açılar, açıların çizimi, bir noktada toplanan açılar

Üçgenler: Kenar, kaide, yükseklik, üçgenlerin çeşitli türleri, üçgenlerin analizi, bir üçgenin açılarının miktarı, üçgenin yüzeyi, üçgenin açılarıyla kenarları arasındaki ilişki, üçgenlerin eşitliği ve benzemesi, yapılış biçimi

Düzgün dörtgen ve düzgün olmayan dörtgen, kare, eşkenar dörtgen, dikdörtgen, paralelkenar, yamuk, dörtgenlerin parçalanması, açıların değeri, yüzeyleri, analizler, uygulamalar

Eşkenar dörtgen olmayan eğikler/şekiller-çevre, yarıçap, çap/köşegen, çevrelerin çizimi ve oluşturulması, çevreden türeyen çizgiler, yüzeyler, merkez açısı, açıların ölçümü, iletke, alıştırmalar ve uygulamalar

Çevreden türeyen çizgilerin nitelikleri-eşit, benzer ve simetrik olan çevreler, yayların ölçümü, (kesen/sekant¹¹²), teğet, çevrelerin birbirine benzer örnek halleri, merkezler arasına birleşmiş çizginin nitelikleri

Düzgün ve düzgün olmayan çokgen, iç ve dış harice çizilmiş/bükey (merkum) çokgenler, düzgün çokgenler ve çemberler, açıortay, simetri mihveri

Çizgilerin birleşmesi-sinirler, helezon, sepetkulpu (eğriliği¹¹³), yumurta biçimi, elips, elipsin nitelikleri, resmin şekilleri ve yapımı, bahçıvan usûlü, sade el ile çizilişi, süsler, uygulama, pratikler

Geometrik süsler-paralel çizgilerden aktarılan süsler, sin, şın, vav gibi kuyruklu uzantılı harflerin yazıda mahsûs surette çekilmesi, bantlar, açılardan çıkan nakışlar ve süsler, Maraş işi veya diğer elbise nakışlarında kullanılan altın, gümüş gereç/bir şeyin kenarına çizilen zincir gibi çiçeklerden yapılan süsler (tırtıllar), dış tanesi, bitişik ve ayrı rumî tırtıllar, üçgen ve dörtgenlerden oluşan nakışlar ve süsler, bunların nitelik ve kullanımı

¹¹² Mahmud Cevad, Age., s. 465'de yok; *Umûm Mekatib-i Rüşdiyyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 36; *SNMU*, 1316/1, s. 288'de var (katı').

¹¹³ Mahmud Cevad, Age., s. 465'de eğrilik-münhani geçiyor; *SNMU*, 1316/1, s. 289, geçmiyor.

Çevre ve yay dairelerinden türeyen nakışlar ve süsler, (inci dizisi¹¹⁴), gül ve çiçekler ve diğer çeşitleri, bunların nitelikleri, kullanımı ve çizim şekilleri, dörtgenlerden oluşan süslerin nitelikleri ve kullanımı, birbirine girmiş ve karışmış çokgenler

(Geometrik çizgilerin doğru şekillerinden türemiş olan eşyanın taklit edilmesi, bir kenar üzerine bağlı olarak resm edilmiş bir yaprağın taklit edilmesi, yapraklarda görülen simetri¹¹⁵)

Üçüncü Sene

Haftada 1 Saat

Manzaralar-geometrik cisimler, geometrik cisimlerin gösterilme/ortaya çıkma tarzları, hızlı manzaraların ahitleri ve şartları, gölgeler, ışığın şartlarının konulması, düzlem ve eğri yüzey üzerinde gölgelerin yayılma şekli, gölgelerin ortaya çıkma şekli, koyu çizgilerin hizmeti

Geometrik cisimlerin hızlı manzaralar ve gölge usûlüyle ortaya çıkma şekli, küp, paralel yüzey, koni, silindir, piramit, prizma, küre

Süs bitkileri-yapraklar, resim pratiklerinin derecesi, yerine koyma, taslak, taslağın bitirilmesi, koyu çizgi

Düz yapraklar-bitkilerin benzerlik ve simetrileri, bileşik yapraklar, kesik ve ikili yapraklar, sap üzerinde yaprakların eğilmesi, yapraklarda uyum¹¹⁶

Bu ders günümüzdeki resim dersinden farklı olarak geometrik ve bitkilerle ilgili çizimleri ele almaktadır. Ders, daha çok geometri dersinin tamamlayıcısı olarak görünmektedir.

Erkek rüşdiye mektepleri ders içerikleri incelendiğinde konuların çoğunlukla günümüz ders içerikleriyle uyduğu ve günümüzdeki bu isimdeki derslerin içeriklerinin bunlardan tamamen farklı olmadığı görülmüştür. Bu ders içerikleri öğrencileri bir sonraki mektebe hazırlamayı amaçladığı gibi bir öğrencinin günlük hayatta ihtiyaçlarını karşılayabilmesini sağlayacak bilgileri de içermektedir.

¹¹⁴ Mahmud Cevad, Age., s. 465'de dizi, lale olarak geçiyor; *SNMU*, 1316/1, s. 289 inci dizisi olarak geçmektedir.

¹¹⁵ Mahmud Cevad, Age., s. 465'de yok; *SNMU*, 1316/1, s. 289 var.

¹¹⁶ *Umûm Mekatib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır*, s. 37.

4.4. ALTI YILLIK KIZ RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN DERSLERİ VE İÇERİKLERİ

Kız rüşdiyeleri 3 yıllık ibtidâî sınıflarıyla birlikte altı yıldır. Dolayısıyla aşağıda içerikleri verilen derslerin ilk üç yılı ibtidâî sonraki üç yılı rüşdî sınıflara aittir.¹¹⁷

4.4.1. Elifbâ ve Şifahî Ma'lûmât

Birinci Sene

Haftada 6 Saat

Tembih: Elifbâ Risâlesi bitirilmedikçe hiçbir derse başlanmayacaktır. Sadece ders çeşitlendirilerek çocukları sıkmamak üzere haftada on sekiz dersten her güne isabet eden üç dersin ikisi elifbâya ve biri şifahî ma'lûmâta tahsis olunmalıdır. Ya da elifbâ ile ma'lûmât dersi karışık olarak okutulmalıdır.

(Elifbâ)

1-Ayrı ayrı yazılan, bitişik olmayan harflerin yavaş yavaş genelleştirilmesi (bitirilmesi): Yazma ve söyleniş, noktalı ve noktasız harfler

2-Hareketler ve işaretler, sesli harfler: Harflerin iş bu hareketler ve sesli harfler yardımıyla söyleniş şekilleri ve yazımı

3-Harflerin bitişik şekilleri

4-Hece, kelimeler, hecenin ayrılması, yavaş yavaş yazdırma ve okuma

5-İki defa okunması icab eden bir harfin üzerine konulan işaret (şedde), elif, vav, ye ve he üzerine konan işaret (hemze), kelimenin sonunu nun gibi okutmaya yarayan iki üstün, iki esre, iki ötre (tenvîn) ve örnekleri ile anlatma

6-Kendinden önce gelen el harfi okunan ve okunmayan harfler, yazdırma ve okuma

(Şifahî ma'lûmât)

1-İnsan vücudunun baş, el, kol, ayak gibi başlıca kısımlarının isimleri, memleketimizde bulunan belli hayvanların isimleri, beslenmeye hizmet eden veya öğrencilerin görebildiği bitkilerin isimleri (bahçelerde ve bağlardaki meşhur ağaçlar ve çiçekler ve diğerleri)

Sağlığı korumayla ilgili nasihatler

2-Öğrencinin gözü önünde olan eşyanın isimleri ve kullanım yerleri (elbise, döşeme, gıdalar ve diğerleri)

¹¹⁷ SNMU, 1316/1, s. 393; SNMU, 1317/2, s. 324.

3-Renkler

4-Gündüz ve gece

5-Müddet (dakika, çeyrek, saat, gün, hafta, ay, sene)

6-Sıcak ve soğuk, yağmurlu, karlı, güzel, bozuk hava, mevsimler ve nitelikleri

7-Beş duyunun terbiyesi

Tembih: İş bu şifahî ma'lûmat, muallimler tarafından hikâye, örnekler ve karşılıklı konuşma tarzında ve güzel terbiye ve edepler çerçevesinde ezber edilmeyerek öğrenciye anlatılacak ve talim olunacaktır. Gerekirse geçen bilgilere dair eşya aynen gösterilecektir.¹¹⁸

Bu ders inâs rüşdiyelerinin ibtidâî kısmına ait olduğundan erkek rüşdiye mekteplerinde yoktur.

4.4.2. Kur'ân-ı Kerîm Tecvîdli (Maa Tecvîd)

Birinci Sene Haftada 4 Ders

İkinci Sene Haftada 6 Ders

Üçüncü Sene Haftada 5 Ders

Dördüncü Sene Haftada 3 Ders

Beşinci Sene Haftada 2 Ders

Altıncı Sene Haftada 1 Ders

Tembih: Elifbâ dersi tamamlanmadıkça Kur'ân-ı Kerîm'i meydana getiren otuz cüze (eczâ-ı şerîfe) başlanmayacaktır.

Birinci sene elifbâ hakkıyla talim ve tamam edildikten sonra (Amme), ondan sonra (Tebarek) cüz'i şerifleri yalnız yüzünden okutturulacaktır.

İkinci senede (Kad semia) cüz'i şerifinden (Yasin)-i şerife kadar usûlünce okunacak ve bu seneden itibaren Ku'an-ı Kerîm'i usûlüne bağlı kalarak okuma ilminin (tecvîd) öğretimine başlanacaktır.

Üçüncü senede (Yasin)-i şerifden başlanarak hatim ettirilecektir.

Dördüncü ve beşinci ve altıncı senelerde Kur'ân-ı Kerîm okunmasına devam edilecek ve tecvîde itina ile beraber hatim için devamlı çalışılacak ve her halde Kur'ân-ı Azim okunurken tecvîd kurallarına uyulacaktır.

Birinci seneden başka diğer senelerde azar azar uygun şekilde tecvîd kurallarına uygun olarak namaz sureleri ve bazı Kur'ân-ı Kerîm'de on ayet miktarında kısım ezberlettirilip son sınıfta bitirilecektir.

¹¹⁸ SNMU, 1317/2, s. 435.

Bir senede bulunan öğrencinin dersleri ayrı ayrı olmayıp hepsininki bir olacak ve sıra ile biri okuyup diğerleri dinleyecektir.

Tecvîd kuralları teorik olmaktan ziyade pratik olmasına, tanımların örnekleriyle izah ve anlatılmasına pek ziyade özen gösterilecektir.

Bu ders erkek rüşdiyelerinde Maa Tecvîd Kur'an-ı Kerîm ve Ulûm-ı Diniye olarak birleştirilmiş ders olarak geçmektedir. Erkek rüşdiyelerinde de dördüncü sene 3, beşinci sene 2 saat olarak verilmektedir. Son sene erkek rüşdiyelerinde 2 ders saati iken burada 1 saattir. Ayrıca kız rüşdiyeleri ders içeriği erkek rüşdiyelerine göre daha detaylıdır. Sıbyan mekteplerinden farklı olan kısmı da aynı sınıfta okuyan öğrencilerin aynı dersi takip etmesidir.

4.4.3. Ulûm-ı Diniye

İkinci Sene

Haftada 2 Ders

Din kurallarını öğretmek üzere yazılmış kitabın tarifi, ilmin iyilikleri ve amelin iyilikleri

Cenâb-ı Hakk ve âlem,

İlahi sıfatlar: Sadece Allah'a mahsûs sıfatlar, hem Allah hem de insanda bulunan sıfatlar, gerekli sıfatlar, Cebrail (a.s), peygamberlerin öncesi ve sonrası, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen peygamberler

İman ve İslam, din ve millet ve şeriat

İmanın farzları ve şartları, indirilmiş kutsal kitaplar

Peygamberler hakkında bilinmesi vacip olan sıfatlar, peygamberimiz (sav) efendimiz hazretleri hakkında bilinmesi gerekli diğer üç sıfat

İşlerle ilgili şer'î hükümler:

Farz, vacip, sünnet, müstehabb, mubah, mekruh, müfsid, haram (ef'al-i mükellifin), şeriatın dört delili (edille-i şer'iyye), mezhep, abdestin farzları, sünnetleri, yapılması hoş görülmeleyen şeyleri (mekruhları), bozan şeyler (müfsid), guslün farzları ve sünnetleri, namaz, namazın şartları, namazın rükünleri, kadınların namazı kılma şekilleriyle ilgili tarifler, namazın vacipleri, sünnetleri, yapılması hoş görülmeleyen şeyleri, bozan şeyler, zekat, hac, oruç

Üçüncü Sene

Haftada 2 Ders

Ruh ve beden, iman ve işler (amel)

İman, Allah tealâ hazretleri, melekler, kitaplar, peygamberler, Kur'ân-ı Kerîm, kaza ve kader, ahiret, amel, namaz, abdest

Farz, vacib, sünnet, yapılması hoş görülen şeyler, haram, yapılması hoş görülmeyen şeyler

Beş vakit namaz, sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı ve vitr namazları, namazların farz ve peygamberin çok defa kılıp bazen terk ettikleri sünnet ve hemen hemen daima kıldığı sünnetlerinin rekâtları

Rekât, namazın ayakta durma kısmı (kıyâm), okuma (kırâat), rükû, secde edenler, bir kere oturma (ka'de), ikiden fazla rekâtlı namazların ikinci rekâtından sonraki oturuş (ka'de-i evveli) ve iki veya daha fazla rekâtlı namazların son oturuşları (ka'de-i ahîre), oturma (celse), kunût

Namazın sıfatları, niyet, namaza başlarken söylenen Allâhü ekber sözü (iftitâh tekbiri), selam, selamdan sonra okunacak dua, padişaha dua

Oruç, imsak ve iftar, ramazan bayramında belirli bir bedel üzerinden yoksullara verilen sadaka (sadaka-i fitr)

Dördüncü Sene

Haftada 2 Ders

Cenâb-ı Hakk, melekler, peygamberler, kutsal kitaplar, Kur'ân-ı Kerîm, peygamberimiz (sav) efendimiz hazretleri

İman ve ibadet

Cenâb-ı Hakka iman, peygamberlere iman, meleklerle iman, ahirete iman, kaza ve kadere iman

Namaz kılmak, vücut, elbise ve namaz kılınacak yerin temiz olması (necâsetden tahâret) ve namaz ve gusûl abdestli olmak (hadesten tahâret)

Abdest almak, abdesti bozan şeyler, abdestin erkân ve edepleri ve abdest alırken okunacak dua

Abdest almanın sıfatları: Farz, vacip, dinen yapılması uygun görülen şeyler (mendub), mesh, kırık ve çıkık olan bir uzva sarılan tahtaya ve yaraya sarılan band, sargı üzerine mesh (cebire ve asabeye mesh), gusûl, abdest tazelenmesi gereken durum (hades-i asgar), gusûl tazelenmesi gereken durum (hades-i ekber)

Guslün usûlleri ve esasları

Teyemmüm, teyemmümü gerektiren durumlar, pis su, kullanılmış su, temiz, şüpheli, hoş görülmeyen ve pis sular

Teyemmümün usûlleri ve esasları

Beş vakit, farzların dışında kalan namazlar-nafile, güneşin doğması ve kuşluk vakti

Beş vakit dışında kılınan namaz, sabah, öğle ikindi namazlarından evvel mescide girince henüz namaz vakti girmemişse oturmadan sevap niyetine kılınan iki rekât namaz

Namaz kılınması mekruh/yasak vakitler

Namazın şartları, namazın esasları, namazın vacipleri, yanılma secdesi, yanılma secdesinin gerektiren şeyler, secde ayetini okuyan veya dinleyen kişinin yapması gereken secde, şükür secdesi

Namazı bozan şeyler

Namazı kesme

Sefer hükümleri

Oruç tutmak, ramazan orucu ve diğer oruçlar

Orucu bozan ve bozmayan şeyler, kaza ve kefarete

Ramazan bayramında belirli bir bedel üzerinden yoksullara verilen sadaka (sadaka-i fitr), örtünme ve şartları

Zekât, zekât vermekten sorumlu olmanın şartları ve hangi mülklerden zekât verileceği

Kurbanlar (adha), kurbanların çeşitleri, teşrik günlerinde namazların farzlarından sonra vacip olunarak tekrarlanan tekbir

Hac, farz olan adetlerin günlüğü, aylığı, yıllığı, ömürlüğü, belli zaman ve yeri, kadınlar için mahremi ile hacca gitmenin gereği, ihram ve arefe, Medine'yi ziyaret,

Cenaze hükümleri, ölünün yıkanıp kefelenmesi usûlleri, sünnet miktarı kefen (erkek için; izâr, gömlek ve sargı, kadın için ise; izâr, başörtüsü, sargı ve göğüsleriyle karnını bağlamak için kullanılan bir bez ve gömlektir), kifâyet miktarı kefen (erkek için kefenin yetecek en az miktarı izâr ve sargı olmak üzere iki parçadır, kadının en az yetecek kefeni ise iki elbise ile bir başörtüsüdür), zaruret miktarı kefen (erkek ve kadın için zaruret hâlinde kefenin en azı bütün bedeni örtecek kadar olmasıdır), adak ve vasiyet

Beşinci Sene

Haftada 2 Ders

İstenilen iman, küfür kelimesi, namazın farzları, namaz ve gusül abdestli olmak (hadesten tahâret), guslün farzları, abdestin farzları, abdesti bozan şeyler, mest üzerine

mesh, sefer süresi, özür sahibi, sargı üzerine mesh, teyemmüm, vücut, elbise ve namaz kılınacak yerin temiz olması (necâsetden tahâret), ayıp yerleri kapama (setr-i avret), kibleye yönelme (istikbâl-i kible), namazın vakitleri, hoş görülmeyen vakitler, niyet, namaza başlarken Allahü Ekber sözüyle iki elinin başparmaklarını kulak memelerine doğru kaldırarak tekbir alma (tekbîrât-ül-tahrîme), ezan ve vakitleri, namazın esasları, okuma, rükû, secde edenler, ikiden fazla rekâtlı namazların ikinci rekâtından sonraki oturuş (ka‘de-i evveli) ve iki veya daha fazla rekâtlı namazların son oturuşları (ka‘de-i ahîre), namazın usûlleri, namazı bozan şeyler, ev sahibi ve misafir hakkında namazın rekâtları, beş vaktin sünnetleri, vitr namazı, yanılma secdesi, teravih namazı, imama iftitah tekbirinde yetişmek, imama yetişilemeyen rekâtların kazası, cuma namazı hakkında bilinmesi gerekli şeyler, bayram namazları, cenaze namazı, orucun zekâtı, ramazan bayramında belirli bir bedel üzerinden yoksullara verilen sadaka (oruç sadakası), niyet ve orucun kefareti, oruç bozmayı caiz kılan şeyler, hac sadakası (fitrası), devlet büyüklerine itaat

İnsanın elinde olan irâde, namazda kadınların erkeklerden farkı, namazın vacip, sünnet, yapılması hoş olan ve olmayan şeyleri, abdestin sünnet ve yapılması hoş olmayan şeyleri, guslü gerektiren şeyler, teyemmümü gerektiren şeyler, Kunût duası

Altıncı Sene

Haftada 2 Ders

İmam-ı A‘zâmın biyografisi, ergenliğin sebebi, iman, Allah için (billâh), melekler, kitaplar, peygamberler, mucizelerin manaları, ahiret günü, kalpten gelen iman, küfür kelimesi, küfür kelimesi ile boşanma olmadığı

Namazın farzları, hamam kurnasında bulunan su, guslü gerektiren şeyler, yolculuk süresi, özür sahibi, vaktin çıkmasından ötürü teyemmümün caizliği, abdeste yeterli su, kaba ve hafif pislik, kiblede şüphelenme, ikindi namazı vakitleri (asr-evvel, asr-ı sâni), namaz kılmak, hoş olmayan vakitler, yanılma secdesinin gereğinin sebepleri, rükû, secde etmekten aciz olmak, namazın okumalarında Arapça kelimelerin sonlarındaki harf veya harekenin değişmesinde hata, cemaatin hükümleri, imama uyma, imam terk ettiği halde cemaatçe dahi terk edilmesi gerekli şey, imam icra ettiği halde cemaat tarafından icrası gerekli olmayan dört şey

Cuma namazı, cuma namazı hakkında bilinmesi gerekli şeyler, cumadan sonra kılınan namazlar, bayram namazları, cemaatin hatip ile beraber alacakları tekbirler, bayram namazına sonradan uyma, bayram namazını kaçırmama, bayram namazını ikinci,

üçüncü güne erteleme, kurban bayramında 23 vakit tekbir, tekbirin teşrik tekbirine katılması, tekbirin aslı, teşrik tekbirinin kazası ve kazası olmayan halleri

Cenaze namazı, vasiyet, namazın fidyesi, cenazenin kefenlenmesi, cenaze namazı, cenaze namazı tekbirlerinden bazılarına yetişememek, kabirde Kur'ân okumak, ölü gömüldükten sonra mezar başında imamın söylediği dini sözler

Zekât, bir malın zekâtını vermek üzere varılması gereken miktar, zekâtı verilmesi caiz olan maddeler, zekât verilmek caiz olmayan kimseler

Oruç, orucun kısımları, hilâlin ortaya çıkması, bir şahsın haber vermesiyle oruç tutulması, bayramın hükümleri, ramazan ayının ispat edilemeyen gününün hükümleri, ramazan ve diğer oruçların niyeti, kaza ve kefarete gerektiren şeyler, orucun kefareti, oruca zarar etmeyen şeyler, oruç halinde yapılması hoş olmayan şeyler, sahur, iftar, orucun fidyesi, ramazan bayramında belirli bir bedel üzerinden yoksullara verilen sadaka (sadaka-i fitr)

Hac, hac yolunda vefat, bedel akçesinde kalan fazla, devlet büyüklerine itaat, ehemmiyetli işler için dua

Bu ders daha önce de belirtildiği gibi erkek rüşdiye mekteplerinde Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm dersi ile birleşmiştir. Burada erkek rüşdiyelerindeki derse göre son üç senede daha fazla ayrıntı görülmektedir.

4.4.4. Kırâat

Birinci Sene Haftada 4 Ders

İkinci Sene Haftada 4 Ders

Üçüncü Sene Haftada 4 Ders

Dördüncü Sene Haftada 2 Ders

Beşinci Sene Haftada 1 Ders

Altıncı Sene Haftada 1 Ders

(Kırâat Kitaplarının İçeriği)

Başlangıç bilgilerine mahsûs bir mecmûa gözüyle bakılabilen okuma kitaplarında öğrenci güzel ifadeye alıştırılır. Bununla beraber bazı tabir ve ifadeler öğretilmek suretiyle istifade edilir. Bu çeşit kitaplar öğrencinin düşüncelerinin parlamasına hizmet edecek surette tesirli olmalı ve manaları kolayca anlaşılmalıdır. Bundan dolayı okuma kitapları önceki mekteplerde talim olunan derslerden aktarılan seçilmiş maddelerden yani din ve ibadete, ahlâka, edepler ve terbiyeye, tarihe, coğrafyaya, matematiğe ve diğer ehemmiyetli bilgiler ile atasözleri ve faydalı hikâyeler içeren maddelere sahip olmalıdır. Adı geçen maddeler dilin grameri için uygulama yeri

ve alışma olabilmesi için basit cümlelerden oluşan ve her durumda yanlışsız ve hatasız olması gerekir.

Okuma kitapları her seneye göre derece derece tertip edilir. Bilgileri ve içinde bulunan maddeleri başlangıçta gayet kolay olarak başlayıp öğrencinin bilgi edinmesi nispetinde yavaş yavaş tamamlanmaya çalışılır.

(Okuma Usûlü Hakkında Bazı Tenbihler)

Birinci muallime gayet ağır ağır ve yüksek sesle okuyup okuma şekli için öğrenciye kendisi örnek olmalıdır. Çünkü özel kurallara uygun olarak okunacak dersi yorum ve açıklamaya bile gerek kalmaksızın muhatap derhal anlayabilir.

Muallime bu şekilde okuduğu dersi bitirdikten sonra öğrenciye kabiliyetlerine göre bunun manasını anlatacaktır.

Sonra talebeler muallimenin okuduğu gibi açıktan okuyup bilmedikleri kelimelerin manasını dahi söyleyebilmelidir. Muallime okunan dersteki asıl amaç ile bunu meydana getiren fikirleri teker teker analiz ettirerek her birinin kuvvetini dahi tanımlamalı ve açıklamalıdır.

Okumada ilerledikçe kelimelerin kuvvetini dil kurallarıyla ilgili örneklerin ve tabirlerin çeşitlerini açıklamalı ve anlatmalı ve fikir ve amacı iyice incelemelidir. Bu okunan dersten çocuğun akıl kuvvetinin ilerlemesine sebep olacak hususları çıkararak kalplerini hassas kılarak talim olunan derslerden türlü türlü cihetler ile istifade etmeleri sağlanmalıdır.

Öğrenci mektepte açıklanmış ve tarif edilmiş dersleri evlerinde uzun uzadıya okuyarak ertesi derste onun yazılmış örneğini ödev olarak muallime verecektir.

Erkek rüşdiye mekteplerinde bu isimde müstakil bir ders bulunmamaktadır. Türkçe, Arapça ve Farsça derslerinde kırâat yani okuma bölümleri bulunmaktadır.

4.4.5. İmlâ

Birinci Sene Haftada 4 Ders

İkinci Sene Haftada 4 Ders

Üçüncü Sene Haftada 3 Ders

Dördüncü Sene Haftada 2 Ders

Beşinci Sene Haftada 1 Ders

Altıncı Sene Haftada 1 Ders

Birinci senede çocuklar harfleri yazıp okumaya başladıktan itibaren imlâ derslerine de başlanmalıdır. Her senenin imlâ dersleri yavaş yavaş güçleştirilerek son

seneye kadar sınıf geçmeyi başaran öğrenci en güç imlâları bile hatasız olarak yazabilmelidir.

İmlâ, siyah tahtaya veya kâğıt üzerine yazdırılır. Muallime, öğrenciden birini siyah tahtaya kaldırarak imlâ yazdırır. Yazılan şeyde hata varsa sebepleri açıklanarak düzeltilir. Bu durumda diğer öğrenciler de dikkat etmeye mecburdurlar. Ya da muallime öğrencinin hepsine birden söyleyip kâğıtlarına yazdırır, sonra içlerinden birisinin imlâsını düzelterek diğerlerine de örnek olması için tahtaya yazdırır. Hepsinin düzeltip düzeltmediğine de dikkat eder. Bunlardan başka muallime her derste öğrenciye imlâ yazdırıp ertesi derste bunların bazılarını isteyerek ve onları dershane haricinde düzelterek temiz defterlerine geçirmeleri için iade eder. Temiz defterlerine geçirilecek imlâlarda öğrencinin manalarını bilemediği ne kadar kelime varsa onların da manaları defterlere yazılmalıdır. Yazdırılacak maddeler güzel hallere, ahlâka, tavırlara, terbiye ve adaba dair karışık ibretlerin örneklerine ve hikâyelerine ve bu program içerisinde bulunan derslere dair bilgilere sahip olacaktır.

4.4.6. Kitâbet

Beşinci Sene

Haftada 1 Ders

1-Eşyanın buldukları yerlere, meydana geldikleri maddelere, kullanım yerlerine ve yönlerine göre isimleri ve sınıflandırılmaları ve bölümleri, çalışma ve mesleklerine göre insanlara verilen isimler, bütün ve parça

2-Çeşitli eşyaların üzerine basit inceleme

3-İlkönce sözlü olarak sonra yazılı cevapları verilecek çeşitli sorular

4-Bir şeyi tarif ve tasvir etmek

5-Eşyaların karşılaştırılması

6-Nakledilen bir şeyi kaleme almak, hikâyeler ve temsiller

7-Basit mektuplar

Altıncı Sene

Haftada 1 Ders

8-Kaydetme ve resmî yazı yazma yöntemi

9-Mektubun çeşitlerine verilen isimler, kuralı ve usûlleri

10-Mektup çeşitlerinin örnekleri

11-Şiirin düz yazıya dönüştürülmesi

12-Bir şeyi veya yeri olduğu gibi tasvir ve beyan

13-Usûller dairesinde değişmeceli ifadeleri ve atasözleri karıştırma

14-Dilekçeler ve rica amacıyla yazılan mektuplar

15-Mektupların kuralları ve usûlleri ve haberleşme

16-Resmî terimler, hitaplaşma ve resmî unvanlar¹¹⁹

Bu derste, kızların bir devlet dairesindeki işlerini görebilmek için gerekli bilgiler verilmektedir. Erkek rüşdiye mekteplerinde bu isimde bir derse rastlanılmamıştır. Ders içeriklerinde de bu konular görülmemiştir. İdâdî mekteplerinde beşinci sene Türkçe dersi içeriğinde usûl-i kitabet mevcuttur.¹²⁰ Erkeklerle idâdî seviyesinde verilen bazı dersler kızlara rüşdiyelerde gösterilmektedir.

4.4.7. Kavâid-i Lisan-ı Osmanî

Üçüncü Sene

Haftada 2 Ders

1-Özel isim ile cins ismin anlatılması ve ayırt edilmesi

2-Tekil ve çoğul, çoğul edat

3-İsmin halleri: Yalın hali (mücerred), -i hali (mef'ûlun bih), -e hali (mef'ûlun ileyh), -in hali (muzâfun ileyh)

4-Sıfat, belirtilen (mevsûf)

5-Şahıs zamirleri

6-Fiil: Masdar, emir, geçmiş, şimdi, gelecek

7-Çok kullanılmış bazı edatlar

Tembih: Adı geçen bilgilerin teorikten ziyade pratik olmasına ve tariflerinin ezberlettirilmesinden vazgeçilerek birçok örneklerle anlatılmasına ve açıklanmasına çalışılmalıdır.

Dördüncü Sene

Haftada 2 Ders

1-Kelime çeşitleri, cins isim, özel isim, tekil, çoğul, ismin halleri ve çekim, zaman ismi, mekân ismi, manasında küçüklük olan isim, alet ismi

2-Sıfat, belirtilen (mevsûf), sıfatın çeşitleri

3-İsim tamlaması, başka bir isme katılmış ve onu tamamlamış olan isim/belirtilen (muzâf), belirtilenin bağılı bulunduğu isim/belirten/-in hali (muzâfun ileyh)

4-Zamirler, çeşitleri ve kuralları

¹¹⁹ SNMU, 1317/2, s. 446.

¹²⁰ Mahmud Cevad, Age, s. 411.

5-İşaret isimleri: Kinayeler

6-Fiil, masdar, çeşitleri ve kuralları, geçmiş zaman ve çeşitleri, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve diğer kipler, söyleyen/birinci şahıs, söyleyeni dinleyen/ikinci şahıs, hazırda olmayan kimse/üçüncü şahıs

7-Ortaç, kendisinden fiil çıkan kimsenin sıfatı (ism-i fâil), ism-i fâilin manasını mübalağa ile ifade eden (mübalağa-i ism-i fâil), fâilin fiili-kendi üzerine geçen kelime (ism-i mef'ul), geçişsiz fiillerden türlü vezinlerde başlıca fâil vezninde gelen ve daimi bir vasfı gösteren sıfat (sıfat-ı müşebbehe), durum tamlaması (hal terkibi)

8-Edatlar

Beşinci Sene

Haftada 1 Ders

1-Üç lisanın harfleri, elif ile elif, vav, ye ve he üzerine konan işaretin farkı, kelime, harf, hareke, harekenin kuralları, Arapça'da bir kelimeye müzekker/erkek kılma ve müennes/dişi kılma, Türkçe'de uyma

2-İsim ve çeşitleri, tekil, ikilenen, ikiliği gösteren ve kelimenin sonuna –an veya –eyn getirilerek yapılan kelime (tesniye), çoğul, ismin halleri

3-Sıfat ve belirtilen (mevsûf), esas sıfatlar ve bir kurala bağlı ve uygun olarak meydana gelen sıfatlar (sıfat-ı asliye ve kıyasiye), sıfatın küçültülmesi (sıfatın tasgiri), azaltılması, ortalamanın çok altında kalması, üstünlük durumu, sıfat tamlaması, sıfat ile belirtilenin uyumu

4-İsim tamlaması, başka bir isme katılmış ve onu tamamlamış olan isim/belirtilen (muzâf), belirtilenin bağlı bulunduğu isim/belirten/-in hali (muzâfun ileyh), isim tamlamasının kuralları, isim tamlaması

5-Zamir ve döndüğü yer (merci'), fiil şahısları, haberlerin çeşitleri

6-İşaret ismi (kendisiyle muayyen bir şeye işaret olunan kelime), o şey ki, o kimse ki manalarını anlatan mâ, men, ellezî gibi kelimeler (ism-i mevsûl), kinayeler

7-Masdarlar ve çeşitleri, eylemi yapan, yapılmış, isim fiili

8-Fiil, türetme (iştikak), kip, çekim (tasrîf), çeşitli örnekler, sıralı örnekler, zamanlar, fiilin kendisi (zât-ı fiil), basit fiiller, bileşik fiiller, özel kipler, bağfiiller, oluverme kipi, istikrar kipi

9-Ortaçlar, kendisinden fiil çıkan kimsenin sıfatı (ism-i fâil), ism-i fâilin manasını mübalağa ile ifade eden, fâilin fiili-kendi üzerine geçen kelime, geçişsiz fiillerden türlü vezinlerde başlıca fâil vezninde gelen ve daimi bir vasfı gösteren sıfat

(sıfat-ı müşebbehe), durum tamlaması (hal terkibi), alet ismi, mekân ismi, zaman ismi, isim fiil, sıfat fiil

8-Edatlar, alıştırmalar, uygulamalar, analizler

Altıncı Sene

Haftada 1 Ders

Geçmiş yıllarda talim olunan kavâid, ayrıntılı olarak tekrar edilmekle ve bitirmekle beraber cümle ve tamlamaların çeşitlerine dair bilgiler de verilecektir.

Adı geçen kavâidin pratik kısmına çok önem verilecek, gerek kavâid gerek imlâ ve kırâat derslerinin içerisinde Arapça ve Farsça kelimelerin anlamları öğrenciye bellettirilecektir.

Bu ders, erkek rüşdiye mekteplerinde Türkçe olarak geçmektedir. Kavâid, kırâat ve imlâ dersleri Türkçe başlığı altında verilmiştir. Erkek ve kız rüşdiye mekteplerinde kavâid bir sonraki sene daha da genişletilerek gösterilmektedir. Kız rüşdiyelerinde, erkek rüşdiyelerinden farklı olarak son sene, konuların tekrarına ve pekiştirilmesine ayrılmıştır.

4.4.8. Arabî

Beşinci Sene

Haftada 2 Ders

Bir kelimenin kendi harfleri arasında elif, vav ve ye'den birinin bulunması (hurûf-ı illet), yumuşak harfler (hurûf-ı lin) uzun okunan harfler olup elif, vav, ye (hurûf-ı medd), dahi hece harflerinin eklerine, dilbilgisi ilminin tarifi, kelimenin tarif ve bölümleri, ismin kısımları, masdar ve kısa olarak üç harfli masdarı olan fiil-kökü üç harfli olan isim fiil (masâdır-ı sülasiye), üçlü mim masdarı (masâdır-ı mimiye-i sülasiye), kökü dört harfli olan isim fiil (masâdır-ı rubaiye), kökü beş harfli olan isim fiil (masâdır-ı hümasiye), kökü altı harfli olan fiil (masâdır-ı sūdasiye), kök harfi üç harften oluşmayan masdar (masâdır-ı mimiye-i gayr-i sülasiye), masdarların sülasiyelerinde birinci harfi fetha (üstün) okunan ve sonuna iki üstünlü yuvarlak t getirilen şekli (binâ-i merre) ve masdarlarda birinci harfi kesreli okunan, sonuna iki üstünlü yuvarlak getirilen şekli (binâ-i nev')

Kendisinden fiil çıkan kimsenin sıfatı (ism-i fâil), fâilin fiili-kendi üzerine geçen kelime (ism-i mef'ul), geçişsiz fiillerden türlü vezinlerde başlıca fâil vezninde gelen ve daimi bir vasfı gösteren sıfat (sıfat-ı müşebbehe), mübalağa kipi, kazandığı sıfat ve mana çok ve kuvvetli olan (ism-i tafdil), manasında küçüklük olan isim (ism-i tasgîr),

kelimenin sonuna nispet ye'si denilen bir î getirilerek yapılan sıfat (ism-i mensûb), zaman ve mekân ismi (ism-i zaman ve mekân), alet ismi (ism-i alet), kelimeyi erkek gösteren (müzekker), hakikî, itibarî veya söylenişi itibarıyla dişi olan kelime (müennes), kelimeyi dişi kılma alametleri (alâmât-ı te'nîs), söylenişi itibarıyla dişi sayılan kelime (müennes-i semâî), ikilenen, ikiliği gösteren ve kelimenin sonuna –an veya –eyn getirilerek yapılan kelime (tesniye), çoğul, çoğulun çeşitleri

Fiilin kısımları-nitelikleri ve fiilin fiilleri (ef'al-i fiil), geçmiş zaman ve geniş zamanların ve emir ve yasakların bir cetvel ile tarifi

Olumsuz fiiller (ef'al-i menfiye), pekiştirme lââmı ve nûnu (lâm-ı te'kid ve nûn-ı te'kid), dâhil oldukları isim veya fiili mansup kılan harfler (nevâsıb), bir kelimenin sonundaki harf veya harekeyi düşürme-fiilin sonunu cezmeden edatlar (cevâzım), şaşırma fiili (fiil-i taaccüb), çekim kabul etmeyen fiiller (ef'al-i gayr-i mutasarrıfa), fiillerin isimleri

Altıncı Sene

Haftada 2 Ders

Beşinci senede görülen dersler yirmi derste layıkıyla tekrar edilmeli ve açıklanmalıdır. Daha sonra ise aşağıdaki konular okutturulacaktır.

Dilbilgisi ilminin tarifi

Dilbilgisi ilmince üçe bölünen kelimenin i'raplaştırılmış/sonu her türlü harekeyi almaya müsaid (mu'reb) ve son harfi hiçbir şekilde değişmeyen isimleriyle ikiye ayrılması

Sabit harekeli/son harfi hiçbir şekilde değişmeyen kelimelerin meşhur kısımları

İsmin nitelikleri ve halleri

İ'raplaştırılmış/sonu her türlü harekeyi almaya müsaid kelimelerin (mu'reb) çeşitleri, kelimelerin sonlarındaki harf veya harekenin değişmesi (i'rab) ile beraber zamme (ötre) ile harekeli harfler (merfûât), Arapça'ya mahsûs olmak üzere sonundaki harfi üstün e okunan kelimeler (mansûbât), harf-i cerr veya izafet hallerinde son harfi i ile okunan kelimelerin halinin (mecrûrât) çeşitleri

Evvelindeki kelimeye göre harekelenen kelimeler (bazı tevâbi')

Fiil veya isim olmayan herhangi kelimeler ve edatlar

Arapça dersi erkek rüşdiye mekteplerinde üç senenin her birinde yer alırken, kız rüşdiyelerinde son iki sene verilmiştir. Son senenin bir kısmı da bir önceki senenin

tekrarına ayrılmıştır. Böylece bu ders kız rüşdiyelerinde yüzeysel olarak gösterilirken erkek rüşdiyelerinde daha ayrıntılıdır.

4.4.9. Farisî

Beşinci Sene

Haftada 1 Ders

Şahıs zamirleri, yapılmış/nesne edatları (edevât-ı mefâil), işaret ismi, isimlerin çoğulu, fiillerin türemesi, mutlak geçmiş zaman (mazi-i mutlak), yakın geçmiş zaman (mazi-i karîb), miş'li geçmiş zamanın hikâyesi (mazi-i baîd), bitişik şahıs zamirleri (zamâir-i şahsiye-i muttasıla), geçmiş zamanın hikâyesi (hikâye-i hal-i mazi), gelecek zaman (müstakbel), geniş zaman (muzâri), bilmek maddesiyle meydana gelen fiil (fiil-i iktidârî), etken ve edilgen fiil (fiil-i ma'lûm ve meçhûl), masdarlar ve çeşitleri

Altıncı Sene

Haftada 1 Ders

Beşinci sınıftaki dersler altı derste tekrar edilecektir.

İkinci tekil şahsa verilen emrin oluşturulma biçimi (emr-i hâzırın suret-i teşkîli), ikinci tekil şahsa verilen emirden fiiller ve sıfat oluşturma, geçişsiz fiillerden türlü vezinlerde başlıca fâil vezninde gelen ve daimi bir vasfı gösteren sıfat, hal sıfatı (sıfat-ı hâliye), geçişsiz ve geçişli, geçişsiz fiili geçişli yapmak, bileşik masdarlar, isimler, sıfat, isim tamlaması (terkîb-i ismî), bileşik isimler (esmâ-i mürekkebe), isim tamlaması (terkîb-i izafî), harfler ve edatlar

İhtar: Mekteplerde Farsça öğretiminden asıl amaç Osmanlı dilinde kullanılan Farsça kelimeler, terimler ve tamlamalara öğrencilerin vakıf olmasından ibarettir. Öğrenciye gösterilecek kurallar öyle uzun uzadıya anlatılmayacak, özetle verilecek ve sadece Osmanlıca'da kullanılan kurallar ve usûller gerekli ayrıntılarıyla öğretilecektir.

Öğrencilerin ibareler okuyarak Farsça'ya alışmaları gerekli olduğundan bu hususa hizmet edecek şey, kurallardan ziyade neşrolunmuş okuma eserlerinden her derste Zübde-i Gülistan'dan yarım sayfa kadar yer okutturmaktadır. Bu eserden bir iki satır ezberlettirilmesi ve yavaş yavaş öğrencilerin kolay ibareleri Farsça'dan Türkçe'ye, Türkçe'den Farsça'ya tercüme etmeye alıştırılması da tavsiye edilmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi kız rüşdiyelerinde bu dersin amacı Fars dilinin öğretiminden ziyade Osmanlıca'da kullanılan Farsça ibareleri öğretmektir. Erkek rüşdiyelerinde ise aynı zamanda Farsça'ya hâkim olabileceği şekilde ders içeriği

hazırlanmıştır. Böylece kız rüşdiyelerinde Arapça ve Farsça dersinin, Osmanlıca'nın daha iyi öğrenilmesi için koyulduğu sonucu çıkarılmaktadır.

4.4.10. Hüsn-i Hatt

İkinci Sene Haftada 2 Ders

Üçüncü Sene Haftada 2 Ders

Dördüncü Sene Haftada 1 Ders

Beşinci Sene Haftada 1 Ders

Altıncı Sene Haftada 1 Ders

Birinci sene de hüsn-i hatt dersi yoksa da bu sene öğrencilerin harfleri ve kelimeleri gayet güzel yazı ile yazmalarına, elifbâ ve okuma ve imlâ muallimleri dikkat ve itinaya mecbur tutulmuşlardır.

İkinci ve üçüncü senelerde talebeler sırasıyla Hattat İzzed ve Ziya Efendilerin rik'a, sülüs karalama meşklerini yazacaklardır. Sene sonuna kadar elleri güzel yazmaya alışmış olacağından artık dördüncü sene başlangıcında kâğıt üzerine yazacakları yazıyı, muallime kontrol edip düzeltecek ve gerekli ihtarlarda bulunacaktır. Dördüncü sene sonuna kadar bu usûlde devam edilecektir. Beşinci ve altıncı senelerde de bu yolda devam edilmekle beraber rik'a, sülüs ve dîvânî harflerinin gereğinde işleme ve marka yapmak üzere süslü şekilleriyle öğretim yapılacak ve bunların çeşitlerini içeren mecmûa oluşturulacaktır.

Erkek rüşdiye mekteplerinde bu dersin içeriğinde sadece rik'a yazısı verilmektedir. Burada ise sülüs ve dîvânî yazısı da ele alınmıştır. Daha önce incelenen erkek rüşdiye ders programlarında sülüs ve dîvânî yazılarına rastlanmıştır. Erkek rüşdiyelerinde ders içeriğine bu yazıların alınmaması açıklanamamıştır.

4.4.11. Dürûs-ı Eşyâ ve Ma'lûmât-ı Nâfia

Birinci Sene

Haftada 2 Ders

1-Mektep binası

2-Baba evi

3-Câmi-i şerif

4-Bir evin yapım biçimi ve meskenler

5-Çiftlik, çobanlık, ahır, çift öküzleri, at ve eşek ve diğerleri

6-Kümes hayvanları (horoz, tavuk, kaz, ördek, hindi ve diğerleri)

7-Hububat ve erzaklar

8-Çiftçinin yardımcıları (koyun, keçi ve diğerleri)

9-Kuşlar, ipek böceği, kırlangıç, kuşların içgüdüleri/tabii sevkleri, kuşların göçleri

10-Faideli böcekler (arı ve kovan ve diğerleri), insan ve hayvanlar

11-Bağ, orman ve meşhur ağaçlar

Belediye Bilgileri

12-Şehir (sokakların en bilinen câmi-i şerifleri ve idare daireleri)

13-Mektepler, müzeler, kütüphaneler, meydanlar

14-Mezarlıklar

15-İki kısmın tekrarı

İkinci Sene

Haftada 2 Ders

Kullanılmış Eşyalar

16-Yenip içilecek şeyler (ekmek, ekmek neden ve nasıl yapılır, et, sebze ve meyve)

17-Süt ve inek, peynir, et, balık

18-Yemek: Bilinen yemeklerin hazırlanma biçimleri hakkında tarifler, meşrubat, kahve, çay

19-Sofra takımı

20-Elbise için gerekli şeyler, kenevir, pamuk dokumalar, ipek böceği, dokuma sanatı

21-Kilim, seccade, koltuk vs. ev döşemeye yarayan eşya (mefrûşât), mekteplinin çantası, eğitimin faydaları, defter, okumak gereklidir, kitap, kitapçı

22-Sanatlar (sanâyî), madenciler, ilimler

23-Ticaret: Meslek, madeni paralar, tasarruftaki iyi neticeler

24-25-Tekrar

Üçüncü Sene

Haftada 2 Ders

Zamanın taksimi

26-Gün, sene

27-Güneş, ay, gökkuşağı

28-Mevsimler, takvim

29-Zamanın taksimi: Kum saati, cep saati, duvar saati, zamanın değeri

30-Gökyüzü, gözlem dürbünü, güneşin doğuşu ve batışı, ibadet vakitleri, dinlenme, neticeler

31-32-Tekrar

Tembih: Dürûs-ı eşya, ezber dersi değildir. Muallime, öğrencilere gereğince anlatmalı ve derste geçen eşyayı göstermeli ve ifade etmelidir. Muallime hanımlar eşya dersinde bulunan madde ve eşyaların ya örneklerini ya da resimlerini öğrenciye şekilleriyle göstermeli ve renklerini/çeşitlerini zihinlerine adeta nakş etmelidir. Muallimeler ve öğrenciler, maddeleri ve adı geçen eşyayı tedarik edebilirler.

Dördüncü Sene

Haftada 1 Ders

Birinci, ikinci ve üçüncü senelerde öğretimi yapılan dürûs-ı eşya altı derste tekrar ve takviye edildikten sonra ma'lûmât-ı nâfia dersine başlanacaktır.

(1)

Geometriye ait kısa başlangıç bilgileri

1-Doğru, eğri ve kesik çizgi

2-Başlangıç şekilleri, kare, dikdörtgen, üçgen ve diğerleri

3-Üç uzaklık: Boy, en, yükseklik/derinlik

4-Diğer şekiller ve bazı cisimler, daire, düzgün kenarlar ve şekiller, küp, prizma, silindir ve küre

5-Düzgün düzlemlerin ölçümü, geometrik şekillerin ölçümü

(2)

Fizik bilgisine ait kısa başlangıç bilgileri

1-Cisimlerin ağırlıkları, açık hava basıncı, havada bulunan gazlar, teneffüs, sıcaklık ve termometre, su buharı, ticaret gemileri, havanın nemi, bulut, yağmur, kar, dolu, buz, elektrik, yıldırım, paratoner

Beşinci Sene

Haftada 1 Ders

Varlıklarla ilgili kısa başlangıç bilgileri

Tabiat ilmi/bitki, hayvan ve maden ilmi: Hayvanlar, bitkiler, madenler, hayvanların bilinen ve meşhur olan bazı çeşitleri-hayvanlardan istifademiz: et, yağ, peynir, kaymak, yoğurt, süt, deri, kürk, yün, tiftik, ekmek, yumurta ve diğerleri-bitkilerin bilinen ve en meşhur olan bazı çeşitleri, bitkilerden istifademiz: sebze, meyve, hububat, ekmek, un, çayır otları, kereste, odun, kömür ve diğerleri-madenler, taşlar,

odun, kömür gibi yakılacak şeyler, madenlerden istifademiz: maden kömürünün ehemmiyet dereceleri, meşhur madenler, değerli taşlar

Altıncı Sene

Haftada 1 Ders

Dürûs-i eşya ile ma'lûmât-ı nâfiada geçen pratiklerin kuralları daha ayrıntılı açıklanarak takviyesine ve öğrencinin zihninde sağlamlaştırılmasına dikkat edilecektir.¹²¹

Dürûs-i eşya dersi içeriğinde yer alan eğitimin faydaları ve okumak gereklidir konuları diğer derslerde ve erkek rüşdiyeleri derslerinde yer almamıştır. Ma'lûmât-ı nâfia dersi kız rüşdiyelerinde olmayan hendese dersi konularına giriş yapmaktadır. İçeriği, günümüzde fen bilgisi dersi konularıyla benzerlik göstermektedir.¹²²

4.4.12. İdare-i Beytiye

Dördüncü Sene

Haftada 2 Ders

(Birinci Kısım)

“Mesken, ev esası, meskenin korunması, ısınma ve aydınlatma usûlleri”

1-Meskenin seçilmesi, ev eşyasının yerleştirilmesi, başlıca sağlıkla ilgili şartlar- iç bölmeler, havanın değişimi ve iyiletilmesi, oturlan yerlerin sıcaklık derecesi

2-Ev eşyası ve aletleri, mutfak takımı, kanepeler, sandalye ve minder, perdeler, halılar, yatak takımı

3-Odaların güzel korunması, ev esaslarının güzel korunması, döşeme ve mermerlerin temizlenmesi, gümüşlü eşyanın ve mutfak takımının temizlenmesi

4-Bakır, tunç, mücevherler, altın kaplama ve diğer eşya ve aletler ile resim levhaların ve kitapların temizlenme biçimleri, odalardaki sinek ve pire ve tahtakurusunun mahv ve yok edilme biçimleri

5-Isıtma usûlleri: Odun, maden kömürü, kok, odun kömürü; odun, kömür gibi yakılacak şeylerin nitelikleri, bir ocağın şartları, sobalar, çeşitli ısıtma aletleri için alınacak tedbirler ve diğerleri

6-Aydınlatma usûlleri: Çıra, mum, zeytinyağı, sulu gaz, hava gazı, lamba, şamdan, idare kandili

(İkinci Kısım)

¹²¹ SNMU, 1317/2, s. 452-456.

¹²² Gülerüz, Age, ss. 149-202.

“Elbise, elbisenin korunması, bunların yıkanması, lekeleri çıkarma, dikiş ve dikişle ilgili eşya”

7-Elbise: Tamir, gömlek, don, çorap ve buna benzeyen eşya, yatak örtüsü, sofra örtüsü, peşkir ve havlu, bez ve paçavra, önlük

8-Giysilerin temizlenmesi: Giysilerin böceklerle bazı hayvanlardan korunma biçimleri, küllü ve sodalı su, sabun suyu, giysiler temizlendikten sonra kurutma, kolalama ve ütöleme

9-Leke çıkarmak: Leke sabunu ve suyu, kahve, mürekkep, yağ ve diğer lekeleri

10-Dikişçilik: Dikiş ve toplu iğnesi, yüksük, pamuk ipliği, makas, dikiş, dikiş makinesi, nakış ve kanaviçe, çorap örme, şiş ve tığ iğnesi

Beşinci Sene

Haftada 2 Ders

(Üçüncü Kısım)

“Zahireler ve gerekli şeyler, gıda maddelerinin korunması”

Et, balık, sebze, hamur, nişasta, şeker, kahve, çay, şuruplar

11-Ekmek, maya, ekmeğin pişmesi, gıda maddelerini haşerelerden koruma yolları, tuzlu balık, yumurtanın saklanması, tereyağı ve zeytinyağının saklanması

12-Taze ve kuru sebze, domates, taze fasulye, yaprak ve diğerlerinin saklanması, çeşitli turşular, yemiş, taze ve kuru üzüm, ceviz, kestane, şeker, kahve, çay

13-Reçeller ile şurupların meşhur çeşitleri

(Dördüncü Kısım)

“Ev eczanesi”

14-El ve dudak çatlaklarına merhem, diş tozu ve suyu, misvak ve diş fırçası, bir aileye gerekli olan ilaçlar, haşlanmış bitki suları, kaynatılmış ilaçlar, (papatya, hatmi, ıhlamur gibi çiçeklerin kaynatılmış suyu¹²³), iyi süt ve et suyunun etkili bir tedavi olarak kullanımı

İki sene zarfında okunan derslerin tekrarı

Altıncı Sene

Haftada 2 Ders

(Beşinci Kısım)

“Haneye ait hekimlik ve sağlığı koruma”

¹²³ Mahmud Cevad, Age., s. 290’da mugalliyât yok.

15-Yenip içilecek şeylerin seçimi ve hazırlanması, beslenme biçimleri, yemek zamanlarının düzenlenmesi, çocuklarla ihtiyarların beslenme biçimleri, sağlığı koruma kuralları, uyku, yıkanma ve banyo, kötü kokuyu def maddeleri, tütsü ve yıkama

16-Ev hekimliği, yara, vuruks ve eziks, çıkıks ve kırıks, kesiks ve sıyrıks, yanıks ve diğersleri

17-Ayağı suya koymak ve hastalıktan henüz kurtulanlara bakmak usûlleri, aile tabibi seçme

(Altıncı Kısım)

“Ev hanımının ahlâkî vazifeleri”

18-Görgü kuralları, hizmetçi seçimi, hizmetçiye karşı davranış kuralları, hizmetçi gıdası

19-Ev defteri tutmak (Usûl-i defterî mübeyyiti)

20-Temizleme, bulaşık suları, ocakları süpürmek, süprüntü ve pislik, kiraya veren kimse ile kiracı arasındaki sözleşme şartlarına uyma

Üç senelik dersler tekrar edilecektir.

Ev idaresi dersi sadece kız rüşdiye mekteplerinde okutulmaktadır. Dersin amacı ailesine faydalı iyi bir ev hanımı yetiştirmektir. Bu derste hıfz-ıs-sihha dersi konuları da ele alınmıştır.

4.4.13. Ahlâk

Dördüncü Sene

Haftada 1 Ders

1-Kâinatın yaratıcısına karşı olan kulluk görevleri: İlahi emirlere boyun eğme, ilahi yasaklardan sakınma, yalan yere yemin etmemek, dini edepler, padişaha, hükümete ve memlekete karşı olan görevler, sadakat ve doğruluk, onur ve haysiyet, kişisel itibar, alçakgönüllülük, kendi hata ve noksanlarını görmek, sıkıntı esnasında dayanma, sabır, hiddet ve kıskançlığın zararları

2-Aile içinde kız: Anne-baba ve akrabaya karşı itaat, hürmet, muhabbet ve şükür ve methetme, işlerinde onlara yardım etme, hastalık ve ihtiyarlıklarında teselli ve hizmet etmek

3-Erkek kardeşlerle kız kardeşlerin görevleri: Birbirini sevmek, büyüklerin küçükleri himayesi ve küçüklerin büyüklere hürmeti, örnekler

4-Hizmetçiye karşı ahlâkî görevler, onlara daima iyilikle muamele

5-Mektepte kız: Devamlılık, itaat, çalışma ve gayret, edep ve terbiye, muallimelere karşı görevler, arkadaşlara karşı görevler

6-İnsanın kendi şahsına karşı görevleri, vücuda bakmak (temizlik, kanaat ve ölçülülük)

7-Evde idare ve tasarruf: Ziyankâr olmamak, çalışmak, zamanı zayi etmemek, herkes için çalışmak zorunluluğu, el işlerinin üstünlük sebepleri

9-Hayvanlara iyilikle muamele etmek, onlara boş yere eziyet etmemek

10-İnsanlara karşı görevler: Şefkat ve merhamet, iyilik, iyi geçinme ve alışma

Beşinci Sene

Haftada 1 Ders

Dördüncü sene zarfında öğretimi yapılan maddeler daha ziyade açıklanmalı, detaylar ve örnekler ile tekrar edilmelidir.

Altıncı Sene

Haftada 1 Ders

İki sene zarfında okunan dersler 6 bölümde tekrar edildikten sonra aşağıdaki bölümlere geçilecektir.

Genel çıkarlar zıddında şahsi çıkarları gerekli sayma ve amaç

İman ve ahiret ibadetleri

Evlada karşı olan görevler

Bu ders içerik olarak üçüncü senedeki bilgilerin her sene daha geniş verilmesi şeklinde planlanmıştır. Bu derste aynı zamanda iyi bir vatandaş olmak için gerekli olan padişaha, hükümete ve memlekete karşı görevler de verilmektedir. Ahlâk dersi, kız rüşdiyelerinden farklı olarak erkek rüşdiyelerinde 2 sene okutulmakta ve daha ayrıntılı ele alınmaktadır.

4.4.14. Hıfz-üs-sıhhat

“Fizyolojik anatomiye ve sağlık korumaya dair kısa bilgiler”

Beşinci Sene

Haftada 1 Ders

1-İskeletin kısımları, adale ve organların görevleri

2-Sindirim aygıtı, sindirme, gıdalar

3-Kan, dolaşım sistemi, kan dolaşımı

4-Solunum aygıtı

5-Sinir sistemi, sinir ve hareket ve his

6-Duyu organları (dokunma, tatma, koklama, işitme, görme)

Altıncı Sene

Haftada 1 Ders

7-Gıdalar: Hayvansal ve bitkisel gıda, süt ve nitelikleri, çocuklara verilecek süt

8-Su, içilecek ve içilmeyecek sular, suyu temizleme ve sızdırma

9-Çay, kahve ve çikolata

10-Sarhoşluk, tiryakilik yapan ve keyif veren şeylerin çeşitleri: Tütün ve tömbeki, nargile ile içilen tütün, enfıye ve esrar gibi şeylerin zararları

11-Hava, havanın temizliğinin gereği, havanın tazelenmesi

12-Vücutun sağlığının korunması, hareket, rahat, uyku, temizlik, sabun ve hamam ve banyo

13-Elbise: Çocuk, kadın, erkek elbisesi

14-Mesken: Yatak odaları, yataklar, abdest-hâne, etraf ve civarın etkisi

15-Bulaşıcı hastalıklardan korunma: Bulaşma biçimleri ve vasıtaları, aşı

16-Bazı kazalara yapılacak ilk tedaviler

17-Çocuklara ait özel sağlık kuralları

İdare-i beytiye dersinde altıncı sene haneye ait temizlik ve sağlığı koruma bölümü mevcuttur. Böylece bu dönemde de bazı derslerin aynı konuları içerebildiği görülmektedir. Yine dersin konularına bakıldığında kızlara ev hanımlığında gerekli bilgileri sağladığı ortaya çıkmaktadır. Bu ders erkek rüşdiyelerinde son senede 1 saat olarak gösterilmektedir. Sadece kısa bilgiler verilmiştir.

4.4.15. Hesab

Birinci Sene

Haftada 2 Ders

1-Sayıları okuma ve yazmanın en kolay esasları, gayet kolay zihni hesaplar, yüzü geçmemek üzere toplama ve çıkarma

2-İki haneli sayılar üzerine dört işlem

3-Arşın, kuruş ve okka

İkinci Sene

Haftada 2 Ders

4-Sayıları okuma ve yazmanın esasları

5-Zihin hesabı için önce birden ona, sonra yirmiye ve en sonunda yüze kadar olan sayılar üzerine dört işlem

6-Yazılı hesap: Toplama, çıkarma ve çarpma işlemlerinin kuralları, bölüneni iki haneden ibaret bölme

7-En çok kullanılan maddeler üzerine kolay problemler, problemlerin açıklaması ve anlatılması

8-Arşın, endaze, kuruş, okka ve bunların kesirleri/parçaları ve katları

Üçüncü Sene

Haftada 2 Ders

9-Geçen seneki derslerin altı derste tekrarı

10- Sayıları okuma ve yazma, toplama, çıkarma, çarpma ve bölmenin tamamlanması ve hesap işaretleri

11-Dört işlemin kesir problemlerine uygulanması

12-Ölçekler: Arşın, endaze ve metre, okka, kilogram ve litre, kantar, çeki, kuruş, bunların katları ve kısımları

13-Dört işlemin problemlere ve hesaplara uygulanması

Dördüncü Sene

Haftada 2 Ders

14-Geçmiş derslerin kısaca tekrarı

15-Kesirler hakkında bir genel fikir

16-Ondalık kesirler

17-Dört işlemin ondalık kesirlere uygulanması

18-Ondalık ölçeklerin ondalık kesirlere uygulanmasına dair problemler ve hesaplar, metre, metrekare, metreküp, kilogram, bunların katları ve parçaları (öğretimin bitiminde öğrenciye bunların örnekleri ve mümkün olmadığı takdirde de mutlaka resimleri gösterilmelidir)

19-Bir sayının bölenleri, ortak bölen, en büyük ortak bölen, bir sayının 2, 4, 5, 9 sayılarıyla bölünebilme hali

20-Kazanılmış bilgiler üzerine problemler ve bol alıştırmalar

Beşinci Sene

Haftada 1 Ders

21-Bayağı kesirlerin ifade şekilleri, pay ve payda, bir tam sayının bayağı kesre dönüştürülmesi, kesir ifadesinde tam sayı varsa sonuç çıkarma, bayağı kesrin sadeleştirilmesi, paydaların birleştirilmesi usûlü

22-Bayağı kesirlerin dört işlemi ve bunlarla ilgili problemler ve pratikler

23-İki çeşit kesrin birbirine dönüştürülmesi kuralı, kesir ifadelerinin ıslah ve sadeleştirilmesi

24-Bileşik sayıların kuralları

Altıncı Sene

Haftada 1 Ders

Kazanılmış bilgiler, problemler ve çokça alıştırmalar ile tekrar edilecek ve usûl-i defterî hakkında kısa bir fikir verilmekle beraber özellikle ev usûl-i defterî esasları öğretilenektir.

Tembih: Hesap ilminin teorik kısmından ziyade özellikle pratik ve uygulama yönü önemle ele alınmalıdır.¹²⁴

Hesap dersi kız rüşdiyelerinde erkek rüşdiyelerine göre daha özet olarak ele alınmıştır. Burada üst, kök ve faiz konuları bulunmazken erkek rüşdiyelerinde de hesap dersi içinde usûl-i defterî yoktur. İdâdî mektebinde usûl-i defterî dersi müstakil olarak beşinci senede 1 saat olarak verilmiştir.¹²⁵ Erkek rüşdiyelerinde derse, her sene 2 saat ayrılmışken, kız rüşdiyelerinde bu süre dördüncü sene 2, beşinci ve altıncı sene 1'er saat şeklinde olmuştur.

4.4.16. Coğrafya

Dördüncü Sene

Haftada 2 Ders

1-Anayönler: Tarifleri ezberlettirilmeyerek güneşin konumuna göre dersane ve teneffüşhanede öğrenciye bu yönler anlatılacak ve öğretilenektir.

2-Mevsimler, başlıca izler ve hafif rüzgârın alametleri, ufuk, engebeli dünya, diğer cansız olan cisimler

3-Karalara ve sulara verilen isimler (daima çocuklarca bilinenlerden başlanıp yavaş yavaş bilinmeyen ve zor olanlar öğretilenektir)

4-Yerel coğrafya (coğrafya-i mahallî): Ev, sokak, mahalle, köy, nahiye, kaza, sancak, vilâyet, memleket, kıta, ülke

5-Genel coğrafya: Dünya, şekli ve genişliği, kıtalar ve büyük denizler, her kıtada bulunan meşhur devletler ve başkentleri

6-Coğrafyayı harita ile anlatmak, harita ve plan, düzlemküre, öğretilen derslerin harita üzerinde gösterilmesi, kıtaların birbirine uzaklığı ve yakınlıkları, Osmanlı ülkesinin konumu ve sınırları

Beşinci Sene

Haftada 2 Ders

7-Astronomi: Kâinat hakkında kısa bilgiler, güneş, gezegen olmayan gök cisimleri/yıldızlar ve gezegenler, dünya ve şekli ve hareketi, bu hareketten doğan haller:

¹²⁴ SNMU, 1317/2, s. 465.

¹²⁵ Mahmud Cevad, Age, s. 371.

(sene, mevsimler, aylar, gece ve gündüz, saat ve dakika), dünyanın uydusu ayın safhaları

8-Osmanlı ülkeleri: Yerkürenin üzerinde Osmanlı ülkelerinin bulunduğu konum, Osmanlı ülkelerinin üç kıta üzerinde buldukları yere göre aldıkları isimler (Rumeli, Anadolu, Arabistan, Mısır, Trablusgarb ve Tunus), bunların aralarında bulunan denizler, boğazlar, körfezler, adalar

9-Osmanlı Avrupası: (Rumeli): Tabii coğrafya: Rumeli'nin sınırı, sahilleri (boğazlar, körfezler, burunlar), dağ yamaçları, dağlar, nehirler ve göller

İdarî coğrafya: Nahiye, kaza, liva ve vilâyet terimleri ve bunların memurları, Rumeli'de bulunan vilâyet ve bunların konumları ve sınırları, sahil ve iç vilâyetleri, her bir vilâyetin meşhur şehir ve iskele ve ticaret yerleri, Bulgaristan ve Doğu Rumeli, Rumeli'nin demiryolları, Rumeli'de sanat, ticaret ve ziraat

10-Osmanlı Afrikası: Mısır Hidivliği, Trablusgarb Vilâyeti ve Tunus Eyaleti

Altıncı Sene

Haftada 2 Ders

12-Beş kıta: (Tabii coğrafya): Her kıtanın şekil, konum ve sınırı, en meşhur boğazlar, körfezler, burun ve denizler

(İdarî coğrafya): Her kıtada bulunan meşhur devletler ve başkentleri, en büyük devletlerin meşhur şehirleri ve ticaretgâh beldeleri

İhtar: Coğrafya dersi hiçbir zaman haritasız okutulmayacaktır. Beş kıtada bulunan devletlerden Osmanlı Devleti ile münasebeti olanlar diğerlerine göre daha ayrıntılı ele alınacak ve diğerleri kısaca anlatılarak öğrencinin zihinleri bir takım özel isimlerle karıştırılmayacak ve meşgul edilmeyecektir.

Coğrafya dersinde araç-gereç olarak haritanın kullanımına özellikle önem verilmiş ve bu konuda uyarılarda bulunulmuştur. Burada beşinci sene Osmanlı coğrafyası ve altıncı senede beş kıta ele alınmışken erkek rüşdiyelerinde farklı olarak ikinci senede kıtalar, üçüncü senede Osmanlı coğrafyası gösterilmektedir. Erkek rüşdiyelerinde öğrenciler kendi ülkelerinin coğrafyasını öğrenmeden kıtaları öğrenmeye itilmektedir.

4.4.17. Tarih

Dördüncü Sene

Haftada 2 Ders

(Peygamberler tarihi)

1-Hz. Âdem (a.s)'ın dünyaya inişi

2-Hz. Nuh (a.s) tufanı

3-Hz. İbrahim (a.s) ve şeref, onur sahibi olanlar (nesli)

4-Hz. Musa (a.s) ve İsrail oğulları

5-Hz. İsa (a.s)

6-Peygamberimiz âlemin övüleni Hz. Muhammed (s.a.v)

Beşinci Sene

Haftada (2¹²⁶) Ders

(İslam devletleri tarihi)

7-Dört Halife Devri

8-Emevi Devleti

9-Abbasi Devleti

10-Beni Agleb

11-Âl-i Saman

12-Fatimiye

13-Al-i Büveyh

14-Eyyubiye

15-Al-i Sebüktekin

16-Al-i Selçûk

17-Harezmîler

18-Al-i Cengiz

19-Al-i Timur

Altıncı Sene

Haftada 1 Ders

(Osmanlı Devleti tarihi)

20-Osmanlı Devleti'nin kuruluşu

21-Sultan Osman Gazi'den Sultan Hüdavendigâr Gazi'nin tahta çıkışına kadar geçen süredeki meşhur olaylar, Murad Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid devirleri

22-Çelebi Sultan Mehmed devrinde güç ve kuvvetin geri kazanılması

23-Sultan İkinci Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirleri, İstanbul'un fethi, Sultan İkinci Bayezid devri

24-Mısır ve Şam'ın fethi

25-Avrupa ve İran ülkesinde savaşlar ve meşhur galibiyetler

¹²⁶ SNMU, 1317/2, s. 468'de 3 derstir. Mahmud Cevad, Age., s. 297, İçerikte 1 ders olarak gösterilmişse de tabloda 2 derstir.

26-Tebriz ve Bağdat zaferleri

27-Sultan İkinci Bayezid'den Sultan Birinci Mustafa Han devrine kadar olan olayların özeti

28-Sultan Mustafa Han'dan Sultan Dördüncü Mehmed zamanına kadar olan olayların özeti, Sultan Dördüncü Mehmed'den İkinci Sultan Mustafa devrine kadar olan olayların özeti, Sultan Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud Han zamanlarındaki ıslahât ve anlaşmalar

29-Meşhur Kırım Anlaşması

30-Avusturya ve Rusya Savaşları

31-Mısır'ın geri alınması

32-Meşhur Yeniçeri Olayı

33-Sivastopol zaferi

34-Osmanlı padişahlarının ilim, eğitim ve sanayiye olan hayırlı hizmetleri

İhtar: Tarih dersinde hiçbir zaman ezber usûlüyle öğretim yapılmayacaktır. Bu nedenle muallime öğrencilerin anlayacağı şekilde anlatacak ve öğrenciye tekrar ettirecek ve onlardan dahi o şekilde cevap alarak konuyu zihinlere yerleştirmeye özen gösterecektir.

Erkek rüşdiyelerinde peygamberler ve İslam tarihi ikinci sene ele alınmıştır. Kız rüşdiyelerinde ise dördüncü sene peygamberler tarihi, beşinci sene İslam tarihi konuları işlenmektedir. Her iki mektepte de son sene Osmanlı tarihi konuları görülmüştür. Erkek rüşdiyelerinde içerikte İslam tarihinde İslam medeniyeti (ilimler, eğitim, zanaatlar) yer alırken bu konu kız rüşdiyelerinde yoktur. Yine kız rüşdiyelerinde Osmanlı padişahlarının ilim, eğitim ve sanayiye olan hayırlı hizmetleri konular içinde yer alırken bu konu erkek rüşdiyelerinde belirtilmemiştir.

Tarih öğretiminde, günümüzün devam eden sorunlarından ezber meselesinin burada da önüne geçilmek istenmiş ve uyarıda bulunulmuştur.

4.4.18. El Hüneleri

Birinci Sene

Haftada 2 Ders

Zincir örgüsü, geçici ve seyrek dikiş (oyulgama), hesap nakışının örme verevi

İkinci Sene

Haftada 2 Ders

Örgünün çeşitleri, baskı (mendil, gömlek ve diğerleri), aşırma (iki kumaşı bir araya getirip dikmek), ters yüzlü geçici ve seyrek dikiş (oyulgama), hesap nakışının toplanması (yani örme verevin birleşmesi), yama dikmek ve örmek

Üçüncü Sene

Haftada 2 Ders

Antika ve faredişi, kırma ve büzme, hırsto teyeli ve çeşitleri, dantelâ, kese, yastık, kuşak ve iskemle örtüsü, bez üzerine marka, kanaviçenin düz iğnesi ve zemin için çift ve fıstık iğneleri, file üzerine çeşitli iğneler, kafesli nakış

Dördüncü Sene

Haftada 5 Ders

Örgünün çeşitleri, filenin çeşitleri, örmenin çeşitleri, kanaviçeden çeşitli kabartma yapıp kesmek, marka, fisto, makine, fişo, dantel, kafesli tel işlemesi

Beşinci Sene

Haftada 2 Ders

Bir çeşit iğne işi (pesend), pul ve tırtıl (Maraş işi veya diğer elbise nakışlarında kullanılan altın, gümüş gereç/bir şeyin kenarına çizilen zincir gibi çiçeklerden yapılan süs) ile işlemek, tersi ile yüzü farklı görüntüde olan tek yüzlü işleme (divâl), sarma gömlek ve diğerlerini işlemek, fistonun çeşitleri, markanın çeşitleri, çuha üzerine antika, çuha aplikasyonu, makine ile dikmek, oya

Altıncı Sene

Haftada 2 Ders

Anavatanın çeşitleri?, tersi ile yüzü farklı görüntüde olan tek yüzlü işlemenin (divâlin) çeşitleri, biçkinin çeşitleri, tül üzerine dantela, oyanın çeşitleri, makine ile dikmenin çeşitleri¹²⁷

Kız rüşdiyelerinde mevcut derslerin en önemlilerindedir. Bu durum da bu mekteplerde istihdam edilen nakış ustalarından ve nakış muallimelerinden anlaşılmaktadır. Günümüzde kız meslek liseleri dışında bu tür derslere rastlanmamaktadır. Halk eğitim merkezleri tarafından nakış, biçki ve dikiş kursları verilmektedir. Rüşdiyelerde bu dersle birlikte kızlara bir maharet ve meslek kazandırılmak istendiği düşünülmüştür.

Kız rüşdiyelerinin ders içerikleri genel olarak değerlendirildiğinde erkek rüşdiyelerine göre dinî bilgiler ve ahlâk gibi konularda daha ayrıntılı, Arapça, Farsça ve hesap derslerinde daha özet bilgiler verildiği görülmektedir. Ayrıca dersler teorik bilgilerden ziyade pratik bilgilerin kavranması üzerine kurgulanmıştır. Derslerin genel

¹²⁷ SNMU, 1316/1, ss. 393-434; SNMU, 1317/2, s. 468-471.

amacının da iyi bir ev hanımı yetiştirmek olduğu sonucuna varılmıştır. İyi bir ev hanımı hem ailesine faydalı olmakta hem de vatana faydalı iyi evlatlar yetiştirecektir.

4.5. DERS KİTAPLARI

Yeni açılan beş rüşdiye mektebi için gerekli kitapların telif ve tercüme edilmesi düşünülmüştür. Fakat bunlar yapılanaya kadar Birgivi Risâlesi, Sarf ve Nahv cümlelerinden 200'er adet mekteplere dağıtılmasına karar verilmiştir. Bunların masrafı da mekâtib tahsisatından karşılanacaktır. Tab'hane-i amirede bunların mevcut olmadığı öğrenilince hemen basılması için emir verilmiştir.¹²⁸

Kitapların taşraya gönderilmesinde de sıkıntılar yaşanmıştır. Rüşdiye mektebi açıldığında atanan muallim ile birlikte kitaplar gönderilirdi. Bu kitaplar okutulduktan sonra diğer kitaplar merkezden muallimlerce istenmiştir. Fakat kitapların posta ücretleri karşılığı bulunamadığından bu durum sıkıntı yaratmış ve çareler aranmıştır. Nakliye ücreti taşralara gönderilen defter ve çeşitli evraklar ücretine tatbik edilerek sorun çözülmüştür.¹²⁹

Rüşdiyeler ve diğer mektepler için kitap yazarlar ya da çeviri yapanlar ödüllendirilirdi. Örneğin 1857 (H. 1273) yılında Erkan-ı Harbiye kaymakamı ve Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye hocalarından Safvet Efendi, askerî mektep ve rüşdiye öğrencileri için "Fenn-i Hesaba Dair" adıyla bir kitap çevirisi yapmıştır. Bunun karşılığı olarak da rütbesi miralaylığa terfi ettirilmiş ve dördüncü rütbeden bir kıta nişan verilmiştir.¹³⁰ Yine mektubçu Raşid Efendi de rüşdiye öğrencileri için bir tarih kitabı yazmış ve rütbesi evveli sınıf-ı sâñisine terfi ettirilmiştir.¹³¹

1872 (H. 1289) yılına gelindiğinde rüşdiye ve sıbyan mektepleri için telif ve tertip edilen kitaplara Maârif Nizamnâmesi gereğince verilen mükâfat tahsisatı kaldırılmıştır. Fakat başlanmış kitapların bitirilmesi için yine bir atıyye-i seniye ve mükâfat verilmesi kararlaştırılmıştır.¹³²

¹²⁸ BOA, *İ. MSM*, 25/687, 18 S 1264; BOA, *A. AMD*, 5/91, 15 Za 1264.

¹²⁹ BOA, *A. MKT. MHM*, 62/87, 17 Ra 1271.

¹³⁰ BOA, *A. MKT. NZD*, 211/21, 28 Ca 1273.

¹³¹ BOA, *A. MKT. MHM*, 315/54, 21 Ca 1281.

¹³² BOA, *MF. MKT*, 2/59, 26 R 1289.

Bir rüşdiye mektebine açıldığında çeşitli kitaplar ve malzemeler gönderilmektedir. Örneğin Hani ve Çüngüş nim rüşdiye mekteplerine gönderilen malzemelerden bunların neler olduğunu öğrenmekteyiz.¹³³

20	Emsile
20	Binâ
20	Maksud
20	Avamil
20	Ta'îm-i Farisî
20	Kavâid-i Farisî
20	Dürriyekta
20	Vezaif-i Etfal
20	Medhal-i Kavâid
20	Miyar'ül Kelam
20	Risâle-i Hesab
20	Mebadi-i Coğrafya
12	Jurnal Varakası büyük
12	Jurnal Varakası küçük
1	Numûnesi
1	Maârif Nizamnâmesi
1	Ders Cedveli
1	Mekâtib-i Rüşdiye Nizamnâmesi
268	toplam

Bazı durumlarda derslerin kitapları ya da risâleleri mevcut olmadığı için öğretimi yapılamamaktadır. Örneğin usûl-i defterî dersi 1873/1874 (H. 1290) yılı ders programında olmasına rağmen kütüphanede risâlesi olmadığından okutulmamaktadır. Meclis-i Maârif azasından Fordis Efendi'nin telif etmiş olduğu eser bu konuda okutulmaya uygun bulunmuş olup kendisine tanesinin 5,5 kuruşa mal olduğu ve 1.800 adet bulunduğunu belirtmesi üzerine bunun tutarı olan 9.900 kuruş Maârif bütçesinin

¹³³ BOA, *MF. MKT*, 2/130, 11 Ca 1289.

altıncı faslının birinci maddesinde yazılı olan miktardan karşılanmasına karar verilmiştir.¹³⁴

Ders kitaplarında da değişiklik olabilmektedir. Örneğin Ahiçelebi Rüşdiyesi için 15 adet Fezleke-i Tarih-i Osmanî istenmiş fakat Maârif kütüphanesinde olmadığına yerine Nişancı Tarihi gönderilmiştir.¹³⁵

Bu dönemde yazılan ders kitaplarında besmele ve dönemin padişahına övgü yazarın kendi görüşüne bırakılmıştır. Bir kısım yazarlar eski geleneği sürdürerek bunlara yer vermişken bir kısım yazarlar besmele ve övgüden uzak durmayı tercih etmişlerdir.¹³⁶

1900/1901 (H. 1318) Maârif Salnâmesi'nde idâdî mektepleri için kabul edilmiş olan kitap ve risâlelerin müelliflerinin ismiyle birlikte cetveli mevcuttur. İdâdîlerin ilk üç senesi rüşdiye öğretimi yaptığından 3 sene derslerinin kitapları ve müelliflerinin isimleri şu şekildedir.¹³⁷

1.Sene: Ulûm-ı diniye: Mushaf-ı Şerif, Birinci İlm-i Hâl, Tecvîd (Hafız Ferid Efendi)

Ahlâk: Musahhah Vezâif-i Etfal (Merhum Mustafa Hami Paşa)

Arabî: El-müşezzeb-Binâ (Hacı Zihni Efendi)

Türkçe: Yeni Sarf-ı Osmanî (Komisyon-ı mahsûs), Kırâat (Reşad Bey)

Hesab: Yeni Hesab Kitabı (Tahir Bey)

Coğrafya: Coğrafya (Hikmet Bey)

İlm-i Eşya: İlm-i Eşya-birinci kısım (İsmail Cenani Bey)

2.Sene: Ulûm-ı diniye: Mushaf-ı Şerif, Nimet-i İslamiye (Hacı Zihni Efendi), Tecvîd (Hafız Ferid Efendi)

Ahlâk: Rehber-i Ahlâk (Ali İrfan Efendi)

Arabî: El-müşezzeb-Maksud (Hacı Zihni Efendi)

Türkçe: Yeni Sarf-ı Osmanî (Komisyon-ı mahsûs), Kırâat (Reşad Bey)

Farisî: Talim-i Farisî-Rehber-i Farisî (Habib Efendi)

Hesab: Hesab-ı Ameli (Celal Bey)

Coğrafya: Fezleke-i Fenn-i Coğrafya (Ali Cevad Bey)

Tarih: Tarih-i İslam (Mahmud Esad Efendi)

¹³⁴ BOA, *MF. MKT*, 14/11, 21 Ş 1290.

¹³⁵ BOA, *MF. MKT*, 49/64, 18 Ca 1294.

¹³⁶ Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yay., İstanbul 1994, ss. 29-30.

¹³⁷ *SNMU*, 1318/3, ss. 496-498.

- İlm-i Eşya: İlm-i Eşya-ikinci kısım (İsmail Cenani Bey)
 3.Sene: Ulûm-ı diniye: Mushaf-ı Şerif, Dürr-i yekta
 Arabî: El-müşezzeb-Avamil (Hacı Zihni Efendi)
 Türkçe: Yeni Nahv-ı Osmanî (Komisyon-ı mahsûs), Kırâat (Reşad Bey)
 Farisî: Hülâsa-i Rehnüma-i Farisî (Habib Efendi), Müntahabat-ı Gülistan (Naim Bey)
 Hıfz-üs-sıhha: Hıfz-üs-sıhha (Ahmed Rasim Bey)
 Fransızca: Elifbâ (Terziyan Efendi), Teshil-i Lisân (Vizontal Efendi)
 Hesab: Amelî (Celal Bey)
 Hendese: Amelî Hendese (Hasan Fuad Bey)
 Coğrafya: Muhtasar Avrupa ve Memâlîk-i Osmaniye Coğrafyası (Tahir Bey)
 Tarih: Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye (Abdurrahman Efendi)
 İlm-i Eşya: İlm-i Eşya-üçüncü kısım (İsmail Cenani Bey)

1326 senesinde bir ders cedvelinde birinci senede Kur'an-ı Kerîm, Karabaş Tecvîdi, Birinci İlm-i Hâl, Yeni Sarf-ı Osmanî, Emsile-i Cedide, Tekmilet-ül-Binâ, Muhtasar Kâvaid-i İlm-i Hesab, Coğrafya Dersleri, Nasihat, Kırâat-i Fenniye kitapları vardır.

İkinci senede Kur'an-ı Kerîm, Dürr-i Yekta, Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî, Tekmilet-ül-Maksud, Zebân-ı Farisî, Vezâif-i Etfal, Muhtasar Kâvaid-i İlm-i Hesab, Coğrafya Dersleri, Muhtasar İslam Tarihi, Ma'lûmât-ı Ziraiye kitapları ile öğretime devam edilmektedir.

Üçüncü senede Kur'an-ı Kerîm, Dürr-i Yekta, Talîm-i Vildan, Yeni Nahv-ı Osmanî, Telhis-ül-Nahv, Sünbülîstan yahud Kırâat-i Farisî, Muhtasar Kâvaid-i İlm-i Hesab, Numûne-i Elifbâ-i Fransevi Teshîl-i Lisân, Hıfz-üs-sıhhat Dersleri, Coğrafya Dersleri ve Muhtasar Osmanlı Tarihi ders kitapları kullanılacaktır.¹³⁸

Rüşdiye mektepleri kurulduğundan itibaren ders kitapları en önemli ders aracı olmuştur. Başlangıçta kitap yazarlarına önemli ihsanlarda bulunulurken daha sonra bu uygulama kaldırılmıştır. Bir ders için farklı yazarların kitapları da kullanılmıştır. Emsile, Binâ, Maksud, Dürr-i Yekta gibi ders kitapları rüşdiye mekteplerinin varlığı boyunca kullanılan kitaplar olmuştur.

¹³⁸ *Zükûr ve İnâs İbtidâiye ve Rüşdiye ile Mekâtib-i İ'dâdiye Dâhilinde Bulunan Rüşdiye Sınıflarına ve Bi-l-umûm Mekâtib-i İdâdiyeye Mahsûs Ders Kitapları Cetvelidir*, 1326.

BEŞİNCİ BÖLÜM

FİZİKÎ MEKÂN, ÖĞRETİM ARAÇ VE GEREÇLERİ

5.1. FİZİKÎ MEKÂN

İlk rüşdiye olarak kabul ettiğimiz Mekteb-i Maârif-i Adlî açılmaya karar verildiğinde inşâ edilecek binada olması gerekenler de açıklanmıştır. Buna göre binada namaz kılmak için mescit şeklinde bir yer, kütüphane, depo, 100 kadar öğrencinin yatabileceği bir koğuş, altı adet derslane, hocalar ile müdürün oturup dinlenebilecekleri birer oda, yazı hocalarına yazı yazdırmak için uygun bir yer, öğrencilerin teneffüs yapabilecekleri ve kahve içebilecekleri oda ve mutfak yer alacaktır.¹ Bundan sonra açılan rüşdiye mektepleri eski sıbyan mekteplerinin rüşdiyeye çevrilmesi şeklinde olacaktır.²

Taşrada ilk rüşdiyeler açılmaya karar verildiğinde bunların binalarının da temin edilmesi gerekiyordu. Bu yerlerde birkaç odaya sahip medreseler aranmış, bunlar bulunursa rüşdiye mektebine çevrilmesi istenmiştir. Şayet bu şekilde bina temin edilemezse inşâat masrafları halk tarafından karşılanmak üzere birkaç oda ile bir dershaneye sahip mektep inşâ edilmesi salık verilmiştir.³

Inşâat masraflarının karşılanması için çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Örneğin Bursa'da yapılması kararlaştırılan rüşdiye mektebinin inşâat masraflarının yarısı ahali-i İslam vergisine ilave edilmesi ve diğer yarısı da livada yapılan ıslahâttan ortaya çıkacak fazla vergi ile karşılanması kararlaştırılmıştır. Daimî masrafları da yalnız Bursa kazası ahali-i İslam vergisine ilave ettirilecektir.⁴ Bina inşâat masrafları halk arasından bir gönüllü tarafından karşılandığı durumlarda olmuştur.⁵

Bir rüşdiye mektebi binasında en az iki büyük ve iki küçük oda bulunması gerekmektedir. Kastamonu'da iki büyük, üç küçük odaya ve bir kütüphaneye sahip mektep için 35.320 kuruş masraf çıkarılmıştır.⁶ Mektep binaları için başka bir uygulama da bir hanenin bağışlanarak vakıf haline getirilmesidir. Bu mektep vakıfnamelerinin icrasıyla evkaf-ı hümayûn ilgilenecektir.⁷

¹ BOA, *MAD*, No. 8999, Ergin, Age., C. 2, s. 331; Sungu, Agm., s. 217.

² Bilim, Age., s. 225.

³ BOA, *A. MKT. MVL*, 41/69, 16 B 1267.

⁴ BOA, *A. AMD*, 84/12, 1274.

⁵ BOA, *I. MVL*, 377/16553, 15 M 1274.

⁶ BOA, *A. MKT. NZD*, 240/70, 18 Ra 1274.

⁷ BOA, *A. MKT. UM*, 306/51, 23 C 1274.

Bir yerde rüşdiye mektebi açılmaya karar verildiğinde ilk önce elverişli medrese, eski mektep veya miri binalar varsa onlar araştırılırdı. Şayet varsa bunların tamiri için ne kadar masraf çıkacağı hesaplanırdı. Böyle binalar bulunamazsa ya bina satın alma ya da inşâ etme yoluna gidilir ve keşfleri yapılırdı.⁸ Medreseler rüşdiye mektebi şekline konulduğunda da bazı sıkıntılar çıkmış ve rüşdiyeye çevrilen medreselerin hocaları bu duruma itiraz ederek mektepleri onlara iade edilmek durumunda kalmıştır.⁹

Rüşdiye mekteplerinin bina sorunu devam etmiş ve boş bulunan mekânlar mektep olarak kullanılmıştır. Bu durum, Necdet Sakaoğlu tarafından *göçebe okul geleneği* olarak tanımlanmıştır.¹⁰

1869/1870 (H. 1286)'ten sonra yapılacak rüşdiye binaları Maârif Nizamnâmesi'nin 20. maddesine göre Meclis-i Kebir-i Maârif'in vereceği resme uygun olarak inşâ edilecektir.¹¹

Bina temini için vilâyetlerle sürekli yazışmalar olmuştur. Maârif Nizamnâmesi gereğince 500 İslam hanesine sahip kasabalarda ahalinin bir rüşdiye binası tedarik ve hazır etmeleri gerekmektedir. Fakat çoğu vilâyette 500 ve daha ziyade İslam hanesinin bulunduğu kasaba mevcut iken rüşdiye binası bulmaya teşebbüs etmemişlerdir. Buralarda bazı lağvedilmelerden dolayı münasip binalar ve metruk mağazalar bulunduğundan bu mirî binaları rüşdiye yapmak veya böyle binaların bulunmadığı yerde ahali tarafından birer rüşdiye yeri bulunarak bildirilmesi istenmiştir.¹² Herhangi bir durumda mekteplerde tamirat gerektiğinde yine tamirat ve mefruşat ahâliye aittir.¹³

Rüşdiye mektepleri diğer mekteplerle aynı binayı kullandığı durumlara rastlanmıştır. Örneğin Hüdavendigâr vilâyetinin Burhaniye kasabasında alt katı ibtidâî, üst katı rüşdî olmak üzere yarı ahşap bir bina inşâ edildiği bildirilmiştir.¹⁴

5.2. ÖĞRETİM ARAÇ VE GEREÇLERİ

Her rüşdiyede bulunması gereken başlıca araç ve gereçler sıra, öğretmen kürsüsü ve kara tahtadır.¹⁵ Daha sonra ise karşımız küre ve harita çıkacaktır. Ders kitapları da ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

⁸ BOA, *I. MVL*, 403/17489, 7 S 1275.

⁹ BOA, *A. MKT. MHM*, 194/6, 18 S 1277; BOA, *A. MKT. MHM*, 198/48, 9 R 1277.

¹⁰ Necdet Sakaoğlu, "Tanzimat Okulları", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 72, s. 347.

¹¹ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, s. 187.

¹² BOA, *MF. MKT*, 1/73, 6 R 1289.

¹³ BOA, *MF. MKT*, 8/154, 7 Z 1289.

¹⁴ BOA, *DH. MKT*, 717/35, 5 Ra 1321.

Mekâtib-i rüşdiye Nâzırı Kemal Efendi, Avrupa seyahati esnasında rüşdiye mekteplerindeki coğrafya dersinin kolayca işlenmesi için Avrupa'dan küre ve harita alınmasını istemiştir. Kürelerin üzerindeki meşhur yerlerin isimleri Türkçe'ye tercüme edilecektir. Bu kürelerin Dersâdet'e nakliye masrafiyla birlikte her birinin 140 kuruş olacağı hesap edilmiştir. Bunun sonucunda küre, harita ve kitap gibi gerekli şeylerin alınması için Mekâtib-i Umûmiye mahsûsâtından 20.000 kuruş ayrılmıştır.¹⁶

Coğrafya dersleri için harita alımına devam edilmiştir. 1861/1862 (H. 1278) yılında Ceride-i Havadis muharriri Mösyö Çörçil'den 4.000 aded Avrupa haritası için 6.000 kuruşun Maliye Nezâreti'nden ödenmesi istenmiştir.¹⁷

Ayrıca rüşdiye mekteplerinde öğrencilerin çeşitli gazeteleri okuması gereklidir. Bunun için Dersâdet rüşdiye mekteplerine Takvim-i Vekâyi'den ücretsiz olarak birkaç nüsha verilmekte olduğu gibi taşra rüşdiyelerine de vilâyet gazetelerinden uygun miktarda ücretsiz verilerek öğrenciye okutulması istenmiştir.¹⁸

Yazı örnekleri, rüşdiyelerde bulunması gereken araç-gereçlerden biridir. Dersâdet ve taşra rüşdiyelerine, yazı talim ettirilmesi için seçilerek bastırılan 2 çeşit sülüs mecmûasından 2'şer adet gönderilmiş ve demirbaşa geçirilmesi belirtilmiştir.¹⁹

Okul dışında rüşdiye mektepleri öğrencileri kendileri için basılan gazeteleri okuyabilirdi. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkîye son sınıf öğrencilerinden Mehmed Memduh Efendi, rüşdiye ve sıbyan mektepleri öğrencilerine yönelik haftalık ve resimli olarak "Etfal" isminde bir gazete çıkarmak için Dâhiliye Nezâreti'ne dilekçe ile başvurmuştur. Birinci dilekçesi ile bir sonuç alamayarak tekrar dilekçe vermiştir. Dilekçesinde gazetede asla politik şeylerden bahsedilmeyeceğini, fennî ve edebî konuların ele alınacağını özellikle belirtmiştir. Maârif Nezâreti'yle yapılan muhabere sonucunda böyle bir gazete neşrinin öğrenciye faydalı olacağı anlaşılmış ve 31 Ekim 1885 (H. 22 M 1303) yılında irâde çıkartılmıştır.²⁰

Rüşdiyelerde kullanılan alet ve edevatların nereden temin edileceği de önemli bir husustur. Çünkü mekâtib-i âliye, idâdiye ve rüşdiyede kullanılan alet ve edevat Avrupa'dan yüksek fiyatlarla alınmıştır. Bunun için çareler düşünülmüş ve aletlerin

¹⁵ Akyüz, Age., s. 199.

¹⁶ BOA, *İ. MVL*, 198/6146, 20 Ra 1267.

¹⁷ BOA, *A. MKT. NZD*, 379/53, 17 Ca 1278.

¹⁸ BOA, *MF. MKT*, 48/168, 8 Ca 1294; BOA, *MF. MKT*, 58/94, 3 Z 1295.

¹⁹ BOA, *MF. MKT*, 52/101, 25 Z 1294.

²⁰ BOA, *İ. DH*, 967/76414, 22 M 1303.

Dar-ül-acize'ye yaptırılarak hem oraya kaynak sağlanmış olması hem de daha önce alınan fiyattan daha düşüğe alınması için tezkere yazılmıştır.²¹

Rüşdiyelerin ibtidâî mekteplerle birleştirildikten sonra çıkarılan Tedrisât-ı İbtidâiye-i Umûmiye Talimâtnâmesi'nde 107. maddede, bir mektepte bulunması gereken araç gereçler belirtilmiştir. Bunlar; bir tane Osmanlı haritası, 5 kıtanın haritaları, bir küre, bir metre yüksekliğinde santimetre taksimatını içeren bir cetvel tahtası, tebeşirle tahtaya çizgi çizmeyi sağlayan pergeldir.

108. maddede bir mektepte bulunması arzu edilen araç-gereçler verilmiştir. Tarih, coğrafya, hıfz-ı sıhhat, hayvanat, nebatat ve ziraat derslerine ait levhalar, ilk elifba okuması için ağaç veya tahta üzerine yazılmış müteharrik harfler, tenekeden veya ağaçtan yapılmış geometrik cisimlerin örnekleri, eşya ve ziraat derslerine ait birkaç alet, resim dersine ait uygun eşya, musiki dersine ait piyano veya keman, elişlerine dersine ait alet, oyun ve terbiye-i bedeniye dersine ait alet, nişan tüfekleri ve nişan tahtaları, ölçüler (evzan) ve Osmanlı ölçekleri (ekyâl-i Osmaniye) ve aşariye, talebeye mahsus mektep kütüphanesi, elişlerini teşhir için camekânlar arzu edilen materyaller olmuştur.²²

Bir mektepte bulunması gereken araç ve gereçlere bakılınca bunların bir kısmının rüşdiye mekteplerinde mevcut olduğu görülür. Cetvel tahtası ve pergelin bulunup bulunmadığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. Fakat erkek rüşdiyelerinde hesap ve hendese dersi olduğundan bu araç ve gereçlerin kullanılmış olması gerekmektedir.

²¹ BOA, Y. MTV, 273/8, 3 S 1323.

²² Betül Batır, *Geleneksel Eğitimden Çağdaş Eğitime Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, Elif Kitabevi, İstanbul 2010, s. 136.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin ilk eğitim kurumları sıbyan mektebi, medreseler ve Enderun'dur. Bunlar, devletin kuruluş ve yükselme dönemlerinde başarılı olmuştur. Fakat zaman içinde devletin diğer bütün kurumlarında olduğu gibi görevlerini yerine getirememeye başlamıştır. Devlet de kötü gidişin önüne geçebilmek için yeni eğitim kurumlarına ihtiyaç duymuştur. İlk olarak başarısızlık askerî alanda görüldüğünden ilk modern anlamdaki mektepler bu alanda ortaya çıkmıştır. Daha sonra ise sivil alanda yeni mekteplerin temelleri atılmış ve adını II. Mahmud'un verdiği rüşdiye mektepleri ortaya çıkmıştır.

İlk rüşdiye olarak kabul ettiğimiz ve adını II. Mahmud'un mahlası olan Adlî'den alan Mekteb-i Maârif-i Adlî ve Ulûm-ı Edebiye-i Adlî, kalemlere kâtip yetiştirmiştir. Daha sonra ise Kemal Efendi tarafından Davudpaşa'da bir rüşdiye mektebi açılmıştır. Giderek yaygınlaşan rüşdiye mektepleri hem devletin merkezileşmesi sonucu ortaya çıkan bürokrasinin ihtiyacını karşılayacak hem de âli okullara öğrenci yetiştirecekti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin geneline bakıldığında asıl amaçlardan birinin bütün halka Türkçe okuma yazma öğretmek olduğu görülmektedir.

Daha 1700'lerde şair Yusuf Nabi tarafından oğluna öğütler şeklinde yazılan Hayriye isimli eserde adeta sonraki dönemin, Tanzimât döneminin insan tipi ortaya koyulmaktadır. Buna göre bir kişi mutlu olmak için devlet adamlarına ve siyasete uzak durmalı, herhangi bir şeye karışmamalı, ahlâklı ve dürüst olmalıdır. Bu ideal kişi tipi için en uygun meslek, kâtipliktir. Rüşdiye mekteplerinden de mezun olacak kişi âli mekteplere hazırlanmakta birlikte, mektebin ilk açılış gayesinde belirtildiği gibi kalemlere memur yetiştirecekti.

Diğer mekteplere nazaran ülke genelinde Müslüman halkın tümüne ulaşabilen eğitim kurumu olan rüşdiye mektepleri küçük memur olma zihniyetini halka yerleştirecektir. Bundan sonra bu zihniyet devam edecek ve herkes bir devlet kapısında iş bulma arayışına girecektir. Günümüze bakıldığında hâlâ bu zihniyetin devam ettiği görülmektedir. Pek çok kimse devlet memuru olmak istemektedir.

Rüşdiye mekteplerinin eğitim hayatındaki yeri sürekli tartışmalara sebep olmuştur. İlk başta Dâr-ül-fünûn'un altında bir ortaöğretim kurumu olarak kabul edilmiştir. Sözlüklere bakıldığında rüşdiye mektebinin karşılığı olarak ortaokul

verilmektedir. Rüşdiye mektepleri ilk açıldığında kısa sürede mesafe kat edilmiştir. Fakat bu başarı sonra açılan mekteplerde tekrarlanamamış ve bu mekteplerin bir süre sonra yüksek okullara yeterli seviyede öğrenci yetiştiremediği anlaşıldığından yeni ortaöğretim kurumları için çalışmalar başlamıştır. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle rüşdiye mektepleri ilköğretimin ikinci basamağı olarak kabul edilmiş ve yeni ortaöğretim kurumu olan idâdî mektepleri açılmaya karar verilmiştir.

Rüşdiye mekteplerinin ülke geneline yayılması aşamaları dikkate alındığında ilk uygulamaların Rumeli tarafına yapıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti, kurulduğu andan itibaren genel olarak yüzünü hep batıya çevirmiştir. Rumeli Beylerbeyliği'nin Anadolu Beylerbeyliği'nden rütbe olarak daha üstün olması bunun başlıca kanıtı olmuştur. Avrupa rönesans ve reform hareketlerinden sonra büyük bir ivme kazanmış, bilim ve teknik alanda Osmanlı'nın önüne geçmiştir. Yine Avrupa 1789 Fransız İhtilali'nin getirdiği fikirlerle çalkalanmaya başlamıştır. Bundan en erken Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları etkilenmiş ve isyanlar baş göstermiştir. Coğrafi iç içelik bunu daha da arttırmıştır.

Bundan başka Osmanlı Devleti'nin ıslahâtları, merkeze uzak vilayetlere de uygulama isteği bu mekteplerin Rumeli'de ilk olarak açılmasının sebepleri arasında bulunmaktadır. Rüşdiyeler, taşrada ilk olarak Rumeli'de açıldığı gibi uzunca süre sayıca ülkenin diğer alanlarından daha fazla mektebe sahip olmuştur. Yine Rumeli rüşdiyeleri, nitelik olarak da diğer yerlerden daha üstün olmuştur. Bunu da mekteplerin muallim-i evvel sayılarının diğer coğrafyalardan daha fazla olması bize kanıtlamaktadır. Ancak 1868/1869 (H. 1285) yılında Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki rüşdiye sayısı toplamı, Rumeli rüşdiyelerinin toplamını geçebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde rüşdiye mektepleri açısından en zayıf kalan bölge Afrika kıtasındaki topraklar olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde sayıca üstünlük Anadolu tarafına geçmiştir. Bunda Rumeli'deki toprakların kaybedilmesi de önemli etkide bulunmuştur. Bu kayıplarla birlikte Osmanlı, yatırımlarını da kaybetmiş olmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra vilayetlerde 129 erkek ve 31 kız rüşdiyesi mevcuttur.

Rüşdiye mekteplerinin hangi eğitim kademesinde bulunduğu, devletin aldığı kararlar doğrultusunda kabul edilmelidir. Çünkü bu kararları dönemin ihtiyaçları tespit etmektedir. Eğitim kademesi, günümüzdeki eğitim seviyesine dayanarak karşılaştırılmamalı, dönem kendi içinde değerlendirilmelidir. Eğitim kalitesinin

tespitinde ise günümüz okullarının seviyesiyle karşılaştırılabilmektedir. Çünkü değişen ve gelişen dünyada bir toplumun başarıları da başarısızlıkları da eğitim kalitesine bağlıdır.

Yine Cumhuriyet döneminde ortaokullar rüşdiyelerle aynı kaderi yaşamış ve 1997’de 8 yıllık zorunlu eğitim kapsamında ilköğretimin ikinci kademesi olmuştur.

Rüşdiye mekteplerinin kurulma nedenlerinden birinin yükseköğretime öğrenci yetiştirmek olduğu açıklanmıştır. Yükseköğretime yeterli seviyede öğrenci verememesinin başlıca sebepleri sıbyan mekteplerinde gerekli ıslahâtların yapılamamış olması, maddi imkânsızlıklar ve gerekli öğretmenlerin yetiştirilememiş olmasıdır.

Rüşdiye mektepleri açıldığında sıbyan mekteplerine dokunulmamış olması, işin orta yerinden ele alındığı suçlamasını beraberinde getirmiştir. Rüşdiye mektepleri kaliteli öğrenci bulamayınca öğrencilerin daha önce alması gereken eğitimin verildiği yerler konumuna itilmiştir. Bir süre sonra ibtidâî mektepler açılmışsa da bu kurum da görevini yerine getiremediğinden domino taşı etkisiyle mektepler bir sonraki mektebin önüne engel olarak çıkmıştır. Yine sıbyan mektebinden mezun olan öğrencilerin hocaları ve aileleri tarafından rüşdiye mekteplerine gönderilmek istenmediği durumlara da rastlanmıştır.

Rüşdiye mekteplerinde başarılı eğitimin önünde bulunan en büyük engellerden biri de Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu maddî problemlerdir. Bu mekteplerin inşâsının halka bırakılması ve giderlerinin vilâyet maârif sandıklarından karşılanması rüşdiye mekteplerindeki standartların oluşmasını engellemiş ve gerekli fizikî şartlar oluşamamıştır. Yine maddi problemler yüzünden bir süre sonra idâdî mektepleri açılmayınca bunun da çaresi idâdî bulunan yerlerdeki rüşdiye mekteplerinin lağvedilmesinde bulunmuştur. İdâdî mekteplerine de iki ya da üç senelik rüşdiye öğretimi ilave edilmiştir.

Günümüz okullarında olduğu gibi rüşdiye mekteplerinin en büyük sorunlardan bir diğeri öğretmen meselesidir. Dâr-ül-muallimîn’in varlığı bu mekteplerdeki öğretmen ihtiyacını karşılamaya yetmemiştir. Dâr-ül-muallimîn dışından da sınavla muallim-i evveliğe geçişler kabul edilmiştir. Birinci öğretmen dışındaki öğretmenler genelde mahallî ulemeden ve devlet memurlarından seçilmiştir. Yine bir üst mektebi bitirenler rüşdiye mekteplerine muallim olarak tayin edilmiştir. Öğretmen yokluğundan, rüşdiye mektepleri mezunları da bu okullara öğretmen olarak kabul edilmiştir. Bu durum

öğretmenliğin herkes tarafından yapılabilecek bir iş olarak algılanmasına sebep olmuş ve itibar açısından olumsuz etki yapmıştır. İlk rüşdiyeler açıldığında sahip oldukları öğretmenlerin başka işleri olduğu görülmüştür.

Marifet iltifata tabidir sözünden hareketle, muallim maaşlarının yetersiz olması öğretmen kalitesinin azalmasında büyük etken olmuştur. Muallimler, daha fazla gelir getiren bir iş ya da memurluk bulduklarında derhal okulu bırakmakta bu da öğretimin yıl ortasında dahî kesilmesine sebep olmuştur. Bu yüzden sadece maaşları arttırmakla rüşdiyelerdeki öğretmenlerin nitelik ve nicelik yönünden açığının kapatılacağı fikirlerinin ortaya atıldığı görülmüştür. Bugünde öğretmenlerin gelirleri az bulunmaktadır. Günümüzde yüksek öğretimde öğretmenlik önemli bir yer tutmakta ve eğitim fakülteleri yüksek oranda tercih edilmektedir. Fakat aynı maddî problemler yüzünden mezun olan öğrenciler hemen atanamamaktadır. Bugün öğretmen adayı sayısı artmış, fakat okullarda görev yapan öğretmenlerin nitelik ve nicelikleri konusu hâlâ eskinin problemlerini atamamıştır.

Sadece sıbyan mekteplerinde ıslâh çalışmaları yapılmamıştır. Rüşdiye mekteplerinden beklenen kalitenin sağlanamaması üzerine bu mektepler için sürekli ıslah çalışmaları yapılmıştır. Bunlar da genelde müfredat programlarında bir dersin saatinin değişmesi, birkaç yeni ders ilavesi veya derslerin çıkarılması şeklinde olmuştur.

Mülkî rüşdiye mekteplerindeki kalite eksikliği, bu öğrencilerin askerî mekteplere girmek istediklerinde tekrar sınava alınmaları ile gün yüzüne çıkmıştır. Bu durum yalnız rüşdiye mektepleri için geçerli olmamış, mülkî idâdî mektebi mezunu bir öğrenci sınava alındığında askerî rüşdiyelerin son sınıfına girmeyi başarabilmiştir. Askerî rüşdiyelerin, mülkî rüşdiyelere göre eğitim öğretimde başarılı olması buldukları şartların farklı olmasından kaynaklanmaktadır. En basit olarak mülkî mekteplerin binaları halk tarafından yaptırılırken, askerî rüşdiyelerin sorumluluğu devlete aittir. Yine mülkî rüşdiyelerde her ders için yeterli öğretmen bulunamazken, bu mekteplerin eğitim öğretim kadrosu daha iyi olmaktadır. Fakat bu iki mektebin arasındaki fark yalnız ders programları açısından düşünülmüş ve bu programların muadillik çalışmaları yapılmıştır.

Döneminin sonuna doğru rüşdiye mekteplerinde daha iyi bir eğitim sağlamak için numûne rüşdiyeleri açılmıştır. Fakat bunlara da gerekli donanım sağlanamamış ve istenilen sonuçlar elde edilememiştir.

Türk Eğitim Tarihi içinde modern anlamdaki mülkî eğitim kurumu olarak rüşdiye mektepleri başlangıcı temsil etmektedir. Rüşdiye mektepleri, diğer mekteplerde olduğu gibi ilk açıldığında büyük başarıları görülmüş ancak ülke geneline yayılma sürecinde sıkıntılar baş göstermiştir. Bu sorunların aşılabilmesi ve dönemin gereklerinden dolayı 1913 yılında ibtidâî mekteplerle birleştirilmiştir.

Maârif sisteminde, bir kurumunun içinde veya üstünde yeni bir yapılanmaya bu eğitim kurumundan istenilen sonuçlar elde edildiğinde gidilmesi rüşdiye mektepleri örneğinde olduğu gibi daha faydalı sonuçlar getireceği kanısına varılmıştır. Çünkü rüşdiye mekteplerinin başarısı yeni mektepleri açmamış, problemleri çözülmediğinden bu problemler yeni ortaöğretim kurumlarını ortaya çıkarmıştır. Çalışmada görüldüğü gibi rüşdiye mekteplerinde ıslah çalışmaları yapılmış fakat bunlar başarılı olamamıştır.

Rüşdiye mekteplerinde yaşanan sorunların sadece bu mekteplere mahsûs olmayıp Osmanlı Devleti'nin birçok okulunda bulunduğu ve Türkiye Cumhuriyeti okullarında da varlıklarını devam ettirdiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

BOA, *Cevdet Maârif* (C. MF).

BOA, *Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı* (DH. İD).

BOA, *Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî Evrakı* (DH. MKT).

BOA, *Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi Evrakı* (DH. MUİ).

BOA, *Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muâmelât ve Islahât Komisyonu* (DH. TIMK. S).

BOA, *Hatt-ı Hümayûn* (H. H).

BOA, *İrâdeler*.

BOA, *Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemî Evrakı* (MF. MKT).

BOA, *Maliyeden Müdevver* (MAD.).

BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları* (MV).

BOA, *Meclis-i Vâlâ* (MVL).

BOA, *Sadâret Âmedî Kalemî Evrakı* (A. AMD).

BOA, *Sadâret Divan Kalemî Evrakı* (A. DVN).

BOA, *Sadâret Mektûbî Kalemî* (A. MKT).

BOA, *Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemî* (A. MKT. MHM).

BOA, *Sadâret Mektûbî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı* (A. MKT. MVL).

BOA, *Sadâret Nezâret ve Devâir Evrakı* (A. MKT. NZD).

BOA, *Sadâret Mektûbî Kalemî Umûm Vilâyet Evrakı* (A. MKT. UM).

BOA, *Taşra Bosna Müfettişliği Evrakı* (TŞR. BNM).

BOA, *Taşra Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı* (TFR. I. KV).

BOA, *Yıldız Esas Evrakı* (Y. EE).

BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı* (Y. MTV).

BOA, *Yıldız Askerî Maruzat* (Y. PRK. MF).

BOA, *Yıldız Maârif Nezâreti Maruzatı Evrakı* (Y. PRK. MF).

II. SALNÂME VE MECMÛALAR

1. Devlet Salnâmeleri

Salnâme-i Devlet-i Osmaniye (H. 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274, 1275, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289,

1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325, 1326, R. 1327).

2. Nezâret Salnâmeleri

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (H. 1316/1, 1317/2, 1318/3, 1319/4, 1321/6).

3. Vilâyet Salnâmeleri

S.V. Adana, 1297/7, 1312/10 Mükerrer.

S.V. Ankara, H. 1325/15.

S.V. Aydın, H. 1297/2, 1299/4, 1302/7, R. 1303/9, R. 1304/10 R. 1306/12, R. 1307/13, H. 1317/20, 1326/25.

S. V. Bağdat, H. 1300/4, 1317/15, 1318/16, 1324/20, 1329.

S. V. Basra, H. 1308/1, 1309/2.

S.V. Beyrut, H. 1311-1312/1, 1317/2, 1326/7.

S.V. Bitlis, 1310/1, 1317/3, 1318/4.

S. V. Cezayir-i Bahri Sefîd, H. 1289/3, 1301/8, 1310/10 mükerrer, 1312/12, 1313/13, 1316/16, 1321/20.

S.V. Edirne, H. 1300/9, 1301/10, 1303/12, 1307/16, 1308/17, 1310/19, 1313/22, 1316/25.

S. V. Erzurum, H. 1288/2, 1317/14, 1318/15.

S. V. Girit, H. 1292/1.

S.V. Halep, H. 1287/4, 1299/12, 1303/15, 1309/20, 1315/25, 1316/26, 1319/29, 1322/32, 1323/33, 1324/34.

S. V. Hicaz, H. 1301/1, 1303/2, 1305/3, 1306/4, 1309/5.

S. V. Hüdavendigâr, H. 1302/12, 1303/13, 1305/15, 1306/16, R. 1307/18, H. 1311/20, 1312/21, 1313/22, 1314/23, 1316/25, 1317/26, 1318/27, 1319/28, 1321/30, 1323/32, 1324/33, 1325/34.

S.V. Kastamonu, H. 1290/5, 1306/15, 1310/16, 1311/17, 1312/18, 1314/19, 1317/20.

S. V. Konya, H. 1286/2, 1305/21, R. 1322/29.

S. V. Kosova, H. 1304/4, 1305/5, 1311/6, 1314/7.

S.V. Ma'mûret-ül-azîz, H. 1307, 1312/8 1325/9.

S.V. Manastır, R. 1305/1, H. 1308/2, 1313/6.

S.V. Musul, H. 1308/1, 1310/2, 1325/4.

S. V. Selanik, H. 1303/9, 1312/13, 1320/17, 1324/19, 1325/20.

S. V. Sivas, H. 1321/16.

S. V. Suriye, H. 1298/13, 1300, R. 1306/22, 1307/23, 1311/27, H. 1315/29, 1316/30, 1317/31, 1318/32.

S. V. Trablusgarb, H. 1295/9, 1301/10, 1302/11, 1305/12, 1312/12 (Mükerrer).

S. V. Trabzon, H. 1292/7, 1296/11, 1316/17, 1320/20.

S.V. Tuna, H. 1290/6, 1293/9.

S.V. Van, H. 1315/1.

S.V. Yanya, H. 1393/3, R. 1311/7.

S.V. Yemen, H. 1298/1, 1304/3, 1305/4, 1306/5, 1308/7, 1313/9.

4. Mecmûalar

Dersaâdet Mekatib-i Rüşdiyyesi'nin İdare-i Dâhiliyesine Mahsûs Program ve Ders ve Kitap Cedveli, Matbaa-i Âmire 1317.

Dersaâdet ve Vilâyâtda Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Husûsîye ve Dersaadetde Bulunan Medâris-i İslamiye İle Kütübhânelere Dair İstatistik Mecmûasıdır (1323-1324 ve Kısmen 1325-1326 Sene-i Dersiyelerine Aid Ma'lûmât Teşkil Etmektedir, Darülhilafet-i Aliye, Matbaa-i Âmire 1327.

Düstur.

Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Âliye ile Mekâtib-i Husûsiye ve Ecnebiyenin ve Dersaâdet'te Tahrîri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği, 1310-1311 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsûstur, Dersaâdet.

Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Âliye ile Mekâtib-i Husûsiye ve Ecnebiyenin ve Dersaâdet'te Tahrîri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği, 1311-1312 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsûstur, Matbaa-i Âmire 1318.

Mekâtib-i Rüşdiyye-i Şâhânedede Altı Sene Zarfında Tadrîs olunmak Üzere Hoca Efendilerin İttifakıyla Eyyam-ı Tahsis Olunan Derslerin Usûl ve Tertibatının Defterîdir, Takvimhâne-i Amire Gurre Ra 1275.

Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyeye Mahsûs Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır, Matbaa-i Âmire 1315.

Zükûr ve İnâs İbtidâiye ve Rüşdiyye ile Mekâtib-i İdâdiye Dâhilinde Bulunan Rüşdiyye Sınıflarına ve Bi-l-umûm Mekâtib-i İdâdiyeye Mahsûs Ders Kitapları Cedvelidir, 1326.

III. GAZETELER

Takvim-i Vekâyi.

IV. TELİF ESERLER

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yay., İstanbul 2009.

-----, *Tanzimât Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Matbaası, Ankara 2004.

-----, "Türklerde Eğitim", Cemil Öztürk (Ed.), *Türk Tarih ve Kültürü* İçinde, (ss.345-368) Pegem A Yay., Ankara 2007.

Antel, S. Celal, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, MEB Yay., İstanbul 1999, 444-462.

Arıcı, Hayrettin, *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Eğitim*, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.

Aruçi, Muhammed, "Rüşd", *TDVİA*, XXXV, 298-300.

Ayas, Nevzad, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi (Kuruluşlar ve Tarihçeler)*, M.E.B Basımevi, Ankara 1948.

Baltacı, Cahid, *Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.

Batır, Betül, *Geleneksel Eğitimdten Çağdaş Eğitime Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, Elif Kitabevi, İstanbul 2010.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 2000.

- Berker, Aziz, *Türkiye 'de İlköğretim*, M.E.B Basımevi, Ankara 1945.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004.
- Beydilli, Kemal, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, *TDVİA*, XXXI, 514-516.
-----, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn”, *TDVİA*, XXXI, 516-518
- Bilgili, Ali Sinan, “Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler”, İsmail H. Demircioğlu (Ed.), *Sosyal Bilgilerin Temelleri*, (ss. 3-56), Pegem A Yay., Ankara 2006.
- Bilim, Cahit Yalçın, *Türkiye 'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2002.
- Binbaşoğlu, Cavit, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yay., Ankara 2009.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, (Yayınlayan Cavid Baysun), T.T.K. Yay., Ankara 1991.
- Çelenk, Süleyman ve Diğerleri, *İlköğretim Programları ve Gelişmeler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000.
- Demirel, Fatih, *Mekteb-i İdâdî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Demirel, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, 15, 44-60.
-----“Bezmiâlem Valide Sultan School: Darülmaârif”, *Middele Eastern Studies*, Volume 45 Issue 3, May 2009, 507-516.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2004.
- Doğan, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yay., İstanbul 1994.
- Dölen, Emre, “Mühendislik Eğitimi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 2*, İletişim Yay., İstanbul 1985, 511-516.
- Dönmez Cengiz, Oruç Şahin, II. Meşutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tedisât-ı İptidâiye Mecmuâsına Göre), Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- Duman, Hasan (Haz.), *Osmanlı Yıllıkları (Salnâmeler ve Nevsaller)*, IRCICA Yay., İstanbul 1982.
- Dümer, V. Z, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn”, *İ. A*, XIX, 10-15.

- , "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn", *İ. A*, XIX, 16-19.
- Ekiz, Durmuş *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş*, Anı Yay., Ankara 2003.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, Ötüken Yay., İstanbul 1995.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940.
- Ergün, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yay., Ankara 1996.
- Ergün Mustafa, Duman Tayyip, "19.Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları", *Yeni Türkiye*, 1996/7, 494-512.
- Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamani*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.
- Fortna, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayûn*, (Çev. Pelin Sıral), İletişim Yay., İstanbul 2005.
- Gül, Ahmed, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l Hadîslerin Yeri*, T.T.K. Yay., Ankara 1997.
- Güleryüz, Hasan, *İlköğretim Programı*, Pegem A Yay., Ankara 2001.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Dârülfünun", *İ. A*, VIII, 521-526.
- İlköğretim Okulu Programı*, M.E.B Yay., Ankara 1997.
- İpşirli, Mehmet, "Enderun", *TDVİA*, XI, 185-187.
- , "Medrese", *TDVİA*, XXVIII, 327-333.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, T.T.K. Yay., Ankara 1995.
- Kazancıgil, Ratip, Gökçe, Nilifer, *Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) 1361-2005*, Edirne Valiliği Yayınları, Edirne 2006.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim ve Öğretim*, Bilge Yay., İstanbul 2004.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, M.E.B Yay., İstanbul 1991.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, T.T.K. Yay., Ankara 1999.
- Kuruca, Nazım, "Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Tanzimata Kadar Olan Dönemde Eğitim (1299-1839)", Sebahattin Arıbaş, Mehmed Koçer (Ed.), *Türk Eğitim Tarihi*, Lisans Yay., İstanbul 2008.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, T.T.K. Yay., Ankara 2004.

Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, 1338.

Memişoğlu, Hüseyin, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, T.C Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

Mutaf, Abdülmecit (Haz.), *Salnâmelere Göre Karesi (1847/1922)*, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir 2003.

Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Birinci Kitap, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara 1930.

Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, T.T.K. Yay., Ankara 2000.

Öztürk, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, T.T.K. Yay., Ankara 2007.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1991.

Sakaoğlu, Necdet, "Tanzimat Okulları", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 72, 346-350.

Sakaoğlu, Necdet, *20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası (1907-1908)*, Deniz Kültür Yay., İstanbul 2007.

Sarıçelik, Kerim, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010.

Seyidoğlu, Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Güzemcan Yay., İstanbul 2003.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2006.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yay., İstanbul 2010.

Sungu, İhsan, "Mekteb-i Maarif-i Adliyyenin Tesisi", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/3, 1941, 212-225.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.

Tekeli, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 2*, İletişim Yay., İstanbul 1985, 456-475.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, T.T.K Yay., Ankara 1999.

Tenger, Süleyman, *Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitim ve Öğretimi* (Yayımlanmamış Y.Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

Tutsak, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

Unat, Faik Reşit, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yay., Ankara 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, T.T.K. Yay., Ankara 1988.

Ünal, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

-----, *Meclis-i Kebîr-i Maârif (1869-1922)*, T.T.K. Yay., Ankara 2008.

Yetkin Düşlem, Daşcan Özer (Der.), *Son Değişiklerle İlköğretim Programı 1-5 Sınıflar*, Anı Yay., Ankara 2006.

Yıldız, Hatip, *Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.

Yücel, H.Ali, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1938.

Zengin, Zeki Salih, *II. Meşrutiyet'te Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara 2002.

دفعه
۱۷۶
فی ذی
حجّه

۱۲۰۷

امور داخلیه

سایه مجد توایه حضرت شاهی نه ده محلات مکتبیری حقیقه مجلس امور نافه مدنی فلما اتان لایحه اوزر یته مجالس عالیه دن وقوعه اولان مختاری شامل مذکره ل و مضبطه و عرض الیه لایحه مذکوره ده کوسر بلان خصوصاً تک اجزایی و مکاتب مذکوره به مورد انهامان ربانیه اولان مبارک قریحه صبحه حضرت پادشاهیدن مکاتب رشده نسیمه یوریه رقی اولوجهله یاد فنیسی خصوصه دار ساعده پیرای سنوح و سدور یور بلان امر هابون موهبتقرون حضرت شاهانه و اراده حکمت افاده جناب پادشاهانه جله تک معلومی اوقاق اولوجهله هر کس دن جانب سنی المناسقب حضرت ملوکانه ایجون دعوات شریه استجاب فلتقی اوزره اشوبعله طبع و تمثیل اولندی

*** مجلس امور نافه تک لایحه سی ***

معلوم معالیم و امور عالی یورلدینی اوزره معارف و علوم افراد انامه سرمایه عز و سعادت و مدار مباحات و محضرت و هر حالده منبع ثروت و فنا اولدینی دلائل عقلیه و نقلیه اله منبت و وجود و مشهود اولان صنایع و حرف محضات الیه ظهوره کلدینی و علوم دینی و سوله نجات اخرت اولدینی منلو فنون سائره دخی معاشرت نوع بی ادک کاله سبب اوله جتی وارسته قید بیان و اشارتد از جله علم هبت نسیمه سرفایته مدار اولغله امر تجارتک رواج و کثرت و علوم ریاضیه امور حریه و اداره عسکریه تک حسن انتظامنه سبب اولدیندن بشقه حریه حکمای اسلاف اولان و اپور منلو بویجه امور حریه و نافعه بوجهته مبدانه جیغوب علوم موجوده تک توسع و انتشاری و یکدن فنون کثیره تک ظهوری جهتیته صنایع و حرفک اعمالاننده یسر و سهولت حاصل اولغله منلا یوز ادک واسطه سیله کوریه چک اینش پر کشیله اداره اولتی اوزره بنجه آلات مهمه علم الیه مبدانه چیغدینی مشهور و رونما و بالعکس اهال جهل و نادانی الیه شخص اولدقاری خالد کار و کسیرتده عسرت چکه چکلریدن بشقه علم تحصیل ابدکاری صنایع اصلا ایلر اولیه چکی و سایه سنده اولدقاری دولتک و حب وطن نه اولدینی تیلیه چکلری بجزوم و هویدا و بهمه حال بردولنده رواج علم و هز اقدم مقاسد و امال اولیق لازم کله چکی بدینی و روشنا اولدینت مینی دولت علیه اید مدت دخی ترویج علم و معرفت نیت خیره سیله نیجه مدارس و مکاتب انشا و احیا پورمش اوله رقی بویجه اصحاب علم و هز نشنیش و هر بری فنون منزهده نیجه کتب مدونه باذکار پراخش اولدقارندن دولت علیه عتقا یته معدن علم و هز در دیوشهور افاق اولمش ایکن صکره لری بعض مشاغل و غوائل بوخصوص نافه به حاجز و حائل اوله رقی منسی و مزولک حکمته کرمش ایکن ریز تعالی و تقدس حضرتلری توکنز عز و عافیت احسانیه سایه معدن توایه شاهانه لری الی الابد مفارقی بندکان اوزره برقرار یورسون خصیصه ذات ملک صفات حضرت ملوکانه اولان ظلیت خدیانه اقتضایه اجنایی دین و ملت و تأیید بنیان ملک و دولت هم و الا تم ظلیت ناهلری مضمروف پورلنده اولدینندن بوخصوصی اقدم مقاصد آغازیله صافی چلیله شاهیانه لری معین و نظهر اولان علوم

و معارفی ترویج نیت خیرنا بینه مکاتب و مدارس موجوده بی احتیا و هموم و طلبه و معلیمک تسهیل امراتعا ثلرتنه صرف احسان نامحضور یورمش اولدقارندن فضله عساکر نصرعاً ترشاهانه لری نیک تربیه و اعمالی چون حریه و بحریه و هندسه و طب فخریته مخصوص متعدد مکتبیرلک مجتهدا انشاسته همت و هر برینه بویجه اموال و تقود بذل و عنایت یور مشرا ایدسه ذکر اولشان مکتبیرلک اتان شاکردانک معلومات جزیش لری یعنی یاز و یازدهم و طوغر بدین طوغری به بر ترکی کاتب اوقومعه قدرتلری اولدینندن برذن بره السنه عریه و فارسیه و ایچنی اولان فرانسیلانی و یولندقلری مکتبیک مخصوص اولدینی طریق فتنه متعلق بعض مقدمات نعلنه مقدر اوله مقداری و بوسورتدخی اطفال ناسه تخصیص اولمش اولان اوقاق مکتبیرده درکار اولان قاری نعلق و اصول سن لکندن نشأت ابتدکی ظاهر اولوب شو یلکه افراد اهل اسلامک من قبل الرحمن عطیله ازلیه اولان استمداد مادر زاد لری اقتضایسته از وقتده تحصیل علم و معارف ایللری ایجابندن ایکن بالعکس اکثریسی علم و هزندن قیهره ظالمی مذکور مکتبیرده نعلم و اولغله پراغده و نظام اولیوب هیچ بر طرفدن دخی لایقینه نظارت و اقدام اولدینندن معلین یلدکلری کی اوقوقنده و بویجهله موجود اولان صیباتک و قاری فقط یقوری کوردی الیه کچمکه اولدینندن و برسی دخی بعض ادملر اولادی بشالی باشته ایرشدکده مکتبه و یوریه هنوز برشی تحصیل ایتکسیرن آخر صنعت و یرملندن و بعضیلر دخی فقر حال چیهته اولادی هیچ مکتبه و یریبوب وقتی ملعبه و حیلار لری الیه کچمکدن نشأت ایلدیک و یومقوله تحصیل علم ایتکسیرن آخر صنعت و یریلان صیباتک ولو اوستنی کالیسه تحصیل ایلسه یله هر حالده لازم اولان سرمایه علم و معرفتدن قیهره اوقاق حسیله اولدینی صنعتده علا نه تحصیل اید بتاش اید الیه قلوب اصلا ایلر ولیه چکی بدینی اولدینندن بشقه جهلی جهتیله دولتک و اول صورتله نائل اولدینی نعمت قدرتی و حب وطنی و بسکه یونترنه دیمک اولدینی بیلدرلک کندوسنه و ملت فائده سی اولیه جتی اشکارا اولغله بوخصوصک دخی برحسن صورت قوتلشی ملک و ملتا اهم و مالک بحر و سده شاهانه اید امر زراعت و تجارت و صنایع احیاسته دائر مجلسیبه مذاکره اولغنده اولان هر رشیک اساسی بولشان علوم مفقود اولدقچه برسی وجوده کلیه چکی امر غیر مهم اولدینندن علوم و معارفک تحصیلته مدار یسر و سهولت اولیق اوزره مکاتب وجوده به بر نظام و یرلک یعنی محلات ارانسته شو اوقاق مکتبیرده اولان شاخصه ردا تک نعلریشه با فلق اوزره اولامو موجود اولان مکتب خواجه لری نیک احوال و درجه معلوماتلری مأمور لری تعینله منتبش اولوب درایت و قایلینلری ظاهر و تربیه اطفاله مقدر اوللری استخدام اولتی و یرمکتبه شاکردانک اری اری درس اوقومعلری هم بپورده تحطیل نعللری و همده نعللریک اشتغاللری موجب اولغله مناسب اولدینی تقدیر جده هر یرمکتبه اولان شاکردان بشقه بشقه صنعتله تقسیم و هر برینه اری درسلر تخصیص اولوب برصنتک شاکردانته بردن درس و یرلک و هر کس اولادی وقت تمیز اولان درت نهایت بشی باشته بالغ اولدقده پای حال مکتبه و یوریه برکسینه بو اصولک خلافته حرکت ایدر ایسه معاتب اوله جتی یلدکلرک و یوز و اقر بال بنک فقر ظالری جهتیله نسل و بعض صنایع رزله ارتکاب ایدن

صیبان و سوار یکس فلان ایام حفرند. مشمول افان اولان رجم و اشفاق شاهانه بدریغ و میزول بیورلدرق لیل و نهار اقامت انک و اتفاق اولتی اوزره برایکی عدد فترا مکتبیری تنظیم اولتوب اوله سواقلمده سرسری کزن اطفال مکاتب مذکوربه الفنی برده محلات اراسنده اولان صغیر مکتبیر حفظ هیجا و قران عظیم لسان تعلیمت تفصیص اولتوب سلاطین عظام حضرتانک و سائر مک جسیم مکتبیری بالقرین انترده ممکن مرتبه قولاق طولفونلغی اولتی ایچون ترکی انشا و تحفه و تحفه و جمعه صیبان مللوالغات و پرکوی رساله سی و سائر اخلاق کابری و خط و کتابت تدریس و تعلیم اولتی و اشو صنف تائیده اولان مکتبیره برایکی ختم ایتمش و در حال اوقومش شاگردان انتخاب اولته رق یونلره دهی اولوجمله پرمقدارشی تحصیل یکن وارباب استعداد و قابلیتدن اولتری فنی طریق عمل ایدر ایدر اوله لری ایچون تاسیس بیورلمش و بیورلمده اولان مکاتب عالیبه الفنی و ذکر اولسان ایکی صنف مکتبیره اولان صورت محرره اوزره اوقیوب هنوز عاقلی اوکر نامش و کند و دفترنی اوقیوب یازمنده مقدر اوله جتی و جمله کسب قابلیت ایتمش اولان صیبا تک بدر و اقر بازی جوچملری صنعته ویره حکم دیومکتبیدن المی اسزرا ایسه اخراجلرینه رخصت و برنامک صورتنری اجرا اولندیجی حالده ذکر اولسان مکاتب عالیبه علم اجمالی تحصیل ایتمش و رسم خطی اوکر تمش ساگردان داخل اوله رق هر فنی مکتبده یونلره ایسه بالکزمی بویم اولدیجی طریق غنه چالمنه رق اوله جمله از وفنده خطی ادم باشه چکی و سائر صنایعه خواهش کرا اولنلدرخی عاقلانی بیجک و کند و مصالحی یازوب اوقیوبه جتی قدر معلومات تحصیل ایده چکی اشکار ایسده بوخصوص عاقلانیبه نفاذت نامه و بیورمورده معلومات نامذری اولان ذات ساحتسختات خوابناهییک رای و مفاصلانلرینه منوط اولغله بنه تعالی باجله ممالک بحر و صفا شهاهله ده اجرا اولتی اوزره اول امرده درسه ایدنه اولان مکاتب موجوده مک لایق و مناسب و جمله تنظیم و اجابت طرف مشارالیهدن صرف همت بیورلمق خصوصی امور نافعه مجلس مأمورری بنده لرنک نسب کرده لری اولدیجی قرین علم عالی بیورلقدده امر و فرمان حضرت من له الامر کدر

بعض خصوصک علاوه سی لازم کلدیکینی بین دارشورای باب عالیدن مجلس مذکورده کوئدر یلان اخطار مذکور سی *

درسه ایدنه واقع مکتبیر نظامنه دائر یو دفعه مجلس امور نافعه دن دارشورای باب عالی به کوئدر لرش اولان لایحه ده محرر نظامات یونلره مضاعفه اولتوب بتوفیقته تعالی اجرائی دین دولت علیه خبر اوله جتی درکار و خصوصیه اطفال حفته محض مریحت و شفقت ایدوی وارسنده قید اشعار اولوب حفظ بر مکتبده شاگردانک ایری ایری درس اوقوم لری تمهیل نعلیتری و خواجه لرنک استغاثی موجب اولدیغندن شاگردان مذکورده بشقه بشقه صنفلره تقسیم و هر صنفه ایری در سائر تفصیص ایله برصنفتک شاگردان بردن درس و یرلسی صورتی لایحه مذکورده بازش و واقعا یوسورت تمهیل و اشتغالدن وارسته یونلرش اولوب اصول مذکورده حروفاتی اوکر تمش و تحصیل قاعده هیجا ایتمش اولان اطفال حفته اجرا اولتی ممکن اولور ایسده درت بش باشند هنوز مکتبده و یرلس و هر همت حرفی کوردماش و بتلامش اولان اطفال بحر حال خواجه لرنک برر بر حرفی کوسرتوب تعلیم ایلیسی لازم کله چکندن یونلر لوزر بردن درس و یرلس یعنی اون بش بکری جو جتی خواجه لری قارشوسته اولتور دیوب جمله سنه بردن الفبا حرفلری حین قرائتده خواجه لک لسان ندن بالاسماع لفظا الف با دیکجی اوکر تمک ممکن ایسده هجبت حرفی اراه اندیکه بیلیسی ممکن اوله ترکی خاطر کلش برده محلات مکتبیرنده برایکی ختم ایتمش اطفال بهسده سلاطین عظام مکتبیرینه انوب اولاده لسان ترکی اوزره انشا و لغات متنوعه و پرکوی رساله لری و اخلاق کابری و خط و کتابت نشق و تمهیل انجلیرینه برده چک بوغیسه ده بالکر برایکی ختم شریف ایتمش اولان اطفال ذکر اولسان لغات و انشا و رساله قرائت کسب قابلیت ایده میه چکندن بالقرین قابلین اولسه دهی اشوب کابلی قرائتیه مشغول اولوب قرآن کریم قرائتی نافص قله رق علم تجوید و وجوه

قرائت نعلیدن بی بهره قله چکندن مثلا ذکر اولسان محلات مکتبیرنده حالیه قرآن عظیم قرائت کسب استعداد ابلک اوزره اوج و بش و باخود الفی ختم شریف ایدوب و یوسره ده علم تجویدی دهی خواجه سندن بالتحصیل مکاتب سلاطین عظام حضرتانه الفنی و اشوالو شاگردان محلات مکتبیرنده حفظه چالشی مراد ایدنلر اولور ایسه حفاظله ندرت تکاملک ایچون انفرادیام حفظه قدر مکتب مذکورده توفیق اولته رق بعده تحصیل معارف ایچون پروک مکتبیره جلب اولتوب قابلیت و استعدادینه کوره انشا و لغات متنوعه و سائر فنی اولاده علم ابلک صورتنری دهی نظامات مذکوربه ادخال اولانده مناسب اولورکی متبادراذهان اولمش اولغله بعده اقتضاییدن مضبوطه یازلیق اوزره سؤالا و اشطارا اشوب مذکورده تحریر و مجلس مذکورده سبیر اولندی

مذکورده مز یورده مجلس امور نافعه دن و یرلان جواب درسه ایدنه مکاتبک تنظیماتنه دائر مجلس امور نافعه دن دارشورای باب عالی به تقدیم قلسان لایحه ده محرر اطفالک صنفلره نفسی خصوصیه صعوبات درکار اولدیجی و برایکی ختم ایتمش اطفال سلاطین مکتبیرینه الفنی صورتی حفاظتک ندرتته و قران کریم تلاوتسده عدم رسوخه باعث اوله جتی احتیاطا و سؤالا دارشورای مذکورده وارد اولان مذکورده مبین اولدیجی مضامین واقعا هیجا اولوب مجلس مذکورده دهی اطفال صنفه تفصیل مرادی الفبا اوقیوبالری طایف و سائر درسنه کوره بالکر قران اوقیوبالری بر طایف و علم حال و تجوید و سبیلانلر بر طایف یعنی بر مکتبده نظام اوزره سره صره اولتورلمزندن و رفیع ختم دیکمکن مقصود لری دهی قران و تجوید و علم ماللری دهی تمام ایدنلر قابلیت لری و بخار بنک مساعدنه سنه کوره بلاجه سبیر درس تحصیل ایچون مکاتب سلاطینه ادخال اولتوب حفظه چالشی استیبارک مکاتب مذکورده انفا اولتوسندن عبارت اولوب اجرائیه رخصت و یرلسون دیکلدیک تعلیم قران و تجوید و علم حال و خط تحصیل قدر مکتبده اولوب بعده ایوی و ایوی این مقامده یونسان اقرب اقریاسی ضعف حال چهنیه مکتبیدن الوب برصنعت مناسبه به ویرمنه مانع اولغلمق و سابه شهاهانه ده سلاطین مکتبیرنده اوقاف هیچون طرفندن مناسب و جمله هفته لک تعریف اولتوسرق یکسانی ممکن مرتبه اقدار اولتی صورتنری دهی دارشورای مذکورده تحریر اولنلر جتی مضبوطه درج فلفسی مناسب کورلش اولغله قبول و جواب اشوب مذکورده تحریر و تقدیم قلسی

بعده خصوص مز یورده دائر دارشورای مذکورده یاز یلان مضبوطه درسه ایدنه اولان اطفال مکتبیری نظامنه دائر یو دفعه مجلس امور نافعه دن دارشورای باب عالی به بالورود اشوب و مضبوطه اجرائیه من ایله تقدیم قلسان بر قطعه لایحه میانه اجرائیه زنده قرائت اولتوش و مکاتب مذکورده حفته محرر نظامات یعنی محلات اراسنده یونسان مکتب خواجه لرنک مأمورلر معرفتیه تفهیش اولتولری و هر بر مکتبده اولان شاگردانک بشقه بشقه صنفلره تقسیم فلفلری و هرکس اولادی درت نهایت بش باشند مکتبده و پروب یونلر خلاق هیج فردک حرکت ایده داملری و یکس اولان صیبا تک و کسه سز ایتم ایچون لیل و نهار اقامت ایتمک و سابه مر اجوابه شهاهانه ده انفاق اولتی اوزره طرف اشرف جناب ملوکانه دن مستغلبه ایکی عدد غربا مکتبیتی تنظیمیه سواقلمده سرسری کنت و کذار ایدن اطفالک ذکر اولسان مکتبیره الفنی و سلاطین عظام بهشت مقام حضرتانک و سائر مک جسیم مکتبیری اربابوب صنفاتی اعتباریه اولاده کسب قابلیت و استعداد ایدنلرک دیلادیجی فنون و طریق ایچون تاسیس بیورلمش و بیورلمده اولان مکاتب عالیبه الفنی و محلات و سلاطین مکتبیرنده هنوز تحصیل قران عظیم و کتابت و انکساب قابلیت و بساقت ایمان اطفالک اخراجنه رخصت و یرلماسی خصوصلری جمله یونلره و مناسب کورتمش اولوب بتوفیقته تعالی یوسورتک اجرائی دین دولت علیه حفته انواع خبیر و منافعی موجب اوله چکندن بشقه اطفال حفرنده دهی کمال مریحت و شفقت شهاهانه ک افاضه و اجرائی مستوجب ریگیت اوله رق ان شاهه العظیم درسه ایدن و بلاد نلصه مکتبیرنده اشوب اصول محاسن عمم بعد الاجراء و التتیم ممالک

مخبر و سده شاهانه مکتب لرینه دخی تعمیم بیوردی بی حالد غل ظلیل جناب
 اذ شاه مکتب و شهید بالجله اطفال تحصیل علوم نافع و تصحیح عقاید بنیدارینه
 سبب مستعمل اوله رقی جهاله ندرت کله چکنده و برین تعالی و تقدس حضرت لری
 حانی جای دین و دولت و سعادت صحیفه جبل المین شریعت اولان بادشاه
 عالی منبت و شهناش ذی النورین خصلت ولی نعمتین افندمن حضرت لرینه
 و کرمین عز و عافیت و اقبال احسان بیورسون اشو مکتب لرینظای دخی بی منیل
 و مدوح الاتام اولان سازانار جلایه ششاهانه دن فضله بر اثر جسیل و سبب
 اجر جزیل ملوکاله دن معدود بولنده چکنده بنشاه الخیر لایخیر مدلولجه همان
 اجر استمه مباشرت لازم کلوب فقط لایحه مذ کوره ده شاکردانک بر مکتبده
 ایزی ایزی درس اوقوملهزی تعطیل نعللری موجب اولدینندن جمله شاکردان
 هر قومتهک بشقه بشفه صنفله تفسیحله هر برصنغه درس تحصیصی و بولنده
 بر دن درس و یرسی بازش و واقعا بوسورت شاکردانک تعطیل نسدن
 و خواجدهک اشتغالندن وارسته اولم لرینی موجب کورنمش ایسه ده جله به
 معلوم اولدینی اوزره شاکردانه بر دن درس و یرسی اصولک اجرسی اشکال
 حروفی اوکرنمش و قواعد هجایی تحصیل ایش اطفال حفسده ممکن اوله رقی
 درت بش باشنده هنوز مکتبه و یرلش و اشکال حروفی کورنمش و بنامش
 اولان اطفال فقط حروفی تکلم ایسه بجه اشکال حروفی بجه اوله خواجدهک
 بر دن کورنمش و تعلیم ایتلرینه متوقف اوله چکنندن بولنده بر دن درس و یرسی
 یعنی خواجده لری اون اون بش بکرمی جوچینی بر دن فارشونه او طوردوب
 الف با حر ظری بر بر حسین نعلیده اوله لالو جوچشله بالکر حروفک اطفال
 تکلمی اوکرنمش ممکن اولور ایسه اشکال حروفی بشقه بشقه اراشه ایتدیسه
 اوکر دلسی ممکن اوله بر کی خاطر کلس و برده محلات مکتب لرینه بر ایزی
 ختم ایش اطفال بعده سلاطین عظام جنت مقام حضراتی مکتب لرینه انوب
 اورده اسان ترکی اوزره انشا و لغات متنوعه و برکوی رساله لری و اخلاق
 کابری و خط و کتابت تم و عشق ایتلرینه برده بجه بوغبسه ده بالکر بر ایزی
 ختم شریف ایش بولنسان اطفال اوغلاو انشا و لغات و رساله قرآن کتب
 قابلیت ایدمه چکنندن و منلا مستعد اولور بده بالفرض قابلیت اوله دخی
 اشو کابری قرآنیه مشه اولوب قرآن عظیم الشان تلاوت و قرآنی نقصان
 قاله چکنندن بشقه علم تجوید و وجوه قرائت نعلندن بی بهره اوله چکنندن
 بو بخندوره بنشاه ذکر اولسان محلات مکتب لرینه تعلیم ایدمه کله اطفال اوج
 بش ختم شریف ایدرک رسوخ کلوب و بوسر ده علم تجوید و وجوه قرائتی
 و عالمانی خواجده سندن اوکره نوب بعده سلاطین حضراتی مکتب لرینه ایش
 و کذلک اشو شاکردان محلات مکتب لرینه حفظه چالشی استیانتار اولور
 ایسه چکننده ندرت کلامک ایچون بولر اتمام حفظه قدر مکتبده بانتویقش
 بعد الحفظ درجه قابلیت و استعداده کوره معارف سازه تحصیل ضمیمه
 ضنیف تانی مکانته جلب اولمق خصوصک لایحه مذ کوره به ادخالی مناسب
 کبی متبادر اذهان اولمش و بنما و به سی ایجاب ایدن مداخله عاجزانه مز اول
 امرده مجلس امور نافعده لدی الاستیجاب اندر دخی بیجا اولدینی بالاحتراف
 بزوجه نحر مضطرب بنده کانه مره درج و تفسیح فلسفی مبین مجلس مذ کوردن
 وارد اولان بر قطعه مذ کوره لایحه مذ کوره مضطرب عاجزانه مره انشا مجلس
 و الایه تقدیم اولمق اوزره مجلس مذ کوره اعطاء فلنش اولدینی و خصوصات
 مرقومه تک اجرسی موافق رأی عالی بیوردی بی حالد لایحه مذ کوره ده
 کورنمش لدیکی و جهله جانب حضرت فتوایشاهی به تقوی بعضی لازمه دن
 ایدرکی محتاطم عالی لری بیوردی قده اولور ایده و هر خالده امر و فرمان حضرت
 من له الامر کدر

مواد مذ کوره به بعضی خصوصاتک درج فلنسنه دائر مجلس احکام العدلیه دن
 مجلس نافعیه کوندر بلان مذ کوره
 ادرسه داده کائن اطفال مکانی نظاما نسه بار مجلس والای احکام العدلیه به
 کوندرلش اولان بر قطعه مجلس امور نافعده لایحه سینه دارشورای باب عالی
 تخصیصی لدی القراه حر اولان نفعاتک بک بولنده اولدینندن بعموه تعالی
 بو اصول محاسن شمولک اجر استمه حسن موفقیته سابه احسانویه حضرت

شاهانه ده از وقتنده بک جوق ارباب معارف و کمال بنشده چکی آزاده کلمه
 استدلال اولوب ایشیق محلات مکتب لرینه اوج بش ختم شریف ایدرک
 بوسر ده علم تجوید و وجوه قرائتی اوکرنمش کله نضره سلاطین عظام حضراتی
 مکتب لرینه الله جتی چوقشله اوزره دخی لسان ترکی اوزره انشا و لغات
 متنوعه و برکوی رساله لری و اخلاق کابری و خط کتابت تعلیم و عشق
 ایش لری جله نفعات مذ کوره دن اولمق اوزره کورنمش ایسه ده کافه
 علوم عربیه و فارسیه و ترکیه و اجنبیه تک لایقیله نقرس و فقهی اول امرده
 صرف و نحو قواعدینی نعلمه موقوف اولدینندن بنشاه اشو مکان سلاطینه
 نقل اولنده جتی اطفال اگر چه مکاتب عالی به نقلرنده علم صرف و نحو و سائر
 علوم نافعده و فنون متنوعه تحصیل ایدمه چکننده ده سلاطین عظام مکتبده
 دخی بولنده همما ممکن بر مقدار صرف و نحو کورنمش کله مزابا بنشده واره میوب
 انشا و لغات و برکوی رساله سی و اخلاق کابری تک مزایا بنشده واره میوب
 نقرس و فقهی ایدمه بجه چکنندن بولنده سبب سلاطین عظام مکتب لرینه استیانتار
 و بلاد الله ده سمحست بر فاج مکاتیک ایجابیه کوره انظایله موجود بولنسان
 خواجده لری اولور جهله صرف و نحو و انشا و لغات و برکوی رساله سی و اخلاق
 کابری نعلنه مقدر اولدینری حاله انشاهی و مقدر اوله مدقیری تقدیرجه
 جناب فتوایشاهی معرفتله اوغلاو قدرینو ذوات مأمور قلنده رقی بولنده بی
 مکتبک وقف جلیسی طرفندن کرک قدری اولور قی ابقا قلنده جتی کرک اسر
 ذواتن مأمور اولنده جتی خواجده لری اقتضاسنه کوره مقدار وافی معاش اعطاسیه
 عدم قدرندن ناشی چیچاقی خواجده لری حائب و خاسر قلماسق اوزره
 بعده بنه مولای شایر ابله حضرت لرینک معرفتله اولدینی ایجابیه کوره
 فارسی و بوسر ده سلاطین عظام مکانته نقل اولنده جتی اطفال اهلندن
 بدأ ایتدر لریک بنا و مقصود و عزیزی و نمودن عوامله قدر کورنمش و بولنک
 ارا سنده دخی ایجابیه کوره منلا انشه ابله تحفه و سجه صیبان باشدوب
 سکر لری دخی صرفده ایلر و لیکه شاهندی و تحفه و برکوی رساله سی و عوامله
 چقدر ندرده انشا و لغات و اخلاق کابری تعلیم و تعمیم اولمش و بادی امرده
 عموما مسادی شوق و خواهش اولمق اوزره الحاله هنده محلات مکتب لرینه
 بوزوب اوله سلاطین عظام مکانته نعلنه اهلیتی اولان چوقشله ایدمه
 معروف و خدعه سلطنت سبندن بولنسان کسه لک اطفال الهی و برده
 بولن بولر به برمنوال محرم محلات مکتب لرین سلاطین عظام مکانته بولنندن
 دخی مکاتب عالی به به نقل اولنده جتی چوقشلهک دائما لیاقت و استعداد ایدنه
 وقت و موعده لری حلونده استک ایدنری بخار بنشده نعلنه مبادرت ایتک ایچون
 بنه جناب فتوایشاهی معرفتله علما دن مناسب بر ذوات مقدار وافی معاش ابله
 ناظر نصب و مأمور فلسفی خصوص لریک دخی مجلس و الاعراضنه ادخال
 مناسب کبی کورنمش اولمق بعده آکا کوره عرضی بازلق اوزره سؤالا و اختار ا
 اشو مذ کوره نحر بر مجلس نافعیه تفسیر قلندی

مجلس امور نافعده طرفندن قبولی مضر مجلس والایه تقدیم اولان مذ کوره
 درسه داده کائن سلاطین عظام و سائر محلات مکانی نظاما ننه دائر مجلس
 امور نافعده بالمطالع فلنش مجلس والای احکام العدلیه کوندرلش اولان
 لایحه مذ کوره بلان مواد واقعا بولنده اوله رقی اولور جهله خاکبای مکار میبای
 حضرت شاهانه به عرض بیوردی چکننده بجه عرض مذ کوره بعضی موازک
 درجی دخی نفعات مذ کوره تک حسن و نایب دینی موجب اوله جتی مین
 مجلس والای مذ کوره طرفندن وارد اولان بر قطعه مذ کوره مجلس امور نافعده
 مذ کوره اولمش و مواد مذ کوره فی الحقیقه مناسب مطالعه بیورلش اولدینندن
 عرض مذ کوره اولور جهله درج بیورلش اوزره قبول و جواب اشو مذ کوره تقیم
 و مجلس والای احکام العدلیه به تقدیم قلندی

*(زپرده نحر مجلس والای احکام العدلیه عرضی اوزر شرف ارای
 صحیفه صدور بیور بلان خط کرامت نطق حضرت شهناشاهی کوندرلش)
 *(مجلس والای مذ کوره اشو عرضی و دارشورای مذ کوره تک مضطربه
 ذکر اولان مذ کوره از منظور و معلوم هیا بومع اولمشدر بو خصوص امور
 دیدن اولمق دنبا و ملکا انواع فولدی باهی و بدیهی اولدینندن بالخرابه

عرض واسلیذان اولندیغی وجهله تنظیفه باقلق اوزره افسندی داعیره
افاده اولنه رقی بوماده خیره به خاطر نصب وتعیین قلنقی اوزره امام زاده
اسعد افسندی به اناطری باسی توجیهله مأمور قلنسون حق تعالی حضرتلری
هر حالده موفق والارجلیه سنی مقدرایله آمین * * *

مجلس والای احکام العبد له نك عربی

استانده سعادت اشباه زنده کائن اطفال مکاتبی نظامانسه دائر مجلس امور
نافه مدن قیله النمرقی دارشورای باب عالی به کوندلش اولان لایحه اوزر بته
دارشورای مذکورده دن مجلس مزبورایله لدی التفایره جر بان ایدن مذاکرای
منصفین مجلس والای احکام العبد له به ورود ایدن مضبطه ایله لایحه
مرفومه حرف بحرف قرائت ومال ومزایار بته احاله نظر دقت اولنقدده
ر بجز تعالی وتبارک حضرتلری قضاوت دائره مزایار بته احاله نظر دقت اولنقدده
اولان ذات کرامت شمعان ملوکانه لرین الی الاید سریر شوکت صیر شاهیانه لرنده
مؤید بیورسون سابعه بجهت جوابه جناب جهانیر ویرلنده هر برخصوص
ومصلحت تمبیز برحسن نظام ومعدلت اولدیغی مثللو اشو اطفال مکاتبک
دخی برحسن نظام ومضابطه به ربط وتوقیف بیخه محسناتی شامل ومستعدان
اطفالک بیوده وقتلری ضایع اولوبه رقی مدت قلیله فرزندده پک جوق
از باب کمال ومعارفک بتجسسی قوانین ویاخصوص عهده انسانیه فرض
اولان حلیله جلیله دینه آکسباتی مشتمل اوله جفته بسا مکاتب مذکورده
حقتده بویه رضایانده حشمتک اجرائی لازمده دن ومذکور لایحه ومضبطه ده
کوسر بلان نظامات ومطالعات دخی پک بولنده ومزایار بته اولدیغی
امور واجحه دن اولوب ایقچ مضبطه مرفومه فذلکه سندن نمایان اولدیغی
وجهله محلات مکتبلرنده اوج بش ختم شریف ایدرک بوصره ده علم تجوید
ووجوه قرائت وعلم حائلی اوکوند کدن سکوره سلاطین عظام حضرتای
مکتبلر بته انسه جتی چوجقارک اوزره دخی لسان ترکی اوزره انشا وانسات
منوعه وبرکوی رساله لری واخلاق کابری وخط وکتابت تعلیم وتحقیق
ایلمری جله نظامات مکاتب مذکورده دن اولوق اوزره کوسرلش ایسه ده
کافه کتب عربیه وفارسیه ترکیه وسائر کت مزایار بته وار بیه رقی نفوس
وتفهیمی اول امر ده ممکن مرئیه نقل ونحو قواعدی بلکه متوقف
اولدیغی بته مکاتب سلاطینه نقل اولنه جتی اطفال اگرچه مکاتب عالیه به
کنترلنده اورده علم صرف ونحو وسائر علوم نافعده وقتون منوعه تعلیم
ایده جکله سده سلاطین عظام مکتبلرندن استانبول وبلاد نلده ده حتمت
مناسبته کوره بر قاج مکاتبک انتخاب ومجلات مکتبلرندن نله شایان اولان
چوجقارک حشمت کوره بولونه نقلیه مکاتب منخبه ک الخاله هده موجود بولنان
خواجهری بو وجهله صرف ونحو وانشا ولغات وبرکوی رساله لری
واخلاق کابری وخط وکتابت تعلیمه مقید اولدقلری حالده ایسانی
ومتددر اولمدقلری تقدیرجه شیخ الاسلام افسندی داعیملری معرفتیه
اونملو قدرتلو ذوات مأمور قلنه رقی بولدیغی مکتبک وقف جلیلی طرفندن
کرک قدرتی اوله رقی ایسا اولنه جتی کرک اخذ ذواتن مأمور قلنسه جتی
شواجهره مقدار واتی معاش اعطاسیه عدم قدرندن ناشی جبقار بیه جتی
شواجهره دخی سابعه مرفومه حضرت ملوکانه لرنده بیاویه وما یوس
قالماقی ایچون بته مسارایله شیخ الاسلام افسندی داعیملری معرفتیه بعده
ایجابنه کوره فارلسی وبصورتله سلاطین عظام مکاتبه نقل اولنه جتی
المساله انله دن بداه ایدر بیه رک صرفدن بته مقصود وعزی وتعودن
عوامل کی نسخ کوسر بلوب بولرک اراستنده دخی ایجابنه کوره ابتداری
متلائمه ایله سجه صیبان وهی تحفمسی ومصرک لری دخی صرفدن ایلمرو لایحه
نخچه وبرکوی رساله سنه جقدقلرنده انشا واخلاق کابری تعلیم اولنسی
وبادی امرده بادی شوق وشواهمش اولوق اوزره الخاله هده محلات
مکتبلرنده بولنوب اومقوله سلاطین عظام مکاتبه نقل مستمد وشایان اولان
چوجقارندن ابتدا معروف وبتدکان سلطنت سنبلرندن بولنسان قولار بیک
اطفالک ایلمسی ورده بولندن بویه برنوال محرم محلات مکتبلرندن سلاطین
عظام مکتبلر بته بولنقددخی مکاتب عالییه استکرامه نقل اولنه جتی چوجقارک

دائما لیاقت واستعداد لرینه دقت وموعلری حلولنده استکرا بیدلری نغله
مبادرت ایلمک اوزره بته مولانای مسارایله داعیملری معرفتیه مقدار واتی معاش ایله
علمادن مناسب بر داعیملر بیک ناظر نصب وتعیین قلنسی واشبوخواجهد افسندی بیک
بووجهله مأمور بیلری جوامع شریفه ده اوقوندقلری درس لرکی کندولر بیک
اظهار حیثیت ذاتیله بته دائر اولوب بجز سابعه معالوبایله حضرت شاهانه لرنده
مستعدان صیبا به هر برمه ارفنده سرمایه وبضاعه اوله جتی مرئیه تعلیم علم
ایلمری قضیه سندن عبارت اولدیغیله نظر اخواجه افسندی بیدلری اوقوده جقلری
درس لری رسم صورتیه قومیسه رقی مفرداتی سؤال وتدقیق ایدرک یعنی
چوجقارک آکلا به جقلری وجهله تفهیم ایلمری صورتلری دخی مجلس اولاده
مناسب ومجلس امور نافعه کت دارشورای باب عالی ایله شایر سنی مبین لایحه
متأخره سنلک بته ایتزنده کوسر لریکی وجهله سلاطین عظام مکتبلرنده
بولنه جتی اطفالدن بیکس وقصیر الحال اولان اطفالک دخی وقف جلیلاری
طرفندن حاللر بته کوره ایفنا ومزایار بته احاله نظر دقت اولنقدده
جانب سن الجواب حضرت شاهانه لرینه بویزدن دخی جله دن دعوات
خیره بی چالب کورنیش وینه هر صورتی مورد الماهاتر بایه اولان مبارک
فریجه صیبه جناب جهانیر بیلرندن شرفسون وحسودر بویزه جتی اراده
کرامت عاده حضرت جهانیر بیلر بته متوقف اوله رقی مذکور لایحه لر ایله
مضبطه ومجلس امور نافعه ایله شایر سنی مبین مذکورده منظور کرامتوفور
جناب ملوکانه لری بویزنی ایچون مریوطه تقدیم حضور مالی نشور حضرت
شهر بارانه لری قلمش ایدرکی محاط علم عالی جناب پادشاهانه لری بویزه لرده
اولبایده کافه حالده امر وفرمان حضرت ولی الامر والاحسان کدر
ممالک بحر وسه شاهانه دام محفوظا بته انابه الازلیه کت توز بعات دفاتری تنفیجی
مأمور بیتی مقدما باراده سنیه جناب ملوکانه بو عیسده عاجزه تقویض واجاله
بویزیش ایسه ده بوماده لازم الاعتنام وادمکلیه دن اوله رقی اونه دیر و بسفجه
مأمورایله اداره ورؤیت اولنقدده اولدیغیسه بویزندن اقدم النسا بویز بلان
زسانته عامه اما تی خدمتنده بولنوب مؤخر شایر بایه بینه بعض ابنیه
مقتضیه انشاسته دخی مأمور بیلریش اولان حاجی احمد افسندی حضرتلری
الخاله هده برکونه خدمت ومأمور بته مشغول اولیه رقی خانه سنده دعای
دوام بر اقبال وشوکت حضرت ملوکانه بته مداوم ومواظب ودرایت واهلیت
اصحابندن اولسلیله اشبو مأمور بته اهمل ومناسب بولنقدده بته متعلق
وشرفسه ور بویز بلان امر واراده معالبعاده جناب ملکدار بیه بوجججه
مأمور بته مرفومه عهده عاجزیدن صرف ونفیر بقی اولنه رقی افسندی
موی الهیه مستقلا احاله وتقویض اولنشد

قد

Ek-2: Tediisat-ı İbtidâiye-i Kanûn-ı Muvakkate (Düstur, 2. Tertip, C. 5, ss. 804-823)

— ۸۰۴ —
نومرو ۳۰۰ — تدریسات ابتداییه قانون موقی
۱۳۳۱ ۲۳ ایلول ۱۳۲۹
تدریس واقع ایله نشر واملان : ۲۳ ذیالحجه ۱۳۳۱ ۱۱ نوبرنارک ۱۳۲۹ - نومرو ۱۲۲۰

برتیجی فصل
مکتبه رشیکه

- ماده : ۱ تحصیل ابتدائی مجبوری و مکتب ابتداییه عمومیده مجتیدر .
- ماده : ۲ تحصیل ابتدائی مکتب ابتداییه عمومیده ویا مکتب خصوصیده و یاخود ایون توأ خصوصی معلمل طرفدن عاگه تزدنده کوسریلیر .
- ماده : ۳ تدریسات ابتداییه خصوصی اولان مؤسسات آیدمکی مکتبدر :
آنا مکتبیری و صبیان سنفلری .
- ماده : ۴ آنا مکتبیری و صبیان سنفلری چوققلرک سنلریه متناسب اولهرق قائدملی اویونلر و تیزهاره ال ایشاری و انلیپلر و وطنی منظوملر و دروس ایشیه متمه مکله و مساجهلر ایله نمای روحی و بدنیلریه خدمت ایدن مؤسسهلر .
- ماده : ۵ آنا مکتبیری درت یا شندن بدی یا شسته قدر اولان چوققلره مخصوص اولهرق تأسیس ایدیلیر .
- ماده : ۶ بونلرک تشکیلات و تنظیماتمه متعلق اولان نظامنامه و تملیاتلر مجلس کیر مارهده تذا ایدیلرک اصدار اوله چقددر .
- ماده : ۷ مکتب ابتداییه و چوققلرک بر صورت موازنهده کشایش اذهاتی تأمین ایلیسه چک اساسلری وضع ایدن و هرکسه لازم اولان معلومه مکتب اولان

— ۸۰۵ —
مکتبدر . بومکتبدرک مدت تحصیلی آتی سنه اولوب بومدتمه تحصیل تالینک اساسلری .
اعداد اولتور .
آرچیجه آنا مکتبی بولنیان برلرده بش و آتی یا شندمکی چوققلر ایچون مکتب .
ابتداییه داخلده آرچیجه صبیان سنفلری آجیله بیلیر .

- ماده : ۶ ال ایشاری و احترام مکتبیری مکتب ابتداییه اوج دوره سی .
- ماده : ۷ تدریسات ابتداییه خصوصی اولان مؤسسات با عمومی ویا خصوصیدر .
- ماده : ۸ هرقریه ویا عهله مک لاقول بر مکتب ابتدایی اوله چقددر . فقط ناحیه چلسنک ویا قضا مارق انجمنلرک کوسرته چکی لوم و ولایت تدریسات ابتدایی چلسنک .
- ماده : ۹ مکتب ابتداییه مک مدت تحصیلی قرق ایکی هفته در . امتحان زمانلری .
- ماده : ۱۰ بر درسخالهده اللیدن زاده شا کرد بولنیجه چقددر .
- ماده : ۱۱ شا کردلک عددی الی قیجاوز ایدرسه صنف ایکی شعیه قریق اولتور .
- ماده : ۱۲ تحصیل ابتدائی اکیال ایدلره تدریسات ابتداییه تصدیق نامه اعطا اولتور .
- ماده : ۱۳ هر مکتبده درسخاله لریک ثابت آیدنیق و صحنه موافق اولسی و چوققلرک عددیله متناسب بروستی حازر بولسی شرطدر .
- ماده : ۱۴ مکتب بناسی داخلده مسافر خانه ، قومخانه کی شا کردلک تربیه سنه ویا مکتبک احوال صحنه سنه تأثیر ایدمک دائره لرشاد اوله من .
- ماده : ۱۵ مکتب ابتداییه تأسیسه مقتضی عرسه مک تدارک و مکتب بناسنک بوملم و معلمه و مامون و مامونلری ممانتلیه سکنلری مصارف انشایی سی و بدل ایجاری بونلرک تعمیر و اثات مکتبک ولوازم تدریسیه مک تدارک و تجیدی ، درسخاله لریک تسخین و توتوری و خدمه اجرتلری قریه و محله اهالیسنک ذمتنه عابد مصارف چچوره دندر .
- ماده : ۱۶ قریه ویا عهله مک مربوط اولدنیق قضا ویا لوا یاخود ولایت مجلس ادارلری بومصارف اعشار و برکوسیه متناسب اولق اوزره اعشار دفترلی موجبیه مکلفنه توزیع ایدر .
- ماده : ۱۷ کوی مکتب لری انشاییه مقتضی اولان کراسنه مک جواد میری اورمانلر دن جمان قطنه مساعده اولتور .
- ماده : ۱۸ دولتجه لزوم کوریله چک مرا کرده لیلی مکتب ابتداییه عمومی تأسیس بومکتب لره اجرتملی شا کرد قبول ایدیله بیلور .

— ۸۰۶ —
ماده : ۱۹ مکتب ابتداییه شا کرد قبولی شرائطی بر تملیاتشاهه ایله تعیین اوله چقددر .

- ماده : ۲۰ بوقانونه توفیق تأسیس ویا تشکیل اولان بالجه مکتب ابتداییه مصارف چچوره تحت داخل اولان مکتب عمومی دندر .
- ماده : ۲۱ مکتب تدریسات ابتداییه منتقسلرینک تحت نظارتنده اولق اوزره معارف نظارتندن ویریله چک بلانلر توفیقاً انشا ایدیله چقددر .
- ماده : ۲۲ ولایت معارف مدیر و منتقسلرینک معارف ابتداییه مجلسلرینک طلب و مراجعی اوزرینه هر سنه مکتب بنالرینک موجود اولمانسندن ویا معلملرک عدم کفایه سندن ناشی نزلرده بوقانونک مجبوری تحصیل حقدده کی احکامنک تطبیق ایدیله چکی معارف نظارتی جانبندن صادر اوله چق برقرار نامه ایله تعیین اوله چقددر .
- ماده : ۲۳ مکتب عمومی ابتداییه تدریسات اوج دورده منقسمدر .
- ماده : ۲۴ دوره ابتداییه : بدی و سکر یا شندمکی چوققلره مخصوص .
- ماده : ۲۵ دوره وسطیه : طقوز و اون یا شندمکی چوققلره مخصوص .
- ماده : ۲۶ دوره عالیه : اون بر و اون ایکی یا شندمکی چوققلره مخصوص اولوب بش و آتی یا شندمکی چوققلرک عددی بکرمی قیجاوز ایدن برلرده بر صبیان سنق کساد اولتور .
- ماده : ۲۷ مکتب ابتداییه تدریساتی مواد آتی بی احتوا ایدر :
قرآن کریم (اطفال مسلمه یه مخصوصد) .

ایکتیجی فصل
مواو درس

- ماده : ۲۷ مکتب عمومی ابتداییه تدریسات اوج دورده منقسمدر .
- ماده : ۲۸ دوره ابتداییه : بدی و سکر یا شندمکی چوققلره مخصوص .
- ماده : ۲۹ دوره وسطیه : طقوز و اون یا شندمکی چوققلره مخصوص .
- ماده : ۳۰ دوره عالیه : اون بر و اون ایکی یا شندمکی چوققلره مخصوص اولوب بش و آتی یا شندمکی چوققلرک عددی بکرمی قیجاوز ایدن برلرده بر صبیان سنق کساد اولتور .
- ماده : ۳۱ مکتب ابتداییه تدریساتی مواد آتی بی احتوا ایدر :
قرآن کریم (اطفال مسلمه یه مخصوصد) .

— ۸۰۷ —
ماده : ۱۰ بر درسخالهده اللیدن زاده شا کرد بولنیجه چقددر .

- ماده : ۱۱ شا کردلک عددی الی قیجاوز ایدرسه صنف ایکی شعیه قریق اولتور .
- ماده : ۱۲ تحصیل ابتدائی اکیال ایدلره تدریسات ابتداییه تصدیق نامه اعطا اولتور .
- ماده : ۱۳ هر مکتبده درسخاله لریک ثابت آیدنیق و صحنه موافق اولسی و چوققلرک عددیله متناسب بروستی حازر بولسی شرطدر .
- ماده : ۱۴ مکتب بناسی داخلده مسافر خانه ، قومخانه کی شا کردلک تربیه سنه ویا مکتبک احوال صحنه سنه تأثیر ایدمک دائره لرشاد اوله من .
- ماده : ۱۵ مکتب ابتداییه تأسیسه مقتضی عرسه مک تدارک و مکتب بناسنک بوملم و معلمه و مامون و مامونلری ممانتلیه سکنلری مصارف انشایی سی و بدل ایجاری بونلرک تعمیر و اثات مکتبک ولوازم تدریسیه مک تدارک و تجیدی ، درسخاله لریک تسخین و توتوری و خدمه اجرتلری قریه و محله اهالیسنک ذمتنه عابد مصارف چچوره دندر .
- ماده : ۱۶ قریه ویا عهله مک مربوط اولدنیق قضا ویا لوا یاخود ولایت مجلس ادارلری بومصارف اعشار و برکوسیه متناسب اولق اوزره اعشار دفترلی موجبیه مکلفنه توزیع ایدر .
- ماده : ۱۷ کوی مکتب لری انشاییه مقتضی اولان کراسنه مک جواد میری اورمانلر دن جمان قطنه مساعده اولتور .
- ماده : ۱۸ دولتجه لزوم کوریله چک مرا کرده لیلی مکتب ابتداییه عمومی تأسیس بومکتب لره اجرتملی شا کرد قبول ایدیله بیلور .

- معلومات دینیه (صوف غیر مسلمه اطفاله کنده اصول دینہ لری کوسرتیلہ چکدر) .
- قرات وخط .
- لسان عثمانی .
- حساب و هندسہ .
- جغرافیا و بالخاصہ عثمانی جغرافیسی .
- تاریخ و بالخاصہ عثمانی تاریخی .
- دروس اشیا .
- معلومات طبییہ و تطبیقیہ و حفظالصحة .
- معلومات مدنیہ و اخلاقیہ و اقتصادیہ .
- ال ایٹری و رسم .
- غنا (آئی و وطنی منظومہ لری) .
- تربیہ بدنیہ و مکتبہ اوپونری .
- اطفال ذکورہ تعلیم عسکری .
- اطفال اناثہ ادارہ یتیم و تکیش ایٹری .
- مادہ : ۲۴ بر مکتب ابتدائیدہ بر ویل پراچ معلوم بولدیہ کورہ بودرسلر کورہ دورہ
- تقسیمہ صورت تدریس لری و هر درسک مدت دوامی و مفرداتی مین پروگرام
- و ایضا خاملر تنظیم ایڈیلہ چکدر .
- ولایت تدریسات ابتدائیه چکدر قرار ی و معارف عمومیہ نظارتک تسیبیه و احتیاجات
- علیہ تک ایجاب کورہ ، پروگرامہ یعنی دوسر علاوہ ایڈیلہ یولور .
- مادہ : ۲۵ سکس دردیجی مادہ موبینجه صاحبین دوامه جیور اولان شاکردان
- دوره یالہ دوسر لری تمقیب و تکرار ایڈیلہ چکدر و دس ساعت لری خارجده کلمک لری
- وقت دخی احتیاج علیہ کورہ عملی زراعت ویل صنعت کلم ایڈیلہ چکدر .
- مادہ : ۲۶ دولتجه لسان عملی ایله تدریسات اجرائسه مساعدہ اولسان مکتب
- ابتدائیه عمومیہه ترکہ لسانک تدریس و تحصیل جیوریدر .

اوجتیجی فصل

تدریسات ابتدائیه مأمور هیئت

- ۱ - ولایت تدریسات ابتدائیه مجلس لری .
- مادہ : ۲۷ هر ولایت مرکز تده بر تدریسات ابتدائیه مجلس تشکیل ایڈیلہ چکدر .
- بو مجلسه والی ریاست ایدر . ولایت معارف مندری رئیس ثانی اولوب مجلس بوجه آتی
- تشکیل ایدر :
- مجلس عمومی ولایت اعضاستدن بو مجلسه منتخب اوج ذات ایله ولایت هیئتمنتی .
- ولایت معارف مفتشی و دارالمعلمین مندری و مرکز مکتب ابتدائیه عمومی مندری .
- و مملعلری طرفدن منتخب ایکی مکتب ابتدائی مملسی . معارف ناظری طرفدن
- منتخب بر ابتدائی مفتشی و مرکز مکتب ابتدائیه خصوصی مندری و مملعلری طرفدن
- منتخب ایکی مندر ویل معلم .
- مجلسک اعضاستدن هیچ بری کنده برینه آخری وکیل ایدمن . دولت مأموریتده .
- بولنایان اعضاستدن بری مجلسجه قبول ایڈیلہ چک اعزاز مستند اولیرق بری بری متعاقب
- اوج اجتماعده بولنازایسه مستحق عد اولتور .
- مادہ : ۲۸ تدریسات ابتدائیه مجلسی اعضای منتخبسی دوت سه مدتلہ انتخاب
- ایڈیلیرلر . تکرار انتخاب لری جائزدر . صورت انتخاب بر نظامنامه ایله تعیین ایڈیلہ چکدر .
- مادہ : ۲۹ تدریسات ابتدائیه مجلسی لائق اون رش کورده بر اجتماع ایدر .
- مادہ : ۳۰ تدریسات ابتدائیه مجلسی مواد سائرده مک وظائف مینه ستندن
- ماعداء معارف نظارتجه قبول اولان پروگرام لریک ، انهای تلبیه مک تطبیقته و یو قانولک
- طقسان ایکنجی مادمنسندہ بیان اولان تفتیشاتک منتظماً اجرائسه و تدریسات ابتدائیه
- خصوص اولان مؤسسا تک اداره داخلی لریه متعلق امرنامه و تعلیمات مملک تطبیقته نظارت
- ایدر .
- عدد شاکردانه نظراً معلوم معاوی تعیین اولتی اقتضا ایدن مکتب ابتدائیه تعیین
- ایر و ولایت معارف مندری ویل مفتشک ، قضا معارف انجمن لری تک ایڈیلیرلری و تکلیف لری
- اوزرینه مذاکرات اجرا و مقررات اتخاذ ایلر .

- تدریسات ابتدائیه چه اجرائسه لزوم کوردیکی اصلاحه و مکتب ابتدائیه ایڈیلہ چک
- تفتیشات و معاواته ، مملعلره و بریله چک مکالمه دائر بیان رای ایدر .
- ولایتک مکتب ابتدائیه چه درکار اولان احتیاجاتی و مکتب خصوصی مک احوالی
- حقده ولایت معارف مندری ویل مفتشک هر سه اعطایسه مکلف اولدیجی عمومی راپوری
- تدقیق ایله بیان رای ایدر .
- بوراپورک سورق ایله بونک اوزرینه مجلسجه جریان ایدن مذاکره فی حاوی ضبطه
- معارف نظارت لری ارسال اولتور .
- مادہ : ۳۱ مجلسک مذاکراتی مقبول اوله بیلیمک ایچون اعضا تک نصفتدن زاده ستک
- حضور لری شرطدر . تساوی آرا و قورنده رئیسک بولدیجی طرف اکثریت عد اولتور .
- مادہ : ۳۲ تدریسات ابتدائیه مجلسی تدریسات ابتدائیه مأمور ویل درایت و تجریه
- لرندن استفاده ملحوظ اولان ذواتی لاجل الاستشاره مجلسه دعوت ایڈیلیرلر . بوسورته
- دعوت اولان ذوات قرار اعطای انساننده رای ورده منلر .
- ۲ - قضا معارف انجمن لری
- مادہ : ۳۳ قضا معارف انجمن لری قائم مقامک و اولاده متصرفک تحت ریاستده
- انقصاد ایدر .
- انجمن و مجلس اداره و بدیه طرفدن مجتمه انتخاب اولسان آتی اعضا ایله بدیه
- طبیی و مکتب ابتدائیه مفتشندن ترکیب ایدر .
- مجلس ایلک انقصادده ایچلرندن بری رئیس ثانی انتخاب ایلر .
- مادہ : ۳۴ انجمن اعضاستدن بری کاتب و بری صندوق ایمنکی و تطبیق سنی ایفا
- ایڈیلہ چکدر . انجمن اعضاستک مندری دوت سنه در . اسکی اعضا یکیدن قابل انتخابدر .
- مادہ : ۳۵ قضا معارف انجمن لری هتده لائق بر دغه اجتماع ایدر . مذاکره
- و قرار لری اکثریت اولدیجی مقبول دکادر .
- مادہ : ۳۶ انجمنک اجتماعده اکثریت بولناز ایسه مذاکره اجتماع آتی به ترک
- ایڈیلیرلر . بوردغه ده اکثریت حاصل اولناز ایسه قضا قائم مقامک ویل معارف ابتدائیه مفتشک
- حضور دله مذاکره اجرا و قرار اتخاذ ایڈیلیرلر .

دردنجی فصل

هیئت تطبیق

- اهلیتنامه و تعیین و عزل و مکانات و مجازات
- مادہ : ۴۱ مکتب ابتدائیه عمومی مملعلری ولایت معارف مندری تکلیفی
- اوزرینه والی طرفندن تعیین ویل عزل و تحویل ایڈیلیرلر .
- مادہ : ۴۲ بالعموم مکتب ابتدائیه مملعلری ایکی صنف اوزرینه مرتبدر : معلم
- معاوی و معلم
- معلم معاوی اوله بیلیمک ایچون تدریس صلاحیتی مشر موقت بر اهلیتنامه فی حاضر
- اولتی لازمدر
- معلم اولتی ایچون دارالمعلمین ابتدائیه دن مأذون اولتی شرطدر .

- ۸۱۲ -

ماده : ۴۳ دارالمعلمین مآذونری کفایت اجتمان برلده ولایت تدریسات ابتدائیه مجلساری منحل مملکتکرم ویا مملکتکری ایچون هر سه ایلیم تمطیلیده براهلیتنامه امتحانی کناد وطلباری تملیاته توفیقاً امتحان ایدهدک موفق اولانلره موقت اهلیتنامه اعطا ایلرلر .

ماده : ۴۴ بواهلیمتاملر اوج سه ایچون مرعی اولوب اوچنچی سه نهایتده دارالمعلمین درسلرندن امتحان ویرهدک شهادتنامه استحصال ایتک شرطدر . بوسورتله امتحانه داخل اولیانلرک موقت اهلیتاملری استرداد اولتور .
بوندن یبقه تدریسات ابتدائیه مفتشک اسباب موجه بیانیله واقع اولان تکلیف اوزرینه ولایت مصارف مدیری اوج سه دن اول موقت اهلیتاملری اصحابک یذندن استرداد ایدهیلور .

ماده : ۴۵ مکاتب ابتدائیه عمومی معلم معاوانلریله مملکتکریله بالادهکی مادهلرده مصرح شرایط خارجنده هیچ بر کیسه تعیین ایدهلمن .

ماده : ۴۶ مکاتب ابتدائیه به معلم یتشدریمک اوزره هرولایت مرکزنده لیل بر دارالمعلمین ابتدائیه تشکیل اولتچقدر .

ماده : ۴۷ دارالمعلمینک مدیر ومعلملری معارف نظارتیه تعیین اولتچقدر .

ماده : ۴۸ مکاتب ابتدائیه آناه معلمه یتشدریمک اوزره ولایت تدریسات ابتدائیه مجلساریک قراری ومعارف نظارتک تسیبی اوزرینه ایجاب ایدن بخارده لیل دارالمعلمینک تآسیس اولتچقدر .

ماده : ۴۹ مکاتب ابتدائیه عمومی مدیر ومعلم معاوانلری مرابعهچلیق ایتک ، قار اونامق، سرخوش اولوق، خلقک حسیات دینهسنی رنجیده ایدهجک افعال واقوالله بولوقکی شرف وحیثیت تدریسیه یخل حرکتکدن، وظیفهسنی اخلاص ایدهجک صورته اجرای تجارت وسعدن وقانون ایله تودیع ایدهلماشن یبقه بر مأموریت دعهده ایتکدن ممنوعدر .

ماده : ۵۰ مکاتب ابتدائیه معلملری ولایت تدریسات ابتدائیه مجلساریک موافق اولدنج بديات تعیینلرندن اعتباراً اوج سه نه ظرقده مأموریتلری ترک ایدهمزلر . ترک

- ۸۱۳ -

ایتدکاری تقدیرده مذکور مجلسلرک قراریه موقاً ویا قطعاً مسلك تلمیعدن اخراج اولتورلر .
عین جزرالر آچقیده بولویده تکلیف اولان مأموریتی قبول ایچن معلملر حقتدهه تطبیق اولتور .

ماده : ۵۱ مکاتب ابتدائیه عمومی مدیر ومعلم معاوانلری حقرلنده اجرا ایدهجک مجازات انضباطیه شونلردر :

۱ - اخطار ،

۲ - تکیدر ،

۳ - قطع معاش ویا جزاء تحویل ،

۴ - عزل ،

۵ - تزییل صنف ،

۶ - خدمتدن موقاً اخراج ،

۷ - خدمتدن قطعاً اخراج .

ماده : ۵۲ اخطار جزاسی مکتبک بولدیغی محلك اك بیوك ملكیه مأموری طرفندن وریلور وتسجیل ایتدیریلور .

ماده : ۵۳ تکیدر وقطع معاش جزاسی قضا ویا ناحیه ایچن معارفک اسباب موجه بیانیله قرار ورایی آلهرق محلك اك بیوك ملكیه مأموری طرفندن اجرا وتسجیل ایتدیریلور .

ماده : ۵۴ جزاء تحویل ویاخود عزل جزالری ولایت معارف مدیریک تکلیف اوزرینه ولایت تدریسات ابتدائیه مجلسک رأی آلهرق والی ویا مستقل متصرف طرفندن اجرا ایدهیلور .

عزل جزاسته دوچار اولان کیمسه مجلسک حضورینه چیغق وعزلته متعلق اولان اوراقک صورتلری آلق حقی حازدر .

عزل ایدهلمش اولان مأمور متصرف ویا والی طرفندن کندینه عزلی تبلیغ اولدیغی تاریخندن اعتباراً نهایت قرق بش کون ظرقده معارف نظارتیه مراجعت ایله ایشاسی استمدایدهیلور فقط بو استمدای عزل قراریک اجراسنی تأخیر ایچر .

- ۸۱۴ -

ماده : ۵۵ تزییل صنف و خدمتدن موقاً و قطعاً اخراج جزالری تدریسات ابتدائیه مجلسی طرفندن حکم ایدهیلور .

بوجوالری حکم ایتک ایچون مأمور مطنون بالذات حضورجمسده استجاب واستماع اولوق لازمدر . ایته متعلق اوراقک صورتلری آلق وایسترسه حضور جمسده معافه ایدهجک بر محامی بولتدیرمق حقی حازدر .

مجلسک قراری اسباب موجهیه مستند اولمیلدر .
خدمتدن اخراج اولشان مأمور حکمک تبلیغ تاریخندن اعتباراً قرق بش کون ظرقده مجلس کیر معارفه استیفاف حکم طلبنده بولتدیریلور .
بو استیفاف طلبی حکم واقفک تأخیر اجراسنی ایجاب ایچر .

ماده : ۵۶ الی ریحی مادهده مندرج مجازات انضباطیه دارالمعلمین ودارالمعلمیات مدیرومعلمینی حقتدهه تطبیق اولتور .

شوقدرکه درجیات جزاییه دن اخطار و تکیدر و قطع معاش جزالری معارف مدیریک اسباب موجه بیانیله وقوع بولجق آنهاسی اوزرینه ولایتیه و دیگرلری ولایتک آنهاسی اوزرینه معارف عمومی نظارتیه اجرا اولتور .

ماده : ۵۷ اوج اخطار ویا بر تکیدر جزاسی حق ترفیمک بر سه نه تأخیری موجب اولور .

ماده : ۵۸ احوال وخینه ومستعجلهده ولایت معارف مدیر ویا مفتشی مکتبک مفتی حاجل برتدیریک اخذاری ایجاب ایدهجکله حکم ایدرسه تحقیقات انضباطیه ایچرا ایلهکی ائناه موقاً بر معلمه ایشدن ال چکدیریمک حقی حازدر . شو قدرکه ایچی ولایت تدریسات ابتدائیه مجلسک ایلك اجاعاضده بوجمله تودیع ایلك لازمدر .
مملک ایشدن ال چکدیریمسی معاشدن محرومیتی ایجاب ایچر .

ماده : ۵۹ معلم ومعلملرله قری ونواحی مجلساری ومعارف ایچمنلری آدهسنده ظهور ایدن اختلافات ولایت تدریسات ابتدائیه مجلسجه حل اولتور .

ماده : ۶۰ خدمتلی اوتوز سه نه بالغ اولان معلم ومعلملر قری ونواحی مجلساری ایله قضا ایچمنلری طرفندن طلب وقوعنده تقاعده سوق اولتورلر .

- ۸۱۵ -

ماده : ۶۱ مکاتب ابتدائیه عمومی مأمور ومعلملری حسن خدمتلی کوردیکه تقدیرنامه وکوش مدالی ومعارف نشانلریله تطایف اولتورلر .

ماده : ۶۲ دارالمعلمین معلملری ایله مدیر ومعاونلری دارالمعلمین عالیه ودارالفتون مآذونلرندن انتخاب وتعیین اولتورلر .

ماده : ۶۳ تدریسات ابتدائیه مفتشاری مکاتب ابتدائیه و دارالمعلمین معلم ومدیرلرندن حسن خدمتی مسبق اولانلر میانندن انتخاب وتعیین اولتورلر .

ماده : ۶۴ تدریساتدهکی عدم اقتدارندن طولانی عزل اولانلر تکرار مملکک طلبنده بولتورلرسه امتحانه سوق اولتورلر . امتحانده خدمات تملییهک هیچ بر درجهسنی ایغایه مقتدر اولدیغی تبین ایدنلر بردها مملکک خدمتده استخدام اولتورلر .

بشنجی فصل

تدریسات ابتدائیه واردات ومصارف ومعاملاتی

ماده : ۶۵ تدریسات ابتدائیه عمومیهک مصارف عادیسی بوقانونده مندرج اصوله توفیقاً دولت ولایت بودجهلرندن تسویه اولتور .

ماده : ۶۶ دولتجه کوریلجک لزوم اوزرینه بعض بخارده تآسیس واداره ایدهجک تدریسات ابتدائیه مؤسات و مکتبکک مصارف انشائییه وتملییهلری قسماً ویا تماماً دولت بودجهسندن وریلهچکدر .

ماده : ۶۷ آیتدهکی مصرفلر ولایت بودجهسندن تسویه ایدهچکدر :

۱ - بوقانون موجهجه تشکیل ایدهجک اولان مکاتب ابتدائیه عمومیه واحتراف وال ایشلری مکتبلیرینک بالعموم مصارفله مأمورین ومعلمینی معاشاتی .

۲ - دارالمعلمین ابتدائیلرک مأمورین ومعلمینی معاشاتی .

۳ - مکاتب ابتدائیه اداره مأمورلریله مفتشلیرینک معاشلری .

۴ - مکاتب ابتدائیه مفتشلیرینک دور مصارفی .

۵ - دارالمعلمین ابتدائیلرله تلامیذک مصارف اغاشه واسکان والباهی وبومکتبکک مصارف سآرهسی .

دارالمعلمین ابتدائی بتالرنیک انشا آت و تعمیرات مصارفی و بدل ایجاری .
 ۷ — بوکتیلرک اتالری ایله لوازیم تدریسینسک تدارک و تعمیر و تجدیدی مصارفی .
 ۸ — ولایت معارف ابتدائی مأمور و مفتشلرنه مخصوص اداره خاتمه لریک و مقر و شاتنک تدارک و تعمیر مصارفی .
 ۹ — ولایت معارف ابتدائی مأمورین و هیئتلرنه لازم اولان اوراق مطبوعه مصارفی .
 ۱۰ — هر نوع مکتب ابتدائی ده و بو قانون موجبتجه تأسیس اوله جتی دیگر مکتبلرده تدریسات زراعیه ، تجاریه و صنایع اجرا ایلك اوزره ولایتجه تعیین اولان معلمین و ادباب حرفه و برهله جک معاش و تخصصات .
 ۱۱ — مکتب ابتدائی بتالرنیک و معلم و معلمه سکنالرنیک انشا و تعمیر مصارفی و بدل ایجاری .
 ۱۲ — مکتب ابتدائی کتیخانه لرله فقیر چوچقلرک کتاب مصرفلری .
 ماده : ۶۸ — مکتب ابتدائی معلم معاون و معاونه لرلی یکی یوز غروش ماشله خدمته داخل و معاشلری آتی یوزه بالغ اولنجه قدر هریش سنه ده یوز غروش ضمه نائل اولورلر .
 ماده : ۶۹ — مکتب ابتدائی معلم و معلمه معاشلری بروجه آتی درجیات اوزرنه تعیین اولنشددر :

معلم و معلمه	۳۰۰
پنجی سنف	۴۰۰
آلتینجی سنف	۴۵۰
پنجی سنف	۵۰۰
دردهجی سنف	۶۰۰
اوچینجی سنف	۸۰۰
ایکینجی سنف	۱۰۰۰

ماده : ۷۰ — دارالمعلمین و دارالمعلمات ابتدائی معلم و معلمه لرلی معاشلری بروجه آتی تسبیق اولنشددر :

معلم و معلمه	۶۰۰
پنجی سنف	۸۰۰
دردهجی سنف	۱۰۰۰
اوچینجی سنف	۱۲۰۰
ایکینجی سنف	۱۴۰۰

ماده : ۷۱ — دارالمعلمین و دارالمعلمات مدیر معاون و معاونه لرلیک معاشلری بروجه آتی تسبیق اولنشددر :

مدیر معاون و معاونه سی	۷۵۰
اوچینجی سنف	۹۰۰
ایکینجی سنف	۱۱۰۰

ماده : ۷۲ — دارالمعلمین ابتدائی مدیر لرله دارالمعلمات ابتدائی مدیر لرلیک معاشلری بروجه آتی تعیین اولنشددر :

مدیر و مدیره	۱۲۰۰
اوچینجی سنف	۱۳۰۰
ایکینجی سنف	۱۴۰۰

ماده : ۷۳ — مکتب ابتدائی مفتشلرنیک معاشلری بروجه آتی تسبیق اولنشددر :

پنجی سنف	۶۰۰
دردهجی سنف	۸۰۰
اوچینجی سنف	۱۰۰۰
ایکینجی سنف	۱۲۰۰
برنجی سنف	۱۵۰۰

ماده : ۷۴ — مأموریته ایلك انتساب اوزرندن بش سنه کیمده کجه حق ترقیع حلول ایچیز . آدن سکره اوج سنه ده بر ترقیع حق حلول ایدر .
 ماده : ۷۵ — مأمورین ملکیه معلم معاشاتنک منظملاً تأدییه اولتوب اولنشدی هر اوج آیدر بر تدقیق ایله تدریسات ابتدائی مجلسنه بیله برمه کیمجورددر .
 ماده : ۷۶ — تدریسات ابتدائی وارداتی بروجه آتی منابندن تشکیل ایدر :

مستور - ترتیب ثانی - جلد : ۵ - فورمه : ۲۶

نه وجهله تحصیلیه دوام ایله چکنی و موقتاً ترک ایدرسه بونک سینی معلم ویا معلمه سنه بیله برمه کیمجورددر .
 بوجبورلی ایضا ایچین اولیای اطفالندن قری و نواحی مجلسلرنیک و معارف انجمنلرنیک قراقریه بش غروشندن یکریم بش غروشه قدر جزای تقدی آلتور .
 ماده : ۸۰ — مکتب معلم و یا معلمه سی بردوام دقتی طوهرق بودفته هر صنفک ناموجودلرنی قید ایده جک و هر هفته ناپتده بودفته توقیفاً ناموجود اولان شاگردانی وعدم دواملری اسبابی مین بر ورقة تنظیم ایده دک مختاره ویا معارف ابتدائی مفتشنه کوندره کجدر . بودفته نک زیری مختار و یا مفتش طرفندن اعضا ایله لکدن سکره قضا معارف انجمنته ارسال ایدیلولر .
 بوظیفه یی ایضا ایچین مکتب خصوصیه معلملرندن برنجی دهمه سنه قضا معارف انجمنی قراقریه الی غروش و ایکینجی دهمه سنه یوز الی غروش جزای تقدی آلتور ، تکرارنده مملکتدن منح اولتور .
 مکتبه یاریم کون گامک بر دوامسزلق و بشون کون گامک ایکی دوامسزلق عد اولتور .
 ماده : ۸۱ — هفتسه ده ایکی دوامسزلقی اولان بر چوچنک عدم دوامی حقتده کوستریلان سبب ، قضا معارف انجمنجه معذرت عدایدنزه چوچنک و لیسلی قراقریه هیئت اختیاریه و نواحیده ناحیه مجلسی و قضا لارده انجمن معارف حضورینه دعوت ایدیله رک کندیسنه قاتونک بویا بده کی ماده سی اخطار و وظیفه سی ایضاح ایدیلیلر . اعذار مشروعه شونلرددر :
 چوچنک خسته لکی ، غائله افرادندن برینک وفاق ، چوچق و لیسنک چوچنک خدمته محتاج اوله جتی درجه ده خسته لکی ، بولارک فاروسیل کی موانع طبیعی ایله غیر قابل مرور بر حالده اولسی .
 بونلردن بشفه بیان ایدیله جک اسباب معذرت دخی نظر اعتبار و قبوله آله بیلولر .
 ماده : ۸۲ — دعوته اجابت ایچین اولیای اطفال حقتده بوددوغویا بیان هیئت لر طرفندن برجمیدی جزای تقدی حکم اولتور . عدم اجابت تکرارنده جزای تقدی تضییع اولتور .
 ماده : ۸۳ — ایکی کره اخطار جزاسنه دوچار اولان اولیای اطفال حقتده هیئت

۱ — اون ایچینی ماده موجبتجه نظامنامه خصوصیه تیرماً تحصیل اوله حق مبالغ .
 ۲ — معارف بودجه سندن افزاز اولان تخصصات .
 ۳ — پیش طقوزنجی ، سکنان ایکینجی ، سکنان آلتینجی ماده لر موجبتجه آله جتی جزای تقدیر .
 ۴ — ولایات بودجه لرینه مقید خصصات .
 ۵ — تدریسات ابتدائی به غایت اطاعات و موهوبات .

آلتینجی فصل
 دوام و انضباط و ایجارات

ماده : ۷۷ — هر چوچق یدی یا شنه واصل اولدینی سنه تک ایلولدن اعتباراً اون آتی یا شنه واصل اولدینی سنه تک حزرانی ابتداسنه قدر مکتبه دوامه کیمجورددر .
 ذکور و انانک منظملاً تدریس اولدینی مکتبلرده بوجبوریت یالکز انانک ایچون قضا معارف انجمنلری قراقریه دوت سنه یه تیزیل اوله بیلولر .
 انانک مکتبلری آری اولدینی تقدیرده دخی قضا معارف انجمنلری قزلر ایچون بوجبوریت تحصیل برسنه قصیر ایده بیلولر . بوجبوریتک ده از یاده قصیری ولایت تدریسات ابتدائی مجلسنک قراقریه معارف نظارتنک مساعدسته متوققدر .
 ماده : ۷۸ — هر سنه مارتدن اعتباراً نهایت برآی طرفنده قریه ویا مجیه تک اختیار مجلسلری یدی یا شندن اون اوج یا شنه قدر اولان چوچقلرک بردقتی تنظیم ایله مکتب معلم ویا معلمه سنه تودیه و مکتبک زمان کشادندن چوچق و لیلرنی خیردار ایلكه کیمجورددر . اولیای اطفال مکتبک زمان کشادندن اون بش کون اول دست تربیه لرنده بولان چوچقلری زرده و هانکی مکتبه تحصیل ایندره جکلری مکتب معلم ویا معلمه سنه خیر و برمه کیمجورددر . بودمت طرفنده اخبار ایتمه جک اولورلر سه معلم ویا معلمه تک مراجمتی اوزرنه کویله مختاران و دیگر محللرده اگ بیسوک ملکیه مأموری رأساً چوچنی مکتب ابتدائی غومیه دن برینه قیدیتدیرو و کیشینی و لیسنه بیله برر .
 ماده : ۷۹ — مکتبی قطعاً ترک ایدن چوچنک و لیسلی اسباب ترکی و آتیاً چوچنک

— ۸۱۷ —

اختیاریه و یا ناحیه مجلسی و معارف انجمنی و یا خود معارف ابتدائیه مفتشاری محک
اک بیوک ملکیه مأموریه بر شکایتنامه برورد . بوشکایتنامه اوزرینه محل اداره
مجلسرجه مستحکانه مقدمه پیش غروشدن یکری پیش غروشه قدر جزای
تقدسی حکم اولتور . مکرراً جزادیده اولدقاری حاله چوققاری مکتبه کوندومکن
امناع ایدنلر برهفته دن برآیه قدر حبس جزاسنه یاخود الی غروشدن اوچبوز غروشه
قدر جزای تقدی به محکوم ایدیلرلر .

ماده : ۸۴ . اون ایکی باشنه واسل اولوب درجه تحصیلاری کافی کوریلن و عاقلرجه
اسباب مقبوله سدیله لزوم کوسترین چوققار تشرین تاقی ایتداسدن مارت ایتداسنه
قدر هر صیاح ایکی ساعت و مارتدن تشرین تاقیه قدر هر کون مکتبک تعطیلی متعاقب
ایکی ساعت مکتبه دوامه مجبور و بونارک خارچنده کی ساعتده دوامدن معفودرلر .

ماده : ۸۵ . هر سنه مکتب عمومیده ترفیع صنف امتحاناری اجرا اولتور .
معلومات ابتدائیه بی عاقلرله نزدنده تحصیل ایدن چوققار بومتحانلر مارتاً که مجبوردلر .

ماده : ۸۶ . عاقلرله نزدنده تحصیل کوردکاری حاله امتحانه کیان چوققار
ختار و یا محکک اک بیوک ملکیه مأموری طرفدن واسمکتبه قید ایدیلرلر کی ولایت
تدریسات ابتدائیه مجلسک قرابله بویکیرلک ولیلرندن الی غروشدن یوز الی غروشه
قدر جزای تقدی تحصیل اولتور .

ماده : ۸۷ . معلماری و یاقاری و نواحی مجلسرلی و معارف انجمنرلی اغفال ایلیان
اولیای اطفالدن ولایت تدریسات ابتدائیه مجلسی قزادیه اون غروشدن یوز غروشه
قدر جزای تقدی آلتور .

ماده : ۸۸ . اشیو قاتونله توفیقاً حکم اولتان جزای تقدیلر ایجابنده حبساً تحصیل و یا
محکک اک بیوک ملکیه مأموری طرفدن اوچ کونی تجاوز ایتامک اوزره حسیه تحویل
اولته ییلور .

فصل
یدنجی

اکال صنفاری

ماده : ۸۹ . کرک ذکرودن کرک اناندن سناری تحصیل ابتدائی دورنی تجاوز

ایدنلرک تدریسته مخصوص اولوق اوزره دروس متممه کشاد اولتور . بودرسلر هفته ده ایکی
ساعت اولوق اوزره تشرین تاقی ایتداسدن مارت ایتداسنه قدر دوام ایدر .

دروس متممه یومی درس ساعتاری خارچنده ایفا اولتور .
دروس متممه پروگراملری بری ابتدائی درسینک تکراری دیکری احتیاجات
حلیله کوره زراعت و یا سنت و یا تجارت حقدده معلومات اعطالی صورتیه ایفا اولتور .

ماده : ۹۰ . اولکن ماده ده بیان اولتان دروس متممه مؤسات خصوصیه طرفندن
کشاد ایدیلرکی قدرده بونلر حقدده مکتب خصوصیه تک کشادی ایچون مقضی احکام
و شرائط جایددر . ولایت تدریسات ابتدائیه مجلسرجه بواحکام و شرائطک تعدیلنه مساعده
ایدیله ییلور .

سکرنجی فصل

تفتیش مکتب

ماده : ۹۱ . مکتب ابتدائیه عمومی و خصوصیه تک امر تفتیشی آتیده ذکر اولتان
مأمورلر طرفندن اجرا ایدیلور :

- ۱ — معارف مفتش عمومیلی .
- ۲ — معارف مدیری ، ولایت معارف مفتشلی .
- ۳ — تدریسات ابتدائیه مفتشلی .
- ۴ — ولایت تدریسات ابتدائیه مجلساری طرفندن انتخاب ایدیله جک اعضا .
فقط مکتب خصوصیه تک تفتیش مذکور مجلسرک اعضاسندن بولان مکتب ابتدائیه
معلماری مأمور ایدیله من .
- ۵ — قضا قائم مقاملری ، ناحیه مدیری .
- ۶ — آنا مکتبلی ایچون یوقاروده بیان اولتان مأمورین ایله معارف مفتشلی .
ایچق معارف مفتشلی بولنیان برلرده بونلر عاقد اولان خدمت تفتیش معارف
و تدریسات ابتدائیه مفتشلی طرفندن اجرا ایدیلور .
- ۷ — معارف حسیه مفتشلی ، مجلسرلی بله باطیاستدن انتخاب و تعیین ایدیله جک مفتشلی .
مکتب ابتدائیه عمومی تک امر تفتیشی نظاماً مخصوصه توفیقاً اجرا ایدیلور .

ماده : ۹۲ . بالعموم مکتب خصوصیه دخی نهاری اولسون لیلی اولسون تفتیشه
تایددر . بو تفتیش حفظ الصحه ، نظافت و طهارته رعایت اولتور بولنیان تریسه
و تدریس خصوصنده ادیان و اخلاقه و قانون اساسیه موافق حرکت ایدیلوب ایدیلرکی
و عناصر عثاییه پینده نفاق و عدم اشتراق موجب احواله میدان و بریلوب و بریلدیکنی
تحقیقه منحصردر .

بو قانون موجبنه تفتیشه مأمور اولانلر تفتیش ایچون دائماً بو مکتبلره کیره ییلورلر .
تفتیشه مخالفت ایدنلر بولن آلتوندن الی آلتونه قدر نیزی تقدی و یا برهفته دن اوچ آیه
قدر حسیه محکوم ایدیلورلر .

مخالفتک درجه سی قوانین جزاییه موجبنه ده بویوک جریمه تشکیل ایدره قاعلاری
حقدده مذکور قوانین موجبنه حرکت اولتور .

طقوزنجی فصل

اهلیم مشترک

ماده : ۹۳ . عثائی اولیمان و بو قاتونک قرق اوچنجی ماده سنده مصرح شرائطی
حائز بولنیان و یاخود عین درجه ده معلوماتی حائز اولدینی وثیقاً رسیمه ایله ثابت اولیمان
وسنی بینه بو قاتون ایله معین جددن دون اولان و بر جنایت ایله و اخلاقه معایر برچنجه
ایله محکوم بولان هیچ برکیسه مکتب ابتدائیه به معلم تعیین ایدیله من .

ماده : ۹۴ . مکتب ابتدائیه ده معلمک ایدیلرکی ایچون اون طقوز و معلمک
ایدیلرکی ایچون اون بدی باشی اکال ایکی شرطدر .

ماده : ۹۵ . بو قاتون موجبنه شرائط اهلیتی حائز اولان اجنیلره ولایت تدریسات
ابتدائیه مجلسک رایی آله رقی معارف ناظری طرفندن مکتب ابتدائیه عمومی و خصوصیه ده
اجرای تدریس ایلیک اوزره رخصت و بریله ییلور . بو صورتله مآذون اوله جق اجنیه
معلملرک پلر ندده کندی ملکتنرینه مخصوص معلمک اهلیتنامه سی وار ایسه او اهلیتنامه لری
عثائی معلمک شهادتنامه لریه معادل عد اولته ییلور . ایچق ایضای تدریساته میناسرت
ایچمده اول مذکور اهلیتنامه لریک ولایت معارف مدرلرینه ایزایله تصدیق و تسجیل
ایدیلرکی لازمدر .

اوچنجی فصل

اهلیم مرته

ماده : ۹۶ . الیوم موجود اولان معارف قومینو ناری ملغادر . بونلرک و جماعت
اسلامیه تک معارفه عاقد اولدق اداره ایشدکاری مکتب واردات مختلفه سی قضا معارف
انجمنرینه دور و تسلیم ایدیله چکدر .

ماده : ۹۷ . دارالمعلمین رشده شهادتنامه سی حائز اولانلر دن ماعدا بو قاتونک
نشری تاریخنده مستخدم بولان بالعموم مکتب ابتدائیه معلماری قده لری محفوظ اولوق
اوزره معلم معارف اولدق استخدام ایدیلورلر ایچق بو قاتونک تاریخ تطبیقندن اعتباراً
بش سنه ظرفنده دارالمعلمین پروگرامنه توفیقاً امتحان و بره لریک بکیدن اهلیتنامه آلانلر
معلمک صنفه نقل ایدیلورلر .

ماده : ۹۸ . بو قاتونک دارالمعلمینلره مدیر و معلملره عاقد احکامی دارالمعلمینلره
مدیره و معلملره شاملدر .

ماده : ۹۹ . اشیو قاتونک نشری تاریخندن اعتباراً تدریسات ابتدائیه به متعلق بالعموم
نظامات ملغادر .

ماده : ۱۰۰ . اشیو قاتون نشری تاریخندن اعتباراً مرعی الاجرادر .

ماده : ۱۰۱ . اشیو قاتونک اجرای احکانه معارف ناظری مأموددر .

اشیو قاتون لایحه سنک مجلس عمومیک اجتمعنده قاتونکی تکلیف ایدلک اوزره
موقتاً موقع مرتبه و ضعی و قوانین دولته علاوسنی اراده ایلدم .
۵ ذی القعدة ۱۳۳۱ ۲۳ ایلول ۱۳۳۹

محمد رشاد

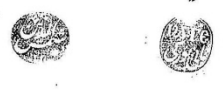
معارف ناظری
احمدشکری
صدر اعظم
محمدسید

۹۰۶۶۸

انسان نفع اولیایه مکتب تکوین انجمن استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
وشعیله حسب اولیایه انشایین صفا طیف: بیک المیزان المیزان سکا قطعیم باقی
و خاکین هفت سبزه تمیزه تقدیم خدمت اولیایه رهشک الدردونه هفتصد صدیست

ذکر اولیایه قریباغی لایحه طریقت پوزند اتم انشا الله تعالی این باب اریکه ویرمقصد صفه معین ایضا فاله در طلب اولیایه
خدا صبیح انجمن استقامت اولیایه و خداییش واقع مطبخ و صندریه و اولیایه طریقت مکتب اولیایه کلیا شریف و شایسته اولیایه تحریم اولیایه
اسم صبیح مطبخ اولیایه اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند
دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
صندریه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
انجا چندین مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
صندریه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
قیطی درونی استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
ماعا جمیع اسم قریباغی اولیایه درختان و برنفس اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک

Handwritten table with columns for 'مکتب استقامت' and 'مکتب استقامت' with numerical entries.

سقاوه قریباغی اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
طیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
قیطی درونی استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک

Handwritten table with columns for 'مکتب استقامت' and 'مکتب استقامت' with numerical entries.

اطراف نقل اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک

Handwritten table with columns for 'مکتب استقامت' and 'مکتب استقامت' with numerical entries.

مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
طیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک
قیطی درونی استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک اولیایه مکتب استقامت اسم صبیح اوزده دروند دقت دره کوشنیک

Handwritten table with columns for 'مکتب استقامت' and 'مکتب استقامت' with numerical entries.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, covering most of the page.

Bottom section containing several circular stamps and handwritten signatures or names.

imvl. 403/17489

2

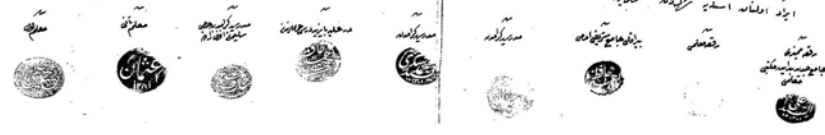
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Ek-5: Rusçuk Mekteb-i Rüşdîsi İmtihan-ı Umûmî Cetveli
(BOA, Y. A. RES, 35/4, 26 M 1304)

Rusçuk Mekteb-i Rüşdîsi İmtihan-ı Umûmî Cetveli											
Sınavın Adı ve İçeriği						Sınavın Tarihi ve Yeri					
Okul Adı	Sınıf	Okul Müdürü	Okul Halkı	Okul Müdürü	Okul Halkı	Tarih	Yer	Okul Müdürü	Okul Halkı	Okul Müdürü	Okul Halkı
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50
Sınavın Adı ve İçeriği						Sınavın Tarihi ve Yeri					
Okul Adı	Sınıf	Okul Müdürü	Okul Halkı	Okul Müdürü	Okul Halkı	Tarih	Yer	Okul Müdürü	Okul Halkı	Okul Müdürü	Okul Halkı
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50

Okul Müdürü: ...
Okul Halkı: ...
Sınavın Adı ve İçeriği: ...
Sınavın Tarihi ve Yeri: ...
Okul Müdürü: ...
Okul Halkı: ...

Ek-6: Merkez Rüşdiyelerinde ve Umûm İnâs Rüşdiyelerinde Okunan Kitaplar, Fiyatları ve Satıldığı Yerler (BOA, İ.MF, 3/1313/S-8, 25 S 1313)

Merkez Rüşdiyelerinde Tedrîs Olunacak Kitaplar ve Risâleler (Rüşdî Kısmı)				
1.Sene				
Dersler	Kitabın İsmi	Eser Sahibi	Fiyatları	Satıldığı Mahaller
Ulûm-ı Diniye	Mufassal İlm-i Hal	Mustafa Bey	40 para	Mahmud Bey ve Kasbar Efendi Kütüphaneleri
Arabî	Elmüezzab (Sarf kısmı)	Zihni Efendi	2 kuruş	Kütüphane-i Osmanî
Hesab	Yeni Hesab (2. Kısmı)	Ali Nazıma Bey	50 para	Kasbar Kütüphanesi
Coğrafya	Coğrafya	Azmi Bey	100 para	“ “
Kavâid-i Osmanî	Kavâid-i Osmanî	Cevdet Paşa	30 para	Maârif Kütüphanesi
İlm-i Eşya	İlm-i Eşya	İsmail Bey	40 para	“ “
2.Sene				
Ulûm-ı Diniye	Dürr-i Yekta		25 para	“ “
Arabî	Elmüezzab (Sarf kısmı)	Zihni Efendi	2 kuruş	Osmanlı “
Farisî	Hülâsa-i Rehnüma-i Farisî Talim-i Farisî	Habib Efendi	40 para 10 para	Maârif “
Hesab	Yeni Hesab (3.kısım)	Ali Nazıma Bey	120 para	Kasbar “
Coğrafya	Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası	Ali Tevfik Bey	60 para	Kasbar “
Tarih	Muhtasar Tarih-i İslam	Ali Cevad Bey	80 para	“ “
Kavâid-i Osmanîye	Tertib-i Cedid-i Kavâid-i Osmanîye	Cevdet Paşa	70 para	Karabet “
İlm-i Eşya	İlm-i Eşya	İsmail Bey	40 para	Maârif “
Fransızca	Alfabe-i Franse	Rüşdi Bey ve Mösyö Franko	50 para	Karabet “
3.Sene				
Ulûm-ı Diniye	Dürr-i Yekta		25 para	Maârif “
Arabî	Bina, Avamil		5 para, 5 para	Maârif “
Farisî	Rehber-i Farisî Müntehebat-ı Gülistan	Habib Efendi Naim Bey	40 para 60 para	Kasbar “
Fransızca	Lüktor	Rüşdi Bey ve Mösyö Franko	4½	Karabet “
İlm-i Eşya	İlm-i Eşya		40 para	Maârif “
Hesab	Yeni Hesab (3.kısım)	Ali Nazıma Bey	120 para	Kasbar “
Hendese	Yeni Zübde-i Hendese	Abdüllatif Efendi	80 para	Kasbar “
Coğrafya	Melhus Yeni Coğrafya	Ali Tevfik Bey	100 para	Karabet “
Tarih	Muhtasar Osmanlı Tarihi	Hakkı Bey	50 para	“ “
Kavâid-i Osmanîye	Mufassal Nahv-i	Rıfat Bey	70 para	Kasbar “

	Osmanî			
Usûl-i Defterî	Usûl-i Defterî	Hasan Tahsin Efendi	70 para	“ “
Kitâbet	Numûne-i İnşa	Asım Bey	100 para	Darüşşafaka
Talebeye imlâ yazdırmak üzere yalnız muallim efendilere tavsiye olunan kitaplar				
İdman	İkinci Kısım	Ali Nazıma Bey	80 para	Arakil Efendi Kütübhanesi
İdman	Üçüncü Kısım	Ali Nazıma Bey	100 para	“ “ “
Talim-i Kırâat	Üçüncü Kısım	Muallim Naci Efendi	130 para	“ “ “
Talim-i Kırâat	İkinci Kısım	Muallim Naci Efendi	80 para	“ “ “
Çocuklara Yadigar			20 para	Karabet “
Küçük Hıfz-üs-sihha		Ahmed Rasim Bey	100 para	“ “

Umûm İnâs Rüşdiyelerinde Okunacak Kitaplar ve Fiyatları

1.Sene			
Dersler	Okunacak Kitaplar	Fiyatları	Satıldığı Mahaller
Elifbâ-i Osmanî	Elifbâ-i Osmanî	15	Maârif Kütübhanesi
Ecza-i Şerife	Ecza-i Şerife	10	“ “
Kırâat-i Türkiye	İlk Kırâat Kitabı	25	“ “
	Risâle-i Ahlâk	10	“ “
Hesab-ı Zihni	Ahmed Rasim Efendi'nin	10	Karabet Efendi “
2.Sene			
İlm-i Hal	Muhtasar İlm-i Hal	5	Maârif Kütübhanesi
Kırâat-i Türkiye ve İmlâ ve Vazaif-ül-Etfal		30	“ “
Hesab	Ali Nazıma Bey'in Muhtasar Yeni Hesabı	10	Kasbar Efendi “
3.Sene			
Tecvîd	Tecvîd	5	Maârif “
İlm-i Hal	İlm-i Hal	5	“ “
Hesab	Ali Nazıma Bey'in Muhtasar Yeni Hesabı	10	Kasbar Efendi “
4.Sene			
Ulûm-i Diniye	Dürr-i Yekta	25	Maârif “
Arabî	Elmüştazzebe Sarf Kısım	100	Kasbar Efendi “
	Talim-i Farisî	10	Maârif “
Farisî	Rehber-i Farisî	40	Kasbar Efendi “
Kavâid-i Osmanîye	Kavâid-i Osmanîye	30	Maârif “
Hesab	Yeni Hesab Üçüncü Kısım	120	Kasbar Efendi “
Coğrafya	Sırrı Bey'in Osmanlı Coğrafyası	20	Karabet Efendi “
Kırâat-i Türkiye ve İmlâ ve Kısas-ı Enbiya Üç Cüz'i Bahri		55	Maârif “
5.Sene			
Ulûm-i Diniye	Dürr-i Yekta	25	Maârif “
Arabî	Elmüştazzebe Sarf Kısım	100	Kasbar Efendi “
Farisî	Hülâsa-i Rehnüma-i Farisî	40	Matbaa-i Osmanîye “
Kavâid-i Osmanî	Kavâid-i Osmanî	30	Maârif “
Hesab	Yeni Hesab Üçüncü Kısım	120	Kasbar Efendi “
Coğrafya	Mücmel Coğrafya	60	“ “ “
Tarih	Küçük Osmanlı Tarihi Hakkı Bey'in	50	Karabet Efendi “

Kırâat-i Türkiye ve İmlâ ve Talim-i Berat İkinci kısım		40, 60	Kasbar Efendi “
Hüsn-ü Hatt	Ziya Efendi'nin Karalama Meşkleri	Sülus 10 Rik'a 5	Maârif “
6.Sene			
Ulûm-ı Diniye	Dürr-i Yekta Şerhi	160	Matbaa-i Osmaniye “
Arabî	Elmüşeze Nahv Kısmı	140	Karabet Efendi “
Farisî	Müntehibat-ı Gülistan	60	Kasbar Efendi “
Kitâbet	Hanımlâra Münşeât	50	Matbaa-i Osmaniye “
Hendese	Yeni Zübdet'ül Hendese	100	Kasbar Efendi “
Coğrafya	Mücmel Coğrafya	60	“ “ “
Tarih	Muhtasar Tarih-i İslam	80	“ “ “

Ek-7: Mirgün İnâs Mekteb-i Rüşdisi (SNMU, 1321/6, s. 176)

میرکون انات مکتب رشیدی

Ek-8: Makriköy Mekteb-i Rüşdisi (SNMU, 1321/6, s. 288)

Ek-9: Yanya Hamidiye İnâs Mekteb-i Rüşdisinin Resmi Açılış Töreni (BOA, Y. EE. d, Ftr/404)

Ek-10: Yanya Hamidiye İnâs Mekteb-i Rüşdisinin İkinci Katta Beşinci Sene Dershanesi (BOA, Y. EE. d, Ftr/404)

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Fatma KAYA DOĞANAY
Doğum Yeri ve Tarihi	Çan 28/ 03 / 1980
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Kazım Karabekir Eğitim Fak. Tarih Öğretmenliği Lisansla Birleştirilmiş Tezsiz Yüksek Lisans Programı
Y. Lisans Öğrenimi	Kazım Karabekir Eğitim Fak. Tarih Öğretmenliği Lisansla Birleştirilmiş Tezsiz Yüksek Lisans Programı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faâliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	fatmaky@atauni.edu.tr
Tarih	04/ 07 / 2011